

Eglė KRINICKIENĖ

DAKTARO DISERTACIJA

Lyčių aspekto poveikio
ekonominei politikai
vertinimas:
Lietuvos atvejis

SOCIALINIAI MOKSLAI,
VADYBA (03 S)
VILNIUS, 2014

MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Eglė Krinickienė

**LYČIŲ ASPEKTO POVEIKIO
EKONOMINEI POLITIKAI VERTINIMAS:
LIETUVOS ATVEJIS**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, vadyba (03S)

Vilnius, 2014

Disertacija rengta 2007–2014 metais Mykolo Romerio universitete.

Mokslinė vadovė:

prof. habil. dr. Ona Gražina Rakauskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika – 04 S).

TURINYS

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS.....	6
LENTELIŲ SĄRAŠAS	7
PRIEDŲ SĄRAŠAS	9
SANTRUMPOS.....	10
PAGRINDINĖS SĄVOKOS.....	11
ĮVADAS	15
I. LYČIŲ LYGYBĖS TEORINIAI ASPEKTAI	31
1. Lyčių lygybės teorijų kritinė analizė.....	31
1.1. Harvardo analitinė teorija.....	31
1.2. Trejopo moters vaidmens teorija	32
1.3. Socialinių santykių teorija	34
1.4. Feministinės ekonomikos teorija (neoklasikinė feministinė mokykla ir feministinė kritiškoji ekonomika)	35
2. Lyčių lygybę įtvirtinantys strateginiai dokumentai pasaulyje, Europos Sąjungoje ir Lietuvoje	40
2.1. Tarptautiniai teisės aktai ir strateginiai dokumentai lyčių lygybės klausimais	40
2.2. Pagrindiniai Europos Sąjungos teisės aktai ir strateginiai dokumentai moterų ir vyrų lygybės klausimais.....	41
2.3. Lyčių lygybės teisiniai pagrindai ir strateginiai dokumentai Lietuvoje	44
2.4. Lyčių aspekto integravimo strategija (angl. Gender Mainstreaming) Europos Sąjungoje	48
2.4.1. Lyčių aspekto integravimo strategijos istorinės prielaidos.....	48
2.4.2. Lyčių aspekto integravimo strategijos reikšmė ir novatoriškumas	50
2.4.3. Esminiai lyčių aspekto integravimo strategijos įgyvendinimo iššūkiai Europos Sąjungoje	54
2.5. Strategija „Europa 2020“ lyčių aspektu	58
2.6. ES socialinės ir ekonominės sanglaudos politika per lyčių prizmę.....	60
3. Lyčių lygybės iššūkiai ekonominėje politikoje	64
3.1. Lyčių lygybės tyrimų reikšmė ekonomikos valdymui.....	64
3.2. Lyčių stereotipų poveikis šalies socialinei ir ekonominei politikai	64
II. LYČIŲ ASPEKTO KONCEPCIJA IR TYRIMO METODOLOGIJA EKONOMINĖJE POLITIKOJE	71
1. Lyčių lygybės koncepcija ekonominėje politikoje	71
2. Lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai konceptualinis modelis	79
2.1. Modelio prielaidos: konceptualinės nuostatos ir SSGG (stiprybių ir silpnybių, galimybių ir grėsmių) analizė.....	79
2.2. Lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai konceptualinio modelio sudėtinės dalys ir jų tarpusavio sąveika.....	86
2.3. Modelio aprūpinimo statistine informacija iššūkiai	88

3.	Lyčių lygybės tyrimo metodologija makroekonominėje politikoje.....	89
3.1.	Makroekonomika ir tendencingumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias).....	89
3.2.	Lyčių lygybės įtakos vertinimas nacionalinio šalies biudžeto pajamų ir išlaidų paskirstymui	96
3.2.1.	Lyčiai jautraus biudžeto formavimo prielaidos, jo koncepcija ir analizės pagal lytį svarba valstybės biudžeto formavimo procese	96
3.2.2.	Ekonominiai lyčių nelygybės kaštai ir lyčiai jautraus biudžeto privalumai.....	101
3.2.3.	Lyčiai jautraus biudžeto diegimo etapai ir geroji užsienio šalių praktika	103
3.3.	Lyčių lygybės įtakos vertinimas šalies užsienio prekybai	105
3.3.1.	Prekybos liberalizavimo, ekonomikos plėtros ir lyčių lygybės tarpusavio sąveika.....	105
3.3.2.	Užsienio prekybos analizės pagal lytį aktualumas.....	110
3.4.	Motelių ir vyrų indėlio į BVP ir rūpybos ekonomikos indėlio į BVP vertinimo metodika.....	111
4.	Lyčių lygybės tyrimo metodologija mikroekonominėje politikoje.....	115
4.1.	Švediškasis 3R metodas: reprezentacija, resursai, realybė.....	115
4.2.	Lyčių lygybės įtakos vertinimo metodika darbo rinkai ir verslui	116
4.3.	Motelių verslo konkurencingumo tyrimo metodika	116
III.	LYČIŲ ASPEKTO POVEIKIO VERTINIMAS MAKRO IR MIKRO LYGIU 1994-2014 m.: MOTELIŲ IR VYRŲ SOCIALINĖS-EKONOMINĖS PADĖTIES ANALIZĖ	120
1.	Makroekonominė politika lyčių aspektu.....	120
1.1.	BVP analizė lyčių aspektu.....	120
1.1.1.	Motelių indėlis į BVP: rūpybos sektorius – lygiavertė šalies ūkio šaka	120
1.1.2.	Motelių darbo krūvio didėjimas rūpybos ekonomikoje liberalizuojant ekonominę politiką	124
1.1.3.	Motelių ir vyrų indėlio į BVP ir rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimas.....	125
1.2.	Lietuvos nacionalinio biudžeto analizė lyčių aspektu: 2000-2012 m.....	127
1.2.1.	Lietuvos nacionalinio biudžeto išlaidų struktūra pagal lytį	127
1.2.2.	Lietuvos nacionalinio biudžeto raidos etapai.....	130
1.3.	Užsienio prekybos liberalizavimo analizė lyčių aspektu makro, mezo ir mikrolygiuose.....	139
1.3.1.	Istorinis užsienio prekybos plėtros kontekstas	141
1.3.2.	Prekybos liberalizavimo įtaka ekonomikai lyčių aspektu.....	144
1.3.3.	Pasiekimai integruojant lyčių aspektą į pasaulio prekybos politiką....	148
2.	Lyčių aspekto poveikis mikroekonominiu lygiu	151
2.1.	Motelių ir vyrų padėtis Lietuvos ir ES darbo rinkoje 2000-2012 m.: lyginamoji analizė	151
2.1.1.	Motelių ir vyrų užimtumo struktūra	151
2.1.2.	Motelių ir vyrų nedarbas.....	157

2.1.3. Moterų diskriminacijos rūšys darbo rinkoje	161
2.1.3.1. Vertikalią segregaciją darbo rinkoje.....	161
2.1.3.2. Horizontalią segregaciją darbo rinkoje.....	163
2.1.3.3. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis.....	164
2.1.4. Moterų skurdas ir socialinė atskirtis	167
2.1.5. Šeimos gyvenimo ir profesinės veiklos suderinamumas – žmogiškųjų išteklių kokybės garantas	169
2.2. Moterų verslo planavimas ir organizavimas Lietuvoje	172
2.2.1. Moterų verslas – svarbus ekonominės plėtros veiksnys	172
2.2.2. Moterų verslo modelis Lietuvoje	176
2.2.3. Moterų verslo rėmimo priemonių sistema.....	191
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS	199
LITERATŪROS IR KITŲ ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	207
PRIEDAI.....	224
SANTRAUKA.....	272
SUMMARY	299

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav. Disertacijos loginė struktūra	26
2 pav. Lyčių lygybės indekso pagrindinės sritys ir dvi papildomos sritys	47
3 pav. Lyčių aspekto integravimo strategijos įgyvendinimo problemos	55
4 pav. Lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai konceptualinis modelis	87
5 pav. Šalies ekonomikos „povandeninio ledkalnio“ pavidalas	91
6 pav. Valstybės biudžeto asignavimų struktūra vyrų dominuojamiems sektoriams 2004-2013 m., proc. nuo visų išlaidų	129
7 pav. Savivaldybių biudžetų asignavimų struktūra moterų dominuojamiems sektoriams 2004-2013 m., proc. nuo visų išlaidų	129
8 pav. LR nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika 1999-2003 m. (proc. nuo visų išlaidų)	131
9 pav. Asignavimai moterų dominuojamoms sritims iš Vilniaus m. savivaldybės biudžeto ir valstybės biudžeto 1999-2005 metais, proc.	133
10 pav. Asignavimai vyrų dominuojamoms sritims iš Vilniaus m. savivaldybės biudžeto ir valstybės biudžeto 1999-2005 metais, proc.	133
11 pav. Valstybės biudžeto asignavimai 2004-2008 m. moterų dominuojamiems sektoriams, proc.	134
12 pav. Valstybės biudžeto asignavimai 2004-2008 m. vyrų dominuojamiems sektoriams, proc.	134
13 pav. Dirbantieji sutrumpintą darbo dieną ES 28 valstybėse 2012 m., proc. nuo bendro užimtumo	153
14 pav. Moterų užimtumo lygis ir bendras užimtumo lygis (15-64 m.) ES 28 valstybėse 2012 m., proc.	156
15 pav. Moterų ir vyrų nedarbo lygis Lietuvoje 2000-2012 m., proc.	158
16 pav. Moterys ir vyrai bedarbiai su aukštesniu ir aukštesniu išsilavinimu 2005-2012 m., proc. (nuo moterų ir vyrų bedarbių skaičiaus)	159
17 pav. Ilgalaikių bedarbių-moterų dalis 2000-2012 m., proc. (bendrame moterų bedarbių skaičiuje)	160
18 pav. Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšį ir lytį Lietuvoje 2012 m., proc.	163
19 pav. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis pagal ekonominės veiklos rūšis 2012 m., procentais	165
20 pav. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis pagal darbuotojų amžių 2011 ir 2012 m., procentais	166
21 pav. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis ES šalyse 2011 m.	166
22 pav. Moterų ir vyrų skurdo rizikos lygis Lietuvoje 2005-2012 m.	168
23 pav. Moterų priežastys dirbti nepilną darbo dieną ES 27, 2012 m., proc.	170
24 pav. Vyrų priežastys dirbti nepilną darbo dieną ES 27, 2012 m., proc.	171
25 pav. Moterų-verslininkų pasiskirstymas veiklos srityse 2007 m. ir 2014 m., proc.	178
26 pav. Pagrindinės moterų priežastys, paskatinusios pradėti verslą 2007 m. ir 2014 m., proc.	180
27 pav. Moterų amžius, pradedant verslą 2007 ir 2014 m., proc.	182
28 pav. Moterų įsitvirtinimo laikas versle 2007 m. ir 2014 m., proc.	183
29 pav. Įmonėje dirbančių moterų ir vyrų skaičius 2014 m., proc.	184
30 pav. Verslininkų darbo dienos trukmė įmonėse 2014 m., proc.	185
31 pav. Moterų verslo įmonių apyvarta 2007 ir 2014 m., proc.	186
32 pav. Moterų verslo sėkmės veiksniai 2007 m. ir 2014 m., proc.	188

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Pagrindinės lyčių lygybės teorijos	38
2 lentelė. Keturi lyčių aspekto integravimo strategijos etapai	52
3 lentelė. Moterų ir vyrų socialinės-ekonominės padėties stiprybių, silpnybių, galimybių ir grėsmių (SSGG) analizė ekonominės politikos kontekste	81
4 lentelė. Tendencingumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias) finansinių kreditų rinkoje ..	93
5 lentelė. Lyčiai jautraus biudžeto įgyvendinimo etapai	103
6 lentelė. Lyčiai jautraus biudžeto projektų Europoje ir Australijoje apibūdinimas	105
7 lentelė. Respondentų padėtis įmonėje (proc. nuo respondentų skaičiaus)	117
8 lentelė. Respondentų gyvenamoji vieta (proc. nuo respondentų skaičiaus)	117
9 lentelė. Lietuvos makroekonomikos ir socialiniai rodikliai 2000-2012 m.	121
10 lentelė. Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšį ir lytį 2012 m. ir Lietuvos bendrosios pridėtinės vertės struktūra, proc.	122
11 lentelė. Moterų ir vyrų indėlis į Lietuvos BVP 2010-2012 m. (mln. Lt ir proc.)	126
12 lentelė. Rūpybos ekonomikos indėlis į BVP Lietuvoje 2011 m. (pagal 5 ir 6 formules)	126
13 lentelė. Lietuvos BVP, rūpybos ekonomika (išlaidų metodu) ir BVP padidėjimas 2005-2012 m.	127
14 lentelė. Lietuvos nacionalinio biudžeto pajamos pagal mokesčių rūšis 2005-2012 m., proc. nuo visos pajamų sumos	127
15 lentelė. Lietuvos nacionalinio biudžeto asignavimų struktūra pagal funkcijas 2004-2012 m., proc. nuo visų išlaidų	128
16 lentelė. Valstybės biudžeto išlaidos pagal ūkio šakas, metinis pokytis proc.	132
17 lentelė. Lietuvos namų ūkių piniginių vartojimo išlaidų struktūra, proc.	136
18 lentelė. Valstybės biudžeto asignavimų struktūros pokytis 2009-2010 m., proc.	137
19 lentelė. Užsienio prekybos liberalizavimo analizės prielaidos makro, mezo ir mikro lygiuose	139
20 lentelė. PPO derybų raundai	142
21 lentelė. Moterų ir vyrų užimtumas Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000-2012 m., proc.	151
22 lentelė. Dirbantieji sutrumpintą darbo dieną pagal lytį Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000-2012 m., proc.	152
23 lentelė. Užimtumo lygis pagal amžiaus grupes ir lytį Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000-2012 m., proc.	154
24 lentelė. Darbo jėgos aktyvumo lygis pagal amžiaus grupes ir lytį Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000-2012 m., proc.	155
25 lentelė. Moterų ir vyrų nedarbas Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000-2012 m., proc.	158
26 lentelė. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis pagal sektorius ir darbuotojų amžių, proc.	164
27 lentelė. Skurdo rizikos lygis pagal lytį ir amžiaus grupes 2011 m., proc.	168
28 lentelė. Savarankiškai dirbantys asmenys Lietuvoje, proc.	174
29 lentelė. Savarankiškai dirbantys asmenys ES 27 2012 m., proc. nuo visų užimtųjų	175
30 lentelė. Moterų ir vyrų verslininkų pasiskirstymas pagal veiklos sritis, proc.	177
31 lentelė. Verslo steigimo motyvai	179
32 lentelė. Verslininkų amžius pradėjus verslą, proc.	181
33 lentelė. Pradinio verslo kapitalo sukaupimo būdai, proc.	182
34 lentelė. Įsitvirtinimo laikas versle pagal lytį, proc.	183
35 lentelė. Verslininkų darbo dienos trukmė pagal lytį, proc.	184

36 lentelė. Įmonių apyvarta pagal verslininkų lytį, proc.	185
37 lentelė. Moterų ir vyrų verslo sėkmės veiksniai	187
38 lentelė. Pagrindinės kliūtys moterų verslui Lietuvoje 2007 m. ir 2014 m., (respondenčių nuomonė „sutinku“, proc.).....	188
39 lentelė. Moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumai 2007 m. ir 2014 m. (respondenčių nuomonė „sutinku“, proc.).....	190
40 lentelė. Kas, Jūsų manymu, būtų reikalinga, kad moterys galėtų sėkmingai plėtoti verslą? 2014 m. (respondenčių nuomonė „sutinku“, proc.).....	194

PRIEDŲ SĄRAŠAS

1 PRIEDAS. Lietuvoje įgyvendinamų Valstybinių moterų ir vyrų lygių galimybių programų apžvalga	221
2 PRIEDAS. Lyčiai jautraus biudžeto diegimo patirtis užsienyje	228
3 PRIEDAS. Moterų ir vyrų ekonominis aktyvumas ir užimtumas Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000–2012 m., proc.	236
4 PRIEDAS. Darbo jėgos aktyvumo ir užimtumo lygiai pagal amžiaus grupes ir lytį 2000–2012 m. Lietuvoje ir Europos Sąjungoje, proc.	237
5 PRIEDAS. Savarankiškai dirbantys asmenys Europos Sąjungoje.....	238
6 PRIEDAS. Valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžeto asignavimų struktūra 2004-2013 m., proc. nuo visų išlaidų	239
7 PRIEDAS. Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšį ir lytį 2010 m. ir Lietuvos bendrosios pridėtinės vertės struktūra, proc.	240
8 PRIEDAS. Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšį ir lytį 2011 m. ir Lietuvos bendrosios pridėtinės vertės struktūra, proc.	242
9 PRIEDAS. Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšį ir lytį 2012 m. ir Lietuvos bendrosios pridėtinės vertės struktūra, proc.	244
10 PRIEDAS. Sociologinės apklausos anketa (2007 m. tyrimas).....	246
11 PRIEDAS. Sociologinės apklausos anketa (2014 m. tyrimas).....	260

SANTRUMPOS

BVP – bendrasis vidaus produktas

CEDAW (angl. The Convention of the Elimination of All Forms of Discrimination against Women) – Jungtinių Tautų Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims

DPS – Daugiašalė prekybos sistema (angl. MTS - Multilateral Trading System)

EK – Europos Komisija

ELLI (angl. EIGE – European Institute for Gender Equality) – Europos lyčių lygybės institutas

ES – Europos Sąjunga

ES 27 – Europos Sąjungos 27 šalys-narės iki 2013 m. (Airija, Austrija, Belgija, Bulgarija, Čekija, Danija, Estija, Graikija, Ispanija, Italija, Jungtinė Karalystė, Kipras, Latvija, Lenkija, Lietuva, Liuksemburgas, Malta, Nyderlandai, Portugalija, Prancūzija, Rumunija, Slovakija, Slovėnija, Suomija, Švedija, Vengrija, Vokietija).

EP – Europos Parlamentas

IPU (angl. Interparliamentary Union) – Tarpparlamentinė sąjunga

LR – Lietuvos Respublika

NVO – nevyriausybinės organizacijos

OECD (angl. Organisation for Economic Co-operation and Development) – Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija

PPO (angl. WTO – World Trade Organisation) – Pasaulio prekybos organizacija

RE – Rūpybos ekonomika

SBA (angl. Small Business Act for Europe) – Europos smulkiojo verslo aktas

SVV – smulkus ir vidutinis verslas

TDO (angl. ILO – International Labour Organisation) – Tarptautinė darbo organizacija

UNCTAD (angl. United Nations Conference on Trade and Development) – Jungtinių Tautų prekybos ir plėtros konferencija

PAGRINDINĖS SĄVOKOS

Lyčių aspektas (angl. Gender Aspect) – tai politikos metodas, kuriuo siekiama lyčių perspektyvą įtraukti į kiekvieną politikos kryptį ir politikos proceso etapą: nuo kūrimo iki įgyvendinimo, stebėjimo ir vertinimo. Šis metodas grindžiamas pripažinimu, kad moterys ir vyrai nėra apdovanoti vienodais išteklių, poreikių ir privilegijomis ir kad daugelis struktūrų, sistemų ir politikos kryptų yra šališkos lyčių atžvilgiu, nes tik vyrų patirtis vertinama kaip norma (Europos Parlamentas, 2007 m.).

Lyčių aspekto integravimo strategija (angl. Gender Mainstreaming) – tai politinių procesų reorganizavimas, tobulinimas, plėtra ir vertinimas, siekiant, kad politiką formuojantys asmenys įtrauktų lyčių lygybės aspektą į visas politikos sritis visais lygiais ir visuose etapuose (Europos Taryba, 1998).

Biologinė lytis (angl. Sex) – tai biologiniai skirtumai tarp moterų ir vyrų, kurie yra susiję su reprodukcinėmis lyčių funkcijomis ir kurie yra universalūs (tik moterys gali gimdyti, o vyrai – suteikti kūdikiams pradžia) (Europos Komisija, 2004).

Socialinė lytis (angl. Gender) nusako socialinius skirtumus, arba moterims ir vyrams suteiktus, socialiai konstruojamus vaidmenis, kurių jie išmoksta augdami ir kurie ilgainiui kinta bei priklauso nuo konkrečios kultūros, tautybės, religijos, išsilavinimo, klasės ir geografinės, ekonominės bei politinės gyvenamosios aplinkos (Europos Komisija, 2004).

Lyčių stereotipai (angl. Gender Stereotypes) – tai visuomenėje stipriai įsitvirtinusios ir vyraujančios nuostatos apie tradicinius lyčių vaidmenis, kurios daro didelę įtaką vaidmenų pasidalijimui tarp moterų ir vyrų namų ūkiuose, darbe ir plačiojoje visuomenėje, moterims priskiriant namų ūkio ir vaikų priežiūros funkcijas, o vyrams – šeimos maitintojo ir gynėjo funkcijas (Europos Parlamentas, 2012).

Tendencingumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias) – tai teikiama pirmenybė arba išankstinis nusistatymas kurios nors lyties atžvilgiu, stiprinantis lyčių vaidmenų stereotipus.

Lyčių atotrūkis (angl. Gender Gap) – tai bet kurioje srityje egzistuojantis skirtumas tarp moterų ir vyrų, atsižvelgiant į jų dalyvavimo ekonominiuose, politiniuose, socialiniuose, visuomeniniuose procesuose lygmenį, abiejų lyčių prieinamumą prie išteklių, teisių, galių ir įtakos, darbo užmokesčio ir gaunamos naudos srityse (TDO, 2009).

Vertikalieji darbo rinkos segregacija – tai egzistuojančios struktūrinės ir institucinės kliūtys moterims siekti karjeros ir užsiimti asmeniniu verslu. Ši reiškinį apibūdina „stiklinių lubų“ metafora.

Stiklinės lubos (angl. Glass Ceiling) – tai nematomi dirbtiniai barjerai profesinės karjeros siekiančioms moterims: išankstinis nusistatymas ir organizacinės kliūtys, kurios trukdo moterims užimti aukštas vadovaujančias pareigas. Ši metafora atspindi lyčių nelygybę, ypač aukštesnėse hierarchinėse struktūrose pakopose.

Horizontalieji darbo rinkos segregacija – tai ryškus ekonomikos šakų pasiskirstymas į „vyriškas“ ir „moteriškas“. Šiuo atveju literatūroje naudojama „stiklinių sienų“ metafora.

Stiklinės sienos (angl. Glass Walls) – tai metafora, apibūdinanti moterų ir vyrų darbo vietų skirtumus. Moterys užima mažiau svarbias, neprestižines darbo vietas ir dažnai dirba lanksčiose nepagrindinėse darbo rinkose.

Moterų dominuojamos ekonominės veiklos rūšys Lietuvoje (užimtų moterų > 55 proc.): apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla; didmeninė ir mažmeninė prekyba, variklinių transporto priemonių ir motociklų remontas; finansinė ir draudimo veikla; profesinė, mokslinė ir techninė veikla; švietimas; žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas; meninė, pramoginė ir poilsio organizavimo veikla; kita aptarnavimo veikla; namų ūkių, samdančių darbininkus, veikla; namų ūkių veikla, susijusi su savoms reikmėms tenkinti skirtų nediferencijuojamų gaminių gamyba ir paslaugų teikimu (sudaryta pagal 2012 m. statistinius duomenis bei remiantis Lietuvos statistikos departamento ekonominės veiklos rūšių sąrašu (21 ekonominė veikla).

Vyrų dominuojamos ekonominės veiklos rūšys Lietuvoje (užimtų vyrų > 55 proc.): žemės ūkis, miškininkystė ir žuvininkystė; kasyba ir karjerų eksploatavimas; apdirbamoji gamyba; elektros, dujų, garo tiekimas ir oro kondicionavimas; vandens tiekimas, nuotekų valymas, atliekų tvarkymas ir regeneravimas; statyba; transportas ir saugojimas; nekilnojamojo turto operacijos (sudaryta pagal 2012 m. statistinius duomenis bei remiantis Lietuvos statistikos departamento ekonominės veiklos rūšių sąrašu (21 ekonominė veikla).

Analizė pagal lytį (angl. Gender Analysis) – tai priemonė, padedanti nustatyti skirtumus tarp vyrų ir moterų padėties, atsižvelgiant į specifinę jų veiklą, poreikius, priėjimą prie išteklių ir jų kontrolę, galimybę naudotis ekonomikos rezultatais ir dalyvauti sprendimų priėmimo procese (TDO, 2007). Tai informacijos analizavimo procesas, siekiant užtikrinti, kad ekonominės plėtros teikiama nauda ir finansiniai-ekonominiai ištekliai būtų efektyviai ir lygiai paskirstyti moterų ir vyrų socialinėms grupėms ir kad būtų išvengta neigiamų pasekmių moterims arba santykiams tarp lyčių (Pasaulio bankas).

Lyčiai jautrus biudžetas (angl. Gender Responsive Budget) – tai šiuolaikinė socialinė technologija, nustatanti valstybės pajamų ir išlaidų struktūros įtaką moterų ir vyrų socialinei-ekonominei padėčiai bei iš to išplaukiančiomis jų galimybėms, leidžianti vyriausybei savo politikoje diegti diferencijuotų interesų principą, atsižvelgiant į socialinius poreikius. Pagrindinis LJB tikslas – siekti išteklių paskirstymo, vadovaujantis lyčių lygybės principu (pagal D. Budlender, D. Elson, G. Hewitt, T. Mukhopadhyay, 2001).

Lyčių vaidmenys (angl. Gender Roles) – tai išmokta/įgyta individų elgsena visuomenėje, bendruomenėje ar kitoje socialinėje grupėje. Lyčių vaidmenys nulemia, kokia veikla, uždaviniai ir atsakomybė yra priskiriama atitinkamai moterims ir vyrams. Lyčių vaidmenis įtakoja amžius, priklausymas tam tikrai socialinei-ekonominei klasei, rasei ar etninei grupei, religijos išpažinimas, taip pat – geografinė, ekonominė, politinė ir kultūrinė aplinka (TDO, 2007).

Lyčių lygybės indeksas – tai ypatinga vertinimo priemonė, jungianti įvairius lyčių lygybės aspektus į daugiamatės koncepcijos visumą bei pateikianti vartotojui patogų ir lengvai suvokiamą lyčių lygybės vertinimo rodiklį (ELLI, 2012).

Kompetentingumas lyčių aspektu (angl. Gender Competence) – tai individų galimybė identifikuoti lyčių aspektą jų darbe, įvairiose politikos srityse ir gebėjimas susikon-

centruoti siekiant lyčių lygybės tikslo. Kompetentingumas lyčių aspektu yra būtina sąlyga sėkmingam lyčių aspekto integravimui (angl. Gender Mainstreaming).

Rūpybos (arba reproduktyvioji, moterų, šeimos, namų ūkių) ekonomika (angl. Care / Reproductive Economy) – tai reikšmingas ekonomikos sektorius, lygiavertis pagrindinis veikiantis kartu su kitais svarbiausiais ekonomikos sektoriais – viešuoju ir privačiuoju, bei kuriantis pridėtinę vertę ugdomų žmogiškųjų išteklių pavidalu ir įnešantis savo indėlį į šalies BVP. Rūpybos ekonomikoje pagrindines funkcijas atlieka moterys – tai namų ruošos darbai, vaikų auklėjimas, senyvo amžiaus ir neįgalių šeimos narių priežiūra, šeimos poilsio ir laisvalaikio organizavimas ir kt. Be rūpybos ekonomikos neįmanomas žmogaus gyvybės palaikymas, žmogiškųjų išteklių kokybės kilimas, darbo jėgos formavimas viešajam ir privačiajam sektoriui.

Neapmokamas moterų darbas (angl. Unpaid Women's Job) – tai namų ūkiuose daugiausia moterų atliekama veikla, apimanti namų ruošos darbus, vaikų auklėjimą, senyvo amžiaus ir neįgalių šeimos narių priežiūrą, šeimos poilsio ir laisvalaikio organizavimą ir kt. Šis darbas yra tarsi nematomas ekonomikoje, nepriskiriamas ekonominio sandėrio kategorijai, todėl neapmokamas ir niekaip nevertinamas.

Lyčių ekonomika (angl. Gender Economics) – tai retų ir ribotų išteklių paskirstymas esant neribotiems poreikiams lyčių aspektu. Lyčių ekonomika apima **lyčių makroekonomiką ir lyčių mikroekonomiką** (O.G Rakauskienė).

Lyčiai neutrali politika (angl. Gender Neutral Policy) – tai politika, kuri nėra tikslingai nukreipta į moterų ar vyrų socialinę grupę ir formuojama, darant prielaidą, kad jos poveikis abiem lytims yra vienodas. Tačiau faktiškai tokia politika yra lyčiai akla (pagal D. Budlender, D. Elson, G. Hewitt, T. Mukhopadhyay, 2002).

Lyčiai akla politika (angl. Gender Blind Policy) – tai lyčių skirtumų nepripažįstanti politika, kurioje vadovaujamosi nuostatomis, sąlygojančiomis tendencingą požiūrį į egzistuojančius lyčių santykius, nepalankioje padėtyje paliekant moterų socialinę grupę (C. March, I. Smyth, M. Mukhopadhyay, 1999). Tai politika, ignoruojanti lyčių aspektą visuose politiniuose projektuose ir programose. Ji yra paremta vyrų socialinės-ekonominės elgsenos kriterijais, pagal kuriuos neadekvačiai vertinami ir moterų poreikiai bei interesai (pagal Pasaulio banko apibrėžimą; D. Budlender, D. Elson, G. Hewitt, T. Mukhopadhyay, 2002; H.H. Balmori, 2003).

Į lyčių aspektą atsižvelgianti politika (angl. Gender Aware Policy) – tai politika, pripažįstanti, kad egzistuoja socialiai nulemti skirtumai tarp moterų ir vyrų, kuriuos sąlygoja išmoka/įgyta elgsena, turinti įtaką skirtingam (moterų nenaudai) lyčių prieinamumui prie išteklių ir jų kontrolei. Ši politika analizės pagal lytį (angl. Gender Analysis) būdu turėtų būti įgyvendinama ir diegiama į visus politikos projektus ir programas. Ji vadovaujasi nuostata, kad moterys yra lygiavertės ekonominės, socialinės, visuomeninės plėtros dalyvės kaip ir vyrai, kad moterų dalyvavimo pobūdis, nulemtas vyraujančių lyčių santykių, dažniausiai yra nelygus vyrams, dėl ko moterys turi skirtingus poreikius, interesus ir prioritetus, kurie paprastai konfrontuoja su vyrų socialinės grupės poreikiais bei interesais (pagal Pasaulio banko apibrėžimą; C. March, I. Smyth, M. Mukhopadhyay, 1999).

Lyčių aspektu diferencijuoti statistiniai rodikliai (angl. Gender Disaggregated Data) – tai sudėtinga statistikos rinkimo sistema ir jos pagrindu sudaryta duomenų bazė,

kuria remiantis atliekama analizė pagal lytį (angl. Gender Analysis). Surinkti duomenys suskirstomi pagal lytį, siekiant įvertinti skirtingą įvairių veiksmų poveikį moterų ir vyrų socialinėms grupėms tam tikrose srityse (pagal Pasaulio banko apibrėžimą; D. Budlender, D. Elson, G. Hewitt, T. Mukhopadhyay, 2002).

Moterų įgalinimas (angl. Empowerment of Women) reiškia moterų galios įgijimą kontroliuojant savo pačių gyvenimą. Šis procesas apima moterų sąmoningumo lygio ir pasitikėjimo savimi augimą, didėjančias pasirinkimo ir atstovavimo galimybes ekonominiame, socialiniame, politiniame ir visuomeniniame gyvenime, didesnę prieinamumą prie išteklių bei jų kontrolę, taip pat ir veiksmus, pertvarkant lyčių nelygybę skatinančias ir palaikančias struktūras bei institucijas (Jungtinės Tautos, 2011).

Savarankiškai dirbantis asmuo (angl. Self-employed Person) – tai asmuo, turintis savo verslą ar ūkininkaujantis, negaunantis atlyginimo, bet turintis pelno, pajamų. Savarankiškai dirbantis asmuo gali būti su samdomaisiais darbuotojais arba be jų (gali būti dirbantis pagal verslo liudijimą) (Lietuvos statistikos metraštis, 2012).

ĮVADAS

Temos aktualumas

Lyčių lygybė pripažįstama viena iš pamatinių vertybių Europos Sąjungoje ir kitose išsivysčiusiose pasaulio valstybėse. Besivystančiose šalyse lyčių lygybės siekis prilygsta kovai už žmogaus teises, iš kurių svarbiausios – teisė į orų pragyvenimą (neskurdą), teisė į švietimą ir sveikatos apsaugą. Realus lyčių lygybės principų įgyvendinimas praktikoje bei jų suvokimas visuomenėje atspindi šalies pažangą ir civilizuotumo lygį. Ypač svarbu tai, kad lyčių lygybė laikoma raktu likviduojant pastarųjų metų globalinio masto krizės padarinius. Sudarant sąlygas kuo daugiau moterų pilnavertiškai įsitraukti į darbo rinką, atsiranda reali galimybė padidinti bendrą užimtumą ir išnaudoti intelektinį moterų potencialą ekonomikos plėtos labui. **Dėl to nagrinėjant ekonominės politikos formavimo tendencijas, svarbu atsižvelgti į lyčių santykius bei jų vaidmenų transformacijas, vykusias pastaraisiais dešimtmečiais, nes tai iš esmės įtakoja ūkio vystymąsi ir jo plėtos perspektyvas tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygiu.**

Lyčių lygybės aktualumas ir būtinybė spręsti su ja susijusias problemas buvo iškelta 1995 m. Ketvirtosios pasaulinės moterų konferencijos metu Pekine. Priimta **Pekino deklaracija ir veiksmų planas** yra laikomas vienu iš pagrindinių dokumentų, įtvirtinančių moterų teises kaip nedalomą universalių žmogaus teisių dalį bei raginantis šalių vyriausybes ir tarptautinę bendruomenę imtis aktyvių veiksmų sprendžiant moterų problemas 12-oje sričių: moterys ir skurdas, moterų švietimas ir profesinis mokymas, moterys ir sveikata, smurtas prieš moteris, moterys ir ginkluoti konfliktai, moterys ir ekonomika, moterys valdžioje ir sprendimų priėmime, instituciniai mechanizmai, moterys ir žmogaus teisės, moterys ir žiniasklaida, moterys ir aplinkosauga, mergaitės. Po šios konferencijos nuo 1998 m. kiekviena Europos tarybai pirmininkaujanti valstybė įpareigota parengti ataskaitą apie tam tikros probleminės srities pažangą visose valstybėse narėse (Europos lyčių lygybės institutas).

Reikšminga ir globalia lyčių lygybės valdymo priemone Europos Sąjungoje laikoma **lyčių aspekto integravimo strategija (angl. Gender Mainstreaming)**, kuriai ES skiria esminį dėmesį. Tai prioritetinė politinė strategija, mechanizmas, įgalinantis reorganizuoti, tobulinti, plėsti ir vertinti politinius procesus taip, kad lyčių lygybės aspektas būtų įtrauktas į visas politikos sritis visais lygiais ir visuose etapuose (pagal oficialų Europos Tarybos lyčių aspekto integravimo strategijos apibrėžimą, 1998). Ši strategija yra fundamentinė, novatoriška ir kurianti pridėtinę vertę visuomenės socialinio-ekonominio valdymo procesuose. Kaip teigiama Europos Tarybos ekspertų parengtoje galutinėje ataskaitoje lyčių aspekto integravimo strategijos klausimais, ši strategija sąlygoja geresnį valdymą: užtikrina didesnę skaidrumą ir politikos proceso atvirumą, įtraukia tiek vyrus, tiek moteris, siekiant, kad visi žmogiškieji ištekliai būtų pilnavertiškai panaudoti, atsižvelgia į lyčių skirtingumą ir dėl to kylančius specifinius jų poreikius. Strategija akcentuoja, kad visų sričių politikos vertinimas turi būti grindžiamas poveikiu žmonių gerovei. Abstraktūs ir neutralūs ekonominiai rodikliai (tokie kaip BVP) turėtų būti pakeičiami realią padėtį atspindinčiais žmonių gerovės rodikliais (Europos Taryba, 1998).

Pekino deklaracija ir veiksmų planu šalių vyriausybės įsipareigojo prieš priimdamas politinius sprendimus taikyti svarbią lyčių lygybės politikos priemonę – t.y. **analizę pagal lytį (angl. Gender Analysis)**. Ši priemonė reikšminga tuo, kad ji leidžia nustatyti galimą politinių sprendimų poveikį abiejų lyčių socialinei-ekonominei būklei. Deklaracijoje pabrėžiama, kad nepakankamas dėmesys analizei pagal lytį reiškia, kad moterų indėlis ir interesai dažnai lieka nepastebėti ekonominėse struktūrose – finansų rinkose ir institucijose, darbo rinkoje, ekonomikos mokslinėje teorijoje, ekonominėje ir socialinėje infrastruktūroje, mokesčių ir socialinės apsaugos sistemose, taip pat ir šeimoje bei namų ūkyje. To pasėkoje daugelis politikos sričių bei programų ir toliau prisideda prie moterų ir vyrų nelygybės skatinimo (Pekino veiksmų platforma, 155 skirsnis).

Formaliai Lietuvoje moterų ir vyrų lygios galimybės yra įteisintos: sukurta teisės bazė ir lyčių lygybės politikos įgyvendinimo sistema. 1998 m. priimtas Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, kurio paskirtis – užtikrinti, kad būtų įgyvendintos LR Konstitucijoje įtvirtintos moterų ir vyrų lygios teisės, bei uždrausti bet kokią diskriminaciją dėl asmens lyties, ypač kai tai susiję su šeimine ar santuokine padėtimi (LR Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas). 2003 m. priimtas Lygių galimybių įstatymas, diegiama jau trečioji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2010-2014 metų programa ir priemonių įgyvendinimo planas. ES struktūrinių fondų lėšomis remiami projektai, skirti tobulinti moterų socialinę-ekonominę padėtį. 1999 m. įkurta Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, į kurią gali kreiptis vyrai ir moterys, patyrę diskriminaciją dėl savo lyties darbo, švietimo, prekių ir paslaugų teikimo sferose ar patyrę seksualinį priekabiavimą. Tarnyba taip pat tiria diskriminaciją ar priekabiavimą patyrusių asmenų skundus (Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba).

2007 m. gegužės mėn. Vilniuje buvo įkurtas Europos lyčių lygybės institutas. Tai tapo svarbiu įvykiu, suteikiančiu lyčių lygybei pelnytą reikšmę Europos Sąjungos mastu, suvokiant poreikį konsoliduoti pastangas ir skleisti visuomenėje suvokimą apie lyčių lygybę, jos teikiamą naudą ir pridėtinę vertę socialiniams bei ekonomikos valdymo procesams.

Tačiau nepaisant formalių teisės aktų bei deklaruojamų nuostatų, faktiškai Lietuva susiduria su problemomis lyčių lygybės srityje. Skelbiamų idėjų ir teisinių įsipareigojimų įgyvendinimas praktikoje anaip tol neatitinka siekiamo lygmens. Apie tai byloja esminiai darbo rinkos rodikliai (užimtumo ir ekonominio aktyvumo lygis, skurdo lygis, vertikalioji ir horizontalioji darbo rinkos segregacija, darbo užmokesčio atotrūkis), rodantys, kad iš tikrųjų moterų padėtis yra kur kas nepalankesnė, palyginus su vyrų. Ekonominės globalizacijos kontekste lyčių nelygybė tampa dar intensyvesne, nes **profesinio augimo sąlygos yra labiau priimtinos vyrų socialinei grupei, kuriai dėl stereotipinių lyčių vaidmenų nuostatų yra būdingas lankstumas ir mobilumas.**

Tuo tarpu moterų funkcijos yra neatsiejamos nuo šeiminio gyvenimo ir tiesiogiai susijusios su globa ir rūpyba. Pastaraisiais dešimtmečiais tai nulemia **klasikinę socialinę-ekonominę moterų dilemą – būtinybę pasirinkti arba balansuoti tarp šeiminio ir profesinio gyvenimo.** Tai sąlygoja sudėtingesnę moterų socialinės grupės padėtį darbo rinkoje, aukštesnį nei vyrų skurdo lygį, neefektyviai rinkoje pritaikomus moterų gebėjimus. Pagrindinės tokios situacijos priežastys yra lanksčių darbo formų nepopuliarumas, vaikų priežiūros paslaugų bei nestacionarių socialinių paslaugų šeimoje globojamiems asmenims trūkumas (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007). Į šias problemas neatsižvelgiama vertinant moterų darbo šeimoje indėlį į ekonomikos augimą.

Lyties sąvoka tiesiogiai yra susijusi su reprodukcinė funkcija – galimybe pratęsti žmogiškąją giminę (turėti vaikų). Tai – **biologinis lyties aspektas (angl. Sex)**, kuris yra universalus, atskirai moterims ir vyrams priskiriantis įgimtas, tik jiems būdingas fiziologines funkcijas. Tuo tarpu galimybė auginti, rūpintis, auklėti ir finansiškai išlaikyti vaikus, prižiūrėti senyvo amžiaus ar neįgalius šeimos narius, atlikti namų ruošos darbus visiškai nepriklauso nuo buvimo moterimi ar vyru – šie įgūdžiai gali būti įgyjami. Todėl šiuo aspektu lyčių tyrimuose išskiriama **socialinės lyties (angl. Gender) sąvoka**, išreiškianti moterų ir vyrų socialiai konstruojamus vaidmenis tam tikroje socialinėje-kultūrinėje aplinkoje.

Stereotipinis požiūris į lyčių vaidmenis vis dar giliai įsišaknijęs daugumos šalių visuomenėse ir yra laikomas dideliu iššūkiu, siekiant išspręsti dėl to kylančias socialines-ekonominės problemas. **Lyčių stereotipai priskiria moterims ir vyrams tam tikrus vaidmenis, kurie yra laikomi prigimtinais:** moterims pirmiausia tenka globos, rūpybos ir namų ruošos veikla šeimoje, o vyrams – šeimos maitintojo funkcija bei pilnavertė ir niekieno nevaržoma savirealizavimo galimybė profesinėje sferoje. Šie stereotipai perduodami šeimoje iš kartos į kartą, juos įtvirtina švietimo sistema ir žiniasklaida.

Savo ruožtu į lyčių aspekto poveikį neatsižvelgiama ir formuojant ekonominę politiką. Moterų darbas šeimoje nelaikomas lygiaverte ekonominės veiklos šaka, nepaisant jo sukuriamos pridėtinės vertės ir reikšmingo indėlio ugdant žmogiškuosius išteklius viešajam bei privačiajam sektoriui; jis yra neapmokamas (angl. Unpaid Women's Work), nevertinamas ir neįtrauktas BVP struktūrai. Valstybės biudžetas daugumoje šalių formuojamas ignoruojant lyčių poreikius, o ypač – moterų, paliekant jas nuošalyje nuo priėjimo prie finansinių išteklių. Užsienio prekybos politikoje, kuri apima tokias strategines ekonomikos sritis kaip žemės ūkis, pramonė, paslaugų tiekimas taip pat nepaisoma lyčių aspekto. Tarp-tautinės prekybos sutartys sudaromos ignoruojant moterų interesus, jos kaip vartotojos bei smulkus ir vidutinio verslo atstovės dažnai patiria neigiamas prekybos liberalizavimo pasekmes. **Visos šios priežastys nulemia neatitikimą tarp augančių ekonomikos rodiklių ir stagnuojančios gyventojų socialinės-ekonominės gerovės daugelyje pasaulio ir ES šalių, tame tarpe ir Lietuvoje.**

Probleminę mūsų šalies padėtį lyčių lygybės srityje atspindi 2013 m. birželio mėn. Europos lyčių lygybės instituto paskelbtas lyčių lygybės indeksas, pagal kurį Lietuva užima tik 18 vietą iš 27 ES narių. Indekso kūrėjai konstatavo, kad faktiškai lyčių lygybės nepasiekė nė viena ES šalis, tačiau remiantis sukurta metodika valstybes galima diferencijuoti pagal tai, kokią dalį sudaro moterų ir vyrų nelygybė darbo, pinigų, išsilavinimo, laiko leidimo kokybės ir sveikatos srityse. Skirtumas tarp Lietuvos vyrų ir moterų galimybių sudaro net 43,6 proc. (100 proc. reikštų visišką lygybę). Arčiausiai lyčių lygybės – Švedija – 74,3 proc., toliausiai – Rumunija – 35,3 proc. Lietuva net 10,4 proc. atsilieka nuo ES vidurkio (ES vidurkis – 54 proc.) (Europos lyčių lygybės institutas).

Šiandien požiūris į lyčių problemas tampa atskiro žmogaus ir visos šalies kultūros lygio, „civilizuotumo“ rodikliu (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007). Atliekant lyčių lygybės tyrimus ir remiantis jų teikiamais rezultatais daugelyje išsivysčiusių ES ir pasaulio šalių (JAV, Kanadoje, Australijoje ir kt.) priimami efektyvūs valdymo sprendimai, užtikrinama nuosekli ekonomikos plėtra ir didesnė visuomenės narių socialinė sanglauda.

Mokslinė problema

Visuomenėje išsiskynijusi lyčių nelygybės problema ir jos sukeltos pasekmės dažniausiai tiriamos iš sociologijos, edukologijos, filosofijos, sveikatos apsaugos pozicijų. Pastaruoju metu ES ir Lietuvoje skiriamas dėmesys lyčių lygybės tyrimams ekonomikos srityje, tik šįkart pagrindinė **akcentuojama mikroekonominė politika**, kurios svarbiausi objektai apima darbo rinką ir verslą. Tačiau **makroekonominės politikos formavime lyčių aspekto poveikis analizuojamas kur kas mažesniu ir nepakankamu mastu**.

Užsienio mokslininkų atlikti lyčių lygybės tyrimai makroekonomikos lygmenyje leidžia teigti, kad **problema slypi pačiame vyraujančiame ekonomikos modelyje**. Pagrindiniams šalies socialinę-ekonominę gerovę nulemiantiems makroekonomikos tyrimo objektams – BVP, valstybės biudžetui, užsienio prekybai – yra būdingas **neutralumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Neutral)**. Klasikinė ekonomikos teorija žvelgia į juos tarsi atsietai nuo žmogiškojo veiksnio, o tuo labiau - nuo lyties. Tuo tarpu lyčių ekonomikos tyrėjai konstatuoja, kad būtent žmogaus tapatybė – t.y. lytis, rasė, kultūra ar etninė grupė – nulemia jo socialinę-ekonominę elgseną. Lytis šioje skalėje užima vieną iš svarbiausių vietų, nes **priklausymas moterų ar vyrų socialinei grupei iš esmės apsprendžia individo poreikius, interesus ir vartotojišką motyvaciją**. Tuo pagrindu konstatuojama, kad **makroekonominė politika, neatsižvelgdama į specifinius moterų ir vyrų poreikius, tampa lyčiai akla (angl. Gender Blind)**.

Remiantis tuo, kad **vyraujantis makroekonomikos modelis ignoruoja lyties aspektą:**

pirma, ekonomika praranda svarbų augimo impulsą. Moterų socialinė grupė sudaro daugiau kaip pusę žmonijos, o istorinių ir kultūrinių sąlygų suformuotos stereotipinės lyčių vaidmenų nuostatos kuria dirbtines kliūtis, neleidžiančias pilnavertiškai išnaudoti moterų intelektualinio potencialo ekonomikos augimui skatinti. 2008 m. Pasaulio finansų ir ekonomikos krizės kontekste buvo viešai pripažinta, kad vienas iš būdų įveikti recesijos pasekmes – sudaryti sąlygas kuo daugiau moterų įsiliesti į darbo rinką arba pradėti savo verslą. Dėl išsiskynijusių ir kiekvienos šalies visuomenėje dominuojančių lyčių nelygybės principų moterys yra nepelnytai nuvertintos ir nepakankamai išnaudotas žmogiškųjų išteklių rezervas pasaulio ekonominėje sistemoje.

Klasikinė makroekonomikos teorija, ignoruodama lyčių aspekto poveikį ūkio plėtrai, savo ruožtu nepripažįsta reikšmingo ir lygiaverčio ūkio sistemos elemento – **rūpybos ekonomikos sektoriaus**. Kitaip jis dar vadinamas „moterų“, „šeimos“, „reproduktyvioju“ ir yra ypatingas tuo, kad jame visą veiklą atlieka daugiausia moterys. Tai vaikų auginimas ir auklėjimas, namų ruošos darbai, senovo amžiaus žmonių ir neįgalių šeimos narių priežiūra, šeiminio laisvalaikio ir poilsio organizavimas ir kt. Atsižvelgiant į tai, kad rūpybos ekonomikoje atliekamas moterų darbas nepriskiriamas ekonominio sandėrio kategorijai, jis yra nematomas, niekaip nevertinamas, nematuojamas ir neapmokamas (angl. Unpaid Women's Job).

Lyčių ekonomikoje reproduktyviajam sektoriui skiriama tokia pat svarbi vieta kaip ir produktyviajam (gamybiniam arba rinkos) sektoriui. Maža to, konstatuojama, kad **rūpybos ekonomika yra visos valstybės ekonominės sistemos pamatas, ant kurio statoma formalioji, neformalioji ir namų ūkio ekonomika** (Kabeer, 2003). Atsižvelgiant į tai, kad rūpybos ekonomikoje moterų atliekama veikla apima žmogiškųjų išteklių, o tuo pačiu ir darbo jėgos ugdymą formaliajai ekonomikai, neįgalių ir senovo amžiaus žmonių globą,

neformalųjį šeimos narių švietimą ir sveikatos priežiūrą, jos kuriama pridėtinė vertė sudaro reikšmingą nacionalinio turto dalį. Įtraukus rūpybos ekonomikoje sukuriama pridėtinę vertę į BVP, šis rodiklis, įvairiais vertinimais, padidėtų nuo 6 iki 8 proc. Šiuo metu gi nacionalinių sąskaitų sistemoje niekaip neatsispindintis moterų neapmokamas darbas neužima pelnytos vietos šalies ūkio sistemoje, dar labiau pagilina lyčių nelygybės problemą ir daro neigiamą įtaką bendram makroekonomikos augimui.

Neapmokamas moterų darbas neįtraukiamas į BVP, dėl to šis reikšmingas rodiklis, atspindintis makroekonominę šalies būklę, yra mažesnis nei galėtų būti. Būtent todėl, kad moterų darbas neįtraukiamas į ekonominę analizę, šalies ūkis (ekonomika) įgauna povandeninio ledkalnio pavidalą. Formalioji (arba gamybos, rinkos) ekonomika (angl. Formal Economy), kurioje sudaromi rinkos sandėriai ir kurios teikiama pridėtinė vertė (pagal oficialiąją statistiką) formuoja šalies BVP, yra tik ledkalnio viršūnė. Po ja slypi neformalioji ekonomika (angl. Informal Economy) – joje taip pat vyksta rinkos sandėriai, tik jie nefiksuoja oficialiojoje statistikoje; po šia – namų ūkio (taip vadinama „prasimaitinimo“) ekonomika (angl. Subsistence Economy), kurioje prekės ir paslaugos gaminamos namų ūkiuose individualiam suvartojimui, ir – ledkalnio apačioje – neapmokama rūpybos arba reproduktyvioji ekonomika (angl. Reproduction/Care Economy), ant kurios tarsi ant pamatų stovi visos prieš tai išvardintos ekonomikos rūšys. Būtent rūpybos ekonomika užtikrina darbo jėgos produktyvumą, palaikantį visos ekonominės sistemos gyvimą (Kabeer, 2003).

Antra, moterys turi nelygiavertį vyrams ir žymiai menkesnę priėjimą prie finansinių-ekonominių išteklių. Valstybės biudžetas – tai vyriausybės socialinių-ekonominių prioritetų deklaracija. Pastaraisiais dešimtmečiais ES skatinama lyčių lygybės politika įpareigoja šalių Vyriausybes ne tik viešai deklaruoti lyčių aspekto integravimą į visas politikos sritis visais lygiais ir visuose etapuose (pagal oficialų lyčių aspekto integravimo strategijos (angl. Gender Mainstreaming) apibrėžimą, patvirtintą Europos Tarybos 1998 m.), bet ir žengti realius įgyvendinimo žingsnius. Tačiau faktiškai dauguma valstybių biudžetų formuojami ignoruojant lyčių lygybės nuostatas – jiems taip pat būdingi „lyčiai akli“ modeliai. Biudžeto pajamos formuojamos ir išlaidos paskirstomos neatsižvelgiant į specifinius abiem lytims būdingus poreikius. Kaip taisyklė, moterų socialinė grupė patiria didžiausią socialinį neteisingumą – jos interesai, pirmiausia susieti su šeiminių rūpybos funkcijomis, yra tenkinami nepakankamai, o tai neigiamai atsiliepia pačių moterų ir šeimos instituto gyvenimo kokybei bei stabilumui.

Ypač tai tampa ženklų, valstybei išgyvenant pereinamąjį ekonomikos laikotarpį arba pokrizinį periodą, kuomet Vyriausybė imasi makroekonomikos stabilizavimo ir taupymo priemonių. Moterų socialinei grupei šiuo sudėtingu metu tenka atlikti „buferio“ funkciją – t.y. ne tik dirbti produktyviosios ekonomikos sferoje, bet ir didinti rūpybos krūvį reproduktyviojoje ekonomikoje. Šis procesas yra neišvengiamas, nes Vyriausybė paprastai taupo biudžeto lėšas, mažindama socialines išlaidas, ir didina mokesčius (tame tarpe ir komunalinių paslaugų). **Siekdamos palaikyti normalų namų ūkio funkcionavimą, moterys yra priverstos savo sveikatos ir laisvalaikio sąskaita intensyviai rūpybos mastus, prižiūrint globos reikalaujančius šeimos narius, taip pat užtikrinti pilnavertes buitines sąlygas augančiai kartai. Tokiu būdu valstybė tarsi perleidžia moterims tas funkcijas, kurias ji pati privalo užtikrinti.** Moterys tampa pernelyg išnaudojamais žmogiškaisiais išteklių, apribojamos jų galimybes realizuoti savo profesinius gebėjimus darbo rinkoje

ir nepaisoma jų teisės į poilsį, laisvalaikį ir sveiką gyvenimą. Ignoruodama lyčių aspekto svarbą ekonominėje politikoje, vyriausybė metai iš metų ne tik nesprendžia, o atvirksčiai – reprodukuoja/gilina socialinę-ekonominę lyčių nelygybę visuomenėje.

Trečia, užsienio prekyba – viena iš strateginių makroekonomikos plėtros dalių – ypač stipriai įtakoja moterų ir vyrų socialines grupes, todėl negali būti laikoma lyčiai neutralia sritimi. **Moterys, sudarydamos daugiau kaip pusę žmonijos ir pilnavertiškai dalyvau-damos užsienio prekybos sistemoje kaip darbuotojos, vartotojos, žmoniškųjų išteklių ugdytojos, nepelnytai užima menkesnes socialines-ekonominės pozicijas, palyginus su vyrais, yra išstumtos iš sprendimų priėmimo proceso PPO lygmenyje bei turi nely-giavertes galimybes pasinaudoti užsienio prekybos teikiama nauda.** Stereotipais grin-džiama nelygi moterų padėtis neleidžia visavertiškai realizuoti jų profesinio-intelektinio potencialo, todėl savo ruožtu lyčių nelygybė neigiamai veikia ir užsienio prekybos efek-tyvumą.

Ketvirta, mikroekonomikos lygmenyje – darbo rinkoje ir versle – **vyraujanti verti-kalioji ir horizontalioji segregacija formuoja „moteriškas” ir „vyriškas” užimtumo sritis**, kurios savo ruožtu skatina ir plėtoja lyčių asimetriją, bei nulemia mažesnes mote-rų pajamas, palyginti su vyrais. Vertikaliąją darbo rinkos segregaciją apibūdina „stiklinių lubų” metafora, reiškianti trukdžius, apribojančius moters kilimą profesinėje karjeroje. Tai išankstinis darbdavių ir kolegų nusistatymas, organizacinės kliūtys ir neformalus apribo-jimai. Horizontalioji darbo rinkos segregacija iliustruojama „stiklinių sienų” vaizdiniu, kuris reiškia, kad moterys užima ne tokias svarbias, neprestizines darbo vietas ir dažnai dirba lanksčiose nepagrindinėse darbo rinkose.

Būdamas itin glaudžiai susijusios su šeimine rūpybos/globos veikla ir tokiu būdu pa-tirdamos **dvigubą užimtumo našta** (angl. Double Burden) darbe ir namų ūkyje, moterys turi mažesnes nei vyrai savirealizavimo galimybes darbo rinkoje, versle ir sprendimų pri-ėmimo procese. Siekdamos suderinti profesinę karjerą su įsipareigojimais šeimai, moterys dažnai susiduria su stereotipiniais vertinimais, iš esmės apribojančiais jų savirealizacijos siekį. Darbdaviai dažnai traktuoja moteris kaip mažiau vertingas darbuotojas, galinčias išeiti motinystės atostogų, turinčias ribotas galimybes vykti į komandiruotes ar dirbti viršvalandžius, nepajėgias pilnavertiškai atsidėti kvalifikacijos kėlimui. Patirdamos tokio pobūdžio nuvertinimą, moterys išgyvena šio stereotipinio požiūrio pasekmes tiek eina-muoju momentu, tiek ir ilgalaikėje perspektyvoje:

- **lyčių darbo užmokesčio atotrūkis** (angl. Gender Pay Gap) veikia moterų nenaudai ir ateityje atsiliepia mažesniai jų senatvės pensijos dydžiui (moterys gauna vidutiniškai 20 proc. mažesnę darbo užmokesčių nei vyrai už vienodą ir tokios pačios vertės darbą);

- **netolygus laiko panaudojimas namų ruošos ir rūpybos darbams šeimoje** ženkliai apriboja moterų poilsį ir laisvalaikį: 80 proc. šeimos laiko, praleisto rūpinantis vaikais, globos reikalaujančiais senyvo amžiaus žmonėmis ir neįgaliaisiais, tenka moterims, ir tik 20 proc. – vyrams. Be to, vidutiniškai dirbančios moterys praleidžia 39 val. per savaitę, dirbdamos namų ruošos darbus, o vyrai – tik 26 val. (Europos lyčių lygybės institutas);

- **nepakankamas moterų atstovavimas aukščiausiose sprendimų priėmimo gran-dyse** (tiek verslo įmonių, tiek ir politinėse struktūrose) apriboja jų galimybes užtikrinti moterų socialinės grupės interesus ir lygiavertiškai naudotis verslo ir politikos struktūrų teikiama socialine-ekonominė nauda.

Lyčių aspekto ignoravimas ekonominėje politikoje, sąlygotas giliai įsišaknijusių stereotipų, moteriškumui ir vyriškumui priskiriančių atitinkamus vaidmenis, suformuoja **lyčių lygybės asimetriją visuomenės gyvenime**. Tai neigiamai veikia šalies ūkio plėtrą ir abiejų socialinių grupių – moterų ir vyrų – gyvenimo kokybę.

Lyčių aspekto ignoravimas ekonominėje politikoje, sąlygotas giliai įsišaknijusių stereotipų, moteriškumui ir vyriškumui priskiriančių atitinkamus vaidmenis, suformuoja lyčių lygybės asimetriją ekonomikoje ir visuomenės gyvenime. Tai, pirma, neigiamai veikia šalies ūkio plėtrą, ir antra, abiejų socialinių grupių – moterų ir vyrų – socialinę-ekonominę padėtį.

Mokslinės problemos ištyrimo apžvalga

Lyčių lygybės problematiką, būtinybę diegti lyčių aspektą į visuomeninį ir socialinį-ekonominį šalies valdymą, neigiamą lyčių stereotipų poveikį moterims, jų padėčiai darbo rinkoje, šeimos instituto stabilumui, psichinei bei fizinei sveikatai, negatyvių skurdo, socialinės atskirties ir ekonominio pasyvumo reiškinių perdavimą augančiai kartai tyrinėja L. Beneria (1999), M. Daly (2000), M. Kimmel (2004), D. Leinartė (2006, 2008), N. M. Rimaševskaja (2003), J.Reingardienė (2004), O.G. Rakauskienė (2006, 2007), A. Bagdonas, R. Lazutka (2007), M. Jankauskaitė, I. Mackevičiūtė (2005), C. Moser (2002), L. Dromanienė (2008).

Neatsiejamą lyčių aspekto ir ekonomikos valdymo efektyvumo tarpusavio ryšį analizuoja lyčių ekonomikos klasikai užsienyje bei plėtoja pastarųjų metų mokslininkai-tyrėjai, pabrėždami, kad moterų socialinei grupei valstybės mastu sudarius lygiavertes sąlygas kartu su vyrais realizuoti savo žmogiškąjį-profesinį potencialą ekonomika patirtų naudą ir būtų skatinamas jos augimas (I. Bakker (1994), D. Elson (1999), D. Budlender ir G. Hewitt (2002), H.H. Balmori (2003), N. Kabeer (2003), M. Williams (2003), O.G. Rakauskienė (2002, 2005, 2006, 2007, 2009), V. Šidlauskienė, D.Eitutytė (2004) ir kt.). Atkreipiamas dėmesys į tai, kad lyčių ekonomika yra pakankamai nauja besiformuojanti ekonomikos tyrimų sritis, kuriai dėmesys pasaulyje sparčiai didėja. Visuose tyrimuose prieinama vieningos išvados – globalinės finansų sistemos efektas abiem lytims negali būti vertinamas vien tik palankiai, – moterys yra ekonomiškai nukentėjusi ir socialiai diskriminuojama visuomenės grupė.

Lyčių lygybės iššūkius valstybės makroekonomikos valdyme – ekonomikos augimo, lyčiai jautraus biudžeto diegimo, užsienio prekybos politikos srityse analizuoja D.Dollar ir R.Gatti (1999), N. Cagatay (2000), S. Baden (1998, 2002), D. Budlender (2000, 2001), D. Elson (1999, 2001), L. Ržanycina (2002), Z. Randriamaro (2006), I. Van Staveren, D. Elson, C. Grown, N. Cagatay (2007), O.G. Rakauskienė (2006, 2012) ir kt.

Lietuvos ir užsienio autorių literatūroje reikšminga vieta skiriama moterų dalyvavimui darbo rinkoje bei su tuo susijusių svarbių socialinių-ekonominių procesų aktyvavimui. Abiejų lyčių padėtį darbo rinkoje, sąsajas su darbu namų ūkyje, moterų diskriminacijos formas ir lygmenis darbo rinkoje nagrinėja įvairių sričių mokslininkai – ekonomistai, sociologai, psichologai, sveikatos apsaugos specialistai. Analizuojamas moterų užimtumas, jo struktūra ir lemiantys veiksniai, lyčių ekonominis aktyvumas, vaidmenys užimtumo ir šeimos gyvenimo sferose (M. Jankauskaitė (1999), V. Kanopienė (2000, 2005), A. Tereškinas (2004), V. Stankūnienė (2005), V. Šidlauskienė (2010), O.G. Rakauskienė (2007), A. Maslauskaitė (2008), I. Mackevičiūtė (2008), G. Purvaneckienė (1999, 2009), A. Dromantaitė-Stancikienė (2010, 2011), I. Kiaušienė (2011) ir kt.).

Tyrimo objektas – lyčių aspekto poveikis ekonominei politikai.

Tyrimo tikslas – išanalizavus mokslinius požiūrius į lyčių lygybę bei lyčių aspekto integravimo strategiją, parengti lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai metodologiją, konceptualinį modelį, įvertinti lyčių aspekto poveikį makro ir mikroekonomikos lygiu, pateikti rekomendacijas valstybinėms institucijoms įgyvendinant lyčių lygybės politiką.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atlikti mokslinėje literatūroje pateikiamų lyčių lygybės teorijų kritinę analizę.
2. Išanalizuoti lyčių lygybę įtvirtinančius dokumentus pasaulyje, Europos Sąjungoje ir Lietuvoje bei įvertinti juose skelbiamas nuostatas; konceptualizuoti lyčių aspekto integravimo strategijos (angl. Gender Mainstreaming) reikšmę valstybės ekonominei politikai.
3. Suformuoti lyčių aspekto ekonominėje politikoje koncepciją, traktuojant lyčių lygybę kaip tarpdisciplininį vadybos ir ekonomikos mokslų tyrimo objektą, atspindintį valstybės ekonomikos valdymo efektyvumą. Pasiūlyti lyčių lygybės tyrimo metodologiją makroekonominiu ir mikroekonominiu lygiu. Sukurti lyčių aspekto poveikio vertinimo valstybės ekonominei politikai konceptualinį modelį.
4. Atlikti lyčių aspekto poveikio vertinimą 1994–2014 m. makroekonomikos ir mikroekonomikos lygiu:
 - 4.1. Pagal pateiktą lyčių aspekto koncepciją ekonominėje politikoje, atlikti BVP analizę pagal lytį ir įvertinti moterų rūpybos ekonomikos indėlį į BVP.
 - 4.2. Remiantis lyčiai jautraus biudžeto koncepcija atlikti Lietuvos nacionalinio biudžeto analizę lyčių aspektu.
 - 4.3. Atskleisti užsienio prekybos liberalizavimo ir ekonominės politikos tarpusavio sąveiką per lyčių lygybės prizmę bei atlikti užsienio prekybos analizę lyčių aspektu.
 - 4.4. Atlikti moterų ir vyrų padėties Lietuvos ir ES darbo rinkoje lyginamąją analizę bei nustatyti pagrindinius veiksnius, sąlygojančius moterų diskriminaciją darbo rinkoje.
 - 4.5. Atlikti sociologinį tyrimą, kuris leistų nustatyti pagrindines moterų verslo plėtros problemas, trukdančias planuoti ir organizuoti verslą, bei aprašyti moterų verslo modelį Lietuvoje, kuris įgalintų pateikti palyginamąją moterų verslo padėties ir pokyčių analizę prieš pasaulio ekonomikos krizę (2007 m.) ir pokriziniu laikotarpiu (2014 m.).
5. Siekiant integruoti lyčių aspektą į ekonominę politiką, pateikti rekomendacijas LR ūkio ministerijai, LR finansų ministerijai, LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijai, Lietuvos savivaldybių asociacijai, nevyriausybinėms moterų organizacijoms dėl aktyvaus Lietuvoje veikiančių valstybinių verslumo (tame tarpe ir moterų) skatinimo programų bei priemonių įgyvendinimo *de facto*.

Ginamieji disertacijos teiginiai:

1. Tendencingumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias) yra giliai įsišaknijęs globaliniu, tarptautiniu, nacionaliniu ir vietiniu (savivaldos) lygiu, sąlygodamas lyčių asimetriją ekonominėje politikoje.

2. Makroekonominė politika nėra neutrali lyčių lygybės požiūriu: lyčių asimetrija pasireiškia ne tik mikroekonominės, bet ir makroekonominės politikos lygiu, o tai neigiamai veikia ekonomikos augimą ir valstybės biudžeto pajamas.

3. Moterų rūpybos ekonomika (arba reproduktyvioji, šeimos) – tai lygiavertė visoms kitoms ir svarbi ekonominės veiklos šaka, kurioje taip pat sukuriama pridėtinė vertė ugdomų žmogiškųjų išteklių pavidalu ir kuri įneša indėlį į BVP. Rūpybos ekonomika neatsispindi BVP struktūroje, jos indėlis niekaip nematuojamas, nevertinamas ir neapskaičiuojamas.

4. Lietuvos nacionalinis biudžetas sudarytas ignoruojant lyčių lygybės principą: išlaidos vyrų dominuojamiems sektoriams skirstomos iš valstybės biudžeto prioritetiniu principu, o moterų dominuojamiems sektoriams – likutiniu principu. Lyčių požiūriu asimetriškas valstybės išlaidų paskirstymas yra viena iš valstybės pajamų mažėjimo priežasčių Lietuvoje.

5. Užsienio prekybos politika nėra neutrali lyčių atžvilgiu – lyčių lygybė yra svarbus jos veiksnys. Lyčių nelygybė neigiamai veikia užsienio prekybos efektyvumą.

6. Moterys ir vyrai turi skirtingas prieinamumo prie ekonominių išteklių, įsidarbavimo, profesinės karjeros, aukštesnių pareigų siekimo galimybes, o tai nulemia mažesnę nei galėtų būti moterų indėlį į BVP ir nacionalinį biudžetą.

7. Moterų kūrybiškumas ir verslo potencialas yra užslėptas ekonomikos augimo ir naujų darbo vietų kūrimo šaltinis.

Mokslinio tyrimo metodai

1. Nagrinėjant lyčių lygybės teorijas, formuojant lyčių lygybės koncepciją ir tyrimo metodologiją ekonominėje politikoje, buvo naudojami bendrieji mokslinio tyrimo metodai:

- mokslinės literatūros lyginamoji analizė;
- dokumentų analizė;
- indukcinis metodas;
- apibendrinimo metodas.

2. Lyčių aspekto poveikio vertinimui makro ir mikro lygiu bei moterų ir vyrų socialinės-ekonominės padėties analizei atlikti buvo naudojami šie metodai:

- aprašomosios statistikos metodas;
- dinamikos (laiko) eilučių analizė;
- induktyvinė ekstrapoliacija.

3. Empiriniam tyrimui atlikti naudoti šie metodai:

- anketinė apklausa;
- apklausos duomenų kiekybinė ir kokybinė analizė;
- apibendrinimo metodas.

Informacijos šaltiniai

Nagrinėjant lyčių lygybės teorinius aspektus ir atliekant lyčių aspekto poveikio ekonominei politikai vertinimą buvo remiamasi Lietuvos ir užsienio mokslininkų tiriamaisiais darbais.

Empiriniam tyrimui atlikti buvo naudojamosi:

- Lietuvos statistikos departamento duomenų bazėmis;
- Europos Sąjungos statistikos tarnybos Eurostat duomenų bazėmis;
- Europos Tarybos pranešimais ir ataskaitomis;
- Europos Komisijos pranešimais ir ataskaitomis;
- Europos Parlamento pranešimais ir ataskaitomis;
- Jungtinių Tautų duomenimis ir leidiniais;
- Europos lyčių lygybės instituto duomenimis ir kasmetinėmis ataskaitomis;
- Lyčių lygybės indekso (angl. Gender Equity Index) ataskaitomis;
- Pasaulinio lyčių atotrūkio (angl. Global Gender Gap) ataskaitomis;
- Pasaulio banko (angl. World Bank) ataskaitomis ir leidiniais;
- Tarptautinės darbo organizacijos (angl. International Labour Organisation) ataskaitomis ir leidiniais;
- Pasaulio ekonomikos forumo (angl. World Economic Forum) leidiniais.

Tyrimo apribojimai

Viena svarbiausių problemų, su kuria susiduria užsienio ir Lietuvos lyčių lygybės tyrėjai, yra statistinių duomenų lyčių aspektu trūkumas bei esamų duomenų neišsamumas, nevienodas jų skaičiavimo periodiškumas (duomenys renkami nepakankamai reguliariai) ir kai kurių statistinių duomenų laiko eilučių trumpumas (rodiklių naujumas). **Lyčių aspektu diferencijuoti statistiniai rodikliai (angl. Gender Dissaggregated Data)** pasaulyje yra laikomi vienu iš svarbiausių veiksnių, užtikrinančių lyčių tyrimų patikimumą.

Disertacijos loginė struktūra

Disertacijos loginė struktūra sudaryta remiantis tyrimo tikslu ir uždaviniais. Disertaciją sudaro 3 dalys: pirmoji (teorinė) dalis – „Lyčių lygybės teoriniai aspektai“; antroji (metodologinė) dalis – „Lyčių aspekto koncepcija ir tyrimo metodologija ekonominėje politikoje“; trečioji (empirinė) dalis – „Lyčių aspekto poveikio vertinimas makro ir mikro lygiu 1994-2014 m.: moterų ir vyrų socialinės-ekonominės padėties analizė“.

Pirmoje (teorinėje) disertacijos dalyje „Lyčių lygybės teoriniai aspektai“ aptariama lyčių lygybės teorijų raida ir pateikiama jų kritinė analizė. Analizuojami svarbiausi Europos Sąjungos ir pasaulio strateginiai dokumentai, įtvirtinantys lyčių lygybę. Esminis dėmesys skiriamas Pekino platformai, kuri tarptautiniu mastu pripažįstama moterų teisių gynimo pradmenimi ir pagrindu; lyčių aspekto integravimo strategijai (angl. Gender Mainstreaming) kaip svarbiam politiniam mechanizmui, kurio paskirtis – diegti lyčių aspektą į visus politinius sprendimus, valstybės teises struktūras, veiklas ir programas; taip pat strategijai Europa 2020, kuri yra laikoma veiksminga priemone pastarajai pasaulio ekonomikos ir finansų krizei įveikti bei kurioje lyčių lygybei kaip horizontaliajam prioritetui skiriamas reikšmingas vaidmuo, likviduojant recesijos padarinius ir skatinant ekonomikos augimą. Šioje dalyje taip pat pateikiama Lietuvoje veikiančios lyčių lygybės teisinės bazės kritinė analizė, akcentuojama priešprieša tarp formalaus požiūrio ir realiai neveikiančių teisės aktų, kurie patys savaime be politinės valios ir iniciatyvos neužtikrina viešai skelbiamų lyčių lygybės siekių bei ES lygiu priimtų įsipareigojimų. Pabrėžiama lyčių ly-

gybės reikšmė šalies ekonominiame ir socialiniame valdyme, iškeliamos neigiamos lyčių stereotipų sukeltos pasekmės, iš mikroekonomikos lygmens (darbo rinkos bei verslo) pereinančios į makroekonomikos lygmenį (BVP, užsienio prekybą, valstybės biudžetą) ir tiesiogiai paveikiančios kiekvieną visuomenės individą.

Antroje (metodologinėje) disertacijos dalyje „Lyčių aspekto koncepcija ir tyrimo metodologija ekonominėje politikoje“ pateikiama lyčių lygybės koncepcija ir pagrindiniai lyčių lygybės principai.

Šioje dalyje pristatomas autorės sukurtas konceptualinis lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai modelis, grindžiamas socialinėmis-ekonominėmis prielaidomis (SSGG matrica). Keliami viena iš esminių – modelio aprūpinimo statistine informacija – problemų.

Išdėstoma lyčių lygybės tyrimo metodologija makroekonominėje politikoje, kuri apima lyčių lygybės poveikio vertinimą šalies ekonomikos augimui (BVP), novatorišką lyčiai jautraus biudžeto kūrimo mechanizmą, lyčių nelygybės poveikį užsienio prekybai bei moterų ir vyrų indėlio į BVP ir rūpybos (arba moterų, šeimos, reprodukcinės) ekonomikos indėlio į BVP įvertinimą.

Pateikiama lyčių lygybės metodologija mikroekonominėje politikoje, kuri apima Švedijoje sukurtą ir pasaulyje plačiai taikomą 3R metodą, pagrįstą trijų komponentų – reprezentacijos (atstovavimo), resursų (ištekliai) ir realios situacijos tyrimu; objektyvų jį – statistinių duomenų – tyrimą ekonomikos valdyme ir kokybinių moterų verslo konkurencingumo tyrimą, pagrįstą sociologinės apklausos metodika, bei padedantį išaiškinti moterų verslo plėtros kertines problemas ir svarbiausias priežastis bei kliūtis, trukdančias plėtoti moterų verslą, bei įgalinančią nustatyti pagrindinius moterų ir vyrų verslo vadybos skirtumus.

Trečioje (empirinėje) disertacijos dalyje „Lyčių aspekto poveikio vertinimas makro ir mikro lygiu 1994-2014 m.: moterų ir vyrų socialinės-ekonominės padėties analizė“ lyčių aspekto diegimas nagrinėjamas makro ir mikroekonomikos valdymo kontekste.

Makroekonomikos lygmenyje analizuojama, pirma, lyčių aspekto įtaka vienam iš pagrindinių makroekonomikos rodiklių – bendrajam vidaus produktui (BVP) – ir jo formavimui. Atskleidžiamas šio rodiklio neadekvatumas realiai ekonominei ir socialinei visuomenės būklei, nepakankamas jo išpildymas viešuoju ir privačiu ekonomikos sektoriu, visiškai eliminuojant oficialiai nepripažintą ir niekaip nevertinamą rūpybos (arba moterų, reproduktyvųjų) ekonomikos sektorių bei neatsižvelgiant į esminį šio sektoriaus indėlį kuriant nacionalinį šalies turtą žmogiškųjų išteklių pavidalu.

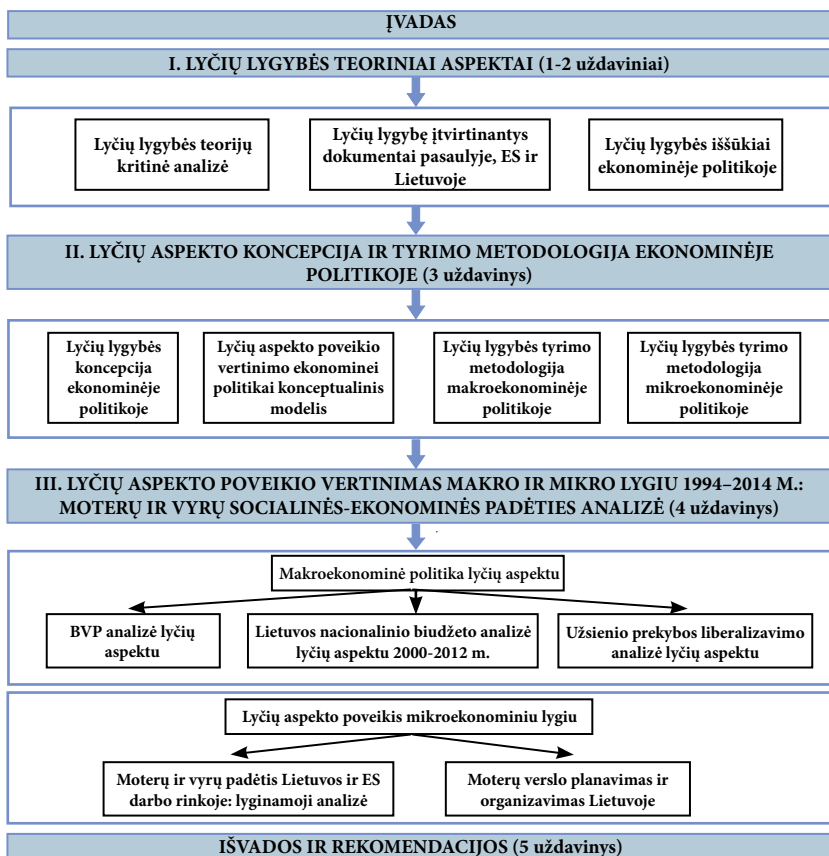
Antra, remiantis užsienio šalių patirtimi, pateikiama Lietuvos nacionalinio biudžeto analizė lyčių aspektu, formuojant biudžeto pajamų ir išlaidų struktūrą bei sudarant savivaldybių biudžetus.

Trečia, iškeliami būtinybė analizuoti užsienio prekybos politiką lyčių aspektu. Pabrėžiama prekybos liberalizavimo, ekonomikos plėtros ir lyčių lygybės trapusavio sąveika, tiriant prekybos liberalizavimo poveikį moterims ir lyčių balansui. Atskleidžiama feministinės ekonomikos įtaka tarptautinės prekybos politikai bei pateikiama analizė lyčių aspektu makro-, mezo- ir mikrolygiuose. Pateikiamas istorinis užsienio prekybos plėtros kontekstas bei prekybos liberalizavimo įtaka atskiroms ekonomikos šakoms per lyčių lygybės

prizmę. Analizuojami pasiekimai, integruojant lyčių aspektą į pasaulio prekybos politiką tarptautiniu ir nacionaliniu lygiu.

Mikroekonomikos lygmenyje analizuojamas moterų dalyvavimo darbo rinkoje poveikis struktūrinei politikai. **Pirma**, pateikiama moterų ir vyrų padėties lyginamoji analizė Lietuvos ir ES darbo rinkoje: nagrinėjama moterų ir vyrų užimtumo struktūra, abiejų lyčių nedarbas, darbo užmokestis ir pajamos, atskleidžiamos moterų diskriminacijos rūšys darbo rinkoje. Analizuojamos esminės šiuolaikinės visuomenės problemos – t.y. dvigubo moters užimtumo bei šeimos ir profesinės veiklos suderinamumo iššūkiai.

Antra, pateikiami 2007 m. ir 2014 m. atliktų sociologinių tyrimų rezultatai moterų verslo kūrimo ir plėtros srityje. Atlikto tyrimo pagrindu pateikiamas moterų verslo modelis Lietuvoje: kertinės moterų verslo problemos ir svarbiausios priežastys bei kliūtys, trukdančios plėtoti moterų verslą, pagrindiniai moterų verslininkų lūkesčiai bei poreikiai verslo plėtros problemoms įveikti, informacijai bei paramai gauti. Nustatomi pagrindiniai moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumai bei pateikiamos rekomendacijos moterų verslui skatinti bei remti.

1 pav. Disertacijos loginė struktūra

Disertacijos mokslinė vertė ir mokslinis darbo naujumas:

1. Išanalizavus, apibendrinus ir įvertinus lyčių lygybės teorijas, pasiūlyta lyčių lygybės koncepcija ekonominėje politikoje, paneigiant lyčių lygybės neutralumą makroekonomikos lygiu. Lyčių lygybė yra vienas iš svarbiausių horizontaliųjų prioritetų, persmelkiantis šalies ūkio valdymo sistemą visuose ekonomikos planavimo, valdymo ir kontrolės etapuose.

2. Disertacijoje iškelta moterų dominuojamos rūpybos (reproduktyviosios) ekonomikos reikšmė, įnešanti svarbų indėlį į BVP. Dėl tradiciškai ir istoriškai susiklosčiusių aplinkybių moterų darbas namų ūkiuose laikomas savaime suprantamu. Jis nepriskiriamas ekonominio sandėrio kategorijai ir yra neapmokamas (angl. Unpaid Womens' Job), nevertinamas ir nematuojamas. Atsižvelgiant į tai, kad rūpybos ekonomika sukuria reikšmingą pridėtinę vertę namų ūkiuose ugdomų žmogiškųjų išteklių pavidalu, moterų neapmokamas darbas turėtų atsispindėti nacionalinių sąskaitų sistemose, būti apskaitomas, vertinamas ir matuojamas. Disertacijoje pateikta rūpybos ekonomikos indėlio į BVP vertinimo metodika ir apskaičiuotas rūpybos ekonomikos indėlis į BVP.

3. Remiantis lyčių aspekto integravimo strategija (angl. Gender Mainstreaming), Lietuvos pavyzdžiu sukurtas lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai modelis, kuris gali būti taikomas ir kitoms šalims.

4. Pateikta lyčiai jautraus biudžeto (angl. Gender Responsive Budget) – vieno iš novatoriškų ir pažangių būdų didinti valstybės finansų politikos efektyvumą – diegimo metodologija. Ją taikant atlikta Lietuvos valstybės ir savivaldybių biudžeto analizė pagal lytį 2000-2012 m. Atlikus Lietuvos nacionalinio biudžeto analizę lyčių aspektu, buvo išskirti trys biudžeto vystymosi etapai, ir kiekviename iš jų išskirti būdingi specifiniai bruožai, atsižvelgiant į nagrinėjamojo periodo moterų ir vyrų padėtį ekonomikos šakose, valstybės dėmesį, skiriamą socialinei politikai ir lyčių lygybės prioritetui.

5. Analizė leido nustatyti, kad LR nacionalinis biudžetas yra finansuojamas lyčių diskriminacijos principu: vyrų dominuojamos ekonomikos šakos (statyba, pramonė, elektros, dujų ir vandens tiekimas, transportas ir kt.) iš nacionalinio biudžeto finansuojamos prioritetiniu principu, o moterų dominuojamos šakos (švietimas, sveikatos apsauga, maitinimo ir apgyvendinimo paslaugos ir kt.) – likutiniu principu. Be to, „vyriškos“ šakos finansuojamos pagrinde iš valstybės biudžeto, o „moteriškos“ – daugiausiai iš savivaldybių biudžeto, kurio galimybės yra žymiai menkesnės.

6. Užsienio tyrimų pagrindu darbe pateikta užsienio prekybos analizė lyčių aspektu (Lietuvoje tokių tyrimų kol kas nėra), kuri leidžia įvertinti, pirma, tarptautinės prekybos liberalizavimo sąlygojamą didesnę moterų socialinį-ekonominį pažeidžiamumą nei vyrų, antra, lyčių nelygybės neigiamą poveikį šalių ekonomikos augimui. Keliamas tokios analizės poreikis Lietuvoje, siekiant didinti užsienio prekybos efektyvumą.

7. Remiantis atlikto sociologinio tyrimo rezultatais, pateiktas moterų verslo modelis Lietuvoje. Šis modelis, pirma, parodo moterų padėtį versle: atskleidžia moterų verslo veiklos sritis, verslo kūrimo motyvus, apyvartos ir pajamų dydį, moterų verslo plėtros kliūtis ir jų priežastis; antra, 2007 m. ir 2014 m. atlikti sociologiniai tyrimai leido palyginti moterų verslininkių padėtį prieš pasaulio ekonomikos ir finansų krizę, prasidėjusią 2008 m., ir po jos bei pateikti lyginamąją analizę, atskleidusią moterų verslo pokyčius stuktūroje ir dinamikoje. Trečia, remiantis moterų verslo modeliu pateikta moterų verslo plėtros priemonių sistema.

Taikomoji (praktinė) darbo reikšmė

1. Disertacijoje pateiktas lyčių aspekto poveikio vertinimo valstybės ekonominei politikai modelis praplečia lyčių ekonomikos tyrimų sritį bei įgalina kitus mokslininkus, lyčių lygybės ekspertus, statistikos specialistus juo naudotis, vertinant šalies socialinę-ekonominę padėtį lyčių aspektu.

2. Vyriausybės instituciniu lygmeniu svarbu būtų pavesti LR ūkio, LR finansų bei LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijoms atlikti rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimą. Traktuojant rūpybos sektorių kaip lygiavertę šalies ūkio dalį ir pritaikius autorės siūlomą rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimą (arba kitus pasaulyje naudojamus metodus), būtų žengti realūs žingsniai integruojant lyčių aspektą į ekonominę politiką „visais politikos lygiais, visose srityse ir visais etapais“ (pagal oficialų 1998 m. Europos Tarybos lyčių aspekto integravimo strategijos apibrėžimą). Tai yra vienas iš svarbiausių Europos Sąjungos prioritetų lyčių lygybės politikoje.

3. Remiantis disertacijoje pateiktu moterų verslo modeliu ir moterų verslo plėtros priemonių sistema, tikslinga rekomenduoti LR Ūkio ministerijai bei verslo plėtros ir paramos agentūroms diegti atitinkamas priemones, kurios galėtų paskatinti moterų verslo plėtrą Lietuvoje. Visos ES mastu moterų verslo skatinimui skiriama didelė reikšmė, siekiant grąžinti prieš krizę buvusį ekonomikos augimą ir padidinti užimtumą. Europos Sąjungai reikia daugiau verslininkų, ir šiuo atveju potencialas išvelgiamas nepakankamai verslo srityje atstovaujamos visuomenės grupėse, iš kurių viena svarbiausių – moterys.

4. Remiantis užsienio šalyse paplitusia praktika ir taikoma metodologija bei šioje disertacijoje atlikta LR nacionalinio biudžeto analize lyčių aspektu, LR Finansų ministerijai tikslinga būtų inicijuoti lyčiai jautraus biudžeto diegimą Lietuvoje. Tai padėtų siekti efektyvaus ir socialiai teisingo finansinių išteklių paskirstymo, atsižvelgiant į specifinius moterų ir vyrų socialinių grupių poreikius.

5. Moksliniame darbe keliamas klausimas apie papildomos statistinės informacijos, t.y. lyčių aspektu diferencijuotų statistinių rodiklių (angl. Gender Dissagregated Data), trūkumą. Atsižvelgiant į tai, kad lyčių lygybė ES lygiu yra laikoma vienu iš pagrindinių prioritetų, ir poreikis vertinti situaciją ekonominiame, socialiniame ir visuomeniniame gyvenime lyčių aspektu yra ypač aktualus, statistinių duomenų trūkumo pagal lytis problemą oficialiu lygmeniu turėtų spręsti Vyriausybės institucijos, pavesdamos atskiriems Lietuvos statistikos departamento skyriams (Darbo statistikos, Demografinės ir migracijos statistikos, Gyvenimo lygio ir užimtumo statistikos, Nacionalinių sąskaitų ir kt.) inicijuoti lyčių aspektu diferencijuotų statistinių rodiklių rinkimą ir duomenų bazės kūrimą.

6. Mokslinio darbo tyrimų rezultatai panaudoti įgyvendinant Mykolo Romerio universiteto 2011-2014 m. vykdomos IV mokslo programos „Gyvenimo kokybės gerinimas ir užimtumo galimybių didinimas“ temų „1. Teoriniai metodologiniai gyvenimo kokybės tyrimai“, „2. Ekonominiai, socialiniai ir politiniai gyvenimo kokybės ir užimtumo didinimo veiksniai“ ir „3. Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybės analizė globalizacijos ir ES narystės kontekste“ 1.1., 2.5. ir 3.5. uždavinius.

7. Kartu su kitais universiteto mokslininkais šioje mokslinių tyrimų srityje pagal 2007-2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 3 prioriteto „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ priemonę Nr. VP1-3.1.-ŠMM-07-K „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“ parengtas, Lietuvos mokslo tarybai pateiktas ir nuo

2013 m. gegužės 1 d. pradėtas įgyvendinti projektas „Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybės matavimo rodiklių sistemos ir vertinimo modelio sukūrimas“.

8. Mokslinio darbo tyrimų rezultatai buvo pristatomi 2007-2013 m. Mykolo Romerio universitete dėstant studentams šių disciplinų paskaitas ir vedant seminarus: 2008–2009 m. – „Socialinės apsaugos ekonomika“; 2009-2014 m.m. – „Ekonomikos teorija“; 2010 m. – „Lyčių ekonomika“ (angl. Gender Economics) ERASMUS programos studentams.

Mokslinio darbo rezultatų disertacijos tema skelbimas:

1. **Rakauskienė O.G., Krinickienė E. Lyčiai jautraus biudžeto koncepcija ir jo formavimo prielaidos Lietuvoje.** // Socialinių mokslų studijos = Social sciences studies: mokslo darbai. Vilnius: Mykolo Romerio leidybos centras. ISSN 2029-2236. 2009, Nr. 1(1), p. 223-243.

2. **Rakauskienė O.G., Bikas E., Krinickienė E. Global financial crisis: reasons and outcomes.** // Zarządzanie w XXI wieku: koncepcje, trendy, problemy. Toruń: Wyższa Szkoła Bankowa, 2009. ISBN 9788392360773. p. 287-309: lent. [Aut. ind.: 0,333;].

3. **Rakauskienė O.G., Krinickienė E. Foreign trade policy: gender aspect / Užsienio prekybos politika: lyčių aspektas.** // Intelektinė ekonomika = Intellectual economics: mokslo darbų žurnalas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. ISSN 1822-8011. 2012, Nr. 6(3), p. 341-354.

4. **Rakauskienė O.G., Štreimikienė D., Žalėnienė I., Kiaušienė I., Servetkienė V., Krinickienė E. Lyčių ekonomika. Monografija.** Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2014 m.

Pranešimai tarptautinėse konferencijose disertacijos tema:

1. **Rakauskienė O.G., Krinickienė E. The assumptions of the implementation of Gender Sensitive Budget in Lithuania / Lyčiai jautraus biudžeto diegimo prielaidos Lietuvoje.** Tarptautinė konferencija tema “Generating economic gender equality: research to improve the knowledge base“ Lundo universitete (Švedija); 2008 m. lapkričio 13-14 d.

Konferencijos rengėjas – Šiaurės-Baltijos šalių tinklas lyčiai jautraus biudžeto klausimais (ang. Nordic-Baltic GRB Network).

2. **Rakauskienė O.G., Krinickienė E. Foreign Trade Policy: Gender Aspect / Užsienio prekybos politika: lyčių aspektas.** Tarptautinė mokslinė konferencija “Practice and Research in Private and Public Sector – 2013“. Mykolo Romerio universitetas, 2013 balandžio 11-12 d.

3. **Krinickienė E. Impact of gender equality on the improvement of population's quality of life (liet. Lyčių lygybės įtaka tobulinant gyventojų gyvenimo kokybę).** Tarptautinė mokslinė konferencija “RC55 Mid-term conference on Long-term trends in Quality of Life” (liet. Mokslinių tyrimų komiteto 55 vidutinės trukmės konferencija Gyvenimo kokybės perspektyvos ilgalaikiu periodu“). Konferencijos rengėjai – Tarptautinės sociologų asociacijos (angl. ISA – International Sociological Association) mokslinių tyrimų komitetas 55 (socialiniai rodikliai). 2013 m. rugsėjo 11-14 d. Haga (Nyderlandai).

4. Rakauskienė O.G., Krinickienė E. Development of quality of life of Lithuanian population (liet. Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybės plėtra). Tarptautinė mokslinė konferencija “RC55 Mid-term conference on Long-term trends in Quality of Life” (liet. Mokslinių tyrimų komiteto 55 vidutinės trukmės konferencija Gyvenimo kokybės perspektyvos ilgalaikiu periodu”). Konferencijos rengėjai – Tarptautinės sociologų asociacijos (angl. ISA – International Sociological Association) mokslinių tyrimų komitetas 55 (socialiniai rodikliai). 2013 m. rugsėjo 11-14 d. Haga (Nyderlandai).

I. LYČIŲ LYGYBĖS TEORINIAI ASPEKTAI

1. Lyčių lygybės teorijų kritinė analizė

1.1. Harvardo analitinė teorija

Harvardo analitinė teorija (kitaip dar yra vadinama „Lyčių vaidmenų teorija“ arba „Lyčių analizės teorija“ (March, Smyth, Mukhopadhyay, 1999) buvo sukurta 1985 m. Harvardo universiteto tarptautinės plėtros institute (angl. International Development Institute of Harvard University) bendradarbiaujant su Jungtinių Valstijų Tarptautinės plėtros agentūra (angl. USAID – the United States Agency for International Development). Vėliau ją plačiai panaudojo kitos tarptautinės plėtros institucijos.

Lyčių vaidmenų koncepcijos centre yra šios problemų grupės:

- prieinamumo prie išteklių, jų panaudojimo ir kontrolės problema;
- dalyvavimo gamybos procese ir reprodukcijos proceso skatinimo bei kliūčių problemos;
- pareigų pasiskirstymo namų ūkių veikloje problema.

Šis požiūris apibūdinamas labiau kaip „integracinis“, t.y. vienijantis lyčių lygybės problemas ir jų sritis, negu „transformacinis“, t.y. nagrinėjantis pokyčius. Plėtra šioje teorijoje suprantama kaip procesas, kuriame gali dalyvauti tiek vyrai, tiek moterys, tačiau į struktūrinės plėtros programas siūloma aktyviau įtraukti moterų ir lyčių lygybės problemas. **Ši koncepcija apsiriboja namų ūkių analize lyčių aspektu, labiau nesigilinant į rinkos, įmonių veiklos, taip pat valstybės politikos problemas.** Nenagrinėjama ir politinių institucijų (valstybės, tarptautinių organizacijų) veikla lyčių aspektu. Šios koncepcijos esmė yra idėja, kad moterys – tai vienalytė, homogeninė, nesikeičianti grupė. Lyčių hierarchija rasiniu, klasės ir kt. principais atsiduria už analizės lauko ribų.

Analizės pagrindas – pirma, **požiūris į namų ūkių veiklą kaip į ūkio šaką, kur yra sukuriama pridėtinė vertė, kuri neįvertinama, ir darbas, sukuriant šią pridėtinę vertę, yra nemokamas.** Namų ūkis traktuojamas kaip sistema, kuri savarankiškai skirsto išteklius. Namų ūkis – tai socialinis institutas, kuris turi gamybinę ir vartojimo funkcijas.

Antra, **lyčių lygybė suprantama kaip vienodos moterų ir vyrų prieinamumo prie išteklių, jų panaudojimo ir kontrolės galimybės.**

Trečia, šioje koncepcijoje yra pabrėžiama, kad **lyčių lygybė ir ekonominis efektyvumas yra sinergetiniai, t.y. glaudžiai vienas su kitu susiję, elementai.**

Ketvirta, lyčių analizė pateikiama kaip **diagnostinis planavimo instrumentas, kuris naudojamas siekiant užkirsti kelią neefektyviam išteklių paskirstymui.**

Metodologiją, kuri remiasi lyčių vaidmenų koncepcija, naudoja Jungtinių Valstijų Tarptautinės plėtros agentūra (angl. USAID – the United States Agency for International Development), Kanados Tarptautinės plėtros agentūra (angl. CIDA – the Canadian International Development Agency), Jungtinių Tautų plėtros programa (angl. UNDP – United Nations Development Programme), Pasaulio bankas (angl. the World Bank) ir kt. Analizės pagal lytį rezultatai gali būti naudojami numatant programų ir projektų strategijas švietimo, mokymo, kreditavimo srityse siekiant padidinti jų efektyvumą (Rakauskienė, 2006).

1.2. Trejopo moters vaidmens teorija

Trejopo moters vaidmens, arba lyčių planavimo koncepcija (angl. Gender Planning Framework), taip pat nagrinėja moterų vaidmenis, tačiau išsiplečia už namų ūkių veiklos ribų. Išskiriamas **trejopas moterų vaidmuo: gamyboje, reprodukcijos procese ir vietos bendruomenių savivaldoje**, atskleidžiant, kaip atsiranda ir atsinaujina lyčių nelygybė.

Lyčių planavimo koncepcijos terminą įvedė žymi britų mokslininkė C. Moser, šiuo metu dirbanti Mančesterio Universitete (Didžioji Britanija). Pirmasis ir pagrindinis šios metodologijos akcentas – **trejopo moterų vaidmens analizė**. Antras svarbus blokas – **praktinių einamųjų ir strateginių lyčių poreikių išskyrimas**. Trečioji komponentė – **siūlomų politinių požiūrių susistemimas lyčių aspektu**: socialinė parama (angl. Welfare), lygybė (angl. Equity), skurdas (angl. Poverty), efektyvumas (angl. Efficiency), moterų galimybių išplėtimas (angl. Empowerment).

C.Moser (1993) pasiūlė **trejopo moterų vaidmens schemą**, siekiant atkreipti pasaulinių organizacijų struktūrinių plėtros programų rengėjų dėmesį į darbo pasiskirstymą pagal lytį, atsižvelgiant į moterų darbo sąnaudas.

Gamybinis moterų vaidmuo apima jų dalyvavimą rinkos gamybos sektoriuje ir namų ūkių gamybos sektoriuose, kur yra kuriama „tiesioginė“ gamybos produkcija – pragyvenimo priemonės. Svarbu pažymėti, kad abiem atvejais sukuriama pajamos (pinigine arba natūrine – produktai ir paslaugos – išraiška), taigi kuriama pridėtinė vertė.

Reprodukcinis moters vaidmuo – tai moters atsakomybė už vaikų gimdymą, auginimą ir priežiūrą, namų ūkio pareigų vykdymą. Tai reiškia, kad ant moters pečių gula atsakomybė už darbo jėgos reprodukciją ir jos plėtrą (palaikymą). Tai – rūpybos (reproduktiviosios) ekonomikos sektorius.

Trečiasis moters vaidmuo – **dalyvavimas bendruomenės veikloje (angl. Community Managing Role)**. Tai neapmokamas moterų darbas, kurį jos atlieka savo bendruomenių viduje, teikdamos komunalines ir socialines paslaugas. Kitaip tariant, moterys atsako už bendruomenėje naudojamų išteklių (t.y. vandens (besivystančiose šalyse), gydymo, švietimo) tiekimą ir palaikymą. Bendruomenių lygmeniu vyrai taip pat vaidina svarbų vaidmenį, dažniausiai – vietos politikoje.

Taigi šioje koncepcijoje pabrėžiama, kad darbo pasiskirstymas pagal lytį egzistuoja ne tik namų ūkiuose, bet ir bendruomenių viduje (Moser, 1995). Tai lemia visuomenėje egzistuojanti lyčių vaidmenų sistema. Dėl šios priežasties didelė moterų darbo dalis lieka lyg ir nematoma, nepripažinta ir vertinama kaip savaime suprantama bei apibūdinama gamtine moters paskirtimi. Trejopo moterų vaidmens koncepcija panaudojama ne tik namų ūkyje – ji prasiskverbia toli už namų ūkių veiklos ribų.

Finansavimo iš valstybės biudžeto sumažinimas tokioms paslaugoms kaip šilumos, elektros energijos, vandens tiekimas arba sveikatos apsaugai ir socialinėms reikmėms tiesiogiai veikia moterų ekonominę veiklą – būtent moterys imasi atsakomybės taip planuoti ir išdėstyti ribojamus išteklius namų komunaliniame ūkyje, kad būtų užtikrintas namų ūkių funkcionavimas ir gyvybingumas. Būtent moterys dažniausiai daro įtaką savivaldos institucijoms, priimant infrastruktūros plėtros problemų sprendimus.

Atsižvelgiant į tai, kad moterys ir vyrai turi skirtingus vaidmenis namų ūkyje ir visuomenėje, logiška yra tai, kad jų poreikiai taip pat skiriasi. **Praktiniai (einamieji) lyčių**

poreikiai priklauso nuo konkrečių gyvenimo sąlygų, atitinkančių jų pozicijas pagal darbo pasidalijimą lyties pagrindu. Einamieji moterų poreikiai – tai maisto produktų tiekimas, aprūpinimas drabužiais, avalyne, ilgalaikio vartojimo prekėmis, sveikatos apsauga, vandens tiekimas ir kt.

Strateginiai moters poreikiai, priešingai einamiesiems, išplaukia iš moters kaip pavaldinės padėties, ir yra susiję su didesnės lygybės siekimu visuomenėje santykyje su vyrais. Kuriamą naują alternatyvą, pagrįstą lygiateisiškos visuomenės modeliu, kuris apima darbo pasidalijimo pagal lytį prevenciją, politinės ir ekonominės lygybės įteisinimą, reprodukcinę laisvę, smurto prieš moteris panaikinimą. Einamųjų ir strateginių lyčių poreikių koncepcija pateikia lankstesnę, vadinamąją transformacinę požiūrį į plėtrą, tačiau neatsižvelgia į konfliktinius lyčių santykių aspektus.

Lyčių planavimo koncepcijos požiūriu smarkiai kritikuojama ekonomikos augimo ir makroekonominės plėtros, kaip prioritetų, nuostata. Teigiama, kad ji mažai ką bendra turi su liberalia rinka, liberaliaja ekonomika ir pilietinės visuomenės plėtra, kad makroekonominės politikos prioritetų išskyrimas yra atitrūkęs nuo vykdomų struktūrinių ekonomikos reformų, struktūrinių socialinių procesų.

Tačiau tuo pačiu metu galima kalbėti apie kai kurias svarbias makroekonominės lyčių planavimo koncepcijos prielaidas, kurios oponentų dažnai vadinamos populistinėmis:

- ekonomikos augimas tik šiek tiek gali pakeisti neturtingųjų padėtį;
- siekiant didinti ekonomikos efektyvumą, struktūrinėse programose ant skurdžiausiųjų pečių (taip pat ir moterų) užkraunamos didžiausios socialinės išlaidos;
- skurdieji namų ūkiai, turintys mažas pajamas, turi būti pagrindinis struktūrinių programų objektas;
- reproduktyvinė ekonomika vaidina pagrindinį vaidmenį siekiant gyventojų gyvenimo gerovės kilimo;
- planuojant ekonomikos augimo ir plėtros programas būtina atsižvelgti į interesus tų, kuriems tos programos yra skirtos.

Tačiau lyčių planavimo koncepcija, akcentuojant vaidmenų santykį, nėra visiškai adekvatus lyčių santykių analizės instrumentas. Trejopo vaidmens schema neapima visapusiško moters dalyvavimo ekonominiame gyvenime, kuris nesibaigia tik namų ūkiu (nors ir plačiau traktuojamu negu pirmojoje koncepcijoje), o pereina į institucinį kontekstą – rinkoje, valstybėje, viešojo administravimo struktūroje ir kt. Esminis trūkumas yra tas, kad skurdo problemų ir pavaldžios moterų padėties analizė yra atitrūkusios nuo institucinio konteksto. Todėl ši koncepcija negali atsakyti į klausimą, kokie socialiniai procesai veda prie moterų skurdo ir pavaldžios jų padėties.

Lyčių planavimo koncepcijos metodologija buvo panaudota Pasaulio banko Afrikos techninio departamento „Krikščioniška parama” organizacijos (angl. Oxfam UK) Anglijoje, taip pat rengiant Jungtinių Tautų (angl. UN – the United Nations), Jungtinių Tautų Plėtros fondo moterims (angl. UNIFEM – United Nations Development Fund for Women), Kanados Tarptautinės plėtros agentūros (angl. CIDA – the Canadian International Development Agency), Tarptautinės darbo organizacijos (angl. ILO – the International Labour Organisation) ir kitų organizacijų plėtros paramos programas (Rakauskienė, 2006).

1.3. Socialinių santykių teorija

Socialinių santykių koncepciją parengė Didžiojoje Britanijoje veikiantis Plėtros mokslų institutas (angl. IDS - The Institute of Development Studies). **Ši koncepcija grindžiama socialinių santykių analize.** Daugelis idėjų pirmą kartą buvo nagrinėjamos seminare, skirtame pavaldžiai moterų būklei 1970-1980 m. aptarti. Seminare buvo kritikuojama „Moterys plėtroje“ (angl. WID – Women and Development) pozicija. Be viso kito buvo pažymėta, kad WID koncepcijos liberalusis ir individualistinis požiūris veda prie moterų kaip specifinės homogeninės grupės izoliacijos, WID požiūris į lyčių analizę yra aprašomasis, paviršutiniškas; kad moterų subordinacijos identifikacija ir analizė yra dviprasmiška (Rakauskienė, 2006).

Seminare buvo iškeltas alternatyvus požiūris, grindžiamas socialinių santykių ir feministine patriarchyto analize (Rakauskienė, 2006). Vėliau seminaro idėjos buvo panaudotos kaip koncepcijos „Lytis ir plėtra“ pagrindas (angl. GAD – Gender and Development).

Socialinių santykių, kaip ir lyčių vaidmenų koncepcijoje, analizuojant lyčių santykius, pabrėžiama vaidmenų ir atsakomybės sričių diferenciacija, taip pat lyčių skirtumai skirstant ir kontroliuojant išteklius. Tačiau kai kurios svarbios šių koncepcijų pozicijos skiriasi.

Pirma, lyčių vaidmenų koncepcijoje į darbo pasidalijimą žvelgiama kaip į socialinės diferenciacijos rūšį (moterims ir vyrams priskiriami skirtingi vaidmenys ir atsakomybės), o socialinių santykių koncepcijoje darbo pasidalijimas traktuojamas kaip socialinio ryšio rūšis, kuri sudaro **mainų santykius tarp vyro ir moters.** Teigiama, kad šis ryšys nėra simetriškas. Nelygybė paskirstant išteklius ir atsakomybę reiškia, kad į lyčių santykius įtraukiama ir konkurencija, ir bendradarbiavimas.

Antra, ekonominio planavimo koncepcijoje gamyba ir materialiniai ištekliai traktuojami kaip individualumą, savarankiškumą garantuojantys rinkos ekonomikos objektai. Čia ignoruojami tokie „ištekliai“ kaip teisės, pareigos, poreikiai. „Moralinė ekonomika“ dažnai atspindi tokius santykius, kurie paprastai pasireiškia statuso ir savarankiškumo pradimu. Moterims lyčių santykiai šeimoje dažnai reiškia kompromisą – pasirinkti saugumą arba savarankiškumą.

Trečia, Socialinių santykių teorijos pagrindas – ne politiniai lyčių santykiai, o vyro dominavimo ir moterų priespaudos, subordinacijos (moterų pavaldinių) santykiai.

Kitais tariant, **nelygiateisiškas išteklių ir atsakomybės sričių pasiskirstymas, taip pat sociokultūrinės taisyklės, kurios sankcionuoja nelygybę, reiškia, kad vyrai kaip socialinė grupė turi didesnius įgaliojimus ir didesnes galimybes kontroliuoti išteklius negu moterys.** Dėl šios priežasties jie turi daugiau galimybių mobilizuoti įvairius ekonominius ir socialinius išteklius kovodami už savo interesus. Todėl panaikinti pavaldžią nelygiateisę moterų padėtį paskirstant išteklius – uždavinys kur kas platesnis nei pats išteklių paskirstymas. Šiuo atveju reikia persikirstyti ne išteklius, o valdžią ir pareigas.

Socialinių santykių koncepcija analizuoja gamybinius santykius namų ūkyje, rinkos institutuose, valstybėje ir savivaldybėse. Tokia analizė rodo, kaip socialinės sąveikos procesuose susidaro lyčių nelygybė. Šią koncepciją sukūręs Didžiojoje Britanijoje veikiantis Plėtros mokslų institutas (angl. IDS - The Institute of Development Studies) panaudojo ją mokomojoje programoje „Lytis ir trečiojo pasaulio šalių plėtra“ (Kollier ir Subrahmanian, 1996). Šios koncepcijos elementus panaudojo Kanados tarptautinės plėtros agentūra (angl. CIDA – Canadian International Development agency) (Rakauskienė, 2006).

1.4. Feministinės ekonomikos teorija (neoklasikinė feministinė mokykla ir feministinė kritiškoji ekonomika)

Rakauskienė (2006) pabrėžia, kad feministinės ekonomikos teorija dar tik pradeda formuotis: ji siekia parodyti, kad **lyčių asimetrijos padariniai pasireiškia ne tik struktūriniu ekonomikos aspektu, t.y. mikrolygiu, bet apima ir visą makroekonomikos sferą**. Žymūs feministinės ekonomikos atstovai yra N. Cagatay, I. Palmer, D. Elson, N. Folbre, I. Bakker ir kt.

Feministinėje ekonomikoje išryškėja dvi – **feministinės neoklasikinės** ir **feministinės kritiškosios ekonomikos** kryptys. Feministinė ekonomika tiria gamybą ir reprodukciją lyčių hierarchijos aspektu. Dėmesio centre – politinės ir teisinės reformos. **Neoklasikinės feministinės ekonomikos teorijos** atstovai analizuoja, kaip lyčių asimetrija neigiamai veikia struktūrines programas, netinkamai paskirstant išteklius tarp orientuoto į eksportą ir vidaus rinkos sektorių, taip pat dėl nelygiateisiško moterų dalyvavimo produkcijos, skirtos eksportui, gamyboje ir užsienio prekybos srityje. **Feministinės kritiškosios ekonomikos teorijos** kūrėjai įrodo, kad moters vaidmuo socialinėje reprodukcijoje nėra natūralus, savaime suprantamas, o yra valdžios santykių funkcinė pasekmė. Ji tiria santykį tarp ekonominių ir žmogiškųjų išteklių rodiklių ir teigia, kad būtina tikslinti ekonomikos efektyvumo sąvoką, atsižvelgiant į **nemokamą darbo išteklių panaudojimą** socialinės reprodukcijos ir žmogiškųjų išteklių išnaudojimo srityse.

Koncepcijoje teigiama, kad lyčių lygybės tyrimų objektas pastaruoju metu išsiplėtė – pirma, lyčių nelygybė reprodukuojasi ne tik namų ūkių, bet ir kitų institutų veikloje. Antra, lyčių lygybės integracija į plėtros programas suprantama plačiau – ji tirama ne atskirų projektų, bet ir makroekonominės politikos lygiu.

Neoklasikinė ekonomika traktuoja struktūrinių reformų programas kaip svarbią išteklių (ypač darbo ir kapitalo) pasiskirstymo prielaidą tarp įvairių ekonomikos šakų ir sektorių. Jeigu ištekliai yra nemobilūs ir nepersilieja iš vieno sektoriaus į kitą, tai vien tik kainų didėjimas rinkoje neužtikrina išteklių pasiskirstymo. Palmeris ir Kollier parodo, kad neadekvatų ir neefektyvų išteklių (ypač moterų darbo) paskirstymą dažnai lemia įvairūs apribojimai, kurie susiję su lyčių vaidmenimis ir lyčių nelygybe. Šie apribojimai trukdo laisvai persilieti ištekliams iš vieno sektoriaus į kitą.

Rakauskienė (2006) išskiria keturis procesus, kurių pagrindą sudaro vadinamasis „socialinis susitarimas (konvencija)“. Pirmasis veiksnys – tai **moterų diskriminacija už namų ūkio ribų – darbo ir kreditų gavimo rinkoje**. Antras veiksnys – tai **moterų vaidmenų modeliai (stereotipai) gamybos srityje**. Jeigu naujos ekonominės galimybės iš pradžių suteikiamos vyrams, tai ir vėliau tos galimybės bus plečiamos vyrų socialinėje grupėje – susidaro savaiminis mechanizmas, draudžiantis galimybių plėtrą moterų socialinėje grupėje. Trečia, **vyrų ir moterų teisės ir pareigos namų ūkyje yra asimetriškos**, nes moterys šeimoje turi mažai stimulų didinti savo darbo indėlį. Pagaliau, ketvirta, **„reprodukcijos našta“ taip pat yra ribojantis veiksnys**, nes reikalauja iš moterų didelių sveikatos ir laiko sąnaudų.

Šios koncepcijos kontekste vyrų ir moterų santykiai namų ūkyje suprantami **kaip mainų santykiai, kuriuose mainų objektas – valdžios ir pareigų statusas**. Nukrypimas pagal lytį šiuose pareigų ir atsakomybės mainuose yra asimetriškas moterų atžvilgiu. Lyčių asimetrija yra nuolat atkuriamas ir atnaujinamas visose egzistuojančiose vyrų ir moterų

santykių sistemoje. Lyčių asimetriją lemia valdžios santykiai šeimoje, kur stipresni namų ūkio nariai (suaugusieji vyrai) turi galimybę perleisti atsakomybę už šeimos maitinimą moterims, nes būtent vyrams priklauso asmeninė kontrolės funkcija skirstant pajamas.

Šios koncepcijos atstovų požiūris į ekonomikos plėtrą ir augimą ribojasi tuo, kad makroekonomika ignoruoja nemonetarinę sferą – žmogaus reprodukciją. Feministinės ekonomikos tyrimuose socialinė reprodukcija traktuojama kaip būtina veiklos sritis, kuri yra prekinės gamybos ir žmogaus potencialo plėtros pagrindas (Elson, 1995). Feministinė kritiškoji ekonomika vis labiau žinoma pasauliniu lygiu, nors dar kol kas neįgavo mokomojo dalyko statuso. Feministinė kritiškoji ekonomika sukūrė keleta naudingų analitinių instrumentų, kuriuos aktyviai naudoja politikai ekonominių programų lyčių analizės tikslais.

Feministinė kritiškoji ekonomika žvelgia į lyčių ekonomiką integruotai – makro-, mezo- ir mikrolygiu. Makroekonominis požiūris siejamas su šalies ekonomikos pajamomis ir vartojimu; teigiama, kad pinigų (monetariniai) agregatai (pinigų ir fiskaliniai rodikliai, BVP, eksportas, importas) priklauso ir daro įtaką individų veiklos rezultatams (mikrolygiu) ir yra integruoti su mezolygio institucijomis (atskiromis rinkomis, įmonėmis ir firmomis).

Mikrolygmuo. Feministinės kritiškosios ekonomikos nuostatos prieštarauja neoklasikinės ekonomikos prielaidai, kur individai traktuojami kaip maksimalaus pelno siekėjai, kurie turi galimybių pasirinkimo laisvę ir preferencijų sistemą. Vyrų ir moterų skirtumo problema feministinėje ekonomikoje interpretuojama kaip preferencijų skirtumo ir indėlio į bendruosius išteklius problema.

Taigi vyrų ir moterų darbo skirtumai (kai moterys skiria daugiau laiko nemokamam darbui namų ūkyje ir mažiau – mokamam darbui rinkoje, palyginti su vyrais) yra interpretuojami kaip pigesnio moterų darbo rinkoje išdava, todėl moterys geriau pasirenka veiklą namų ūkyje. Analogiška yra ir laisvalaikio nelygybė, galimybė naudotis maisto produktų ištekliais, medicinos pagalba, ir tai aiškina moteriška prigimtimi, jos nulemtomis preferencijomis, labiau pasireiškiančiu moterų altruizmu. Šiame modelyje neatsispindi **konfliktiniai pareigų santykiai preferencijų lygiu, kurie yra objektyvus socialinis veiksnys**, o ne istoriškai primestos asimetrinės žaidimo taisyklės ir išteklių paskirstymo formos.

Mezolygmuo. Lyčių asimetriją mezo- ir makrolygiu įgauna kitą formą. Kadangi neoklasikinėje ekonomikos teorijoje mezostruktūra (rinkos, įmonės, firmos) ir pinigų agregatai (BVP, eksportas, importas, pinigų ir fiskaliniai rodikliai) traktuojami kaip neutralūs lyčių požiūriu, daroma išvada, kad lyčių analizė čia netikslinga. Neoklasikinė ekonomika interpretuoja atskiras rinkas kaip neutralias lyčių požiūriu, ir todėl moterų galimybės dalyvauti rinkos procesuose plėtojasi savo specifine linkme. Pripažįstama, kad gali egzistuoti moterų diskriminacija, kaip kai kurių darbdavių preferencijų išraiška, kurią pati rinka ir koreguoja.

Feministinė kritiškoji ekonomika teigia, kad **lyčių nelygybė nėra nulemta iš anksto – ją sukuria rinkos institucijos, kaip ir tai, kad ji nenutrūksta susieta su šeimos ir santuokos institutais. Šiuos institutus veikia lyčių nelygybė.** Lyčių santykiai nustato socialinių-ekonominių santykių tarp vyrų ir moterų formas, kai šios grupės dalyvauja rinkos sandoriuose. Kitaip tariant, tuo metu, kai komerciniai santykiai tarp pirkėjo ir pardavėjo arba darbdavio ir samdomojo nėra nulemti iš anksto, kaip lyčių santykiai (priešingai santuokos, šeimos ir giminystės santykiams) – **socialines pozicijas (darbdavio ir sam-**

domojo, pirkėjo ir pardavėjo) lemia lyčių normos ir lyčių hierarchija. Dažnai moters, dirbančios versle arba šeimoje, darbas yra apibrėžiamas kaip moteriškas darbas, t.y. tas, kuriam būdingas pavaldinio statusas.

Moteryų užimtumo tyrimai rodo, kad socialinės normos, siejamos su moterišku darbu, funkcionuoja rinkoje ir sukuria atskiras vyriškas ir moteriškas veiklos sritis bei specifines lyčių hierarchijas. Kaip ir moteris verslininkė, net ir turinti galimybę priėti prie išteklių ir kredito šaltinių ir turinti tokį pat profesinį pasirengimą kaip ir vyras, vis dėlto rizikuoja susidurti su didesnėmis kliūtimis rinkoje, nes ji yra už socialinio verslo tinklo, per kurį teikiama gyvybiškai svarbi informacija ir parama, ribų (Elson, 1994).

Makrolygmuo. Makroekonomikos struktūra apima pinigų, fiskalinę, pajamų ir tarptautinių ekonominių santykių politiką. Jos žinomi indikatoriai – BVP, bendrasis taupymas ir vartojimas, eksportas, importas, valstybės biudžeto pajamos, išlaidos ir kt.

Makroekonominiu lygiu visiškai neatsispindi svarbi gamybos sritis – žmogiškųjų išteklių reprodukcija, kuri taip ir vadinama – rūpybos (reproduktyviają) ekonomika – nemokama žmogiškųjų išteklių gamyba, kuri yra kiekvienos ekonomikos pagrindas ir nuo kurios priklauso mokama gamyba. Dabartiniu metu plačiai pripažinta, kadangi teoriškai įvertinti reproduktyvųjį darbą auginant vaikus ir aprūpinant suaugusiuosius, kaip ir sukurti metodus šiam bendrajam indėliui į ekonomiką išmatuoti, yra problemiška, **sukurtas bendrasis vidaus produktas toli gražu neatspindi moterų darbo rezultatų, ir šis darbas yra tarsi nematomas.**

Taigi vyriškąją persvarą makrolygiu lemia susiklosčiusi makroekonomikos samprata ir jos sudėtinės dalys bei tai, kokios dalies ji iš viso nenagrinėja. Tačiau šis neigiamas BVP atspindėjimas, šis praradimas neturi būti siejamas tik su tuo, kad neįmanoma išmatuoti moterų įnašo į BVP.

Viena iš pavojingiausių prielaidų – tai teiginys, kad reproduktyvioji ekonomika funkcionuos nepriklausomai nuo pokyčių kituose (rinkos) sektoriuose. Teigiama, kad moterys aprūpins visą šio darbo sritį, kuris būtinas žmogiškosioms būtybėms reprodukuoti, ir visiškai kompensuos darbo išteklių paklausos sumažėjimą (kiekybine ir kokybine prasmėmis) ir darbo išteklių palaikymo bei plėtros išlaidas. Jeigu, pavyzdžiui, mažėja valstybės investicijos į infrastruktūrą, to rezultatas – šiluminės ir elektros energijos, vandens taupymas, manoma, kad namų ūkiai (o tai reiškia, moterys) prisitaikys ir išspręs šį uždavinį. Pavyzdžiui, jeigu mažėja gyventojų pajamos, teigiama, kad namų ūkiai vis tiek aprūpins savo narius maisto produktais ir būtinomis paslaugomis (gydymas, drabužių valymas, skalbimas), stengiantis kompensuoti namų ūkio pajamų sumažėjimą.

Feministinės ekonomikos atstovai teigia, kad moterų darbas nepasižymi beribiu elastingumu; peržengus tam tikrą ribą namų ūkis tampa nepajėgus reprodukuoti save, atkurti savo ekonomines galias, o tai turi neigiamos įtakos visai ekonomikai.

Svarbiausia makrolygio problema yra **santykis ir sąveika tarp makroekonominės analizės rezultatų, kurie atspindi tik rinkos rodiklius ir ne rinkos sektoriaus paslaugas, kurios turi išskirtinę reikšmę žmogiškųjų išteklių reprodukcijai.** Tai lyčių lygybės problema, nes didžioji atsakomybės dalis, praktiškai sprendžiant šią problemą, tenka moteriai. **Vyriškoji dominantė makroekonomikos teorijoje – tai ryšių tarp lyčių ignoravimas** (Rakauskienė, 2006).

Apibendrintai pagrindiniai lyčių lygybės teorijų teiginiai pateikiami 1 lentelėje:

1 lentelė. Pagrindinės lyčių lygybės teorijos

Lyčių lygybės teorijos	Teorijos esmė
Harvardo analitinė teorija	<p>Lyčių vaidmenų teorija nagrinėja šias problemų grupes:</p> <ul style="list-style-type: none"> • prieinamumo prie išteklių, jų panaudojimo ir kontrolės problema; • dalyvavimo gamybos procese ir reprodukcijos proceso skatinimo bei kliūčių problemos; • pareigų pasiskirstymo namų ūkių veikloje problema. <p>Pagrindinė koncepcijos idėja yra ta, kad moterys – tai vienalytė, homogeninė, nesikeičianti grupė. Lyčių hierarchija rasiniu, klasės ir kt. principais atsiduria už analizės lauko ribų.</p> <p>Ši koncepcija apsiriboja namų ūkių analize lyčių aspektu, labiau nesigilinant į rinkos, įmonių veiklos, taip pat valstybės politikos problemas. Nenagrinėjama ir politinių institucijų (valstybės, tarptautinių organizacijų) veikla lyčių aspektu.</p>
Trejopo moters vaidmens teorija	<p>Šioje teorijoje išskiriamas trejopas moterų vaidmuo (atskleidžiant, kaip atsiranda ir atsinaujina lyčių nelygybė):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Gamybinis moterų vaidmuo apima jų dalyvavimą rinkos gamybos sektoriuje ir namų ūkių gamybos sektoriuose, kur yra kuriama pridėtinė vertė. 2. Reprodukcinis moterų vaidmuo – tai moters atsakomybė už vaikų gimdymą, auginimą ir priežiūrą, namų ūkio pareigų vykdymą. Tai rūpybos ekonomikos sektorius, kuriame moteris yra atsakinga už darbo jėgos reprodukciją ir jos plėtrą (palaikymą). 3. Dalyvavimas vietos bendruomenių veikloje – tai neapmokamas moterų darbas, kurį jos atlieka savo bendruomenių viduje, teikdamos komunalines ir socialines paslaugas. <p>Ši teorija turi tris svarbius metodologinius akcentus:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) trejopo moterų vaidmens analizė; 2) praktinių einamųjų ir strateginių lyčių poreikių išskyrimas. 3) siūlomų politinių požiūrių susistemimas lyčių aspektu: socialinė parama, lygybė, skurdas, efektyvumas, moterų galimybių išplėtimas. <p>Palyginus su pirmąja – lyčių vaidmenų teorija – trejopo moters vaidmens teorija išsiplečia už namų ūkių veiklos ribų, tačiau nėra visiškai adekvatus lyčių santykių analizės instrumentas. Trejopo vaidmens schema neapima visapusiško moters dalyvavimo ekonominiame gyvenime, kuris nesibaigia tik namų ūkiu, o pereina į institucinį kontekstą – rinkoje, valstybėje, viešojo administravimo struktūroje ir kt. Esminis trūkumas yra tas, kad skurdo problemų ir pavaldžios moterų padėties analizė yra atitrūkusi nuo institucinio konteksto. Todėl ši koncepcija negali atsakyti į klausimą, kokie socialiniai procesai veda prie moterų skurdo ir pavaldžios jų padėties.</p>

<p>Socialinių santykių teorija</p>	<p>Ši koncepcija grindžiama socialinių santykių analize. Socialinių santykių, kaip ir lyčių vaidmenų koncepcijoje, analizuojant lyčių santykius, pabrėžiama vaidmenų ir atsakomybės sričių diferenciacija, taip pat lyčių skirtumai skiriant ir kontroliuojant išteklius.</p> <p>Pagrindinis teorijos akcentas yra tas, kad nelygiateiškas išteklių ir atsakomybės sričių pasiskirstymas, taip pat sociokultūrinės taisyklės, kurios sankcionuoja nelygybę, reiškia, kad vyras kaip socialinė grupė turi didesnius įgaliojimus ir didesnes galimybes kontroliuoti išteklius negu moterys. Todėl siekiant panaikinti pavaldžią nelygiateisę moterų padėtį, reikia perskirstyti ne išteklius, o valdžią ir pareigas. Šis uždavinys yra kur kas platesnis nei pats išteklių paskirstymas.</p> <p>Socialinių santykių koncepcija analizuoja gamybinius santykius namų ūkyje, rinkos institutuose, valstybėje ir savivaldybėse. Tokia analizė rodo, kaip socialinės sąveikos procesuose susidaro lyčių nelygybė.</p>
<p>Feministinės ekonomikos teorija (neoklasikinė feministinė mokykla ir feministinė kritiškoji ekonomika)</p>	<p>Feministinės ekonomikos teorija siekia parodyti, kad lyčių asimetrijos padariniai pasireiškia ne tik struktūriniu ekonomikos aspektu, t.y. mikrolygiu, bet apima ir visą makroekonomikos sferą.</p> <p>Feministinėje ekonomikoje išryškėja dvi kryptys:</p> <p>2. Neoklasikinė feministinė teorija, kurios atstovai analizuoja, kaip lyčių asimetrija neigiamai veikia struktūrines programas, netinkamai paskirstant išteklius tarp orientuoto į eksportą ir vidaus rinkos sektorių, taip pat dėl nelygiateiško moterų dalyvavimo produkcijos, skirtos eksportui, gamyboje ir užsienio prekybos srityje.</p> <p>2. Feministinė kritiškoji ekonomika, kurios kūrėjai įrodo, kad moters vaidmuo socialinėje reprodukcijoje nėra savaime suprantamas, o yra valdžios santykių funkcinė pasekmė. Ji teigia, kad būtina tikslinti ekonomikos efektyvumo sąvoką, atsižvelgiant į nemokamų darbo išteklių panaudojimą socialinės reprodukcijos ir žmogiškųjų išteklių išnaudojimo srityse.</p> <p>Feministinė kritiškoji ekonomika žvelgia į lyčių ekonomiką integruotai – mikro-, mezo- ir makrolygiu:</p> <p>1. Mikrolygiu. Atsižvelgiant į tai, kad moterys daugiau laiko nei vyrai skiria neapmokamam darbui namų ūkiuose (angl. Unpaid Women's Job) ir mažiau – apmokamam darbui darbo rinkoje, tai sąlygoja moterų mažesnę atlygį už darbą ir menkesnę indėlį į bendruosius išteklius.</p> <p>2. Mezolygiu (rinkos, įmonės, firmos). Socialines pozicijas (darbdavio ir samdomojo, pirkėjo ir pardavėjo) lemia lyčių normos ir lyčių hierarchija. Dažnai moters, dirbančios versle arba šeimoje, darbas yra apibrėžiamas kaip moteriškas darbas, t.y. tas, kuriam būdingas pavaldinio statusas. Moterų užimtumo tyrimai rodo, kad socialinės normos, siejamos su moterišku darbu, funkcionuoja rinkoje ir sukuria atskiras vyriškas ir moteriškas veiklos sritis bei specifines lyčių hierarchijas.</p> <p>3. Makrolygiu. Makroekonominiu lygiu visiškai neatsispindi svarbi gamybos sritis – žmogiškųjų išteklių reprodukcija, kuri taip ir vadinama – rūpybos (reproduktyviaja) ekonomika – nemokamas žmogiškųjų išteklių ugdymas, kuris yra kiekvienos ekonomikos pagrindas ir nuo kurio priklauso mokama gamyba.</p>

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Kiaušienę, I. (2011), remiantis Rakauskiene, O. G. (2006). Valstybės ekonominė politika. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

2. Lyčių lygybę įtvirtinantys strateginiai dokumentai pasaulyje, Europos Sąjungoje ir Lietuvoje

2.1. Tarptautiniai teisės aktai ir strateginiai dokumentai lyčių lygybės klausimais

Iškart po Antrojo pasaulinio karo priimti kertiniai taikos siekiančių valstybių dokumentai - **Jungtinių Tautų Chartija** (1945 m. birželio 26 d.) ir **Visuotinė žmogaus teisių deklaracija** (1948 m. gruodžio 10 d.) – įtvirtino moterų ir vyrų lygybę kaip vieną iš pagrindinių žmogaus teisių. 1979 m. Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje buvo priimta **Jungtinių Tautų Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims** (angl. CEDAW – The Convention of the Elimination of All Forms of Discrimination against Women). Ši konvencija yra dažnai įvardijama kaip tarptautinis moterų teisių įstatymas. Ją sudaro preambulė ir 30 straipsnių. Konvencija apibrėžia, kas sudaro moterų diskriminacijos esmę ir nustato nacionalinių veiksų darbotvarkę, siekiant panaikinti šią diskriminaciją.

CEDAW konvencijoje sąvoka „moterų diskriminacija“ reiškia skirtumą, išimčių ar apribojimų darymą lyties pagrindu siekiant varžyti ir panaikinti pripažintas moterų teises ir pagrindines laisves nepriklausomai nuo jų šeiminės padėties politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje, pilietinėje ar kurioje nors kitoje srityje, neleisti joms naudotis ar jas įgyvendinti lygiomis teisėmis su vyrais (CEDAW, I dalis, 1 straipsnis). Priimdamos šią konvenciją, valstybės įsipareigoja imtis tam tikrų priemonių, kad panaikintų visų formų diskriminaciją prieš moteris:

- moterų ir vyrų lygybės principą įtraukti į savo teisinę sistemą, panaikinti visus diskriminuojančius įstatymus ir priimti atitinkamus įstatymus, draudžiančius moterų diskriminaciją;
- įsteigti specialios jurisdikcijos valstybės institucijas, užtikrinančias efektyvią moterų apsaugą nuo diskriminacijos;
- užtikrinti, kad būtų pašalinti visi asmenų, organizacijų ir įmonių veiksmai, diskriminuojantys moteris (CEDAW).

Konvencija numato, kad lygybės tarp moterų ir vyrų realizavimo pagrindas - tai užtikrintas priėjimas moterims prie politinio ir visuomeninio gyvenimo bei lygios galimybės šiose srityse, įskaitant teisę balsuoti ir dalyvauti rinkimuose, taip pat ir lygus priėjimas prie švietimo, sveikatos apsaugos ir užimtumo. Valstybės sutinka imtis visų reikiamų priemonių, įskaitant teises ir laikinas specialiąsias priemones, kad moterys galėtų naudotis visomis savo žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis. Ši konvencija yra tokia žmogaus teisių sutartis, kuri patvirtina reprodukcinės moterų teises ir laiko kultūrą bei tradicijas įtakojančiais veiksniais, kurie formuoja lyčių vaidmenis ir šeiminius santykius. Konvencija patvirtina moterų teises įgyti, pakeisti arba pasilikti savo ir savo vaikų pilietybę. Valstybės be kita ko įsipareigoja imtis atitinkamų priemonių prieš visų formų prekybą moterims bei prieš moterų išnaudojimą.

Šalys, ratifikavusios arba prisijungusios prie šios konvencijos, įgyja legalią prievolę įgyvendinti šias nuostatas praktikoje. Jos taip pat įsipareigoja mažiausiai kartą per ketverius metus parengti nacionalines ataskaitas apie priemones, kurių buvo imtasi, siekiant laikytis sutarties įsipareigojimų (CEDAW).

2000 m. rugsėjo 8 d. buvo priimtas Konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims Fakultatyvinis protokolas, kuriuo CEDAW komisijai suteikiama teisė nagrinėti asmenų pateiktus skundus dėl teisių pažeidimo. Iki šiol CEDAW ratifikavo 186 šalys (Lietuva – 1995 m.), iš kurių 98 ratifikavo Fakultatyvinį protokolą (tame tarpe ir Lietuva 2004 m.).

Ketvirtosios pasaulinės moterų konferencijos metu Pekine 1995 m. rugsėjo mėn. buvo priimta **Pekino deklaracija ir veiksmų planas (PDVP)**. Į konferenciją, kurią organizavo Jungtinių Tautų Ekonominė ir socialinė taryba, susirinko daugiau kaip 180 pasaulio šalių atstovai. Jų bendras tikslas buvo tęsti tarptautinės bendruomenės anksčiau pradėtą veiklą lyčių lygybės skatinimo srityje. Pagrindinis konferencijos uždavinys – numatyti tolesnius veiksmus siekiant suteikti daugiau galių moterims ir užtikrinti visateisį jų dalyvavimą visose visuomenės gyvenimo srityse (ELLI).

Pekino deklaracija ir veiksmų platforma dar kartą patvirtino, kad moterų ir mergaičių žmogaus teisės yra neatimama, integrali ir nedaloma universalių žmogaus teisių dalis. Moterų pažanga bei pasiekimai moterų ir vyrų lygybės srityje yra žmogaus teisių objektas ir socialinio teisingumo sąlyga bei neturėtų būti izoliuoti traktuojami kaip vien tik moterų klausimai (Europos Taryba, 2007).

Pekino deklaracija ir veiksmų planas – tai dokumentas, atspindintis XX a. pabaigos moterų problemas. Jo įgyvendinimas reikalauja, kad vyriausybės ir tarptautinė bendruomenė įsipareigotų imtis veiksmų. Identifikuota 12 probleminių sričių, išreiškiančių aiškias esamas kliūtis moterų pažangos kelyje ir reikalaujančių imtis veiksmų: moterys ir skurdas; moterų švietimas ir profesinis mokymas; moterys ir sveikata; smurtas prieš moteris; moterys ir ginkluoti konfliktai; moterys ir ekonomika; moterys valdžioje ir sprendimų priėmime; instituciniai mechanizmai; moterys ir žmogaus teisės; moterys ir žiniasklaida; moterys ir aplinkosauga; mergaitės.

Atsižvelgiant į tai, kad Europos Sąjunga laiko moterų ir vyrų lygybę pagrindiniu principu, po 1995 m. vykusios Ketvirtosios Jungtinių Tautų moterų konferencijos Pekine Europos Taryba nurodė valstybėms narėms atlikti kasmetinę Pekino deklaracijos ir veiksmų plano peržiūrą. Nuo 1998 m. kiekviena Europos Tarybai pirmininkaujanti valstybė narė rengia ataskaitą apie tam tikros probleminės Pekino deklaracijos ir veiksmų plano srities pažangą visose valstybėse narėse (ELLI).

2.2. Pagrindiniai Europos Sąjungos teisės aktai ir strateginiai dokumentai moterų ir vyrų lygybės klausimais

Du esminiai Europos Tarybos dokumentai, reglamentuojantys žmogaus bei socialines teises, – **Europos žmogaus teisių konvencija** (1950 m.) ir **Europos socialinė chartija** (1961 m., pataisyta – 1996 m.) draudžia diskriminaciją lyties pagrindu.

2010 m. vasario 25 d. Europos Parlamento rezoliucijoje „Pekinas+15 – JT veiksmų programa siekiant lyčių lygybės“ pabrėžiama, kad lyčių lygybė yra vienas iš pagrindinių Europos Sąjungos principų ir vienas iš Bendrijos tikslų bei uždavinių, o moterų ir vyrų lygybės klausimų integravimas visose jos veiklos srityse yra viena iš konkrečių Bendrijos uždavinių. Moterų ir vyrų lygybė kaip viena iš pagrindinių Europos Sąjungos vertybių yra įtvirtinta jos sutartyse (Europos Sąjungos sutarties 2 straipsnis ir 3 straipsnio 3 dalis bei Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 8 straipsnis).

Nuo to momento, kuomet 1957 m. Romoje buvo pasirašyta Europos ekonominės bendrijos steigimo sutartis, prasidėjo ilgas ES kelias lyčių lygybės link. Romos sutartyje įtraukta nuostata dėl vienodo darbo užmokesčio už vienodą moterų ir vyrų darbą. Atšiaurėmis pokario Europos sąlygomis visų pirma reikėjo užtikrinti ekonominę regiono gerovę, todėl to meto „lyčių lygybės politika buvo iš esmės orientuota į vienodo užmokesčio principo taikymą pagal Romos sutarties 119 straipsnį“ (Reingardienė, 2004). Kylant žmonių „pragyvenimo lygiui, sparčiai įsibėgėjo ES socialinių teisių gerinimo procesas, daugiau dėmesio buvo skiriama demokratijai, žmogaus teisėms, pilietinei visuomenei ir kovai su diskriminacija“ (Nuo bendrosios rinkos iki žmonių Europos, ES, 2008). Todėl Europos Sąjunga tolydžio plėtė ir savo politinių įsitikinimų bei įgaliojimų lyčių lygybės srityje ribas.

Nuo to laiko **Europos Sąjunga lyčių lygybės srityje priėmė 13 direktyvų**. Jos apima vienodo požiūrio į vyrus ir moteris teisę darbo, darbo užmokesčio ir socialinės apsaugos srityse bei galimybę naudotis prekėmis ir paslaugomis. Jos suteikia ypatingą apsaugą nėščioms moterims ir neseniai pagimdžiusioms motinoms bei stengiasi nustatyti bendras normas savarankiška darbo veikla besiverčiančioms ir sutuoktiniams padedančioms moterims. <...> Visos direktyvos įstatymiškai yra privalomos ES valstybėms narėms, kurios privalo įtraukti šiuos Bendrijos įstatymus į savo šalies įstatymus (ES lyčių lygybės įstatymas, 2008).

1997 m. buvo pasirašyta Amsterdamo sutartis, kuri be kita ko patvirtino lyčių lygybės skatinimo svarbą ir įformino įsipareigojimą laikytis lyčių lygių galimybių integravimo principo bei išplėtė Europos Komisijos įgaliojimus ir kompetencijas lyčių lygybės srityje (EQUAL, 2004; Bagdonas, Lazutka ir kt., 2007).

Europos Tarybos Ministrų komitetas išleido eilę svarbių **rekomendacijų** ES valstybėms narėms, įpareigojančių imtis veiksmų, siekiant įgyvendinti įsipareigojimus dėl lyčių aspekto integravimo, įskaitant ir švietimo sistemą (rekomendacija R(98)14 ir rekomendacija CM/Rec(2007)13), dėl subalansuoto moterų ir vyrų dalyvavimo, priimant politinius ir visuomeninius sprendimus (rekomendacija Rec(2003)3), dėl lyčių lygybės standartų ir mechanizmų (rekomendacija CM/REC(2007)17) ir kt. (LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija).

Moterų chartija. 2010 m. kovo 5 d., minėdama 15-ąsias Pekine vykusios JT pasaulinės moterų konferencijos deklaracijos ir veiksmų plano metines ir 30-ąsias JT konvencijos dėl moterų visų formų diskriminacijos panaikinimo metines, Europos Komisija priėmė **Moterų chartiją**, kurioje pabrėžė įsipareigojimą siekti lyčių lygybės ir stiprinti lyčių lygybės aspektą visose politikos srityse (Europos Komisija, 2010). Chartiją inicijavo aukšti ES vadovai: Europos Komisijos Pirmininkas José Manuel Barroso ir Komisijos Pirmininko pavaduotoja Viviane Reding.

Šioje politinėje deklaracijoje nustatytos penkios pagrindinės veiksmų sritys, o Komisija įsipareigoja į visų sričių politiką per artimiausius penkerius metus įtraukti lyčių lygybės aspektą ir imtis konkrečių lygybės skatinimo priemonių.

Chartijoje siekiama skatinti:

1) lygybę darbo rinkoje ir vienodą moterų ir vyrų ekonominę nepriklausomybę, visų pirma remiantis 2020 m. Europos strategija;

2) vienodą darbo užmokestį už vienodą ir vienodos vertės darbą, bendradarbiaujant su valstybėmis narėmis, kad per artimiausius penkerius metus būtų gerokai sumažintas vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumas;

3) lyčių lygybę priimančioms sprendimams, taikant ES skatinamąsias priemones;
4) orumą, neliečiamybę ir smurto dėl lyties panaikinimą, remiantis visapusiška politikos programa;

5) lyčių lygybę už ES ribų, šį klausimą iškeliant išorės santykių srityje ir tarptautinėse organizacijose (Europos Komisija, 2010).

Moterų chartija papildyta Moterų ir vyrų lygybės strategija 2010-2015 m., kurią EK priėmė 2010 m. rugsėjo mėn.

Moterų ir vyrų lygybės strategija 2010-2015 m. 2010 m. rugsėjo mėn. Europos Komisija priėmė Moterų ir vyrų lygybės strategiją artimiausiems penkeriems metams. Šis dokumentas – tai 2010-2015 m. Europos Komisijos darbo programa lyčių lygybės srityje ((Europos Komisija, 2012). Šioje strategijoje, pagrįstoje **Moterų ir vyrų lygybės gairėmis (2006–2010 m.)** ir **Europos lyčių lygybės paktu (2011-2020)**, išdėstomi veiksmai pagal penkias **Moterų chartijoje** nustatytas prioritetines sritis bei bendrieji klausimai, svarbūs visoms sritims. Strategijoje aprašyti kiekvienos prioritetinės srities svarbiausi veiksmai pokyčiams ir pažangai skatinti, o pridėdamame tarnybų darbo dokumente pateikiama išsamesnių pasiūlymų. Siūlomi veiksmai grindžiami lyčių aspekto integravimu (t.y. lyčių aspekto įtraukimu į visas politikos sritis) ir konkrečiomis priemonėmis. Šia strategija siekiama skatinti pokyčius nacionaliniu lygmeniu ir įtvirtinti bendradarbiavimą su kitomis Europos institucijomis bei suinteresuotomis šalimis (Europos Komisija, 2010). Strategija remia lyčių lygybės aspekto įtraukimą į strategiją „Europa 2020“ bei pabrėžia, kad **lyčių lygybė prisideda prie ekonominio augimo ir tvarios plėtros.**

Europos Komisijos kasmetinės ataskaitos „Moterų ir vyrų lygybė“. Europos Komisija kiekvienais metais Europos Vadovų Tarybai rengia Moterų ir vyrų lygybės ataskaitą, kurioje atspindima per praėjusius metus padaryta pažanga lyčių lygybės srityje, bei pristato būsimus uždavinius ir prioritetus. 2010 m. ataskaita ypatinga tuo, kad tai yra pirmoji metinė ataskaita, parengta priėmus strategiją „Europa 2020“ ir Komisijos naująją Moterų ir vyrų lygybės strategiją 2010-2015 m.

Ši ataskaita pristato pastarojo meto lyčių lygybės raidą ES, pateikia statistinius duomenis iš visų aprėptų sričių ir nurodo naujausius pokyčius valstybėse narėse. Joje apibūdinama esama padėtis penkiose prioritetinėse srityse, apibrėžtose Moterų chartijoje bei Moterų ir vyrų lygybės strategijoje 2010-2015 m., t.y. vienoda ekonominė nepriklausomybė; vienodas užmokestis už vienodą arba vienodos vertės darbą; lyčių lygybė priimančioms sprendimams; orumas, neliečiamybė ir smurto dėl lyties panaikinimas bei lyčių lygybė už ES ribų.

2010 m. ataskaita pristatyta 2011 m. kovo 7 d. vykusiame Užimtumo, socialinės politikos, sveikatos ir vartotojų reikalų tarybos (EPSCO) posėdyje ir ja buvo grindžiamos diskusijos plėtojant lyčių lygybės dialogą (Europos Komisijos ataskaita, 2009). Europos Taryba kaip savo išvadas priėmė naują **Europos lyčių lygybės paktą (2011-2020)**.

Naujajame pakte dar kartą patvirtinami ES įsipareigojimai pašalinti lyčių nelygybę užimtumo, švietimo ir socialinės apsaugos srityje, propaguoti geresnę moterų ir vyrų profesinio bei asmeninio gyvenimo pusiausvyrą ir kovoti su visų formų smurtu prieš moteris. Jame valstybės narės ir Sąjunga primygtinai raginamos imtis veiksmų, įgyvendinant priemones, kuriomis siekiama:

- pašalinti lyčių stereotipus, užtikrinti vienodą užmokestį už vienodą darbą ir skatinti vienodą moterų ir vyrų dalyvavimą priimančioms sprendimams;

- geriau teikti tinkamas bei aukštos kokybės vaikų priežiūros paslaugas ir skatinti lanksčias darbo sąlygas;
- stiprinti smurto prieš moteris prevenciją bei nukentėjusiųjų apsaugą ir sutelkti dėmesį į vyrų ir berniukų vaidmenį siekiant panaikinti smurtą prieš moteris.

Šis paktas turi svarbų ekonominį aspektą, ir visos valstybės narės susitarė didinti tiek moterų, tiek vyrų užimtumo lygį strategijos „Europa 2020“ kontekste. Todėl valstybės narės raginamos propaguoti lyčių lygybės politiką, ypač ES užimtumo gairių srityje. Be to, Komisijos ir Tarybos prašoma lyčių lygybės aspektą įtraukti į ES metinę augimo apžvalgą ir dar kartą patvirtinama, kad svarbu lyčių aspektą integruoti į visų sričių politiką, įskaitant ES išorės veiksmus (Europos Taryba, 2011).

2.3. Lyčių lygybės teisiniai pagrindai ir strateginiai dokumentai Lietuvoje

Lietuva, būdama pilnateise Europos Sąjungos nare, perima šios bendrijos vertybes ir įgyvendina priimtus ES teisės aktus. Moterų ir vyrų lygybė – viena iš pagrindinių ES vertybių ir visų politikos sričių horizontalusis prioritetas, įteisintas ES sutartyje (Moterų ir vyrų lygybė, LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija) ir kituose teisės aktuose bei strateginiuose dokumentuose. Lietuvoje moterų ir vyrų lygios teisės bei galimybės yra įtvirtintos įstatymais. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnyje be kita ko yra draudžiamas žmogaus teisių varžymas lyties pagrindu.

Lietuvos Respublikos darbo kodekso 2 straipsnyje įtvirtintas asmenų lygybės, nepaisant jų lyties, principas. Kodekso 129 straipsnis draudžia nutraukti darbo santykius su asmeniu dėl jo/jos lyties. Valstybės tarnybos įstatymas taip pat atmeta galimybę diskriminuoti valstybės tarnautoją dėl lyties. Socialinę apsaugą reglamentuojantys įstatymai (Valstybinio socialinio aprūpinimo pagrindų, Gyventojų pajamų garantijų, Valstybinio socialinio draudimo, Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas ir kt.), specialūs įstatymai dėl išmokų ligos, motinystės, nelaimingų atsitikimų darbe atvejais garantuoja socialinę apsaugą tiek moterims, tiek vyrams. Diskriminaciją dėl lyties draudžia Baudžiamąjo kodekso 169 ir 170 straipsniai. Jų nesilaikymas užtraukia baudžiamąją atsakomybę. Policijos įstatymo 4 straipsnyje nustatyta, kad policija nešališkai gina visus asmenis, esančius Lietuvos Respublikos teritorijoje, nepaisydama jų tautybės, rasės, lyties, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimo ar pažiūrų (Jankauskaitė, Mackevičiūtė, 2005).

Tačiau didžiausias postūmis, sustiprinęs teisinius lyčių lygybės pamatus Lietuvoje, buvo **Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas**, priimtas 1998 m. gruodžio 1 d. ir įsigaliojęs 1999 m. kovo 1 d., - jis buvo pirmasis visoje Centrinėje ir Rytų Europoje (Jankauskaitė, Mackevičiūtė, 2005). Šis įstatymas draudžia bet kokią diskriminaciją – tiek tiesioginę, tiek netiesioginę - dėl asmens lyties, priekabiavimą dėl lyties ir seksualinį priekabiavimą bei nurodymą tiesiogiai ar netiesiogiai diskriminuoti dėl lyties. Įstatymas nustato moterų ir vyrų lygybės įgyvendinimo būdus. Kiekviena valstybės ir savivaldybių institucija bei įstaiga privalo užtikrinti, kad visuose jų rengiamuose ir priimamuose teisės aktuose būtų įtvirtintos lygios moterų ir vyrų teisės, rengti ir įgyvendinti programos ir priemonės, skirtas moterų ir vyrų lygioms galimybėms, įstatymų nustatyta tvarka remti nevyriausybinį organizacijų programas, kurios padeda įgyvendinti moterų ir vyrų lygias galimybes atitinkamoje srityse (Moterų ir vyrų lygybė, LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija).

Nuo 2003 m. Lietuvoje pradėta įgyvendinti **Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių programa**. Programa skirta nuosekliai, kompleksiskai ir sistemingai užtikrinti moterų ir vyrų lygias galimybes visose srityse, vykdyti šios srities ES ir tarptautinius įsipareigojimus. Ji nustato prioritėtines moterų ir vyrų lygybės kryptis ir konkrečias priemones iškeltiems tikslams pasiekti (Moterų ir vyrų lygybė, LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija). Šiuo metu Lietuvoje įgyvendinama jau **trečioji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2010-2014 metų programa** ir priemonių įgyvendinimo planas. Nepaisant to, kad dokumente skelbiama, jog sutelkiamos valstybės institucijų, moterų nevyriausybinų organizacijų, mokslininkų bei socialinių partnerių pastangos mažinti moterų ir vyrų padėties skirtumus, autorės požiūriu, šios programos yra labiau deklaratyvaus, o ne įgyvendinamojo pobūdžio. Išami programų apžvalga pateikiama disertacijos 1 priede.

Europos lyčių lygybės institutas¹. Europos lyčių lygybės institutas ELLI (angl. EIGE – The European Institute for Gender Equality) yra decentralizuota ES agentūra, savarankiškas pagal Europos viešąją teisę sukurtas juridinis subjektas, įsteigtas 2007 m. gegužės mėn. ELLI buvo įkurtas kaip specializuotas, solidus ir realiai veikiantis Europos žinių centras, kuris kuria unikalią pridėtinę vertę informuojant politikus ir įgyvendinant lyčių lygybės pažangą Europoje. **Instituto tikslas** – stiprinti lyčių lygybę, integruojant lyčių aspektą į visas Europos Bendrijos politikos sritis, užkertant kelią bet kokiai lyčių diskriminacijai, didinant ES piliečių lyčių lygybės suvokimą, suteikiant techninę paramą ES ir šalių narių institucijoms.

Moterų ir vyrų lygybė – tai pagrindinė teisė ir pamatinis ES principas. Pagal suderintą Sąjungos strategiją lyčių lygybės principą siekiama integruoti į visas jos veiklos sritis. Iš to išplaukia instituto vizija ir misija.

Instituto vizija yra moterų ir vyrų lygybę paversti realybe visiems europiečiams ir kitų žemynų gyventojams. Instituto teisinis ir politinis pagrindas atitinka tvirtą ES įsitikinimą, kad moterų ir vyrų lygybė – tai ne tik pagrindinė žmogaus teisė, bet ir būtina Europos visuomenės solidarumo ir vystymosi sąlyga. Šie principai ir išvados yra įtvirtinti keliuose pagrindiniuose dokumentuose, tokiuose kaip politikos programa „Europa 2020“, Europos Komisijos 2010-2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija ir kt.

Instituto misija yra tapti Europos lyčių lygybės žinių centru. Visa instituto veikla planuojama ir vykdoma vadovaujantis nuosekliu požiūriu, pagal kurį renkama, analizuojama ir tvarkoma informacija apie lyčių lygybę Europoje, siekiant aktyviai ją skleisti. Taip institutas gali atlikti savo misiją – tapti Europos lyčių lygybės žinių centru ir nepriklausomu informacijos bei žinių apie lyčių lygybę šaltiniu. Šias žinias ir informaciją institutas kaupia ir skleidžia per savo išteklių ir dokumentacijos centrą.

ELLI specifiniai uždaviniai yra neatskiriama susiję su ES ir šalių narių tikslais. Šie uždaviniai yra vykdomi per ELLI detalias metines darbo programas, kurias įvertina instituto valdymo taryba. **Instituto organizacinė struktūra** atitinka jo veiklos ir administravimo tikslus. **Direktorė** glaudžiai palaiko ryšius su instituto sprendimų priėmimo organu **valdymo taryba** ir teikia jai ataskaitas. Kitas prie instituto veikiantis (patariamasis) organas yra **Ekspertų forumas**, kurį sudaro nariai iš visų valstybių narių specialių lyčių lygybės srities organizacijų, trys Europos Komisijos skiriami atstovai ir du Europos Parlamento

1 Parengta pagal Europos lyčių lygybės instituto 2012 m. veiklos ataskaitą. Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras, 2013.

skiriami nariai. Šiame forume dalijamasi praktine patirtimi lyčių lygybės klausimais ir apibendrinamos žinios. Jis užtikrina, kad institutas patikimai ir glaudžiai bendradarbiautų su kompetentingomis valstybių narių institucijomis.

2012 m. institutas įvykdė svarbų uždavinį – sukūrė savo priemonę – **Lyčių lygybės indeksą**, kurį taikant bus vertinama moterų ir vyrų (ne)lygybė ES valstybėse narėse. Tai neabejotinai taps svarbia priemone, padėsiančia ES institucijoms ir valstybėms narėms vertinti lyčių lygybės aspektą įvairiose politikos srityse.

Lyčių lygybės indekso struktūrą sudaro šešios pagrindinės sritys (pagrindinė indekso dalis) ir dvi papildančios sritys (papildomi indeksai). Šios papildančios sritys yra iš esmės susijusios su lyčių lygybe, tačiau pagrindinei indekso daliai jų priskirti neįmanoma, nes šiose srityse vertinamas nustatytas reiškinys, būdingas tik tam tikrai visuomenės grupei (pvz., tik moterims, neįgaliesiems ir kt.) (2 paveikslas).

Pirmojoje srityje **Darbas** tiriama moterų ir vyrų padėtis Europos darbo rinkoje. Joje atsižvelgiama tik į apmokamą darbą. Vertinama lyčių nelygybė, susijusi su dalyvavimu darbo rinkoje, jai būdinga segregacija ir darbo kokybė.

Antrojoje srityje **Pinigai** tiriama moterų ir vyrų finansinės padėties skirtumai. Ši sritis yra svarbi lyčių lygybei, nes moterų ir vyrų turimi finansiniai ištekliai skiriasi, o moterų ekonominė padėtis apskritai yra prastesnė nei vyrų.

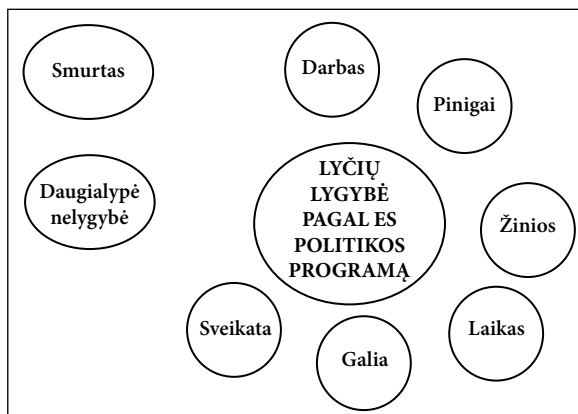
Trečiojoje srityje **Žinios** tiriama moterų ir vyrų skirtumai švietimo ir mokymo srityje. Nors pripažįstama, kad švietimas ir žinios yra svarbūs siekiant didesnės lyčių lygybės, lyčių skirtumai ir nelygybė švietimo srityje neišnyko ir daro įtaką tiek specialybės pasirinkimui, tiek mokymosi rezultatams.

Ketvirtojoje srityje **Laikas** lyčių skirtumai yra itin dideli todėl, kad moterys turi neproporcingai daug laiko skirti artimųjų priežiūrai. Laiko atžvilgiu svarbu įvertinti ne tik su apmokamu darbu ir artimųjų priežiūra siejamą lyčių nelygybę, bet ir tai, kiek laiko skiriama kitokiai, pavyzdžiui, socialinei, asmeninei ir pilietinei veiklai.

Penktojoje srityje **Galia** vertinama nevienodas moterų ir vyrų dalyvavimas bei galios pasidalijimas politikoje, socialiniame gyvenime ir ekonomikoje. Lyčių lygybei įtakos turi nepakankamas moterų dalyvavimas ir galios priimti sprendimus trūkumas, be kita ko, politikoje, socialiniame gyvenime ir ekonomikoje. Visa tai neigiamai veikia lyčių lygybę.

Šeštojoje srityje **Sveikata** vertinant moterų skirtumus stengiamasi atsižvelgti ne tik į biologinius skirtumus, bet ir į tai, kaip jų įtaką mažina elgesio veiksniai. Taip pat vertinama nelygybė, susijusi su poreikiais ir paslaugų teikimu, ir galimybė naudotis moterų ir vyrų teikiamomis sveikatos priežiūros paslaugomis.

Septintoji sritis – **Daugialypė nelygybė**. Moterų ir vyrų negalima laikyti tik vienarūšėmis grupėmis. Daugialypė nelygybė atsiranda dėl lyties poveikio kartu su patiriama diskriminacija ar kitomis socialinėmis problemomis (pvz. vienišų motinų ar tėvų); siekiama nustatyti, ką šiose įvairiose visuomenės grupėse reiškia lytis. Vertinant lyčių lygybę atsižvelgiama į konkrečių moterų ir vyrų grupių padėtį, turint omenyje, kad kai kurios iš šių grupių gali būti daugiau ar mažiau pažeidžiamos ar atskirtos nuo visuomenės.

Šaltinis: Europos lyčių lygybės instituto 2012 m. veiklos ataskaita.

2 pav. Lyčių lygybės indekso pagrindinės sritys ir dvi papildomos sritys

Penktojoje srityje **Galia** vertinama nevienodas moterų ir vyrų dalyvavimas bei galios pasidalijimas politikoje, socialiniame gyvenime ir ekonomikoje. Lyčių lygybei įtakos turi nepakankamas moterų dalyvavimas ir galios priimti sprendimus trūkumas, be kita ko, politikoje, socialiniame gyvenime ir ekonomikoje. Visa tai neigiamai veikia lyčių lygybę.

Šeštojoje srityje **Sveikata** vertinant moterų skirtumus stengiamasi atsižvelgti ne tik į biologinius skirtumus, bet ir į tai, kaip jų įtaką mažina elgesio veiksniai. Taip pat vertinama nelygybė, susijusi su poreikiais ir paslaugų teikimu, ir galimybė naudotis moterų ir vyrų teikiamomis sveikatos priežiūros paslaugomis.

Septintoji sritis – **Daugialypė nelygybė**. Moterų ir vyrų negalima laikyti tik viena-rūšėmis grupėmis. Daugialypė nelygybė atsiranda dėl lyties poveikio kartu su patiriama diskriminacija ar kitomis socialinėmis problemomis (pvz. vienišų motinų ar tėvų); siekiama nustatyti, ką šiose įvairiose visuomenės grupėse reiškia lytis. Vertinant lyčių lygybę atsižvelgiama į konkrečių moterų ir vyrų grupių padėtį, turint omenyje, kad kai kurios iš šių grupių gali būti daugiau ar mažiau pažeidžiamos ar atskirtos nuo visuomenės.

Aštuntoji sritis yra **Smurtas**. Požiūris į smurtą nuo požiūrio į kitas sritis skiriasi tuo, kad šioje srityje nesivadovaujama lyčių aspektu – joje atsižvelgiama tik į moterų požiūrį. Šioje srityje tiriama smurtas prieš moteris lyties pagrindu, taip pat skiriama dėmesio susijusioms pažiūroms ir stereotipams, nes jie gali kliudyti siekti lyčių lygybės ir juos galima laikyti viena iš smurto lyties pagrindu priežasčių.

Svarbu pažymėti ir kitą novatorišką ELLI indėlį – **naujų lyčių lygybės ryšio su klimato kaita rodiklių sukūrimą**. Tai buvo Danijos, pirmininkavusios ES Tarybai 2012 m., iniciatyva – ši šalis nutarė įvertinti Pekino veiksnių programos K sritį „Moters ir aplinka“, daugiausia dėmesio skirdama lyčių lygybės ryšiui su klimato kaita. Šio darbo rezultatas ir buvo ELLI paskelbta ataskaita, apimanti **keturis naujus lyčių lygybės ryšio su klimato kaita rodiklius**:

- **pirmasis rodiklis**. ES valstybių narių nacionalinio lygmens institucijų, priimančių sprendimus dėl klimato kaitos, darbuotojų moterų procentas;

- **antrasis rodiklis.** ES lygmens institucijų, priimančių sprendimus dėl klimato kaitos, darbuotojų moterų procentas;
- **trečiasis rodiklis.** Tarptutinio lygmens institucijų, priimančių sprendimus dėl klimato kaitos, darbuotojų moterų procentas;
- **ketvirtasis rodiklis.** Tretinio mokslo (ISCED 5 ir 6) lygmens gamtos ir technikos mokslų studijas baigusiu absolventų moterų procentas ES ir tarptautiniu lygmenimis.

2.4. Lyčių aspekto integravimo strategija (angl. Gender Mainstreaming) Europos Sąjungoje

2.4.1. Lyčių aspekto integravimo strategijos istorinės prielaidos

J. Reingardienės (2004 a) teigimu, lyčių aspekto integravimo politinis diskursas siejamas su feministinio judėjimo atgimimu XX a. pabaigoje Vakarų Europoje ir JAV. Vienas iš pagrindinių globalaus feministinio judėjimo tikslų - pagerinti moterų padėtį visuomenėje. Iki XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžios moterų padėtis dažniausiai buvo interpretuojama kaip „natūraliai“ sąlygota ar biologiškai nulemta, todėl neproblemiška, neverta mokslininkų dėmesio ir politinių pastangų. J. Reingardienė (2004 a) pabrėžia, kad svarbus konceptualinis lūžis įvyko kartu su socialinio konstruktyvizmo pasireiškimu socialiniuose moksluose. Buvo suvokta, kad socialiniai santykiai tarp moterų ir vyrų negali būti nusakomi tik biologiniais ypatumais. Šiame kontekste Gayle Rubin (1975 m.) pasiūlė **sex/gender** (angl.) dichotomiją biologiniams ir socialiniams lyčių aspektams atskirti.

Lyčių aspekto integravimo (angl. Gender Mainstreaming) idėja pirmą kartą tarptautiniuose tekstuose buvo paminėta 1985 m. Jungtinių Tautų Trečiosios Pasaulinės moterų konferencijos Nairobyje rėmuose. Konferencijos metu buvo kritikuojama egzistuojanti plėtos politikos forma ir konstatuotas augantis moterų integracijos į vyraujančią kryptį² (angl. into the mainstream) poreikis. Visa tai atsispindėjo Konferencijos finalinėje ataskaitoje, kurios 111 skirsnyje pabrėžiama: „Moterys turėtų integraliai dalyvauti procese, nustatant vystymosi tikslus ir metodus, o taip pat plėtojant įgyvendinimo strategijas bei priemones. Turėtų būti pripažintas moterų poreikis pilnai dalyvauti politiniuose procesuose ir turėti lygias galias vadovaujant plėtrai bei naudojantis jos teikiamais privalumais. Turėtų būti remiamos organizacinės ir kitos priemonės, įgalinančios moteris įtraukti savo interesus ir teikiamas pirmenybes, vertinant bei pasirenkant alternatyvius vystymosi tikslus bei strategijas. Tai turėtų apimti specialias priemones, skirtas moterų savarankiškumo didinimui, kurios įtrauktų moteris į plėtos procesą lygiaverčiais pagrindais su vyrais.“ Ataskaitos 114 skirsnyje be kita ko pabrėžiama, kad „moterų klausimų įtraukimas į visas sritis ir sektorius turi būti oficialiai įtvirtintas vietos, nacionaliniu, regioniniu ir tarptautiniu lygiu“ (Report of the World Conference in Nairobi, 1985). Nors šiame dokumente terminas „lyčių aspekto integravimas“ (angl. Gender Mainstreaming) tiesiogiai nėra minimas, tačiau laikoma, kad Trečioji Pasaulinė moterų konferencija Nairobyje padėjo pamatus lyčių aspekto integravimo strategijos plėtrai (Gender Kompetenz Zentrum, 2010).

² Vyraujanti kryptis (angl. Mainstream).

Jungtinių Tautų Ketvirtojoje Pasaulinėje moterų konferencijoje Pekine (1995 m.) lyčių aspekto integravimo strategija buvo atvirai paremta Veiksmų planu (angl. Platform for Action), priimtu konferencijos pabaigoje. Veiksmų platformoje išreiškiamas raginimas plėtoti lyčių aspekto integravimo politiką, konstatuojant, kad vyriausybės ir kiti veikėjai turėtų skatinti aktyvią ir regimą lyčių perspektyvos integravimo politiką visose politikos srityse ir programose tokiu būdu, kad prieš priimant sprendimus, būtų atliekama poveikio moterims ir vyrams analizė (Europos Taryba, 1998).

1996 m. vasario 21 d. pranešimu „Moterų ir vyrų lygių galimybių įtraukimas į visas Bendrijos politikos sritis ir veiklas“ Europos Komisija įsipareigojo vykdyti lyčių aspekto integravimo strategiją. Pranešime sakoma, kad lyčių aspekto integravimo strategija reiškia, jog „visuose politinio proceso etapuose – planavime, stebėsenoje ir įvertinime – atsižvelgiama į lyčių perspektyvą. Tikslas yra skatinti lyčių lygybę tarp moterų ir vyrų. Vadovaujantis lyčių aspekto integravimo koncepcija, visos politinės priemonės turi būti nuolat tikrinamos dėl jų daromo poveikio moterų ir vyrų gyvenimo sąlygoms ir, jeigu reikia, koreguojamos. Tik tokiu būdu lygybė tarp lyčių gali tapti realybe moterų ir vyrų gyvenime. Visiems žmonėms organizacijų ir bendruomenių viduje turi būti suteikta galimybė įnešti savo indėlį į bendrą tvarios žmogiškosios plėtros viziją bei jos įgyvendinimą“ (Europos Komisija, 1996). 1997 m. Amsterdamo sutartis patvirtino lyčių lygybės skatinimo svarbą ir įformino įsipareigojimą laikytis lyčių lygių galimybių integravimo principo (EQUAL, Europos Komisija, 2004).

1998 m. Europos Taryba patvirtino oficialų **Lyčių aspekto integravimo strategijos (angl. Gender Mainstreaming)** apibrėžimą – tai politinių procesų reorganizavimas, tobulinimas, plėtra ir vertinimas, siekiant, kad politiką formuojantys asmenys įtrauktų lyčių lygybės aspektą į visas politikos sritis visais lygiais ir visuose etapuose (Gender Mainstreaming, Europos Taryba, 1998).

Kalbant apie lyčių lygybės sampratos kaitą ir lyčių aspekto integravimo strategijos atsiradimą, J.Reingardienė (2004 a) išskiria keletą pozityvių XX a. pabaigos tendencijų socialiniame, ekonominiame ir politiniame lygmenyje:

- 1995 m. Jungtinių Tautų Ketvirtojoje pasaulinėje moterų konferencijoje Pekine buvo pripažinta, kad ankstesnė moterų ir vyrų lygybės strategija ir jos metodai nebuvo veiksmingi. Be to, ir pati lyčių lygybės kaip moterų ir vyrų vienodų galimybių samprata – ydinga ir tik sustiprina tradicinės lyčių tvarkos *status quo*, o ne ją transformuoja. Imta kalbėti apie naujos sampratos ir metodo poreikį, kuris nuo to laiko vadinamas **lyčių aspekto integravimo strategija** (angl. Gender Mainstreaming);

- 1997 m. Europos Bendrijos Amsterdamo sutarties 13 straipsnis praplėtė Europos Komisijos įgaliojimus lyčių lygybės srityje, nes iki tol beveik keturis dešimtmečius ES lyčių lygybės politika buvo iš esmės orientuota tik į vienodo užmokesčio principo taikymą (1957 m. Romos sutarties 119 str.). **Lyčių lygybės samprata ekonominiame sektoriuje praplečiama nuo vienodo užmokesčio už vienodos vertės darbą iki lygių galimybių darbo santykiuose apskritai;**

- paskutiniame XX a. dešimtmetyje Europos Komisijos požiūris į lyčių lygybę pamažu kinta dėl Jungtinių Tautų moterų įgalinimo (angl. Empowerment of Women) strategijos įtakos – **pripažįstamas poreikis subalansuoti moterų ir vyrų dalyvavimą sprendimų priėmimo procesuose. Lyčių aspektas palaipsniui integruojamas į įvairius ES politinius procesus.** Nors lyčių lygybės aspektai daugelyje sričių įgavo tik formalų pobūdį, ši

XX a. pabaigos politinė intervencija moterų teisių srityje laikoma sėkmingiausia Europos Komisijos socialinės politikos sritimi;

• lyčių aspekto integravimo strategija (angl. Gender Mainstreaming) **įgalino ES valstybes nares peržiūrėti savo nacionalines lyčių lygybės politikos nuostatas, užimtumo strategijas, socialinės gerovės sistemas ir įgyvendinimo priemones.** Kaip rodo atskirų šalių nacionalinės ataskaitos, lyčių aspekto integravimo strategijos samprata ir įgyvendinimas atskirose ES valstybėse narėse skiriasi. Vienose šalyse ji vis dar suprantama tik lygių galimybių ar lygybės prasme, kitose siekiama vienodo dalyvavimo, vykdomi politikos įgyvendinimo monitoringo ir poveikio lytims vertinimai ar net valstybinių institucijų reformos.

2.4.2. Lyčių aspekto integravimo strategijos reikšmė ir novatoriškumas

Lyčių aspekto integravimo strategija (angl. Gender Mainstreaming) – tai ambicinga politinė strategija, skatinanti lygybę tarp moterų ir vyrų. Reingardienė (2004 a) pabrėžia, kad „ši strategija – tai radikalus iššūkis visai patriarchalinei sistemai, kuri akivaizdžiai ar subtiliai priešinasi radikalioms reformoms ir privers dar ne vieną dešimtmetį laukti jos suvokimo, kad ilgalaikiai moterims palankūs pokyčiai yra didelis ne tik moterų, bet ir vyrų laimėjimas”.

Strategija pati savaime nėra tikslas – ji yra politinis mechanizmas, skirtas įgyvendinti, stebėti ir įvertinti lyčių klausimų integravimą į visus politinius sprendimus, teises struktūras, veiklas ir programas. Kaip teigiama Europos Tarybos Ministrų komiteto Rekomendacijoje valstybėms narėms dėl lyčių aspekto integravimo (1998), ši „strategija ne tik gali skatinti efektyvią lyčių lygybę, bet ir užtikrinti geresnį žmoniškųjų išteklių panaudojimą, patobulinti sprendimų priėmimą bei išplėsti demokratijos veikimą.”

Svarbu suvokti, kuo skiriasi lyčių aspekto integravimo strategija nuo „tradicinės” lyčių lygybės politikos (angl. Gender Equality Policy). Pasak Europos Tarybos ekspertų, kai **lyčių aspekto integravimas yra minimas kaip nauja strategija siekiant lyčių lygybės, visada pabrėžiama, kad ji ne pakeičia, o papildo „tradicinę” lyčių lygybės politiką.** Pagrindinis skirtumas tarp lyčių aspekto integravimo strategijos ir tradicinės lyčių lygybės politikos reiškiasi tame, kokie veikėjai dalyvauja ir kokia yra pasirenkama politika. Tradicinės lyčių lygybės politikos išeities taškas yra specifinė problema, kylanti dėl lyčių nelygybės. Nustačius problemą, lyčių lygybės aparatas formuoja atitinkamą politiką jai spręsti. Tuo tarpu lyčių aspekto integravimo strategijos išeities taškas yra jau egzistuojanti politika. Politinis procesas yra perorganizuojamas tokiu būdu, kad jame dalyvaujantys veikėjai atsizvelgtų į lyčių perspektyvą. Pasiekiamas lyčių lygybės tikslas (Gender Mainstreaming, Europos Taryba, 1998).

Europos Komisijos ekspertai pabrėžia (2004), kad „lyčių aspekto integravimo principu pripažįstama, kad specialiai moterims skirtos iniciatyvos (priemonės, programos) reikalingos, bet vien jų neužtenka, kad įvyktų esminių pokyčių. Norint su šaknimis išrauti įsigalėjusias ir neretai užslėptas nelygybės priežastis, būtina iš esmės persvarstyti visuomenės struktūrų, įprastos praktikos, vyrų ir moterų santykių temas. Pagrindinį dėmesį šis principas skiria socialiniams moterų ir vyrų skirtumams - „išmoktiems” skirtumams, per tam tikrą laiką kintantiems skirtumams ir įvairioms kultūroms būdingiems skirtumams. Esminės lyčių nelygybės priežastys susijusios su socialine struktūra, institucijomis, ver-

tybėmis ir įsitikinimais, kurie vis labiau trikdo moterų ir vyrų veiklos pusiausvyrą. Todėl problema yra ne ta, kaip į įvairius procesus įtraukti moteris, o kaip tuos procesus pakeisti, kad juose atsirastų erdvės ir moterims, ir vyrams” (EQUAL, Europos Komisija, 2004).

Negalime nuneigti lyčių aspekto integravimo strategijos svarbos. **Ši strategija – fundamentinė, novatoriška bei kurianti pridėtinę vertę ekonominiuose, socialiniuose ir politiniuose visuomenės procesuose.** Europos Tarybos ekspertai (1998) išskiria šiuos pagrindinius aspektus, įgalinančius suvokti lyčių aspekto integravimo strategijos reikšmę:

- **Lyčių aspekto integravimo strategija įtraukia žmones į politikos formavimo procesą.** Pagal šį požiūrį, **visų sričių politika bei vėlesnis jos vertinimas turi būti grindžiamas pagal jos poveikį žmonių gerovei**, o abstraktūs ekonominiai ir ideologiniai rodikliai (tokie kaip BVP ir kiti, kurie laikomi neutraliais ir išreiškiami vidutiniais dydžiais) – pakeičiami aktualesniais ir vertingesniais žmonių gerovės rodikliais. Ši strategija moko politikus ir visą visuomenę kreipti dėmesį į politikos padarinius piliečių gyvenimui. Ji taip pat yra būdas įtraukti į darbotvarkę esminius moterų ir vyrų gyvenimo aspektus, kuriems praeityje nebuvo skiriama dėmesio. Atsižvelgiant į lyčių lygybės perspektyvą, politika bus formuojama pagal realius moterų ir vyrų poreikius, ir tokiu būdu jų gyvenimo sąlygos taps geresnės. Šia prasme lyčių aspekto integravimo strategija yra abipusę naudą lytims teikianti strategija.

- **Strategija sąlygoja geresnį valdymą.** Formuojant politiką, disponuojama geresne ir aktualesne informacija bei **metamas iššūkis prielaidai, kad politika yra lyčiai neutrali – ji niekada nėra tokia.** Visa tai veda į didesnę skaidrumą ir politikos proceso atvirumą.

- **Strategija įtraukia tiek vyrus, tiek moteris, todėl pilnai apima visus žmogiškuosius išteklius.** Tampa aišku, kad šių dienų visuomenė priklauso nuo visų žmogiškųjų išteklių panaudojimo, taip pat ir nuo patirties, kurią turi sukaukę tiek moterys, tiek vyrai. Strategija pripažįsta, kad šalinant visuomenės disbalansą, atsakomybę turi prisiimti abi lytys.

- **Strategijos dėka lyčių lygybės klausimai tampa matomi visuomenėje ir integruoti, kai tuo tarpu anksčiau jie visuomet būdavo parašėse.** Lyčių lygybė yra svarbus iššūkis, turintis reikšmę visos visuomenės vystymuisi – tai nėra tik „išlaidos” ar „prabanga”. Lyčių aspekto integravimo strategija pripažįsta, kad efektyviai kovoti su disbalansu tarp moterų ir vyrų neįmanoma be politinės sistemos bei visos visuomenės intereso, įtraukties ir įsipareigojimo;

- **Strategija atsižvelgia į moterų ir vyrų skirtingumą.** Siekiant skirti pakankamai dėmesio moterų ir vyrų skirtumams, natūraliai kylantiems dėl klasės, rasės, tautybės, religinių įsitikinimų, politinių pažiūrų, amžiaus ir kt., politika bei politinės priemonės turi sudaryti tam sąlygas. Iš šios strategijos pozicijų, problema yra ne ta, kad egzistuoja skirtumai, bet ta, kad jie yra susiję su hierarchine padėtimi ir kad yra pavojus vertinti žmones pagal vyrišką normą. Šia prasme lyčių aspekto integravimo strategija žengia toliau nei įprasta veikti lyčių lygybės labui – ji palieka vietos hierarchija nepagrįstam skirtingumui. **Strategija žvelgia į žmogų ne kaip į abstraktų subjektą, bet kaip į subjektą, turintį konkretų identitetą. Tai visuomenei daro palankų poveikį** (Gender Mainstreaming, Europos taryba, 1998).

Diegiant lyčių aspekto integravimo strategiją praktikoje, Europos Komisija (2008) išskiria **keturis integravimo etapus**, kuriais gali pasinaudoti politiką formuojantys asmenys (2 lentelė).

2 lentelė. Keturi lyčių aspekto integravimo strategijos etapai

Lyčių aspekto integravimo etapai	Etapo charakteristika
<p>1 etapas. Pasirengimas</p>	<p>Šiame etape daugiausia dėmesio skiriama įgyvendinimui ir organizavimui, taip pat informuotumo ir atsakomybės didinimui – visi šie aspektai gali būti laikomi būtinomis sėkmingo lyčių aspekto integravimo prielaidomis. Lyčių aspekto integravimo įgyvendinimas ir organizavimas – tai procesas, kai lygioms galimybėms suteikiamas struktūrinis ir kultūrinis pagrindas. Jis apima tikslų ir siekių formulavimą, planavimą, biudžeto sudarymą ir visų proceso dalyvių pareigų bei atskaitomybės apibrėžimą. Informuotumas apima apmokymus, o atsakomybės didinimas suprantamas kaip procesas, kurio metu interesų grupės turėtų įtraukti lyčių aspekto integravimą į visus savo uždavinius ir pareigas.</p>
<p>2 etapas. Informacijos apie lyčių skirtumus rinkimas</p>	<p>Šis etapas yra atitinkamų duomenų rinkimas apie moterų ir vyrų padėtį. Siekiant įvertinti esamą lyčių nelygybę ir nustatyti sritis, kurioms reikia skirti daugiausia dėmesio, svarbu aprašyti realią situaciją bei gauti informacijos apie lyčių (ne)lygybės tendencijas. 1998 m. Europos Komisija išskyrė keturias lyčių nelygybės vertinimo dimensijas:</p> <p>dalyvavimas – tai lyčių santykis konkrečioje grupėje arba populiacijoje, kuriai taikoma kuriama strategija. Jam išsiaiškinti reikia surinkti informaciją apie tai, koks yra vyrų ir moterų santykis, pavyzdžiui, bedarbių, neįgalųjų arba pagal lanksčias sutartis dirbančiųjų grupėse. Jei strateginės priemonės taikomos konkrečioms pažeidžiamų asmenų grupėms, reikėtų atsižvelgti ir į galimas skirtingas pasekmes vyrams ir moterims;</p> <p>ištekliai – diskriminacija pagal lytį pasireiškia ir skirstant išteklius, kaip antai, laiką, informaciją, lėšas, politinę ir ekonominę įtaką, kvalifikacijas, transportą, viešąsias paslaugas ir t.t. Ypač didelę įtaką lėšų skirstymui turi nelygus globos pareigų pasidalijimas. Pavyzdžiui, aktyvioje darbo rinkos politikoje reikėtų atsižvelgti į faktą, kad moterims tenka daugiausia atsakomybės dėl vaikų auginimo. Todėl svarbu gerinti vaikų priežiūros paslaugų infrastruktūrą, suteikti apmokamas motinystės ir tėvystės atostogas. Daugiau moterų dirba srityse, kurioms didesnę įtaką turi nacionalinis minimalus darbo užmokestis, todėl jos tampa priklausomos nuo sprendimų daugiau ar mažiau didinti nacionalinį minimumą, lyginant su vidutiniu darbo užmokesčio augimu;</p> <p>normos ir vertybės – jos įtakoja lyčių vaidmenis, lyčių pasiskirstymą darbo rinkoje, taip pat moterų ir vyrų nuostatas bei elgseną ir iš dalies lemia nevienodą vertę, priskiriamą vyrams ir moterims. Svarbu nustatyti politines priemones, kurios palaiko lyčių nelygybę. Pavyzdžiui, mokesčių ir pašalpų politika neretai būna pagrįsta namų ūkio modeliu, kuriame maitintojo vaidmuo priskiriamas vyrui;</p> <p>teisės – jos susijusios su tiesiogine ir netiesiogine diskriminacija pagal lytį, su žmogaus teisėmis ir prieiga prie teisingumo teisinėje, politinėje ir socialinėje-ekonominėje terpėje. Pavyzdžiui, ar aktyvios darbo rinkos programos yra atviros ne tik pašalpas gaunantiems bedarbiams, bet ir neaktyviai darbo jėgai, t.y. grįžtantiems į darbo rinką asmenims.</p>

<p>3 etapas. Politikos poveikio vertinimas</p>	<p>Vertinamas galimas politikos poveikis lytims atsižvelgiant į dalyvavimą, išteklius, normas ir vertybes bei teises. Dalyvavimo atveju svarbu atsižvelgti tiek į kiekybinius, tiek į kokybinius aspektus. Pavyzdžiui, darbo vietų kūrimo programos gali būti skirtos moterims. Lyčių lygybės požiūriu tai galima vertinti palankiai. Tačiau jei problemos kyla dėl darbo kokybės (pvz., darbo valandų ir užmokesčio), tokios programos gali tik sustiprinti lyčių nelygybę. Kalbant apie priėjimą prie išteklių, svarbu atsižvelgti ne tik į poveikį namų ūkių ištekliams, bet ir individualiems ištekliams. Socialinių normų ir vertybių lygmenyje suderinimo politika turėtų skatinti vyrų dalyvavimą namų ūkio darbuose. Jei suderinimo politika bus skirta tik moterims, išaugs tradicinė neapmokamo darbo pasidalijimo nelygybė, o dėl to gali sustiprėti su tuo susijusios socialinės normos. Teisių srityje reikėtų įtraukti globos ir darbo teises.</p>
<p>4 etapas. Politikos pertvarkymas</p>	<p>Jei išsiaiškinama, kad politika daro neigiamą poveikį lyčių lygybei arba neturi jokie poveikio, būtina nuspręsti, kaip galima ją pertvarkyti, kad ji skatintų lyčių lygybę. Pertvarkyti politiką ypač svarbu, jei lyčių skirtumai dideli ir turi didelę įtaką moterų gyvenimo galimybėms. Pertvarkymas nebūtinai reiškia, kad reikia atlikti esminius pokyčius. Pavyzdžiui, aktyvios darbo rinkos politikos atveju gana paprasta, bet veiksminga priemonė yra paslaugų dirbantiems tėvams ir motinoms teikimas. Kitos sritys gali būti sudėtingesnės, pavyzdžiui, siekiant sumažinti vertikalią ir horizontalią segregaciją reikia daugialypio požiūrio, apimančio daugiau nei vieną politikos sritį.</p>

Šaltinis: Lyčių aspekto integravimo vadovas. Užimtumo, socialinės įtraukties ir socialinės apsaugos politikos kryptys. (2008). Europos Komisija. Liuksemburgas: Europos Bendrijos oficialiųjų leidinių biuras.

Europos Komisija (2004) teigia, kad lyčių aspekto integravimas:

- skirtas skurdui mažinti, ekonominei plėtrai skatinti ir pilietiškumui stiprinti,
- tai procesas, kuriam būtina iniciatyva ir kuriuo siekiama spręsti nelygybės problemas, dėl kurių gali atsirasti ir atsiranda bet kurios lyties diskriminacija,
- siejamas su pagrindinėmis ekonominėmis ir socialinės politikos programomis, pagal kurias skirstomi svarbiausi ištekliai,
- yra reikšmingas ekonominiu požiūriu, nes užtikrina, kad tiek moterys, tiek vyrai yra aktyvūs ir naudoja visą prieinamą produktyvią darbo jėgą,
- tai kitas žingsnis siekiant lygybės,
- kai pripažįstama, kad lytis – viena iš svarbiausių organizacinių visuomenės ypatybių, kuri daro įtaką žmogaus gyvenimui nuo pat gimimo,
- suponuoją vyriško ir moteriško tapatumo pripažinimą,
- kai pripažįstama, kad vyro ir moters gyvensena skiriasi, todėl skiriasi ir jų poreikiai, patirtis bei prioritetai,
- reikalauja harmoningai paskirstyti atsakomybę tarp moterų ir vyrų,
- reikalauja ryžtingų politinių veiksmų ir aiškių veiklos rodiklių,
- nebus įgyvendintas per vieną naktį, nes tai tęstinis procesas.³

3 EQUAL lyčių lygių galimybių integravimo vadovas (2004). Europos Komisija.

2.4.3. Esminiai lyčių aspekto integravimo strategijos įgyvendinimo iššūkiai Europos Sąjungoje

Viešai pripažįstama, kad lyčių lygybės pažanga Europos Sąjungoje išlieka lėta, nepaisant tvirtų politinių įsipareigojimų diegti lyčių aspekto integravimo strategiją. Įgyvendinant naujoves politiniame, visuomeniniame, ekonominiame gyvenime visada susiduriama su sunkumais. Europos Tarybos ekspertai (1998) išskiria šias pagrindines priežastis, dėl kurių kyla daugiausia problemų, diegiant lyčių aspekto integravimo strategiją:

- **neteisingas lyčių aspekto integravimo koncepcijos supratimas.** Neįsisažmoninus, kad lyčių aspekto integravimo strategija nėra tik įprastinės lyčių lygybės politikos pakaitalas, o, priešingai – jos tęsia bei papildinys, gali kilti grėsmė, kad vyriausybė liausis vykdyti tradicinę lyčių lygybės politiką. Pabrėžtina, kad lyčių aspekto integravimo strategijos įgyvendinimui yra būtinas įprastos lyčių lygybės politikos tęstinumas;

- **iškylantis poreikis platesnei lygybės koncepcijai.** Lyčių lygybė – ne tas pats, kas antidiskriminacija – tai kur kas platesnė sąvoka. Tai nėra ir tik lyčių lygybė *de jure*. Svarbiausias tikslas – tai lygybė kaip neabejotina teisė arba lygybė *de facto*, gerbiant moterų ir vyrų teises į įvairovę bei skirtumus ir pabrėžiant, kad moterys ir vyrai yra laisvi individai. Lyčių aspekto integravimas neapsiriboja tik moterų klausimais – jis apima sudėtingus socialinius moterų ir vyrų santykius, integruojant lyčių perspektyvą į visus politinius, ekonominius bei visuomeninius procesus;

- **vyraujantis požiūris į politikos formavimą.** Diegiant lyčių aspektą, būtini procedūriniai politikos formavimo bei organizacinės kultūros pokyčiai. Iškyla poreikis kurti naujus konsultavimosi bei bendradarbiavimo kanalus su naujais išoriniais politikos veikėjais (nevyriausybinėmis organizacijomis ir kt.);

- **adekvačių politinių priemonių ir metodikos trūkumas.** Lyčių aspekto integravimas gali būti netinkamai arba iš viso neįgyvendinamas. Būtina plėtoti naujas politines priemones arba adaptuoti jau egzistuojančias, pavyzdžiui, peržiūrėti statistikos duomenis ir integruoti lyčių aspektą kaip naują kintamąjį;

- **žinių lyčių lygybės klausimais trūkumas.** Įgyvendinant lyčių aspekto integravimo strategiją, būtina organizuoti visų politiką formuojančių asmenų apmokymo procesą lyčių lygybės klausimais. Tik išmanantys šią problematiką ir metodologiją politikai bei valdininkai turės pakankamai galimybių diegti lyčių aspektą praktikoje;

- **vyriausbių neveiklumo pavojus, kuomet lyčių aspektas tik deklaruojamas, bet realiai nediegiamas.** Lyčių aspekto integravimo strategija reikalauja politinės valios ir tvirtos valdžios atstovų įsipareigojimo ne tik atitaisyti egzistuojantį disbalansą tarp moterų ir vyrų, bet ir įveikti jo priežastis. Be daugelio kitų aspektų, tai apima ir finansinių bei žmogiškųjų resursų skyrimą lyčių aspekto diegimui praktikoje.⁴

Lyčių aspekto integravimo strategija pelnytai yra laikoma inovacija, žyminčia „minties ir veiksmo paradigmos kaitą, lyginant ją su ankstesnėmis politinėmis gairėmis, siekiančiomis lyčių lygybės“ (Reingardienė, 2004 (b)). Tačiau lyčių aspekto integravimo strategijos įgyvendinimas yra ilgas ir sudėtingas procesas. 3 paveiksle pateikiamos pagrindinės problemos ir galimi jų sprendimo būdai.

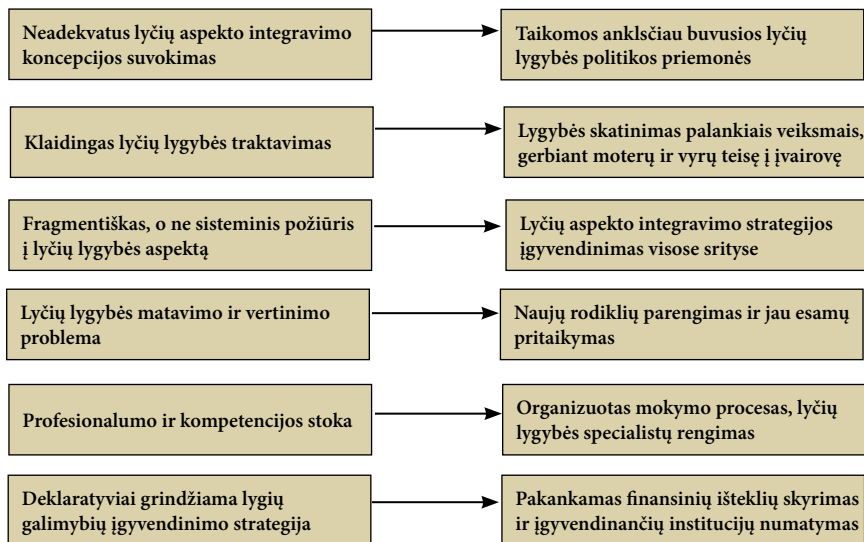
4 Parengta pagal *Gender Mainstreaming. Conceptual framework, methodology and presentation of good practices.* (1998). Council of Europe, Strasbourg, 17-18 psl.

Žymiausias ir sėkmingiausias lyčių aspekto integravimo pavyzdys tarp ES šalių yra Švedija. Švedijos vyriausybė prisiėmė kolektyvinę atsakomybę, siekiant lyčių lygybės politikos tikslų - kiekviena ministerija yra atsakinga už lyčių lygybės perspektyvos integravimą į jos kuruojamą sritį. Švedijos Lyčių lygybės ministras (angl. Minister for Gender Equality) koordinuoja darbą ir yra atsakingas už veiklos tęstinumą bei lyčių politikos plėtrą.

Kaip teigiama Švedijos Pramonės, užimtumo ir komunikacijų ministerijos informaciniėje atmintinėje „Lyčių aspekto integravimas Švedijoje“ (1999)⁵, jau nuo 1994 m. Švedijos vyriausybė savo kasmetinėje politikos ataskaitoje skelbia politinę nuostatą, kad lyčių lygybės perspektyva turi prasiskverbti į visus vyriausybės vykdomos politikos aspektus. Jeigu anksčiau buvo koncentruojamasi ties specialiosiomis priemonėmis, kovojant su diskriminacija lyties pagrindu, bei veikiama prieš nevienodas moterų ir vyrų gyvenimo sąlygas, pasitelkiant įstatymų leidimą ir aktyviasias priemones (tame tarpe ir pozityviąją diskriminaciją), tai nuo 1994 m. veikla lyčių lygybės srityje tampa kasdieniniu politiniu ir administraciniu darbu. Šiam naujam požiūriui apibūdinti naudojamas „lyčių aspekto integravimo strategijos“ terminas (angl. Gender Mainstreaming).

Pagrindinės lyčių aspekto integravimo strategijos įgyvendinimo problemos

Galimas problemos sprendimas

Šaltinis: Kiaušienė, I. (2011) (sudaryta pagal Rakauskienė, O.G., Lisauskaitė, V. (2005). Lyčių lygių galimybių modelis Švedijos ekonomikoje: gairės Lietuvai, p. 48-49).

3 pav. Lyčių aspekto integravimo strategijos įgyvendinimo problemos

5 Gender Mainstreaming in Sweden. A Gender Equality Perspective in all policy areas. Fact Sheet. (1999). Ministry of Industry, Employment and Communications, Stockholm.

Lyčių aspekto integravimo strategija Švedijoje reiškia, kad į politinę ir administracinę veiklą visais lygiais ir visose srityse yra integruojama lyčių perspektyva ir kad šią veiklą vykdo bei plėtoja nuolat dirbantys specialistai. Aukščiausieji administracijos pareigūnai yra atsakingi už šio integravimo įgyvendinimą. Lyčių aspekto integravimas – tai strategija, metodas, skirtas pasiekti lyčių lygybės tikslų, kuris reiškia, kad:

- turi būti identifikuotos moterims ir vyrams sudarytos nevienodos sąlygos ir reikalavimai;
- kiekvienas su individualiais susijęs klausimas privalo būti ištirtas per lyčių prizmę;
- laukiami pokyčių rezultatai tiek moterims, tiek vyrams turi būti atitinkamai ištirti.

Švedijos Pramonės, užimtumo ir komunikacijų ministerijos informacinėje atmintinėje (1999) nurodomos **priemonės, kurių Švedijos vyriausybė ėmėsi siekdama diegti lyčių perspektyvą skirtinguose nacionaliniuose lygmenyse.**

Vyriausybės lygmenyje:

• **Lyčių aspektu diferencijuoti statistiniai rodikliai (angl. Gender Disaggregated Data).** Vienas iš svarbiausių lyčių aspekto integravimo strategijos tikslų – lyčių aspekto matomumas. Siekiant patenkinti lyčių statistikos poreikį, 1994 m. Švedijos vyriausybė išleido centriniam Švedijos statistikos biurui (angl. Statistics Sweden) skirtą papildomą nurodymą, kuriame įpareigojama visą oficialią šalies statistiką diferencijuoti lyčių aspektu, išskyrus tuos atvejus, kai to padaryti neįmanoma. Statistikos reformos komitetui (angl. the Committee on Statistical Reform) buvo nurodyta įtraukti į savo ataskaitą apžvalgą apie priemones, kurių buvo imtasi, vykdamas šį vyriausybės nurodymą.

• **Lyčių lygybės apmokymai.** Siekiant, kad lyčių lygybės perspektyva būtų įtraukta į kasdienę praktiką, aukščiausiems vadovams ir personalui reikalingos išsamios žinios ir informuotumas lyčių klausimais. Nuo 1994 m. rudens Vyriausybė pradėjo organizuoti lyčių lygybės apmokymus ministrams, valstybės sekretoriams, spaudos atstovams ir politikos patarėjams, departamentų vadovams ir kitiems ministerijų bei valstybinių įstaigų darbuotojams. Apmokymų tikslas buvo pagilinti pareigūnų bei valstybės tarnautojų žinias apie moterų ir vyrų padėtį visuomenėje, skleisti informaciją apie lyčių lygybės politikos tikslus ir didinti pareigūnų supratimą apie jų pačių atsakomybę diegiant lyčių perspektyvą. Apmokymuose remtasi centrinio Švedijos statistikos biuro duomenimis „Moterys ir vyrai Švedijoje: faktai ir skaičiai“ (angl. Women and men in Sweden, Facts and Figures).

• **Vyriausybės komitetų įgaliojimai.** Siekdama, kad vyriausybės komitetų ataskaitose, kurių pagrindu formuojami vyriausybės pasiūlymai įvairiose srityse, atsispindėtų moterų ir vyrų gyvenimo sąlygos, 1994 m. lapkričio mėn. Vyriausybė nusprendė suteikti specialius įgaliojimus visiems vyriausybės komitetams, gaunant informaciją, kuri įgalintų įtraukti lyčių aspektą į jų ataskaitas. Tokios ataskaitos yra būtinos, siekiant, kad vyriausybė galėtų įvertinti pasiūlymų bei reformų poveikį lyčių aspektu.

• **Analitinės priemonės.** Siekiant padėti ministerijoms įvertinti, ar tam tikras pasiūlymas / sprendimas turės poveikį lytims, Švedijos Lyčių lygybės departamentas prie Lyčių lygybės ministro (angl. the Division for Gender Equality under the Minister for Gender Equality) pateikė Lyčių lygybės tyrimo metodą, susidedantį iš keturių klausimų:

1. Ar pasiūlymas / sprendimas įtakoja vieną ar daugiau tikslinių grupių? – Jeigu atsakymas yra „taip“, turi būti pritaikoma lyčių lygybės perspektyva ir toliau tęsiamas tyrimas.

2. Kokios yra moterų ir vyrų sąlygos atitinkamoje politikos srityje nagrinėjamame klausime? – Atsakant į šį klausimą, tiriama, koks yra moterų ir vyrų atstovavimo procentas įvairiuose valdžios organuose, abiejų lyčių atstovų prieinamumas prie išteklių bei kokios yra teisės, įsipareigojimai ir atsakomybė, žvelgiant iš lyčių lygybės pozicijų.
3. Paaiškinti skirtingas/panašias moterų ir vyrų padėties sąlygas atitinkamoje politikos srityje. – Tiriamos struktūros, normos ir organizacija.
4. Kokių priemonių planuojama imtis tam, kad būtų pasiekti lyčių lygybės tikslai?

Kitą analitinę priemonę pasiūlė Švedijos vietos valdžios asociacija (angl. Swedish Association of Local Authorities) – tai **3R metodas**, apimantis terminus, anglų kalboje prasidedančius raide „R“: atstovavimą (angl. Representation), išteklius (angl. Resources) ir realią situaciją (angl. Realia):

1. Atstovavimas (angl. Representation) – kaip moterys ir vyrai atstovaujami visose vietos valdžios sprendimų priėmimo grupėse tam tikroje srityje?

2. Ištekliai (angl. Resources) – lėšų, laiko ir erdvės paskirstymas tarp mergaičių/moterų ir berniukų/vyrų. Kaip yra paskirstyti ištekliai ir kokiais prioritetais vadovaujamosi?

3. Reali situacija (angl. Realia) – kokiomis normomis, vertybėmis ir kokybinėmis priemonėmis vadovaujasi organizacija ir kas nustato standartus? Kieno poreikius patenkina organizacija?

3R metodas padeda atsakyti į klausimus, kaip pasiskirsto galia tarp moterų ir vyrų, kaip lytis įtakoja struktūrų susiformavimą ir organizacinių sprendimų priėmimą bei kaip yra nustatomos lyčių normos įvairiose valdžios veiklose.

• **Lyčių lygybės metodologinės plėtros darbo grupė.** 1997 m. pabaigoje Švedijos vyriausybė suformavo darbo grupę, kurios užduotis buvo pagreitinti ir palengvinti metodų plėtrą lyčių lygybės veikloje. Grupėi vadovavo Valstybės sekretorius Lyčių lygybės klausimais, o jos nariais tapo valstybės valdžios, valstybės paslaugų agentūrų ir įmonių atstovai nacionaliniu, regioniniu ir vietos lygiu.

• **Tęstinumas ir įvertinimas.** Sisteminis tęstinumas ir pastangos integruoti lyčių lygybės perspektyvą į visas politikos sritis yra būtinas, siekiant sukaupti patirties ir įvertinti plėtros priemonių poreikį. Kiekviena ministerija yra atsakinga už tęstinumą ir savo pastangų, diegiant lyčių lygybę, įvertinimą. Bendraujant su ministerijomis, Lyčių lygybės departamentas prie lyčių lygybės ministro atlieka aktyvų koordinavimo bei patariamąjį vaidmenį.

Regioniniame lygmenyje. Nuo 1995 m. prie kiekvienos Švedijos grafystės administracijos valdybos buvo priskirtas lyčių lygybės ekspertas. Jo užduotis – teikti paramą valdybai, vykdant įsipareigojimus skatinti lyčių lygybės priemones, tokias kaip projektų iniciavimas, žinių bazės tobulinimas, įvairių iniciatyvų rėmimas ir tęsimas. Visų grafyčių administracijos valdybos pateikė lyčių lygybės strategijas grafystės lygiu.

Savivaldos lygmenyje. 1995 m. rudenį vyriausybė skyrė 2 mln. Švedijos kronų Švedijos vietos valdžios asociacijai (angl. Swedish Association of Local Authorities), kad būtų įgyvendintas projektas (žinomas kaip JämKom projektas) naujoms žinioms įgyti, plėtoti naujus metodus lyčių lygybės srityje ir integruoti lyčių lygybės perspektyvą į vietos valdžios darbą. Šio projekto rezultatas – jau minėtasis 3R metodas. Asociacija pristatė savo

nuveiktus darbus septyniuose ataskaitose, iš kurių pagrindinė buvo pateikta 1998 m. birželio mėn. Tą patį mėnesį vyriausybė suteikė šiai asociacijai papildomų lėšų, skirtų projektų vadovų apmokymams. Tikslas – dalintis patirtimi, įgyta vykdant JāmKom projektą bei plėtojant lyčių lygybės analizės metodą, žinomą kaip 3R metodus.

Dabartiniu metu Švedijos vyriausybė priėmė naująją Lyčių aspekto integravimo strategiją vyriausybinėms įstaigoms 2012–2015 m. Ši strategija apima visą sprendimų priėmimo procesą.

Remiantis aukščiau pateiktu Švedijos pavyzdžiu, galima teigti, kad panaši situacija susiklostė ir kitose Šiaurės šalyse, kur lyčių aspekto integravimo strategijos metodologija pakankamai sėkmingai įgyvendinama nuo pat jos sukūrimo pradžios. Tačiau beveik visose kitose ES šalyse, „nepaisant iš pažiūros nepriekaištingos teisinės bazės, lyčių lygių galimybių įgyvendinimas ekonomikos sektoriuje išlieka problemiškas, o politinės ir teisinės antidiskriminacinės priemonės akivaizdžiai nepakankamos“ (Reingardienė, 2004 a).

2.5. Strategija „Europa 2020“ lyčių aspektu

Visai Europai kenčiant nuo 2008 m. prasidėjusios pasaulio ekonomikos krizės ir susidūrus su esminiais sunkumais įgyvendinant Lisabonos strategiją, 2010 m. Europos Komisija parengė naują kertinį dokumentą – **Europos pažangos strategiją „Europa 2020“**. Tikimasi, kad ji turėtų būti veiksminga priemonė pasaulio ekonomikos ir finansų krizei įveikti.

Šioje strategijoje Komisija iškėlė **tris augimo prioritetus**, kuriems pasiekti reikės imtis konkrečių ES ir nacionalinio lygmens veiksmų:

- **pažangus augimas**: žiniomis ir inovacijomis pagrįsto ūkio vystymas,
- **tvarus augimas**: tausiau išteklius naudojančio, ekologiškesnio ir konkurencingesnio ūkio skatinimas,

- **integracinis augimas**: didelio užimtumo ūkio, kuriame užtikrinta socialinė ir teritorinė sanglauda, skatinimas.

ES turi nuspręsti, kokia ji nori būti 2020 m. Šiuo tikslu Europos Komisija siūlo šiuos **penkis ES pagrindinius tikslus**:

- **užimtumas** – 75 proc. 20–64 amžiaus žmonių turėtų dirbti,
- **inovacijos** – 3 proc. ES BVP turėtų būti investuojami į mokslinius tyrimus ir technologinę plėtrą (sutr. MTTP),
- **klimato kaita** – turėtų būti įgyvendinti „20/20/20“ klimato ir energetikos tikslai (įskaitant išmetamų teršalų mažinimą 30 proc., jei tam yra tinkamos sąlygos),
- **švietimas** – mokyklos nebaigusių asmenų dalis turėtų būti nedidesnė kaip 10 proc., bent 40 proc. jaunesnės kartos atstovų turėtų turėti aukštąjį išsilavinimą.
- **skurdo mažinimas** – ant skurdo ribos turėtų būti 20 mln. žmonių mažiau⁶.

Šie tikslai yra tarpusavyje susiję ir itin svarbūs, kad visa strategija būtų sėkmingai įgyvendinta. Siekdama užtikrinti, kad kiekviena valstybė narė 2020 m. Europos strategiją pritaikytų prie savo konkrečios padėties, Komisija siūlo šiuos ES tikslus paversti nacionaliniais tikslais ir gairėmis.

6 Komisijos komunikatas. 2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija. Europos Komisija. Briuselis, 3.3.2010 KOM(2010) 2020 galutinis.

Strategijoje pabrėžiama, kad, nepaisant didžiulių sunkumų ir iššūkių, su kuriais pastaraisiais metais susiduria ES smogus ekonomikos krizei, ES gali didžiuotis vertybėmis, kurias europiečiai puoselėjo ilgus dešimtmečius – tai demokratinės institucijos, brangiama ekonominė, socialinė ir teritorinė sanglauda ir solidarumas, kultūrinė įvairovė bei pagarba lyčių lygybei. Būtent pastaroji vertybė – **lyčių lygybė** – **daugelio ES lyderių yra įvardijama kaip vienas iš pagrindinių būdų įveikiant neigiamus ir itin didelio masto recesijos padarinius bei skatinant ekonomikos augimą**. Kaip teigia Europos Komisijos Pirmininkas José Manuelis Barroso, „moterys ir vyrai daugelyje sričių vis dar susiduria su nelygybe, ir tai turi rimtų padarinių ekonominei ir socialinei sanglaudai, tvariam augimui ir konkurencingumui bei Europos visuomenės senėjimui. **Todėl labai svarbu į 2020 m. Europos strategiją įtraukti aiškų lyčių lygybės aspektą**. Krizės metu labiau nei bet kada reikia šiam klausimui skirti dėmesio įgyvendinant visų sričių politiką – tai būtų naudinga tiek moterims, tiek vyrams” (Europos Komisijos pranešimas spaudai, 2010-03-05). Už užimtumą, socialinius reikalus ir lygias galimybes atsakingas Europos Komisijos narys Vladimir Špidla pabrėžia, kad „**lyčių lygybė yra išankstinė augimo, užimtumo ir socialinės sanglaudos sąlyga, ir privalo būti traktuojama kaip svarbi krizės įveikimo dalis**” (Report on Equality between women and men 2010. Europos Komisija, 2009).

Atsižvelgiant į vieną iš pagrindinių strategijos Europa 2020 tikslų – didinti bendrą suaugusiųjų užimtumą iki 75 proc. – moterys galėtų ir turėtų būti ta žmogiškųjų resursų dalis, kuri iš esmės prisidėtų prie ekonomikos augimo, nors šiuo metu dėl vis dar egzistuojančių diskriminacinių suvaržymų neturi lygiaverčių galimybių pilnai išnaudoti savo intelektualinio potencialo darbo rinkoje. Pasak Europos Komisijos Pirmininko pavaduotojos, už teisingumą, pagrindines teises ir pilietybę atsakingos Europos Komisijos narės Viviane Reding, „ekonominės priežastys **į ES darbo rinką įtraukti daugiau moterų ir skatinti daugiau moterų užimti vadovaujamas pareigas yra akivaizdžios**. Ekonominis ir užimtumo tikslus galime pasiekti **tik jei išnaudosime visus žmogiškuosius išteklius** – tiek visos darbo rinkos, tiek aukščiausių pareigų. **Tai esminė mūsų ekonomikos atkūrimo planų dalis**” (Europos Komisijos pranešimas spaudai 2012-04-16).

Europos Komisija (2012-04-16), pristatydama kasmetinę lyčių lygybės ataskaitą apie 2011 m. pasiekimus, pabrėžė, jog norint, kad iki 2020 m. būtų pasiektas bendras visų suaugusiųjų 75 proc. užimtumo lygis, ES šalys turi užtikrinti, kad daugiau moterų patektų į darbo rinką. Vienas iš būdų, kaip padidinti Europos konkurencingumą, – **užtikrinti didesnę lyčių pusiausvyrą pareigose, kurias einant priimami ekonominiai sprendimai**. Tyrimais įrodyta, jog lyčių įvairovė yra naudinga ir kad bendrovės, kurių valdybose didesnė procentinė dalis moterų, pasiekia geresnių rezultatų, nei bendrovės, kurių valdybose vien vyrai.

Europos Komisija pažymi, kad 2011 m. moterų užimtumo lygis darbo rinkoje siekė 62,1 proc. (vyrų – 75,1 proc.) – tai reiškia, kad ES gali pasiekti bendrą strategijoje „Europa 2020“ numatytą 75 proc. užimtumo lygį tik jei tvirtai įsipareigos siekti lyčių lygybės. Vadovaudamasi strategija „Europa 2020“ Komisija pabrėžė būtinybę **skatinti didesnę profesinės veiklos ir asmeninio gyvenimo pusiausvyrą**, visų pirma sudarant sąlygas naudotis tinkamomis vaikų priežiūros paslaugomis ir lanksčiais darbo susitarimais bei užtikrinant, kad mokesčių ir išmokų sistemos nesudarytų nepalankesnių sąlygų antrajam pajamas gaunančiam šeimos nariui. Visos šios priemonės gali padėti daugiau moterų patekti į darbo rinką ir joje likti.

Strategijoje pateikiama pavyzdinė iniciatyva „Naujų įgūdžių ir darbo vietų kūrimo darbotvarkė“, kurios tikslas – sudaryti sąlygas modernizuoti darbo rinkas, kad būtų didinamas užimtumo lygis ir užtikrinamas mūsų socialinių modelių tvarumas. Tai reiškia sudaryti geresnes sąlygas įgyti naujų įgūdžių, kurie leistų nūdienos ir ateities darbo jėgai prisitaikyti prie naujų sąlygų ir prireikus keisti profesiją, mažinti nedarbą ir didinti darbo našumą. **Nacionaliniu lygiu valstybės narės įpareigojamos skatinti naujas darbo ir asmeninio gyvenimo pusiausvyros formas ir aktyvaus senėjimo politiką, didinti lyčių lygybę** (Komisijos komunikatas 2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija).

Atsižvelgiant į tai, kad **moterys sudaro didelę dalį nepanaudotos darbo jėgos**, o taip pat ir **daugumą ES asmenų, gyvenančių skurde**, lyčių aspektas yra ypač svarbus, siekiant vieno iš pagrindinių strategijos „Europa 2020“ tikslų - **skurdo mažinimo**.

Kaip teigiama Europos Parlamento Moterų teisių ir lyčių lygybės komiteto nuomonėje (2011-07-14), finansų ir ekonomikos krizės padariniai moterims kelia susirūpinimą. Siekiant išbristi iš krizės, daugumoje ES šalių buvo vykdoma taupymo ir konsolidavimo politika, dėl ko pablogėjo moterų padėtis darbo rinkoje ir išaugo jų skurdas. Padidėjo nedarbas, sumažėjo darbo užmokestis, taigi ir finansinis saugumas, taip pat buvo sumažintos viešojo sektoriaus išlaidos, socialinės paslaugos ir socialinės išmokos, ypač susijusios su vaikų auginimu.

Siekiant strategijos „Europa 2020“ tikslų, ES valstybės narės raginamos įtraukti lyčių aspektą į nacionalines reformų programas, **nustatyti atskirus nacionalinius vyrų ir moterų užimtumo tikslus** bei ataskaitų duomenis pateikti pagal lytį. Su **užimtumu siejami kokybiniai tikslai** – tai moterų ir vyrų darbo užmokesčio panaikinimas, moterų verslumo skatinimas ir sąlygų sudarymas vaikų bei senyvo amžiaus žmonių priežiūrai. **Kiekybiniai užimtumo tikslai** turėtų numatyti priemones, skirtas didinti mažiausiai užimtų moterų įtraukimą į darbo rinką: tai jaunų, senyvo amžiaus moterų, vienišų motinų, imigrantų ir t.t.

Pabrėžiama būtinybė **teikti pirmumą nedarbo, skurdo ir socialinės atskirties problemų sprendimui**, žinant, kad šios problemos daro itin didelį neigytvų poveikį moterims, kreipti esminį dėmesį į kokybiškų viešųjų paslaugų plėtojimą, nes tai užtikrina socialinę įtrauktį, ypač švietimo, visuomenės sveikatos, vaikų priežiūros, globos ir rūpybos, viešojo transporto ir socialinių paslaugų srityse. Nuomonėje pabrėžiama, kad svarbu **didinti visuomenės informuotumą** apie pagrindinius strategijos „Europa 2020“ tikslus bei nacionalinius tikslus, akcentuojant užimtumą ir kitus lytims jautrius klausimus. ES valstybės narės raginamos dėti kuo daugiau pastangų skatinant moteris dalyvauti darbo rinkoje, ypač investuojant į darbo ir šeimos pareigų derinimo priemones. **Veiksmingiau išnaudojant moterų gebėjimus, būtų galima pasinaudoti augimo potencialu, susidarančiu realizuojant tikslą derinti moterų dalyvavimą darbo rinkoje, gimstamumą ir ekonomikos vystymąsi.**

2.6. ES socialinės ir ekonominės sanglaudos politika per lyčių prizmę

ES sanglaudos politika – tai yra bendroji ES politika, kurios tikslas – mažinti išsivystymo skirtumus tarp ES valstybių ir regionų. 1993 m. įsigaliojusioje Europos Sąjungos sutartyje (Mastrichto sutartyje) **ekonominė ir socialinė sanglauda** įtvirtinta kaip vienas iš pagrindinių ES tikslų (B str.). Sanglauda įgyvendinama per Europos socialinį fondą (ESF), Europos regioninės plėtros fondą (ERPF) ir kitas finansines priemones.

Europos Sąjungos ekonominės ir socialinės sanglaudos teisinį pagrindą sudaro Europos Bendrijos sutarties 158-162 straipsniai (XVII antraštinė dalis). Pagal 158 straipsnį, ekonominė ir socialinė sanglauda reikalinga tam, kad skatintų „visokeriopą darnią plėtrą“, ypač siekiant „mažinti regionų plėtros lygio skirtumus ir nepalankiausias sąlygas turinčių regionų arba salų, įskaitant kaimo vietoves, atsilikimą“. Siekiant šių tikslų, valstybės narės vykdo ir koordinuoja savo ekonominę politiką (159 straipsnis).

Europos Taryba socialinę sanglaudą apibrėžia kaip visuomenės sugebėjimą užtikrinti visų savo narių gerovę sumažinant skirtumus ir išvengiant susiskaldymo. Europos Tarybos Naujoje socialinės sanglaudos strategijoje (2004) pabrėžiama, kad darni visuomenė – tai laisvų vienas kitą palaikančių žmonių bendruomenė, šių bendrų tikslų siekianti demokratinėmis priemonėmis. Strategijoje pažymima, kad moterų ir vyrų lygybė taip pat yra pagrindinis Europos Tarybos įsipareigojimas, ypač svarbus socialinės sanglaudos strategijai. Į lyčių lygybės klausimą bus stengiamasi atsižvelgti taikant visas socialinės politikos intervencines priemones ir lyčių aspektą pritaikant visoje veikloje, kuri vykdoma šioje srityje. Lyčių lygybės prioritetas iškeliamas lygiaverčiai kartu su sveikatos priežiūros, migracijos, gyventojų ir neįgaliųjų klausimais. Kalbant iš ekonominės sanglaudos pozicijų, Europos Komisija tvirtai laikosi nuomonės, kad **moterų ir vyrų lygybė yra svarbus ES ekonomikos augimo ir darbo vietų kūrimo strategijos elementas, būtinas siekiant užtikrinti Europos Sąjungos klestėjimą** (Moterys ir darbo vietos, Europos socialinis fondas, Europos Komisija).

Vadovaujantis Europos Bendrijos sutarties 159 straipsniu, Europos Komisija kas trejus metus skelbia **ekonominės, socialinės ir teritorinės sanglaudos ataskaitą**, kurioje išsamiai apžvelgia šiose srityse padaryta pažanga. 2010 m. lapkričio mėn. buvo paskelbta **Penktoji sanglaudos ataskaita**, kurioje sanglaudos politika analizuojama atsižvelgiant į sunkiausią finansinę ir ekonominę krizę per pastaruosius dešimtmečius bei strategiją „Europa 2020“. Pagrindiniai ataskaitoje aptariamai klausimai – tai ekonominė, socialinė ir teritorinė situacija ES bei jos tendencijos, nacionalinės politikos indėlis į sanglaudą, palankus sanglaudos politikos poveikis bei tolimesnė sanglaudos politika po 2013 m.

Sanglaudos ataskaitoje (Europos Komisija, 2010) lyčių lygybė nagrinėjama neatsiejamai ir lygiaverčiai šalia kitų esminių politikos sričių, tokių kaip moksliniai tyrimai ir technologinė plėtra, inovacijos ir verslumas, užimtumas, švietimas, sveikatos priežiūra ir kt. Ji neabejotinai priskiriama prie visuomenės gerovės bei gyvenimo kokybės rodiklių. Ataskaitoje pabrėžiama, kad „lyčių lygybės klausimų sprendimas šalies ir regioniniu lygiu nacionalinėse reformų programose padėjo geriau nustatyti lyčių lygybės indėlių įgyvendinant užimtumo, augimo ir socialinės įtraukties tikslus, taip pat turėjo teigiamos įtakos Europos socialinei ir ekonominei sanglaudai. **Daugelyje šalių pastebima teigiama koreliacija tarp aukšto ekonominės veiklos lygio (BVP vienam gyventojui) ir didesnio moterų bei vyrų dalyvavimo darbo rinkoje.** Lyčių lygybės politikos indėlių skatinant ekonomikos augimą galėjo sąlygoti keli veiksniai: priemonės, skirtos darbiui ir šeimyniniam gyvenimui suderinti, mokesčių sistemų, galinčių padidinti moterų dalyvavimą darbo rinkoje, kūrimas, padidinęs užimtumą ir augimą“ (Penktoji sanglaudos ataskaita, Europos Komisija, 2010).

Atsižvelgiant į tai, kad Penktoji sanglaudos ataskaita ypač remia strategiją „Europa 2020“, kurios vienas iš svarbiausių tikslų – užimtumo didinimas, galima teigti, kad tikslinga lyčių lygybės plėtra ES iš esmės prisideda prie šio tikslo įgyvendinimo. Kaip pabrėžiama

ataskaitoje, „lyčių lygybė leidžia sukurti nuoseklesnį socialinį modelį, su investicijomis į socialinę infrastruktūrą, siekiant paremti dirbančias moteris ir vyrus bei skatinti tvarų užimtumą ir socialinę reprodukciją” (Penktoji sanglaudos ataskaita, Europos Komisija, 2010). **Lygių galimybių sudarymas moterims ir vyrams (įgyti gerą išsilavinimą, siekti karjeros ir kt.) padeda ne tik padidinti darbo jėgą, bet ir kelia darbuotojų kvalifikaciją – tokiu būdu didėja konkurencingumas, kartu su užimtumu sudarantys svarbius ekonomikos augimo veiksnius.**

Lyčių lygybė yra itin svarbi socialiniam ir ekonominiam sanglaudos aspektui. Remiant lyčių lygybės politiką ir lyčių aspekto integravimą ES valstybėse narėse, svarbų vaidmenį suvaidino Europos socialinis fondas (ESF). ESF – tai vienas iš ES struktūrinių fondų, įsteigtas siekiant mažinti skirtumus tarp įvairių ES valstybių narių bei skatinantis ekonominę ir socialinę sanglaudą. ESF paskirtis – užimtumo skatinimas Europos Sąjungoje. Finansavimas skirstomas valstybėms narėms ir regionams, ypač mažiau pažengusiems ekonomiškai. ESF yra vienas iš svarbiausių ES 2020 m. augimo ir užimtumo strategijos elementų, kurio tikslas – tobulinti ES piliečių gyvenimą, suteikiant jiems geresnių įgūdžių ir geresnes darbo perspektyvas. Šiems uždaviniams įgyvendinti 2007–2013 m. laikotarpiu valstybėms narėms ir regionams paskirstyta apie 75 milijardai eurų (ESF – Europos socialinis fondas, Europos Komisija).

Lyčių lygybės užtikrinimui teikiama svarba atspindi ir 2007-2013 ESF programose. Jose taikomi du požiūriai:

- lyčių aspekto integravimas, įtraukiantis lyčių dimensiją į visus ESF prioritetus;
- konkretūs veiksmai, kuriais moterims padedama įsidarbinti ir išsaugoti darbo vietas.

Lyčių aspekto integravimo požiūris reiškia, kad ypatingas dėmesys lygioms galimybėms turi būti skiriamas planuojant ir įgyvendinant visą ESF veiklą. Kai įmanoma, šia veikla remiamas moterų įdarbinimo skatinimas ir darbo užmokesčio skirtumo mažinimas. Konkrečiais veiksmais siekiama daryti tiesioginę įtaką moterų įdarbinimui, pavyzdžiui, orientuojantis į konkrečią grupę, kaip antai imigrantės moteris arba moteris verslininkės.

ES valstybėse narėse ESF remia veiklą, skatinančią moterų dalyvavimą, taip pat ir projektus, kuriais:

- skatinama moterų prieiga ir dalyvavimas visuose darbo rinkos lygmenyse bei padedama mažinti darbo užmokesčio skirtumus ir remti finansinę moterų nepriklausomybę;
- skatinamas moterų dalyvavimas versle, mokslinėje veikloje ir technikos moksluose, ypač pareigose, kuriose reikia priimti sprendimus;
- kovojama su lyčių stereotipais renkantis karjerą arba profesiją ir skatinamas mokymasis visą gyvenimą;
- derinamas darbas ir šeimyninis gyvenimas bei remiamos vaikų priežiūros įstaigos. Remiama imigrančių moterų integracija į darbo rinką (Moterys ir darbo vietos, Europos socialinis fondas, Europos Komisija).

Nepaisant visų ES valstybių narių įsipareigojimų tarptautiniu bei nacionaliniu lygiu vykdyti lyčių lygybės politiką bei integruoti lyčių aspektą į visas politikos sritis ir visais lygiais, Penktojoje Sanglaudos ataskaitoje (Europos Komisija, 2010) pažymima, kad daugeliu atveju lyčių lygybei nebuvo skiriama pakankamai dėmesio politikos darbotvarkėje ir visuomenė apskritai šio klausimo nelaiškė svarbiu. 2000–2006 m. laikotarpiu iš viso 4,4 mlrd. eurų ESF lėšų arba 7 proc. visos sumos teko priemonėms, skirtoms lyčių lygybei ir lyčių aspekto integravimui skatinti. Didžiausios išlaidos lyčių klausimams skirtoms prie-

monėms buvo Vokietijoje, kur jos sudarė 25 proc. bendros sumos visoje ES. Kai kuriose valstybėse narėse, pvz., Belgijoje, buvo vykdoma daug lyčių aspekto integravimo priemonių; Flandrijoje joms siekti buvo įkurta stebėjimo sistema. Švedijoje ir Danijoje lyčių aspektas buvo visiškai integruotas, todėl specialių priemonių taikoma nebuvo.

Nors įsipareigojimas skatinti lyčių lygybę yra nepakankamai įgyvendinamas praktikoje daugelyje ES šalių, tačiau vis dėlto taikomos priemonės teikia realios naudos: štai ESF 2000-2006 m. duomenys rodo, kad parama lyčių priemonėms padėjo 4,6 mln. žmonių, iš kurių 76 proc. buvo moterys ir kad virš 800 tūkst. moterų dalyvavo verslumą remiančiose priemonėse. Ispanijoje tokiose priemonėse dalyvavo 150 tūkst. dalyvių, buvo paremta 5500 smulkus ir vidutinio verslo įmonių. Prancūzijoje tokią paramą gavo apie 220 tūkst. moterų (Penktoji sanglaudos ataskaita, Europos Komisija, 2010).

Kito svarbaus ES fondo – Europos regioninės plėtros fondo (ERPF) – paskirtis yra stiprinti ES ekonominę ir socialinę sanglaudą mažinant regionų išsivystymo lygio skirtumus. Iš ERPF lėšų finansuojama tiesioginė pagalba investicijoms į įmones (visų pirma smulkus ir vidutinio verslo), kad būtų kuriamos darbo vietos; infrastruktūra, susijusi su moksliniais tyrimais, naujovėmis, telekomunikacijomis ir kt.; finansinės priemonės, siekiant remti regioninę bei vietos plėtrą bei miestų ir rajonų bendradarbiavimą; techninės pagalbos priemonės (ERPF, Europos Komisija).

ERPF prisidėjo prie lyčių aspekto integravimo švietimo ir mokymo, moterų verslo, priežiūros paslaugų plėtros ir kitose srityse. Regioniniai atvejų tyrimai, atlikti kaip 2000-2006 m. ERPF vertinimo dalis, nustatė palankias paramos pasekmes, įskaitant daugiau kaip 2000 naujų moterų valdomų įmonių Rytų Škotijoje bei virš 1000 tokių įmonių Švedijos Norra Norrland regione, virš 400 naujų vaikų priežiūros centrų įkūrimą ir dar 800 atnaujinimą pietų ir rytų Airijoje ir kt. (Penktoji sanglaudos ataskaita, Europos Komisija, 2010).

Penktojoje sanglaudos ataskaitoje (Europos Komisija, 2010) pažymima, kad regioniniai atvejų tyrimai pateikė svarių įrodymų, kad parama „materialiomis“ priemonėmis (tiesioginė investicinė pagalba, fizinė infrastruktūra, įrangos pirkimas ir pan.) ir „nematerialiomis“ priemonėmis (patarimai, moterų tinklų bei verslo savininkų asociacijų rėmimas ir pan.) paskatino darbo vietų moterims kūrimą bei moterų verslo plėtrą. Tyrimai taip pat parodė, kad parama buvo efektyviausia, kai buvo derinamos materialios ir nematerialios priemonės. Itin svarbus ir kokybinis Europos Sąjungos struktūrinių fondų daromas poveikis – moterys įgyja didesnes galias bei yra skatinamos prisiimti ilgalaikį įsipareigojimą ieškoti darbo, jį išlaikyti ir daryti karjerą. Ši didesnių galių įgyjimą salygoja įgyti moterų gebėjimai, didesnis jų pasitikėjimas savimi ir nauji tikslai – tolesnis mokslo siekimas ir galimybės derinti darbą su šeimos įsipareigojimais. Visa tai įtakoja užimtumo didėjimą ilgalaikėje perspektyvoje. Tokiu būdu, nors ir nepakankamai greitai, mažėja socialinė atskirtis tarp abiejų lyčių, nyksta moterų diskriminacija darbo rinkoje ir kuriama darni bei demokratiška visuomenė.

Atsižvelgiant į tai, kad lyčių aspekto integravimas daugelyje ES šalių nelengvai skinasi kelią ekonomikoje, politikoje ir pačioje visuomenėje, ekonominės ir socialinės sanglaudos kontekste lyčių lygybės siekiai taip pat susiduria su panašaus pobūdžio sunkumais: trūksta politinės valios, pasiryžimo prisiimti ilgalaikius įsipareigojimus bei efektyvių priemonių. Kita vertus, gaunama reali nauda – tiek materialiai, tiek ir neįvertinama skaičiais, – nors ir nėra pakankama, tačiau įgalina suvokti einant teisingu – žmogiškųjų išteklių tobulinimo, o tuo pačiu ir ekonominės plėtros bei socialinės sanglaudos keliu.

3. Lyčių lygybės iššūkiai ekonominėje politikoje

3.1. Lyčių lygybės tyrimų reikšmė ekonomikos valdymui

XX amžiuje dėl emancipacijos, liberalizmo, egalitarizmo poveikio pasikeitė ir visuomenės vertybių prioritetai: svarbesnė tapo savirealizacija, žmogaus autonomiškumas, vidinis tobulėjimas, asmenybės ugdymas. Šeimyniniame gyvenime ėmė keistis pasiskirstymas funkcijomis tarp moterų ir vyrų, moterų ekonominė priklausomybė nuo vyrų nebėra tokia absoliuti, kaip buvo anksčiau. Suprantama, šie pokyčiai sukėlė permainas ir socialinėje-ekonominėje erdvėje, todėl atsirado poreikis įvairias visuomenės gyvenimo ir valstybės valdymo sritis tirti lyčių aspektu.

Kaip savarankiška mokslinių tyrimų kryptis – tyrimai lyčių aspektu – susiformavo palyginti neseniai, praėjusiojo amžiaus 9-ojo dešimtmečio pabaigoje. Pradėta naudoti „gender“ (liet. giminė) sąvoka, kuri, skirtingai nuo biologinės lyties sąvokos „sex“, atspindi socialinius ir ekonominius moterų ir vyrų elgesio skirtumus ir išreiškia lyčių hierarchijos, valdžios ir lygybės būklę. Taigi tyrimai, analizės, situacijos vertinimai lyčių aspektu tiria moterų ir vyrų elgesio ir padėties skirtumus, sąlygotus ne fiziologinių savybių, o socializacijos, kultūros nuostatų, auklėjimo suformuoto požiūrio apie vyriškumą ir moteriškumą. Taip traktuojama lyčių lygybė leidžia suvokti įsigalėjusius stereotipus ir įvertinti situaciją lyčių aspektu, identifikuoti naujas visuomenės problemas, t. y. ar visuomenėje nusistovėjusios stereotipinės nuostatos lyčių atžvilgiu neskatina diskriminacijos ir asimetrijos.

Pasak profesorės O. G. Rakauskienės, šiandien požiūris į lyčių problemas tampa atskiro žmogaus ir visos visuomenės kultūros lygio, civilizuotumo rodikliu. Lyčių lygybės aspektas jau nagrinėjamas įvairiose mokslo kryptyse – psichologijoje, sociologijoje, ekonomikoje, vadyboje, teisėje, filosofijoje, istorijoje.

Lyčių lygybės tyrimai (angl. Gender Studies) atliekami daugelyje šalių ir kai kuriose iš jų (JAV ir ES) tapo oficialia mokslo disciplina. Susiformavo ir nauja žinių sritis – lyčių ekonomika, kuri nagrinėja lyčių diskriminacijos ir socialinės-ekonominės plėtros tarpusavio priklausomybę, tiria lyčių lygybės įtaką ekonomikos augimui, makro ir mikroekonomikos rodikliams, nagrinėja skirtingas moterų ir vyrų prieinamumo prie ekonominių išteklių galimybes, tiria nelygybės priežastis ir analizuoja pasekmes, numato nelygybės panaikinimo būdus. Lyčių lygybės tyrimai asmens, šeimos, socialinių grupių, visuomenės lygiu sujungia valstybės valdymo, ekonominės, socialinės, demografinės aplinkos teorinius ir praktinius aspektus ir tampa veiksminga šalies ekonominio ir socialinio vystymosi priemone. JAV, Kanadoje, Švedijoje, Norvegijoje, Nyderlanduose, Danijoje valstybės valdymo politikoje priimant sprendimus, lyčių ekspertizė tapo būtinu įrankiu: priimamų sprendimų poveikis vertinamas lyčių aspektu, analizuojama, kaip šis sprendimas įtakos moterų ir vyrų socialinę ir ekonominę padėtį, kokios numatomos pasekmės kiekvienai iš lyčių.

3.2. Lyčių stereotipų poveikis šalies socialinei ir ekonominei politikai

Lyčių lygybės ideologija pasaulyje plėtojama jau apie 30 metų. Jei 9-asis dešimtmetis laikomas lyčių lygybės klestėjimo periodu, tai vėlesniais dešimtmečiais šis pakilimas ima

blėsti, kai išpopuliarėja individualistinė paradigma, pragmatiškas požiūris į gyvenimą, asmeninės sėkmės siekimas.

Toks ideologinis lūžis privertė pažvelgti į lyčių lygybės įgyvendinimą iš praktinės pusės, t. y. siekiant įvertinti jos reikšmę ir įtaką šalies socialinei-ekonominei plėtrai. Lyčių nelygybė tapo rimtu iššūkiu ūkio plėtrai, demografinėi politikai, institucinei ir visuomenės struktūrai. Vis labiau aštrėjant problemoms, siejamoms su visuomenėje nusistovėjusiais stereotipais lyčių atžvilgiu, gilėjant lyčių asimetrijai ir diskriminacijai, sąlygų lyčių lygybei įgyvendinti sudarymas valstybėje tapo XXI a. modernios, demokratinės visuomenės bruožu.

Kadangi ne viena tarptautinė organizacija (JTO, Pasaulio bankas ir kt.), mokslo, viešojo administravimo institucijų atstovai pažymi lyčių lygybės poveikį socialinei-ekonominei plėtrai, akivaizdu, kad tapo būtina adekvačiai įvertinti procesus, vykstančius lyčių lygybės srityje ir jų įtaką šalių ūkinei ir socialinei raidai. Vienas pagrindinių šios tyrimų krypties klausimų – kaip gi nusistovėjusios moterų ir vyrų funkcijos ir vaidmenys šeimoje, profesinėje veikloje, išgalėję šioje srityje stereotipai veikia visuomenės raidą ir socialinį-ekonominių vystymąsi?

Pokyčiai rinkos tapsmo metais parodė, kad socialinė-ekonominė transformacija nebuvo neutrali lyčių atžvilgiu. Dėl socialinių programų mažinimo, didžiąja dalimi liečiančio moteris ir vaikus, naujų ir aukštesnių reikalavimų darbuotojų kvalifikacijai ir gebėjimams, reproduktyvioji moterų veikla (vaikų auginimas ir ugdymas, namų ruošos darbai, pagyvenusių šeimos narių slauga) padidėjo, o produktyvioji (profesinė, verslo, gamybinė) – sumažėjo. Darbdavys nesuinteresuotas moters, užimtos reprodukcine veikla, priėmimu į darbą, nes tokia darbuotoja didina produkcijos kaštus, ap sunkina darbo organizavimą įmonėje.

Keičiantis moters socialiniam statusui ir lyčių santykiams, formuojasi ir nauji stereotipai lyčių lygybės srityje, pagrįsti jau seniai susiformavusiomis patriarchalinėmis nuostatomis bei biologinėmis moterų savybėmis. Žymaus amerikiečių sociologo Michael S. Kimmel teigimu, būtent tradicinis požiūris į neišvengiamus, t. y. biologinius lyčių skirtumus, įteisina lyčių nelygybę ir stiprina lyčių asimetriją. Stereotipinis požiūris remiasi vyro dominavimu ir moters gamtine paskirtimi: vyras turi atlikti medžiotojo funkcijas, o moteris – saugoti šeimos židinį. Kadangi namų ūkio darbai, vaikų priežiūra traktuojami kaip asmeninis gyvenimas (privati erdvė) ir yra mažiau matomi visuomenei nei profesinis, visuomeninis gyvenimas, ekonominė ir politinė veikla (viešoji erdvė), toks vaidmenų šeimoje pasiskirstymas nulemia ryškią lyčių lygybės asimetriją ir visuomenės gyvenime.

Darbdavių tarpe lyčių aspektu susiformavę du stereotipiniai požiūriai. Pirmasis – **moterų darbo jėga reikalauja daugiau išlaidų, todėl darbdaviui yra finansiškai nenaudinga**. Toks požiūris remiasi dirbančioms moterims teikiamomis socialinėmis garantijomis ir tampa priežastimi pirmenybę teikti vyriškai darbo jėgai, kartu menkinant moters kaip darbuotojos statusą. Antrasis stereotipinis požiūris teigia, jog **egzistuoja moteriškos ir vyriškos profesijos**, tam tikros tradiciškai nusistovėjusios užimtumo sritys, kuriose dominuoja arba moterys, arba vyrai. Toks moterų ir vyrų vaidmenų pasiskirstymas profesinėje veikloje ir visuomenėje formuoja lyčių asimetriją, sąlygojančią eilę **naujų neigiamų pasekmių**.

Autorės požiūriu, reikėtų pažymėti keletą esminių lyčių stereotipų poveikio šalies socialinei-ekonominei plėtrai apraiškų, ypač sustiprėjusių rinkos ekonomikos laikotarpiu.

Pirma, moteris sukūrusi šeimą, dėl dvigubo užimtumo šeimoje ir profesinėje veikloje greičiau nei vyrai praranda socialinį lankstumą, galimybes siekti karjeros, kelti kvalifikaciją ir augti profesiskai. Todėl moterys priverstos tapti žemesnės kokybės, „ant-rarūšė“ darbo jėga. Nepaisant paprastai aukštesnio moterų išsilavinimo, jų socialinis statusas – žemesnis, ir tai įrodo ši socialinė piramidė: kuo aukštesnės darbuotojų pareigos, tuo žemesnis moterų atstovavimas jose.

Antra, dėl minėtų priežasčių moterys ir vyrai turi skirtingas galimybes įsidarbinant ir siekiant materialinio ir socialinio statuso. Mokslinėje literatūroje 70-aisiais metais tokiai moterų diskriminacijai profesinėje veikloje apibūdinti atsirado metafora – „**stiklinės lubos**“, kuri reiškia, kad moteris mato teorines vertikalaus mobilumo karjeros laiptais galimybes, tačiau praktiškai negali jų realizuoti, t. y., ši metafora apibūdina nematomas dirbtines kliūtis karjeros siekiančiai moteriai, kurios susidaro dėl išankstinio nusistatymo prieš moteris-vadoves.

Kito tipo – horizontali – segregacija, apibūdinama kaip „**stiklinės sienos**“, reiškia moterų ir vyrų darbo vietų skirtingumą: **moterys paprastai užima ne tokias svarbias pareigas, dažnai dirba nepagrindinėse darbo rinkose.** Stereotipinio požiūrio į moteris ir vyrus pasekmė – susiformavusi tarpšakinė segregacija, pasiskirstymas į moteriškus ir vyriškus darbus. Moterų dominuojamoms šakoms priskiriama socialinė apsauga, sveikatos apsauga, kultūra, švietimas – šiose šakose moterų užimtumas sudaro apie 80 proc. Tuo tarpu pramonė, išteklių gavyba, statybos ir nekilnojamo turto sektorius, valstybės valdymas, elektros, dujų tiekimas, bankininkystė paprastai daugiau atsovaujamos vyrų. Lietuvos atveju tarpšakinis moterų ir vyrų pasiskirstymas darbo rinkoje rodo augančią lyčių segregaciją. Autorės požiūriu, tai galima paaiškinti tuo, kad privatizavimo procese įmonių savininkais daugeliu atvejų tapo vyrai, anksčiau užėmę vadovaujančius postus, kurie šiu metu ir koncentruojasi stambiame versle. Tarp darbdavių tik apie 40 proc. moterų.

Privačiame sektoriuje moterims tenka siauresnis, mažiau apmokamas ir paprastesnių, vadinamų „vykdytojiškų“ profesijų spektras. Daugelio verslininkų požiūriu, **darbo kokybė labiau priklauso nuo lyties, o ne nuo darbuotojo gebėjimų, išsilavinimo, kvalifikacijos, taigi to pasekoje formuojasi socialiai pasyvios moters modelis.**

Kitas bruožas, atspindintis netolygią moterų ir vyrų situaciją darbo rinkoje, – **ilgalais moterų nedarbas bei kvalifikuotų moterų su aukštauju išsilavinimu nedarbas.** Nors rinkos metais santykinė moterų bedarbių dalis buvo mažesnė nei vyrų (pvz., Lietuvoje 2006 m. moterų nedarbas buvo 5,4 proc., o vyrų – 5,8 proc.), tačiau moterų nedarbo trukmė yra ilgesnė nei vyrų, žymiai didesnis moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, nedarbas (pvz., 2011 m. moterų bedarbių su aukštauju išsilavinimu buvo 15,4 proc., vyrų – 10,1 proc.).

Minėti lyčių stereotipai darbo rinkoje liudija nevienodą **moterų padėtį ir jų diskriminavimą visuomenėje.** Suprantama, kad tai turi poveikį ir šalies ekonomikai, nes **nepakankamai efektyviai panaudojamas intelektualinis ir žmogiškasis moterų potencialas, o visuomenė ir valstybė to pasekoje patiria nuostolius.**

Rusijos mokslininkės akademikės N.Rimaševskajos (2003) teigimu, lyčių stereotipai nėra tokie nekalti, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Tai ne tik lygių teisių ir lygių galimybių pažeidimas kaip pozityvios diskriminacijos pasekmė, kai moterims teikiamos lengvatos ir privilegijos dėl jų biologinių funkcijų. Visa moterų gyvenimo sąlygų visuma (tik šeimoje, tiek ir profesinėje veikloje), kurią sąlygoja visuomenėje susiformavę stereotipai ir

kuri susidarė ekonominiame ir politiniame gyvenime vykstant transformacijų procesui, turi būti gerai suvokta, apmąstyta ir peržiūrėta (Rimaševskaja, 2003). Tikslinga nustatyti, kokių mastu diskriminacija pagal lytį kenkia ne tik moterims, bet ir valstybei, visuomenei, šalies ekonomikai, kokios tokios diskriminacijos pasekmės, ir kada pasiekama riba, skirianči moterų nelygybę, sąlygotą biologinių savybių, nuo lyčių asimetrijos, priklausančios nuo klaidingo stereotipinio požiūrio.

Trečia, dėl stereotipinio požiūrio į lytį egzistuoja diskriminacija ir moterų darbo apmokėjimo srityje, kuri susieta ne su jų kvalifikacija ar profesiniais gebėjimais, o su tarpšakinė diferenciacija. Dėl skirtingo veiklos pelningumo ir nuo to priklausančio darbo užmokesčio dydžio tam tikrose ūkio šakose, keičiasi ir jose užimtų moterų lyginamasis svoris: **kuo didesnis tam tikros ūkio šakos vidutinis darbo užmokestis, tuo mažiau moterų dirba jos įmonėse, ir atvirkščiai**. Tokio darbo užmokesčio pasiskirstymo prigimtis yra dvejopa: **pirma, nulemta stereotipinio požiūrio ir išgalėjusių patriarchalinių nuostatų, ir antra, - dėl tradiciškai feminizuotų ūkio šakų**, kuriose vidutinis darbo užmokestis paprastai mažesnis.

Kadangi darbo užmokesčio dydis lemia ir šeimos materialinę padėtį, ir tuo pačiu - investicijas į žmogiškuosius išteklius, lyčių nelygybė darbo užmokesčio srityje formuoja ir šeimos narių statusą šeimoje, užtikrina galimybes didesnėms šeimos išlaidoms, nuo moters gaunamų pajamų priklauso ir jos ekonominė nepriklausomybė arba priklausomybė nuo vyro.

Nuo darbo užmokesčio priklauso ir pensijų dydžiai. Lietuvos atveju susiklostė taip, kad dėl 12-13 metų ilgesnės moterų gyvenimo trukmės pensinio amžiaus moterų dalis praktiškai du kartus didesnė nei vyrų. Kalbant apie pensijų dydį Lietuvoje, pastaraisiais metais moterų ir vyrų pensijų dydis skiriasi apie 10 proc. ir pačias mažiausias pensijas gauna 70 ir vyresnio amžiaus moterys. Žemų pajamų pasekmė - jaunoji karta turi ne tik prižiūrėti pagyvenusius artimuosius, bet ir padėti jiems materialiai. Kita skurstančių grupė - vienišų motinų šeimos su vaikais arba šeimos su neįgaliais vaikais. Tokia skurdo feminizacija skatina proceso multiplikavimą, t. y. kai moteris, dirbdama feminizuotoje ūkio šakoje, kurioje darbo užmokestis yra žemesnis, yra vienintelė šeimos maitintoja, namų ūkiui atsidūrus žemiau skurdo ribos, šeimos nariai patenka į marginalius visuomenės sluoksnius. Taigi susidaro uždaras ratas, vedantis į sunkiai įveikiamą stagnuojantį skurdą.

Pagrindinė iš to sekanti išvada - skurdui būdingas „moteriškas veidas”. Moterų materialinė būklė yra blogesnė nei vyrų ir giluminės to priežastys glūdi visuomenėje išgalėjusiuose lyčių stereotipuose, kurie visų pirma turi poveikį darbo rinkai, užimtumui, o nuo to priklauso ir daugelio namų ūkių pajamų lygis bei materialinė padėtis.

Todėl vienintelė išeitis - įveikti stereotipus ir kiek įmanoma mažinti lyčių asimetriją, valstybės ekonominėje politikoje sudarant lygias galimybes moterims ir vyrams.

Ketvirta - lyčių stereotipų ir moterų diskriminacijos darbo rinkoje nulemti šeimyniniai santykiai tampa rimtų **demografinių problemų** priežastimi. Pagrindinės problemos - šeimos instituto krizė, destabilizuoti santykiai šeimoje (dažnai - dėl netinkamo, netolygaus namų ruošos darbų pasidalijimo šeimoje, moters finansinės priklausomybės ir jos savivertės menkinimo) ir dėl to padidėjęs skyrybų skaičius, mažėjanti gyventojų reprodukcija, prastėjanti moterų ir gimstančių vaikų sveikatos būklė bei bendra žmogiškųjų išteklių kokybė.

Galima teigti, kad totalitarizmo epochoje užimtumo srityje buvo pasiekta lyčių lygybė ir moterų ekonominė nepriklausomybė, jas įtraukiant į gamybos sektorius, užtikrinant pakankamą vaikų priežiūros institucijų skaičių arba išlaikant aktyvų močiucių vaidmenį, auginant vaikus. O perėjimo į rinkos ekonomiką laikotarpiu atgimę patriarchaliniai santykiai tapo lyčių nelygybės priežastimi. Vaikų auklėjimas, namų ūkio darbai, klimatas ir gerbūvis šeimoje tapo praktiškai tik moters funkcija, dėl pensinio amžiaus pratęsimo praktiškai išnyko močiutės vaidmuo, o vyrų vaidmuo šeimoje susiaurėjo, jų pagrindinė funkcija – būti šeimos išlaikytoju, kas atitinkamai daro įtaką moterų finansinei priklausomybei nuo vyrų.

Opiausia lyčių patriarchalinių stereotipų pasekmė – gyventojų psichinės, fizinės ir socialinės sveikatos rodiklių suprastėjimas. Lietuva pagal šiuos rodiklius užima vieną iš žemiausių vietų iš 27 ES šalių narių. Nors Lietuvoje vyrų vidutinė būsimo gyvenimo trukmė žymiai trumpesnė nei moterų, visgi individualūs sveikatos rodikliai visose moterų amžiaus grupėse, vertinant susirgimus chroniškais ligomis, patologijų paplitimą, yra 1/10 blogesni nei vyrų. Tokia moters bloga fizinė savijauta aiškinama didele moterims tenkančia socialine ir biologine našta, t. y. vaikų gimdymu, jų auginimu ir auklėjimu, namų ūkio darbais, materialiniais sunkumais ir kitais rūpesčiais, kurie tenka moterims, ypač smunkant gyvenimo lygiui.

Moterų sveikatos būklė tiesiogiai veikia ir jų vaikų fizinės ir psichinės sveikatos būklę. Čia irgi susidaro uždaras ratas – kaip skurstančios moterys užaugina būsimą skurstančią kartą, taip silpnesnės sveikatos moterys reprodukuoja prastesnės fizinės būklės vaikus (pvz., motinoms sergant mažakraujyste, didėja tikimybė pagimdyti jau sergantį šia liga vaiką). Taip visuomenė patenka tarsi į „socialinį sūkurį“, ir tik kelių kartų pastangomis iš jo gali pavykti išsiveržti.

Apibendrinant išsakytus teiginius apie lyčių stereotipų poveikį visuomenei, socialiniam ir ekonominiam šalies vystymuisi bei apie lyčių nelygybės pasekmes, autorė nori pažymėti, kad lyčių stereotipai stipriai veikia socialinius-ekonominius santykius ir iš pirmo žvilgsnio atrodanti natūrali patriarchalinė ideologija visgi yra priežastis formuotis diskriminacijai darbo rinkoje. Tai lemia blogą moterų materialinę būklę, skurdą, santykių šeimoje destabilizaciją, lyčių asimetriją įvairiose veiklos srityse, blogina gyventojų sveikatą ir demografinius rodiklius ir tuo pačiu – bendrą žmoniškųjų išteklių kokybę.

Disertacijos pirmosios dalies apibendrinimai ir rekomendacijos

Teorinėje dalyje atlikta **kritinė lyčių lygybės teorijų analizė**, išskiriant pagrindines koncepcines nuostatas bei pateikiant esminius jų trūkumus (1 lentelė). Autorės požiūriu, bene plačiausiai lyčių aspekto poveikį ekonomikos valdymui atskleidžia viena iš feministinės ekonomikos teorijos kryptių – **feministinė kritiškoji ekonomika**.

Lyčių aspekto poveikio ekonominei politikai teorinis pagrindas reiškiasi per aukščiau išanalizuotas lyčių lygybės koncepcijas. Tuo tarpu lyčių lygybę reglamentuojantys ES, pasaulio ir Lietuvos strateginiai dokumentai, nagrinėjami šioje disertacijos dalyje, įprasmina lyčių lygybę de jure kaip prioritetinį šiuolaikinės visuomenės bei jos esminių socialinių grupių – moterų ir vyrų – lygiateisiškumo ir lygių galimybių garantą. Autorės nuomone, vienas iš svarbiausių momentų, pabrėžiamas teisiniuose dokumentuose ir strategijose, - tai **pripažįstamas vienareikšmiškai palankus lyčių lygybės poveikis ir tiesio-**

ginė įtaka ekonomikos plėtrai bei efektyviam jos valdymui. Lyčių lygybės skatinimui skiriama reikšminga vieta (strategija „Europa 2020“ ir kt. dokumentai) tiek formuojant ES ekonominę politiką, tiek ir likviduojant pasaulio finansų krizės pasekmes (didinant moterų užimtumą, gerinant sąlygas derinti darbą su šispareigojimais šeimai ir tokiu būdu panaudojant didelį potencialą turinčius, tačiau neišnaudotus žmogiškuosius moterų išteklius ekonomikos plėtros labui).

Siekimas įgyvendinti praktikoje esmines svarbiausių dokumentų ir strategijų nuostatas vis dar išlieka ne tik Lietuvos, bet ir ES bei daugelio išsivysčiusių (o ypač – besivystančių) šalių tikslu. Siekiant, kad Lietuvoje lyčių lygybės įstatyminės bazės nuostatos būtų įgyvendintos de facto, autorės nuomone, tikslinga pasinaudoti šiomis rekomendacijomis:

- **Nedelsiant iškelti politinės valios poreikį lyčių aspekto integravimui „į visas politikos sritis visais lygiais ir visuose etapuose“** (Europos Taryba, 1998). Kaip rodo Šiaurės šalių patirtis siekiant moterų ir vyrų lygybės, be politinio pasiryžimo vykdyti ES ir tarptautiniu lygiu prisiimtus šispareigojimus, praktiškai yra neįmanoma. Vyriausybė turėtų paskelbti ketinimų protokolą, liudijantį apie pasiryžimą realiais praktiniais veiksmais įgyvendinti lyčių aspekto integravimą ir tokiu būdu paversti lyčių lygybės siekį politiniu tikslu. Lemiamas vaidmuo, įgyvendinant šią politinę valią, tektų ministerijoms. Svarbus ir palaikymas iš NVO pusės – šios organizacijos yra laikomos pilietinės visuomenės pamatu. NVO (ypač moterų) veiklos suaktyvinimas leistų greičiau suvokti pačias opiausias moterų ir vyrų socialinių grupių problemas bei aktualiausius sprendimus klausimus.

- **Pradėti specifinės lyčių lygybės politikos įgyvendinimą.** Autorės požiūriu, šios politikos įgyvendinimui Lietuvoje yra padėtas kertinis pamatas: išplėta teisinė lyčių lygybės bazė, veikia Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, nevyriausybinių moterų organizacijos, tačiau **aštriai juntamas išplėtos nacionalinės lyčių lygybės administracinės struktūros trūkumas ir suderintas jos veikimas.** Nepaisant to, kad Valskybinėje moterų ir vyrų lygių galimybių programoje ir priemonių įgyvendinimo plane atitinkamos ministerijos yra įpareigosotos įgyvendinti konkrečius lyčių lygybę skatinančius uždavinius, autorės nuomone, jų diegimui būdingas fragmentiškas ir deklaratyvus pobūdis.

- **Formuoti kompetentingumą lyčių aspektu** (angl. Gender Competence). Tai laikoma pagrindine lyčių lygybės sąlyga (tiek darbo rinkoje, tiek politikoje) bei svarbia prielaida sėkmingam lyčių aspekto integravimo strategijos (angl. Gender Mainstreaming) įgyvendinimui. **Formuojant kompetentingumą lyčių aspektu, autorės požiūriu, svarbiausi yra šie veiksmai:**

- **politikams, valdžios atstovams ir valstybės tarnautojams** (t.y. asmenims, formuojantiems ir praktikoje įgyvendinantiems lyčių lygybės politiką) **suteikti trūkstamas ir profesionalias žinias lyčių lygybės srityje.** Itin svarbu formuoti kompetentingumą lyčių aspektu ir žemesniosios grandies valdžios atstovams – savivaldybių ir seniūnijų vadovams bei tarnautojams. Šiam tikslui įgyvendinti reikėtų pasitelkti lyčių lygybės ekspertus ir organizuoti **mokymus bei konsultacijas;**
- **skatinti, remti ir plėtoti lyčių lygybės tyrimus.** Politiniai procesai, integruojant lyčių aspektą į valstybės valdymą, turi būti pagrįsti išsamios lyčių studijomis. Todėl siekiant, kad politiką formuojančius ir ją įgyvendinančius asmenis pasiektų patikimos ir išsamios žinios, esminis vaidmuo tenka lyčių lygybės tyrimams. Jie ne tik

suteikia analitinės informacijos apie moterų ir vyrų padėties skirtumus (netolygumus), bet ir įgalina prognozuoti tam tikrų politinių veiksmų poveikį abiem lytims;

- **ruošti lyčių lygybės ekspertus.** Tai galėtų būti LR švietimo ir mokslo bei LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos prerogatyva;
- **užtikrinti visuomenės švietimo ir informavimo lyčių lygybės klausimais plėtrą.** Šiam tikslui įgyvendinti svarbu pasitelkti žiniasklaidos priemones (dienraščius, nacionalinę transliuotoją), kurti socialinę reklamą, interneto svetaines ir kt. Tikslinga rengti konferencijas, seminarus, organizuoti paskaitas, pasitelkiant lyčių lygybės ekspertus, moteris verslininkes ir politikas;
- **plėtoti nenutrūkstamą bendradarbiavimą ir dialogą tarp valdžios institucijų ir moterų organizacijų bei NVO.** Tai valdžios atstovams užtikrins aktualiausių lyčių lygybės problemų suvokimą, neatitrūkusį nuo realios situacijos.

• **Numatyti ir skirti didesnes finansines lėšas faktiniam lyčių lygybės įgyvendinimui.** Atsižvelgiant į tai, kad ilgalaikėje perspektyvoje visuomenės nariai (remiantis Šiaurės šalių patirtimi) pajunta palankų lyčių aspekto įgyvendinimo praktikoje poveikį, tikslinga perskirstyti esamus valstybės resursus ir daugiau jų skirti faktiniam lyčių lygybės politikos įgyvendinimui.

• **Didinti moterų atstovavimą politiniuose, visuomeniniuose ir sprendimų priėmimo procesuose.** Šiam tikslui pasiekti galėtų pasitarnauti kvotų sistemos rengimas ir jos įgyvendinimas, remiantis Šiaurės šalių gerąja patirtimi bei Europos Komisijos pareikštomis iniciatyvomis. Tai padėtų pasiekti didesnio lyčių balanso politinėse institucijose (parlamente, vyriausybėje, ministerijose) ir privataus verslo struktūrose. Didesnis moterų atstovavimas užtikrintų nediskriminuojančių bei moterims palankių sprendimų priėmimą.

• **Išplėtoti ir taikyti praktikoje analizę pagal lytį (angl. Gender Analysis) viešojo ir privataus sektoriaus struktūrose.** Atsižvelgiant į tai, kad lyčių analizė atlieka institucijų veiklos stebėsenos funkciją, ji padeda nustatyti moterų ir vyrų padėties skirtumus, susijusius su jų veikla, darbo sąlygomis, poreikiais ir priėjimu prie išteklių.

II. LYČIŲ ASPEKTO KONCEPCIJA IR TYRIMO METODOLOGIJA EKONOMINĖJE POLITIKOJE

1. Lyčių lygybės koncepcija ekonominėje politikoje

Lyčių lygybės samprata yra dinamiška ir tiesiogiai priklauso nuo istorinės, politinės, kultūrinės visuomenės raidos, valstybių vykdomos lyčių lygybės politikos bei taikomų priemonių. Bagdonas, Lazutka, Vareikytė, Žalimienė (2007) pažymi, kad „šiuolaikinėse demokratinėse visuomenėse lyčių lygybė reiškia, kad abi lytys turi turėti vienodus įgaliojimus ir vienodai dalyvauti visose viešojo ir privataus gyvenimo srityse. **Lygios galimybės vyrams ir moterims – tai palankių sąlygų sudarymas, kai nėra klūčių nė vienai iš lyčių visavertiškai dalyvauti ekonominiame, politiniame, socialiniame šalies gyvenime**”. Iš to išplaukia, kad lyčių lygybė yra plati, holistinė sąvoka, tiesiogiai susijusi kone su visomis sritimis, kuriose dalyvauja žmogus.

Europos Komisija (EQUAL, 2004) apibrėžia, kad **lyčių lygybė** nusako principą, kuriuo vadovaujantis skirtingas moterų ir vyrų elgesys, siekiai ir poreikiai vertinami vienodai ir nesukelia skirtingų padarinių, kurie stiprina nelygybę. **Pasaulio bankas** lyčių lygybę apibrėžia kaip rezultatą, kylantį dėl neegzistuojančios asmens galimybių diskriminacijos lyties pagrindu, ir dėl lygaus išteklių, naudos arba priėjimo prie paslaugų paskirstymo (Glossary of Gender Terms, World Bank).

Tarptautinė darbo organizacija (angl. ILO – International Labour Organization) konstatuoja, kad „lyčių lygybė, lygybė tarp vyrų ir moterų, reiškia koncepciją, kad visi žmonės, tiek vyrai, tiek moterys, gali laisvai plėtoti savo asmeninius gebėjimus ir laisvai rinktis be apribojimų, kuriuos sukelia stereotipai, griežti lyčių vaidmenys ir išankstinės nuostatos. Lyčių lygybė reiškia, kad atsižvelgiama į skirtingą moterų ir vyrų elgesį, siekiant poreikius, kurie yra vertinami ir traktuojami vienodai” (TDO, 2000).

Biologinės lyties (angl. Sex) ir **socialinės lyties** (angl. Gender) koncepcija. Lyčių lygybės koncepcija yra neatsiejama nuo dvejojo termino „lytis”. Anglų kalboje lyčiai nuskaityti naudojami du žodžiai – „sex” (liet. lytis) ir „gender” (liet. pažodžiui – giminė), tačiau pagal idėjinį krūvį jie anaipso nėra sinonimai, – priešingai – išreiškia esminį skirtumą. 1975 m. pirmą kartą skirtumą tarp terminų „sex” ir „gender” prasmės atskleidė kultūros antropologė, radikaloji feministė Gayle S. Rubin (JAV). Terminas „sex” (liet. lytis) apibūdina biologinius skirtumus tarp vyrų ir moterų, kurie yra universalūs. Terminas „gender” (liet. pažodžiui – giminė) nusako socialinius vyrų ir moterų, berniukų ir mergaičių santykius bei tai, kaip jie yra socialiai konstruojami (Glossary of Gender Terms, World Bank). Nuo to laiko šis argumentas tapo lyčių studijų centre ašimi.

Pastaruoju metu lyčių studijose ir tyrimuose lietuvių kalba pradėti naudoti kur kas tikslesni prasminiai anglškų terminų atitikmenys. Terminas „sex” verčiamas kaip „biologinė lytis”, terminas „gender” – „socialinė lytis”. Itin tiksliai „socialinės lyties” (angl. Gender) skirtumą nuo „biologinės lyties” (angl. Sex) nurodo Europos Komisija (EQUAL, 2004): tik moterys gali gimdyti, o vyrai – suteikti kūdikiams pradžią, – tai – universalu, tačiau ne nuo biologinių priežasčių priklauso, kuri lytis augins vaikus arba atliks namų ruošos darbus. Socialinė lytis (angl. Gender) nusako socialinius skirtumus, arba moterims

ir vyrams suteiktus vaidmenis, kurių jie išmoksta augdami, kurie ilgainiui kinta ir kurie priklauso nuo konkrečios kultūros, tautybės, religijos, išsilavinimo, klasės ir geografinės, ekonominės bei politinės gyvenamosios aplinkos. Tai elgesio modeliai, kurie nustato tai, kas įprasta, ir nulemia tai, kas mes esame be savo lyties.

Žymus amerikiečių sociologas M.S. Kimmel (2004) pabrėžia, kad „nagrinėjant lyčių klausimus, vyrauja dvi pagrindinės idėjinės mokyklos: biologinis determinizmas (angl. Biological Determinism) ir diferencinė socializacija (angl. Differential Socialization). Jos taip pat yra žinomos kaip „prigimtis“ (angl. Nature) ir „ugdymas“ (angl. Nurture), ir kuri iš jų dominuoja – išlieka debatų tema štai jau visą šimtmetį“. Prasminio atspalvio dėlei šias sąvokas į lietuvių kalbą tikslingiau būtų versti būdvardžiais, tokiais kaip (atitinkamai) „įgimtas“ ir įgytas“.

Socialinius, ekonominius, visuomeninius, politinius ir kitokio pobūdžio skirtumus tarp moterų ir vyrų sukuria ne skirtinga jų biologinė prigimtis, bet nelygybė, kurią mes paveldime iš kartos į kartą. Kimmel (2004) konstatuoja šį nelygybės paveldėjimo faktą, be kita ko pabrėždamas, kad moterys ir vyrai nėra skirtingų planetų, kaip dabar populiariau teigti – Marso ir Veneros – atstovai, o tos pačios planetos gyventojai ir kad priešybė, tarkime, žodžiui „vyras“ yra ne žodis „moteris“, o žodis „berniukas“. Ironizuodamas „tarplanetinius“ lyčių skirtumus Kimmel (2004) pažymi, kad „turėdami galimai skirtingą smegenų „sandarą“ bei jų „chemines“ savybes, skirtingai jausdami, reaguodami, reikšdami poreikius, viso pasaulio moterys ir vyrai vis dėlto dirba tose pačiose darbovietėse, mokosi tose pačiose mokyklose, skaito tas pačias knygas, gyvena tuose pačiuose namuose, valgo tą patį maistą, skaito tuos pačius laikraščius ir žiūri tas pačias televizijos laidas.“ Kitaip tariant, turėdami esminių biologinių skirtumų, vyrai ir moterys vis dėlto gyvena tą patį socialinį gyvenimą. O kaip gi su socialiniais vaidmenimis? Šioje plotmėje jau randame radikaliai priešingą tvarką – vyrams ir moterims visuomenėje vis dar neišvengiamai priskiriami skirtingi vaidmenys.

Pasaulio banko teigimu, lyčių vaidmenys, yra dinamiški ir laikui bėgant kinta. Lyčių vaidmenys – tai tam tikroje visuomenėje ar bendruomenėje išmoktas elgesys, kuris nulemia veiklas, uždavinius ir atsakomybę, priskiriamą vyrams ir moterims. Lyčių vaidmenis įtakoja amžius, klasė, rasė, etniškumas, religija, o taip pat ir geografinė, ekonominė ir politinė aplinka. Lyčių vaidmenų pokyčiai dažnai įvyksta kaip atsakas į pasikeitusias ekonomines, gamtines ar politines aplinkybes.

Tiek vyrai, tiek moterys visuomenėje atlieka daug vaidmenų. Moteriški vaidmenys apima reprodukcinę, gamybinę ir bendruomenės valdymo (angl. Community Managing) funkcijas, tuo tarpu vyrams priskiriamos gamybinės ir bendruomenės politikos funkcijos. Vyrai sugeba ypatingai susitelkti ties gamybiniu vaidmeniu, po to nuosekliai atlieka likusius. Moterys, priešingai nei vyrai, privalo visus savo vaidmenis atlikti tuo pačiu metu ir balansuoja, siekdamas kiekvienam iš jų skirti atitinkamai laiko (Glossary of Gender Terms, World Bank).

Be tam tikrų sąlyginių biologinių moterų ir vyrų skirtumų, tokių kaip ūgis, svoris, fizinė jėga ir kt., **realiai yra tik vienas pagrindinis biologinis lyčių skirtumas – reprodukcinė sistema, – ir su ja susijusios specifinės moterų ir vyrų kūno funkcijos. Tai – aksiooma.** Kaip jau buvo minėta, moterų reprodukcinė funkcija – gimdyti vaikus, o vyrų – juos pradėti, o socialinės funkcijos (šeimoje, visuomenėje, darbo rinkoje) bei psichinės savybės (emocijos, mąstymas, motyvacija ir kt.) „yra veikiamos tiek prigimties, tiek socialinės-

kultūrinės gyvenamosios aplinkos, todėl kalbėti apie vyrų ir moterų psichines savybes⁷ bei socialines funkcijas „kaip vien apie įgimtas būtų netikslu“ (Valickas, Rosinaitė, Antanaitytė, Grakauskas, 2008). Autoriai teigia, kad daugelis vyrų ir moterų skirtumų yra ne biologinės, o socialinės kilmės. Socialiniai lyčių ypatumai yra susiję su visuomenės suformuotomis vyriškumo ir moteriškumo sampratomis, kurios yra įdiegiamos socializacijos⁷ metu, mokant mergaites ir berniukus lyčių vaidmenų. Vaikai gimdami neatsineša jau suformuotų socialinių vaidmenų, jie išmoksta juos socializacijos metu. Šeima, žiniasklaida, draugai, mokykla ir t.t. (Valickas, Rosinaitė, Antanaitytė, Grakauskas, 2008). yra aktyvūs vaiko socialinio vaidmens kūrėjai.

Dabartiniu metu beveik visose pasaulio šalyse vyraujanti sistema, kuomet biologiniai lyčių skirtumai nulemia socialines moterų ir vyrų roles, yra ydinga, nelogiška ir sukelia neigiamus padarinius abiem lytims. Ji taip pat negatyviai įtakoja jaunuolius renkantis profesinį gyvenimo kelią. Štai, pavyzdžiui, vaikinui nusprendus tapti vaikų darželio auklėtoju, jam neišvengiamai teks susidurti su negatyvia visuomenės reakcija ir primetama „moteriškumo“ etikete. Tokie stereotipai daro žalą tiek asmenybės saviraiškai – vadovaudamasis savo pašaukimu, asmuo netenka galimybės pilnavertiškai išreikšti save darbinėje veikloje, – tiek ir šalies ekonomikai, prarandančiai kokybiškai dirbantį ir pridėtinę vertę teikiančią žmogiškąją išteklių. Valicko, Rosinaitės ir kt. (2008) teigimu, „siekiant lygių moterų ir vyrų galimybių, reikėtų stengtis kuo mažiau karjeros sprendimus sieti su lyčių vaidmenų stereotipais, o labiau orientuotis į individualias savybes, interesus, lūkesčius“.

Lyčių lygybės tikslas – ne moterų ir vyrų suvienodinimas, o lygių galimybių suteikimas abiem lytims. Plėtodami lyčių lygybės koncepciją, dauguma autorių ir organizacijų prieina vieningos išvados: lyčių lygybė anaipol „neriškia, kad moterys ir vyrai turi tapti vienodais, bet reiškia, kad jų teisės, atsakomybė ir galimybės nepriklauso nuo to, ar jie gimė vyrais ar moterimis“ (TDO, 2000). Taigi „kalbant apie lyčių lygybę, nederėtų painioti žodžių „lygūs“ ir „vienodi“, nes moterų ir vyrų lygybės principai nesiekia panaikinti skirtumų. Priešingai – vadovaujamosi nuostata, jog nepaisant didelės žmonių įvairovės, kurią be kitų aspektų salygoja ir lytis, asmenys privalo turėti vienodas galimybes realizuoti savo žmogiškąjį potencialą“ (Jankauskaitė, Mackevičiūtė, 2005).

Pasak Kimmel (2004), „bet kuriose lyčių studijose keliami du uždaviniai – būtina paaiškinti, kas tai yra lyčių skirtumai ir kas yra nelygybė, kitaip tariant, kas tai yra skirtumai ir viešpatavimas. Kiekvienas apibendrinantis socialinės lyties (angl. Gender) paaiškinamas turi būti nukreiptas į šiuos du centrinius klausimus bei jų išvestines: pirma, kodėl praktiškai kiekviena visuomenė skirsto žmones lyties pagrindu? (Kodėl moterys ir vyrai traktuojami skirtingai? Kodėl lytis tampa bene svarbiausiu kriterijumi darbo pasirinkime?) Antra, kodėl praktiškai kiekviena mums žinoma visuomenė yra grindžiama vyrų viešpatavimu? (Kodėl kone kiekviena visuomenė tarp lyčių nelygiai paskirsto socialinius, politinius ir ekonominius išteklius? Ir kodėl būtent vyrams visada tenka daugiau? Kodėl darbų pasiskirstymas pagal lytį taip pat yra ir nelygus darbų pasiskirstymas? Kodėl vyro darbas ir moters darbas vertinamas skirtingai?) Pagrindiniai faktai lieka bendri – praktiškai kiekviena mums žinoma visuomenė yra sukonstruota vadovaujantis lyčių skirtumų idėja ir lyčių nelygybės politikos pagrindu.“

7 Socializacija – tai procesas, kurio metu yra suvokiamos ir perimamos visuomenės socialinės normos bei vertybės.

Nors pasaulyje vis dar aktyviai dominuoja diskriminacija lyties pagrindu, tikslinga konstatuoti, kad, žvelgiant iš istorinės perspektyvos, laimėjimai lyčių lygybės srityje atrodo išties įspūdingai. Tam tikrais istoriniais laikotarpiais moterys ne tik neturėjo pilietinių teisių (t.y. teisės balsuoti), bet ir buvo neveiksnius teisine prasme – be vyro (sutuoktinio ar tėvo) negalėjo įsigyti turto ar dalyvauti kitokio pobūdžio civiliniuose santykiuose.

XX a. pradžioje Europoje moterims pradėta suteikti teisė balsuoti rinkimuose (viena pirmųjų šalių laikoma Suomija – 1906 m.; Lietuvoje moterys pradėjo balsuoti 1922 m.). Antrojo Pasaulinio karo metais, kuomet vyrai turėjo dalyvauti kare ir buvo patirti grandioziniai žmonių praradimai, bei pokario laikotarpiu pasireiškė itin didelis darbo jėgos trūkumas. Moterys neišvengiamai įsiliejo į darbo rinką, ir nuo to laiko dirbančių moterų skaičius didėjo. Kovojant už lygias moterų teises su vyrais, pirmasis iškilus pasiekimas buvo 1957 m. pasirašyta Romos sutartis, kurioje buvo įtraukta nuostata dėl vienodo darbo užmokesčio vyrams ir moterims.

Europos Komisijos 2004 m. leidinyje „EQUAL lyčių lygių galimybių integravimo vadovas“ pažymima, kad XX amžiaus aštuntasis dešimtmetis laikomas asmens teisių laikotarpiu, kai buvo sprendžiamos asmens teisės į lygybę problemos, dominavo vienodo požiūrio poreikis. XX a. devintasis dešimtmetis – konkrečių veiksnių laikotarpis, kurio metu buvo imtasi aiškių veiksnių, skirtų moterų nepalankios padėties problemoms spręsti (kurios politinės programos moterims, tobulinama teisinė bazė). XX a. dešimtas dešimtmetis laikomas lyčių aspekto integravimo laikotarpiu. Šiam požiūriui buvo pritarta 1995 m. Pekine vykusioje JT Keturtojoje pasaulinėje moterų konferencijoje. 1996 m. ES priėmė savo lyčių lygių galimybių integravimo požiūrį, o 1997 m. Amsterdamo sutartis patvirtino lyčių lygybės skatinimo svarbą ir įformino įsipareigojimą laikytis lyčių lygių galimybių integravimo principo (EQUAL, Europos Komisija, 2004).

Tačiau, nepaisant pasiektos pažangos, lyčių nelygybė vis dar išlieka beveik visose srityse daugumoje pasaulio šalių: moterų atlyginimai už tą patį darbą vis dar mažesni už vyrų, dėl ženkliai didesnės šeiminį pareigų dalies, tenkančios moterims, jos neturi galimybės pakankamai užsidirbti pragyvenimui ir yra ekonomiškai priklausomos nuo vyrų, moterys pernelyg mažai dalyvauja priimančias sprendimus ir vis dar kenčia nuo sutuoktinių smurto.

Lyčių lygybė skatina šalies ekonominį augimą ir jos konkurencingumą. Vis dažniau pripažįstama, kad kiekvienos šalies socialinė ir ekonominė raida tiesiogiai priklauso nuo to, kaip šiuose procesuose dalyvauja abiejų lyčių atstovai (Bagdonas, Lazutka, Vareikytė, Žalimienė, 2007). Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, moterų darbo jėga ženkliai prisidėjo atgaivinant Europos ekonomiką po Antrojo Pasaulinio karo. Taigi ir šiandien, siekiant likviduoti grandiozinius pasaulio ekonominės krizės, prasidėjusios 2008 m., padarinius, lyčių lygybė, sąlygodama didesnę užimtumą ir socialinę sanglaudą, yra laikoma viena iš būdų, siekiant išsivaduoti iš pastarųjų metų recesijos.

Moterys yra neišnaudoti žmogiškieji išteklių. „Dėl lyčių nelygybės didelį neigiamą poveikį patiria ekonomika, nes neišnaudojami turimi (moterų) gebėjimai, o juk stiprinant lyčių lygybę naudos galėtų gauti pirmiausia ekonomikos ir verslo sektoriai“ (Europos Tarybos išvados, 2009). Europos Komisijos 2010-2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategijoje pabrėžiama, kad „lyčių vaidmenys turi didelės įtakos pagrindiniams individualiems sprendimams, susijusiems su švietimu, karjeros galimybėmis, darbo sąlygomis, šeima ir gimstamumu. Šie sprendimai savo ruožtu daro didelį poveikį ekonomikai ir visuomenei.

Todėl visų bendram labai ypač svarbu, kad moterys ir vyrai įvairiuose gyvenimo etapuose turėtų vienodas galimybes⁷.

Norint išnaudoti moterų potencialą, visų pirma reikalinga beatodairiška valstybės parama, kitaip sakant, politinė valia ir investicijos. Štai remiantis pastaraisiais Tarptautinės ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (angl. OECD – The Organization for Economic Co-operation and Development) duomenimis, Švedijos skiriama BVP dalis socialinėms paslaugoms yra viena didžiausių tarp šios organizacijos narių (Sweden. Long-term care. 2011-05-18). Šioje šalyje, siekiant padėti moteriai suderinti šeimą ir darbą, daug investuota į ikimokyklinio amžiaus vaikų priežiūros institucijų plėtrą, tėvams (vyrams) suteiktos privalomos tėvystės atostogos ir kt. Tokia valstybės parama motinoms skatina moterų užimtumą darbo rinkoje.

2000 m. Europos Tarybos patvirtintoje Lisabonos strategijoje pirmą kartą buvo nustatyta ekonominės vyrų ir moterų lygybės kiekybinė riba, siekiant iki 2010 m. užtikrinti 60 proc. moterų užimtumą (Bagdonas, Lazutka, Vareikytė, Žalimienė, 2007). ES priėmus naująją ekonomikos augimo strategiją „Europa 2020“, siekiama, kad darbingo amžiaus žmonių (20-64 metų) užimtumas sudarytų 75 proc. Atsižvelgiant į tai, kad lyčių lygybė yra viena iš prioritetinių vertybių, kuriomis vadovaujantis buvo kuriama ir dabar gyvuoja ES, taip pat ir į tai, kad, tyrimų duomenimis⁸, konkurencingiausias yra tos valstybės, kuriose yra mažiausia lyčių atskirtis, oficialiai yra pripažįstama, kad būtent moterų išiliejimo į darbo rinką didinimas ir jų potencialo panaudojimas galėtų suteikti Europos ekonomikai taip pageidautiną vystymosi bei plėtros pagreitį.

Kaip teigiama Pasaulio ekonomikos forumo (angl. WEF – World Economic Forum) Pasaulinėje lyčių atotrūkiu ataskaitoje 2012 m. (The Global Gender Gap Report 2012), svarbiausias veiksnys, nuleimantis šalies konkurencingumą, yra jos žmonių gabumai – darbo jėgos kvalifikacija, išsilavinimas ir produktyvumas – o potencialūs moterų talentai pasaulyje sudaro pusę pagrindinių gebėjimų. Lyčių atotrūkiu mažinimas yra ne tik žmogaus teisių ir lygybės klausimas, bet ir vienas iš ekonomikos efektyvumo didinimo būdų.

Lyčių lygybė – šalies demokratinio ir kultūrinio išsivystymo veidrodis. Lyčių lygybės suvokimas tiesiogiai atspindi žmogaus ir šalies išsivystymo bei kultūros lygį (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007). Lyčių lygių galimybių principas traktuojamas ir „kaip vienas iš pagrindinių demokratijos principų, apibrėžiantis socialinį teisingumą, visų visuomenės narių lygiateisiškumą, ir todėl yra viena iš svarbiausių šiuolaikinės visuomenės vertybių“ (Bagdonas, Lazutka, Vareikytė, Žalimienė, 2007).

Tačiau dabartinė statistika byloja, kad moterų dalyvavimas priimant svarbius socialinius, politinius, ekonominius, verslo sprendimus yra akivaizdžiai nepakankamas. Pasak Europos Komisijos Pirmininko pavaduotojos Viviane Reding, „nepaisant to fakto, kad moterys sudaro beveik pusę darbo jėgos ir daugiau kaip pusę pastaruoju metu baigusiujų aukštąjį mokslą, jos vis dar yra per mažai atstovaujamos aukščiausiose pozicijose daugelyje sričių“ (Europos Komisija, 2010). Kyla natūralus klausimas: ar galima tokiu atveju kalbėti apie demokratiją visuomenėje, jeigu daugumos šalių politinių, ekonomikos ir verslo struktūrų aukščiausiuose lygmenyse, kuriuose yra priimami strateginiai sprendimai, moterys sudaro absoliučią mažumą? Europos Komisijos duomenimis (2010), dabartiniu

8 Remiamasi Pasaulio ekonomikos forumo (angl. World Economic Forum) paskelbta ataskaita „The Global Gender Gap Report 2012“.

metu 10-ye didžiausių ES valstybių narių bendrovių, nacionalinių vertybinių popierių biržų duomenimis, tik viena iš dešimties valdybos narių yra moteris, ir progresas pastaraisiais metais yra lėtas. Vis daugiau tyrimų rodo, kad lyčių įvairovė pasiteisina ir kad egzistuoja pozityvi koreliacija tarp vadovaujančių moterų ir verslo rezultatų.

Kalbant apie **moterų atstovavimą politikoje**, pabrėžtina, kad pastarasis Tarpparlamentinės sąjungos (angl. IPU – Interparliamentary Union) tyrimas parodė, kad „2012 metais tapo visuotinės tęstinės pažangos metais: pasaulinis moterų parlamento narių vidurkis pasiekė 20,3 proc., kai tuo tarpu 2011 m. jis sudarė 19,5 proc. Per dešimt pastarųjų metų šis rodiklis pakilo 5,3 proc. punktais. Europos šalyse taip pat stebima reikšminga pažanga per pastaruosius 10 metų. Dabar šio regiono moterų parlamentarių vidurkis (įskaitant Šiaurės šalis) siekia 23,2 proc., kai tuo tarpu 2002 m. sudarė 17,4 proc.” (IPU, 2012).

Nors minėtoji pažanga ir džiugina, tačiau akivaizdžiai yra nepakankama. Siekiant padidinti moterų atstovavimą politikoje, pasiteisina **kvotų sistema**. IPU (2012) ekspertų teigimu, minėtasis moterų parlamentarių skaičiaus padidėjimas pasaulyje per 2012 m. dar kartą įrodė, kad kvotų sistema išlieka lemiančiu veiksniu, siekiant sukurti politikoje lyčių balansą. Įstatymais įtvirtintų (angl. Legislated) arba savanoriškų politinių partijų (angl. Voluntary) kvotų taikymas keliose iš 48-ių valstybių, kuriose 2012 m. vyko rinkimai, nulėmė išaugusį moterų parlamentarių skaičių aukščiausiai pasaulinio vidurkio (pasaulio vidurkis 2012 m. – 20,3 proc.). Devynios iš 10-ies šalių, kuriose užfiksuotas didžiausias parlamentarių skaičius žemutiniuose rėmuose, naudojo kvotas. Ir atvirkščiai, septyni iš 9-ių žemesniųjų parlamento rėmų, kuriuose išrinkta mažiausiai moterų, netaikė kvotų sistemos.

Bendrai paėmus, rinkimų kvotas naudojo 22 iš 48 šalių, kuriose 2012 m. vyko parlamento rinkimai. Šalyse, kuriose taikomos įstatyminės kvotos, moterys iškovojo 24 proc. parlamento vietų; o šalyse, turinčiose partines kvotas, moterys gavo 22 proc. vietų. Šalyse, netaikančiose kvotų sistemos, moterys iškovojo tik 12 proc. parlamento vietų, o tai yra ženkliai mažiau už pasaulio vidurkį (20,3 proc.). IPU Generalinio sekretoriaus Anders B. Johnson teigimu, „Nors kvotos vis dar yra ginčų objektas kai kuriose pasaulio šalyse, jos išlieka raktu, siekiant pažangos svarbiausioje demokratijos komponentėje, kurią sudaro lyčių lygybė politinio atstovavimo srityje. Be šio įsipareigojimo mes negalime pretenduoti į demokratiją” (IPU, 2013).

Kvotų poreikis yra itin reikšmingas demokratinei visuomenei ir jos socialinei gerovei, nes, remiantis etaloniniu Šiaurės šalių pavyzdžiu, moterys politikės teikia prioritetą socialiniams klausimams, kurie vyrų dominuojamoje politikoje dažnai nukeliami į antrą planą, akcentuojant ekonomikos ir užsienio politikos prioritetus. Didesnis moterų skaičius politikoje sudaro palankias sąlygas socialiai sąmoningai ir rūpestingai planuoti valstybės biudžetą (Matonytė, Mejerė, 2011). Šis principas pasaulyje yra žinomas kaip biudžeto išlaidų paskirstymas, atsižvelgiant į specialius lyčių poreikius, ir yra įvardijamas oficialiu - „lyčiai jautrus biudžeto” terminu (angl. Gender Responsive Budget).

Stokholmo universiteto (Švedija) politikos mokslų profesorė D. Dahlerup (2006) išskiria dar ir šiuos svarbius kvotas palaikančius argumentus:

- kvotos užtikrina abiejų lyčių lygias galimybes dalyvauti priimant sprendimus;
- kvotos skatina politines partijas įtraukti daugiau moterų į rinkimų sąrašus (tuo pačiu pagerinant pačių partijų įvaizdį);
- moterys, sudarydamos pusę pasaulio (šalies) populiacijos, turi demokratinius principais pagrįstą teisę sudaryti pusę visų narių parlamentuose;

- kvotos suteikia galimybę moterims reikštis kaip grupei;
- kadangi dažniausiai moterų (kaip socialinės grupės) gebėjimai (kvalifikacijos) vertinami prasčiau nei vyrų, kvotos nėra vyrų diskriminacijos ženklas, o tik atsakas į moterų diskriminaciją.

Kita vertus, kvotos pačios savaime nėra pakankamas veiksnys, užtikrinantis lygiavertį moterų ir vyrų atstovavimą politikoje. Dahlerup (2006) pabrėžia, kad „**lemiamas klausimas yra tas, ar kandidatuojančiai moteriai yra suteikiama vieta, turinti realią laimėjimo galimybę.**”

Šiuo atveju kaip ryškų pavyzdį galima paminėti Prancūzijos atvejį, kur 2012 m. parlamento rinkimuose buvo pasiektas didžiausias moterų politinio atstovavimo rodiklis, praėjus 12-ai metų po Lyčių lygybės įstatymo priėmimo, kuriuo kiekviena partija įpareigojama įtraukti nuo 49 iki 51 proc. moterų kandidačių. Priešingu atveju partijai ženkliai sumažinamas valstybės finansavimas. Šio įstatymo pagrindu moterų parlamentarių skaičius laipsniškai didėjo nuo 12,3 proc. 2002 m., 18,5 proc. 2007 m. iki rekordinio 26,9 proc. rodiklio 2012 m. Vienas didžiausių Prancūzijos Lyčių lygybės įstatymo trūkumų yra tas, kad jis nepaskatino politinių partijų skirti moterims „laiminčias“ vietas partijų sąrašuose arba suteikti joms vienmandates apygardas, kuriose kandidatai (daugiausia vyrai) atsiduria palankiose pozicijose. Dar daugiau, kuomet buvo numatytos sankcijos dėl kvotų nesilaikymo, didžiosios partijos nusprendė prarasti milijonus eurų nei iškelti daugiau moterų į kandidatus. Buvo apskaičiuota, kad buvusio prezidento Nicholas Sarkozy partija UMP prarado virš 4 mln. eurų už tai, kad iškėlė į kandidatus tik 26 moteris (IPU, 2012).

IPU ataskaitos (2012) duomenimis, Lietuvoje 2012 m. įvykus parlamento rinkimams, į Seimą išrinktos 34 moterys, o tai sudaro 24,5 proc. visų Lietuvos Respublikos Seimo narių. Lietuva viršija pasaulio moterų parlamentarių vidurkį (20,3 proc.), joje yra taikoma savanoriška partinė kvotų sistema. Tačiau, akivaizdu, kad siekti dar yra ko: neabejotinomis lyderėmis išlieka Šiaurės šalys, kuriose moterų parlamentarių procentas 2012 m. daugiau nei du kartus viršijo pasaulio vidurkį ir sudarė 42 proc.

Tyrimai rodo, kad „egzistuoja ryšys tarp politikų lyties ir masto, kuriuo jie atstovauja moterų interesams. Moterys parlamentarės daugiausia yra užimtos socialinės politikos, šeimos politikos, pagyvenusių žmonių priežiūros ir sveikatos apsaugos klausimais, kai tuo tarpu vyrams tai nėra prioritetinė veiklos sritis” (Wängnerud). Taigi, remiantis sėkmingiausiu Šiaurės šalių pavyzdžiu, galima teigti, kad didesnis moterų atstovavimas politinėse struktūrose teikia naudą visai valstybei ir kiekvienam jos nariui atskirai, o ypač socialiai pažeidžiamiausioms visuomenės grupėms – motinoms, vaikams ir pagyvenusiems asmenims. Šiaurės šalys, praktiškai į visas sritis integravusios lyčių lygybės aspektą, įrodo, kad ši sistema, veikianti lygiagrečiai su kitais reikšmingais strateginiais sprendimais, realiai teikia apčiuopiamų rezultatų – apie tai byloja Šiaurės šalių BVP ir gyventojų vidutinės gyvenimo trukmės rodikliai, kurie yra vieni aukščiausių pasaulyje. Tuo remiantis galima konstatuoti, kad valstybė, kurioje yra sudaromos ekonomiškai ir socialiai saugios gyvenimo sąlygos moteriai, vaikui ir senjorui, ir yra gerovės valstybė, kuri turėtų tapti siekiamybe kiekvienai demokratijos principais grindžiamai visuomenei.

Pagrindiniai lyčių lygybės principai. Remiantis įvairiais užsienio ir Lietuvos literatūros šaltiniais, galima išskirti šiuos pagrindinius lyčių lygybės principus:

• **Moterų teisės – žmogaus teisės.** Gyvybiškai svarbu yra pripažinti, kad visapusiškas moterų teisių įgyvendinimas yra neatsiejama ir integrali žmogaus teisių dalis. „Jos apima veiksmingą žmogaus teisių apsaugą, jų gerbimą ir skatinimą, imantis reikiamų priemonių, įgalinančių tiek moteris, tiek vyrus pilnai jomis naudotis. Tai taip pat reiškia kovą su problemomis, trikdančiomis moterų laisvę ir orumą (smurtas prieš moteris, prekyba žmonėmis, priverstinė prostitucija ir kt.)” (Europos Taryba, 1998).

• **Vienoda moterų ir vyrų ekonominė nepriklausomybė.** Europos Komisijos teigiama, tai yra „būtina sąlyga, kad tiek moterys, tiek vyrai galėtų patys tvarkyti savo gyvenimą ir turėtų galimybę rinktis. Užsidirbti pragyvenimui – pagrindinis būdas to pasiekti, todėl pastarąjį dešimtmetį moterų darbo rinkoje daugėja ir šiuo metu jų užimtumas ES siekia 62,5 proc.” (Europos Komisija, 2010). Kalbant apie materialines pragyvenimo galimybes, šioje vietoje yra neatsiejama skurdo ir socialinės atskirties problema, kaip taisyklė, daugiau paliečianti moteris. „Moterys, ypač vienišos motinos ir vyresnio amžiaus moterys, patiria didesnę skurdo riziką, nes dėl nevienodo darbo užmokesčio gaunamos ir skirtingos pensijos” (Europos Komisija, 2010).

Siekiant lyčių lygybės, yra būtina ekonominė gerovė ir ekonominė vyrų bei moterų nepriklausomybė, nes gyvename kultūroje, kur materialinė gerovė tampa vis svarbesniu visuomeninės pažangos rodikliu, o ekonominė nepriklausomybė virsta neatskiriama asmeninės laisvės dalimi ir sudaro galimybes savarankiškai išlaikyti šeimą, sąlygoja asmens visuomeninį statusą (Jankauskaitė, Mackevičiūtė, 2005).

• **Vienodas užmokestis už vienodos vertės darbą.** Kaip teigiama Europos Komisijos 2010-2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategijoje, „vienodo užmokesčio vyrams ir moterims už vienodos vertės darbą principas yra įtvirtintas ES sutartyse. Nepaisant to, moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumas ES yra 17,8 proc. Akivaizdu, kad tai nesuderinama su ES sutarčių siekais, todėl ilgainiai tokią padėtį būtina keisti.”

• **Lyčių lygybė priimant sprendimus.** Nepaisant to, kad moterys sudaro beveik pusę darbo jėgos ir kad daugiau nei pusė visų universitetų absolventų ES yra moterys, daugelyje valstybių narių priimant sprendimus, ypač aukščiausiu lygiu, dalyvauja vis dar per mažai moterų (Europos Komisija, 2010). Tolygus moterų ir vyrų atstovavimas įstatymų leidžiamojame ir vykdomojame valdžioje (parlamente ir vyriausybėje), savivaldybių tarybose ir administracijose, kitų valstybės įstaigų, visuomeninių organizacijų ar privačių kompanijų vadovaujančiuose organuose sudaro vienodas galimybes moterims ir vyrams dalyvauti priimant svarbius sprendimus bei daryti įtaką jų turiniui (Jankauskaitė, Mackevičiūtė, 2005).

• **Švietimas.** Tai yra ypatingai svarbus lyčių lygybės principas, apimantis būdus, kuriais visuomenėje vyksta normų, žinių ir gebėjimų perdavimas. Lemiamas švietimo sistemos ir visų jos elementų (mokytojų, mokyklų, vadovėlių, tyrimo institutų ir t.t.) vaidmuo yra tas, kad ji įgalina mergaites ir berniukus bei rūpinasi egzistuojančios lyčių hierarchijos pusiausvyra. Šioje vietoje svarbi ir žiniasklaidos rolė, nes ji užima galingas pozicijas perduodant bei įtvirtinant normas bei žinias (Europos Taryba, 1998).

• **Dalijimasis atsakomybe už šeimą ir vaikus.** Dalijimasis teisėmis ir pareigomis šeimoje taip pat daro įtaką moterų ir vyrų galimybėms visuomenėje. Namų ruoša ir vaikų priežiūra atima daug laiko, pastangų, užkrauna nemenką atsakomybės našta. Todėl laikas, skirtas šeimai ir neapmokamam darbui namuose, nebegali būti skiriamas apmokamam darbui ar laisvalaikiiui. Dėl aktyvesnio vaidmens šeimoje moterys tampa nepatrauklia dar-

bo jėga. Darbdavys mieliau samdo vyrą, nes dėl susiklosčiusių tradicijų šis neišeis tėvystės atostogų, neglobos vaiko ar senyvo šeimos nario ligos atveju, galės dirbti viršvalandžius ar vykti į komandiruotes. Tokiu būdu vyrams sukuriama geresnė galimybė uždirbti pinigus, o moterys lieka finansiškai nuo jų priklausomos. Siekiant moterų ir vyrų lygybės visuomenėje būtina tolygiai paskirstyti pareigas ir teises šeimoje, kad neliktų pagrindo neteisingiems vertinimams (Jankauskaitė, Mackevičiūtė, 2005).

• **Orumas, neliečiamumas ir smurto dėl lyties panaikinimas.** Smurtas yra pats šurkščiausias žmogaus teisių pažeidimas ir negali būti toleruojamas jokio asmens atžvilgiu. Tačiau stereotipai ir kultūrinės tradicijos lemia tai, jog moterys patiria kur kas daugiau prievartos dėl lyties nei vyrai (Jankauskaitė, Mackevičiūtė, 2005). Apskaičiuota, kad Europoje 20-25 proc. moterų bent kartą per savo gyvenimą yra patyrusios fizinį smurtą. Todėl Stokholmo programos įgyvendinimo veiksmų plane pabrėžiama nusikaltimų aukų, įskaitant smurtą patyrusias moteris, apsaugos svarba ir pateikiama išsami ES kovos su smurtu dėl lyties strategija (Europos Komisija, 2010).

2. Lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai konceptualinis modelis

2.1. Modelio prielaidos: konceptualinės nuostatos ir SSGG (stiprybių ir silpnybių, galimybių ir grėsmių) analizė

Remiantis lyčių lygybės koncepcija, disertacijoje suformuotos šios **lyčių aspekto poveikio ekonominei politikai konceptualinės nuostatos**:

1. Skiriamos dvi lyties sąvokos: **“sex” (biologine prasme) ir “gender” (socialine ir ekonomine prasme)**. Socialinių ir ekonominių vaidmenų įvairovė žymiai platesnė negu biologiniai skirtumai tarp lyčių:

- socialinės lyties (angl. Gender) samprata pabrėžia, kad moterų ir vyrų vaidmenys konstruojami bei formuojasi visuomenėje ir ekonomikoje;
- šių socialinių-ekonominių vaidmenų pakitimai pasireiškia teisingiau skirstant ekonominius išteklius, teises bei pareigas;
- tai ir yra būdas pasiekti tikrą darną ir žmogaus teisių nepažeidžiamumą.

2. **Lyčių ekonomika (angl. Gender Economics)** – tai retų ir ribotų išteklių paskirstymas esant neribotiems poreikiams lyčių aspektu. Lyčių ekonomika apima **lyčių makroekonomiką ir lyčių mikroekonomiką**.

Lyčių makroekonomikos struktūra apima:

- BVP ir lyčių aspektas (lyčių indėlis į BVP);
- lyčiai jautrus biudžetas;
- užsienio prekybos politika lyčių aspektu.

Lyčių mikroekonomika apjungia šias sritis:

- švietimas ir mokslas pagal lytį;
- darbas ir užimtumas;
- nedarbo lygis;
- darbo užmokestis ir pajamos;
- skurdas;

- prieinamumas prie ekonominių išteklių;
- šeimos ir profesinio gyvenimo derinimas;
- moterų ir vyrų verslas.

3. Lyčių aspekto integravimas (angl. Gender Mainstreaming) yra bet kokios planuojamos veiklos, įstatymų, strategijų ir programų visose srityse, visais lygiais ir visais etapais vertinimas, atsižvelgiant į poveikį tiek moterims, tiek vyrams. Moterų ir vyrų interesai bei poreikiai tampa esminiu kriterijumi, kuriant bendrą koncepciją, įgyvendinant, kontroliuojant ir vertinant bendras veiklos kryptis bei programas visose politikos, ekonomikos ir visuomenės srityse. Siekiama, kad sprendimai būtų vienodai naudingi abiem lytims, o nelygybė niekada neišsiskaknytų.

4. Ekonomika (ypač makroekonomika) nėra neutrali lyčių atžvilgiu. Lyčių lygybės asimetrija yra giliai įsišaknijusi globaliniu, tarptautiniu, nacionaliniu ir vietiniu (savivaldos) aspektais. Su lyčių diskriminacija susijusių ekonomikos problemų sprendimas negali apsiriboti vien tik mikroekonomikos sritimi. Lyčių lygybės asimetrija išryškėja ir makroekonomikos lygmenyje, todėl lyčių problemų sprendimai turi būti adekvatūs ir priimami, atsižvelgiant ir į makroekonominis kriterijus.

5. Lyčių lygybės įgyvendinimas yra socialinio teisingumo nuostata, būtina lygiai-teisiškumo ir stabilaus žmogaus vystymosi sąlyga (Jungtinių Tautų vystymo programos (angl. UNDP) apibrėžimas).

SSGG (stiprybių ir silpnybių, galimybių ir grėsmių) analizė įgalina formuoti lyčių aspekto integravimo strategiją valstybės ekonomikos valdyme. Atsižvelgiant į tai, kad lyčių lygybė yra viena iš aktualiausių temų pastaraisiais dešimtmečiais ir viena iš labiausiai spręstinių socialinių-ekonominių problemų, tai atsispindi ir SSGG matricoje. Problematikos aktualumą atspindi netolygus stiprybių ir galimybių bei silpnybių ir grėsmių lyginamasis svoris. Mažiausią dalį sudaro stiprybės – tai byloja apie palyginti nedidelį įdirbį moterų ir vyrų lygybės srityje bei politinės valios trūkumą, sprendžiant lytims aktualius klausimus, bei vengimą vykdyti tarptautiniu lygiu prisiimtus įsipareigojimus. Didžiausias dėmesys skiriamas silpnybėms ir grėsmėms bei galybėms. Didelis silpnybių, neretai peraugančių į grėsmes, skaičius atskleidžia didžiausias visuomenės socialines-ekonominės problemas (tokias kaip nedarbas, skurdas, socialinė atskirtis, emigracija), kylančias dėl įsišaknijusių lyčių stereotipų. Galimybių gausa patvirtina, kad sprendžiant lyčių nelygybės klausimus ir diegiant lyčių aspektą į valstybės ekonomikos valdymą, galima būtų tikėtis rezultato, palankaus ekonomikos augimui ir visuomenei.

Pažymėtina, kad SSGG matricoje (ypač „Galimybių“ grafoje) buvo sudėtinga, o dažnai ir neįmanoma atskiras problemas priskirti makro- ir mikroekonomikai. Tai byloja, kad socialiniai-ekonominiai procesai, vykstantys mikrolygmenyje neišvengiamai persilieja į makrolygmenį bei yra įtakojami ten vykstančių procesų, ir atvirkščiai.

Lyčių ekonomikos valdyme pasireiškia holizmas, be tiesioginės – ekonominės – sferos apimantis visuomenės socialines, psichologines, sveikatos apsaugos ir kitas sritis. Diegiant lyčių aspektą į valstybės ekonominę politiką, tarpusavyje neatsiejamai susiję ir glaudžiai sąveikaujantys makro- ir mikroekonomikos sektoriai įtakoja tokias sritis kaip gyventojų laimė ir gyvenimo kokybė, kurios dar ne taip seniai buvo laikomos subjektyviomis. Pastaruoju metu šios sritys įgauna pilnaverčių ekonominių kategorijų statusą ir yra vertinamos iš objektyvių mokslinių tyrimų pozicijų. Štai valstybės makroekonominės politikos strategijoje numatytos priemonės daro tiesioginę įtaką gyventojų užimtumui, švietimo

galimybės, namų ūkių pajamoms, – visa tai yra neatsiejamos mikroekonomikos dalys. Savo ruožtu, pavyzdžiui, didėjanti atskirtis švietimo srityje, moterų diskriminacija darbo rinkoje neigiamai veikia BVP augimą – vieną iš svarbiausių makroekonomikos tyrimo objektų. Jeigu yra taikomos fiskalinės (biudžeto) politikos priemonės, mažinančios namų ūkių skurdą, tikėtina, kad visuomenė daugiau investuos į vaikų švietimą, sveikatos priežiūrą, kultūrinį laisvalaikį – visa tai yra ir gyventojų gyvenimo kokybės tyrimo objektai.

Pagal Strateginio planavimo metodiką, SSGG matricoje (3 lentelė), nagrinėjami šie strateginiai ryšiai, atskleidžiantys lyčių aspekto poveikį efektyviam ekonomikos valdymui:

- 1) kaip panaudoti **stiprybes galimybės** įgyvendinti;
- 2) kaip ištaisyti **silpnybes** pasinaudojant **galimybės**;
- 3) kaip panaudoti **stiprybes grėsmės** sumažinti;
- 4) kokias **silpnybes** reikia pašalinti, kad sumažėtų **grėsmės**.

3 lentelė. Moterų ir vyrų socialinės-ekonominės padėties stiprybių, silpnybių, galimybių ir grėsmių (SSGG) analizė ekonominės politikos kontekste

STIPRYBĖS	SILPNYBĖS
<ul style="list-style-type: none"> • Lyčių lygybė yra pripažinta viena iš prioritetinių vertybių ES ir pasaulyje. • ES ir Lietuvoje pakankamai ir pilnai išplėta formali lyčių lygybės teisinė bazė. • Įkurtas ES lyčių lygybės institutas su būstine Vilniuje – tai lyčių lygybei suteikia pelnytą vietą, atsižvelgiant į viešai deklaruojamas vertybes, bei įgalina inicijuoti aktualius ir reikšmingus tyrimus lyčių lygybės srityje. • Formuojant ES ekonominę politiką pripažįstama palanki lyčių lygybės įtaka ekonomikos plėtrai ir jos valdymui. • ES mastu (strategija „Europa 2020“ ir kt. dokumentai) lyčių lygybei suteikiama išskirtinė reikšmė, likviduojant pasaulio ekonomikos ir finansų krizės pasekmes (didinant moterų užimtumą, gerinant sąlygas derinti darbą su šipareigojimais šeimai ir tokiu būdu panaudojant didelį potencialą turinčius, tačiau neišnaudotus žmogiškuosius moterų išteklius ekonomikos plėtos labui). <p>Makroekonomikos srityje:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dėl užsienio prekybos liberalizavimo pasaulyje išaugo moterų užimtumas, ypač eksporto srityje. 	<ul style="list-style-type: none"> • ES mastu ir Lietuvoje reikiama politinės valios stoka realiai įgyvendinant prisiimtus lyčių lygybės šipareigojimus; moterų ir vyrų lygybės idėjų skleidimui būdingas deklaratyvus pobūdis. • Formali lyčių lygybės teisinė bazė pasižymi silpnu veikimu <i>de facto</i> Lietuvoje ir daugelyje ES šalių. <p>Makroekonomikos srityje:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Rūpybos (arba moterų, namų ūkio, reproduktvyvių) ekonomika nelaikoma pilnaverte ekonomikos šaka, teikiančia pridėtinę vertę, ir jos indėlis į šalies BVP niekaip nevertinamas ir nematuojamas. • Valstybės biudžeto neutralumas lytims ir specifiniams jų poreikiams lemia diskriminuojantį išteklių paskirstymą moterų naudai. • Užsienio prekybos srityje (kaip ir kitose ūkio srityse) išliekanti diskriminacija pagal lytį, žemesnis moterų kvalifikacijos lygis, nevienodas lyčių prieinamumas prie išteklių apriboja moterų galimybes gauti naudos iš besiplečiančios prekybos. • Užsienio prekybos politika formuojama neatliekant jokios analizės lyčių aspektu. Tiriamas prekybos „neutralumas“ lyčiai

- Dėl rinkų integracijos pagerėjo daugelio moterų ekonominė ir socialinė padėtis: daugelis jų pradėjo dirbti globalinėje gamybos sistemoje ir gavo didesnes pajamas. Tai savo ruožtu suteikė moterims didesnę nepriklausomybę ir namų ūkio išteklių kontrolę bei pakėlė jų statusą net ir patriarchalinėse visuomenėse.
- Užsienio prekybos liberalizavimo pasekoje vykstantis importo tarifų mažinimas suteikia nacionalinės rinkos vartotojams galimybę įsigyti pigesnę produkciją.

Mikroekonomikos srityje:

- Lietuvoje pasiektas gana aukštas moterų užimtumo rodiklis (2012 m. – 61,8 proc.), 3,2 proc. punktais viršijęs ES vidurkį (ES 27 – 58,6 proc.).
- Moterys Lietuvoje yra labiau išsilavinusios nei vyrai.
- Pastaraisiais metais Lietuvoje fiksuojamas mažėjantis moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis (2008 m. – 20,5 proc., 2012 m. – 12 proc.).

nuvertina moteris bei nustelbia jas prieš kitus ekonomikos dalyvius (vyrus), nors moterys prekyboje atlieka esminius vaidmenis: jos yra gamintojos, samdomos darbuotojos, vartotojos, o taip pat ir būsimosios darbo jėgos ugdytojos.

- Remiantis prielaida, kad užsienio prekybos politika ir prekybos sutartys yra neutralios lyties atžvilgiu, nepaisoma lyčių lygybės principo, ir tokiu būdu moterys tampa išstumtos iš sprendimų priėmimo proceso PPO, regioniniu ir nacionaliniu lygiu.
- Prekybos liberalizavimas neigiamai atsiliepią ir neapmokamam moterų darbui namų ūkiuose. Vyriausybei sumažinus socialines išlaidas, padidėja moterų socialinės rūpybos krūvis namuose.
- Netolygus valstybės biudžeto išteklių paskirstymas, nepaisant specifinių moterų poreikių, susijusių su dvigubu moterų užimtumu bei rūpyba namų ūkyje, pažeidžia deklaruojamą lyčių lygybės principą bei sukelia ekonomikos valdymo neefektyvumą.

Mikroekonomikos srityje:

- Moterų ekonominis aktyvumas ir užimtumas yra mažesnis už vyrų, skurdo lygis – aukštesnis.
- **Vertikaliąją segregaciją** darbo rinkoje sukuria lyčių disbalansą vadovaujamosiose pozicijose moterų nenaudai. Tai lemia tendencingus sprendimus, nepalankiai veikiančius moterų socialinę-ekonominę padėtį, mažesnes moterų pajamas bei jų saviraiškos galimybių trūkumą.
- **Horizontaliąją segregaciją** darbo rinkoje iš esmės apriboja moterų galimybes dirbti geriau apmokamuose „vyriškuose“ sektoriuose ir tokiu būdu lemia mažesnes moterų pajamas.
- Neįvertinant **dvigubo moterų užimtumo** (darbo rinkoje ir namų ūkyje) veiksnio, moterys yra **nuvertintas žmogiškasis išteklius**, dažnai laikomas **antraruše darbo jėga** realiajame rinkos sektoriuje.

	<p>Tai menkina jų kaip profesinių darbuotojų statusą, lemia mažesnes pajamas ir, savo ruožtu, sąlygoja didėjančią moterų socialinę atskirtį.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nepaisant aukštesnio moterų išsilavinimo lygio, vadovaujančias pareigas daugiau- siai užima vyrai tiek valstybiniame, tiek privačiame sektoriuje. • Socialinių paslaugų ir ikimokyklinių ugdymo įstaigų trūkumas didina moterų rūpybos naštą namų ūkyje bei prailgina moterų grįžimo laikotarpį į darbo rinką po motinystės atostogų. Tai mažina jų įgūdžius bei kvalifikaciją – moterys tampa mažiau konkurencinga darbo jėga, palygi- nus su vyrais. • Lietuvoje, nepaisant deklaruojamos SVV aktualumo ir svarbos, SVV plėtojamas ne- pakankamai intensyviai, regioninė SVV plėtra pasižymi netolygumu. • Moterų ir vyrų verslui būdingi šie esmi- niai skirtumai, atskleidžiantys nepalankią moterų-verslininkų padėtį, palyginus su vyrais: <ul style="list-style-type: none"> – moterys koncentruojasi SVV, o vyrai – stambiame versle; – moterys dažniausiai užima mažo pel- ningumo verslo sritis, į kurias neina vyrai; – moterys dažniausiai pradeda verslą tam, kad susikurtų sau darbo vietą ir išvengtų skurdo, vyrai gi – kad galėtų praturtėti ir geriau gyventi; – moterų verslas pasižymi didesnėmis są- naudomis ir mažesniu pelnu; – moterys rečiau nei vyrai linkusios rizi- kuoti ir daryti stambias investicijas; – moterys dažniau nei vyrai susiduria su priešiška atmosfera verslo srityje – jos sunkiau gauna informaciją apie rinkas ir finansines galimybes, lengvatinius kre- ditus ir valstybės užsakymus.
--	---

GALIMYBĖS	GRĖSMĖS
<p>Makroekonomikos srityje:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Lyčių aspekto diegimas į ekonomikos valdymą užtikrintų pilnavertę moterų ekonominę galią; tai savo ruožtu leistų siekti didesnio gamybos našumo, gerinti žmogiškųjų išteklių kokybę, mažinti socialinę įtampą, kelti visuomenės gyvenimo kokybę. • Panaikinus skirtumus tarp vyrų ir moterų atlyginimo bei užimtumo, padidėtų bendras ekonomikos efektyvumas – BVP išaugtų apie 6 proc. (Pasaulio bankas, 2001 m.). • Remiantis autorės sukurta metodika, įvertinus moterų dominuojamą rūpybos ekonomiką, pagal 2011 m. duomenis Lietuvos BVP padidėtų net 7,87 proc. • Tyrimai parodė, kad moterims įsitraukus į darbo rinką, jos pradeda labiau kontroliuoti namų ūkio biudžeto išlaidas, daugiau lėšų skiria vaikų išsilavinimui, sveikatos priežiūrai ir kokybiškesniam maistui. Tai palankiai įtakoja namų ūkiuose ugdomų žmogiškųjų išteklių kokybę vidutinės trukmės ir ilgalaikėje perspektyvoje. • Lyčiai jautrus biudžetas – reikšminga ir novatoriška socialinė technologija, kuri: <ul style="list-style-type: none"> – leidžia efektyviai, adekvačiai ir tolygiai paskirstyti išteklius moterų ir vyrų socialinėms grupėms, atsižvelgiant į specifinius jų poreikius; – užtikrina geresnį ekonominių tikslų ir socialinių įsipareigojimų suderinamumą; – didina diskriminuojamų socialinių grupių (ypač moterų) galimybes pilnavertiškai realizuoti save darbo rinkoje ir tokiu būdu įnešti reikšmingą indėlį ekonomikos plėtrą. • Lyčių lygybės analizės naudojimas Lietuvos ir ES makroekonominėje politikoje leistų geriau spręsti makroekonomikos pusiausvyros, stabilaus ir subalansuoto ekonomikos augimo problemas. 	<p>Makroekonomikos srityje:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Lyčių nelygybė kelia grėsmę ekonomikos valdymo efektyvumui: <ul style="list-style-type: none"> – sąlygoja žemesnį gamybos našumą; – mažina kiekvienos ateinančios kartos produktyvumą; – lemia dvigubą moterų naštą namų ūkyje, sutrumpėjusi jų laisvalaikį – tai blogina visuomenės gyvenimo kokybę; – stabdo žmogiškojo potencialo augimą. • Užsienio prekybos liberalizavimas padidina lyčių nelygybę; savo ruožtu – lyčių nelygybė neigiamai veikia užsienio prekybos efektyvumą. • Užsienio prekybos liberalizavimo pasekoje sumažinti importo tarifai nulemia sumažėjusias mokesčius įplaukas ir valstybės biudžetą. Tai neigiamai paveikia valstybės pajamas ir savo ruožtu reiškia galimą biudžeto išlaidų sumažėjimą socialinėms reikmėms – dėl to dažniausiai nukenčia moterys ir vaikai. • Užsienio prekybos liberalizavimo pasekoje sumažinti tarifai importinėms prekėms neigiamai paveikia vietinius SVV atstovus, kurių daugumą sudaro moterys. Turėdamos apribotą priėjimą prie informacijos, kreditų ir technologinių inovacijų, moterys-verslininkės dažnai nepajėgia konkuruoti su pigesne importine produkcija; kraštutiniu atveju toks verslas bankrutuoja, ir moterys atsiduria ant skurdo ribos. • Užsienio prekybos liberalizavimo ir rinkų restruktūrizavimo išdavoje pasaulyje išaugo nenuolatinio darbo bei darbo pagal terminuotas sutartis mastai, nulėmę sumažėjusių socialinę darbuotojų apsaugą. Nenuolatinį ir terminuotą darbą dažniausiai dirba moterys, todėl senatvėje joms iškyla didesnė rizika susidurti su skurdu. • Užsienio prekybos sutartys įtakoja gyventojus paveikdamos kainas, užimtumą ir gamybos struktūras. Atskiros socialinės grupės, ekonomikos sistemoje užimančios skirtingas pozicijas, pajunta nevienodą šios

- **Lyčių lygybės analizė:**

- leidžia nustatyti valstybės biudžeto pajamų ir išlaidų struktūros įtaką moterų ir vyrų socialinei-ekonominei padėčiai;
- leidžia pagrįsti ir efektyviau formuoti valstybės biudžetą bei paskirstyti jo išlaidas, atsižvelgiant į specifinius moterų ir vyrų poreikius, o tai ilgalaikeje perspektyvoje sąlygoja didesnes pajamas;
- įgalina atlikti viešojo sektoriaus stebėseną.

- **Užsienio prekyba** daro reikšmingą

poveikį gyventojų socialinei-ekonominei gerovei:

- Užsienio prekyba nėra neutralus makroekonomikos objektas ir apima tokias strategines ekonomikos plėtros sritis kaip žemės ūkis, paslaugos, intelektinės nuosavybės teisės ir investicijos bei kt.;
- lyčių aspekto diegimas į visus užsienio politikos valdymo etapus (planavimą, organizavimą ir kontrolę) įgalintų pasiekti tolygesnio teikiamos naudos pasiskirstymo tarp lyčių ir užtikrintų didesnį tarptautinės prekybos efektyvumą bei plėtrą.

Mikroekonomikos srityje:

- Sumažinus arba panaikinus diskriminaciją lyties pagrindu užimtumo, darbo užmokesčio, socialinių išmokų bei kitų garantijų srityse, padidėtų ne tik moterų atlyginimai, bet ir nacionalinių biudžetų pajamos.
- Moterų gerovės augimas sąlygoja didesnę gamybos našumą ateityje.
- Kylant moterų išsilavinimo lygiui, tikėtina, kad vaikų išsilavinimo lygis taip pat kils.
- Moterų gaunamos didesnės pajamos lemia didėjančias namų ūkių investicijas į geresnes mitybos, sveikatos apsaugos ir gyvenimo sąlygas – visa tai įtakoja gerėjančią žmonių gyvenimo kokybę.

sistemos poveikį – kaip taisyklė, **nukenčia labiausiai socialiai pažeidžiama moterų socialinė grupė.**

- Užsienio prekybos liberalizavimo išdavoje tarptautinių finansinių institucijų įvesti **griežti biudžeto apribojimai bei sumažinti tarifai kelia pavojų valstybės fiskaliniam pagrindui** (sumažėję prekybos mokesčiai mažina šalies biudžeto pajamas).

Mikroekonomikos srityje:

- Grėsminga stereotipų žala.
- Horizontalioji ir vertikalioji darbo rinkos segregacija ženkliai mažina moterų darbo užmokestį, o tai neigiamai atsiliepia ilgalaikeje perspektyvoje – **moterų pensijos yra mažesnės nei vyrų, ir senatvėje daugelis jų gyvena ant skurdo ribos.**
- Lietuvai būdingas didelis **išsilavinusių moterų nedarbas.** Negalėdamos realizuoti savęs tėvynėje, moterys dažnai išvyksta gyventi ir dirbti į užsienį – **didėja emigracijos mastai.**
- **Lietuvoje didėja ilgalaikis moterų nedarbas.** Tai grėsmingas socialinis-ekonominis rodiklis, **sąlygojantis socialinės atskirties ir skurdo augimą.**
- **Ilgalaikė bedarbystė skatina ekonominį pasyvumą,** kuris šeimose perduodamas augančiai kartai. Tai gali neigiamai įtakoti ūkio plėtrą vidutinės trukmės ir ilgalaikėje perspektyvoje.
- **Moterys Lietuvoje labiau skursta nei vyrai.** Skurdas gali būti multiplikuojamas augančiai kartai.
- Sunkumai moterims, derinant profesinę veiklą su šeimos gyvenimu, didele dalimi lemia **mažėjantį gimstamumą – tai sukelia grėsmingas demografines problemas** (populiacijos mažėjimas, gyventojų senėjimas ir kt.) Lietuvoje ir ES.

Mikroekonomikos srityje:

- **Lyčių nelygybė ir išiškniję stereotipai stabdo moterų (SVV) verslo plėtrą** – tuo pačiu daroma žala visam šalies ūkio vystymuisi bei ekonominei pažangai;

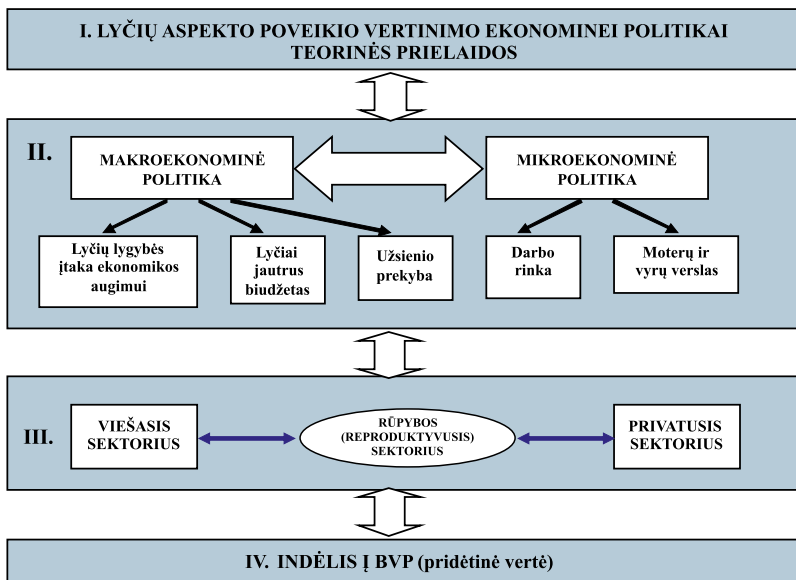
<ul style="list-style-type: none"> • Galimybė derinti profesinį ir šeimos gyvenimą didina darbo jėgos lankstumą, leidžia sėkmingai išsilaikyti darbo rinkoje ir gerina žmonių gyvenimo kokybę. • Valdžios iniciatyva sukurta tinkama teisės bazė ir palankus darbdavių požiūris į lanksčias darbo formas (darbas ne visą darbo dieną, lankstus darbo grafikas, darbas namuose ir kt.) suteiktų moterims geresnes galimybes derinti šeimos ir profesinę veiklą bei pilnavertiškai realizuoti savo darbinį potencialą. • Pastaraisiais metais Lietuvoje mažėjantis moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis sąlygoja didesnes moterų pajamas, aukštesnį profesinį vertinimą ir didina saviraiškos galimybes. Tokiu būdu didėja moterų indėlis į ekonomikos plėtrą. • Moterų verslas – tai užslėptas ir nepakankamai realizuotas ekonomikos augimo šaltinis. Moterų verslas – tai: <ul style="list-style-type: none"> – galimybė realizuoti nepanaudotą moterų profesinį potencialą; – būdas kurti naujas darbo vietas ir didinti moterų užimtumą; – galimybė spręsti tokias socialines-ekonomines problemas kaip nedarbas ir emigracija; – vienas iš būdų likviduoti pasaulio ekonomikos ir finansų krizės pasekmes, didinant užimtumą, gyventojų pajamas ir tuo pačiu – jų mokią paklausą. 	<ul style="list-style-type: none"> • Tai, kad moterys koncentruojasi smulkiame ir vidutiniame versle, o vyrai – stambiame, iš esmės nulemia nepalyginamai mažesnes moterų pajamas, menkas galimybes paveikti politinius sprendimus ekonomikos srityje ir išlikti konkurencinėje kovoje.
---	---

Šaltinis: Sudaryta autorės.

2.2. Lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai konceptualinio modelio sudėtinės dalys ir jų tarpusavio sąveika

Ekonomikoje išskiriamas **privatusis** ir **viešasis sektorius**. Privačiajame sektoriuje gaminamos į rinką orientuotos prekės ir paslaugos, siekiant gauti pelno, t.y. sudaromi ekonominiai sandėriai. Viešasis sektorius užtikrina socialinę ir fizinę infrastruktūrą, kuria naudojasi ir privačiojo sektoriaus dalyviai. Viešasis sektorius yra orientuotas į rinką tokiu mastu, kiek jo dalyviai yra finansuojami per mokesčių sistemą, gaudami darbo užmokestį, naudojami kreditais ir pan.

Lyčių ekonomikos tyrėjai konstatuoja, kad valstybės valdymo analizė negali apsiriboti tik privačiuoju ir viešuoju sektoriais. „**Ekonominis-socialinis visuomenės paveikslas tampa išbaigtas tik tada, kai į jį įtraukiamas rūpybos ekonomikos sektorius**, kitaip dar vadinamas „reproduktyviuoju“, „namų ūkio“ ar „šeimoms“ sektoriumi. Jis apima veiklą, kurią dėl tradicinio socialinio vaidmens **daugiausia atlieka moterys**: tai vaikų priežiūra ir auklėjimas, maisto gaminimas, namų tvarkymas, senų žmonių priežiūra, ligonių slaugymas, šeimos kultūrinio laisvalaikio ir poilsio organizavimas. Ši veikla neatspindima statistikoje, nes ji nelaikoma ekonominiu sandėriu ir yra neapmokama” (Rakauskienė, Lissauskaitė, 2008) (4 paveikslas).

Šaltinis: sudaryta autorės.

4 pav. Lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai konceptualinis modelis

1995 m. Jungtinių Tautų plėtros programos (angl. UNDP – United Nations Development Programme) ekspertai nustatė, kad pagal to meto vidutinį darbo užmokestį neapmokamas moterų darbas pasaulyje galėtų būti vertinamas 11 trilijonų JAV dolerių per metus (Elson, 1999; Balmori, 2003). Svarbu pažymėti, kad jis sudaro sudaro reikšmingą BVP dalį. **Be moterų neapmokamo darbo negalėtų tinkamai veikti nei namų ūkio, nei „apmokama“ ekonomika, nes jis palaiko žmonių gyvybę, ugdo darbo jėgą viešajam ir privačiam sektoriui, skatina vaikų ateities galimybes** (Balmori, 2003; Ržanycina, 2002).

Lyčių aspekto (angl. Gender Aspect) sąvoka yra holistinė, nes apima šalies ūkį visuose jo vystymosi etapuose ir visuose lygmenyse. Lyčių aspekto integravimas nėra tik formalus reikalavimas. Šis veiksmas svarbus, nes jis glaudžiai ir palankiai susijęs su ekonomine plėtra ir lyčių lygybe. Esant aukštam ekonomikos išsivystymo lygiui, dažniausiai didėja švietimo, demokratijos ir tuo pačiu – lyčių lygybės plėtra. Ir atvirkščiai, kuo aukštesnis

lyčių lygybės lygis yra pasiektas visuomenėje, tuo ekonomika pasižymi geresniais rodikliais, pvz.: didesnis moterų dalyvavimas darbo rinkoje didina BVP, atsižvelgiant į tai, kad daugiau žmogiškųjų išteklių naudojama gamybos sistemoje.

Europos Parlamento tyrime „Lyčių aspektas naudojant struktūrines lėšas“ (2007) pabrėžiama, kad **lyčių lygybė ir palankus jos poveikis ekonomikos valdymui gali būti naudojami kaip argumentai lyčių aspektui diegti**. Diskriminacija ir tendencingumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias) yra neveiksmingumo priežastis. Diskriminacijos mažinimas (arba visiškas eliminavimas) įgalina lygiaverčiais pagrindais paskirstyti išteklius atskiroms – moterų ir vyrų – socialinėms grupėms, atsižvelgiant į specifinius jų poreikius. Efektyvus išteklių panaudojimas didina ekonomikos konkurencingumą. Kuomet asmenų ekonominis vaidmuo vertinamas pagal lytį, o ne pagal gebėjimus, tada viena iš socialinių grupių (kaip taisyklė, moterys) yra nuvertinamos ir jos atstovių gebėjimai išnaudojami nepakankamai veiksmingai. Lyčių lygybės politika tiesiogiai gali prisidėti prie lyčių atskirties mažinimo visuomenėje, įvairiapusiškos darbo jėgos kūrimo ir efektyvesnio darbo organizavimo modelių kūrimo. Jeigu moterų interesus, susijęs su darbu namų ūkyje, vaikų ir senyvo amžiaus žmonių priežiūra, bus remiamas atitinkamomis šeimos ir profesinės veiklos derinimo priemonėmis, padidės lygiavertis moterų dalyvavimas ekonomikos plėtroje ir tuo pačiu bus gerinama šeimos gyvenimo kokybė.

Lyčių aspekto poveikis ekonomikos valdymui reiškiasi per visas esmines šalies ūkio šakas, vertinant jų indėlį į BVP. Makroekonominė politika apima fiskalinę (biudžeto), pinigų politiką, užsienio prekybą, gyventojų pajamas makrolygmenyje. Ji yra glaudžiai susijusi su šalies viešuoju sektoriumi, kuris atsako už tokias sritis kaip valstybės valdymas, krašto apsauga, švietimas, sveikatos apsauga, kultūra, socialinė apsauga. Dalis šių sričių persilieja į mikroekonominę sritį, nes švietimas, sveikatos apsauga, kultūra gali veikti ir tam tikru lygiu veikia privačiai.

Mikroekonominėi politikai priskiriamos tokios sritys kaip darbo rinka, švietimas ir mokslas, socialinė politika, kultūra, sveikatos apsauga, žemės ūkis, verslas ir pramonė, turizmas, statyba, finansų sektorius, didmeninė ir mažmeninė prekyba ir kt. Dalis šių įmonių – privačios, dalis – valstybinės, tačiau kiekviena jų įneša savo atitinkamą indėlį į šalies ūkio plėtrą (BVP).

Rūpybos (reproduktyvūs) sektorius visuomenėje vyraujančių stereotipų dėka yra laikomas išskirtinai moterišku, ir lyčių tyrimuose įgauna „moterų ekonomikos“ kategoriją. Tai specifinė ekonomikos dalis, kuri veikia lygiaverčiais pagrindais kartu su viešuoju ir privačiuoju sektoriumi, tačiau niekaip nevertinama ir nelaikoma šalies ūkio dalimi. Joje kuriama pridėtinė vertė ugdomų žmogiškųjų išteklių pavidalu teikia darbo jėgą viešajam ir privačiajam sektoriui, atliekamos rūpybos funkcijos užtikrina šeimos narių gerovę namų ūkiuose ir tokiu būdu įneša savo vertingą indėlį į BVP.

2.3. Modelio aprūpinimo statistine informacija iššūkiai

Lyčių aspektu diferencijuoti statistiniai rodikliai (angl. Gender Dissagregated Data) pasaulyje yra laikomi vienu iš svarbiausių veiksnių, užtikrinančių lyčių tyrimų patikimumą. **Sunku pervertinti vyrų ir moterų statistikos reikšmę – kiekvienoje šalyje ji yra viena iš pagrindinių lyčių lygybės politikos formavimo priemonių.**

Lietuvos statistikos departamentas yra atsakinga institucija, pastaruoju metu (ypač po Lietuvos įstojimo į ES 2004 m.) pateikianti vis daugiau statistinių duomenų, suskirstytų pagal lytį. Tai duomenys apie moterų ir vyrų dalyvavimą valdant šalį ir priimant sprendimus, atstovaujant aukščiausias valstybės institucijas (Seimą, Vyriausybę, ministerijų vadovybę), demografinė statistika lyčių aspektu, apimanti šeiminių gyvenimo tendencijas ir demografinius rodiklius, švietimo, darbo rinkos, užimtumo, nedarbo, skurdo ir kt. rodikliai.

Tačiau tenka pastebėti, kad užsienio ir Lietuvos lyčių lygybės tyrėjai vis dar susiduria su statistinių duomenų lyčių aspektu trūkumu. Pateikiamai statistikai būdingas neišsamumas, nevienodas skaičiavimo periodiškumas (duomenys renkami nepakankamai reguliariai) ir kai kurių statistinių duomenų laiko eilučių trumpumas (rodiklių naujumas). Siekiant integruoti lyčių aspektą į visas socialinio-ekonominio gyvenimo sritis, **lyčių statistika turėtų tapti neatsiejama oficialiosios šalies statistikos dalimi**. Svarbu pabrėžti, kad duomenys, susiję su atskirais individais, ne tik turėtų būti renkami, bet ir atliekama jų analizė pagal lytį, kuri atspindėtų pagrindines lyčių lygybės problemas, vyraujančias visuomenėje.

Etaloninis adekvačios lyčių aspektu diferencijuotos statistikos (angl. Gender Dissagregated Data) pavyzdys yra Švedijos statistikos biuro teikiami duomenys, kurie apima (Balandynowicz-Panfil, Opacka, 2005):

1. Švietimo duomenis lyčių aspektu:
 - mergaičių ir berniukų išsilavinimo rodikliai visuose švietimo sistemos lygiuose;
 - suaugusiųjų švietimo pasiskirstymas pagal lytį;
 - švietimo skirtumai tarp didžiųjų miestų ir kaimų;
 - išbrauktų iš sąrašų ir savavališkai nelankančiųjų lavinimo įstaigos skaičius.
2. Darbo pasidalijimą namų ūkiuose:
 - laisvo laiko kiekis, skiriamas namų ruošai, pagal lytį, amžių, šeimines padėtis, vaikų skaičių ir amžių;
 - užimtumo lygis pagal lytį, amžių, šeimines padėtis, vaikų skaičių ir amžių;
 - vaikų skiriamas laikas namų ruošai/darbui ūkyje.
3. Moterų reprodukcinę funkciją:
 - bendras gimstamumo lygis;
 - gimstamumo lygis pagal moterų amžių, šeimines padėtis, gyvenamąją vietą;
 - dirbantys ir nedirbantys gyventojai pagal vaikų skaičių ir šeimines padėtis.
4. Kitus svarbius statistinius duomenis:
 - diskriminacija, išreikšta darbo užmokesčio atotrūkiu tarp moterų ir vyrų (angl. Gender Pay Gap);
 - užimtumo lygis pagal lytį vadovaujančiose pareigose.

3. Lyčių lygybės tyrimo metodologija makroekonominėje politikoje

3.1. Makroekonomika ir tendencingumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias)

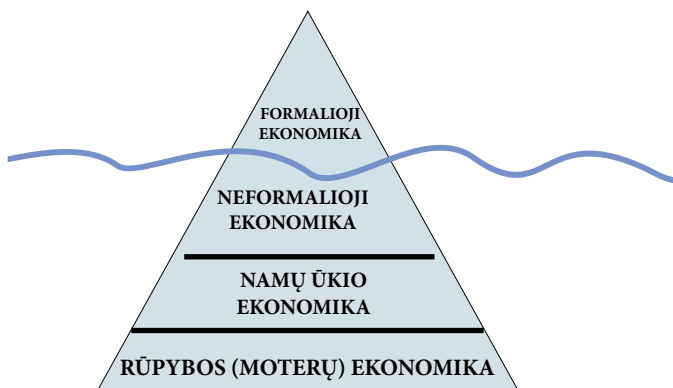
Pasaulyje buvo plačiai paplitęs neoklasikinės ekonomikos teorijos požiūris, kad makroekonomika yra neutrali moterų ir vyrų lygių galimybių atžvilgiu. Tačiau realiai taip nėra. Atsižvelgiant į šiuolaikines lyčių teorijas, **pirma, makroekonomika ir makroekonono-**

minė politika yra asimetriška moterų ir vyrų lygių galimybių įgyvendinimo pasekmių atžvilgiu. T.y., susiklosto lyčių asimetrija fiskalinėje, pinigų ir kreditų teikimo politikoje, užsienio prekybos ir užsienio investicijų politikoje, ir ypač gyventojų pajamų politikoje. **Antra, asimetrija pagal lytį,** pasireiškianti **mikroekonominės politikos lygmeniu** (t.y., darbo ir užimtumo, darbo užmokesčio ir gyventojų pajamų srityse), taip pat **mezolygmeniu** (privatizavimo, stambaus, smulkaus ir vidutinio verslo, finansų ir realaus (gamybos) sektorių srityse) **savo ruožtu daro įtaką ir makroekonomikai.**

Elson (1999) pabrėžia, kad makroekonominės analizės neutralumas lyčių aspektu tėra tik iliuzija: žmogiškieji ištekliai buvo traktuojami tarsi kokie gamtiniai ištekliai, kuriuos galima be jokių pasekmių perkelti iš vienos ūkio šakos į kitą lygiai kaip dirbamą žemę skirtingu metu užsėti skirtingais javais. Tačiau realiai ekonomikoje šalia produktyvaus (gamybinio) sektoriaus paraleliai ir lygiavertiškai egzistuoja reproduktyvusis sektorius, kuriame paprastai visą veiklą atlieka moterys. Kabeer (2003) pažymi, kad tradiciškai produktyvusis (gamybinis) sektorius visuomet siejamas su veiklomis, įnešančiomis savo indėlį į BVP, t.y. prekių ir paslaugų pirkimu ar pardavimu rinkoje. Tuo tarpu reproduktyvusis sektorius yra susijęs su rūpybos ir globos teikimu visuomenės žmogiškiesiems ištekliais: tai vaikų auginimas ir auklėjimas, namų ruoša, rūpinimasis senyvo amžiaus ir neįgaliais šeimos nariais ir kt. **Taigi prieš tapdami „gamybos veiksniais“, taip savaime suprantamais vėraujančiam makroekonomikos modeliui, žmogiškieji ištekliai turi būti pagimdomi, užauginami, išmokomi įvairių visuomeninių ir socialinių normų, perteikiami vertybių ir įgūdžių.**

Lyčių ekonomikoje reproduktyviajam sektoriui skiriama tokia pat svarbi vieta kaip ir produktyviajam (gamybiniam arba rinkos) sektoriui. Maža to, konstatuojama, kad **rūpybos ekonomika yra visos valstybės ekonominės sistemos pamatas, ant kurio statoma formalioji, neformalioji ir namų ūkio ekonomika** (Kabeer, 2003). Atsižvelgiant į tai, kad rūpybos ekonomikoje moterų atliekama veikla apima žmogiškųjų išteklių, o tuo pačiu ir darbo jėgos ugdymą formaliajai ekonomikai, neįgalių ir senyvo amžiaus žmonių globą, neformalųjį šeimos narių švietimą ir sveikatos priežiūrą, jos kuriama pridėtinė vertė sudaro reikšmingą nacionalinio turto dalį. Įtraukus rūpybos ekonomikoje sukuriamą pridėtinę vertę į BVP, šis rodiklis, įvairiais vertinimais, padidėtų nuo 6 iki 8 proc. Šiuo metu gi nacionalinių sąskaitų sistemoje niekaip neatsispindintis moterų neapmokamas darbas neužima pelnytų vietos šalies ūkio sistemoje, dar labiau pagilina lyčių nelygybės problemą ir daro neigiamą įtaką bendram makroekonomikos augimui.

Būtent todėl, kad moterų darbas neįtraukiamas į ekonominę analizę, šalies ūkis (ekonomika) įgauna povandeninio ledkalnio pavidalą (Kabeer, 2003) (5 paveikslas). Formalioji (arba gamybos, rinkos) ekonomika (angl. Formal Economy), kurioje sudaromi rinkos sandėriai ir kurios teikiama pridėtinė vertė (pagal oficialiąją statistiką) formuoja šalies BVP, yra tik ledkalnio viršūnė. Po ja slypi neformalioji ekonomika (angl. Informal Economy) – joje taip pat vyksta rinkos sandėriai, tik jie nefiksuoja oficialiojoje statistikoje; po šia – namų ūkio (taip vadinama „prasimaitinimo“) ekonomika (angl. Subsistence Economy), kurioje prekės ir paslaugos gaminamos namų ūkiuose individualiam suvartojimui, ir – ledkalnio apačioje – neapmokama rūpybos arba reproduktyvioji ekonomika (angl. Reproduction / Care Economy), ant kurios tarsi ant pamatų stovi visos prieš tai išvardintos ekonomikos rūšys. **Būtent rūpybos ekonomika užtikrina darbo jėgos produktyvumą, palaikantį visos ekonominės sistemos gyvavimą** (Kabeer, 2003).

Šaltinis Kabeer, 2003.

5 pav. Šalies ekonomikos „povandeninio ledkalnio“ pavidalas

Lyčių ekonomikos tyrėjai, pasaulio moterų organizacijos bei lyčių lygybės ekspertai suformulavo ir plačiai pradėjo naudoti **tendencingumo lyties atžvilgiu** sąvoką (angl. Gender Bias), „kurios esminis teiginys yra tas, kad **ekonomikos globalizacijos neigiamos pasekmės kur kas stipriau veikia moteris kaip socialinę grupę, negu vyrus; be to, ekonomikos globalizacija didina lyčių nelygybės įtaką valstybės fiskalinei ir pinigų politikai, ekonomikos augimui**“ (Rakauskienė, 2002).

Rakauskienė (2002) išskiria šias **lyčių lygybės ir makroekonominės politikos sąveikos formas bei atitinkamą tendencingumą lyties atžvilgiu**:

- nepakankamas moterų atstovavimas priimant sprendimus finansų valdymo srityje;
- didėjantis lyčių atotrūkis (angl. Gender Gap) tarp moterų ir vyrų ekonominės padėties rodiklių;
- asimetriški lyčių santykiai, turintys neigiamą įtaką valstybės finansų ir pinigų stabilumui;
- diskriminacija pagal lytį, neigiamai veikianči efektyvų valstybės finansų panaudojimą;
- užsienio prekyba ir lyčių asimetrija.

Nepakankamas moterų atstovavimas, priimant sprendimus finansų valdymo srityje. Moterys menkai atstovauja finansines institucijas sprendimų priėmimo srityje. To išdava – moterų interesai ignoruojami valstybės skolinimosi politikoje, investicinės veiklos taisyklių formavime, privataus finansų rinkos sektoriaus veikloje.

Pasaulio banko ir Tarptautinio valiutos fondo valdymo institucijose dominuoja vyrai. Moterys sudaro mažiau kaip 10 proc. Pasaulio banko vykdomųjų direktorių ir vadovaujančių darbuotojų. Didįjį septynetą valstybių tai pat nėra pagrindo laikyti subalansuota organizacija lyčių požiūriu; PPO – tai išskirtinai vyriškas forumas. Privačiame finansų sektoriuje (ypač bankininkystės ir kt.) sprendimai priimami kabinetuose, kuriuose dominuoja vyrai (Stavaren, 2002). Tokio sprendimų priėmimo būdo pasekmės patiria ir moterys, ir vyrai – kaip gamintojai, vartotojai, paskolų gavėjai, darbdaviai ir samdomieji darbuotojai,

mokesčių mokėtojai, socialinės sistemos paslaugų gavėjai, komunalinių ir namų ūkių paslaugų tiekėjai ir gavėjai.

Daroma išvada, kad griežtos makroekonominės (fiskalinės ir pinigų) politikos, kurią siūlo Tarptautinis valiutos fondas ir Pasaulio bankas besiplėtojančioms ir pokomunistinėms šalims taikant struktūrinės plėtros programas, pasekmės kur kas didesniu neigiamu laipsniu veikia moteris negu vyrus.

Namų ūkyje moterys atsako už vartojimo lygmens palaikymą. Išspręsti šį uždavinį darosi vis sunkiau, kuomet yra įgyvendinamos struktūrinės plėtros ir paramos programos – įvedamas mokamas mokslas ir gydymas, didinamos vaistų kainos, mažinamos ir naikinamos socialinės paramos rūšys, didinamos komunalinių – šilumos ir vandens tiekimo – paslaugų kainos (UNDP, 1995).

Socialinio sektoriaus paslaugų privatizavimas, socialinių išmokų mažinimas moteris veikia labiau nei vyrus, nes, pirma, tiesiogiai įtakoja namų ūkių pajamas, kuriomis disponuoja, kaip taisyklė, moterys; antra, socialinio sektoriaus paslaugas perima namų ūkiai (UNICEF, 1989) ir šių paslaugų gamyba dar didesne našta „gula ant moterų pečių“. Tai – sveikatos apsaugos paslaugos, vaikų auklėjimas ir priežiūra, jų mokymas, švietimas, o taip pat komunalinės paslaugos – elektros energijos, šilumos energijos, vandens tiekimas, transporto paslaugos. **Tuo didinama ekonominė moterų atsakomybė už namų ūkių sektoriaus veiklą** (Elson, 1998).

Mokesčių politikoje priimami sprendimai taip pat glaudžiai susiję su lyčių lygybės efektais, nors jų rezultatai dažnai nėra itin akivaizdūs (Stotsky, 1996; McCaffery, 1997). Pvz., formuojant valstybės biudžeto pajamas, didžiausias lyginamas svoris tenka pridėtinės vertės mokesčiui, o ne pelno, kapitalo ir žemės mokesčiams. Kadangi vyrai uždirba vidutiniškai apie 25-30% daugiau nei moterys, visi pastarieji mokesčiai (o tame tarpe ir fizinių asmenų pajamų mokesčiui tenkantis mažesnis krūvis už PVM) įtakoja, sudarydami didesnes vyrų ir mažesnes moterų pajamas bei atitinkamai veikia jų ekonominį statusą. PVM iš pirmo žvilgsnio liečia ir moteris, ir vyrus, tačiau atsakingo už namų ūkių vartojimą vaidmuo, kaip taisyklė, tenka moteriai. Tokiu būdu makroekonominė politika finansų srityje patiria tendencingumo lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias) poveikį.

Taigi, vyrai dominuoja priimant sprendimus valstybės ir rinkos finansų srityje, o neigiamas šių sprendimų pasekmes patiria moterys (Grown, 2000).

Lygiateisiškas, tolygesnis moterų ir vyrų atstovavimas valstybės finansų valdyme ir finansų rinkos formavime galėtų paveikti pinigų ir fiskalinę politiką labiau demokratine kryptimi lyčių lygybės požiūriu. Didesnė lyčių lygybė priimant sprendimus finansų politikoje suteiktų galimybę visapusiškiau atsižvelgti į vyrų ir moterų interesus, atsargiau planuoti tuos globalizacijos kaštus finansų srityje, kuriuos moka moterys.

Didėjantis lyčių atotrūkis finansų srityje. Kokius palankius pokyčius jaučia moterys finansinių paslaugų globalizacijos procese? Visų pirma, didėjanti konkurencija finansų rinkoje didina finansinių kreditų pasiūlą ir jų prieinamumą įvairioms socialinėms grupėms. Galimybė gauti kreditą moterims, kaip socialinei grupei, žymiai padidėjo, nors formaliam ir neformaliai ekonomikos sektoriuose ji yra skirtinga.

Antra, kai kuriose šalyse padidėjo galimybė moterims pasinaudoti valiutų rinka. Pvz., moterys, dirbančios užsienyje, turi galimybę siųsti pinigines lėšas savo šeimos nariams ir pan.

Trečia, sparčiai augantis šiuolaikinės ekonomikos finansų sektorius sukuria didesnes moterų užimtumo galimybes (McDowell and Court, 1994).

Tačiau visi šie pranašumai turi būti lyginami su neigiamomis pasekmėmis, kurias patiria moterys, dalyvaudamos finansų srities globalizacijos procese. Tendencingumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias), kuris veikia finansinių kreditų paslaugas, pasireiškia per požiūrį į moteris – kredito gavėjas ir jo teikėjas (Irene Stavaren, 2002).

Sandorio kaina tendencingo požiūriu į moteris prasme riboja moterų dalyvavimą kreditų srautų judėjime ir daro finansines paslaugas moterims mažiau prieinamas ir brangesnes (4 lentelė). Nurodyti lyčių efektai būdingi ne tik formaliam finansų sektoriui, bet ir neformaliam; ne tik stambiais bankams, bet ir smulkioms finansų įmonėms. Taigi lyčių santykiai yra tampriai įpinti į finansinių institucijų veiklą (Falbre, 1994). Finansinių išteklių rinkoje galima išskirti tris pagrindinius struktūrinius apribojimus – nuosavybės teisės nelygybė lyčių aspektu, finansinių rinkų segmentacija ir nusistovėjusios diskriminuojančios finansų rinkos normos.

4 lentelė. Tendencingumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias) finansinių kreditų rinkoje

Tendencingumo rūšys	Tendencingas požiūris į moteris – kredito teikėjas	Tendencingas požiūris į moteris – kredito gavėjas
Informacijos apribojimai	Moterys traktuojamos kaip rizikingi kreditoriai, kurių kredito teikimo galimybės ribotos.	Moterų profesionalumo lygis ir mobilumas yra žemesnis negu vyrų. To išdavoje informacija apie finansų rinkas moterims yra mažiau prieinama.
Apribojimai derybų srityje	Moterys turi mažesnę patirtį derybose teikiant kreditus, kas bankų personalui sudaro keblumų vedant derybas laiko ir turinio atžvilgiu.	Moterys, gaudamos kreditus, susiduria su diskriminuojančiu banko personalo elgesiu, jų verslo kaštai didesni.
Kliūtys valdymo ir kontrolės srityje	Ekonominių išteklių valdymas ir kontrolė moterims dažnai nepatinka, moterys užima kitas rinkos sritis, kuriose nedalyvauja vyrai.	Moterys susiduria su sunkumais namų ūkių taupymo proceso valdyme, tuo metu kai vyrai namų ūkio finansų disponavimą laiko savo teise.
Instituciniai apribojimai	Moterys dažnai neturi formalios nuosavybės teisių, kas apsunkina kontaktą kredito santykiuose.	Moterys jaučia didesnę spaudimą ir psichologinį smurtą iš kreditorių pusės, palyginus su vyrais.

Šaltinis: Rakauskienė, 2006, remiantis Baden, 1996.

Tendencingumas lyties atžvilgiu įtakoja moterų prieinamumą prie kredito šaltinių ir galimybę juos gauti. Kadangi moterims kaip socialinei grupei priklauso, kaip taisyklė, mažesnė nuosavybė, jos turi mažesnes pajamas ir tuo pačiu metu joms tenka didesnė atsakomybė užsiimant namų ūkiu, jo santaupomis, tai moterų indėliams ir kreditams būdingas mažesnis reguliarumas, palyginti su vyrais. **Todėl moterims turėtų būti sudarytos lankstesnės kreditavimo ir investavimo schemos.** Tačiau kredito įstaigos (bankai ir kt.) tam nėra pasirėngusios.

Žemas ekonominių išteklių paskirstymo efektyvumas ir BVP augimas. Į ekonominių išteklių sudėtį lyčių tyrimuose paprastai įeina: nuosavybė, kapitalas, investicijos, darbas ir darbo pajamos, išsilavinimas, socialinės išlaidos. Ne visi ekonominių išteklių aspektai gali būti išmatuoti kiekybiškai. Todėl tyrimuose dažnai naudojami netiesioginiai metodai, liudijantys apie ekonominių išteklių diferenciaciją lyčių pjūviu. Esminis klausimas šiuo požiūriu – kaip valstybės ekonominė politika veikia moterų ir vyrų galimybes – skatina, ar atvirksčiai – mažina lyčių nelygybę?

Lyčių tyrimai rodo, kad privatizacija padidino moterų nelygybę, nes privatizavimo metu daugiausia įmonių akcijų atiteko buvusiems įmonių vadovams, kurių tarpe buvo mažai moterų (jos sudarė apie 10% įmonių vadovų). Apie kapitalo lyčių orientaciją galima spręsti pagal vyrų užimtumo dominavimą tokiose strateginėse ūkio šakose kaip naftos perdirbimas, energetika, dujų pramonė, statyba ir transportas; o moterys daugiausia užimtoms lengvojoje, maisto pramonėje ir prekyboje.

Sąlyginai egzistuojančios „moteriškosios“ ir „vyriškosios“ šakos rodo skirtingą jų indėlį į ekonomiką – strateginių šakų produkciją sukuria paprastai „liūto dalį“ BVP. Iš čia išplaukia ir skirtingos darbo jėgos panaudojimo galimybės šiose ūkio šakose. Yra žinoma, kad ir investicijos paprastai labiau pritraukiamos į strateginius ūkio sektorius, negu į lengvąją ir maisto pramonę. Taigi egzistuoja tam tikra asimetrija ekonominių išteklių panaudojimo aspektais.

Pasaulio banko pranešime „Lytis, ekonomikos augimas ir skurdas“ (Gender, Economic Growth and Poverty. World Bank, 1999) teigiama, kad daugelio besiplėtojančių šalių realusis (gamybos) sektorius dėl egzistuojančio tendencingumo lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias) turėjo didelius nuostolius.

Kai kurių besivystančių šalių ūkyje išteklių, skirtų pagal struktūrinės plėtros ir paramos programas, perskirstymas iš vyrų moterims – namų ūkyje padidino jo efektyvumą 10-20% (World Bank, 1999; 10), o moterų laiko, skirto rūpybos ekonomikai sumažinimas, leido padidinti pajamas 10%, darbo našumą – 15% ir kapitalo (investicijų) efektyvumą net 44% (World Bank, 1999; 20).

Pasaulio banko pranešime teigiama, kad 1960-1992 metų BVP augimo, švietimo lygio ir užimtumo analizė Centrinės Afrikos šalyse, esant lyčių lygybės atotrūkiui, rodo didžiulius nuostolius investicijų srityje. Pranešime teigiama, kad, jei šiose šalyse moterų išsilavinimo augimas būtų toks, kaip Pietryčių Azijoje, tai BVP augimas būtų 0,5% didesnis (World Bank, 1999; 16). Be to, jeigu šiame regione moterų užimtumas būtų didesnis ir siektų Pietryčių Azijos moterų užimtumą, BVP galėtų ūgtelėti dar 0,3%. Taigi Centrinėje Afrikoje dėl nuokrypio vyrų pusėn BVP augimas sumažėja 0,8% į metus. O kadangi BVP augimas šiose šalyse sudarė tik 0,7%, tai lyčių asimetrijos sumažinimas švietimo ir užimtumo srityse leistų padvigubinti BVP augimo tempus (World Bank, 1999; 17).

Kitų besiplėtojančių šalių tyrimai leido padaryti išvadą, kad kreditų suteikimas moterims, kaip taisyklė, duoda kur kas didesnę pelną (Pitt and Khandker, 1998).

Užsienio prekyba ir lyčių asimetrija. Moterys ir vyrai turi skirtingas prieinamumo prie išteklių galimybes, skirtingos yra jų profesinės kompetencijos, išsilavinimas ir užimamų pareigų lygmuo, nevienodas atlyginimas. Šias skirtingas galimybes sąlygoja susiklostę lyčių santykiai makro-, mezo- ir mikrolygmenyse. **Makroekonominės politikos pokyčiai**

ne tik mokesčių sistemoje, pinigų politikoje, bet ir užsienio prekybos ir investicijų srityje gali skatinti lyčių nelygybę.

Nagrinėjant lyčių analizės ir užsienio prekybos sąsają, yra išskiriami du pagrindiniai aspektai:

- Kokie yra užsienio politikos pokyčiai lyčių požiūriu?
- Koks yra lyčių problemų poveikis užsienio prekybai ir tarptautiniams ekonominiams santykiams?⁹

Lyčių nelygybės ir užsienio prekybos politikos sąveika pasireiškia tiek **mikroekonominiu lygiu**, tiek ir platesniu mastu – **makroekonominiu lygmeniu** – šiose srityse:

– **Valstybės pajamų ir išlaidų politikoje:**

- mokestinių įplaukų sumažėjimas, liberalizavus importo muitus ir prekybos sąlygas (panaikinant prekybos barjerus), gali neigiamai veikti valstybės pajamas, kas savo ruožtu gali reikšti biudžeto išlaidų sumažėjimą socialinėms reikmėms, sveikatos apsaugai, švietimui, kultūrai;
- tokių rinkos institucinių mechanizmų įvedimas kaip privatizavimas ir paslaugų sferos „komercializacija“, susieta su prekybos liberalizavimu, dažnokai perkelia socialinių-ekonominių krūvių į socialinės reprodukcijos ir namų ūkių sritį.

– **Užimtumo srityje** (darbo rinkos feminizavimas (darbas pagal sutartis, darbas namuose, laikinas užimtumas ir pan.).

– **Vidaus rinkoje** – užsienio prekybos liberalizavimas, kaip taisyklė, neigiamai veikia vidaus rinką – gali ją susiaurinti, gali įvykti vidaus rinkos nuosmukis ir destruktija:

- maisto produktų (tokių kaip pienas, mėsa, daržovės, vaisiai) importo padidėjimas – jų gamyboje daugelyje šalių yra užimtose moterys;
- užplūdusi lengvosios pramonės importinė produkcija žlugdo vietinę gamybą ir skatina panaudotų (angl. second hand) prekių apyvartos didėjimą.

Tokiu būdu, kaip teigia pasaulinių moterų socialinių-ekonominių organizacijų atstovės, pribrendo opus būtinumas plėtoti lyčių studijas ir tyrimus užsienio prekybos srityje.

Dabartiniu metu nekelia jokių abejonių užsienio prekybos liberalizavimo įtaka įvairių pasaulio šalių atskirų socialinių grupių gyvenimo strategijoms. Pvz., eksporto didėjimas gali sukurti moterims papildomas darbo vietas, tačiau importo didėjimas siejamas su pigių ir menkos kokybės prekių tiekimu į vidaus rinką, kas smukdo vietinės gamybos konkurencingumą ir mažina moterų darbo jėgos kainą tokiose ūkio šakose, kaip lengvoji pramonė, tekstilė, drabužių siuvimas, maisto produktų pramonė, žemės ūkis ir kt.

Tyrimai rodo, kad tradicinė paslaugų sfera – tai moterų veiklos sritis, moterys dominuoja informacinių paslaugų žemutinėse grandyse – statistinių duomenų rinkime, pirmiame duomenų apdorojime, pašto paslaugų srityje, tuose bankinių paslaugų segmentuose, kur žemesnis darbo užmokestis. Tačiau informacinių technologijų srityje, programinės įrangos gamyboje, programavimo srityje moterys atstovauja menkai.

⁹ Rakauskienė, O.G. Valstybės ekonominė politika (fiskalinė, užsienio prekybos ir socialinė politika). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 635.

3.2. Lyčių lygybės įtakos vertinimas nacionalinio šalies biudžeto pajamų ir išlaidų paskirstymui

3.2.1. Lyčiai jautraus biudžeto formavimo prielaidos, jo koncepcija ir analizė pagal lytį svarba valstybės biudžeto formavimo procese

Cagatay, Keklik, Lal, Lang (2000) pabrėžia, kad vienas iš svarbiausių makroekonominės politikos elementų yra biudžeto formavimas. Paprastai nacionaliniam biudžetui priskiriamos šios esminės socialinės-ekonominės funkcijos: išteklių paskirstymas, pagrindinių socialinių paslaugų užtikrinimas, pajamų ir gerovės augimo skatinimas, kainų stabilizavimas, ekonomikos augimo ir užimtumo didinimas. Biudžetas atspindi vyriausybės ekonominės ir socialinės plėtros viziją, prioritetus bei pačios visuomenės vertybes. Pagal vyriausybės teikiamus prioritetus sprendžiama apie skirtingų socialinių grupių tarpusavio santykius bei galios pasiskirstymą. Tinkamai ir adekvačiai visuomenės poreikiams sudarytas biudžetas gali tapti teisingumo, lygiavos, skaidrumo, atskaitomybės, efektyvumo ir nuoseklumo garantu.

Lyčiai jautraus biudžeto formavimo prielaidos

Kaip jau minėta ankstesniuose disertacijos skyriuose, ekonomikos valdymo analizė negali apsiriboti tik viešuoju ir privačiuoju sektoriais. Pilnavertis ekonominės politikos modelis yra tas, kuriame lygiaverčiai minėtiesiems sektoriams vertinamas rūpybos ekonomikos sektorius, kitaip dar vadinamas „moterų“, „reproduktyviuoju“, „šeimos“. Išskirtinai moterų dominuojamoje rūpybos ekonomikoje atliekama veikla (vaikų priežiūra ir auklėjimas, maisto gaminimas, namų tvarkymas, senų žmonių priežiūra, ligonių slaugymas, šeimos kultūrinio laisvalaikio ir poilsio organizavimas ir kt.) nepriskiriama ekonominio sandėrio kategorijai, todėl neatsispindi statistikoje, yra nevertinama ir neapmokama (Rakauskienė, Krinickienė, 2009), nepaisant to, kad ugdomų žmoniškųjų išteklių pavidalu ji teikia darbo jėgą viešajam ir privačiajam ekonomikos sektoriams.

Vadovaujantis neoklasikinės ekonomikos nuostatomis, manoma, kad nėra pagrindo analizuoti rūpybos ekonomikos sektorius. Problema slypi pačioje vyraujančioje ekonominėje paradigmoje. Ji analizuoja individą, kuris visos istorijos ir kultūros kontekste siekia maksimizuoti savo naudą arba racionaliu būdu yra orientuotas į savo interesų tenkinimą. Tuo tarpu lyčių ekonomikos atstovai, kritikuodami šį klasikinį požiūrį, konstatuoja, kad „racionalusis ekonomikos žmogus“ arba *Homo Economicus* (lot.) – tai idealizuotas ekonomikos veikėjas, kurio elgsenoje nelieka vietos empatijai, konfliktiškumui, socialiai susiformavusiai preferencijų sistemai, nulemiančiai vartojimo modelius. Svarbiausia tai, kad be kitų identiteto dimensijų **racionalusis individas stokoja lyties** (Cagatay, 1998). Remiantis dominuojančia prielaida, kad politiniai tikslai ir priemonės yra universalios ir visiems tinkamos, priimta manyti, kad ekonominė politika yra **lyčiai neutrali** (angl. Gender Neutral). Tačiau būtent todėl, kad specifiniai moterų ir vyrų ypatumai bei skirtumai tarp lyčių yra ignoruojami, vyksta atvirkštinis procesas – makroekonomika faktiškai tampa **lyčiai akla** (angl. Gender Blind) (Balmori, 2003). Tai akivaizdžiai iliustruoja makroekonominėje politikoje niekaip neatsispindintis („nematomas“) neapmokamas moterų darbas (angl. Unpaid Women's Job), kuris yra nepelnytai nuvertinamas, nors iš tiesų dėl savo sukuria-

mos pridėtinės vertės sudaro nemenką šalies BVP dalį (įvairiais vertinimais – nuo 6 iki 8 proc. BVP). Tokiu būdu lyčių nelygybės problema dar labiau išsiskiria visuomenėje, savo ruožtu darydama neigiamą įtaką bendram makroekonomikos vystymuisi.

Formuojant fiskalinę politiką, taip pat aštriai juntama vyraujančio ekonominio modelio įtaka – **valstybės biudžetas perima „lyčiai aklos“** (angl. Gender Blind) **makroekonominės politikos koncepcines nuostatas**. Valstybės biudžetas – tai techninė priemonė, kurioje atsispindi vyriausybės politiniai prioritetai, biudžete pateikiami finansine išraiška. Tai dokumentas, apimantis vyriausybės pajamas ir išlaidas, dėl to į jį žvelgiama kaip į vyriausybės deklaruojamų principų ir vertybių visumą (Balmori, 2003). Įprastinė biudžeto formavimo praktika – tai siekis patenkinti vienaarūšių individų poreikius, nepripažįstant akivaizdžių jų skirtumų, tokių kaip klasė, lytis, amžius, priklausymas tam tikrai etninei grupei ar gyvenamajai vietai ir kt. Tokiu būdu ignoruojamas skirtingas biudžeto poveikis atskiroms socialinėms individų grupėms (Balmori, 2003), ypač – moterims ir vyrams.

Rengiant valstybių biudžetus „aklumas lyčiai“ reiškiasi per biudžeto konceptualinę struktūrą ir naudojamus statistinius duomenis. Budlender, Elson, Hewitt, Mukhopadhyay (2002) išskiria šiuos svarbius momentus, kuriuos ignoruoja tradiciniai valstybių biudžetai:

1. Moterų indėlis į makroekonomiką yra nuvertinamas, nes rinkoje vyrauja tendencingumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias), ir susiduriama su išsamios ir adekvačios statistikos trūkumu.

2. Egzistuoja neapmokama ekonomika (kitaip – „rūpybos“, „šeimos“, „reproduktyvioji“), kurioje pagrinde moterys atlieka didžiąją dalį darbo rūpinantis ir ugdant darbo jėgą bei išlaikant socialinę struktūrą ir socialinį kapitalą (savanoriškos organizacijos, bendruomeniniai kaimynystės forumai ir kt.).

3. Bendros gamybinės produkcijos, santaupų, investicijų, importo ir eksporto kriterijai gali jautriai įtakoti skirtingus lyčių vaidmenų modelius ir išteklių pasiskirstymą pagal lytį.

Ši dominuojanti pasaulyje fiskalinės politikos formavimo praktika, kaip taisyklė, didžiausią neigiamą įtaką daro neturtingiausiai, dažnai marginaliai visuomenės daliai. Moterys, kaip žinia, disponuoja kur kas mažesne galia, turtu ir poveikiu politiniams sprendimams nei vyrai. Dažniausiai moterys yra labiausiai socialiai nuskriausta visuomenės dalis, atsidurianti politinio ir ekonominio žaidimo paraštėse – jų galia paveikti biudžeto procesus yra maža, palyginus su kitomis (paprastai vyrų dominuojamomis) interesų grupėmis. Dažniausiai nepasiturinčiųjų poreikių tenkinimas realizuojamas naudojant epizodines izoliuotas pastangas (programas, nukreiptas kovai prieš skurdą, mobilias medicinos paslaugas, smulkiuosius kreditus žemės ūkio veiklai ir kt.), kurios neišsprendžia esminių socialinių-ekonominių iššūkių. Atvirkščiai – lyčių nelygybė dar giliau prasiskverbia į visus socialinius, ekonominius ir politinius santykius (Balmori, 2003).

Tačiau, kaip teigia Ržanycina (2002), vis dėlto egzistuoja būdas, galintis sušvelninti lyčių nelygybės pasekmes, o ilgalaikėje perspektyvoje – visiškai jas eliminuoti iš visuomenės socialinio-ekonominio gyvenimo. Pačiame valstybės biudžete yra užslėptas potencialas, galintis spręsti netolygaus finansinių išteklių paskirstymo problemą tarp moterų ir vyrų socialinių grupių. Metodika, vadinama „**lyčiai jautriu biudžetu**“ (angl. Gender Responsive Budget) suteikia galimybę įvertinti, ar reali vyriausybės politika, o būtent biudžeto išteklių paskirstymas, atitinka viešai deklaruojamus antidiskriminacinius įsipareigojimus, priisimtus nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu.

Lyčiai jautraus biudžeto koncepcija

Pastaraisiais metais ES vis dažniau pabrėžiama, kad efektyvi ekonominė politika yra ta, kuri formuojama vadovaujantis socialinio teisingumo principu ir atsižvelgia į kiekvieną, net ir į labiausiai socialiai pažeidžiamą visuomenės narį. **Lyčiai jautrus biudžetas (angl. Gender Responsive Budget) – tai svarbi lyčių lygybės politikos priemonė, padedanti realizuoti moterų ir vyrų lygių galimybių principą praktikoje.** Pasaulyje yra žinoma apie 60 valstybių, kuriose formuojant biudžetą atsižvelgiama į lyčių aspektą. Australija buvo pirmoji šalis, kurioje nuo 1984 m. kasmet pradėtos rengti ataskaitos apie taip vadinamus „moterų biudžetus“. Po to sekė kitos Tautų Sandraugos (angl. Commonwealth of Nations) valstybės ir kai kurios Afrikos bei Azijos šalys (Balandynowicz-Panfil, Opacka, 2005).

Pekino veikslių platformoje (1995 m.) pabrėžiama, kad moterų pažangai skatinti visame pasaulyje buvo skiriama nepakankamai finansinių išteklių. Siekiant ištaisyti padėtį, tikslinga integruoti lyčių perspektyvą į visas biudžeto programas visose politikos srityse (Pekino veikslių platforma, 345 skirsnis). Vienas iš strateginių platformos tikslų probleminėje srityje „Moterys ir ekonomika“ – skatinti ekonomines moterų teises ir nepriklausomybę, įskaitant ir didesnę ekonominių išteklių kontrolę. Visuomenėje moterys yra nepakankamai atstovaujamos, menkai ginami jų interesai ir tuo pačiu jos, sudarydamos daugiau kaip pusę žmonijos, turi itin **ribotą priėjimą prie finansinių-ekonominių išteklių bei nelygiavertę galimybę naudotis makroekonomikos objektų (biudžeto, užsienio prekybos ir kt.) teikiama nauda, palyginus su vyrų socialine grupe.** Lyčiai jautraus biudžeto metodika siūlo spręsti šią aktualią problemą – perskirsčius biudžeto išlaidas pagal specifinius lyčių poreikius, būtų užtikrintas lyčių lygybės bei socialinio teisingumo principas. **Darnios ekonominės plėtros pagrindas yra efektyvi fiskalinė politika, todėl lyčių aspektas vaidina svarbų vaidmenį, formuojant ir skirstant valstybės finansus.** Remiantis tuo, daugelyje ES ir pasaulio šalių buvo pradėtos lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvos.

Daugumos lyčių ekonomikos tyrėjų (H.H. Balmori, D. Budlender, R. Sharp, D. Elson, L. Ržanycinos, O.G. Rakauskienės ir kt.) nuomone, **lyčių nelygybė, įsišaknijusi visuomenėje dėl galingų lyčių vaidmenų stereotipų, daro neigiamą poveikį ekonomikai – stabdo jos augimą.** Siekiant spręsti šią problemą, pasitelkiamas lyčiai jautrus biudžetas (toliau – LJB) – priemonė, užtikrinanti, kad valstybės biudžetas atsižvelgtų ir tenkintų atskirų socialinių grupių (moterų ir vyrų, vaikų, neįgaliųjų, senyvo amžiaus žmonių ir kt.) poreikius ir interesus.

Rakauskienė, Krinickienė (2009) pažymi, kad **LJB, pirma, tai nėra biudžetas, sudaromas atskirai moterims ir vyrams; antra, tai nereiškia atskiros biudžeto eilutės, skirtos lyčių lygybei įgyvendinti; trečia, tai nereiškia biudžeto padalijimo perpus moterims ir vyrams.** Jo tikslas – performuoti valstybės biudžetą atsižvelgiant į jo daromą poveikį abiems lytims bei nustatyti, kokie moterų ir vyrų poreikiai sutampa, kokie skiriasi. Ten, kur poreikiai skiriasi, lešos turi būti perskirstomos (Budlender, Sharp, 1998; Rakauskienė, Lisauskaitė, 2008).

Skiriami šie pagrindiniai **LJB tikslai** (Rakauskienė, Krinickienė, 2009):

- didinti moterų dalyvavimą priimant ekonominius sprendimus ir sudarant valstybės biudžetą;

- didinti visos visuomenės kompetenciją biudžeto klausimais (užtikrinti prieinamą informaciją, konsultavimą ir kt.);
- didinti vyriausybės sprendimų biudžeto klausimais skaidrumą ir efektyvumą;
- didinti vyriausybių atskaitomybę už prisiimtus išpareigojimus lyčių lygybės srityje;
- užtikrinti priemones valstybinių išlaidų stebėsenai atlikti: nepaisant biudžete numatytų išpareigojimų lyčių lygybei skatinti, faktinės išlaidos gali jų neatitikti. Todėl svarbu ne tik įvertinti suplanuotas, bet ir faktines biudžeto išlaidas bei nustatyti jų įtaką moterims ir vyrams.

Reikšminga tai, kad **LJB yra neatsiejama lyčių aspekto integravimo (angl. Gender Mainstreaming) dalis**, padedanti vyriausybei vykdyti savo tarptautinius išpareigojimus siekiant lyčių lygybės. **LJB yra praktinis lyčių aspekto integravimo strategijos – šiuolaikinio tarptautinio požiūrio į lyčių lygybę – pritaikymas** (Budlender, Elson, Hewitt, Mukhopadhyay, 2002). Lyčių aspekto diegimas biudžeto formavimo procese reiškia biudžeto įvertinimą per lyčių prizmę, įtraukiant moterų ir vyrų lygių galimybių aspektą į visus biudžeto sudarymo etapus, ir pajamų bei išlaidų restruktūrizavimą siekiant skatinti lyčių lygybę (Rakauskienė, Lissauskaitė, 2008).

Remiantis lyčių ekonomikos klasikų pateiktais LJB savokos apibūdinimais, autorė siūlo šį konceptualų apibrėžimą, išsamiai atskleidžiantį priemonės reikšmingumą lyčių lygybės politikos kontekste: **LJB – tai šiuolaikinė socialinė technologija, įgalinanti identifikuoti užslėptą lyčių nelygybę bei nustatyti valstybės pajamų ir išlaidų struktūros įtaką moterų ir vyrų socialinei-ekonominei padėčiai bei iš to išplaukiančioms jų galimybėms. Pasitelkiant viešųjų finansų persikirstymą pagal specifinius moterų ir vyrų socialinių grupių poreikius, vyriausybei sudaroma galimybė atkurti lyčių balansą socialiniame-ekonominiame visuomenės gyvenime ir tokiu būdu realiai įgyvendinti lyčių lygybės principą** (Ržanycina, 2002; Balmori, 2003; Rakauskienė, Krinickienė, 2009).

Užsienio šalių vyriausybės, naudojančios LJB metodologiją savo fiskalinėje politikoje, paprastai siekia vidaus valdymo efektyvumo, informavimo bei atskaitomybės savo šalies parlamentui tikslų (Budlender, Elson, Hewitt, Mukhopadhyay, 2002). Vykdam LJB iniciatyvas (angl. Gender Budget Initiatives), pirmiausia atliekama **valstybės biudžeto analizė**, o tik vėliau vyksta paties **LJB formavimas**. Egzistuoja skirtumas tarp LJB analizės ir jo formavimo. Atliekant analizę siekiama įvertinti, ar veikiantis biudžetas atliepia diferencijuotus moterų ir vyrų socialinių grupių poreikius, o formuojant biudžetą vyksta lyčių aspekto integravimas į planavimo ir finansinių išteklių paskirstymo (atsižvelgiant į lyčių poreikius) etapus (Balmori, 2003). Svarbu pabrėžti, kad LJB analizė padeda atskleisti valstybės biudžeto neefektyvumo priežastis, susietas su lyčių diskriminacija, leidžia efektyviau paskirstyti išlaidas, dažnai parodo valstybės pajamų didinimo galimybes strateginėje perspektyvoje (Rakauskienė, 2006).

Analizė pagal lytį valstybės biudžeto formavimo procese

Analizė pagal lytį (angl. Gender Analysis) – tai sisteminis analitinis procesas, skirtas nustatyti, suvokti ir apibūdinti lyčių skirtumus, lyčių vaidmenų svarbą ir galios dinamiką specifiniame kontekste (USAID, 2011). Viešųjų finansų sistemoje analizė pagal lytį yra palyginti nauja stebėsenos priemonė, padedanti nustatyti lyčių nelygybės sąlygotas valstybės biudžeto neefektyvumo priežastis. **Ji padeda veiksmingiau paskirstyti išlaidas ir dažnai**

parodo valstybės pajamų didinimo galimybes strateginėje perspektyvoje (Rakauskienė, Lissauskaitė, 2008).

Valstybės biudžeto analizė pagal lytį taip pat nagrinėja moterų ir vyrų mokesčių naštos dydį bei biudžeto pajamų paskirstymą lyčių aspektu. Ji leidžia nustatyti moterų ir vyrų padėties netolygumus valstybės pajamų ir išlaidų struktūroje, vartojimo ir investicijų srityse. Remiantis tuo, kad moterų ir vyrų socialinės elgsenos motyvai bei lūkesčiai skiriasi, lyčių ekonomikoje konstatuojama, kad egzistuoja lyčių atotrūkis (angl. Gender Gap), socialiniu ir ekonominiu požiūriu reikalaujantis papildomos analizės (Rakauskienė, 2002).

Valstybės biudžeto formavimo procese vadovaujamosi neutralumo lyčiai principu. Tai reiškia, kad dauguma biudžeto išlaidų nėra tikslingai nukreipiamos specifiniams moterų ar vyrų poreikiams tenkinti. **Tuo tarpu sudarant LJB ne tik planuojamos pajamos ir išlaidos, bet ir įvertinamas jų galimas poveikis abiem lytims.** Atsižvelgiant į skirtingus lyčių poreikius, šis poveikis dažniausiai būna skirtingas. **Pritaikius analizę pagal lytį valstybės biudžeto sudarymo procese, stengiamasi atsižvelgti į savitus moterų ir vyrų poreikius visose visuomenės gyvavimo srityse, mažinant moterų ir vyrų nelygybę, sąlygotą neadekvataus biudžeto išlaidų paskirstymo.** Šiuose biudžetuose atsispindi vyriausybių įsipareigojimai įgyvendinti lyčių lygybės nuostatas visose valstybės valdymo bei visuomenės gyvavimo srityse, jie yra derinami su valstybės biudžetiniais įsipareigojimais visos šalies – jos ekonomikos, politikos, socialinės gerovės – mastu (Bakker, 1994).

Budlender, Sharp ir Allen (1998) pateikia šias pagrindines priemones, įgalinančias atlikti valstybės biudžeto analizę pagal lytį:

- 1. Į lyčių aspektą atsižvelgiančios politikos (angl. Gender Aware Policy) įvertinimas.** Tai yra analitinis požiūris, pagal kurį egzistuojančios valstybinės programos ir projektai nagrinėjami atsižvelgiant į juose integruotą lyčių aspektą. Ši priemonė remiasi prielaida, kad vykdoma politika yra lyčiai neutrali, ir jos sąlygotas netolygus išteklių paskirstymas didina lyčių nelygybę.
- 2. Gaunančiųjų naudą įvertinimas pagal lytį.** Ši tyrimo metodika leidžia įvertinti, koku mastu vyriausybės vykdoma politika ir programos tenkina atskirų socialinių visuomenės grupių (moterų ir vyrų) poreikius.
- 3. Viešųjų išlaidų paskirstymo analizė pagal lytį.** Ši metodika įgalina atskleisti, kaip vyriausybinių programų išlaidos pasiskirsto pagal lytį namų ūkiuose tarp moterų ir vyrų, mergaičių ir berniukų.
- 4. Mokesčių naštos paskirstymo analizė pagal lytį.** Ši tyrimo metodika analizuoja tiesioginius ir netiesioginius mokesčius, siekiant nustatyti skirtingų individų ir namų ūkių apmokestinimo lygį.
- 5. Biudžeto įtakos laiko panaudojimui analizė pagal lytį.** Ši metodika tiria, kaip biudžeto išlaidų paskirstymas paveikia moterų laiko našatą atliekant neapmokamus rūpybos darbus namų ūkiuose.
- 6. Į lyčių aspektą atsižvelgiančios ekonominės politikos formavimas vidutinės trukmės laikotarpiu.** Lyčių aspektas integruojamas į ekonominės politikos modelius vidutinės trukmės perspektyvoje.
- 7. Lyčiai jautraus biudžeto ataskaita.** Šis tyrimo metodas apima atskaitomybės procesą, integruojantį visus aukščiau išvardintus punktus.

Rakauskienė, LISAUSKAITĖ (2008) pažymi, kad analizės pagal lytį naudojimas Lietuvos makroekonominėje politikoje leistų geriau spręsti makroekonomikos pusiausvyros, stabilaus ir subalansuoto ekonomikos augimo problemas. LJB yra svarbus mechanizmas, užtikrinantis geresnį ekonominių tikslų ir socialinių išpareigojimų suderinamumą, o analizė pagal lytį leidžia pagrįsti ir efektyviau paskirstyti valstybės išlaidas, tenkinant esminių visuomenės socialinių grupių – moterų ir vyrų – poreikius. Tai ilgalaikėje perspektyvoje daro palankų poveikį ir valstybės pajamų didėjimui.

3.2.2. Ekonominiai lyčių nelygybės kaštai ir lyčiai jautraus biudžeto privalumai

LJB koncepcija gimė tolydžio augant suvokimui, kad **makroekonominė politika gali didinti arba mažinti lyčių atotrūkį (angl. Gender Gap) pajamų, sveikatos, švietimo ir kitose srityse, tokiu būdu dar labiau komplikuojant arba, priešingai, pagerinant moterų ir vyrų kaip atskirų socialinių grupių gyvenimo lygį.** Viena svarbiausių makroekonominės politikos sričių yra valstybės biudžetas – vyriausybės politinė ataskaita, kurioje pagal formuojamas viešąsias pajamas ir skirstomas išlaidas atsispindi vyriausybės socialiniai ir ekonominiai prioritetai. Nors biudžeto nuostatos gali atrodyti lyčiai neutralios, tačiau realiai jos skirtingai įtakoja moteris ir vyrus, nes abiejų lyčių vaidmenys, atsakomybės sritys ir gebėjimai bet kurioje visuomenėje niekada nėra vienodi.

D. Elson (2002) teigia, kad lyčių nelygybė yra neefektyvi ir brangiai atsieina ne tik moterims, vaikams bei patiems vyrams. Dėl jos mažėja gamybos apimtys, žmonių gebėjimų plėtra, laisvalaikio galimybės ir visuomenės gerovė. Moterų įgalinimas (angl. Empowerment of Women) ekonomikos srityje suteiktų šalims galimybę padidinti gamybos produktyvumą, tobulinti žmogiškuosius išteklius, mažinti stresą ir gerinti visuomenės sveikatą.

Rakauskienė, Krinickienė (2009) išskiria šiuos pagrindinius lyčių nelygybės kaštus:

- **Nepakankamas lėšų skyrimas moterų išsilavinimui mažina šalies BVP.** Atliktas ekonominio augimo ir švietimo tyrimas parodė, kad šalyse, kuriose moterų ir vyrų priėmimo į pradinį ir vidurinį mokslą santykis yra žemesnis nei 0,75, tikėtina, kad BVP bus 25 proc. mažesnis nei šalyse, kuriose lyčių nelygybė švietimo srityje yra mažesnė.
- **Panaikinus lyčių diskriminaciją užimtumo ir darbo užmokesčio srityse padidėtų ne tik moterų, bet ir nacionalinės pajamos.** Lyčių nelygybės tyrimai Lotynų Amerikos darbo rinkoje parodė, kad panaikinus lyčių nelygybę moterų atlyginimai pakiltų 50 proc., o nacionalinės gamybos apimtis išaugtų 5 proc.
- **Lyčių nelygybė sumažina kiekvienos būsimos kartos produktyvumą.** Pasaulio banko ekspertų teigimu, moterų gerovės augimas susijęs su visuomenės produktyvumu ateityje. Galimybė, kad vaikai bus įtraukti į švietimo sistemą, didėja kartu su jų motinų išsilavinimo lygiu. Papildomos motinų pajamos daro didesnę palankų poveikį namų ūkių investicijoms į geresnes maitinimosi, sveikatos apsaugos, išsilavinimo bei gyvenimo sąlygas negu papildomos pajamos, kurias gauna tėvai.
- **Lyčių nelygybė varžo pasiūlos augimą naudojant struktūrines reguliavimo priemones.** Besivystančiose šalyse išaugus pasėlių kainoms, ekonomistai tikisi, kad ūkininkai stengsis jų auginti daugiau. Tačiau jeigu visos pajamos sutelkiamos ūkininkų vyrų rankose, ūkininkės moterys neturės jokios paskatos auginti daugiau žemės ūkių produkcijos. Netgi jeigu tam tikra pinigų dalis ir pasiektų moteris,

tikėtina, kad jos dėl laiko stokos neįstengtų išauginti rinkai daugiau pasėlių, kadangi jų užimtumas namų ūkyje, atliekant rūpybos funkcijas, užima didžiąją dalį jų laisvo nuo darbo laiko.

- **Moterų laiko našta (angl. Women's Time Burden) yra didelis šalies ekonominio ir socialinio augimo stabdis.** Moterys yra per daug, o ne nepakankamai išnaudotas šalies, taip pat ir šeimos, išteklius (pagal Budlender, Elson, Hewitt, Mukhopadhyay, 2002).

LJB diegimas valstybės ekonominėje politikoje galėtų suteikti naudą atskiroms socialinėms visuomenės grupėms – moterims ir vyrams; tuo pačiu padidėtų individų moki paklausa, bendras vartojimo lygis, išaugtų gamybos ir paslaugų apimtys. Mokslinėje literatūroje išskiriami šie LJB diegimo privalumai (remiantis Budlender, Elson, Hewitt, Mukhopadhyay, 2002):

- **Darbo ir gamybos našumas.** Makroekonominės politikos priemonės gali padidinti darbo ir gamybos našumą (pavyzdžiui, besivystančiose šalyse moterims suteikiant didesnį žemės ūkio naudmenų kiekį, padidinant valstybės biudžeto asignavimus moterų švietimui) arba, atvirkščiai, sumažinti (pavyzdžiui, moterims skiriant mažesnę žemės naudmenų kiekį, mažinant valstybės išlaidas moterų švietimui, apribojant kreditų gavimą, naikinant subsidijas ir kt.). Makroekonominės politikos priemonės (tame tarpe ir fiskalinės – biudžeto formavimo) parodo šalies vyriausybės veiklos prioritetus ir mastą, kuriuo ji yra linkusi spręsti visuomenės socialines problemas, atsižvelgiant į moterų ir vyrų socialinių grupių poreikius.
- **Lyčių skirtumai švietimo srityje.** Jei taikomos makroekonominės politikos priemonės didina lyčių atskirtį švietimo srityje, tai gali daryti įtaką BVP mažėjimui. Šis procesas vyksta tiesiogiai – sumažinus švietimo sistemos finansavimą, arba netiesiogiai – taikant struktūrinio reguliavimo priemones, kurių pasėkoje didėja namų ūkių skurdas. Ir atvirkščiai, BVP mažėjimas gali būti pristabdytas, jeigu makroekonominės politikos priemonės skatina išlaidų švietimo sistemai didėjimą, ypač pradiniam išsilavinimui įgyti, ir tuo pačiu metu taikomos priemonės, mažinančios namų ūkių skurdą, kuris besivystančiose šalyse dažniausiai nulemia mažesnę mergaičių skaičių mokyklose.
- **Lyčių nelygybė darbo rinkoje.** Makroekonominės politikos priemonės gali sumažinti lyčių nelygybę darbo rinkoje tiesiogiai – išplečiant galimybes moterims įsidarbinti valstybinio sektoriaus institucijose, nes lyčių nelygybė įsidarbinant valstybės įstaigose dažniausiai yra mažesnė nei privačiame sektoriuje; arba panaikinant moterų ir vyrų darbo užmokesčio, darbo sąlygų ir galimybių įsidarbinti skirtumus taikant įvairias užimtumo didinimo priemones. Lyčių nelygybę darbo rinkoje galima sumažinti ir netiesiogiai – taikant ekonomikos augimą skatinančias programas, kurios prisideda prie darbo vietų moterims sukūrimo (pvz., aprangos ar elektronikos prekių pramonės išplėtimas).
- **Struktūrinių reguliavimo priemonių įtaka pasiūlai.** Lyčių nelygybė gali apriboti pasiūlą (gamybos apimtį), jeigu moterims iškyla didelis laiko poreikis atlikti rūpybos darbus namų ūkiuose. Tokie suvaržymai tiesiogiai padidėja, jeigu makroekonominėmis politikos priemonėmis sumažinamos valstybės teikiamos socialinės ir infrastruktūros paslaugos – tai padidina moterų darbo krūvį bei jų laiko našatą dirbant neapmokamą darbą namuose.

Šie pavyzdžiai rodo ypatingą makroekonominę politikos priemonių analizės svarbą: ji padeda atskleisti, ar vykdoma makroekonominė politika padidina, ar sumažina visuomenės išlaidas, patiriamas dėl lyčių nelygybės. Akivaizdu, kad visuomenė, valstybė ir jos ekonomika laimi, jeigu makroekonominė politika formuojama taip, kad lyčių nelygybė būtų sumažinta arba visiškai panaikinta. Eliminavus moterų ir vyrų nelygybę visuomenė gautų naudos, kuri pasireikštų šiais aspektais: padidėtų prekių ir paslaugų gamybos apimtys, pailgėtų laisvalaikis, padidėtų galimybės gyventi visavertį, laimingą gyvenimą (dėl pagerėjusios sveikatos, galimybės įgyti ir panaudoti išgūdžius, dėl atsivėrusių galimybių dalyvauti priimančias sprendimus ir kt.) (Rakauskienė, Krinickienė 2009).

3.2.3. Lyčiai jautraus biudžeto diegimo etapai ir geroji užsienio šalių praktika

Rengiant LJB, dauguma organizacijų susiduria su rimtais metodologiniais iššūkiais. Vienas iš jų – tai statistinių duomenų trūkumas. Apie tai, kokius duomenis turėtų apimti lyčių aspektu diferencijuoti statistiniai rodikliai (angl. Gender Dissagregated Data), plačiau kalbama ankstesniuose disertacijos skyriuose. Kaip ir kiekvienas projektas, LJB yra įgyvendinamas tam tikrais etapais, kurie yra pateikiami 5 lentelėje.

5 lentelė. Lyčiai jautraus biudžeto įgyvendinimo etapai

Etapo Nr.	Etapo pavadinimas	Apibūdinimas
I	Tyrimo srities nustatymas	Šiame etape pasirenkamos tyrimo sritys ir atliekama jų analizė. Dažniausiai pasirenkamos sritys yra sveikatos apsauga, švietimas, darbo rinka, vaikų priežiūra ir rūpinimasis šeimos nariais. Jeigu tik įmanoma, analizė turėtų būti pagrįsta oficialiais statistikos duomenimis.
II	Tikslų ir siekiamų rezultatų nustatymas	Atlikus bendrą moterų ir vyrų padėties analizę, įvertinama, kurioms sritims reikalinga skubi intervencija ir pokyčiai. Nustatomi tikslai, pavyzdžiui, tikslas – sukurti daugiau darbo vietų moterims aukštųjų technologijų srityje. Sekantis žingsnis – pasirinkti tyrimo metodologiją ir priemones tikslams pasiekti.
III	Konsultacijos ir komunikavimas	Šiame etape reikalingos konsultacijos su NVO ir bendravimas su projekto naudos gavėjais. Tai itin svarbu, nes būtent jie gali išsamiai atskleisti savo poreikius. Kartais bendravimas su projekto naudos gavėjais ne visada įmanomas dėl didelių kaštų.
IV	Rekomendacijų formulavimas	Tai yra lemiamas etapas. Analizuojamos visos viešojo sektoriaus išlaidos ir įgyvendinami projektai. Turi būti atsakyta į sekančius klausimus: <ul style="list-style-type: none"> • Kokie yra galimi problemos sprendimo būdai? • Kaip sprendimai yra susiję su anksčiau užsibrėžtais tikslais? • Kas bus atsakingas už pokyčių įgyvendinimą ir kokios finansinės priemonės bus reikalingos?

V	Atsiskaitymas už pasiekus rezultatus	Projekto autoriai turi žinoti, kas ir koku būdu bus informuotas apie tyrimo rezultatus ir siūlomas rekomendacijas. Ar tai bus vietos valdžia? Kokios žiniasklaidos priemonės bus kviečiamos pavišinti rezultatus? Kokia forma bus tinkamiausia pristatymui?
VI	Įvertinimas	Bet kuris sėkmingas projektas turi būti įvertintas. Ignoruojant šį etapą būtų sunku įrodyti, kad projektas buvo įgyvendintas ir koku mastu tai atlikta. Nesėkmės atveju turi būti išanalizuotos priežastys ir pateikti pasiūlymai ateities veiksams. Įvertinimas turėtų apimti šiuos klausimus: <ul style="list-style-type: none"> • Ar projektas atsižvelgia į gyventojų gyvenimo kokybę? • Ar tinkamai pasirinkta tyrimo sritis? • Ar tai buvo efektyvu? • Ar buvo pasiekti tikslai? • Ar poveikis bus ilgalaikis?

Šaltiniai: Balandynowicz-Panfil, Opacka, 2005, remtasi: Budlender, Hewitt, 2003; Budlender, Elson, Hewitt, Mukhopadhyay, 2002.

Kaip pažymi Balandynowicz-Panfil ir Opacka (2005), daugumai LJB projektų, įgyvendintų užsienyje, yra būdinga keletas bendrų bruožų:

- didelė projektų ir tyrimo būdų įvairovė, ypač būdinga Europos valstybėms;
- Finansų ministerijos atstovo įtraukimas į projektą. Remiantis užsienio šalių gerąja patirtimi, pastebėta, kad be ministerijos dalyvavimo yra įmanoma atlikti analizę, tačiau, atsižvelgiant į tai, kad LJB tikslas yra pakeisti finansų politiką, tai gali būti pasiekta tik bendradarbiaujant su atitinkamų institucijų atstovais, turinčiais realių valdžių. Taip pat didelę naudą teikia bendradarbiavimas su institucijomis, atsakingomis už socialinę politiką, lygybės skaidą ir diskriminacijos mažinimą;
 - tyrimo rezultatai dažniausiai pristatomi dviem būdais: atskiru dokumentu (pavyzdžiui, „Moterų biudžetas“, Australija) arba kaip valstybės biudžeto dalis (Prancūzijoje);
 - kai kurios šalys atlieka padėties ir išlaidų analizę tik moterų atžvilgiu, kitos teikia pirmenybę tyrimui, nagrinėjančiam ir moterų, ir vyrų problemas;
 - dauguma šalių naudojami nevyriausybinių organizacijų ir ekspertų parama. Pastarieji paprastai atlieka biudžeto analizę pagal lytį. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje veikia moterų grupė, kuri reguliariai įvertina Finansų ministerijos strategiją ir rengia susitikimus su ministerijos atstovais;
 - siekiant remti LJB projektus, Finansų ministerijos atstovams ir ekspertams organizuojami apmokymai ir konferencijos,
 - naudojamos įvairios LJB pristatymo formos: profesionalus ir populiarus pristatymas, tiesioginis kontaktas su parlamento nariais.

6 lentelėje koncentruotai pateikiami LJB projektų bruožai Europoje ir Australijoje.

6 lentelė. Lyčiai jautraus biudžeto projektų Europoje ir Australijoje apibūdinimas

Šalis	Projekto apibūdinimas
Prancūzija	Nuo 2000 m. kasmet atliekama valstybės biudžeto analizė. „Geltonojoje ataskaitoje“ pateikiama visų vyriausybės ministerijų ir departamentų išlaidų analizė pagal lytį. Vykdoma programa moterų verslumui remti.
Didžioji Britanija	Nuo 2001 m. reguliariai vyksta konsultacijos su moterų organizacijomis. Atliekami tyrimai, siekiant nustatyti finansų politikos įtaką moterų padėčiai. Pateikiamomis ataskaitomis naudojamosi, norint modifikuoti mokesčių sistemą.
Šiaurės šalis	2002 m. pradėti vykdyti pilotiniai projektai. Norvegijoje pateikta vidutinės trukmės programa, apimanti visų ministerijų biudžetų analizę pagal lytį. Danijoje vykdyta 2002-2006 m. vidutinės trukmės programa, dalyvaujant ekspertams. Švedijoje vykdoma ilgalaikės trukmės programa, siekiant pilnai integruoti lyčių aspektą į biudžetą. Pilotinės sritys – socialinė politika, regioninis vystymasis ir transportas.
Austrija	Buvo pradėta viešųjų finansų analizė lyčių aspektu; pagrindinė interesų sritis – fiskalinė politika. Finansų ministerija bendradarbiauja su instituto “Volkswirtschaftstheorie und politik” ekspertais.
Belgija	Bendradarbiaujant su ekspertais ir mokslinėmis institucijomis pradėti vykdyti pilotiniai projektai, vertinantys valstybės biudžetą lyčių aspektu. Pirmasis etapas apėmė tyrimo priemonių įvertinimą, antrasis – susitikimus su mokslininkais ir ministerijų atstovais, siekiant aptarti gautus ataskaitų rezultatus ir pasiūlyti atitinkamus pokyčius.
Australija	Australija yra šalis pionierė LJB diegimo srityje. Vyriausybė įgyvendino daugybę rekomendacijų, kiekvienais metais išleidžiamas leidinys „Moterų biudžetas“ (angl. Women’s Budget).

Šaltiniai: Balandynowicz-Panfil, Opacka, 2005; remtasi: Budlender, Hewitt, 2003; Budlender, Elson, Hewitt, Mukhopadhyay, 2002.

Kiti LJB diegimo užsienyje gerosios praktikos pavyzdžiai pateikiami 2 priede (Lenkija (Gdansko miesto patirtis), Vokietija (Berlyno miesto patirtis)).

3.3. Lyčių lygybės įtakos vertinimas šalies užsienio prekybai

3.3.1. Prekybos liberalizavimo, ekonomikos plėtros ir lyčių lygybės tarpusavio sąveika

Lyčių aspektas (angl. Gender Aspect) – svarbus užsienio prekybos politikos veiksnys. Klasikinės ekonomikos teorijos atstovai laikosi požiūrio, kad užsienio prekyba kaip neatsiejama makroekonominės politikos dalis yra neutrali lyčių aspektu. Tačiau lyčių

ekonomikos atstovai (Bakker, 1994; Vander Stichele, 1998; Cagatay, 2001; Randriamaro ir Williams, 2003; Rakauskienė, 2006; Van Staveren, 2007) tvirtina, jog dėl visuomenėje įsišaknijusių lyčių vaidmenų stereotipų moterų socialinė-ekonominė padėtis yra kur kas nepalankesnė už vyrų, jos turi menkesnę priėjimą prie finansinių-ekonominių išteklių, moterų galia ir įtaka neprilygsta vyrų socialinės grupės poveikimui. Būtent todėl iš užsienio prekybos jie gauna skirtingą naudą (arba nuostolį). Užsienio prekybos įtaka lytims yra nevienoda, nes pačioje makroekonomikoje vyrauja lyčių nelygybės principai, dėl kurių ji tampa ne lyčiai neutrali, o „lyčiai akla“. Daroma išvada, kad **užsienio prekybos politikoje yra nepaisoma lyčių aspekto ir kad lyčių santykiai turi didelę reikšmę makroekonominės politikos įgyvendinimo rezultatams** (Rakauskienė, 2006).

Remiantis aukščiau minėtųjų autorių tyrimais, daromos dvi reikšmingos išvados: pirmą, **užsienio prekybos liberalizavimas padidina lyčių nelygybę, antra, savo ruožtu lyčių nelygybė neigiamai veikia užsienio prekybos efektyvumą**. Iš to daroma apibendrinanti išvada, kad **lyčių aspektas yra labai svarbus užsienio prekybos veiksnys** (Rakauskienė, 2006).

Užsienio prekyba – ekonomikos plėtros objektas. Prekybos politika plačiau prasme apibrėžiama kaip nacionalinių taisyklių ir mechanizmų pritaikymas prekybinei veiklai su užsienio valstybėmis. Prekybos politika yra glaudžiai susijusi su vietos fiskaline, monetarine ir darbo rinkos politika, taip pat ir kitomis sritimis makro lygyje, tokiomis kaip užsienio pagalba ir investicijos, struktūrinės reformos, valstybės skola ir vystymasis (Randriamaro, 2006).

Kaip teigia žymi sociologė, žmogaus teisių aktyvistė ir lyčių ekonomikos ekspertė Zo Randriamaro, Daugiašalės prekybos sistemos (angl. MTS - Multilateral Trading System) plėtros mastai ir PPO taisyklės yra nuolatinė nesutarimų pagrindas tarp išsivysčiusių ir besivystančių šalių. Iš pradžių, remiantis tradicine logika, buvo manoma, kad prekybos liberalizavimas ir yra esminis veiksnys, kuris automatiškai užtikrins skurdžių valstybių ekonomikos augimą ir plėtrą. Tačiau akademinuose ir politiniuose sluoksniuose vyksta aršios diskusijos dėl ryšio tarp atvirosios prekybos kaip būtinos jos liberalizavimo sąlygos ir ekonomikos augimo. Kai kurie mano, kad šis ryšys yra palankus (Dollar ir Gatti, 1999; Fisher, 1993; Sachs ir Warner, 1995), kiti nurodo neigiamą jo poveikį (Ben-David ir Winters, 1999; Rodrik, 2001).

2001 m. PPO Dohos derybų raunde pirmą kartą buvo pripažintas faktas, kad besivystančios ekonomikos šalių padėtis yra mažiau palanki, siekiant gauti tiesioginės naudos iš prekybos liberalizavimo. Taip pat buvo pripažintas poreikis įtraukti šias šalis į tarptautinės prekybos politikos formavimą. **Tapo akivaizdu, kad pasaulio prekyba nėra neutralus makroekonomikos objektas – ji apima tokias strategines ekonomikos plėtros sritis kaip žemės ūkis, paslaugos, intelektinės nuosavybės teisės ir investicijos. Visa tai turi įtakos gyventojų darbui, pragyvenimui, gerovei ir žmogaus teisėms** (Randriamaro, 2006).

Prekybos sutartys įtakoja gyventojus paveikdamos kainas, užimtumą ir gamybos struktūras. **Atskiros socialinės grupės, ekonomikos sistemoje užimančios skirtingas pozicijas, pajunta nevienodą šios sistemos poveikį. Skirtingas pozicijas gyventojai užima ne tik dėl nacionalinio konteksto, bet ir dėl tokių socialinių-kultūrinių faktorių kaip lytis, etniškumas, klasė ir kasta** (Randriamaro, 2006).

Prekybos liberalizavimo įtaka moterims ir lyčių balansui. Auganti prekyba padidina apmokamo darbo vietų skaičių moterims, ypač eksporto srityje. Dėl rinkų integracijos pagerėjo daugelio moterų ekonominė ir socialinė padėtis: daugelis jų pradėjo dirbti globalinėje gamybos sistemoje ir gavo didesnes pajamas. Daliai moterų neapmokamą darbą namų ūkyje arba nelegalų darbą pakeitė apmokama tarnyba formaliojoje ekonomikoje. Gaunamas darbo užmokestis suteikė moterims didesnę nepriklausomybę ir namų ūkio išteklių kontrolę bei pakėlė jų statusą net ir patriarchalinėse visuomenėse (Korinek, 2005).

Tačiau tokie būdingi veiksniai kaip išliekanti diskriminacija pagal lytį, žemesnis moterų kvalifikacijos lygis, lyčių nelygybė pricinamumo prie išteklių srityje apriboja moterų galimybes gauti naudos iš besiplečiančios prekybos. Rinkų integracija paprastai įtakoja įdarbinimo struktūros pokyčius ir pačių darbuotojų produktyvumą. Daugelyje besivystančių šalių galimybės gauti darbą miestuose yra didelės, todėl vis daugiau žmonių palieka žemės ūkį ir persikelia į miestus. Kai dėl ekonomikos pokyčių iškyla nauji sektoriai ir nyksta senieji, visuomet atsiranda nugalėtojai ir pralaimėtojai: naujos veiklos sritys konkuruoja su senosiomis, ir labiau kvalifikuoti darbuotojai pereina į kylančius sektorius (Korinek, 2005). Atsižvelgiant į tai, kad vyrai paprastai turi didesnes galimybes kelti kvalifikaciją ir pasišvęsti darbui, labiausiai tikėtina, kad būtent jie, o ne moterys, naudojami šios situacijos teikiama is privalumais.

Vykstant **prekybos liberalizavimui**, yra apriojamas reglamentavimas užsienio investicijoms ir mažinamos kliūtys plėtotis tarptautinei prekybai. Vienas iš pagrindinių barjerų yra tarifai¹⁰. Tarifų mažinimas turi dvejopą reikšmę:

1. Į nacionalinę rinką patenka pigesnės prekės iš užsienio, ir vartotojams suteikiama galimybė įsigyti pigesnę produkciją (Randriamaro, 2006). Tačiau tai neigiamai paveikia vietos gamintojus, ypač SVV atstovus, kurių daugumą sudaro moterys. Moterys-verslininkės, turėdamos apribotą priėjimą prie informacijos, kreditų ir technologinių inovacijų, susiduria su didžiuliais sunkumais, siekdamos konkuruoti su pigesne importine produkcija. Dažnai toks verslas bankrutuoja, ir moterys atsiduria ant skurdo ribos.

2. Sumažėja mokesstinės įplaukos, anksčiau gautos iš importo tarifų (Randriamaro, 2006). Tai neigiamai paveikia valstybės pajamas ir savo ruožtu reiškia galimą biudžeto išlaidų sumažėjimą socialinėms reikmėms. Dėl tokios politikos dažniausiai nukenčia moterys ir vaikai, ypač jeigu išlaidos yra apkarpos sveikatos apsaugos ir švietimo srityse.

Užsienio prekybos liberalizavimas gali skatinti lyčių nelygybę, o tai neigiamai paveikia moterų socialinę-ekonominę padėtį. Rakauskienė (2006) išskiria šias susiklosčiusios padėties prielaidas:

- Esant darbo pasidalijimui pagal lytį, kur visų pirma moteris yra atsakinga už socialinės reprodukcijos sritį, prekybos liberalizavimas, moterų skaičiaus padidėjimas formaliajame ir neformaliajame ekonomikos sektoriuose, neatsižvelgiant į papildomą darbo laiką namų ūkio paslaugų gamybai, padidina moterų krūvį.
- Užsienio prekybos liberalizavimas gali sustiprinti darbo vietų ir gamybos veiklų segregaciją, kai „moteriškos“ darbo vietos yra mažiau mokamos ir mažiau socialiai apsaugotos nei vyrų.
- Daugelyje šalių moterys negali prieiti prie tokių išteklių šaltinių kaip kreditai, žemė, nuosavybė. Taigi užsienio prekybos liberalizavimas nėra neįskaitant išteklių per-

10 Tarifai – tai mokesčiai, nustatomi importuojamoms į šalį prekėms.

siliejimo, judėjimo moterų interesų tenkinimo kryptimi, priešingai – gali netgi skatinti šių išteklių prieinamumo ribojimą moterims. Savo ruožtu egzistuojanti lyčių nelygybė gali gerokai paveikti užsienio prekybos efektyvumą, nes ji turi įtakos išteklių paskirstymui, o tai yra viena iš pagrindinių veiksmingos prekybos politikos įgyvendinimo prielaidų.

- Moterys ir vyrai, užimti formaliajame sektoriuje, turi vienodus poreikius užimtumo sektoriuje. Tačiau vaikų auklėjimas, namų ruošos darbai gali neigiamai paveikti moterų gebėjimą adekvačiai reaguoti į padėtį darbo rinkoje – darbo kainos pokyčius, moterų mobilumą.

Lyčių nelygybės poveikis ekonomikos augimui. Randriamaro (2006) konstatuoja, kad, užsienio tyrimai, atlikti tiek mikro, tiek ir makroekonomikos srityse, rodo, kad lyčių nelygybė tiesiogiai ir netiesiogiai apriboja ekonomikos augimą. Ryšį tarp ekonomikos augimo ir lyčių nelygybės dažniausiai nulemia trys veiksniai:

1. Nevienodas lyčių prieinamumas prie turto, apribojantis moterų pasirinkimo galimybes.

2. Nevienodas atlyginimas už darbą moterims ir vyrams, sukeliantis konfliktą namų ūkiuose ir paveikiantis darbo pasiskirstymą šalies viduje.

3. Lyčių skirtumai darbe ir kituose gamybos veiksmuose, apribojantys ekonomikos efektyvumą ir gamybos apimtį.

Vyraujantis **tendencingumas pagal lytį (angl. Gender Bias) nulemia neefektyvų išteklių pasiskirstymą tarp moterų ir vyrų socialinių grupių.** Menkesnis ir nelygiavertis vyrams moterų prieinamumas prie išteklių turi įvairias dimensijas: tai žmogiškieji ištekliai, socialinis, fizinis ir finansinis kapitalas, užimtumas ir pajamos (darbo užmokestis) (Pasaulio bankas, 2001). **Visi šie netolygumai arba asimetriškas prieinamumas prie išteklių, veikiantis moterų nenaudai, apriboja pilnavertę moterų integraciją į jų šalių ekonominį ir intelektualinį gyvenimą, tuo pačiu mažina moterų galimybes naudotis ekonominės plėtros (tame tarpe ir užsienio prekybos) teikiama nauda.** Pasaulio banko ataskaitoje (2001) pažymima, kad lyčių asimetrija prieinamumo prie išteklių srityje savo ruožtu nulemia didesnę moterų pažeidžiamumą asmeninių ir šeiminių krizių metu, senyvam amžiuje bei vykstant ekonominei recesijai.

Atsižvelgiant į tai, kad daugiausia moterys yra užimtose rūpybos (arba reproduktyviajame, šeimos) sektoriuje, būtent jos, o ne vyrai, yra priverstos derinti savo veiklą šeimos ir profesinėje sferose. Tai nulemia, kad **užimtumo sritys visuomenėje yra pasiskirsčiusios į „moteriškas“ ir „vyrškas“.** Tiek išsivysčiusiose, tiek ir besivystančiose šalyse pernelyg daug moterų yra užimta paslaugų, profesiniame-techniniame, kanceliariniame, pardavimų sektoriuose, o vyrai dominuoja gamyboje, gerai apmokamame administracinio ir vadovaujamojo pobūdžio darbe (Pasaulio bankas, 2001).

Kaip taisyklė, moterų dominuojamose užimtumo srityse darbo užmokestis yra mažesnis nei vyrų. Darbo rinkoje tai sąlygoja visame pasaulyje vyraujančių **darbo užmokesčio atotrūkį pagal lytį** (angl. Gender Pay Gap). Netgi turėdamos tokį pat išsilavinimą ir darbo patirtį, moterys uždirba mažiau nei vyrai. Industrinėse valstybėse moterų darbo uždarbis sudaro vidutiniškai 77 proc. vyrų darbo užmokesčio, o besivystančiose šalyse – 73 proc. Ir tik maždaug penktadalis darbo užmokesčio atotrūkio gali būti nulemtas konkrečių priežasčių, tokių kaip lyčių išsilavinimo skirtumai, darbo patirtis ar jo pobūdis (Pasaulio bankas, 2001).

Besivystančių šalių moterys, palyginus su vyrais, paprastai turi mažiau galimybių dirbti apmokamą darbą ir gauti norimo lygio išsilavinimą. Tyrimai rodo, kad **išsilavinusios moterys užaugina sveikesnius ir geriau išsilavinusius vaikus**. Tai yra esminė nauda, kurią teikia investicijos į moterų ir mergaičių išsilavinimą (Barro, 1996). **Ilgalaikėje perspektyvoje tokie vaikai tampa kvalifikuota ir produktyvia darbo jėga** (Korinek, 2005).

Kaip teigiama Jungtinių Tautų vystymo programos (angl. UNDP – United Nations Development programme) 2002 m. „Arabų žmogiškosios plėtros ataskaitoje“ (angl. Arab Human Development Report), Arabų pasaulis netenka reikšmingos savo piliečių dalies kūrybiškumo ir našumo. Moterys sudaro pusę (ar net daugiau) visų gyventojų, taigi jų galimybių nepaisymas prilygsta pusės tautos potencialo paralyžiavimui. Netgi tose šalyse, kur moterys dalyvauja ekonominėje arenoje, jos nukenčia dėl lygių galimybių trūkumo. Tai pasireiškia per jų statusą darbe, atlyginimus, profesinį izoliavimą (segregaciją) ir kt.

Investicijos į ateities kartas neapsiriboja vien tik išsilavinimu: reikšmingą vaidmenį atlieka ir moterų priėjimas prie išteklių namų ūkių lygmenyje. Mikro lygiu atlikti tyrimai atskleidė, kad moterys, kontroliuojančios didesniąją dalį namų ūkių išteklių, daugiau lėšų skiria vaikų išsilavinimui, sveikatos priežiūrai ir mitybai (Pasaulio bankas, 2001). Brazilijoje atlikti tyrimai parodė, kad moterų papildomos pajamos turi didesnę įtaką vaikų išgyvenimui ir mitybai nei vyrų papildomos pajamos. Moterų kontroliuojamų pajamų ribinis poveikis vaikų išgyvenimui yra 20 kartų didesnis nei vyrų. Dramblio Kaulo Krante atlikti tyrimai atskleidė, kad didėjant moterų pajamoms, didesnė namų ūkių biudžeto dalis skiriama maistui, o mažesnė – alkoholiui ir cigaretėms. Bangladeše atliktas tyrimas parodė, kad moterims skolinantis iš finansinių institucijų, juntamas didesnis poveikis vaikų gerovei, nei skolinantis vyrams (Korinek, 2005).

Moterims yra sunkiau pasiekiamos finansinės paslaugos, kurios padėtų įsigyti reikiamo kapitalo ir išplėsti gamybinius pajėgumus. Apskaičiuota, kad moterys gauna mažiau nei 10 proc. kreditų, suteikiamų smulkiesiems ūkininkams ir mažiau nei 1 proc. visų kreditų, tenkančių žemės ūkio sektoriui (Pasaulio bankas, 2001). Netgi išsivysčiusiose šalyse moterims yra apribotas priėjimas prie finansinių išteklių, neformalių verslo tinklų ir didesnio laisvalaikio galimybių. Kaip teigia Kanados tarptautinės plėtros ir lyčių lygybės ekspertė D. Peebles (2005), Kanadoje, nepaisant aktyvios didžiųjų bankų vykdomos kampanijos siekiant įsitvirtinti moterų rinkoje, pačioms moterims vis dar tenka susidurti su sunkumais gaunant verslo kreditus. Tai vyksta neatsižvelgiant į faktą, kad pasaulio mastu moterų skolų gražinimo reitingas yra aukštas, o finansinių įsipareigojimų nevykdymo reitingas yra ženkliai mažesnis nei vyrų.

Apžvelgus literatūros šaltinius, daroma išvada, kad **tendencingumas pagal lytį (angl. Gender Bias), dėl kurio moterų priėjimas prie išteklių, išsilavinimo ir užimtumo yra ribotas, sukelia ekonomikos neefektyvumą tiek išsivysčiusiose, tiek ir besivystančiose šalyse**. Atotrūkis tarp vyrų ir moterų atlyginimų byloja, kad moterims atlyginimai yra mokiama ne pagal rinkos (t.y. vyrų) kainą ir sąlygoja neefektyvų darbo pasiskirstymą bei asimetrišką investavimą į žmogiškąjį kapitalą, pakenkiant moteriškajai žmonijos daliai. Šiuos rinkos trūkumus sukelia ydingi informacijos srautai, susiformavę dėl istorinių, kultūrinių ir tradicinių visuomenės papročių. Šie rinkos trūkumai įtakoja pasaulinės ekonomikos augimą ir plėtrą. Jie taip pat atlieka reikšmingą poveikį procesui, kurio metu užsienio prekybos ir investicijų liberalizavimas transformuojasi į ekonomikos augimą (Korinek, 2005).

3.3.2. Užsienio prekybos analizės pagal lytį aktualumas

2012 m. balandžio 21-26 d. vykusioje XIII-oje UNCTAD sesijoje Dohoje (Kataras) šios konferencijos valstybės narės priėmė **Dohos mandatą**, kuriuo dar kartą patvirtinamas **glaudus lyčių lygybės, didesnio moterų įsitraukimo į užsienio prekybą ir ekonomikos plėtros tarpusavio ryšys**. Lyčių lygybė ir moterų įgalinimas (angl. Women's Empowerment) lygiaverčiai priskiriami prie visoms valstybėms svarbiausių tikslų, siekiant augimo ir plėtros, tokių kaip geras valdymas, laisvė, taika ir saugumas, pagarba žmogaus teisėms, demokratinė visuomenė (Dohos mandatas, 8 skirsnis). Mandate pabrėžiama, kad moterų įsitraukimas į užsienio prekybą, jų užimtumas eksporto srityje, ir ypač moterų inicijuotas naujas verslas įgalina moteris investuoti produktyviojoje ekonomikoje ir išvengti skurdo. Pagrindinės kliūtys, trukdančios moterims įgyti didesnes galias, yra tendencingumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias) ir pajamų nelygybė – su jomis reikėtų kovoti, pasitelkiant atitinkamas priemones (Dohos mandatas, 51 skirsnis).

Jungtinių tautų prekybos ir plėtros konferencija (angl. UNCTAD – United Nations Conference on Trade and Development) – tai pagrindinis Jungtinių tautų Generalinės asamblėjos organas, sprendžiantis prekybos, investicijų ir plėtros klausimus. Konferencijos darbo programa prekybos, lyčių aspekto ir plėtros klausimais (angl. Work Programme on Trade, Gender and Development) remia valstybes-nares formuojant jų ekonominę politiką, ypač užsienio prekybos srityje.

Pastaraisiais metais UNCTAD atliko unikalią besivystančių valstybių (Angolos, Butano, Lesoto, Žaliojo Kyšulio ir kt.) atvejų studiją, kurios pagrindinis tikslas buvo nustatyti, kas gauna naudos iš užsienio prekybos liberalizavimo. Išanalizavusi atskirų valstybių atvejus ir remdamasi šia unikalia sukaupta patirtimi, UNCTAD nurodo moterų vaidmenį ekonomikoje ir naudojami įvairiomis metodologijomis, kurios daugiausia skirtos įvertinti užsienio prekybos poveikį moterims produktyviojoje (arba gamybos, rinkos) ekonomikoje. Tyrimo metu buvo naudojama **trejopa metodologija**:

- pirmoji metodologija remiasi apžvalgos duomenimis mikro lygyje, analizuojant užsienio prekybos paskirstymo poveikį namų ūkiams, ypač tiems, kurių galva yra moteris;
- antroji susitelkia ties sąsajomis tarp prekybos politikos, ekonomikos transformacijų ir su tuo susijusiais užimtumo pokyčiais. Ši metodologija tiria, ar minėti veiksniai įtakoja darbo jėgos feminizaciją arba defeminizaciją;
- trečioji metodologija pagrįsta vertės grandinės¹¹ požiūriu ir vertina moterų vaidmenis specifiniuose ekonomikos sektoriuose (UNCTAD, 2013).

UNCTAD ekspertai konstatuoja, kad **lyčių aspekto integravimas į užsienio prekybos politiką** reiškia jos poveikio įvertinimą moterų ir vyrų gerovei:

- pirma, tai padeda geriau suprasti specifinius iššūkius ir galimybes, kurias užsienio prekybos politika suteikia moterims ir vyrams;
- antra, formuoti ir įgyvendinti užsienio prekybos (ir kitų makroekonomikos objektų) politiką tokiu būdu, kad būtų sudaromos maksimalios galimybės visiems individams;

11 Vertės grandinė (angl. Value Chain) – tai schema, leidžianti analizuoti atskirų organizacijos veiklų indėlį į pridėtinės vertės kūrimą ir ilgalaiķį organizacijos konkurencinį pranašumą.

- trečia, palengvinti sėkmingą moterų integraciją į technologiškai pažangius ir dinamiškus ekonomikos sektorius;
- ketvirta, lyčių aspekto integravimas padeda išvengti lyčių nelygybės ir mažina jau egzistuojančią;
- penkta, didina moterų teises ir įgaliojimus bei jų gerovę (UNCTAD, 2013).

Remiantis šiais veiksniais, grindžiamas užsienio prekybos analizės pagal lytį (angl. Gender Analysis) poreikis. Rakauskienė (2006) teigia, kad **užsienio prekybos analizės pagal lytį prielaidos yra panašaus pobūdžio, kaip ir formuojant valstybės finansų politiką**. Užsienio prekybos derybų turinys ir rezultatai grindžiami vadovaujantis tomis pačiomis nuostatomis – vienpusiško ekonomikos supratimo, atsižvelgiant tik į produktyvųjį (arba gamybinį, formalųjį, apmokamą) ekonomikos sektorių, tuo tarpu moterų dominuojamas reproduktyvusis (arba rūpybos, neformalusis, „nematomas“, neapmokamas) ekonomikos sektorius ir jame sukurta pridėtinė vertė – žmogiškieji ištekliai ir jų kokybė – ignoruojami. Todėl prekybos derybose absoliutizuojamas rinkos vaidmuo ir visiškai neatsižvelgiama į socialinės-ekonominės namų ūkių infrastruktūros kūrimą.

Analizė pagal lytį užsienio prekybos liberalizavimo kontekste turėtų atsakyti į šiuos klausimus (remiantis Rakauskiene, 2006):

- Kaip užsienio prekybos liberalizavimas veikia moterų prieinamumą prie ekonominių-finansinių išteklių (žemė, finansiniai kreditai, techninė pagalba, naujos technologijos, nuosavybė ir kt.) ir galimybę jais naudotis bei juos kontroliuoti?
- Kokią įtaką turi užsienio prekybos liberalizavimas vyrų ir moterų laiko biudžetui, glaudžiai susietam su rūpybos ekonomika?
- Kaip įtakoja eksporto dalies didėjimas BVP moterų darbo intensyvumą? Ar ekonomikos augimas, besiremiantis eksportu, palankiai veikia moterų užimtumą, t.y. padidina jį formaliajame rinkos sektoriuje, ar didėja jų atlyginimai?
- Ar užsienio prekybos santykių liberalizavimas padidina darbo vietų feminizaciją, kai moterys išstumia vyrus iš jų darbo vietų?
- Ar užsienio prekybos liberalizavimas suteikia šaliai tokias pat galimybes padidinti eksportą, kiek didėja joje importas?
- Kaip paveiks paslaugų liberalizavimas moterų ir vyrų socialines grupes ir ekonomikos sektorius?

Atsižvelgiant į tai, kad lyčių komponentė yra svarbus užsienio prekybos veiksnys, **pasaulio prekybos ryšius reguliuojančios taisyklės ir vykdoma politika turi būti išanalizuota ir konstruojama per lyčių lygybės prizmę**. Tai užtikrintų efektyvų prekybos politikos indėlį į ekonomikos augimą ir padėtų siekti lyčių lygybės tikslų.

3.4. Moterų ir vyrų indėlio į BVP ir rūpybos ekonomikos indėlio į BVP vertinimo metodika

Remdamasi pirmoje disertacijos dalyje išdėstytomis lyčių lygybės teorijomis, o ypač feministinės kritiškosios ekonomikos teorijos nuostatomis, autorė teigia, kad moterų rūpybos darbas šeiminiuose namų ūkiuose auklėjant vaikus, slaugant ir prižiūrint pagyvenusius ar neįgalius šeimos narius, atliekant namų ruošos darbus ir daugelį kitų funkcijų, yra visavertė ir svarbi ekonominės veiklos sritis (arba kitaip – rūpybos, reproduktyvioji, šeimos ekonomika), kuri atsako už žmogiškųjų išteklių ir darbo potencialo kokybę bei

reprodukcija. Joje taip pat sukuriama pridėtinė vertė, kaip ir kitose ūkio šakose, tik **ji nepskaitoma ir neatsispindi BVP struktūroje**, ir būtent šioje veiklos srityje pagrindinė **našta ir atsakomybė tenka moteriai**.

Šios naštos dydis moteriai itin priklauso nuo šalies socialinių paslaugų išvystymo – ikimokyklinių ugdymo įstaigų, vaikų, pagyvenusių asmenų priežiūros tinklų veiklos šalyje (jų trūkumas didina moterų rūpybos našta namų ūkyje, prailgina moterų grįžimo laikotarpį į darbo rinką po vaiko priežiūros atostogų), todėl valstybėse, pakankamai lėšų skiriančiose socialinėms išlaidoms ir orientuotose į socialinių paslaugų plėtrą, BVP rodikliai paprastai yra aukštesni.

Norint įvertinti, kokią BVP dalį Lietuvoje sukuria moterys, o kokią – vyrai, autorė siūlo naudoti statistinius užimtumo pagal lytį duomenis tam tikroje ekonominės veiklos rūšyje. Skaičiuojant moterų ir vyrų indėlį į BVP bus laikomasi prielaidos, kad kiekvienas atitinkamos lyties atstovas (kiekvienas darbuotojas) įneša vienodą dalį į BVP, t. y. bendras moterų ar vyrų indėlis į BVP skaičiuojamas proporcingai kiekvienoje ekonominės veiklos rūšyje užimtų moterų ir vyrų daliai, išreikštai procentais.

Pagal 2012 m. statistinius duomenis, Lietuvoje **vyrų dominuojamomis ekonominės veiklos rūšimis** (užimtų vyrų > 55 proc.) laikomos: žemės ūkis, miškininkystė ir žuvininkystė; kasyba ir karjerų eksploatavimas; apdirbamoji gamyba; elektros, dujų, garo tiekimas ir oro kondicionavimas; vandens tiekimas, nuotekų valymas, atliekų tvarkymas ir regeneravimas; statyba; transportas ir saugojimas; nekilnojamojo turto operacijos.

Moterų dominuojamos ekonominės veiklos rūšys (užimtų moterų > 55 proc.): apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla; didmeninė ir mažmeninė prekyba; variklinių transporto priemonių ir motociklų remontas; finansinė ir draudimo veikla; profesinė, mokslinė ir techninė veikla, švietimas; žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas; meninė, pramoginė ir poilsio organizavimo veikla; kita aptarnavimo veikla; namų ūkių, samdančių darbininkus, veikla; namų ūkių veikla, susijusi su savoms reikmėms tenkinti skirtų nediferencijuojamų gaminių gamyba ir paslaugų teikimu.

Abiejų lyčių lygiavertiškai atstovaujamos ekonominės veiklos rūšys (abiejų lyčių užimta iki 55 proc.): informacija ir ryšiai, administracinė ir aptarnavimo veikla, viešasis valdymas ir gynyba; privalomasis socialinis draudimas.

Moterų indėlis į BVP (gamybos metodu) išreiškiamas formule:

$$I_{BVPm} = \sum_1^n \frac{BVP_{EVRn} \times U_{Mn}}{100} \quad (1)$$

I_{BVPm} – moterų indėlis į BVP (mln. Lt);

n – ekonominės veiklos rūšių skaičius (analizuojamu atveju naudojamos Lietuvos statistikos departamento ekonominės veiklos rūšių sąrašas, t. y. 21 ekonominė veikla);

BVP_{EVRn} – atitinkamos ekonominės veiklos rūšies bendroji pridėtinė vertė (mln. Lt);

U_{Mn} – atitinkamos ekonominės veiklos rūšies srityje užimtų moterų dalis (proc.).

Analogiškai apskaičiuojamas ir **vyrų indėlis į BVP (gamybos metodu)**:

$$I_{BVPv} = \sum_1^n \frac{BVP_{EVRn} \times U_{Vn}}{100} \quad (2)$$

I_{BVPv} – vyrų indėlis į BVP (mln. Lt);

n – ekonominės veiklos rūšių skaičius (analizuojamu atveju naudojamos Lietuvos statistikos departamento ekonominės veiklos rūšių sąrašas, t. y. 21 ekonominė veikla);

BVP_{EVRn} – atitinkamos ekonominės veiklos rūšies bendroji pridėtinė vertė (mln. Lt);

U_{Vn} – atitinkamos ekonominės veiklos rūšies srityje užimtų vyrų dalis (proc.).

Kadangi esminis autorės siūlymas – į BVP skaičiavimus įtraukti ir auklėjant bei ugdatant vaikus, rūpinantis ir slaugant pagyvenusius šeimos narius sukuriama pridėtinę vertę, bendra **BVP reikšmė gamybos metodu**¹² turėtų būti išreiškiama formule:

$$BVP_{gm} = I_{BVPm} + I_{BVPv} + RE_{gm} \quad (3)$$

BVP_{gm} – bendras BVP gamybos metodu;

I_{BVPm} – moterų indėlis į BVP (mln. Lt);

I_{BVPv} – vyrų indėlis į BVP (mln. Lt);

RE_{gm} – rūpybos ekonomika gamybos metodu (mln. Lt)

Atitinkamai **BVP išlaidų metodu**¹³ skaičiuojamas pagal formulę:

$$BVP_{im} = BVP + RE_{im} \quad (4)$$

BVP_{im} – bendras BVP išlaidų metodu;

BVP – statistikos institucijų skaičiuojamas oficialus BVP (šiuo atveju – išlaidų metodu);

RE_{im} – rūpybos ekonomika išlaidų metodu (mln. Lt).

12 **BVP vertinimas gamybos metodu**: BVP yra visų prekių ir paslaugų, sukurtų šalyje per atskaitinį laikotarpį, grynoji vertė – galutinis gamybinės veiklos rezultatas. BVP rinkos kainomis yra visų ekonominės veiklos rūšių arba institucinių sektorių pridėtinių verčių bazinėmis kainomis suma, gaunama iš produkcijos vertės atėmus tarpinį vartojimą ir pridėjus mokesčius gaminiamis bei atėmus subsidijas gaminiamis, kurie nėra paskirstyti pagal ekonominės veiklos rūšis ar sektorius.

13 **BVP vertinimas išlaidų metodu**: BVP yra rezidentinių institucinių vienetų prekių ir paslaugų galutinio panaudojimo suma (namų ūkių, valdžios sektoriaus ir ne pelno institucijų, teikiančių paslaugas namų ūkiams, galutinio vartojimo išlaidos; bendrojo kapitalo formavimas: bendrojo pagrindinio kapitalo formavimas, atsargų pasikeitimas ir vertybių įsigijimas, atėmus netekimus), pridėjus prekių ir paslaugų eksportą bei atėmus prekių ir paslaugų importą.

Rūpybos ekonomikos vertė išlaidų metodu išreiškiama formule:

$$RE_{im} = \sum_{i=1}^n p_i q_i \quad (5)$$

RE_{im} – rūpybos ekonomika išlaidų metodu (mln. Lt);

q_1, q_2, \dots, q_i – asmenų arba namų ūkių skaičius šalyje einamaisiais metais;

p_1, p_2, \dots, p_i – tam tikros paslaugos einamųjų metų vidutinė rinkos kaina;

n – rūpybos ekonomikai priskiriamų paslaugų skaičius.

Šiame darbe rūpybos ekonomikos vertė bus skaičiuojama, įvertinant tokias paslaugas kaip:

- 1) mažamečių vaikų (iki 2 metų) priežiūra;
- 2) nepilnamečių vaikų nuo 2 iki 18 metų priežiūra;
- 3) namų ruošos darbai namų ūkiuose, sudarytuose iš dviejų ar daugiau asmenų;
- 4) pagyvenusių ar neįgalių asmenų priežiūra;
- 5) taikant formulę:

$$RE_{im} = p_1 \cdot q_1 + p_2 \cdot q_2 + p_3 \cdot q_3 + p_4 \cdot q_4 \quad (6)$$

čia: q_1 – tėvų (tiek moterų, tiek vyrų) vaiko priežiūros atostogose skaičius einamaisiais metais;

q_2 – vaikų nuo 2 iki 18 metų skaičius einamaisiais metais;

q_3 – namų ūkių, sudarytų iš dviejų ar daugiau asmenų, skaičius einamaisiais metais;

q_4 – namuose prižiūrimų pagyvenusių ar neįgalių asmenų, kuriems reikalinga slauga, skaičius (arba dėl nevedamos apskaitos gali būti naudojamas šeiminių namų ūkių, sudarytų iš dviejų ar daugiau šeimų, skaičius einamaisiais metais);

p_1, p_2, \dots, p_i – tam tikros paslaugos einamųjų metų vidutinė rinkos kaina.

Rūpybos ekonomikos indėlis į BVP (BVP padidėjimas, t. y. kiek proc. išaugtų BVP vertė, įskaitant rūpybos ekonomiką) skaičiuojamas pagal formulę:

$$Q_{BVP} = \frac{(BVP + RE) * 100}{BVP} - 100 \quad (7)$$

Q_{BVP} – BVP pokytis (padidėjimas, proc.), į BVP skaičiavimus įtraukiant rūpybos ekonomikos indėlį

BVP – statistikos institucijų skaičiuojamas oficialus BVP (mln. Lt);

RE – rūpybos ekonomika (mln. Lt).

4. Lyčių lygybės tyrimo metodologija mikroekonominėje politikoje

4.1. Švediškas 3R metodas: reprezentacija, resursai, realybė

3R metodas – tai metodologinė priemonė, skirta lyčių nelygybės priežastims nustatyti ir apibrėžti prielaidas lyčių aspekto integravimui į visus socialinius, ekonominius ir politinius visuomenės procesus. Šį metodą sukūrė Švedijos vietos valdžios asociacija (angl. Swedish Association of Local Authorities), ir jis yra taikomas konkrečių atvejų tyrimams (analizei). 3R metodas apima terminus, anglų kalboje prasidedančius raide „R“: **atstovavimą (angl. Representation)**, **ištekliaus (angl. Resources)** ir **realią situaciją (angl. Realia)**.

3R metodas padeda atsakyti į klausimus, kaip pasiskirsto galia tarp moterų ir vyrų, kokių būdu lytis įtakoja valdžios struktūrų susiformavimą ir organizacinių sprendimų priėmimą bei kaip yra nustatomos lyčių normos įvairiose valdžios veiklose:

1. Atstovavimas (angl. Representation). Pirmasis R atsako į klausimą, kaip moterys ir vyrai atstovaujami visose valdžios sprendimų priėmimo grandyse tam tikroje srityje, koks yra lyčių pasiskirstymas tarp vadovų visuose lygmenyse (savivaldybėje, organizacijoje ar projekte).

2. Ištekliai (angl. Resources). Antrasis R atsako į klausimus, kaip yra paskirstomi ištekliai (finansai, laikas, nekilnojamasis turtas ir kt.) lyčių aspektu ir kokiais prioritetais vadovaujama, juos skirstant. Atsakymas į šį klausimą parodo, kokią naudą iš programos ar projekto gauna vyrų ir moterų socialinės grupės. Šios metodo dalies tikslas – kiek įmanoma papildyti reprezentacijos (1R) analizę išteklių paskirstymo duomenimis pagal lytį.

3. Reali situacija (angl. Realia). Trečiasis R parodo, kokiomis normomis, vertybėmis ir kokybinėmis priemonėmis vadovaujasi organizacija, nustatant standartus, kieno poreikius patenkina organizacija. Atskleidžiama, kokios yra realios moterų ir vyrų atstovavimo tam tikroje veiklos srityje priežastys, kas lemia atitinkamą išteklių pasiskirstymą. Nagrinėjama, kokios vertybių sistemos ir kriterijų laikomasi veikloje ir kas lemia tuos veiklos kriterijus. Analizuojama, kokiems poreikiams teikiama pirmenybė abiejų lyčių veikloje, kodėl vyrai ir moterys jau planavimo proceso pradžioje turi skirtingas sąlygas ir perspektyvas, kodėl pirmenybė teikiama vienai, o ne kitai lyčiai, pavyzdžiui, ekonominių pokyčių, privatizacijos procesuose ir investicijų programose (į kurias moterys dažniausiai neįtraukiamos), kodėl socialinės bei sveikatos apsaugos, kultūros sritys yra „atiduodamos“ moterims (Rakauskienė, Lisauskaitė, 2005).

Pirmiausia 3R metodas buvo pritaikytas Švedijos vietos valdžios įstaigose, savivaldybėse moterų ir vyrų įtakai analizuoti. Vėliau jis buvo naudojamas ir kitose Švedijos organizacijose bei užsienyje. Metodas apima kiekybinių duomenų skaičiavimą ir informacijos rengimą, sudarantį kokybinės analizės pagrindą. 3R metodas naudojamas kaip svirtas kaupiant faktus ir informaciją apie moterų ir vyrų padėtį tam tikrose situacijose. **Jis iš esmės atsako į klausimą: kokius išteklius ir kokiomis sąlygomis gauna moterų ir vyrų socialinės grupės, t. y. kas yra pagrindinis ekonominės naudos gavėjas** (Rakauskienė, Lisauskaitė, 2005).

4.2. Lyčių lygybės įtakos vertinimo metodika darbo rinkai ir verslui

Lyčių lygybės metodologija ekonominėje politikoje apima ir objektyvųjį – statistinių duomenų tyrimą. Pagal objektyvaus vertinimo metodiką ekonominės politikos analizei lyčių aspektu atlikti dėl duomenų prieinamumo pasirinkta Lietuva per pastaruosius 20 metų (1994-2014 m.), o situacijos palyginimui – ir kitos ES šalys 2000–2012 m. Tyrimui 2007–2014 m. laikotarpis pasirinktas dėl galimų ryškesnių pokyčių, vertinant situaciją prieš pasaulio ekonomikos ir finansų krizę (2008 m.) ir jos pasekmes po kelerių metų (2014 m.).

Tyrimo duomenų bazę sudaro Lietuvos statistikos departamento, LR finansų ministerijos, LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Europos Sąjungos statistikos tarnybos Eurostat, Europos lyčių lygybės instituto, Europos Komisijos, Europos Parlamento, Jungtinių Tautų duomenys, pranešimai ir atsakaitos, nevyriausybinų moterų organizacijų duomenys ir informacija.

Makroekonominiai duomenys buvo vertinami pagal ekonomines šakas bei jų pridėtinę vertę BVP struktūroje, mikroekonominiai darbo rinkos duomenys apėmė pagrindinius užimtumo, ekonominio aktyvumo, nedarbo, skurdo rizikos lygio, moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkio ir kitus rodiklius.

4.3. Moterų verslo konkurencingumo tyrimo metodika

Moterų verslo konkurencingumo tyrimo tikslas – palyginti moterų padėtį versle prieš pasaulio ekonomikos krizę (2007 m.) ir pokriziniu laikotarpiu (2014 m.) bei nustatyti, kokie pokyčiai įvyko moterų verslo dinamikoje ir struktūroje. Tuo tikslu buvo atlikti du sociologiniai tyrimai: 2007 m. ir 2014 m. 2007 m., dalyvaujant autorei, buvo įgyvendintas ES projektas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas probleminėse Lietuvos teritorijose“ pagal Bendrojo programavimo dokumento 2.3. priemonę „Socialinės atskirties prevencija ir socialinė integracija“. 2014 m. atlikta antrinė analizė, siekiant dinamikoje palyginti moterų verslo konkurencingumo sąlygų kitimą

Kokybinis moterų verslo konkurencingumo tyrimas, atliktas sociologinės apklausos būdu, įgalina nustatyti žemesnio moterų verslo konkurencingumo, palyginti su vyrų verslu, priežastis bei:

pirma, išaiškinti pagrindines moterų verslo kliūtis, trukdančias pradėti ir plėtoti verslą;

antra, išryškinti esminius moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumus;

trečia, gauti unikalią informaciją apie moterų ir vyrų verslo plėtojimo ypatumus;

ketvirta, palyginti dinamikoje moterų verslo plėtros ypatumus 2007-2014 m. laikotarpyje, nustatyti kitimo tendencijas ir bendrus dėsningumus;

penkta, nustatyti specifines priemones, galinčias, apklaustųjų verslininkų nuomone, padėti joms sėkmingiau plėtoti verslą, bei pateikti rekomendacijas efektyviai moterų verslo plėtrai, siekiant padidinti konkurencines moterų galimybes rinkoje.

2014 m. sociologinės apklausos anketa apėmė aktualiausius ankstesnės (2007 m.) anketos klausimus ir įgalino atlikti palyginamąją moterų verslo padėties analizę laikotarpio dinamikoje. Atsižvelgiant į tai, kad 2007-2014 m. periodas socialine-ekonominė prasme buvo gausus reikšmingų įvykių (nuo 2007 m. – Lietuvos ekonomikos pakilimas, vėliau (nuo 2008 m.) – pasaulio ekonomikos ir finansų krizė, po to – atsigavimo laikotarpis po

recesijos), palyginamoji analizė atskleidė svarbių moterų verslo plėtros tendencijų ir įgali-
no pateikti atitinkamas išvadas.

Tyrimo klausimynas sudarytas taikant **švediškąjį 3R metodą**.

3R metodas reiškia:

– **R1** – moterų reprezentaciją (kas priima sprendimus, kas juos vykdo ir kas yra spren-
dimų vartotojas);

– **R2** – moterų prieinamumą prie išteklių (finansų, laiko, nekilnojamojo turto);

– **R3** – realios moterų situacijos apibūdinimas (dėl kokių priežasčių atsiranda lyčių
nelygybė, kokios veiksmų kryptys reikalingos, siekiant ją pašalinti).

I-osios tyrimo dalies objektas – 300 moterų (N=300) ir 300 (N=300) vyrų verslininkų
iš įvairių Lietuvos regionų. **II-osios tyrimo dalies objektas** – 300 moterų-verslininkų
(N=300) iš įvairių Lietuvos regionų. Apklauskos būdas – telefoninis interviu. Respondentų
pasiskirstymas geografinė prasme atitinka Lietuvos gyventojų proporcinį pasiskirstymą
regionuose, o tai užtikrina tyrimo duomenų patikimumą (7 ir 8 lentelės). Tyrimo metu
apklaustos moterys verslininkės pačios turėjo įvertinti priemones, kurios yra tinkamos,
plėtojant moterų verslą, ir pasirinkti labiausiai reikalingas. Pirmojo ir antrinio tyrimo
duomenys tarpusavyje koreliuoja.

Apklaustųjų struktūra ir gyvenamoji vieta pateikiama sekančiose lentelėse:

7 lentelė. Respondentų padėtis įmonėje (proc. nuo respondentų skaičiaus)

Padėtis	2007 m.	2014 m.
Savininkė(-as)	74,7	87,8
Valdytoja(-as)	0,7	2,4
Direktorė(-ius)	45,3	33,7
Kita	1,8	3,9
Iš viso	122,5	127,8

Pastaba: galima buvo pasirinkti kelis atsakymus, todėl gavosi daugiau nei 100 proc.

8 lentelė. Respondentų gyvenamoji vieta (proc. nuo respondentų skaičiaus)

Gyvenamoji vieta	2007 m.	2014 m.
Vilnius	31,2	32,2
Kaunas	21,0	4,9
Klaipėda	8,3	9,8
Šiauliai	5,0	
Panevėžys	4,5	
Kiti miestai	25,9	48,8
Kaimas	4,1	4,4
Iš viso	100	100

Antrosios disertacijos dalies apibendrinimai ir rekomendacijos

Antroje disertacijos dalyje, pristčius lyčių lygybės koncepciją ekonominėje politikoje, pateikiamas lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai konceptualinis modelis, kuris yra grindžiamas konceptualinėmis nuostatomis ir SSGG (stiprybių ir silpnybių, galimybių ir grėsmių) analize. Pagrindinė modelyje iškeliamą idėja yra ta, kad **ekonomikoje lygiaverčiais pagrindais kartu su viešuoju ir privačiuoju sektoriumi veikia trečiasis – rūpybos (arba reproduktyvusis) sektorius, kuris yra dominuojamas moterų ir kuriame yra sukuriama pridėtinė vertė ugdomų žmogiškųjų išteklių pavidalu**. Šie išugdyti žmogiškieji ištekliai ir yra darbo jėga, dalyvaujanti viešajame ir privačiajame ekonomikos sektoriuose bei kurianti pridėtinę vertę ekonominės veiklos šakose.

Autorės sukurtas lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai konceptualinis modelis nurodo rūpybos ekonomikos sektoriaus svarbą ir lygiavertiškumą kitoms šalies ūkio struktūros dalims, pažymi lyčių aspekto diegimo į ekonomikos valdymą poreikį.

Šioje disertacijos dalyje pateikiama **lyčių lygybės tyrimo metodologija makroekonominėje politikoje**, apimanti lyčių lygybės poveikio vertinimą šalies ekonomikos augimui, lyčiai jautraus biudžeto kūrimą ir lyčių nelygybės poveikį užsienio prekybai. Autorės siūloma **lyčių lygybės metodologija mikroekonominėje politikoje** apima Švedijoje sukurtą 3R metodą, statistinių duomenų tyrimą ir moterų verslo konkurencingumo tyrimą, pagrįstą sociologinės apklausos metodika.

Sunku pervertinti trečiojo – rūpybos sektoriaus vaidmenį visam šalies ūkiui, tačiau visame pasaulyje susiduriama su priešinga tendencija, kuomet moterų darbas šiame sektoriuje yra neapmokamas (angl. Unpaid Women's Job) ir neįvertinamas. Atsižvelgiant į tai, autorė pateikia moterų ir vyrų indėlio į šalies BVP ir rūpybos ekonomikos indėlio į BVP vertinimo metodologiją.

Pateikta sociologinio tyrimo metodika leidžia atskleisti moterų verslo plėtros kertines problemas ir svarbiausias priežastis bei kliūtis, trukdančias plėtoti moterų verslą, bei įgalina nustatyti pagrindinius moterų ir vyrų verslo vadybos skirtumus ir kliūtis. Ši metodika leidžia įvardinti pačių verslo atstovų išskiriamas problemas, susijusias su lyčių aspekto poveikiu verslo plėtrai.

Atsižvelgiant į tiesioginį lyčių aspekto poveikį ekonomikos valdymo efektyvumui, autorė siūlo vadovautis šiomis **rekomendacijomis**, siekiant integruoti lyčių aspektą į ekonominę politiką:

- **Vyriausybės instituciniame lygmenyje pavesti LR ūkio ir LR finansų ministerijoms atlikti rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimą**. Traktuojant rūpybos sektorių kaip lygiavertę šalies ūkio šaką ir pritaikius autorės siūlomą rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimą (arba kitus pasaulyje naudojamus metodus), būtų žengti realūs žingsniai integruojant lyčių aspektą į ekonomikos valdymą „visais politikos lygiais, visose srityse ir visais etapais“ (Europos Taryba, 1998). Tai yra vienas iš svarbiausių Europos Sąjungos prioritetų lyčių lygybės politikoje.
- **Didinti moterų atstovavimą sprendimų priėmimo procesuose valstybės finansų valdymo srityje**, pasitelkiant kvotų sistemą. Lygiateisiškas, lyčių balansu pagrįstas moterų ir vyrų atstovavimas valstybės finansų valdyme ir finansų rinkos formavime galėtų paveikti pinigų ir fiskalinę politiką labiau demokratine kryptimi. Didesnė lyčių lygybė priimant sprendimus finansų politikoje suteiktų galimybę visapusiškai

atsižvelgti į specifinius moterų ir vyrų interesus, atsakingai planuoti tuos globalizacijos kaštus finansų srityje, kuriuos moka moterys.

- **Sudaryti moterims lankstesnes kreditavimo ir investavimo sąlygas.** Tendencinumas lyties atžvilgiu neigiamai įtakoja moterų prieinamumą prie kredito šaltinių ir tokiu būdu apriboja jų galimybes pilnavertiškai realizuoti savo sumanymus, susijusius su namų ūkiu ir jų ekonomine (tame tarpe ir nuosavo verslo plėtros) veikla. Todėl šalies Centrinis bankas turėtų imtis iniciatyvos ir pavesti kredito institucijoms teikti kredito lengvatas moterims.
- **Remiantis gerąja užsienio šalių patirtimi, pradėti Lietuvoje taikyti lyčiai jautraus biudžeto** (angl. Gender Responsive budget) **praktiką:**
 - **skirti LR finansų ministeriją atsakinga institucija, kuri reguliariais užtikrintų analizės pagal lytį** (angl. Gender Analysis) atlikimą valstybinėse institucijose, susijusiose su ekonominių išteklių paskirstymu, ir Nacionaliniame Lietuvos biudžete. Remiantis užsienio šalių patirtimi, analizė pagal lytį padeda nustatyti, ar atitinkami viešųjų lėšų asignavimai tenkina specifinius moterų ir vyrų interesus. Jeigu paiškėja priešingos tendencijos, biudžeto lėšos turėtų būti perskirstytos tokiu būdu, kad vyrų ir moterų socialinės grupės galėtų lygiaverčiais pagrindais naudotis valstybės finansų sistemos teikiamais privalumais nediskriminuojant nė vienos iš lyčių. Ilgalaikėje perspektyvoje tai padėtų pasiekti stabilaus ir subalansuoto viešųjų pajamų ir ekonomikos augimo;
 - **skirti LR finansų ministeriją ir Lietuvos savivaldybių asociaciją** atsakingomis institucijomis, kurios, pasitelkusios lyčių lygybės ekspertus, moterų NVO atstovus, **galėtų atlikti savivaldybių biudžetų analizę pagal lytį** ir pateikti rekomendacijas savivaldybių taryboms dėl vietos biudžeto išlaidų restruktūrizavimo remiantis lyčių lygybės principu;
 - siekiant remti lyčiai jautraus biudžeto projektus, **Finansų ministerijos atstovams ir ekspertams organizuoti apmokymus ir konferencijas.**
- **Pavesti LR ūkio ir LR finansų ministerijoms atlikti Lietuvos užsienio prekybos analizę pagal lytį.** Atsižvelgiant į tai, kad lyčių komponentė yra svarbus užsienio prekybos veiksnys, ši analizė įvertintų vykdomos užsienio prekybos politikos efektyvumo poveikį ekonomikos augimui ir padėtų siekti lyčių lygybės tikslų tam, kad moterų ir vyrų socialinės grupės lygiavertiškai galėtų pasinaudoti užsienio prekybos teikiamais privalumais.

III. LYČIŲ ASPEKTO POVEIKIO VERTINIMAS MAKRO IR MIKRO LYGIU 1994-2014 M.: MOTERŲ IR VYRŲ SOCIALINĖS-EKONOMINĖS PADĖTIES ANALIZĖ

1. Makroekonominė politika lyčių aspektu

1.1. BVP analizė lyčių aspektu

1.1.1. Moterų indėlis į BVP: rūpybos sektorius – lygiavertė šalies ūkio šaka

Pasauliniai tyrimai lyčių lygybės srityje rodo, kad makroekonominė politika – fiskalinė ir pinigų politika, užsienio prekybos politika įtakoja vyrų ir moterų socialinę ekonominę padėtį ir atvirksčiai – lyčių lygybė veikia ekonomikos augimą, valstybės finansus, tarptautinės prekybos plėtrą. Šiuolaikinės ekonomikos vystymasis rodo, kad pilietinės visuomenės formavimasis ir šalies makroekonominė plėtra dažnai yra priešaringi procesai. Istorinė patirtis liudija, kad išsivysčiusiose demokratijos šalyse visuomenė dažnai protestuoja prieš globalizaciją, keldama demokratinų institucijų ir procedūrų stygiaus, atskirų šalių ir socialinių grupių nelygybės, ekonominio nestabilumo ir neefektyvumo klausimus.

Iki 2008 m. pasaulio ekonomikos ir finansų krizės autoritetingos tarptautinės organizacijos – Tarptautinis valiutos fondas, Pasaulio bankas vadino Lietuvą „kylančia Baltijos regiono žvaigžde“ bei pripažino, kad Lietuva padarė išpūdingą pažangą, aplenkė daugelį kaimynių ir tapo viena iš patraukliausių investicijoms teritorijų. Pastaruoju metu šios organizacijos, priešingai mūsų visuomenės savijautai, pažymi sėkmingą Lietuvos ekonomikos išėjimą iš krizės ir palankiai vertina Lietuvos vyriausybės politiką bei veiksmus, įveikiant pasaulio krizės padarinius. Kuo grindžiami šie teiginiai?

- Sparčiau, palyginti su kitomis ES šalimis, BVP augimu (3,7 proc. 2012 m., tačiau 2003 m. ekonomikos augimas buvo 10,2 proc., 2004 ir 2005 m. – 7,4 proc. ir 7,8 proc.);
- išskirtinai žemu infliacijos lygiu (2,8 proc. 2012 m., tačiau 2003 m. buvo pastebima defliacija -1,3 proc. bei 2005 m. infliacija 3 proc.);
- ženkliai sumažintu einamosios sąskaitos deficitu (nuo 12 proc. BVP 1998 m. iki 7,1 proc. BVP 2005 m. ir iki 0,2 proc. 2012 m.);
- radikaliai sumažinta mokesčių našta ekonomikai (nuo 40 proc. BVP 1999 m. iki 30 proc. BVP 2005 m. ir iki 36 proc. BVP 2012 m.) (remtasi Lietuvos statistikos departamento ir Lietuvos banko duomenimis).

Tokių Lietuvos ekonomikos rezultatų pagrindu yra laikomas biudžeto disciplinos stiprinimas, „taupaus biudžeto kelias“, griežta fiskalinė bei išlaidų politika, kuri veda į ekonomikos augimą. Tačiau kyla klausimas, kaip spartūs ekonomikos augimo tempai, grindžiami griežta fiskaline ir pinigų politika, paveikė visų Lietuvos žmonių, atskirų socialinių grupių, moterų ir vyrų gyvenimo lygį? Lietuva pasiekė patenkinamų makroekonomikos rezultatų, tačiau socialiniai rodikliai, atspindintys gyventojų užimtumo, pajamų ir vartojimo lygį, ženkliai atsilieka nuo makroekonominių rodiklių augimo tempų (9 lentelė). Pvz., realaus vartojimo augimo tempai beveik du kartus mažesni už BVP augimo tempus; vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio augimas nepasizymi stabilumu, palyginti aukštas

nedarbo lygis, tame tarpe ir moterų, ir vyrų, esant kur kas žemesniam (penktadaliu) moterų darbo užmokesčio lygiui.

Pastaruju metu, Lietuvai tapus ES nare, stiprėja emigracijos grėsmė. Statistikos departamento duomenimis, 1990-2012 metais iš Lietuvos išvyko virš 600 tūkst. žmonių, o vien tik 2010 metais – 80 tūkst. gyventojų, t. y. keturis-penkis kartus daugiau nei ankstesniais metais. Atskirų tyrimų duomenys rodo, kad daugumą emigravusiųjų sudaro moterys – nuo 50 iki 80 proc., ir ypač su aukštuju išsilavinimu.

9 lentelė. Lietuvos makroekonomikos ir socialiniai rodikliai 2000-2012 m.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Realusis BVP, metinis pokytis %	4,0	6,7	6,9	10,2	7,4	7,8	7,9	9,8	2,6	-14,8	1,6	6,0	3,7*
VKI (infliacija), metinis pokytis %	1,4	2,0	-1,0	-1,3	2,9	3,0	4,5	8,1	8,5	1,3	3,8	3,4	2,8*
Viešojo sektoriaus biudžeto deficitas, % BVP	2,8	2,1	1,3	1,2	1,4	0,5	0,4	1,0	3,2	9,4	7,2	5,5	3,2*
Valstybės skola, % BVP	27,7	26,5	25,3	21,2	19,4	18,4	18,0	17,0	15,6	29,3	37,9	38,3	40,5*
Realusis vartojimas, metinis pokytis %	5,9	3,0	4,2	4,5	4,7	4,8	10,5	10,3	4,6	-13,3	-4,5	4,7	3,4
Materialinės investicijos, metinis pokytis %	-11,8	17,0	10,7	2,4	2,0	27,9	29,4	38,3	-9,4	-45,7	-8,1	22,0	-10,2*
Nedarbo lygis, % (Statistikos departamento tyrimų duomenys)	16,4	17,4	13,8	12,4	11,4	8,3	5,6	4,3	5,8	13,7	17,8	15,4	13,4
Moterų	13,9	14,7	12,9	12,2	11,8	10,2	5,4	4,3	5,6	10,4	14,5	12,9	11,6
Vyrų	18,8	19,9	14,6	12,7	11,0	10,0	5,8	4,3	6,0	17,0	21,2	17,9	15,1
Vidutinis mėnesinis neto darbo užmokestis, metinis pokytis %	-5,1	-0,3	3,8	7,8	6,8	6,0	15,2	18,0	18,1	-3,1	-3,2	2,7	3,4
Vidutinis mėnesinis moterų darbo užmokestis (bruto), santykiyje su vyrų darbo užmokesčiu, %	81,7	81,4	81,2	81,0	81,4	82,4	83,8	80,7	80,7	87,3	85,7	86,5	86,5

Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas, LR finansų ministerija, SEB bankas.

* negalutiniai duomenys

** SEB banko prognozė

Skaičiuojant BVP gamybos metodu, didžiausias indėlis (2012 m. duomenys) tenka Lietuvos pramonei – 20,8 proc., kur moterų užimtumo lygis sudaro mažiau kaip pusę (44,4 proc.) visų užimtųjų šioje veikloje; didmeninei ir mažmeninei prekybai tenka 18,6 proc. (moterų užimtumas šioje šakoje – 57 proc.) ir transportui bei saugojimui – 13 proc. (šioje šakoje užimta tik 26,3 proc. moterų). Daugiausia Lietuvos moterų dirba tokiose srityse kaip žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas (87,3 proc.), švietimas (78,5 proc.), apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla (78,3 proc.), meninė, pramoginė ir poilsio organizavimo veikla (62,3 proc.) (10 lentelė).

10 lentelė. Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšį ir lytį 2012 m. ir Lietuvos bendrosios pridėtinės vertės struktūra, proc.

Ekonominės veiklos rūšys	Dalis bendrojoje pridėtinėje vertėje, %	Iš viso užimta, tūkst.		Užimtųjų pasiskirstymas pagal lytį, %	
		Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai
Iš viso	100	658,1	617,6	51,6	48,4
Žemės ūkis, miškininkystė ir žuvininkystė	4,0	41,7	70,5	37,2	62,8
Kasyba ir karjerų eksploatavimas	0,4	(0,3)	2,1	12,5	87,5
Apdirbamoji gamyba	20,8	8,9	111,3	44,4	55,6
Elektros, dujų, garo tiekimas ir oro kondicionavimas	2,9	3,7	9,1	28,9	71,1
Vandens tiekimas, nuotekų valymas, atliekų tvarkymas ir regeneravimas	1,0	4,6	10,3	31,3	68,7
Statyba	6,0	8,7	80,9	9,6	90,4
Didmeninė ir mažmeninė prekyba; variklinių transporto priemonių ir motociklų remontas	18,6	127,1	96,1	57,0	43,0
Transportas ir saugojimas	13,0	24,6	68,9	26,3	73,7
Apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla	1,3	25,3	7,0	78,3	21,7
Informacija ir ryšiai	3,1	13,0	15,3	45,9	54,1
Finansinė ir draudimo veikla	2,2	13,0	5,2	71,4	28,6
Nekilnojamojo turto operacijos	5,7	5,8	7,5	43,6	56,4
Profesinė, mokslinė ir techninė veikla	3,4	29,7	20,5	59,2	40,8
Administracinė ir aptarnavimo veikla	2,2	19,2	19,4	49,7	50,3
Viešasis valdymas ir gynyba; privalomasis socialinis draudimas	5,8	38,3	34,9	52,3	47,7
Švietimas	4,5	105,6	28,9	78,5	21,5
Žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	3,4	74,6	10,9	87,3	12,7
Meninė, pramoginė ir poilsio organizavimo veikla	0,9	14,2	8,6	62,3	37,7
Kita aptarnavimo veikla	0,8	18,0	9,2	66,1	33,9
Namų ūkių, samdančių darbininkus, veikla; namų ūkių veikla, susijusi su savoms reikmėms tenkinti skirtų nediferencijuojamų gaminių gamyba ir paslaugų teikimu	0,1	1,6	(1,0)	61,5	38,5
Ekstrateritorinių organizacijų ir įstaigų veikla	-	(0,2)	(0,1)	50	50

Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis 2013.

Atsižvelgiant į pasaulio patirtį ir lyčių ekonomikos teorijų koncepcijas, taip pat ir Lietuvos statistiką, galima pagrįstai teigti, kad Lietuvos, kaip ir kitų pasaulio šalių, BVP struktūroje neatsispindi tokia svarbi ekonomikos sritis kaip rūpybos (kitai – reproduktyvioji) ekonomika, kuri „atsako“ už žmogiškųjų išteklių reprodukciją šeimoje. Žmogiškojo kapitalo ir darbo jėgos išlaidos lieka tarsi nematomos šalies ekonomikoje, reproduktyvusis darbas neįeina į BVP, jis niekaip neapskaitomas, nematuojamas ir neapmokamas (Balandynowicz-Panfil, Opacka, 2005). Be jokios abejonės, neapmokamos namų ūkio ekonomikos rezultatai, be kurios neįmanomas žmogaus gyvybės palaikymas, žmogiškųjų išteklių kokybės kėlimas, darbo jėgos formavimas viešajam ir privačiam sektoriui, sudaro svarbią šalies nacionalinio turto dalį.

Rūpybos ekonomika – namų ūkio ruoša, poilsio organizavimas, šeimos kultūros, tradicijų puoselėjimas, darbas auklėjant vaikus, senelių ir suaugusių šeimos narių globa – paprastai labiau gula ant moterų pečių, negu ant vyrų. Todėl ji dar vadinama moterų, reproduktyviaja, šeimos arba namų ūkio ekonomika. Rūpybos ekonomika – tai visavertė ir ypač svarbi ekonominės veiklos rūšis, šaka, kurioje lygiai taip pat, kaip ir kitose ūkio šakose, sukuriama pridėtinė vertė, ir kuri įneša ženklų indėlį į šalies BVP. Tai šaka, kuri atsako už žmogiškųjų išteklių ir darbo potencialo kokybę.

Dabartiniu informacinės visuomenės metu ypač išauga žmogiškųjų išteklių kokybės, „neapčiuopiamojo kapitalo“ svarba. Ypač jo vertė padidėja žinių ekonomikoje, kur intelektualiniai ištekliai lygiavertiškai, o gal net ir labiau vertinami už materialiuosius. Šių išteklių kokybę didžiąja dalimi priklauso nuo šeimos kokybės, rūpybos ekonomikos. Savo ruožtu, nuo žmogiškųjų išteklių kokybės pagrinde priklauso ir ekonominis šalies klestėjimas bei konkurencingumo rezultatai. Visame civilizuotame pasaulyje keliamas klausimas apie tai, kad moterų rūpybos darbą yra būtina įjungti į BVP struktūrą. Reikia pridurti, kad globalizacijos procese išnyksta griežta riba tarp produktyvaus, apmokamo darbo gamyboje, rinkoje ir neproduktyvaus, neapmokamo darbo namų ūkio reproduktyviojoje ekonomikoje – toks skirstymas netenka prasmės.

Taigi, autorės teigimu, rūpybos sektorius – lygiavertė šalies ekonomikos šaka, ir darbas joje turi būti vertinamas, apskaičiuojamas ir atlyginamas. Įvertinti rūpybos ekonomiką BVP struktūroje yra nelengvas uždavinys, tačiau pasaulyje yra siūlomi metodai, kaip galima šią sritį išmatuoti. Neapmokamas darbas apjungia šiuos keturis pagrindinius elementus:

- privatų namų ūkį žemės ūkio sektoriuje;
- šešėlinės ekonomikos sektorių;
- rūpybos (reprodukcinę) ekonomiką namų ūkyje;
- visuomeninę ir labdaros veiklą.

Visi šie elementai turėtų būti apskaitomi ir įjungiami į nacionalinių sąskaitų sistemą. Jeigu pirmąsias dvi sudėtines dalis dar galima apskaičiuoti, pasitelkiant žinomas metodus ir Lietuvoje, tai dvi paskutinės komponentės siejamos su tam tikrais vertinimo sunkumais – techniniu ir konceptualiniu požiūriu.

1.1.2. Moterų darbo krūvio didėjimas rūpybos ekonomikoje liberalizuojant ekonominę politiką

Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą (2004 m. gegužės 1 d.) ir gilesnės integracijos procesas siejamas su ypač svarbiu klausimu – ES struktūrinių fondų paramos gavimu ir įsisavinimu. Lietuva turi laikytis griežtos makroekonominio stabilizavimo politikos. Pasaulinė patirtis rodo, kad griežta fiskalinė ir pinigų politika daro neigiamą įtaką skurdžiausiems gyventojų sluoksniams, ir ypač moterims. Pasaulyje yra žinoma: skurdo problema – tai moterų problema, skurdas pažeidžia moteris labiau nei vyrus.

Pasaulinė patirtis lyčių ekonomikos srityje byloja apie tai, kad struktūrinė parama šalies ekonomikai padidina nematomą moterų rūpybos krūvį namų ūkiuose darbo jėgai reprodukuoti ir palaikyti dėl dviejų priežasčių:

- **Pirma.** Perorientuojant ekonomiką didesnio ekonomikos efektyvumo kryptimi, moterys paprastai didina savo indėlį į produktyvųjį (realųjį rinkos sektorių), o taip pat ir reproduktyvųjį (namų ūkių ekonomikos) sektorių tam, kad palaikytų normalų savo šeimos funkcionavimą. Jos dažnai tampa neformalios, šešėlinės rinkos santykių dalyvėmis, neetatinėmis darbuotojomis, dirba pagal laikiną sutartį, nepilną darbo dieną (arba derina šias formas drauge), ko pasėkoje dažnai tampa tokio fragmentiško darbo aukomis (darbas – nestabilus, egzistuoja pastovi grėsmė jo netekti, neužtikrintos socialinės garantijos).

- **Antra.** Mažėjant šeimos pajamoms (didėjant komunaliniams mokesčiams, augant kuro kainoms, brangstant transporto paslaugoms, vaistams, buitinio aptarnavimo paslaugoms) moterys didina savo neapmokamo darbo krūvį rūpybos ekonomikoje, kad kompensuotų šeimos gyvenimo lygio nuosmukį.

Nors ekonominės politikos liberalizavimas vyksta siekiant makroekonominio stabilumo ir didesnio ekonomikos efektyvumo, nematomas ir neapmokamas moterų darbas namų ūkių ekonomikoje tarsi užslepia didėjančią lyčių nelygybę ir neefektyvų žmogiškojo potencialo panaudojimą. **Rinkos reformų metu siekiant didesnio ekonomikos efektyvumo ir stabilumo, Lietuvoje susiklostęs moterų ekonominio aktyvumo ir užimtumo lygis yra mažesnis nei vyrų.** Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. moterų ekonominis aktyvumas sudarė 70,1 proc., o vyrų – 73,7 proc., užimtumas atitinkamai – 61,8 proc. ir 62,2 proc. Moterys, dirbančios pilną darbo dieną, sudaro mažesnę dalį nei vyrai (2012 m. atitinkamai 88,7 proc. ir 92,5 proc.), kai tuo tarpu moterys, užimtos nepilną darbo dieną, viršija analogiškai užimtus vyrus 3,8 proc. punktais (atitinkamai 11,3 proc. ir 7,5 proc.).

Jeigu oficialus moterų nedarbas iki 2003 m. buvo mažesnis nei vyrų punkto, tai 2004 metais ši tendencija „užlūžo“ ir moterų nedarbo lygis pralenkė vyrų nedarbą 0,8 proc. punkto (atitinkamai 11,8 proc. ir 11,0 proc.). Tačiau nuo 2006 m. pastebima atvirkštinė tendencija, kai vyrų nedarbas ėmė vėl viršyti moterų nedarbą. Ši tendencija ypač sustiprėjo po pastarosios pasaulio ekonomikos ir finansų krizės: 2010 m. vyrų nedarbo lygis buvo net 6,7 proc. punktais didesnis nei moterų (atitinkamai 21,2 proc. ir 14,5 proc.), nors 2012 m. šis atotrūkis sumažėjo iki 3,5 proc. punkto (atitinkamai 15,1 proc. ir 11,6 proc.). Didesnį vyrų nei moterų nedarbą galima paaiškinti tuo, kad moterys, siekdamos palaikyti įprastą šeimos gyvenimo lygį, dažnai imasi dirbti nepatrauklų ir menkai apmokamą žemos kvalifikacijos darbą (valytojos, siuvėjos, pardavėjos, kasininkės, padavėjos, slaugės)

bei nepilnos darbo dienos darbą, kurio nepasirenka vyrai. Toks darbas netenkina vyrų lūkesčių – jie geriau lieka bedarbiais.

Ypatingą nerimą kelia didesnė ilgalaikių bedarbių moterų dalis nei vyrų – per visą tiriamąjį laikotarpį pastebima ilgalaikių bedarbių tarpe moterų dominavimo tendencija: štai ir 2012 m. moterys sudarė 49,6 proc., o vyrai 48,9 proc. ilgalaikių bedarbių. Ypač neigiamas reiškinys – didelis moterų bedarbių su aukštesniu ir aukštesniu išsilavinimu skaičius – 2012 m. tokių moterų dalis sudarė 20,2 proc. (vyrų – 11,7 proc.), t.y. išsilavinusių moterų bedarbių skaičius yra du kartus didesnis nei išsilavinusių bedarbių vyrų. Tai reiškia, kad išsilavinusios moterys Lietuvoje negali visavertiškai savęs realizuoti.

Lietuvoje 1998 m. priėmus Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą buvo žengti formalūs žingsniai, užtikrinant moterų lygias galimybes užimtumo srityje, o realiame gyvenime iš esmės niekas nepasikeitė. Įstatymai patys savaime negali nulemti esminių moterų padėties rinkoje pokyčių – tai liudija Lietuvoje išliekantis darbo užmokesčio atotrūkis pagal lytį – moterys uždirba apie 12 proc. mažiau negu vyrai (Lietuvos statistikos departamentas).

V. Kanopienės ir kitų mokslininkų atlikti tyrimai parodė, kad **perėjimas į rinką dar labiau sustiprino moterų diskriminaciją ekonomikoje**. Tai sąlygojo šios aplinkybės.

Pirma, pereinamuoju į rinkos ekonomiką laikotarpiu buvo pastebėtas ryškus moterų užimtumo nuosmukis; moterys sudarė du trečdalius bendro darbo netekusiųjų skaičiaus. Per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį daugelis darbą praradusių moterų tapo namų šeimininkėmis, ekonomiškai neaktyviomis. Gyventojų užimtumo tyrimų ir 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, moterys tarp ekonomiškai neaktyvių gyventojų sudarė du trečdalius. Ši tendencija išliko iki šiol. Taigi Lietuvoje rinkos ekonomikos laikotarpiu moterų vaidmuo darbo rinkoje sumažėjo (Rakauskienė, Lisauskaitė, 2005).

Antra, Lietuvoje pastebima stipri darbo rinkos vertikalioji segregacija ir moterų darbo nuvertinimas. Tai paskatino šias neigiamas tendencijas moterų darbo rinkoje:

- pirma, moterų aktyvumo ir užimtumo lygis yra mažesnis nei vyrų;
- tačiau, antra, moterų nedarbo lygis yra mažesnis nei vyrų;
- trečia, moterų tarpe daugiau ilgalaikių bedarbių nei vyrų;
- ketvirta – moterų, dirbančių nepilną darbo dieną, yra daugiau nei vyrų;
- penkta, išskirtinis nedarbo bruožas Lietuvoje – palyginti aukštas išsilavinusių moterų nedarbas, viršijantis vyrų bedarbių su aukštesniu išsilavinimu lyginamąjį svorį.

1.1.3. Moterų ir vyrų indėlio į BVP ir rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimas

Moterų ir vyrų indėlis į Lietuvos BVP 2010-2012 m. (mln. Lt ir proc.) atspindėtas 11 lentelėje. **Išvada:** nors bendra užimtų moterų dalis yra kiek didesnė nei vyrų (per 50 proc.), proporcingai užimtai daliai paskaičiuota jų sukuriamą bendroji pridėtinė vertė yra mažesnė nei 50 proc., t. y. moterų indėlis į BVP yra kiek mažesnis nei vyrų, o tai liudija apie moterų užimtumą mažiau pelningesnėse ekonominės veiklos srityse, kas savo ruožtu daro įtaką ir jų darbo užmokesčiui. Nors per pastaruosius metus moterų sukuriamą BVP dalis vertine išraiška augo, tačiau didėjant vyrų užimtumui, jos procentinė dalis kiek sumažėjo.

11 lentelė. Moterų ir vyrų indėlis į Lietuvos BVP 2010-2012 m. (mln. Lt ir proc.)

	2010		2011		2012	
	Moterų	Vyrų	Moterų	Vyrų	Moterų	Vyrų
Užimtų pasiskirstymas pagal lytį, proc.	52,6	47,4	51,8	48,2	51,6	48,4
Indėlis į BVP, proc.	48,4	51,6	47,2	52,8	46,8	53,2
Indėlis į BVP, mln. Lt	41611,8	44302,5	45377,6	50688,6	48059,4	54618,3
BVP, mln. Lt	85914,4		96066,1		102677,9	

Šaltinis: skaičiuota autorės pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis, 2013.

Tačiau šiuose skaičiavimuose neatsispindi tokia svarbi ekonominės veiklos rūšis kaip **rūpybos (arba reproduktyvioji) ekonomika**, t. y. kasdienis moterų darbas auklėjant ir ugdamant vaikus, rūpinantis ir slaugant pagyvenusius ir neįgalius šeimos narius, atliekant namų ruošos darbus ir kt. Todėl pagal disertacijos II dalyje pateiktą autorės siūlomą metodiką apskaičiuojamas rūpybos ekonomikos indėlis į BVP 2011 m.

12 lentelė. Rūpybos ekonomikos indėlis į BVP Lietuvoje 2011 m. (pagal 5 ir 6 formules)

Išlaidų sritis	Suma per mėnesį, Lt (to meto kainomis)		Šeimos su 1 vaiku iki 18 m., tūkst.	Šeimos su 2 vaikais iki 18 m., tūkst.	Šeimos su 3 ir daugiau vaikų iki 18 m., tūkst.	Šeiminis namų ūkis, sudarytas iš dviejų ar daugiau šeimų, tūkst.	Bendros namų ūkio išlaidos per metus, tūkst. Lt	
	Minimalus įkainis	Vidutinė rinkos kaina*					Minimalus darbo užmokestis	Vidutinis darbo užmokestis
Mažamečių vaikų (iki 2 metų) priežiūra	800	1400	20				192 000	336 000
Nepilnamečių vaikų nuo 2 iki 18 metų priežiūra	120	350	211,1	122,2 (x2)	29,4 (x3)		782 928	2 283 540
Namų ruošos darbai	400	800	211,1	122,2	29,4		1 740 960	3 481 920
Pagyvenusiu / neįgalių asmenų priežiūra	900	1500				14,6	157 680	262 800
	Iš viso:						2 873 568	6 364 260

* Vidutinė rinkos kaina nustatyta pagal viešojo sektoriaus nustatytus įkainius atitinkamai veiklos sričiai ir apklausus ne mažiau kaip 5 privataus sektoriaus atstovus, dirbančius atitinkamoje veiklos srityje įvairiuose Lietuvos regionuose (pvz. vaikų priežiūros atveju apklausti valstybiniai ir privatūs vaikų lopšeliai-darželiai, auklių paslaugas teikiančios įmonės bei individualiai dirbančios auklės).

13 lentelė. Lietuvos BVP, rūpybos ekonomika (išlaidų metodu) ir BVP padidėjimas 2005-2012 m.

	2005	2009	2010	2011	2012
BVP, mln. Lt	72 401,9	75 103,4	76 302,5	80 918	83 879
RE, mln. Lt				6 364,3	
BVP padidėjimas, įvertinant RE (RE indėlis į BVP), proc.				7,87	

Šaltinis: skaičiuota autorės pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis, 2013 ir vidutines rinkos kainas.

Išvada: įvertinus rūpybos ekonomiką, kurioje paprastai užimtos moterys, pagal 2011 m. duomenis Lietuvos BVP padidėtų net 7,87 proc. (skaičiuota pagal 7 formulę).

1.2. Lietuvos nacionalinio biudžeto analizė lyčių aspektu: 2000-2012 m.

1.2.1. Lietuvos nacionalinio biudžeto išlaidų struktūra pagal lytį

Valstybės biudžeto analizė lyčių aspektu – tai nauja priemonė, plačiai taikoma pasaulyje biudžeto stebėsenai atlikti. Lyčių aspektas reiškia visuomenėje vykstančių procesų analizę per socialinę-ekonominę prizmę.

Pagrindinių mokesčių, formuojančių Lietuvos biudžeto pajamas, struktūroje dominuoja moterų pajamos, o mokesčių, įnešančių menką dalį – vyrų pajamos. Lietuvos nacionalinio biudžeto pajamų struktūra pagal mokesčių rūšis rodo, kad hipertrofuota mokesčių našta tenka vartojimui ir darbui, kai tuo tarpu žemės, kapitalo ir nekilnojamojo turto mokesčių dalis – menka (Rakauskienė, Makauskaitė, 2004). Analizuojant 2005-2012 m. laikotarpį, matyti, kad didžiausia dalis pajamų į biudžetą patenka iš pridėtinės vertės mokesčio (PVM) – vidutiniškai apie 31 proc., fizinių asmenų pajamų mokesčio (vidutiniškai – apie 17 proc.) ir iš akcizų (vidutiniškai – apie 12 proc.), o pajamoms iš žemės mokesčio tenka vos 0,2 proc., nekilnojamojo turto mokesčio – tik apie 1,3 proc. (14 lentelė). Atsižvelgiant į tai, kad vyrai turi ženkliai daugiau kapitalo, nekilnojamojo turto ir žemės negu moterys, ir šie mokesčiai biudžeto pajamų struktūroje įneša tik nedidelį indėlį, galima konstatuoti, kad Nacionalinio biudžeto pajamos formuojamos nepaisant lyčių balanso principo ir diskriminuojant moteris.

14 lentelė. Lietuvos nacionalinio biudžeto pajamos pagal mokesčių rūšis 2005-2012 m., proc. nuo visos pajamų sumos

Pajamos	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Fizinių asmenų pajamų mokestis	21,6	20,8	19,0	18,6	15,6	14,9	14,8	14,5
Juridinių asmenų pelno mokestis	9,1	11,7	10,5	11,2	7,0	4,1	3,4	5,4
Nekilnojamojo turto mokesčiai	1,5	1,4	1,2	1,1	1,3	1,5	1,3	1,2
Žemės mokestis	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

14 lentelės tęsinys.

Pridėtinės vertės mokestis (PVM)	29,4	31,5	32,5	33,7	28,0	31,3	33,3	31,6
Akcizai	12,4	12,2	11,7	12,2	13,4	13,0	12,4	12,1
Europos Sąjungos parama	12,1	11,1	14,5	12,7	24,4	22,9	22,8	22,9
Kiti mokesčiai ir pajamos	13,7	11,1	10,4	10,3	10,1	12,1	11,8	12,1
Viso, proc.:	100	100	100	100	100	100	100	100
Viso, tūkst. Lt.	16489504	19542074	24047648	27395847	24284283	23309648	25531997	27614325

Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis 2008, 2010, 2013.

2004-2013 m. laikotarpiu iš valstybės biudžeto du kartus sumažėjo asignavimai bendrosioms valstybės paslaugoms: nuo 40,9 proc. 2004 m. iki 19 proc. 2013 m. Per šį periodą beveik du kartus sumenko valstybės biudžeto išlaidos, skirtos gynybai (nuo 7,3 proc. 2004 m. iki 4,2 proc. 2013 m.), tačiau išlaidos, skirtos viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai, per minėtąjį laikotarpį išliko beveik nepakitusios (2004 m. – 8,9 proc., 2013 m. – 8,3 proc.) (15 lentelė).

15 lentelė. Lietuvos nacionalinio biudžeto asignavimų struktūra pagal funkcijas 2004-2012 m., proc. nuo visų išlaidų

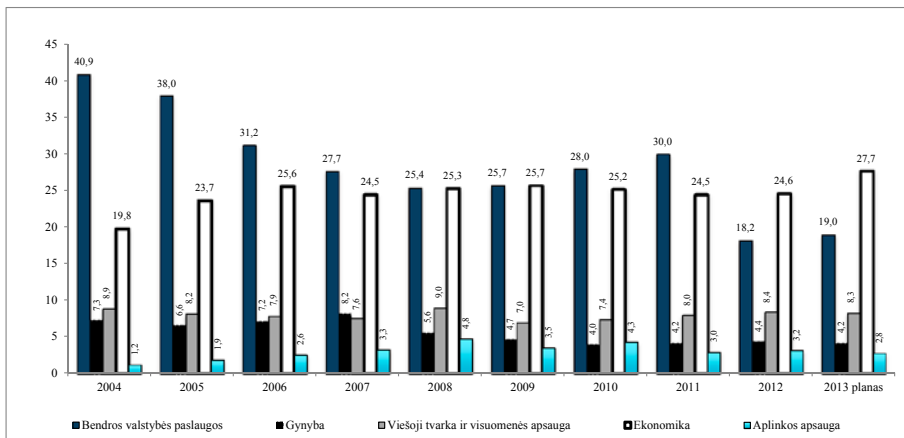
Sritis	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bendros valstybės paslaugos	22,5	22,1	17,0	16,9	15,5	14,3	15,3	16,5	17,7
Gynyba	6,4	5,8	6,3	7,2	5,0	4,1	3,6	3,7	3,9
Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga	8,0	7,3	7,0	6,8	8,1	6,2	6,8	7,2	7,4
Ekonomika	18,6	21,9	23,7	22,5	23,3	23,3	23,2	22,4	21,8
Aplinkos apsauga	1,9	2,5	3,0	3,6	4,9	3,8	4,7	3,5	3,7
Būstas ir komunalinis ūkis	1,3	1,4	1,4	1,2	1,0	2,7	1,0	1,0	1,0
Sveikatos apsauga	1,8	1,9	6,1	5,8	5,9	6,9	8,3	7,8	6,9
Poilsis, kultūra, religija	4,0	4,0	4,0	4,1	3,8	3,6	2,8	3,2	3,3
Švietimas	25,0	22,9	21,6	21,2	21,1	22,0	21,2	21,8	21,2
Socialinė apsauga	10,4	10,1	9,8	10,6	11,4	13,0	13,2	12,9	13,2
Iš viso:	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Šaltiniai: Lietuvos statistikos metraštis 2011, 2013;

LR finansų ministerijos duomenys <<http://www.finmin.lt/web/finmin/biudzetas/2008nb>>.

Svarbu pažymėti, kad **iš valstybės biudžeto didžiąja dalimi finansuojamos vyrų dominuojamos sritys**: bendros valstybės paslaugos, gynyba, viešoji tvarka ir visuomenės apsauga, ekonomika (energetika, susisiekimas, žemės ūkis ir kt.) (6 paveikslas). Tuo

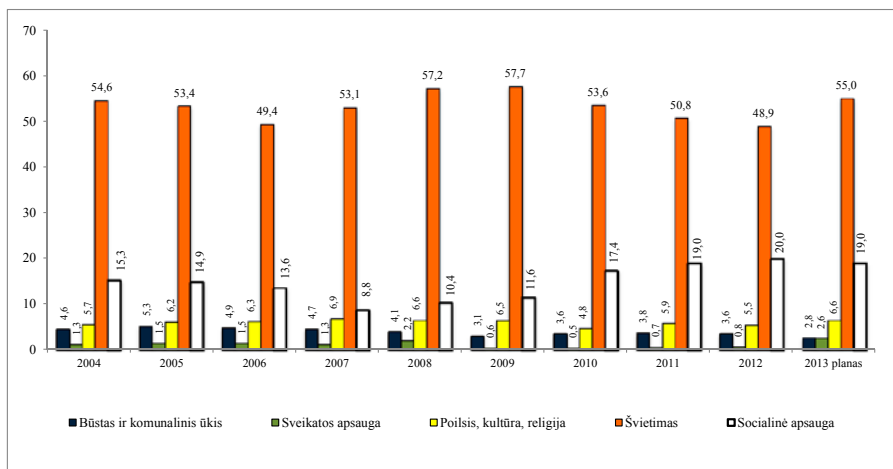
tarpu švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos, socialinės apsaugos sritys, kurios dominuoja moterys finansuojamos iš biudžeto likutiniu principu (Rakauskienė, Makauskaitė, 2004).

Šaltinis: sudaryta autorės pagal LR finansų ministerijos duomenis.

6 pav. Valstybės biudžeto asignavimų struktūra vyrų dominuojamiems sektoriams 2004-2013 m., proc. nuo visų išlaidų

Iš savivaldybių biudžeto pagrinde finansuojamos moterų dominuojamos sritys: švietimas, socialinė apsauga, poilsis, kultūra ir religija (7 paveikslas).

Šaltinis: sudaryta autorės pagal LR finansų ministerijos duomenis.

7 pav. Savivaldybių biudžetų asignavimų struktūra moterų dominuojamiems sektoriams 2004-2013 m., proc. nuo visų išlaidų

Skaičiuojant gamybos metodu, didžiausią indėlį į 2012 m. Lietuvos BVP įnešė apdirbamoji gamyba – 20,8 proc. – čia moterų užimtumo lygis sudarė 44,4 proc. visų užimtųjų šioje veikloje; antroje vietoje – didmeninė ir mažmeninė prekyba; variklinių transporto priemonių ir motociklų remontas – ši ekonominės veiklos rūšis įnešė 18,6 proc. bendrosios pridėtinės vertės (moterų užimtumas – 57 proc.) bei trečioje vietoje – transportas ir saugojimas – 13 proc. (šioje šakoje buvo užimta tik 26,3 proc. moterų). Kaip ir anksčiau metais, daugiausia Lietuvos moterų dirba tokiose srityse kaip žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas (87,3 proc.), švietimas (78,5 proc.), apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla (78,3 proc.), meninė, pramoginė ir poilsio organizavimo veikla (62,3 proc.), didmeninė ir mažmeninė prekyba; variklinių transporto priemonių ir motociklų remontas (57 proc.) (9 priedas).

1.2.2. Lietuvos nacionalinio biudžeto raidos etapai

Analizuojant Lietuvos nacionalinį biudžetą lyčių aspektu, autorės nuomone, išryškėja trys etapai: **pirmasis etapas – priešintegracinis į ES** (apima 1999-2003 m.), **antrasis etapas – Lietuvos ekonominio pakilimo** (apima 2004-2008 m.) ir **trečiasis etapas – paveiktas pasaulio ekonomikos ir finansų krizės** (apima 2009-2012 m.).

Priešintegraciniam į ES etapui (1999-2003 m.) būdinga:

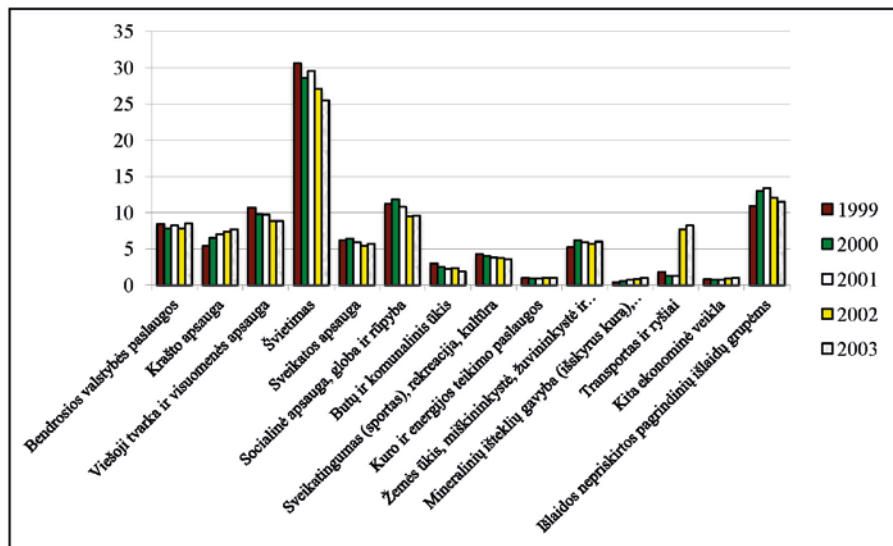
Pirma, ryškus biudžeto išlaidų pasiskirstymas į „vyriškus“ ir „moteriškus“ sektorius. Lietuvos nacionalinio biudžeto išlaidų analizė nagrinėjamoju periodu (1999-2003 m.) leidžia padaryti nelauktą išvadą – **biudžetas suformuotas ignoruojant lyčių lygybės principą.**

Labiausiai valstybės biudžeto išlaidų struktūroje remiamos veiklos yra krašto apsauga, valstybės valdymas, viešoji tvarka; taip pat pramonės šakos, orientuotos į eksportą (nafta ir jos perdirbimo produktai), transporto, energetikos paslaugų sektoriai, kuriuose dominuoja vyrai. Tuo tarpu švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos, socialinės apsaugos sektoriai, kuriuose vyrauja moterys, iš biudžeto finansuojami likutiniu principu (Rakauskienė, Makauskaitė, 2004). Palyginus valstybės biudžeto išlaidų pokyčius 1999–2005 m. matyti, kad išlaidos „vyriškoms“ sritims didėja, o „moteriškomis“ – mažėja. Ta pati tendencija pastebima ir tiriant savivaldybių biudžetus. Tai parodo valstybės biudžeto finansavimo prioritetus – tai „vyriškos“ sritys. Savivaldybių veiklos sritys – „moteriškos“, ir jų finansavimas nėra prioritetas. Ilgesnio laikotarpio perspektyvoje toks prioritetų išdėstymas neigiamai veikia ekonomikos augimą, valstybės pajamų didėjimą.

1999–2003 m. visi Nacionalinio biudžeto asignavimai moterų dominuojamiems sektoriams (t.y. švietimas, sveikatos apsauga, socialinė apsauga) turėjo tendenciją mažėti. Tuo tarpu tokioms „vyriškoms“ sritims kaip krašto apsauga, žemės ūkis, žuvininkystė, miškininkystė ir veterinarija, mineralinių išteklių gavyba, pramonė ir statyba, transportas ir ryšiai išlaidos buvo didinamos arba beveik nekito (bendrosioms valstybės paslaugoms, viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai, kuriai ir energijos teikimo paslaugoms) (8 paveikslas).

Valstybės išlaidų struktūroje **vyrų dominuojamos veiklos sritys finansuojamos prioritetiniu principu** (krašto apsauga, valstybės valdymas, viešoji tvarka, pramonė šakos orientuotos į eksportą, transporto, energetikos sektoriai ir kt.), kai tuo tarpu **sritys, kurio-**

se vyrauja moterys finansuojamos iš biudžeto likutiniu principu (švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos, socialinės apsaugos).

Šaltinis: sudaryta autorės pagal LR finansų ministerijos duomenis.

8 pav. LR nacionalinio biudžeto asignavimų dinamika 1999-2003 m. (proc. nuo visų išlaidų)

Lyginant valstybės biudžeto išlaidų minėtoms sritims pokyčius 1999-2003 m. periodu pastebimi dideli skirtumai. Labiausiai padidėjo asignavimai transporto ir ryšių (13 kartų), mineralinių išteklių gavybos, pramonės ir statybos (185,8 proc.), krašto apsaugos (90,7 proc.) sektoriams, t.y. ten, kur yra ryškus vyrų dominavimas. O „moteriškių“ sektorių finansavimas augo ne taip ženkliai: švietimo išlaidos padidėjo 38,5 proc., sveikatos apsaugos ir kultūros – po 26,4 proc., o socialinės apsaugos – 17,4 proc. (16 lentelė). Taigi, nagrinėjamoju periodu Lietuvoje skirstant biudžeto išlaidas pastebima lyčių lygybės asimetrija. Esanti biudžetinio finansavimo praktika tarsi įteisinga ir skatina lyčių nelygybę. Lyčių požiūriu asimetriškas valstybės išlaidų paskirstymas neigiamai veikia ekonomiką, ir ypač valstybės pajamas. Yra pagrindo teigti, kad viena iš valstybės pajamų mažėjimo priežasčių Lietuvoje yra lyčių lygybės iškraipymai formuojant šalies biudžetą (Rakauskienė, Makauskaitė, 2004).

16 lentelė. Valstybės biudžeto išlaidos pagal ūkio šakas, metinis pokytis proc.

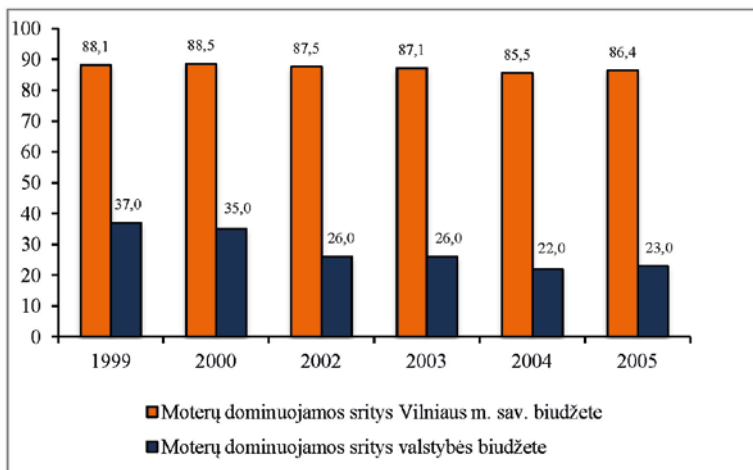
	2000	2001	2002	2003	1999–2003
Sektoriai, kuriuose dominuoja vyrai					
Bendrosios valstybės paslaugos	-3,5	13,8	9,6	21,6	46,4
Krašto apsauga	23,6	14,2	21,0	11,5	90,7
Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga	-4,2	3,6	6,1	6,1	11,7
Kuro ir energetikos paslaugos	-6,1	5,1	14,7	18,8	34,6
Mineralinių išteklių gavyba, pramonė ir statyba	21,1	70,9	30,6	5,7	185,8
Transportas ir ryšiai	-27,3	-0,8	1439,5	21,1	1245,2
Sektoriai, kuriuose dominuoja moterys					
Švietimas	-5,8	23,5	13,3	5,1	38,5
Sveikatos apsauga	9,2	-2,6	4,8	13,5	26,4
Socialinė apsauga	10,2	-5,6	5,2	7,3	17,4
Kultūra, sveikatingumas, rekreacija	-0,1	1,9	12,0	10,8	26,4

Šaltinis: sudaryta pagal Lietuvos statistikos departamento ir LR finansų ministerijos duomenis.

Antra, palyginus savivaldybių ir valstybės biudžeto išlaidų struktūrą, išryškėjo ne-lauktos tendencijos: vyriškos sritys finansuojamos daugiausia iš valstybės biudžeto, o moteriškos sritys – iš savivaldybių biudžeto, t.y. likutiniu principu.

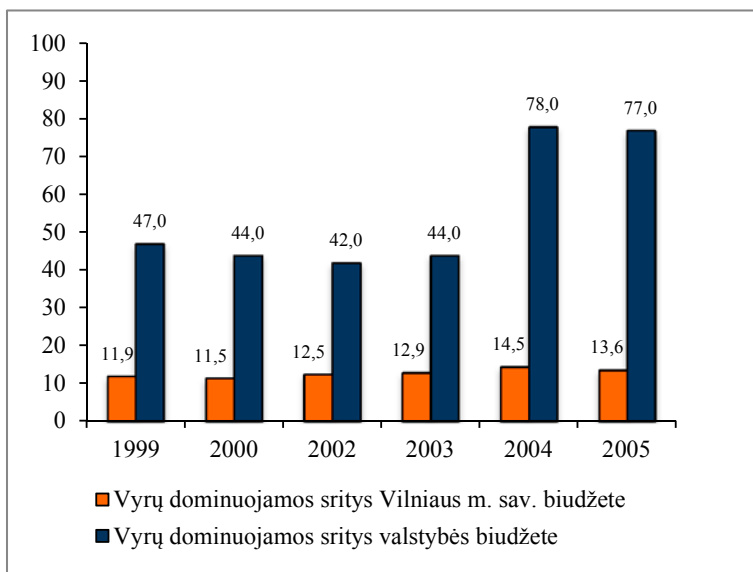
Kaip parodė savivaldybių ir valstybės biudžeto išlaidų struktūros palyginimas, savivaldybių biudžete dominuoja išlaidos švietimui (55 proc.), socialinei apsaugai (15 proc.), sveikatos apsaugai, kultūrai, būstui ir komunaliniam ūkiui (17 proc.) – t.y. šių sričių finansavimas pagrindine vykdomas iš savivaldybių biudžeto, o valstybės biudžete šioms išlaidoms tenka menkesnis lyginamasis svoris. Kaip žinia, šiose srityse daugiausiai yra užimtos moterys. Tuo tarpu savivaldybių biudžete išlaidos viešajai tvarkai, krašto apsaugai, transportui ir ryšiams, kurui ir energetikai, pramonei ir statybai sudaro menką dalį (apie 10 proc.). Šiose veiklose vyruoja vyrai. Šios sritys finansuojamos daugiausia iš valstybės biudžeto (apie 52 proc.). Pavyzdžiui, savivaldybių 1999-2005 metų biudžetuose sritims, kuriuose dominuoja moterys, buvo skiriama virš 88 proc. biudžeto išlaidų, o valstybės biudžete – 29 proc.; „vyriškoms” sritims iš valstybės biudžeto skiriama 54 proc. išlaidų, o iš savivaldybių – tik 12 proc. išlaidų (Rakauskienė, Krinickienė, 2009).

Analizuojant 2004 m. biudžetus (Vilniaus m. savivaldybės pavyzdžiu – 9 ir 10 paveiks-lai), matyti, kad asignavimai iš valstybės biudžeto „moteriškoms” sritims mažėjo, lyginant su 2003 m., o „vyriškoms” sritims sparčiai didėjo; o savivaldybių biudžete – pastebėta at-virkštinė tendencija. Tai atskleidė valstybės biudžeto finansavimo prioritetus, – tai – „vy-riškos” sritys. Savivaldybių veiklos sritys – „moteriškos”, jų finansavimas dažniausiai nėra prioritetinis (Rakauskienė, Krinickienė, 2009).

Šaltinis: sudaryta pagal Vilniaus m. savivaldybės duomenis.

9 pav. Asignavimai moterų dominuojamoms sritims iš Vilniaus m. savivaldybės biudžeto ir valstybės biudžeto 1999-2005 metais, proc.

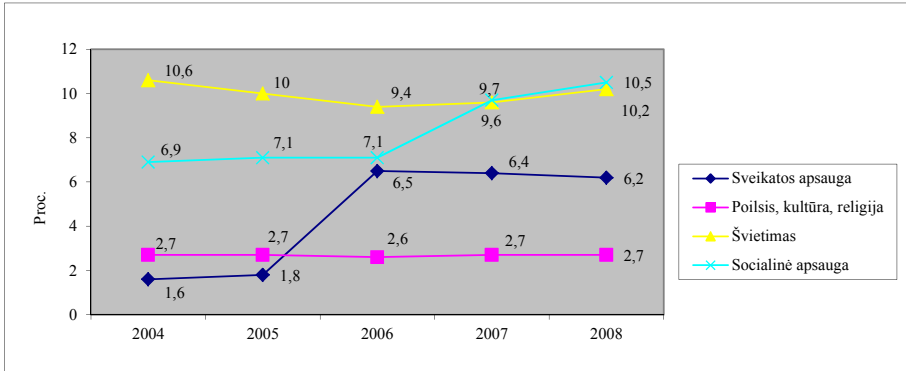

Šaltinis: sudaryta pagal Vilniaus m. savivaldybės duomenis.

10 pav. Asignavimai vyrų dominuojamoms sritims iš Vilniaus m. savivaldybės biudžeto ir valstybės biudžeto 1999-2005 metais, proc.

Lietuvos ekonominio pakilimo etapui (2004-2008 m.) būdinga:

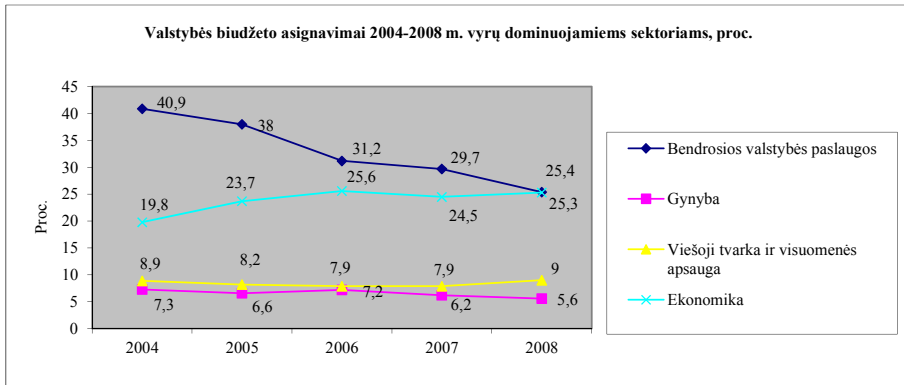
Pirma, 2004 m. Lietuvai įstojus į ES ir pradėjus vykdyti narystės įsipareigojimus, didesnis dėmesys pradėtas skirti socialinei politikai ir lyčių lygybei. 2004-2008 m. pradėjo sparčiau augti valstybės biudžeto finansavimas moterų dominuojamiems sektoriams (sveikatos apsaugai, socialinei apsaugai) arba bent jau nemažėjo (švietimui, kultūrai) (11 paveikslas) (Rakauskienė, Krinickienė, 2009).

Šaltinis: sudaryta pagal LR finansų ministerijos duomenis.

11 pav. Valstybės biudžeto asignavimai 2004-2008 m. moterų dominuojamiems sektoriams, proc.

Tuo tarpu vyrų dominuojamoms sritims 2004-2008 m. valstybės biudžeto išlaidos kai kur netgi sumažėjo (bendrosios valstybės paslaugos, gynyba) arba kito nežymiai (viešoji tvarka ir visuomenės apsauga, ekonomikos sektorius) (12 paveikslas).

Šaltinis: sudaryta pagal LR finansų ministerijos duomenis.

12 pav. Valstybės biudžeto asignavimai 2004-2008 m. vyrų dominuojamiems sektoriams, proc.

Prie pokyčių prisidėjo ne tik tarptautiniai Lietuvos įsipareigojimai, bet ir 2004-2006 m. Europos Sąjungos struktūrinė parama. 2008 m. valstybė kartu su savivaldybių biudžetų lėšomis iš viso švietimui ir mokslui skyrė beveik 6,4 mlrd. litų. Tai sudarė 21 proc. Nacionalinio biudžeto. Be to, 2008 m. pradėtas iš esmės spręsti švietimo darbuotojų (kurių daugumą sudaro moterys) atlygio klausimas, svarbus užtikrinant kokybiškas švietimo paslaugas ir pritraukiant kvalifikuotus specialistus.

Nagrinėjamoju etapu sveikatos apsaugai buvo skiriama gerokai daugiau lėšų. 2008 m. valstybės biudžete šiai sričiai buvo numatyta beveik 1,7 mlrd. litų. 2008 m. Privalomojo sveikatos draudimo fondas, iš kurio finansuojama sveikatos apsaugos sistema, siekė 4,4 mlrd. litų. Palyginti su 2007 m., jis padidėjo 20,5 procento (LR finansų ministerijos duomenys). Nemenkas dėmesys buvo skiriamas ir pavojingų ligų prevencijai, kas ypač svarbu vyrų ir moterų sveikatai bei ilgaažiškumui užtikrinti.

2004-2008 m. laikotarpiu daugiau dėmesio bei finansavimo ir sulaukė kultūra. Tai didžiąja dalimi susiję su tuo, kad 2009-ieji Lietuvai buvo jubiliejiniai Tūkstantmečio minėjimo metai, ir Vilnius tapo Europos kultūros sostine. 2008 m. iš Lietuvos valstybės biudžeto kultūrai, religijai ir poilsiui skirta 717,5 mln. litų (LR finansų ministerijos duomenys) (Rakauskienė, Krinickienė, 2009).

Antra, 2004-2008 m. etape pastebimas Europos Sąjungos struktūrinių fondų įsisavinimo netolygumas lyčių aspektu.

Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą (2004 m. gegužės 1 d.) ir gilesnės integracijos procesas buvo ir iki šiol yra neatsiejamas nuo ES struktūrinių fondų paramos gavimo ir įsisavinimo. Šios paramos poveikis moterims ir vyrams yra skirtingas. Lietuva turi ir toliau laikytis griežtos makroekonominio stabilizavimo orientacijos, o pasaulinė patirtis rodo, kad griežta fiskalinė ir pinigų politika daro neigiamą įtaką skurdžiausiems gyventojų sluoksniams, ir ypač moterims. Pasaulyje yra žinoma: skurdo problema – tai moterų problema, skurdas pažeidžia moteris labiau nei vyrus.

Užsienio šalių patirtis lyčių ekonomikos srityje byloja apie tai, kad **struktūrinė parama šalies ekonomikai padidina nematomą socialinės rūpybos krūvį darbo jėgai reprodukuoti ir palaikyti, kuris dažniausiai tenka moteriai.** Taip atsitinka dėl dviejų priežasčių: **pirma**, moteris rinkos ekonomikos sąlygomis yra priversta didinti produktyvaus darbo krūvį (t.y. rinkoje), likdama socialiai neapsaugota ateityje (fragmentiškas darbas neužtikrina pastovaus darbo užmokesčio einamuoju laikotarpiu ir neturi jokios įtakos pensijoms bei kitoms socialinėms išmokoms ateityje); **antra**, moteris priversta didinti savo naštą ir neapmokamo darbo srityje, siekdama kompensuoti kritusį šeimos narių gyvenimo lygį.

Lietuvoje 1998 m. priėmus Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą, buvo žengti formalūs žingsniai, užtikrinant moterų lygias galimybes užimtumo srityje, o realiame gyvenime iš esmės niekas nepasikeitė. Įstatymai patys savaime negali nulemti esminių moterų padėties rinkoje pokyčių – tai liudija Lietuvoje išliekanti darbo užmokesčio diferenciacija pagal lytį. Nagrinėjamoju periodu, pavyzdžiui, 2007 m., moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis sudarė 19,3 proc. (palyginimui - 2012 m. atotrūkis sudarė 12 proc.) (Lietuvos statistikos departamentas).

Hipotetiškai galima teigti, kad sustiprėjus ekonomikos orientacijai į stabilumą ir ekonominį efektyvumą, realiai moterų darbo krūvis padidėjo labiau nei vyrų. Pvz., plačiai žinomas faktas, kad siekiant moteriai uždirbti tiek pat, kiek vyrui, jai dažniausiai tenka

dirbti keliais etaiais, o vyras lengviau gauna tokį patį atlyginimą vienoje darbo vietoje. Liberali koncepcija teigia, kad ekonomikoje laimi stiprusis, o tai reiškia – vyras. Tai amerikietiškojo monetarinio liberalaus modelio nuostata.

Analizuojamuoju periodu Lietuvoje liberalizavus komunalinių paslaugų kainas, ženkliai namų ūkių išlaidų dalį sudarė išlaidos už komunalinius mokesčius – šildymą, elektros energiją, vandens tiekimą (2007 m. – 12 proc.). Palyginus 2000 ir 2007 m. išlaidas, pastebimas nežymus jų sumažėjimas (17 lentelė), tačiau nuo 2009 m. sausio 1 d. pakilus gamtinių dujų, vandens ir elektros kainoms, komunalinių paslaugų išlaidos vėl ženkliai didėjo. Štai jau 2012 m. mokesčiai už būstą, vandenį, elektrą, dujas ir kitą kurą sudarė net 18 proc. visų namų ūkių vartojimo išlaidų. **Komunaliniai mokesčiai – labiausiai pakertantis Lietuvos gyventojų gyvenimo lygį veiksnys.** Namų ūkių ekonomikoje moterys atsakingos už įprasto šeimos gyvenimo lygio palaikymą. Spręsti šią problemą darosi vis sunkiau, kai didėja kainos už komunalines paslaugas, medicininės paslaugas, mokymąsi, o valstybės teikiama socialinė parama mažėja (Rakauskienė, Krinickienė, 2009).

17 lentelė. Lietuvos namų ūkių piniginių vartojimo išlaidų struktūra, proc.

	2000	2004	2007	2008	2012
Maisto produktai	37,7	38,0	33,1	32,5	33,7
Alkoholis	2,6	3,9	2,5	2,5	2,4
Tabakas	1,9	1,5	1,2	1,2	1,0
Drabužiai ir avalynė	7,5	8,1	9,2	8,3	6,6
Komunalinės paslaugos	15,6	12,2	12,0	11,9	18,0
Būsto įranga	4,5	4,8	5,8	6,6	4,4
Sveikatos apsauga	4,8	4,5	4,8	4,9	5,9
Transportas	8,7	10,0	10,4	11,3	10,3
Ryšiai	4,2	5,6	4,9	4,4	3,7
Poilsis ir kultūra	4,1	5,1	5,5	5,5	4,9
Švietimas	0,7	1,0	0,8	0,8	1,0
Viešbučiai, restoranai, kavinės	4,5	4,3	5,2	5,1	3,1
Kitos prekės ir paslaugos	3,2	5,1	4,7	4,9	5,0
Viso	100	100	100	100	100

Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis 2008, 2009, 2013.

Kyla abejonės, ar panaudojant ES struktūrinių fondų paramą Lietuvoje nepažeidžiamas lyčių lygybės principas. Vertinant ES struktūrinių fondų įsisavinimą, tenka konstatuoti, kad Lietuvoje nepakankamai išnaudojamos ES teikiamos finansinės paramos galimybės. 2004 metais Lietuva sugebėjo įsisavinti tik 1,5 proc. visos 2004–2006 metų ES struktūrinių fondų paramos. Hipotetiškai galima teigti, kad moterims ES struktūrinių fondų lėšos yra sunkiau prieinamos nei vyrams. Visų pirma, didelė dalis moterų dažniausiai turi mažiau informacijos nei vyrai apie ES paramos galimybes. Antra, moterys turi mažiau potencialių galimybių gauti finansavimą iš ES fondų dėl griežtų ir sudėtingų paraiškų pateikimo bei užpildymo reikalavimų. Potencialiai geros projekcinės idėjos dažnai atmetamos dėl sureikšmintų formalinių reikalavimų, kuriuos įvykdyti padeda konsultacinės firmos, imdamos už šią pagalbą didelį procentą – jam moterys verslininkės paprastai neturi realių

galimybių. Trečia, kofinansavimo – nacionalinio įnašo – reikalavimas užkerta kelią labiau moterims nei vyrams dalyvauti įsisavinant ES struktūrinių fondų lėšas. Atsižvelgiant į šias pagrindines aplinkybes, galima teigti, kad ES struktūrinės lėšos yra mažiau prieinamos moterims nei vyrams (Rakauskienė, Krinickienė, 2009).

Pasaulio ekonomikos ir finansų krizės paveiktam etapui (2009-2012 m.) būdinga:

Pirma, didelio masto nacionalinės ekonomikos nuosmukis. Lietuvos ekonomika, augusi nuo pat 2000 m., 2009 m. patyrė žymų nuosmukį. 2009 m. BVP nominali vertė buvo apie 20 mlrd. litų mažesnė nei 2008 m. ir sudarė 91 525,9 mln. litų, o realiai nusmuko 14,7 procento. Didžiausias pridėtinės vertės mažėjimas buvo stebimas statybų (-43,3 proc.), didmeninės ir mažmeninės prekybos (-23,0 proc.), nekilnojamojo turto, nuomos ir kitos verslo veiklos (-12,9 proc.), apdirbamosios gamybos (-15,0 proc.) sektoriuose, kuriuose sukuriama daugiau nei pusė (53,9 proc.) visos šalies pridėtinės vertės. Neigiami 2009 m. ekonomikos pokyčiai pasaulyje, taip pat ir ES šalyse, su kuriomis Lietuva palaiko glaudžius ekonominius ryšius, mažino galimybes eksportuoti savo produkciją (prekių ir paslaugų eksportas smuko 12,7 proc.), o susitraukęs vidaus vartojimas lėmė importo mažėjimą (28,4 proc.). 2009 m. iki 13,7 procento išaugęs nedarbas (2010 m. – net iki 17,8 proc.) ir 4,4 proc. smukęs vidutinis darbo užmokestis lėmė namų ūkių vartojimo išlaidų mažėjimą 17,7 procento (Lietuvos statistikos metraštis 2010).

Svarbu išskirti 2009-2010 m. biudžetus, nes jie ypatingi tuo, kad yra sudaryti recesijos laikmečiu, kuomet Lietuvos ekonomika ypač kentė pasaulinės krizės pasekmes. Šių metų biudžetams būdinga orientacija į „taupymą ir efektyvų mokesčių mokėtojų lėšų panaudojimą. Numatytas bendras šio taupymo rezultatas – iki 2 milijardų litų.“ (LR finansų ministerija).

LR finansų ministerijos teigimu, „mažėjančios biudžeto pajamos ir siekis išlaikyti viešųjų finansų stabilumą stipriai apribojo biudžeto išlaidas visoms sritims. Staigus ekonomikos lėtėjimas ženkliai sumažino valstybės biudžeto pajamas, kartu valstybės biudžeto išlaidos mažintos tiek, kad galėtų būti išlaikytas optimalus viešųjų paslaugų teikimas visuomenei ir užtikrintas valstybės funkcijų įgyvendinimas. Didelę dalį to meto valstybės biudžeto išlaidų nulėmė įsipareigojimai, prisiimti 2006-2008 metais, kuomet laikinos, dėl spartaus ekonomikos augimo atsiradusios pajamos, buvo paverstos pastoviomis išlaidomis. Pagrindinės tokių išlaidų sritys buvo darbo užmokesčio didinimas (pedagogams, socialiniams ir kultūros darbuotojams, valstybės tarnautojams) bei socialinių išmokų spartus augimas“ (LR finansų ministerija).

Šiuo laikotarpiu viešai buvo deklaruojama ir realiai įgyvendinama „diržų veržimo“ politika, t.y. buvo mažinamos socialinės išlaidos. Kaip taisyklė, vykstant tokiems ekonomikos sukrėtimams, labiausiai nukenčia pažeidžiamiausi visuomenės sluoksniai – moterys, vaikai ir pensinio amžiaus žmonės. Kaip matyti iš 18 lentelės, labiausiai išlaidos buvo sumažintos moterų dominuojamiems sektoriams: būstui ir komunaliniam ūkiui (-73,6 proc.), socialinei apsaugai (-22 proc.), poilsiui, kultūrai ir religijai (-12,1 proc.), švietimui (-9,4 proc.). Apie tai byloja ir sumažintas darbo užmokesčio fondas valstybės ir savivaldybių tarnautojams (10 proc.), pedagogams, socialiniams darbuotojams (5 proc.). Kaip žinia, būtent šių pareigybių ir profesijų tarpe daugumą sudaro moterys.

18 lentelė. Valstybės biudžeto asignavimų struktūros pokytis 2009-2010 m., proc.

Sritis	Pokytis
Bendros valstybės paslaugos	3.0
Gynyba	-15.3
Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga	-7.6
Ekonomika	-4.1
Aplinkos apsauga	-8.5
Būstas ir komunalinis ūkis	-73.6
Sveikatos apsauga	16.2
Poilsis, kultūra, religija	-12.1
Švietimas	-9.4
Socialinė apsauga	-22.0
Iš viso, mlrd. Lt	-4.7

Šaltinis: sudaryta autorės pagal LR finansų ministerijos duomenis.

Antra, ženklus išlaidų padidėjimas pirmojo būtinumo reikmėms (maistui, sveikatos priežiūrai, transportui) ir komunalinėms paslaugoms. 2012 m., palyginti su 2008 m., padidėjo gyventojų vartojimo išlaidos maistui, būstui, vandeniui, elektrai, dujoms ir kitam kurui, sveikatos priežiūrai ir švietimui. Ši būtiniausių išlaidų dalis vartojimo išlaidose sudarė apie 70 procentų visų vartojimo išlaidų. Namų ūkiai 2012 m. maistui (neskaičiuojant pinigų, išleistų kavinėse, restoranuose, valgyklose) skyrė trečdalį (33,7 %) visų vartojimo išlaidų. Tai sudarė vidutiniškai 288 litus vienam namų ūkio nariui per mėnesį. Išlaidos maistui namuose 2012 m., palyginti su 2008 m., išaugo 4,3 procento, o jų lyginamoji dalis vartojimo išlaidose padidėjo 1,2 procentinio punkto. Išlaidų maistui didėjimą lėmė kainų augimas (maisto produktų kainos per šį laikotarpį išaugo vidutiniškai 12,9 %), įtakos turėjo ir tai, kad gyventojai dažniau maitinosi namuose – sumažėjo išlaidos maistui kavinėse, restoranuose, valgyklose (Lietuvos statistikos metraštis 2013).

2012 m., palyginus su 2008 m., **vartojimo išlaidos būstui, vandeniui, elektrai, dujoms ir kitam kurui išaugo 51,2 procento**, o eliminavus kainų augimą padidėjimas sudarė 12,6 procento. Išlaidų būstui, vandeniui, elektrai, dujoms ir kitam kurui lyginamoji dalis vartojimo išlaidose, palyginti su 2008 m., padidėjo 6 procentiniais punktais (Lietuvos statistikos metraštis 2013) (17 lentelė).

Išaugus būtinosioms išlaidoms ir beveik nedidėjant pajamoms gyventojai taupė mažindami išlaidas būsto apstatymui ir namų apyvokos įrangai, laisvalaikiui ir kultūrai, kavinėms ir restoranams, sumažėjo išlaidos drabužiams ir avalynei bei ryšiams (Lietuvos statistikos metraštis 2013). **Ženklus išlaidų padidėjimas pirmojo būtino reikmėms bei išaugusios komunalinių paslaugų kainos sąlygojo blogėjančią Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybę.** Šeimoms nustojus lankytis (arba apribojus lankymąsi) kavinėse ir restoranuose, padidėjo moterų laiko sąnaudos ruošiant maistą namuose. Taupant lėšas namų apyvokos įrangos sąskaita, padidėjo moterų ruošos krūvis namų ūkiuose. Iš esmės apribojus išlaidas kultūrai, netenkama švietėjiškos, lavinimo funkcijos, prastėja žmoniškųjų išteklių kokybė; taupant laisvalaikio sąskaita, prarandama galimybė atgauti psichologinę pusiausvyrą bei pabūti drauge su šeimos nariais – tokiu būdu iškyla grėsmė šeimos insti-

tuto stabilumui. Laisvalaikio sumažėjimas bei padidėjęs dvigubos naštos darbo rinkoje ir namų ūkyje krūvis neigiamai atsiliepia fizinei ir psichinei moterų sveikatai bei jų darbingumui.

Gyventojams pradėjus mažinti išlaidas maistui kavinėse, restoranuose, valgyklose, apgyvendinimo bei maitinimo paslaugų įmonių apyvarta Lietuvoje ženkliai sumažėjo ir nukentėjo daugelio iš jų veikla. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, per 2010-2012 m. laikotarpį bankroto procesas buvo pradėtas 240-yje šios srities įmonių, o tai sudarė net 45 proc. visų apgyvendinimo ir maitinimo įmonių bankroto procesų 1993-2012 m. periodu (viso nuo 1993 m. bankroto procesas pradėtas 529 šios srities įmonėms) (Lietuvos statistikos metraštis 2013). Atsižvelgiant į tai, kad apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų srityje dominuoja moterys, galima teigti, jog moterų verslas (SVV) išgyveno didelį sukrėtimą, ir iš esmės sumenko jo plėtros galimybės artimiausioje perspektyvoje.

Trečia, moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkio mažėjimas. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis Lietuvoje buvo 12 proc. Palyginus su 2008 m., atotrūkis sumažėjo 8,5 proc. (2008 m. darbo užmokesčio atotrūkis buvo 20,5 proc.). Ši tendencija byloja apie tam tikrą pažangą lyčių lygybės srityje, įgyvendinant vieną iš pagrindinių principų – vienodo užmokesčio už vienodos vertės darbą – ir besiformuojančią palankesnę aplinką moterims lygiaverčiais pagrindais kartu su vyrais dalyvauti darbo rinkoje. Mažėjant darbo užmokesčio atotrūkiui, daroma prielaida, kad moterų indėlis į valstybės biudžetą mokesčių pavidalu (taigi ir į ekonomikos plėtrą) bus didesnis.

1.3. Užsienio prekybos liberalizavimo analizė lyčių aspektu makro, mezo ir mikrolygiuose

Lyčių aspekto integravimas į socialinės-ekonominės politikos formavimą sąlygoja nuosaikios ir subalansuotos ūkio plėtros galimybes. Vertinant užsienio prekybos liberalizavimo poveikį moterų ir vyrų socialinėms grupėms, turėtų vyrauti holistinis požiūris, apimantis visus ekonomikos lygius – makro, mezo ir mikro (19 lentelė). Viena vertus, užsienio prekybos liberalizavimas suteikia galimybes didinti pajamas, kita vertus, galimos ir neigiamos jo pasekmės: lyčių stereotipų sustiprėjimas darbo srityje, moterų darbo nuvertėjimas, augantis moterų darbo krūvis neformaliojoje srityje – tai veiksniai, vedantys moterų socialinę grupę į marginalizaciją.

19 lentelė. Užsienio prekybos liberalizavimo analizės prielaidos makro, mezo ir mikro lygiuose

Užsienio prekybos liberalizavimo lygis	Analizės prielaidos
Makrolygis	<p>Užsienio prekybos liberalizavimo analizė lyčių aspektu makrolygyje – tai eksporto ir importo pokyčių įtakos lyčių komponentei ir jų atvirkštinio ryšio nagrinėjimas.</p> <p>Lyčių ekonomikos atstovų pagrindinė idėja yra ta, kad ekonominė politika yra formuojama neatsižvelgiant į neformalųjį ekonomikos sektorių, kuriame</p>

<p>Makrolygis</p>	<p>dominuoja moterys. Ekonominė politika nėra neutrali lyčių atžvilgiu, ją daugeliu atvejų lemia neformaliojoje ekonomikoje vykstantys procesai, tokie kaip socialinė reprodukcija ir nematoma rūpybos ekonomika namų ūkių veikloje. Lyčių ekonomikos tyrėjai konstatuoja, kad yra glaudus ryšys tarp mokamo darbo realiajame (arba rinkos, gamybos) sektoriuje ir nemokamo darbo rūpybos (arba moterų, reproduktyviajame, šeimos) sektoriuje. Ekonominės politikos rezultatai negali būti neutralūs lyčių požiūriu.</p> <p>Prekybos liberalizavimas makrolygiu reiškia gamybos sektoriaus perorientavimą pasitelkiant naujas technologijas ir gamybos modernizavimą, o taip pat ir valstybės priimtas institucines priemones, orientuotas į eksporto skatinimą. Reikia atsižvelgti taip pat ir į darbo bei kapitalo santykio pokyčius. Prekybos liberalizavimas struktūriniu lygiu skatina neformaliojo sektoriaus plėtrą, didina naujų darbo vietų skaičių, tačiau tai gali skatinti darbą pagal terminuotas sutartis, darbą ne visą dieną arba dalinį užimtumą.</p>
<p>Mezolygis</p>	<p>Vidurinis – mezolygmuo – parodo rinkoje vykstančius institucinius ir tarpsektorinius ryšius. Atotrūkis tarp lyčių formuoja ir jų vaidmenis gamyboje. Darbo rinkos segmentacija pagal lytį ir darbo pasidalijimas tarp ūkio šakų bei sektorių grindžiamas moterų atsakomybės padidėjimu namų ūkyje. Kaip žinia, moterų darbas namų ūkyje (vaikų auklėjimas, senų ir neįgalių žmonių priežiūra, maisto ruošimas, būsto tvarkymas ir t.t.) yra neįvertinamas ir neapmokamas. Be to, ekonominis moterų aktyvumas yra ribojamas ženkliai mažesnėmis nei vyrų galimybėmis pasinaudoti technologiniu ir informaciniu aprūpinimu, rinkos veiksniais, tarpsektorinio mobilumo ištekliais.</p> <p>Lyčių nuokrypis, kuris pastebimas ekonomikoje, lemia moterų dalyvavimo formas, taip pat ir jų galimybes pasinaudoti liberalizavimo vaisiais. Iškyla klausimas, ar nauja ekonomikos orientacija ir pokyčiai darbo rinkoje sumažins moterų ir vyrų darbo užmokesčio ir jų gyvenimo lygio skirtumus ateityje? Kaip valstybės eksporto skatinimo priemonės paveiks moterų galimybes pasinaudoti kreditais, technine pagalba, ar padidės prieinamumas prie tokios pagalbos?</p>
<p>Mikrolygis</p>	<p>Mikrolygis apima namų ūkių ir įmonių veiklą. Lyčių atotrūkis, kurį lemia egzistuojanti lyčių sistema ir ideologija, veikia moterų ir vyrų laiko biudžetą, jų galimybes kontroliuoti ir skirstyti namų ūkio išteklius. Moterų ir vyrų rizika bei pareigos yra asimetriškos, kai kalbama apie atsakomybę už reprodukcijos procesą ir namų ūkio aprūpinimą.</p> <p>Užsienio prekybos liberalizavimo analizė lyčių aspektu mikrolygyje turėtų atsakyti į klausimus: kokios gi atsiranda alternatyvios galimybės namų ūkių srityje moterims ir vyrams, kokie vyksta pareigų ir atsakomybės pasiskirstymo pokyčiai, ar liberalizavimas skatina lyčių vaidmenų kaitą namų ūkyje?</p>

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Rakauskiene, O.G. (2006). Valstybės ekonominė politika. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

1.3.1. Istorinis užsienio prekybos plėtros kontekstas

Šiandieninei Daugiašalei prekybos sistemai (angl. MTS) pamatai buvo padėti 1947 m. Bendruoju susitarimu dėl muitų tarifų ir prekybos (angl. GATT - General Agreement on Tariffs and Trade). GATT sutelkė dėmesį į tarifų mažinimą viso pasaulio mastu ir siekė pašalinti prekybos barjerus, pagrįstus JAV ir Didžiosios Britanijos reikalavimais iškart po II Pasaulinio karo. 1995 m. šio susitarimo pagrindu buvo įkurta Pasaulio prekybos organizacija (sutr. PPO) (angl. WTO - World Trade Organization) (Randriamaro, 2006). PPO yra viena svarbiausių tarptautinių organizacijų, sprendžianti tarptautinės prekybos problemas ir siekianti, kad šalių narių prekyba vyktų pagal tarpusavyje sutartas taisykles. Vienas pagrindinių PPO tikslų – pasaulio prekybos liberalizavimas.

Pagrindinės PPO funkcijos yra:

- prekybinių derybų forumas;
- PPO sutarčių administravimas;
- prekybinių ginčų sprendimas;
- nacionalinių prekybos politikų monitoringo vykdymas;
- techninės pagalbos teikimas besivystančioms šalims;
- bendradarbiavimas su kitomis tarptautinėmis organizacijomis (PPO).

Šiuo metu PPO savo gretose vienija 153 šalis nares, kurių prekyba sudaro 95 proc. bendros pasaulio rinkos. Dar 29 šalys yra stojimo į PPO procese. Lietuva yra PPO narė nuo 2001 m. gegužės 31 d. Taip vadinamojo ketursienio šalys – Europos Sąjunga, JAV, Kanada ir Japonija – yra pagrindiniai organizacijos darbotvarkės nustatytojai, tačiau vis labiau yra girdimas ir besivystančių šalių balsas – jos inicijuoja diskusijas dėl nelygybės daugiašalės prekybos sistemos viduje. Pastaruoju metu pastebima vis didėjanti transnacionalinių kompanijų įtaka. Skirtingai nei GATT, PPO apima ir žemės ūkį.

Visos PPO narės turi lygias teises. Sprendimai priimami konsensuso pagrindu – visų šalių sutarimu; sutartys ratifikuojamos šalių-narių parlamentuose. Aukščiausiasis sprendimų priėmimo organas – Ministrų konferencija, rengianti susitikimus rečiausiai kartą per du metus. Kartu susirenka ir visos organizacijos valstybės narės. Ministrų konferencijos derybų metu priimami sprendimai visais klausimais ir grindžiami bet kuria daugiašale prekybine sutartimi. Dabartiniu metu galioja apie 2500 dvišalių ir regioninių prekybos bei investicinių sutarčių. Jos atlieka svarbų vaidmenį, užtikrinant Daugiašalės prekybos sistemos funkcionavimą ir įtakojant globalios prekybos bei investicijų darbotvarkės pobūdį bei kryptį (Randriamaro, 2006).

Nuo 2013 metų siekiama atsakyti eksporto subsidijų, peržiūrėti importo tarifus, atverti rinką trečiųjų šalių žemės ūkio produkcijai, paramą žemės ūkiui atsieti nuo gamybos. Siekiant šių tikslų, rengiami **PPO derybų raundai**. Jų metu stiprinama ir plečiama pasaulinė prekybos sistema. Per laikotarpį, siekiantį PPO ištakas 1947 m. (GATT), įvyko net 8 tarptautinių derybų raundai (20 lentelė). Periodiškai vykstantys PPO derybų raundai reikšmingi tuo, kad jų dėka plečiama ir stiprinama Daugiašalė prekybos sistema, grindžiama pasirašytomis sutartimis ir atskirai kiekvienos šalies narės prisiimtais įsipareigojimais.

20 lentelė. PPO derybų raundai

Metai	Raundo pavadinimas, derybų vieta	Derybų klausimai	Valstybių skaičius
1947	Ženevos	Muitų tarifai	23
1949	Anesio	Muitų tarifai	13
1951	Torkio	Muitų tarifai	38
1956	Ženevos	Muitų tarifai	26
1960-1961	Dilono raundas, Ženeva	Muitų tarifai	26
1964-1967	Kenedžio raundas, Ženeva	Muitų tarifai ir antidempingo priemonės	62
1973-1979	Tokijo raundas, Tokijas, Ženeva	Muitų tarifai, netarifinės priemonės, bendri susitarimai	102
1986-1994	Urugvajaus, arba „Blair House“, raundas Punta del Estė, Ženeva	Muitų tarifai, netarifinės priemonės, bendros taisyklės, paslaugos, intelektinė nuosavybė, ginčų sprendimas, tekstilė, žemės ūkis, PPO įkūrimas	123

Šaltinis: LR žemės ūkio ministerija.

Urugvajaus derybų metu sudarytos prielaidos ilgalaikėms reformoms žemės ūkyje. PPO šalims narėms nuo 1995 m. sutarus mažinti importo muitus žemės ūkio produktams, vidaus rinkoje teikiama paramą ir neteisėtą eksporto rėmimą, žengtas pirmas žingsnis liberalizuojant prekybą žemės ūkio produktais (LR Žemės ūkio ministerija).

Šiuo metu vykstantis PPO daugiašalis prekybos liberalizavimo raundas buvo pradėtas 2001 m. Dohoje (Katare) vykusioje 4-ojoje PPO Ministrų konferencijoje. Šių derybų darbotvarkė yra daug platesnė negu ankstesnių prekybos liberalizavimo raundų. Ji orientuota į besivystančių šalių poreikius. Oficialus raundo pavadinimas – Dohos vystymosi darbotvarkė (angl. DDA – Doha Development Agenda). DDA derybos vykdomos PPO Prekybos derybų komitete pagal atskiras derybinės sritis: prekybos pramoninėmis prekėmis liberalizavimas, žemės ūkis, paslaugų sektoriaus liberalizavimas, prekybos taisyklės, prekybos palengvinimas, prekyba ir aplinkosauga, prekyba ir darni plėtra, ginčų sprendimas ir intelektinė apsauga.

ES, kartu su Australija, Brazilija, Japonija, JAV, Indija, Kanada, yra ypač svarbi DDA derybų proceso dalyvė. Ji nuolat teikia pasiūlymus derybų procese, taip pat dalyvauja visoje pagrindinėse derybinėse grupėse. Lietuva kartu su kitomis ES šalimis siekia ambicingų DDA rezultatų - rinkų atvėrimo žemės ūkio ir maisto, pramonės prekėms bei paslaugoms, sumažinti prekybą iškraipiančias subsidijas ir kitas neteisėtas paramos formas trečiojoje šalyse, užtikrinti efektyvesnę rinkos apsaugos instrumentų taikymą bei apibrėžti naujas priemones tarptautinės prekybos palengvinimui. ES vardu DDA derybose kalba Europos Komisija (LR užsienio reikalų ministerijos informacija).

Pažymėtina, kad derybos dėl prekybos liberalizavimo Dohos derybų raundo rėmuose tęsėsi ne vienerius metus, kol galiausiai dėl nesutarimų užstrigo. Daugiausia buvo ginčy-

tasi dėl to, kiek kuri šalis turėtų dar sumažinti muitus importuojamai produkcijai. Visa tai reiškia, jog šiuo metu derybos dėl tarptautinės prekybos liberalizavimo PPO yra pasiekusios tokią būklę, kai tolesnis judėjimas reikalauja daug stipresnio politinio įsipareigojimo liberalizavimui nei anksčiau. Tuo tarpu ekonominė ir politinė aplinka pastaruoju metu yra daug nedėkingesnė liberalizavimui nei anksčiau, t.y. kaip ir tarpukario Didžiosios depresijos metu, ekonomikos nuosmukis sustiprino balsus, kviečiančius apsaugoti nuo konkurencijos. Nors tarptautinės prekybos liberalizavimas minimas Europos Komisijos parengtoje strategijoje Europa 2020, tačiau ir ten jis nėra aiškiai apibrėžtas nei laiko, nei turinio atžvilgiu.

Visa tai rodo, jog derybos dėl tarptautinės prekybos liberalizavimo išsivėpė. Beje, ne daugelis šalių, kurios dar nėra PPO narėmis, išlaiko entuziazmą padaryti viską, kad įstotų į šią organizaciją. Rusija yra viena iš tokių šalių, kuri pastaruoju metu atrodo praradusi susidomėjimą naryste šioje organizacijoje (Vilpišauskas, 2010).

Prieš įkuriant PPO galiojęs Bendrasis susitarimas dėl muitų tarifų ir prekybos (angl. GATT) numatė lanksčias politines priemones ir vyriausybinių paramą ekonomikos plėtrai. Visa tai rėmėsi „specialaus ir diferencijuoto traktavimo“ (angl. S&DT – Special and Differential Treatment) idėja, atkreipiant dėmesį į valstybių ekonominius skirtumus ir nevienodą derybinę galią. Besivystančios šalys argumentavo, kad tokio pobūdžio traktavimas joms reikalingas, siekiant įsitraukti į sąžiningą konkurenciją. Joms taip pat reikėjo papildomų priemonių, sudarančių galimybes gauti naudos iš prekybos liberalizavimo. Tačiau, įkūrus PPO, S&DT idėja sumenko, atsižvelgiant į tai, kad visoms šalims turi būti taikomos vienodos taisyklės (Randriamaro, 2006).

Antiglobalistai teigia, jog išsivysčiusios šalys PPO diskusijose turi svaresnį balsą ir taip išsidera palankesnes sąlygas (pavyzdžiui, didelės importo į kitą šalį kvotas, pačios tuo metu blokuodamos besivystančių šalių importą į savo teritoriją). Tai ypač pastebima žemės ūkyje, kuris išsivysčiusiose šalyse yra ypač valstybės apsaugotas, kai tuo tarpu besivystančios šalys spaudžiamos atverti savo rinkas importui iš užsienio.

2001 m. ketvirtosios PPO Ministrų konferencijos metu daugelis besivystančių šalių reiškė pasipriešinimą tolesniam nenuosaikiam ir sparčiam prekybos liberalizavimui. Šios šalys argumentavo, kad tokių principų kaip „specialaus ir diferencijuoto traktavimo“ (angl. S&DT) naikinimas, taip pat ir vyraujantis struktūrinis nelankstumas bei sutarčių nesubalansuotumas nepalankiai atsiliepia besivystančių šalių ekonomikos augimui ir skurdo mažinimui. Taigi Dohos plėtros darbotvarkė kilo iš idėjos, kad teisingumas ir žmogaus teisės yra pagrindas, siekiant ekonomikos augimo, paremto tarptautine prekyba. Tai įpareigoja derėtis dėl daugelio klausimų, tokių kaip priėjimas prie rinkų ir eksporto subsidijų nutraukimas. Dohos plėtros darbotvarkėje taip pat buvo pripažintas poreikis modifikuoti „bendrojo įsipareigojimo“ (angl. Single Undertaking) principą į „specialaus ir diferencijuoto traktavimo“ principą (angl. S&DT) bei taikyti labiau subalansuotas priemones liberalizuojant žemės ūkį besivystančiose šalyse. Buvo dedamos pastangos iš naujo subalansuoti Intelektinės nuosavybės teisių (angl. IPR – Intellectual Property Rights) sutartį, atsižvelgiant į visuomenės sveikatos problemas ir užtikrinant priėjimą prie medicinos paslaugų besivystančiose šalyse. Bene pirmą kartą derantis dėl žemės ūkio, buvo įtraukti tokie nesusię su prekyba klausimai kaip maisto saugumas, užimtumas, biologinės įvairovės apsauga, aplinkosauga ir gyvūnų gerovė. Vėliau vykusiose PPO Ministrų konferencijose

(2003 m. Kankune, 2005 m. Honkonge) jokios žymesnės pažangos, dirbant pagal Dohos plėtros darbotvarkę, nepasiekta ir daugelis klausimų liko neišspręsta (Randriamaro, 2006).

Daugiašalės prekybos sistemos (angl. MTS) institucinė struktūra remiasi prielaida, kad prekybos politika ir prekybos sutartys yra neutralios klasės, rasės ir lyties atžvilgiu. **Taigi formuojant prekybos politiką, ši svarbiausia prielaida leido nepaisyti lyčių aspekto (angl. Gender Aspect) kaip svarbaus kintamojo, o moterys ir kitos prekybos politikos įtakojamos socialinės grupės buvo išstumtos iš sprendimų priėmimo proceso PPO, regioniniu ir nacionaliniu lygiu.** Nors Dohos plėtros darbotvarkėje toli gražu nėra iškeliamos visos svarbios problemos, kylančios dėl prekybos liberalizavimo, ekonomikos plėtros klausimų įtraukimas į darbotvarkę atveria didelį potencialą lyčių komponentės integravimui visais lygiais (Randriamaro, 2006).

1.3.2. Prekybos liberalizavimo įtaka ekonomikai lyčių aspektu

Prekybos liberalizavimo poveikis moterų užimtumui. Praktinę prekybos liberalizavimo įtaką vyrai ir moterys pajunta individualiai dviem būdais: svyruojant kainoms (tokiu būdu kinta ir galimybė įsigyti vieną ar kitą prekę) ir keičiantis gamybai (gaminamai produkcijai, gamybos procesui ir sąlygoms). Pagrindinis argumentas, kuriuo remiasi laisvosios rinkos šalininkai, yra tas, kad besiplečiantis prekybos ir investicijų liberalizavimas spartina ekonomikos augimą, o tai savo ruožtu padidina moterų dalyvavimą darbo rinkoje. Iš tikrųjų, moterų užimtumas išaugo žemės ūkyje, drabužių ir tekstilės pramonėje, elektronikos pramonėje ir paslaugų sektoriuje. 2000 m. beveik 35 proc. Lotynų Amerikos gamybinės darbo jėgos sudarė moterys. Azijoje jų dalis siekė 41 proc. Didžioji dalis šių moterų dirbo į eksportą orientuotose pramonės šakose (Sexton, Nair, Kirbat, 2004). Apmokamas darbas gali iš esmės padidinti moterų savarankiškumą, jų ekonominį bei socialinį statusą bei pakeisti moterų ir vyrų santykius namų ūkiuose: auga moterų gerovė, jų balso teisė šeimoje ir bendras statusas (Randriamaro, 2006).

Vis dėlto šis paveikslas nėra išbaigtas. Vietinių darbo rinkų ir pasaulio gamybos grandinių struktūroje ypač juntamas pasiskirstymas pagal lytį. **Nepaisant aukščiau minėtų privalumų, prekybos liberalizavimas yra lydimas nuolatinės profesinės lyčių segregacijos – tiek vertikaliosios, tiek ir horizontaliosios.** Prieš tai minėtoms pramonės šakoms (tekstilė, drabužių siuvimas, elektroninių komponentų surinkimas ir kt.) reikia daug pigios darbo jėgos. Šiose šakose pagal visuomenėje egzistuojančias nuostatas vyrauja nelygybė tarp vyrų ir moterų – moterys ne tik tiekia pigią darbo jėgą, bet ir yra laikomos paklusniomis. Be kita ko, atsižvelgiant į darbo pasidalijimą pagal lytį, darbas tekstilės pramonėje visiškai atitinka tradicinės lyčių normas. Tokiu būdu moterys paprastai renkasi mažiau kvalifikuotą darbą nei vyrai, jų atlyginimai yra mažesni, ir jos dirba dažniausiai sveikatai kenksmingomis bei išnaudotojiškomis sąlygomis (Randriamaro, 2006).

Didėjant pasaulinei konkurencijai ir plečiantis technologinėms inovacijoms, daugelio regionų darbo rinkose išaugo nenuolatinio darbo bei darbo pagal terminuotus sutartis mastai. To pasėkoje sumažėjo socialinė darbuotojų apsauga. Daugelyje Afrikos šalių, taip pat ir Rytų Europoje, dėl prekybos liberalizavimo padidėjo nedarbo rodikliai – vieni sektoriai susiaurėjo, o kiti išsiplėtė, tuo pačiu pareikalaudami kitokios kvalifikacijos darbuotojų arba ženkliai sumažindami jų skaičių (Randriamaro, 2006). Paprastai **tokie „apkarpymai“ daugiau paliečia moteris nei vyrus, kurie visuomenėje yra tradiciškai**

laikomi šeimos maitintojais. Dirbdamos nenuolatinių ir terminuotą darbą moterys labiau nei vyrai senatvėje rizikuoja susidurti su skurdu. Prekybos liberalizavimo išdavoje išaugęs nedarbas ir darbo rinkos restruktūrizavimas dažniausiai neigiamai paveikia skurdžias ir marginalias moterų grupes.

Prekybos liberalizavimo poveikis SVV įmonėms ir moterų verslui. Daugelyje šalių moterų priėjimas prie tokių išteklių kaip kreditai, žemė, nuosavybė yra ribotas. Moterys verslininkės ir ūkininkės susiduria su kliūtimis, norėdamos gauti kreditą, techninę pagalbą, kelti kvalifikaciją, o tai trukdo pasinaudoti prekybos liberalizavimo teikiamomis galimybėmis. Kaip teigia L. Beneria ir A. Lind (1995), visuomenėje egzistuoja neaiški ir moksliniais tyrimais nepagrįsta nuostata, kad moterų darbo našumas yra mažesnis nei vyrų. Ir dėl šios priežasties ištekliai, papildomos gamybos plėtros ir kvalifikacijos kėlimo galimybės, kurios atsiranda pasikeitus prekybos sąlygoms, suteikiamos dažniausiai vyrams (Rakauskienė, 2006).

Pagal PPO taisykles vykdomas liberalizavimas praktiškai nepagerino moterų prieigų prie kreditų bei nesuteikė joms didesnių galimybių pasinaudoti nuosavais resursais verslui pradėti. Tai lėmė struktūrinę lyčių nelygybę nuosavybės teisių sistemoje, reiškianti, kad moterys disponuoja nedideliu turtu, kuris kaip užstatas bankui yra per mažas. Užuot imantis priemonių, suteikiančių moterims didesnes galimybes gauti kreditus, buvo vykdoma į pilną orientuota liberalizavimo politika, kuri tik dar labiau įtvirtino moterų diskriminaciją: pagrindinės finansų rinkos susitelkė miestuose ir pelninguose ekonomikos sektoriuose, kai tuo tarpu moterys koncentruojasi neformaliajame sektoriuje bei SVV įmonėse (Randriamaro, 2001). Tokiu būdu moterys ir kitos nepasiturinčios socialinės grupės dažniausiai yra priverstos pasikliauti neformalioju finansų sektoriumi. Šiam sektoriui priklauso įvairūs lupikautojai (palūkininkai), lombardininkai, kreditų asociacijos, – visi šie dalyviai paprastai nustato aukštas palūkanas, ir jų veikla yra menkai reguliuojama įstatymais (Randriamaro, 2006).

Kaip teigia tarptautinės ekonomikos konsultantė, Tarptautinio lyčių ir prekybos tinklo (angl. IGTN – International Gender and Trade Network) mokslinė patarėja M. Williams, investicijų režimo pokyčiai dažnai įgalina užsienio investuotojus nesilaikyti atitinkamų veiklos reikalavimų šalyse, kuriose jie vykdo savo veiklą. Tokiu būdu investuotojai gali gaminti prekes ypatingai konkurencingomis kainomis ir iš vietinių rinkų segmentų išstumti silpnesnius ekonomikos dalyvius, kurių daugumą sudaro moterys (Williams, 2004). **Taigi užsienio investicijų plėtra šiuo atveju daro atvirkštinį – neigiamą poveikį moterų verslui (dažniausiai smulkiajam ir vidutiniam), kuris kenčia nuo atšiaurios konkurencijos su užsienio investuotojais.**

Prekybos liberalizavimo poveikis namų ūkiams. Prekybos liberalizavimo ir PPO režimo įtakotos politinės reformos iš esmės pakeitė valstybės vaidmenį. Ekspertų teigimu, prekybos liberalizavimo išdavoje tarptautinių finansinių institucijų įvesti griežti biudžeto apribojimai bei sumažinti tarifai kelia pavojų valstybės fiskaliniam pagrindui. Prekybos mokesčiai – svarbus Afrikos šalių pajamų šaltinis. Pastarąjį dešimtmetį šie mokesčiai sudarė apie 28 proc. visų regiono einamųjų pajamų, kai tuo tarpu OECD šalyse jie sudarė tik 0,8 proc. pajamų (UNECA¹⁴, 2004). Į pietus nuo Sacharos esančiose Afrikos valstybėse dėl įvykdytų tarifų reformų ir bandymų sumažinti fiskalinį deficitą valstybinės investicijos

14 Jungtinių Tautų ekonomikos komisija Afrikos klausimais (angl. UNECA – United Nations Economic Commission for Africa)

sumažėjo nuo 6,4 proc. 2000 m. iki 5 proc. 2001 m. (UNECA, 2004). Labiausiai paplitęs būdas spręsti fiskalines problemas buvo didesnių netiesioginių mokesčių prekėms ir paslaugoms įvedimas, t.y. PVM padidinimas. PVM dažnai padidinamas namų apyvokos prekėms ir buitiniams prietaisams, palengvinantiems moterų darbo našumą namų ūkyje, o atsižvelgiant į tai, kad moterys atlieka ir vartotojų, ir reprodukcinių vaidmenį, šių mokesčių padidinimai labiausiai pakenkia joms (Randriamaro, 2006).

Fiskaliniai suvaržymai apriboja vyriausybės išlaidas sveikatos priežiūros paslaugoms ir švietimui, o tai turi ypač didelę reikšmę moterims, kurios visuomenėje tradiciškai atlieka globėjų (rūpintojų) funkcijas. Fiskalinis taupymo režimas taip pat sumažina vyriausybių galimybes įgyvendinti socialinės apsaugos priemones, padedančias kompensuoti neigiamas liberalizavimo pasekmes.

Prekybos liberalizavimas neigiamai atsiliepia ir neapmokamam moterų darbui namų ūkiuose (angl. Unpaid Womens' Job). Vyriausybei sumažinus socialines išlaidas, padidėja moterų socialinės rūpybos krūvis šeimose. Nors apmokamas darbas įmonėje moteriai suteikia daug privalumų (pajamų didėjimas, socialinio statuso įgijimas, didesnė finansinė nepriklausomybė ir kt.), tačiau moterų reprodukcinė funkcija ir nuolatinis rūpinimasis ateities darbo jėga užkrauna joms dvigubą darbo krūvį (Rakauskienė, 2006; Randriamaro, 2006). Šis moterų krūvis namų ūkiuose ypač padidėja socialinių-ekonominių reformų ir nuosmukių metu. Tokiais atvejais šeimos pajamos mažėja, mažiau pinigų skiriama įsigyti buitį palengvinantiems prietaisams arba samdyti vaikų aukles bei slauges senų žmonių priežiūrai. Ši stygių, kaip taisyklė, kompensuoja moterys, visą našatą prisiimdamos ant savo pečių. Be kita ko, moterys dažnai imasi ir neformalaus papildomo darbo tam, kad padidintų šeimos pajamas.

Randriamaro (2006) išskiria **prekybos liberalizavimo poveikį lyčių aspektu pagal ekonomikos sektorius:**

1) Žemės ūkis. Pasaulio ekonomikoje žemės ūkis atlieka reikšmingą vaidmenį moterų ir vyrų gyvenime, o ypač – besivystančiose šalyse, kur ženkliai dalį vietinės gamybos sudaro žemės ūkio produkcija ir dauguma gyventojų yra užimti būtent šioje srityje. Lyčiai jautrūs klausimai žemės ūkyje apima daugelį sričių, kurios yra itin svarbios besivystančių šalių bendruomenių ir šeimų išlaikymui. Šiose šalyse žemės ūkyje daugiausia yra užimtos moterys: štai Indijoje net 84 proc. visos moterų darbo jėgos dirba kaimo vietovėse (Williams, 2004).

1990 m. besivystančiose šalyse prasidėjus žemės ūkio liberalizavimui, dauguma moterų vis dar galėjo patenkinti namų ūkių poreikius ir uždirbti pragyvenimui verčiantis žemdirbyste (FAO¹⁵, 2000). Teoriškai jos galėjo pasipelninti iš maisto produktų prekybos liberalizavimo, jeigu būtų išplėsta maisto produktų gamyba, pritrauktos investicijos ir padidintas ūkių našumas. Tačiau, dauguma nepasiturinčių ūkininkų neturėjo galimybės pasinaudoti šiomis potencialiomis galimybėmis.

Pagal įsigaliojusią Žemės ūkio sutartį (angl. AoA – The Agreement on Agriculture)¹⁶ buvo sumažinti importo tarifai, ir dėl pigių importuojamų maisto produktų daugelis vietii-

15 Jungtinių Tautų organizacija maisto ir žemės ūkio klausimais (angl. FAO – Food and Agriculture Organization of the United Nations).

16 Šios sutarties tikslas – užtikrinti griežtą žemės ūkio prekybos politikos discipliną, įpareigojant šalis nares sumažinti importo tarifus žemės ūkio produktams ir apriboti vyriausybės paramą vietos gamintojams bei eksportuotojams.

nių gamintojų buvo išstumti iš vidaus rinkų. Šalyse, kuriose ūkininkai negauna subsidijų, brangiau atsieina javus išauginti, nei po to parduoti. Negana to, panaikinus valstybės paramą žemės ūkio sektoriui, padidėjo smulkių ir nepasiturinčių gamintojų marginalizacija (GERA¹⁷, 2003). Dėl susiklosčiusios situacijos labiausiai nukentėjo moterys. Štai Filipinuose nuo 1995 iki 2003 m. patrigubėjus javų importui, daugelis ūkininkų buvo priversti apleisti savo ūkius ir išvykti į miestus arba emigruoti iš šalies. Moterims teko pagrindinis krūvis ieškant kitų pragyvenimo šaltinių savo šeimoms. Iš 7,3 mln. emigrantų filipiniečių, ieškančių laimės svetur, daugumą sudaro moterys (Sexton, 2004).

Atsižvelgiant į aukščiau pateiktus faktus, egzistuoja aiškus poreikis iš naujo subalansuoti taisykles, kurios diskriminuoja moteris, kenkia jų interesams ilgalaikėje perspektyvoje bei kelia grėsmę jų pragyvenimo šaltiniams. Moterims ir mažas pajamas gaunantiems gamintojams vyriausybės turėtų pritaikyti ekonomines mokesčių mažinimo strategijas. Šioms socialinėms grupėms finansinė valstybės parama yra gyvybiškai svarbi (Randriamaro, 2006).

2) Intelektinė nuosavybė. Intelektinės nuosavybės teisių aspektai, susiję su tarptautine prekyba, pirmiausia yra reglamentuojami nacionaliniais įstatymais. Pagal TRIPS sutartį (angl. Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights – Intelektinės nuosavybės teisių prekybos aspektai) visi PPO nariai privalo laikytis vienodų intelektinės nuosavybės teisių ir taikyti minimalius standartus patentams, autoriaus teisėms, prekių ženkams ir prekybinėms paslaptims. Patentų taisyklės, išdėstytos TRIPS 27.3b straipsnyje turi didelę reikšmę maisto saugumui ir biologinei įvairovei, nes jos leidžia gyvybės formų, tame tarpe ir sėklų, patentavimą (Randriamaro, 2006).

TRIPS sutartis sukėlė karštas diskusijas tarp vyriausybių ir pilietinės visuomenės. Ši sutartis prasiskverbė į tas sritis, kurias anksčiau reglamentavo nacionalinė šalių teisė, t.y. patentai, prekės ženklai, prekybos paslaptys, autoriaus teisės ir kt., bei pasižymėjo žalingu poveikiu gyvybiškai svarbioms žmogaus gyvenimo sritims ir teisėms, tokioms kaip visuomenės sveikata, žemės ūkis ir biologinė įvairovė, tradicinės žinios ir technologijų perdavimas. Dohos deklaracija iš naujo patvirtino vyriausybių teisę viršyti TRIPS įgaliojimus ir vykdyti savo įsipareigojimus visuomenės sveikatos klausimais (Randriamaro, 2006).

Intelektinės nuosavybės teisių įstatyminė bazė yra kuriama struktūrinės lyčių nelygybės kontekste ir apima žemėvaldos teisę, kreditus, paslaugas, technologijas ir kt. Dėl to ši veikianti įstatyminė bazė turi didelę reikšmę lyčių santykiams bei moterims-ūkininkėms, verslininkėms, mokslininkėms ir vartotojoms. Skurdžios moterys sudaro didelę dalį žemdirbyste besiverčiančių ūkininkų, ir jas ypač neigiamai paveikia sumažėjusios galimybės naudotis sėklomis, ūkiniais pajėgumais ir augalais. Intelektinės nuosavybės teisių aspektai, susiję su tarptautine prekyba (angl. TRIPS) taip pat turi neigiamą įtaką moterų sveikatai, sergamumui ir mirtingumui. Tai susiję su sunkiai prieinamomis medicinos paslaugomis, skirtomis specifinėms sveikatos problemoms spręsti (pavyzdžiui, reprodukcinė sveikata išlieka aštriausia problema, dėl kurios daugelyje šalių išlieka aukšti gimdyvių mirtingumo rodikliai) (UNCTAD, 2004). Šalių vyriausybės turėtų parengti moterims ir nepasiturintiems palankią įstatyminę bazę, kuri iš esmės padidintų jų prieinamumą prie sėklų, kreditų ir technologijų (Randriamaro, 2006).

17 Afrikos ekonomikos reforma lyčių aspektu (angl. GERA – Gender and Economic Reform in Africa).

3) Paslaugos. Paslaugų sektorius yra vienas iš pagrindinių ekonomikos sektorių daugelyje šalių. Jis įneša reikšmingą indėlį į gamybos, žemės ūkio bei apdirbamosios pramonės sektorius, todėl yra susijęs su dauguma ekonominių veiklų. Paslaugos apima platų veiklų spektrą: reklamą, audio-vizualines paslaugas, bankininkystę ir finansus, komunikacijas, statybą, duomenų apdorojimą, švietimą, aplinkosaugos, sveikatos priežiūros paslaugas, draudimą, mažmeninę ir didmeninę prekybą, transportavimą ir turizmą. Paslaugos taip pat yra neatsiejama šalies infrastruktūros dalis, susijusi su komunalinių paslaugų, vandens, energijos tiekimu, internetu.

Tarptautinė prekyba paslaugomis sudaro apie 20 proc. visos pasaulio prekybos (UNDP, 2000). Pastaraisiais dešimtmečiais paslaugų sektorius ypatingai išaugo. Prekybos paslaugų liberalizavimas turi ypač didelę reikšmę besivystančioms šalims, kurios eksportuoja apie 40 paslaugų rūšių, sudarančių maždaug 28 proc. pasaulinio paslaugų eksporto (UNCTAD, 2004). Atsižvelgiant į tai, kad moterims tenka didžiausias krūvis namų ūkiuose, jos daugiausia yra užimtose nedidelėse paslaugų įmonėse, teikiančiose paslaugas vietos vartotojams. Dėl liberalizavimo išaugusi konkurencija sąlygoja kainų mažėjimą, suteikia vartotojams didesnę pasirinkimą ir geresnę paslaugos kokybę (Pasaulio bankas, 2003) bei padidina užimtumo galimybes. Tačiau liberalizavimas teikia naudą toli gražu ne visiems.

Daugelyje šalių išaugęs paslaugų sektorius sąlygojo didesnę užimtumą taip vadinamosiose „moderniose paslaugose“, kuriose daugiausiai yra užimtose moterys: tai duomenų įvedimas ir apdorojimas, bankų operacijos, darbas avialinijų, pašto užsakymų ir geležinkelių sistemose. Dažnai dirbama užsienio kompanijose (ypač finansų sektoriuje), kurios sudaro moterims geras galimybes gauti sąlyginai didelius atlyginimus, o tai pakelia jų statusą šeimose ir bendruomenėse (UNCTAD, 2004). **Tačiau dauguma moterų, dirbančių paslaugų sektoriuje, koncentruojasi ne kvalifikuotame ir mažai apmokamame darbe bei yra mažiau socialiai apsaugotos nei vyrai. Pažymėtina lyties pagrindu susiformavusi profesinė hierarchija ir ypač didelė nenuolatinio darbo procentinė dalis: 45 proc. Pietų Korėjos ir 79 proc. Indonezijos visų dirbančių moterų dirba be sutarties (Williams, 2003). Nepaisant prognozuoto moterų atlyginimų augimo dėl besiplečiančio paslaugų sektoriaus, dabartinės tendencijos atskleidžia, kad paslaugų liberalizavimas tik nedideli dalimi sumažino atotrūkį tarp vyrų ir moterų atlyginimų bei profesinę segregaciją (tiek vertikalią, tiek ir horizontalią) (UNCTAD, 2004).**

1.3.3. Pasiėkimai integruojant lyčių aspektą į pasaulio prekybos politiką

Lyčių aspekto integravimas į prekybos politiką tarptautiniu ir nacionaliniu lygiu. Randriamaro (2006) pažymi, kad pagrindinės struktūrinės problemos Daugiašalėje prekybos sistemoje (angl. MTS – Multilateral Trading System) yra susijusios su netolygiu galios pasiskirstymu tarp valstybių. Turtingos šalys, turėdamos ekonominį ir politinį pranašumą, atlieka tyrimus, parengia aktualią politinę bei techninę dokumentaciją – šie elementai iš esmės įtakoja prekybos derybų turinį ir kriterijus. Daugelis besivystančių šalių neturi galimybės tinkamai atstovauti save PPO struktūrose ir stokoja žmogiškųjų resursų bei techninių galimybių spręsti visus klausimus, susijusius su PPO.

Vyraujantis sprendimų priėmimo režimas įgalina iškelti klausimus dėl proceso skaidrumo ir įtraukiamumo. Kas gali dalyvauti ir kaip? **Visuose Daugiašalės prekybos sistemos (angl. MTS – Multilateral Trading System) lygiuose, tame tarpe ir regioninėse**

prekybos institucijose, gyventojų segmentai, kuriuose didelė dalis moterų yra užimta prekybos ir investicijų procesuose, nepriklauso toms grupėms, kurios dalyvauja priimančiosios prekybos ir investicijų politikos sprendimus (Randriamaro, 2006).

Pažymėtina, kad lyčių lygybės propaguotojų ir moterų organizacijų pastangų dėka daugėja tarpvyriausybinių ir plėtros institucijų, besidominčių lyčių aspektu prekyboje. Moterų organizacijos, remdamosis žmogaus teisių ir ekonominės politikos požiūriais, siekia, kad lyčių aspektas ir lyčių nelygybės klausimai būtų įtraukti į prekybos politikos formavimą nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu (Williams, 2004). Nacionalinė prekybos politikos arena yra atspirties taškas, nuo kurio lyčių aspektas pradedamas integruoti į prekybos politiką. Nacionaliniame lygyje gali kilti konfliktas tarp moterų organizacijų ir vyriausybės, o taip pat ir tarp pačių ministerijų. Konflikto objektas – tai klausimas, kaip reikia suformuoti prekybos darbotvarkę, kad ji patenkintų ekonomikos plėtros ir lyčių lygybės poreikius? Priimančiosios prekybos politikos sprendimus, paprastai dominuoja finansų ministerija, o kitų ministerijų dalyvavimas yra nežymus, ypač tų, kurios sprendžia socialinius bei lyčiai jautrius klausimus. Pakeitus šį galių pasiskirstymą ir užtikrinus lygų piliečių dalyvavimą nustatant socialinės ir ekonominės politikos prioritetus, moterys taptų labiau matomos ir paskatintų lyčiai jautrios prekybos politikos formavimą (Randriamaro, 2006).

Šia kryptimi jau yra pradėta reikšminga veikla. Daugiau kaip 50-ye valstybių įdiegtos lyčiai jautrios biudžeto iniciatyvos (angl. GRBIs – Gender-Responsive Budget Initiatives) – jos tapo svarbiu žingsniu, integruojant lyčių perspektyvą į nacionalinę ekonomikos politiką. Šios iniciatyvos pakloja pamatus biudžeto pajamų, susijusių su užsienio prekyba, analizei lyčių aspektu.

Prekybos politikos poveikio įvertinimas. Pasaulio prekybos sistemos sudėtingumas yra pagrindinė kliūtis integruojant lyčių perspektyvą į prekybos politiką ir demokratizuojant Daugiašalės prekybos sistemos (angl. MTS) valdymą. **Jeigu lyčių nelygybę išreikštume galimybe priėti prie technologijų ir informacijos, paaiškėtų, kad lyčių santykiai prekybos politikoje yra persmelkti nelygios galios principu, įtvirtinančiu vyrų dominavimą ir apribojančiu moterų dalyvavimo galimybes** (Randriamaro, 2006).

Efektyvus dalyvavimas prekybos politikos procesuose visų pirma reiškia priėjimą prie informacijos, jos interpretavimą ir veikimą jos pagrindu. Siekiant sėkmingos strategijos, neįmanoma pervertinti informacijos, žinių ir mokslo procesų vaidmens. Lyčių ekonomikos tyrėjai kartu su pilietine visuomene ir moterų organizacijomis įnešė svarų indėlį plėtodami mokslinius tyrimus ir atlikdami politikos analizę. Juos rėmė tokios plėtros agentūros kaip Jungtinės Karalystės Tarptautinės plėtros departamentas (angl. DFID – Department for International Development), Švedijos Tarptautinės plėtros ir bendradarbiavimo agentūra (angl. SIDA – Swedish International Development Cooperation Agency) ir Danijos Užsienio reikalų ministerija (Randriamaro, 2006).

Tarpžinybinės specialiosios paskirties agentūros Lyčių ir prekybos klausimais (angl. IATFGT – Inter-Agency Task Force on Gender and Trade) įkūrimas – tai reikšmingas įvykis, įrodantis nuveiktų darbų svarbą. Agentūrai pirmininkauja Jungtinių tautų prekybos ir plėtros konferencija (angl. UNCTAD – United Nations Conference on Trade and Development) ir apima tarptautines ir regionines JT agentūras, PPO, Pasaulio banką ir OECD. IATFGT įkurta 2003 m. vasario mėn. Pagrindiniai agentūros tikslai – atkreipti politikų dėmesį į lyčių lygybės ir plėtros klausimus nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu bei padėti šalims integruoti lyčių perspektyvą į jų nacionalinę ir užsienio politiką, užtikrinant

palankią sąveiką tarp prekybos, lyčių aspekto ir ekonomikos plėtros. Agentūra savo veikla užtikrina vykdomos intervencinės politikos efektyvumą ir tęstinumą. Galimybė atlikti monitoringą ir įvertinti prekybos poveikį kasdieniniam vaikų, vyrų ir moterų gyvenimui turi didelę reikšmę integruojant lyčių aspektą į prekybos politiką (Randriamaro, 2006).

Nevyriausybines moterų organizacijos, mokslininkai, lyčių lygybės ekspertai ir plėtros institucijos, siekdamos integruoti lyčių aspektą į užsienio prekybos darbotvarkę, parengė atitinkamas strategines priemones (remtasi Randriamaro, 2006):

- **Prekybos politikos apžvalgos mechanizmas** (angl. TPRM – Trade Policy Review Mechanism) yra itin svarbi PPO veiklos dalis, apimanti kiekvienos PPO šalies-narės nacionalinės prekybos politikos priežiūrą. Atliekamas kiekvienos valstybės-narės patikrinimas, kurio dažnumas priklauso nuo jos dalies pasaulio prekyboje. TPRM įgalina įtraukti lyčių aspektą į prekybos politikos apžvalgos procesą, siekiant identifikuoti potencialias galimybes ir grėsmes moterų bei kitų pažeidžiamų socialinių grupių gerovei. Atliekant šią apžvalgą, atsiranda erdvė kelti klausimus dėl lyčių lygybės, skurdo mažinimo ir vykdomos konkrečios politikos pasekmių, pavyzdžiui, dėl moterų užimtumo modelių ar jų pajamų.

- **Tvarumo poveikio įvertinimas** (angl. SIA – Sustainability Impact Assessments) – tai politinė priemonė, skirta iš anksto įvertinti prekybos derybų poveikį ekonomine, socialine ir aplinkosaugos prasme. Ši priemonė padeda integruoti tvarumą į vykdomą prekybos politiką. Pirmą kartą ji buvo išplėtotą 1999 m. ir nuo tada naudojama visose pagrindinėse ES daugiašalėse, regioninėse ir dvišalėse prekybos derybose. Ši priemonė tiria galimą prekybos liberalizavimo poveikį tokiose srityse kaip pajamos, užimtumas, investicijos, skurdas, sveikata ir švietimas, lyčių lygybė, aplinkosauga, biologinė įvairovė ir kt.

SIA taip pat galėtų prisidėti iškeliant specifines moterų reikmes prekybos derybų metu. Šios priemonės atsiradimą paskatino poreikis užtikrinti, kad prekybos sutartys turėtų išskirtinai palankų poveikį ekonomikos plėtrai ir skurdo mažinimui. Naudojantis ją galima būtų geriau suprasti mechanizmą, kaip prekybos politika įtakoja ekonomiką makro-, mezo- ir mikro- lygiu.

- **Vertės grandinės analizė** (angl. Value Chain Analysis). Globaliojoje ekonomikoje prekybos teikiama nauda ir jos pasiskirstymas tarp šalių, verslo kompanijų ir atskirų individų vis labiau įtakoja instituciniai veiksniai bei ryšiai (Baden, 2002; Carr, 2004). Vertės grandinė apjungia ištusus sektorius, ekonomines veiklas ir jų atstovus, dalyvaujančius produkto ar paslaugos gamyboje, pradedant gamyba bei pristatymu vartotojams ir baigiant atliekų panaudojimu. Pasaulinė vertės grandinės analizė gali nustatyti grandinėje esančią nelygybę ir nurodyti būdus, kaip ją sumažinti (Carr, 2004).

Vertės grandinės analizė gali būti atliekama per lyčių prizmę ir padėti visuomeninėms piliečių organizacijoms, mokslininkams ir vyriausybėms suprasti ekonominę vyrų ir moterų padėtį bei jų galių pasiskirstymą. Taip pat ji padėtų suvokti mikro-mezo-makro ryšius, nes dauguma prekybos sistemos dalyvių susiduria su sunkumais, kurie kyla dėl globalių pokyčių, ir tai vėliau atsiliepia mikro lygyje. Nepriklausomiems gamintojams, samdomiems darbuotojams bei kitiems ekonomikos dalyviams tiek formaliaje, tiek ir neformaliame ekonomikos sektoriuje vertės grandinės analizė gali nurodyti skirtumą tarp apribojimų, poreikių ir galimybių bei padėti nustatyti atitinkamas strategijas vietos ekonomikai stiprinti.

2. Lyčių aspekto poveikis mikroekonominio lygiu

2.1. Moterų ir vyrų padėtis Lietuvos ir ES darbo rinkoje 2000–2012 m.: lyginamoji analizė

Lietuvoje daugelis darbo rodiklių (užimtumas, ekonominis aktyvumas, ilgalaikis nedarbas, skurdo rizikos lygis, vertikalioji ir horizontalioji darbo rinkos segregacija, darbo užmokestis) rodo, kad iš tikrųjų abiejų lyčių padėtis skiriasi moterų nenaudai. Nelygė gali dar sustiprėti turint mintyje gilėjančią ekonominę integraciją pasaulyje, kuri savo ruožtu yra palankesnė lankstesnei ir mobilesnei darbo jėgai. Tai sukelia nemažai sunkumų moterims, kurios dažnai verčiamos rinktis tarp vaikų ir karjeros. Todėl moterų situacija darbo rinkoje yra sudėtingesnė, užimtumas – mažesnis, skurdo lygis – aukštesnis, o moterų kvalifikacija ir gebėjimai rinkoje dažnai panaudojami neefektyviai. Pagrindinės priežastys, lemiančios tokią situaciją, yra lanksčių darbo formų nepopuliarumas, vaikų priežiūros paslaugų bei nestacionarių socialinių paslaugų šeimoje globojamiems asmenims trūkumas.

2.1.1. Moterų ir vyrų užimtumo struktūra

Lisabonos strategijoje buvo keliamas tikslas iki 2010 m. pasiekti 60 proc. moterų užimtumo lygį. Naujojoje ES ekonomikos augimo strategijoje Europa 2020 užsibrėžtas tikslas, kad **bendras visų suaugusiųjų užimtumo lygis siektų 75 proc.**, todėl reikšmingas vaidmuo, skatinant regiono ekonomikos plėtrą, skiriamas **neišnaudotam moterų potencialui ir jų užimtumo didinimui**.

Lietuvoje moterų (15–64 m.) užimtumo lygis – mažesnis nei vyrų (2012 m. atitinkamai 61,8 proc. ir 62,2 proc.), tačiau viršija ES 27 moterų užimtumo vidurkį (2012 m. Lietuvos moterų užimtumas viršijo ES-27 šalių moterų užimtumą 3,2 proc. punkto – atitinkamai 61,8 ir 58,6 proc.). Nepaisant šio pasiekimo, 2000–2012 m. laikotarpiu moterų užimtumas tiek Lietuvoje, tiek Europos Sąjungoje visada buvo mažesnis už vyrų, išskyrus pokrizinį 2009–2011 m., kuomet Lietuvoje moterų užimtumas neženkliai viršijo vyrų užimtumą. Tačiau, pradėjus atsigausti tokiems vyrų dominuojamiems ekonomikos sektoriams kaip statyba, nekilnojamasis turtas ir kt., 2012 m. vyrų užimtumo lygis Lietuvoje vėl buvo didesnis už moterų (atitinkamai 62,2 ir 61,8 proc.) (21 lentelė).

21 lentelė. Moterų ir vyrų užimtumas Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000–2012 m., proc.

Metai	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ES-27												
Bendras užimtumo lygis (15–64 m.)	62.2	62.4	62.6	63.0	63.4	64.4	65.3	65.8	64.5	64.1	64.2	64.2
Moterų	53.7	54.4	54.9	55.5	56.1	57.2	58.2	58.9	58.4	58.2	58.4	58.6
Vyrų	70.8	70.4	70.3	70.4	70.8	71.6	72.5	72.7	70.7	70.0	70.1	69.8
LIETUVA												
Bendras užimtumo lygis (15–64 m.)	58.7	57.2	60.9	61.1	62.6	63.6	64.9	64.3	60.1	57.6	60.2	62.0
Moterų	57.5	57.1	58.4	57.8	59.4	61.0	62.2	61.8	60.7	58.5	60.2	61.8
Vyrų	60.1	62.3	63.7	64.6	66.0	66.3	67.9	67.1	59.5	56.5	60.1	62.2

Šaltiniai: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos metraštį (2009, 2010, 2013); Eurostat.

Visu nagrinėjamoju periodu (2000-2012 m.) Lietuvoje sutrumpintą darbo dieną dirbo kur kas daugiau moterų nei vyrų. Vidutiniškai per šį laikotarpį moterų, dirbančių sutrumpintą darbo dieną skaičius viršijo vyrų skaičių 3,4 proc. punktais. 2012 m. sutrumpintą darbo dieną dirbo 11,3 proc. moterų ir tik 7,5 proc. vyrų (22 lentelė). Ši statistika byloja apie tai, kad moterys, siekdamos suderinti darbą ir įsipareigojimus šeimai, negali pilnai išnaudoti savo profesinių sugebėjimų ir visavertiškai realizuoti savo karjeros siekių. Be kita ko, ateityje tai atsiliepia ir moterų senatvės pensijos dydžiui, kuris yra vidutiniškai penktadaliu mažesnis nei vyrų.

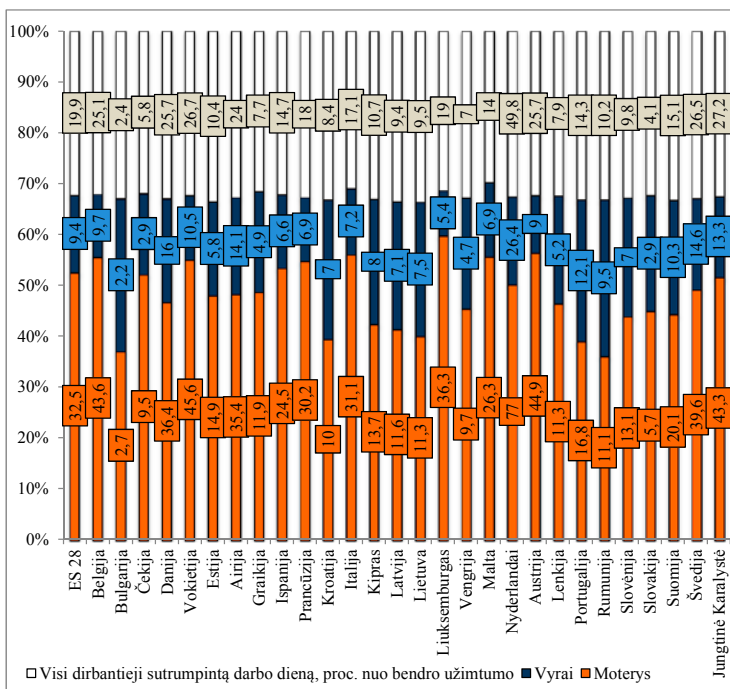
22 lentelė. Dirbantieji sutrumpintą darbo dieną pagal lytį Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000-2012 m., proc.

Metai	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ES-27												
Dirbantieji sutrumpintą darbo dieną, proc. nuo bendro užimtumo	16.2	16.2	16.6	17.2	17.8	18.1	18.2	18.2	18.8	19.3	19.6	20.0
Moterys	28.9	28.5	29.1	30.1	30.9	31.2	31.2	31.1	31.5	32.0	32.2	32.6
Vyrai	6.5	6.6	6.7	7.1	7.4	7.7	7.7	7.8	8.3	8.7	9.0	9.5
LIETUVA												
Dirbantieji sutrumpintą darbo dieną, proc. nuo bendro užimtumo	10.2	10.8	9.5	8.4	7.1	9.9	8.6	6.7	8.3	8.2	8.9	9.5
Moterys	11.1	12.3	11.7	10.5	9.1	12.1	10.2	8.7	9.5	9.4	10.5	11.3
Vyrai	9.2	9.4	7.4	6.5	5.1	7.8	7.0	4.9	7.0	6.8	7.1	7.5

Šaltiniai: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos metraštį (2009, 2010, 2013); Eurostat.

Kita vertus, **darbas sutrumpintą darbo dieną yra vienas iš šeimos ir profesinio gyvenimo derinimo būdų.** 2012 m. moterų, dirbančių sutrumpintą darbo dieną, vidurkis ES-28 šalyse buvo net 32,6 proc. (Lietuvoje – tik 11,3 proc.). Vyrų, dirbančių sutrumpintą darbo dieną ES buvo 3,5 karto mažiau nei moterų ir tai sudarė tik 9,5 proc. (Lietuvoje – 7,5 proc.). **Šia priemone kur kas daugiau nei Lietuvoje naudojasi išsivysčiusių ES šalių moterys.** 2012 m. daugiausia moterų sutrumpintą darbo dieną dirbo Nyderlanduose – net 77 proc., antroje vietoje – Vokietijoje (45,6 proc.), trečioje – Austrijoje (44,9 proc.), ketvirtyje – Belgijoje (43,6 proc.), penktoje – Jungtinėje Karlystėje (43,3 proc.), šeštoje – Švedijoje (39,6 proc.), septintoje – Danijoje (36,4 proc.) (13 paveikslas).

Moterims šiose valstybėse yra sudarytos ženkliai palankesnės darbo ir šeimos derinimo galimybės nei Lietuvoje ir likusiose pokomunistinėse šalyse. Svarbu pabrėžti, kad šių išsivysčiusių ES šalių pragyvenimo lygis yra aukštas, BVP, tenkantis vienam gyventojui, ženkliai viršija Lietuvos rodiklį, vidutinis darbo užmokestis ir socialinės išmokos taip pat yra kur kas didesnės nei Lietuvoje. Atsižvelgiant į tai, šių šalių moterys jaučiasi geriau socialiai apsaugotos, net ir dirbdamos sutrumpintą darbo dieną, ir todėl jos kur kas aktyviau naudojami šia darbo ir šeimos derinimo priemone.

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Eurostat duomenis.

13 pav. Dirbantieji sutrumpintą darbo dieną ES 28 valstybėse 2012 m., proc. nuo bendro užimtumo

Pastebėtina, kad skirtingų amžiaus grupių moterų užimtumo lygis skiriasi. Lyginant 2005-2012 m. rodiklius aiškėja, kad Lietuvoje bendras moterų užimtumas didėja dėl vyresnio amžiaus moterų užimtumo augimo. Tačiau, nepaisant to, vyresnio amžiaus moterų užimtumo rodikliai vis dar atsilieka nuo vyrų: 2012 m. 55–64 metų moterų užimtumas siekė 48,5 proc. ir 7,4 proc. punktu buvo mažesnis nei vyrų, kurių užimtumas sudarė 55,9 proc. Lyginant su ES užimtumo rodikliais, pažymėtina, kad 2012 m. vyresnio amžiaus moterų (55-64 m.) užimtumas Lietuvoje viršijo ES-27 vidurkį net 6,7 proc. punkto, ko negalima pasakyti apie jaunų moterų (15-24 m.) užimtumą – šioje vietoje Lietuva atsilieka nuo ES-27 vidurkio net 10,8 proc. punkto (23 lentelė).

Analizuojant 2012 m. Lietuvos ir ES moterų užimtumo lygį pagal amžiaus grupes, stebima įdomi tendencija. 15-24 m. amžiaus grupėje ES moterų užimtumas net 10,8 proc. punktais didesnis nei Lietuvoje, bet 25-54 m. amžiaus grupėje Lietuvos moterų užimtumas net 7,9 proc. punktais didesnis nei ES. Matyti, kad ES moterys greičiau įsilieja į darbo rinką, o šeimos gyvenimą pradeda vėliau nei lietuvės. Tuo tarpu pensinio amžiaus sulaukusios ES moterys labiau linkusios pasitraukti iš darbo rinkos nei Lietuvos moterys: 2012 m. ES 55-64 m. amžiaus grupės moterų užimtumo lygis buvo 41,8 proc., o Lietuvoje –

48,5 proc. Tai galima paaiškinti tuo, kad Lietuvoje pagyvenusios moterys kuo ilgiau stengiasi išlikti darbo rinkoje, nes mūsų šalyje yra neįmanoma pragyventi vien tik iš pensijos (23 lentelė).

23 lentelė. Užimtumo lygis pagal amžiaus grupes ir lytį Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000-2012 m., proc.

Amžiaus grupės	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
LIETUVA								
Iš viso (15-64 m.)	58,7	62,6	64,9	64,3	60,1	57,6	60,2	62,0
MOTERYS								
15-64	57,5	59,4	62,2	61,8	60,7	58,5	60,2	61,8
15-24	22,2	17,4	20,5	22,2	20,9	17,4	17,0	20,1
25-54	76,1	78,8	80,8	79,7	78,0	75,9	78,1	79,1
55-64	33,0	41,7	47,9	47,7	48,3	45,5	47,2	48,5
65+	6,0	2,6	3,4	3,6	3,9	3,1	4,0	4,5
VYRAI								
15-64	60,1	66,0	67,9	67,1	59,5	56,5	60,1	62,2
15-24	28,4	24,6	29,6	30,9	22,0	19,1	20,9	22,8
25-54	73,8	83,3	84,3	82,7	74,6	71,1	75,7	77,7
55-64	49,9	59,1	60,7	60,2	56,0	52,1	54,1	55,9
65+	9,8	6,3	9,3	9,4	8,0	6,6	7,4	8,2
ES-27								
Iš viso (15-64 m.)	62,2	63,4	65,3	65,8	64,5	64,1	64,2	64,2
MOTERYS								
15-64	53,7	56,1	58,2	58,9	58,4	58,2	58,4	58,6
15-24	34,1	33,0	34,2	34,4	32,9	31,8	31,5	30,9
25-54	66,3	68,9	71,2	72,0	71,4	71,3	71,3	71,2
55-64	27,4	33,6	35,9	36,8	37,8	38,6	40,2	41,8
65+	duomenys neteikiami							
VYRAI								
15-64	70,8	70,8	72,5	72,7	70,7	70,0	70,1	69,8
15-24	40,8	38,9	40,4	40,3	37,0	36,2	35,8	34,9
25-54	85,6	85,2	86,8	86,9	84,6	83,9	83,9	83,2
55-64	47,1	51,6	53,9	55,0	54,8	54,6	55,2	56,4
65+	duomenys neteikiami							

Šaltiniai: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos metraštį (2009, 2010, 2013); Eurostat.

Moterų ekonominis aktyvumas Lietuvoje visose amžiaus grupėse mažesnis nei vyrų. Statistikos departamento duomenimis, 2012 m. bendras moterų darbo jėgos aktyvumas buvo 70,1 proc. (vyrų – 73,7 proc.), ir, palyginus su 2005 m., padidėjo 5,2 proc. punktais, kai tuo tarpu vyrų – tik 1,7 proc. punktais. **Europos Sąjungos šalyse pastebima analogiška tendencija – moterų ekonominis aktyvumas yra mažesnis nei vyrų.** Svarbu pabrėžti, kad 2000-2012 m. periodu Lietuvos moterų aktyvumo lygis visuomet viršijo

ES-27 šalių vidurkį (štai 2012 m. viršijo 4,5 proc. punkto – atitinkamai 70,1 proc. ir 65,6 proc.) (24 lentelė).

Pastebima didelė užimtumo ir ekonominio aktyvumo lygio diferenciacija pagal amžiaus grupes. Moterų užimtumo lygis didžiausias 25-54 m. amžiaus grupėse, o mažiausias – jaunų (15-24 m.) ir ypač senyvo amžiaus (virš 65 m.) moterų tarpe (23 ir 24 lentelės).

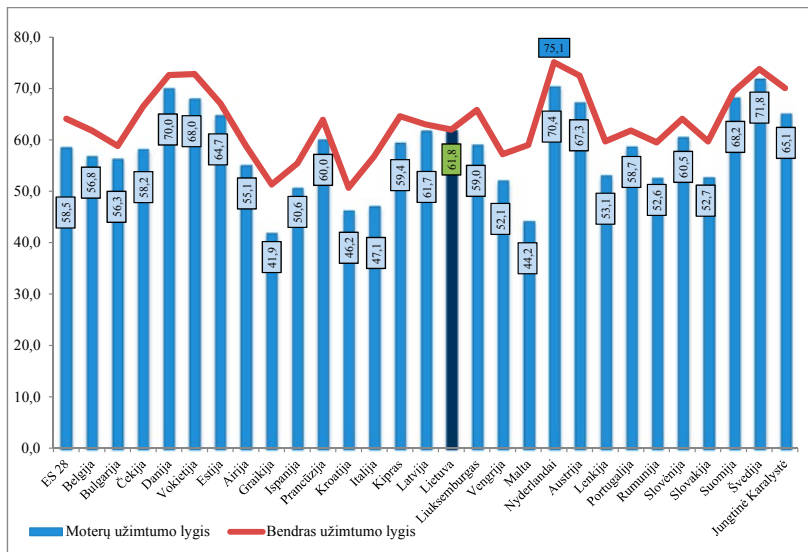
24 lentelė. Darbo jėgos aktyvumo lygis pagal amžiaus grupes ir lytį Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000-2012 m., proc.

Amžiaus grupės	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
LIETUVA								
Iš viso (15-64 m.)	70,5	68,3	67,9	68,4	69,8	70,2	71,4	71,8
MOTERYS								
15-64	67,1	64,9	65,0	65,5	67,8	68,6	69,4	70,1
15-24	30,6	20,5	22,8	26,0	26,7	25,4	24,1	26,1
25-54	88,0	85,8	84,2	83,8	86,3	87,8	88,9	89,0
55-64	35,9	44,5	49,7	50,0	52,9	51,7	53,1	54,2
65+	6,1	2,6	3,4	3,7	4,0	3,2	4,0	4,6
VYRAI								
15-64	74,2	72,0	71,0	71,4	72,0	72,0	73,5	73,7
15-24	41,7	29,3	31,8	35,4	33,9	31,3	32,1	32,4
25-54	89,7	90,0	87,9	87,4	88,3	89,0	90,7	90,5
55-64	57,6	63,8	63,3	63,0	63,8	62,6	64,3	64,6
65+	10,3	6,3	9,3	9,7	8,2	6,7	7,5	8,2
ES-27								
Iš viso (15-64 m.)	68,8	69,7	70,4	70,8	70,9	71,0	71,2	71,8
MOTERYS								
15-64	60,1	62,2	63,2	63,7	64,1	64,4	64,8	65,6
15-24	42,3	40,6	40,6	40,8	40,4	39,7	39,7	39,6
25-54	73,3	75,6	76,7	77,3	77,7	78,1	78,3	78,9
55-64	29,5	35,8	38,0	38,8	40,2	41,2	42,8	44,8
65+	duomenys neteikiami							
VYRAI								
15-64	77,2	77,3	77,7	77,9	77,8	77,6	77,6	78,0
15-24	49,5	47,7	47,6	47,8	46,9	46,1	45,8	45,5
25-54	91,9	91,7	91,9	92,0	91,8	91,7	91,6	91,7
55-64	50,7	55,2	57,0	57,9	58,6	58,9	59,5	61,2
65+	duomenys neteikiami							

Šaltiniai: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos metraštį (2009, 2010, 2013); Eurostat.

Didžiausias moterų užimtumo lygis ES 2012 m. buvo Švedijoje (71,8 proc.), Nyderlanduose (70,4 proc.) ir Danijoje (70 proc.). Šios šalys ženkliai viršijo ES 28 šalių vidurkį, kuris sudarė 58,5 proc. Tačiau tenka pastebėti, kad **kol kas tik viena iš ES valstybių – Ny-**

derlandai – yra pasiekusi strategijoje „Europa 2020“ numatytą tikslą, kad bendras visų suaugusiųjų užimtumo lygis siektų 75 proc. 2012 m. Nyderlanduose bendras užimtumo lygis siekė 75,1 proc. Prie šio tikslo artėja Švedija (73,8 proc.), Vokietija (72,8 proc.), Danija (72,6 proc.) ir Austrija (72,5 proc.). Aukštas moterų užimtumo lygis 2012 m. buvo Suomijoje (68,2 proc.), Vokietijoje (68,0 proc.), Austrijoje (67,3 proc.) ir Jungtinėje Karalystėje (65,1 proc.). Mažiausiai užimtoms moterims yra pietinėse ES valstybėse: Graikijoje (41,9 proc.), Maltoje (44,2 proc.), Italijoje (47,1 proc.), Ispanijoje (50,6 proc.) (14 paveikslas).

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Eurostat duomenis.

14 pav. Moterų užimtumo lygis ir bendras užimtumo lygis (15-64 m.) ES 28 valstybėse 2012 m., proc.

Lietuvos moterų užimtumas 2012 m. viršijo ES 27 vidurkį 3,2 proc. punktais (atitinkamai 61,8 proc. ir 58,6 proc.). Ši tendencija išryškėjo nagrinėjant visą 2000-2012 m. laikotarpį (22 lentelė), kai Lietuvos moterų užimtumo lygis lenkia ES moterų užimtumą. Nuo ko priklauso šis dėsningumas? Pirma, reikia pažymėti, kad didelis moterų užimtumas Lietuvoje - tai istoriškai susiklosčiusi tradicija, išlikusi iš tarybinių laikų. Antrasis Pasaulinis karas, sudėtingas Lietuvos pokario laikotarpis, stalinizmo kulto padariniai ypač įtakojo vyrų skaičiaus mažėjimą. Be to, ekstensyvi socializmo ekonomikos plėtra taip pat buvo stimulas pritraukti moteris į darbo rinką. Kuomet plėtra vyksta ekstensyviai, panaudojamas kur kas didesnis išteklių kiekis. Ir moterys buvo papildomas rezervas – jos buvo įtraukiamos į gamybą, esant pastoviam darbo išteklių deficitui. Antra, priešingai, rinkos laikotarpiu, kai mažėja spartus ekonomikos augimas, moterys – tai atsargos rezervas, siekiant sumažinti darbo jėgos išteklius (vykstant etatų mažinimui – moterys pirmos atleidžiamos iš darbo arba jį palieka pačios). Kitaip sakant, įsigalėjant rinkos ekonomikai, darbo rinkoje moterų skaičius mažėja (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007).

2.1.2. Moterų ir vyrų nedarbas

Lyčių nelygybė darbo rinkoje išryškėja ne tik užimtumo, bet ir nedarbo srityje. Lyčių diferenciacija atsiranda ieškant darbo: skiriasi būdai, kuriais moterys ir vyrai susiranda darbą, taip pat yra skirtingas darbo ieškojimo laikas ir jo praradimo priežastys. Nedarbas stipriai įtakoja moteris, atsižvelgiant į šiuos kriterijus: į darbo ieškojimo laiką, į tai, kaip dažnai moteris netenka darbo, ir kaip ilgai ji būna bedarbės statuse. Moterų nedarbas tęsiasi ilgiau nei vyrų, jos dažniau išstumiamos į namų ūkį: netekdamos vilties susirasti darbą, moterys priverstos keisti bedarbės statusą į namų šeiminkės padėtį, tokiu būdu sukurdamos iliuziją, kad rado išeitį. Dauguma bedarbių vyrų kur kas greičiau susiranda darbą, o didelė dalis moterų, išstumtų iš rinkos, netenka darbo visam laikui (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, LISAUSKAITĖ, 2007).

2000-2012 m. periodo nedarbo lygio tendencijas Lietuvoje galima suskirstyti į tris etapus: pirmasis – iki įstojimo į ES (2000-2004 m.), **antrasis** – po įstojimo į ES (2005-2008 m.) ir **trečiasis** – pasaulio ekonomikos krizės paveiktas laikotarpis (2009-2012 m.).

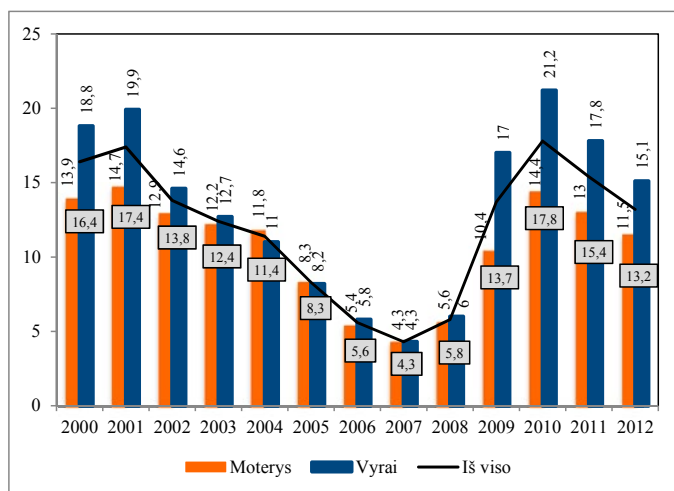
Pirmojo etapo metu, kuomet Lietuva dar nebuvo ES narė, nedarbo lygio rodikliai buvo ženkliai prastesni palyginus su vėlesniaisiais narystės metų rodikliais: štai 2000 m. nedarbas siekė 16,4 proc.: vyrų nedarbas sudarė net 18,8 proc., o moterų – 13,9 proc. Taigi vyrų nedarbas buvo didesnis už moterų 4,9 proc. punktais.

Antrajame etape, t.y. 2004 m. Lietuvai įstojus į ES, situacija pradėjo keistis į gerąją pusę: kiekvienais metais nedarbas tolydžio mažėjo, o 2007 m. pasiekė rekordiškai mažiausią nagrinėjamojo periodo rodiklį – 4,3 proc. Svarbu pabrėžti, kad šiais metais moterų ir vyrų nedarbas buvo vienodas ir sudarė po 4,3 proc. Tokį mažą nedarbo rodiklį galėjo sąlygoti šie veiksniai:

- auganti Lietuvos ekonomika: nuo 2000 m. BVP vidutiniškai augo 7,5 proc. kasmet. 2007 metais Lietuvos ekonomika buvo pasiekusi savo klestėjimą. Ekonomistai konstatuoja, kad dėl pastarųjų metų pasaulio ekonomikos krizės, sukrėtusios visą pasaulį, panašių metų teks laukti dar ilgai;
- Lietuva, įstojusi į ES, pradėjo vykdyti visas su naryste susijusias prievoles, tame tarpe ir įsipareigojimą didinti moterų užimtumą;
- kita vertus, nedarbas po įstojimo į ES ženkliai galėjo sumažėti dėl padidėjusios lietuvių emigracijos į užsienį: sekančiais po įstojimo į ES – 2005 metais – iš Lietuvos emigravo beveik 63 tūkst. gyventojų.

Trečiajame etape, t.y. nuo 2008, Lietuvos ekonomika, paveikta pasaulio ekonomikos krizės, patyrė didžiulį nuosmukį: 2009 m. BVP nukrito net -14,8 proc. Pradedant nuo 2008 m., nedarbo rodikliai pradėjo nenumaldomai kilti, ir 2010 m. pasiekė net 17,8 proc. Šis rodiklis prilygsta Lietuvos nedarbo rodikliams prieš jos integraciją į ES: štai 2001 m. nedarbas sudarė 17,4 proc. Kaip ir pirmuoju etapu, vyrų nedarbas vėl viršijo moterų nedarbą.

Pastaruojamu metu Lietuvos ekonomika ima po truputį atsigauti: štai 2010 m. BVP augo 1,5 proc., 2011 m. – 5,9 proc., 2012 m. – 3,7 proc. Sumažėjo ir nedarbas – 2010-2012 m. periodu nedarbo lygis sumažėjo 4,6 proc. punktais (nuo 17,8 proc. 2010 m. iki 13,2 proc. 2012 m.). Moterų ir vyrų nedarbas 2010-2012 m., nagrinėjant atskirai, taip pat sumažėjo: moterų nedarbas sumažėjo 2,9 proc. punktais, vyrų – 6,1 proc. punktu (15 paveikslas).

Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis 2008, 2010, 2013.

15 pav. Moterų ir vyrų nedarbo lygis Lietuvoje 2000-2012 m., proc.

Moterų nedarbo lygis Lietuvoje 2000-2012 m. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. moterų nedarbo lygio rodiklis ir toliau išliko mažesnis negu vyrų: moterų nedarbo lygis buvo 11,5 proc., vyrų – 15,1 proc. Tačiau ES kontekste Lietuvos moterų nedarbas 2012 m. buvo didesnis ES vidurkį 1 proc. punktu (ES moterų nedarbo vidurkis buvo 10,5 proc.) (25 lentelė).

25 lentelė. Moterų ir vyrų nedarbas Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000-2012 m., proc.

Metai	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
LIETUVA													
Bendras nedarbo lygis, proc.	16.4	17.4	13.8	12.4	11.4	8.3	5.6	4.3	5.8	13.7	17.8	15.4	13.2
Moterų	13.9	14.7	12.9	12.2	11.8	8.3	5.4	4.3	5.6	10.4	14.4	13.0	11.5
Vyrų	18.8	19.9	14.6	12.7	11.0	8.2	5.8	4.3	5.8	13.7	21.2	17.8	15.1
ES 27													
Bendras nedarbo lygis, proc.	8.8	8.6	8.9	9.1	9.3	9.0	8.3	7.2	7.1	9.0	9.7	9.7	10.5
Moterų	10.1	9.6	9.8	9.9	10.1	9.8	9.0	7.9	7.6	8.9	9.6	9.8	10.5
Vyrų	7.8	7.7	8.2	8.5	8.6	8.4	7.6	6.6	6.7	9.1	9.7	9.6	10.4

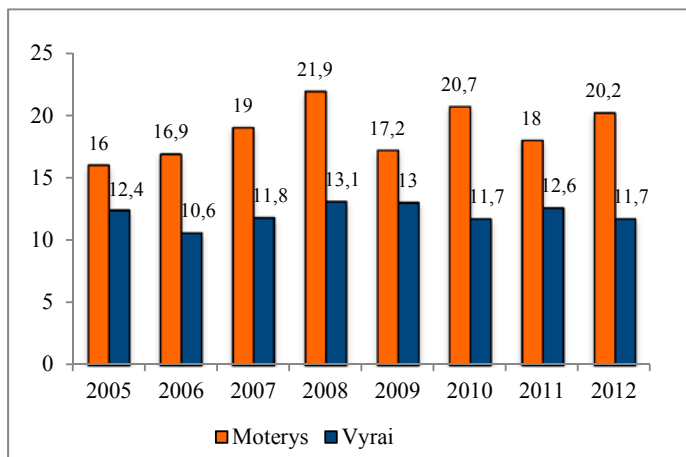
Šaltiniai: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos metraštį (2009, 2010, 2013); Eurostat.

Lyginant Lietuvos ir ES 27 nedarbo lygio rodiklius 2000-2012 m. laikotarpiu, pastebima, kad Lietuvos nedarbo rodikliai (tiek moterų, tiek vyrų) ženkliai viršijo Europos vidurkį priešintegracinio periodu nuo 2000 iki 2004 m. Štai 2001 m. bendras nedarbo lygis Lietuvoje siekė net 17,4 proc. ir viršijo ES 27 vidurkį 8,8 proc. punktais. Tačiau iškart po

įstojimo į ES bendras Lietuvos nedarbo lygis pradėjo mažėti ir 2005-2008 m. periodu buvo mažesnis už ES 27 vidurkį. Ypač tai būdinga moterų nedarbo lygio rodikliams (24 lentelė). Šis nedarbo lygio mažėjimas susijęs tiek su Lietuvos ekonomikos atsigavimu, tiek ir su tolydžio augančiomis emigracijos galimybėmis, mūsų šaliai tapus ES nare. 2009 m., įsigalėjus pasaulio ekonomikos ir finansų krizei, nedarbo lygis Lietuvoje vėl staigiai pakilo ir 2010 m. pasiekė rekordinį 17,8 proc. lygį, kuris viršijo ES 27 vidurkį net 8,1 proc. punktu. Nuo 2000 m. moterų nedarbo lygis Lietuvoje beveik visada buvo mažesnis už vyrų, išskyrus 2004 ir 2005 m., kuomet moterų nedarbas neženkiai viršijo vyrų nedarbą atitinkamai 0,8 ir 0,1 proc. punktu (24 lentelė).

Lietuvoje yra itin didelis išsilavinusių moterų nedarbas. Tai reiškia, kad, viena vertus, moterys, turinčios aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą, negali visavertiškai savęs realizuoti Lietuvoje, antra vertus, valstybė neracionaliai naudoja žmogiškuosius išteklius. **Taigi vienas iš pagrindinių nedarbo Lietuvoje bruožų – aukštos kvalifikacijos ir su aukštauju išsilavinimu moterų nedarbas** (16 paveikslas).

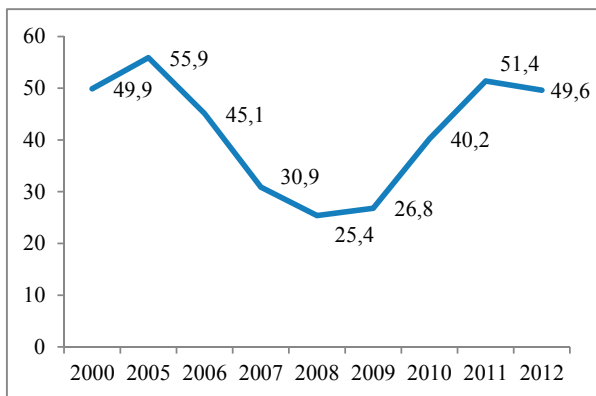
Lietuvos statistikos departamento duomenimis, išsilavinusių moterų nedarbo rodiklis 2010-2011 m. sumažėjo 2,7 proc. punktu (16 paveikslas). Šią pažangą iš dalies galėjo paskatinti Europos Sąjungos politika, vykdoma lyčių lygybės srityje, tačiau pastaruosiu metu Lietuvoje pastebima tendencija, kad **moterys vis dažniau renkasi darbus, neatitinkančius jų kvalifikacijos ir išsilavinimo.** Tokių moterų socialinio elgesio modelį sąlygojo ekonominis sunkmetis, atnešęs didėjančią nedarbą, brangstančias komunalines paslaugas, tolydžio augančias maisto produktų kainas, bei iš dalies – pastaroji aukštojo mokslo sistemos reforma, kurios metu studentams buvo nustatytas mokestis už aukštąjį mokslą. Siekdamas įnešti svarų indelį į namų ūkio biudžetą, moterys kur kas dažniau nei vyrai imasi „bet kokių“ prieinamų darbų, nes neturi galimybių laukti darbo pasiūlymo, atitinkančio jų išsilavinimą.

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis.

16 pav. Moterys ir vyrai bedarbiai su aukštauju ir aukštesniuju išsilavinimu 2005-2012 m., proc. (nuo moterų ir vyrų bedarbių skaičiaus)

Ilgalaikis moterų nedarbas didėja: nuo 2008 m. iki 2011m. jis išaugo net 26 proc. punktais (17 paveikslas). Socialine prasme toks rodiklis yra itin grėsmingas. Ilgalaikė bedarystė didina socialinę atskirtį ir skurdą, aštrina su tuo susijusias ne tik pačių moterų, bet ir jų vaikų integracijos į visuomenę problemas (socialinės įtampos, nusikalstamumo didėjimo), neigiamai veikia moterų motyvaciją dalyvauti darbo rinkoje, mažina darbinę kvalifikaciją. Ilgalaikio nedarbo sąlygotas moterų ekonominis pasyvumas persiduoda ir jų vaikams. Tolimesnėje perspektyvoje tai gali neigiamai atsiliiepti būsimųjų ekonomikos dalyvių socialinei elgsenai. Augančios kartos „paveldėtas“ ekonominis pasyvumas gali būti viena iš šalies ekonominės plėtros stagnacijos priežasčių vidutinės trukmės perspektyvoje.

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis.

17 pav. Ilgalaikių bedarbių-moterų dalis 2000-2012 m., proc.
(bendrame moterų bedarbių skaičiuje)

Nuo 2008 m. didėjantis ilgalaikis moterų nedarbas suvokiamas kaip pavojingas pasaulio ekonomikos krizės padarinys. Tai reiškia, kad Lietuvos moterų socialinė-ekonominė padėtis blogėja, o negatyvus socialinis elgesys reprodukuojamas augančiai kartai. Tai taip pat byloja, kad viešai deklaruojamas ekonomikos atsigavimas yra lėtas ir kad moterys, kaip taisyklė, yra ta visuomenės dalis, kuri labiausiai nukentčia nuo pasaulinių ekonominių sukrėtimų.

Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė (2007) išskiria keleta didžiausių tikimybę turinčių priežasčių, kurios įtakoja nedarbo lygį lyčių aspektu.

Didesnio moterų nedarbo priežastys yra šios:

- objektyvi diskriminacija;
- struktūrinis nedarbas;
- subjektyvi diskriminacija.

Didesnio vyrų nedarbo priežastys:

- palyginti didesnė konkurencija „vyriškose“ darbo profesijose;
- aktyvesnis ir rizikingesnis elgesys ieškant gerai apmokamo darbo

Moterys dažniau yra užimtos antraeilėse pareigose. Objektyvi moterų diskriminacija iš verslo įmonių vadovų pusės remiasi tuo, kad moterys dažniau nei vyrai pertraukia

darbą dėl vaikų gimdymo, ligonių slaugymo ir kitų rūpybos funkcijų namų ūkiuose. Toks lyčių vaidmenų pasiskirstymas šeimoje, kuomet moterims ir vyrams tenka tam tikros stereotipinės veiklos, itin įtakoja potencialias darbo suradimo arba praradimo galimybes. Darbdaviai dažnai į moteris žvelgia kaip į nestabilias ir neefektyvias darbuotojas. Moters kaip blogesnio darbuotojo stereotipas lemia moterų atleidimų iš darbo skaičiaus augimą, sąlygoja subjektyvią diskriminaciją (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007).

2.1.3. Moterų diskriminacijos rūšys darbo rinkoje

Darbo rinkoje moterų diskriminacija išryškėja (remiantis Rakauskiene, Chlivicku, Biku, Lisauskaite (2007):

- priimant į darbą;
- darbo užmokesčio srityje;
- sudarant dirbtines kliūtis siekti aukštesnių pareigų;
- esant moterų pertekliui vykdytojų pareigose ir moterų stygiui vadovaujančiose pareigose;
- skirstant profesijas ir šakas į „moteriškas“ ir „vyriškas“;
- naudojant skirtingą moterų ir vyrų profesinio rengimo sistemą;
- seksualinio priekabiavimo atvejais;
- esant moterų dvigubo užimtumo problemai (darbe ir šeimoje);
- pasireiškiant išnaudojimo darbe problemai (kvalifikuotoms moterims dažnai tenka didelis darbo krūvis, o vyrams – kur kas mažesnis).

Lyčių diskriminacija darbo rinkoje gali būti objektyvi ir subjektyvi. Objektyvi diskriminacija siejama su moters šeiminiėmis ir reprodukcinėmis funkcijomis. Moterys turi mažiau laiko ir galimybių siekti karjeros, dirbti viršvalandžius arba savaitgaliais. Subjektyvi diskriminacija siejama su darbdavio išankstine nuostata, kad „moteris – blogesnis darbuotojas“, neatsižvelgiant į jos profesinius gebėjimus. Todėl, priimant į darbą, prioritetas teikiamas vyrui, o atleidžiant iš darbo – moteriai, profesinės karjeros galimybės moteriai taip pat ribojamos. Nelygė darbo užmokesčio srityje pasireiškia, visų pirma, per lyčių segregaciją pagal ūkio šakas ir antra – per tiesioginę diskriminaciją, kai moteriai mokama mažiau nei vyrui už tos pačios vertės darbą (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007).

2.1.3.1. Vertikalioji segregacija darbo rinkoje

Lietuvoje pastebima vertikalioji darbo rinkos segregacija. **Nors bendras moterų išsilavinimo lygis yra aukštesnis, jos yra menkai atstovaujamos vadovaujamosiose pozicijose, sprendimų priėmimo grandyse.** Statistikos departamento duomenimis, 2011 m. baigusiu universituis moterų skaičius visose studijų pakopose ženkliai viršijo vyrų skaičių: moterys sudarė 63,5 proc., gavusių bakalauro laipsnį (vyrų – 36,5 proc.), 67,1 proc., gavusių magistro laipsnį (vyrų – 32,9 proc.) ir 57,2 proc., gavusių daktaro laipsnį (vyrų – 42,8). Nepaisant to, tais pačiais metais moterys sudarė tik 39 proc. visų vadovų (teisės aktų leidėjų, vyresniųjų valstybės pareigūnų, įmonių, įstaigų, organizacijų ir kitų vadovų).

Kuo aukštesnis mokslo laipsnis (daktaras – habilituotas daktaras) ir pedagoginis vardas (asistentas – lektorius – docentas – profesorius), tuo mažesnę dalį tarp jo atsto-

vyų sudaro moterys. 2010 m. didžiąją mokslo tyrėjų dalį sudarė moterys – 54,2 proc., tuo tarpu habilituotų daktarų tarp jų buvo tik 19,7 proc., o profesoriaus vardą gavusių moterų – 18,7 proc. (Lietuvos statistikos departamentas, 2010).

Egzistuoja struktūrinės ir institucinės kliūtys moterims siekti karjeros ir užsiimti asmeniniu verslu. Pasaulyje gerai žinoma „**stiklinių lubų**“ metafora, kuri reiškia nematomus dirbtinius barjerus profesinės karjeros siekiančiai moteriai – išankstinių nusistatymų ir organizacines kliūtis. Tai vyksta dėl veiksnių komplekso: realiai neveikiančių lyčių lygybės įstatymų, lyčių vaidmenų stereotipų, vyraujančio darbdavių ir visuomenės nusistatymo, diskriminacijos, darbo rinkos segregacijos ir kt. Viešai pripažįstama, kad moterims, siekiančioms profesinio pripažinimo, savo kompetencija ir gebėjimais reikia ženkliai lenkti vyrus. Taigi moterys pro „stiklines lubas“ mato savo profesinės karjeros galimybes, tačiau negali jų realizuoti; o jeigu nori pasiekti tikslą, tai turi „pramušti“ šias lubas, – tai padaryti yra sunku. Šis principas atspindi lyčių nelygybę, ypač aukštesiose hierarchinėse struktūrose. Net labiausiai feminizuotose darbo srityse moterys sudaro mažumą vadovaujančiose grandyse. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2011–2012 m. visoje švietimo sistemoje dirbo 77,8 proc. moterų pedagogių: mokyklose – 86,9 proc., universitetuose – 49,7 proc., tačiau tarp aukštųjų mokyklų rektorių nebuvo nė vienos moters.

Privataus verslo srityje moterų vadovių yra ženkliai mažiau nei vyrų. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. sausio 1 d. Lietuvoje veikė virš 83 tūkst. ūkio subjektų, iš kurių vadovės moterys sudarė tik 28 proc.; individualių įmonių buvo virš 12 tūkst., iš kurių vadovės moterys sudarė tik 33 proc. Kalbant apie stambųjį verslą, statistika metai iš metų byloja, kad tai – išskirtinai vyrų sritis. Lietuvoje tarp stambiausių įmonių vadovų yra vos 3 proc. moterų. Tarp valdybos narių yra tik apie 13 proc. moterų. ES statistika yra panaši: moterys sudaro tik apie 13,7 proc. valdybos narių didžiausiose Europos bendrovėse.

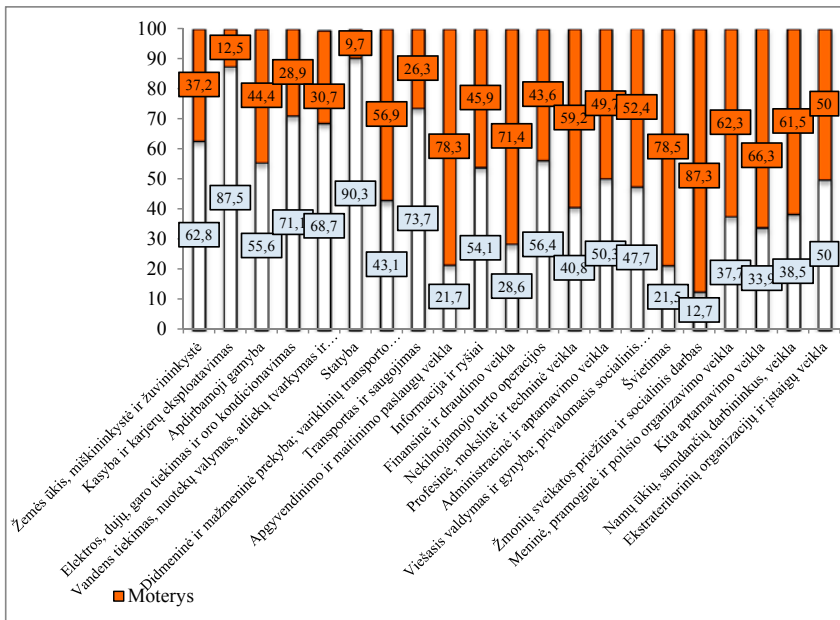
Moterų diskriminacija yra gabi visos ES mastu. Nepaisant to, kad moterys yra labiau išsilavinusi gyventojų dalis (jos sudaro virš 60 proc. universitetų absolventų), šis potencialas yra beveik nepanaudojamas, skirstant aukštus postus ir priimant reikšmingus sprendimus. Vertingi žmogiškieji išteklių yra tiesiog iššvaistomi. Lyčių pusiausvyra versle užtikrintų subalansuotus sprendimus, pasižyminčius lankstumu ir įvairiapusiškumu, padėtų siekti skaidrumo ir mažintų korupciją. Visa tai pagerintų kokybę ir verslo efektyvumą.

Siekdama didinti moterų dalyvavimą priimant svarbius sprendimus, 2011 m. lapkričio mėn. Europos Komisija (EK Pirmininko pavaduotojos Viviane Reding iniciatyva) pateikė teisės aktą, kuriuo siūloma **nustatyti kvotas moterims biržose kotiruojamų ES įmonių valdybose**. Tai biržinių bendrovių savanoriškas įsipareigojimas iki 2015 m. padidinti moterų skaičių valdybose iki 30 proc., o iki 2020 m. – iki 40 proc. Įsipareigojimą gali pasirašyti visos biržinės Europos bendrovės. V.Reding įsitikinusi, kad „jeigu valdybose dirbs daugiau moterų, tikėtina, kad bendrovės taps pelningesnės ir tvariai augs ekonomika“. Tai patvirtino neseniai atlikti tyrimai, konstatavę, kad tos bendrovės, kurių valdybose yra daugiau moterų, pasiekė geresnių verslo rezultatų ir dirbo efektyviau. „Atvertos durys į aukštas pareigas paskatins moteris įsitraukti į darbo rinką ir joje likti – tai leis didinti moterų užimtumą. Jeigu daugiau moterų dalyvaus darbo rinkoje, bus lengviau pasiekti ES ekonomikos augimo strategijoje „Europa 2020“ nustatytus tikslus, t. y. 20–64 metų amžiaus moterų ir vyrų užimtumą iki 2020 m. padidinti iki 75 proc.“ (Europos Komisija).

2.1.3.2. Horizontalioji segregacija darbo rinkoje

Kai kuriose srityse Lietuvoje pastebima stipri horizontalioji darbo rinkos segregacija – ryškus pasiskirstymas į „vyriškas“ ir „moteriškas“ profesijas. Šiuo atveju literatūroje naudojama „stiklinių sienų“ **metofora**, apibūdinanti moterų ir vyrų darbo vietų skirtumus, kai moterys užima mažiau svarbias, neprestižines darbo vietas ir dažniau dirba lanksčiose, nepagrindinėse darbo rinkose. Tai stereotipinio požiūrio į moteriškumą ir vyriškumą pasekmė.

Statistikos departamento duomenimis, **Lietuvoje pagrindinėmis vyrų ekonominės veiklos sritimis išlieka statybų sektorius**, kur 2012 m. vyrai sudarė 90,3 proc. darbuotojų, **kasyba ir karjerų eksploatavimas** (87,5 proc.) ir **transporto ir saugojimo veikla** – 73,7 proc. **Pagrindinėmis moterų ekonominės veiklos sritimis išlieka žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas**, kur 2012 m. moterys sudarė 87,3 proc. darbuotojų, **švietimas** – 78,5 proc. Ir **apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla** – 78,3 proc., (Lietuvos statistikos metraštis, 2013) (18 paveikslas).

Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis 2013.

18 pav. Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšį ir lytį Lietuvoje 2012 m., proc.

Toks ryškus ekonominės veiklos sričių pasiskirstymas pagal lytį turi neigiamos įtakos šių sričių plėtrai, mažina jų inovacinių potencialą, lemia santykinai žemesnį moterų darbo užmokesčio lygį ir dar labiau sustiprina visuomenės stereotipus apie „vyriškus“ ir „moteriškus“ vaidmenis visuomenėje. Horizontaliosios segregacijos požymiai atsiranda jau stojant į mokymo įstaigas (profesinio, aukštesniojo, aukštojo) bei renkantis profesiją,

nes vyrai labiau renkasi technines specialybes, o moterys – socialines ir humanitarines. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2011-2012 mokslo metų pradžioje aukštesiose mokyklose daugiausia merginų studijuojavo humanitarinius mokslus, mediciną (76 proc.), pedagogiką (75 proc.) ir socialinius mokslus (70 proc.), vaikinių – inžineriją (90 proc.), transporto paslaugas (90 proc.), informatiką (86 proc.). Šis faktas prisideda prie moterų ir vyrų atlyginimų skirtumų, nes „vyrishkomis” laikomų profesijų darbo užmokesčiai paprastai yra didesnis.

2.1.3.3. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis

Nepaisant ES ir Lietuvos įstatymuose įtvirtinto **vienodo atlygio už vienodą ar vienodos vertės darbą**, moterys uždirba mažiau nei vyrai. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis Lietuvoje buvo 12 proc. Tikslinga pastebėti, kad palyginus su 2008 m., atotrūkis sumažėjo 8,5 proc. punkto (2008 m. darbo užmokesčio atotrūkis buvo 20,5 proc.), tačiau palyginus su 2011 m., vėl išaugo 0,4 proc. punktais. **Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis šalies ūkyje, išskyrus viešąjį valdymą ir gynybą, privalomąjį socialinį draudimą, 2012 m. sudarė 12,6 procento.** Privačiajame sektoriuje jis buvo 2,8 procentinio punkto didesnis nei valstybės sektoriuje ir sudarė 16,1 procento, valstybės sektoriuje, išskyrus viešąjį valdymą ir gynybą, privalomąjį socialinį draudimą – 13,3 procento (Lietuvos statistikos departamentas) (26 lentelė).

26 lentelė. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis pagal sektorius ir darbuotojų amžių, proc.

Metai	Šalies ūkis	Šalies ūkis, išskyrus viešąjį valdymą ir gynybą, privalomąjį socialinį draudimą	iš jo							
			pagal sektorius		pagal darbuotojų amžių					
			valstybės	privatus	<25 metų	25-34 metų	35-44 metų	45-54 metų	55-64 metų	>65 metų
2008	20,5	21,6	17,3	23,5	16,5	20,3	25,0	22,6	19,2	14,7
2009	15,0	15,3	13,1	20,5	10,2	13,9	19,1	16,4	12,8	8,4
2010	14,3	14,6	14,2	18,8	8,8	12,5	19,2	15,9	11,8	7,2
2011	11,6	11,9	12,1	16,0	5,8	9,7	16,6	13,1	8,9	4,2
2012	12,0	12,6	13,3	16,1	6,6	10,5	17,3	13,9	9,7	5,0

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012.

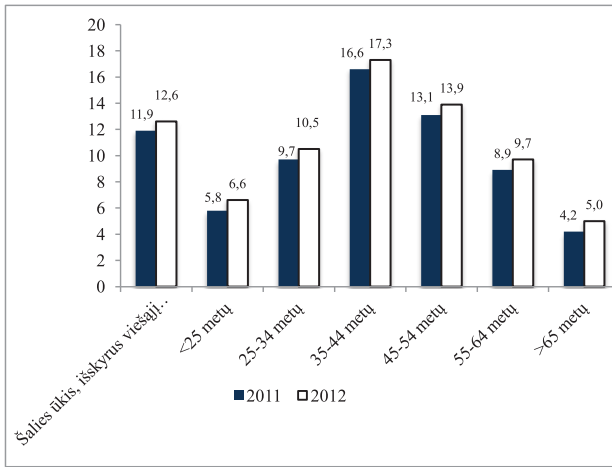
Lietuvos statistikos departamento duomenimis, **didžiausias moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012 m. buvo finansinės ir draudimo veiklos įmonėse – net 40 proc.**, apdirbamosios gamybos (26,6 proc.), informacijos ir ryšių (26,4 proc.), kitos aptarnavimo veiklos (25,3 proc.) bei žmonių sveikatos priežiūros ir socialinio darbo (24,6 proc.) įstaigose ar įmonėse. Darbo užmokesčio atotrūkiui įtaką darė vyrų ir moterų, dirbančių konkrečioje ekonominėje veikloje, skaičius, jų profesija, išsilavinimas, amžius, darbo stažas ir kitos priežastys (19 paveikslas).

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012.

19 pav. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis pagal ekonominės veiklos rūšis 2012 m., procentais

Didžiausias moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis – 35–44 metų amžiaus darbuotojų grupėje. Didžiausias moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012 m. buvo 35–44 metų amžiaus darbuotojų (17,3 proc.), mažiausias – 65 metų ir vyresnių (5 proc.) bei jaunesnių nei 25 metų (6,6 proc.) darbuotojų amžiaus grupėse (20 paveikslas).

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012.

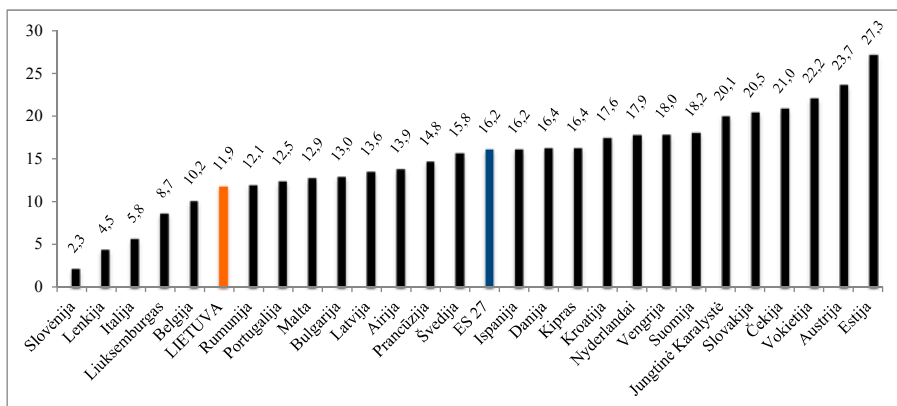
20 pav. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis pagal darbuotojų amžių 2011 ir 2012 m., procentais

ES mastu, didžiausias moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis fiksuojamas Estijoje (27,3 proc.), o mažiausias – Slovėnijoje (2,3 proc.). 2011 m. moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkio vidurkis ES buvo 16,2 proc. Mažiausias moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis buvo Slovėnijoje (2,3 proc.), Lenkijoje (4,5 proc.), Italijoje (5,8 proc.), Liuksemburge (8,7 proc.), Belgijoje (10,2 proc.) ir Lietuvoje (11,9 proc.), o didžiausias – Estijoje (27,3 proc.), Austrijoje (23,7 proc.), Vokietijoje (22,2 proc.) ir Čekijoje (21 proc.) (21 paveikslas).

Nepaisant to fakto, kad pasaulyje daugėja moterų, dirbančių ne tik namų ūkyje, bet ir darbo rinkoje, vis dar išlieka atotrūkis tarp moterų ir vyrų atlyginimų (UNCTAD, 2004). Tai priklauso ir nuo atliekamo darbo pobūdžio: pramonės įmonės, iš pradžių besiremiančios pigia moterų darbo jėga, ilgainiui gali įsisavinti naujas technologijas. Tokiais atvejais dauguma nekvalifikuotų moterų yra atleidžiama, o reikiamos aukštesnės kvalifikacijos vyrai priimami į darbą, mokant jiems atitinkamai didesnius atlyginimus. Moterų uždarbis ir toliau išliks mažesnis nei vyrų, kol joms bus apribotos galimybės įgyti išsilavinimą ar kelti kvalifikaciją (Joeques, 1999). Ekspertai pastebi, kad nepaisant oficialios statistikos, jog atotrūkis tarp vyrų ir moterų atlyginimų palaipsniui mažėja, tai greičiau vyksta dėl sumažėjusių vyrų atlyginimų, nei dėl padidėjusių moterų algų (Kabeer, 2003). **Nuolat išliekantis atlyginimų skirtumas ilgalaikėje perspektyvoje neigiamai veikia moterų gerovę** (Randriamaro, 2006).

Moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumus sąlygoja vertikalioji ir horizontalioji segregacija darbo rinkoje. Be to, moterys uždirba mažiau nei vyrai beveik visuose ekonomikos sektoriuose. **Santykinai mažesnis darbo užmokestis skatina skurdo ir socialinės atskirties feminizacijos reiškinį** (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007). Pasaulio banko duomenimis, panaikinus skirtumus tarp vyrų ir moterų atlyginimo bei

užimtumo, padidėtų bendras ekonomikos efektyvumas, o BVP išaugtų 6 proc. (Pasaulio bankas, 2001). Tyrimai parodė, kad moterims įsitraukus į darbo rinką, jos pradeda labiau kontroliuoti namų ūkio biudžeto išlaidas. Ypač svarbu tai, kad moterims kontroliuojant namų ūkio biudžetą daugiau lėšų skiriama vaikų išsilavinimui, sveikatos priežiūrai ir kokybiškesniam maistui.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012.

21 pav. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis¹⁸ ES šalyse¹⁹ 2011 m.

2.1.4. Moterų skurdas ir socialinė atskirtis

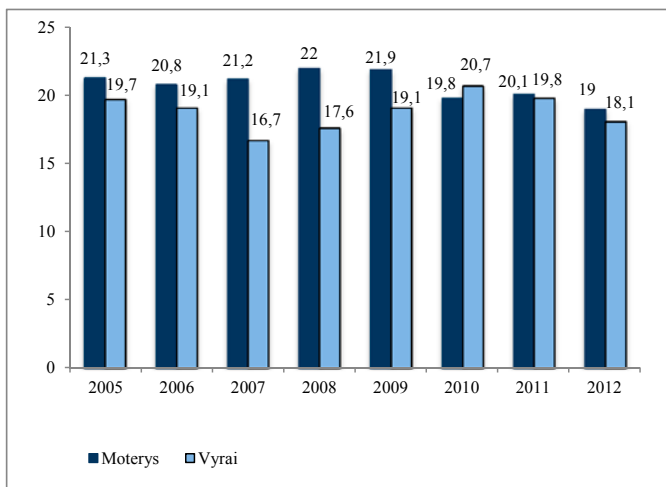
Moterys Lietuvoje yra labiau skurstanti socialinė grupė, palyginus su vyrais. Nuo 2005 m. moterų skurdo rizikos lygis Lietuvoje beveik visada buvo didesnis už vyrų, išskyrus 2010 m., kai moterų skurdo rizikos lygis buvo neženkliai mažesnis už vyrų 0,9 proc. punkto (22 paveikslas).

Visoje Europos Sąjungoje moterys yra labiau skurstanti visuomenės dalis. Eurostat duomenimis, 2011 m. bendras skurdo rizikos lygis ES 27 šalyse sudarė 16,9 proc., o moterų skurdo rizikos lygis viršijo vyrų 1,5 proc. punktu (moterų skurdo rizikos lygis buvo 17,6 proc., o vyrų – 16,1). Lietuvos bendras skurdo rizikos lygis, taip pat ir moterų bei vyrų skurdo rizikos lygio rodikliai viršija ES vidurkį (12 lentelė).

2010 m. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, labiausiai skursta pagyvenusios ir senovo amžiaus moterys: 50-64 m. amžiaus grupėje moterų skurdo rizikos lygis siekė 23 proc. (vyrų – 22,6 proc.), o virš 65 m. amžiaus moterų skurdo rizikos lygis sudarė 11,2 proc. (vyrų – 8,1 proc.). Tokia padėtis susuklostė dėl mažesnės moterų senatvės pensijos. Štai 2012 m. pradžioje moterų senatvės pensijos dydis buvo penktadaliu mažesnis už vyrų. Be to, kas dešimtas senatvės pensijų gavėjų vyrų dirbo. Dirbančių senatvės pensijos gavėjų vyrų dalis (10,6 proc.) buvo didesnė nei moterų (9,3 proc.).

18 Šalies ūkis, išskyrus viešąjį valdymą ir gynybą, privalomąjį socialinį draudimą

19 Airija – 2010 m. duomenys, Austrija – Europos Sąjungos statistikos tarnybos (Eurostato) įvertis, Graikija – nėra duomenų

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

22 pav. Moterų ir vyrų skurdo rizikos lygis Lietuvoje 2005-2012 m.

Itin gėsmingas socialinis reiškinys yra jaunų moterų skurdas, ypač ženklus kaimuose ir mažuose miesteliuose. 27 lentelėje matyti, kad socialinės išmokos didžiausios įtakos turėjo 18–24 metų amžiaus moterų skurdo rizikos lygiui. Skurdo rizikos lygio iki socialinių išmokų ir po socialinių išmokų skirtumas rodo, kokią įtaką skurdo rizikos mažėjimui turi socialinės išmokos. Iš disponuojamųjų pajamų atėmus socialines išmokas (išskyrus senatvės ir našlių pensijas), skurdo rizikos lygis padidėtų iki 31,8 procento, o atėmus ir senatvės bei našlių pensijas – net iki 49,4 procento (Lietuvos statistikos departamentas, 2012) (27 lentelė).

27 lentelė. Skurdo rizikos lygis pagal lytį ir amžiaus grupes 2011 m., proc.

Amžiaus grupės	Skurdo rizikos lygis		Skurdo rizikos lygis iki socialinių išmokų, išskyrus pensijas	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
18-24	23.8	28.8	39.7	39.2
25-49	20.4	19.2	33.1	30.8
50-64	18.4	20.1	33.5	31.6
65 m. ir vyresni	10.0	13.2	11.4	17.6

Šaltinis: Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2011. Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius, 2012.

Skurdo feminizacija daro neigiamą įtaką ilgalaikiai valstybės plėtrai. Moterų socialinės grupės skurdas tiesiogiai paliečia jų vaikų ekonominę gerovę, kartu sumažindamas jų sėkmingos integracijos į visuomenę galimybes. Moterų skurdas mažina jų vaikų galimybes įgyti reikiamą išsilavinimą, įgūdžius, kvalifikaciją. Tai savo ruožtu skatina kelias kartas

apimančios ilgalaikės bedarbystės formavimąsi ir turi neigiamos įtakos bendrai darbo jėgos kvalifikacijai, o tai ilgalaikėje perspektyvoje gali mažinti mūsų šalies konkurencinį pajėgumą.

Moterų padėčiai darbo rinkoje vis dar daug įtakos turi vyrai – kaip šeimos nariai, darbdaviai arba netgi paskolų teikėjai. Darbo rinka vis dar palankesnė vyrams, o ne moterims; ji parodo ir toliau stiprina nusistovėjusius vyrų ir moterų vaidmenis namuose, dar labiau skatindama pasidalijimą ir nepaisydama akivaizdžių įrodymų, kad ne tik daugumos moterų, bet ir vyrų gyvenimui nebetelpa į siaurus jiems taikomus rėmus. Pavyzdžiui, profesinio ir šeimos gyvenimo pusiausvyros poreikį jaučia ir moterys, ir vyrai, tačiau šių dviejų gyvenimo sričių suderinimo politinės programos daugiausia dėmesio skiria motinoms (EQUAL, Europos Komisija, 2004).

2.1.5. Šeimos gyvenimo ir profesinės veiklos suderinamumas – žmogiškųjų išteklių kokybės garantas

Apžvelgus gimstamumo situaciją įvairiose Vakarų Europos šalyse, matyti, kad gimstamumas yra aukštesnis tose šalyse, kuriose paramos šeimai politika integruoja užimtumo politikos, vaiko priežiūros politikos ir lyčių lygybės politikos elementus ir siekia užtikrinti, kad vyrams ir moterims, prižiūrintiems mažamečius vaikus, būtų išsaugoma darbo vieta ir garantuojamos pajamos. Darbo ir šeimos derinimo galimybių buvimas arba stoka, kaip rodo Vakarų Europos šalių patyrimas, šiuolaikinėje visuomenėje tampa svarbia sąlyga, nulemiančia šeimų apsisprendimą dėl vaikų gimimo laiko ir jų skaičiaus. Todėl sąlygų, leidžiančių darbą derinti su šeimos funkcijomis, kūrimas šiandien yra pagrįstai vertinamas kaip prioritetingas šeimos politikos modernizavimo kryptis (Stankūnienė, Jasilionienė, Jančaitė, 2005).

Galimybė derinti profesinį ir šeimos gyvenimą yra svarbi tiek moterims, tiek vyrams, nes didina darbo jėgos lankstumą, gerina žmonių gyvenimo kokybę, leidžia sėkmingai integruotis į darbo rinką ir išsilaikyti joje.

Tyrimai rodo, kad tarp motinos gerovės ir vaiko gerovės yra tiesioginis priklausomybės ryšys. Moteris, turėdama lėšų, kaip taisyklė jas investuoja į savo vaikų išsilavinimą, sveikatą, pomėgius. Todėl galima vienareikšmiškai teigti, kad moterų diskriminacijos, ypač darbo rinkoje, problema tampa visos visuomenės problema. Ji susijusi su tuo, kokios vertybės ir socialinio elgesio modeliai yra perduodami augančiais kartais. Kitaip sakant, **formuojama ugdomų žmogiškųjų išteklių kokybė, nuo kurios ateityje priklausos šalies konkurencingumas pasaulio kontekste ir ekonominė gerovė.**

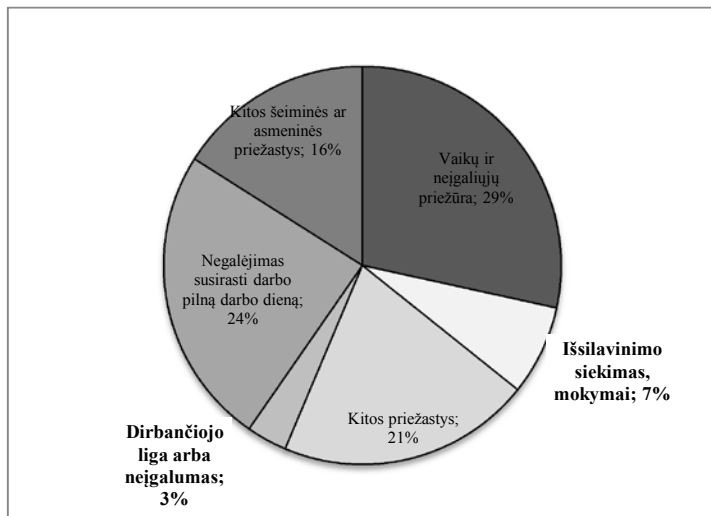
Pagrindinė priežastis, dažnai lemianti sudėtingesnę moterų padėtį darbo rinkoje, yra Lietuvoje (ir daugelyje kitų ES šalių) vis dar vyraujantis **patriarchalinis šeimos modelis**, orientuotas į vyrą-aprūpintoją, o ne į du lygiaverčius maitintojus – vyrą ir moterį. Todėl dažnai moterims tenka dvigubas – darbuotojos ir namų šeimininkės – krūvis (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007).

Vienas iš prieinamų būdų suderinti darbą ir šeimą yra **darbas ne visą darbo dieną**. Visoje ES vyraujanti tendencija yra ta, kad moterų, dirbančių ne visą darbo dieną, yra ženkliai daugiau nei vyrų (maždaug trečdalis dirbančių moterų ir tik apie 9 proc. vyrų). Ilgalaikėje perspektyvoje tai reiškia, kad moterys, gaudamos atitinkamai mažesnę atlyginimą už darbą ne visą darbo dieną, gaus ir mažesnę pensiją. Vidutiniškai 10-ia metų ilgiau

gyvendamos nei vyrai, daugelis moterų šiuos senatvės metus praleidžia balansuodamos snt skurdo ribos. Eurostat duomenimis, 2012 m. 27-iose ES valstybėse maždaug trečdalis (32 proc.) užimtų moterų nuo 25 iki 54 metų, turinčios vieną vaiką, jaunesnę nei 6 metai, dirbo ne visą darbo dieną. Tuo tarpu net 50 proc. dirbančių moterų, turinčių tris ir daugiau vaikų, kurių jauniausiam yra 6 ir mažiau metų, dirbo ne visą darbo dieną. Dirbantiems vyrams šie rodikliai buvo ženkliai mažesni (atitinkamai 5 proc. ir 7 proc.). Jeigu moterų, dirbančių ne visą darbo dieną, proporcija auga, didėjant vaikų skaičiui, tai vyrų lieka sąlyginai stabili.

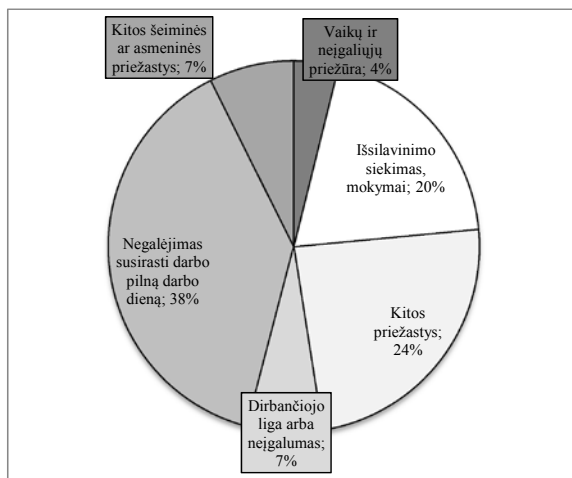
Lietuvos vyrai kur kas rečiau nei moterys dirba ne visą darbo dieną. Tai sąlygoja vyraujantis stereotipinis požiūris, kad vaikų ir kitų globos reikalaujančių šeimos narių priežiūra turi būti priskiriama moterims. Štai 2012 m., Lietuvos statistikos departamento duomenimis, Lietuvoje ne pilną darbo dieną dirbo 11,3 proc. visų dirbančių moterų, kai tuo tarpu vyrų – 7,5 proc.

Skiriasi ir priežastys, lemiančios moterų ir vyrų pasirinkimą dirbti nepilną darbo dieną. 2012 m. ES 27 valstybių narių mastu pagrindinė priežastis, dėl kurios moterys dirba nepilną darbo dieną, yra **vaikų ir neįgaliųjų priežiūra** (29 proc.), kai tuo tarpu tik 4-iems proc. vyrų ši priežastis lemia darbą nepilną dieną. Antroji pagal svarbą moterų priežastis – tai **negalėjimas susirasti darbo pilną darbo dieną** (24 proc.), o vyrams – ši priežastis yra pagrindinė, sąlygojanti jų darbą nepilną darbo dieną (38 proc.). Antroji svarbi (įvardinta) vyrų priežastis – išsilavinimo siekimas (20 proc.), kai tuo tarpu moterims ji tesudaro vos 7 proc. (23 ir 24 paveikslai).

Šaltinis: Eurostat.

23 pav. Moterų priežastys dirbti nepilną darbo dieną ES 27, 2012 m., proc.

Šaltinis: Eurostat.

24 pav. Vyrų priežastys dirbti nepilną darbo dieną ES 27, 2012 m., proc.

Kitas būdas derinti karjerą ir šeimą yra **lanksčios darbo valandos**. Lietuvoje, deja, jos nėra populiarios. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2011 m. net devynios iš dešimties 15–64 metų amžiaus samdomųjų darbuotojų moterų (88 proc.) dirbo pagal darbdavio nustatytas darbo dienos pradžios ir pabaigos valandas arba nepastovias darbo valandas be teisės pasirinkti tinkamesnį darbo laiko grafiką. Tik 13 proc. 15–64 metų amžiaus samdomųjų darbuotojų moterų turėjo galimybę organizuoti savo darbo laiką taip, kad galėtų pasiimti laisvų dienų dėl šeiminių priežasčių, nenaudodamos atostogų. Daugiau nei pusė (53 proc.) samdomųjų darbuotojų moterų pasiimti laisvų dienų dėl šeiminių priežasčių galėjo gana retai (Lietuvos statistikos departamentas, 2011).

Eurostat duomenimis, 2010 m. Lietuvoje moterys, dirbančios lanksčias darbo valandas, sudarė tik 10,4 proc. visų dirbančiųjų pilną darbo dieną, o vyrai – 11,4 proc. Tai yra ženkliai mažiau, nei ES 27 vidurkis: lanksčias darbo valandas dirbančios moterys Europos Sąjungoje sudarė 25,9 proc., vyrai – 28,7 proc. Tarp abiejų lyčių lanksčios darbo valandos populiariausios yra Šiaurės šalyse: 2010 m. Suomijoje tokių moterų dalis sudarė 53 proc., vyrų – 59 proc., Švedijoje atitinkamai 49 proc. ir 47 proc., o Danijoje – po 44 proc. (Eurostat, 2011).

Profesinio ir šeimos gyvenimo derinimui taip pat aktualus **socialinių paslaugų (įskaitant ikimokyklinio ugdymo įstaigų) sistemos gerinimas**. Bendra tendencija Lietuvoje – pastaraisiais metais daugėjo vaikų, lankančių ikimokyklinio ugdymo įstaigas. Nuo 2000 m. iki 2011 m. tokių vaikų skaičius išaugo 7,8 tūkst. Kita vertus, ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius Lietuvoje mažėja: Statistikos departamento duomenimis, 2000 m. šalyje buvo 714 tokių įstaigų, o 2011 m. – 647; mokyklų-darželių atitinkamai sumažėjo nuo 133 iki 95. Šios tendencijos iš dalies susijusios su mažėjančiu gimstamumu bei sistemos

optimizavimu. Didelė vaikų dalis ikimokyklinio ugdymo įstaigų nelanko dėl finansinių problemų šeimose arba nepakankamo tokių paslaugų prieinamumo kai kuriuose regionuose. Vaikų, lankančių ikimokyklinio ugdymo įstaigas, dalis Lietuvoje gerokai mažesnė, nei ES vidurkis; ši tendencija yra ypač ryški lyginant Lietuvos situaciją su Skandinavijos valstybėmis.

2.2. Moterų verslo planavimas ir organizavimas Lietuvoje

2.2.1. Moterų verslas – svarbus ekonominės plėtros veiksnys

2013 m. Europos Komisijos priimtame strateginiame dokumente „**Verslininkystės veiksmų planas 2020**“ (angl. Entrepreneurship 2020 Action Plan) pažymima, kad 2008 m. pasaulį sukūrėtusi ekonomikos ir finansų krizė Europoje sąlygojo milžiniško masto bedarystę (apie 25 mln. bedarbių), o smulkaus ir vidutinio verslo įmonės privedė prie kritinės padėties, iš kurios jos vis dar negali grįžti į prieškrizinį lygį. **Siekiant grąžinti buvusį ekonomikos augimą ir padidinti užimtumą, Europos Sąjungai reikia daugiau verslininkų.** Šiuo atveju potencialas įžvelgiamas nepakankamai verslo srityje atstovaujamos visuomenės grupėse, tokiose kaip jaunimas, neįgalieji, emigrantai ir, žinoma, moterys. Europa privalo atverti šioms grupėms kelius į verslininkystę, įgalinti juos socialine ir ekonomine prasme, skatinti ir visokeriopai remti jų kūrybinius bei inovacinius pajėgumus, tuo pačiu jautriai atsižvelgiant į specifinius šių socialinių grupių poreikius (Europos Komisija, 2013).

Dokumente konstatuojama, kad moterys sudaro apie 52 proc. Europos gyventojų, tačiau jų tarpe savarankiškai dirbančiųjų yra tik maža dalis (Eurostat duomenimis, 2012 m. savarankiškai dirbančios moterys ES 27 sudarė vos 10,3 proc. visų užimtųjų). Nepaisant to, kad europietės moterys talpina savyje didelį verslumo potencialą, jos, kurdamos ir valdydamos verslą, susiduria su didesniais iššūkiais nei vyrai – tai ir sunkiau pasiekiami finansiniai ištekliai, menkesnės apmokymo galimybės, kur kas sudėtingiau derinami šeimos ir darbo įsipareigojimai. Plane pabrėžiama, kad potencialios verslininkės turėtų gauti informacijos apie verslo rėmimo programas bei finansavimo galimybes.

2009 m. Europos Komisija įkūrė Europos moterų verslo ambasadorių tinklą (angl. the European Network of Female Entrepreneurship Ambassadors), kuris atlieka skatinantį, palaikantį vaidmenį potencialioms verslininkėms. Vėliau, 2011 m. buvo įsteigtas Europos vadovų tinklas moterims verslininkėms (angl. the European Network of Mentors for Women Entrepreneurs), kurio pagrindinis tikslas – savanoriškais pagrindais teikti rekomendacijas, patarimus moterims pradedančioms ir valdančioms verslą.

2012 m. Europos Komisija (EK) ėmėsi veiksmų, siekdama pašalinti kliūtis, trukdančias moterims užimti aukščiausias pareigas didžiosiose Europos bendrovėse. EK pateikė teisės akto pasiūlymą (EK pirmininko pavaduotojos, už teisingumą, pagrindines teises ir pilietybę atsakingos EK narės Viviane Reding iniciatyva), kuris paskatintų pažangą siekiant didesnės lyčių pusiausvyros biržoje kotiruojamų didžiausių Europos bendrovių valdybose. Teisės aktu siekiama, kad biržinėse bendrovėse, išskyrus mažąsias ir vidutinės įmones, bent 40 proc. nevykdomąsias pareigas einančių valdybos narių būtų moterys. Šiuo metu bendrovių valdybose dominuoja viena lytis: 85 proc. nevykdomąsias pareigas

einančių valdybos narių ir 91,1 proc. vykdomąsias pareigas einančių valdybos narių yra vyrai, atitinkamai 15 proc. ir 8,9 proc. – moterys (Europos Komisija, 2012). Netgi jeigu buvimas valdybos nariu/nare reikalauja skirtingos kompetencijos ir įgūdžių, palyginus su verslininkyste, didesnis moterų skaičius aukščiausiose valdymo pozicijose pasitarnautų pavyzdžiui kitoms moterims. Augantis skaičius sėkmingų, profesionalių ir visuomenėje matomų moterų būtų akivaizdus įrodymas, kad ir kitos moterys gali sėkmingai veikti darbo rinkoje. Efektyvus lyčių lygybės teisės aktų bei aukščiau išvardintų priemonių įgyvendinimas leistų skatinti moterų verslininkystę (angl. Female Entrepreneurship) (Europos Komisija, 2013).

Europos Komisija strateginiame dokumente „**Verslininkystės veiksmų planas 2020**“ (angl. Entrepreneurship 2020 Action Plan) įsipareigoja Europos mastu sukurti internetinį patariamąjį, švietimo ir verslo tinklą, skirtą moterims-verslininkėms. Šis tinklas apjungtų jau veikiančius aukščiau minėtus (ambasadorių ir vadovų) tinklus bei išplėstų savo paramą moterų verslininkystei tarptautiniu ir regioniniu lygiu, keičiantis gerąją patirtimi tarp ES šalių narių.

ES šalys narės kviečiamos:

- Sukurti ir įdiegti nacionalines moterų verslo plėtros strategijas, kurių tikslas būtų didinti moterų vadovaujamų bendrovių skaičių.
- Rinkti lyčių aspektu diferencijuotus rodiklius (angl. Gender Disaggregated Data) ir kasmet atnaujinti nacionalinius duomenis apie moterų-verslininkių padėtį.
- Toliau tęsti ir plėtoti jau veikiančių Europos moterų verslo ambasadorių tinklo (angl. the European Network of Female Entrepreneurship Ambassadors) ir Europos vadovų tinklo moterims verslininkėms (angl. the European Network of Mentors for Women Entrepreneurs) veiklą.
- Įgyvendinti politines priemones, padedančias moterims pasiekti adekvatų darbo ir šeimos gyvenimo balansą, steigiant vaikų ir senyvo amžiaus bei rūpybos reikalaujančių žmonių priežiūros institucijas (Europos Komisija, 2013).

Lietuvoje nuo 2008 m. Pasaulio ekonomikos ir finansų krizės kontekste mažėjęs Lietuvos moterų užimtumas pastaraisiais metais pradėjo augti: 2012 m., palyginus su 2011 m., moterų užimtumas padidėjo 1,6 proc. punktu nuo 60,2 proc. iki 61,8 proc. (4 priedas). Analizuojant Lietuvos užimtųjų pasiskirstymą valstybės ir privačiame sektoriuose, metai iš metų pastebima ta pati tendencija - **privačiame sektoriuje dominuoja vyrai** (2012 m. jie sudarė 54,7 proc. visų užimtųjų šiame sektoriuje), o **moterys dominuoja valstybės sektoriuje** (2012 m. jos sudarė 67,1 proc. visų užimtųjų šiame sektoriuje). Statistikos departamento duomenimis, **2012 m. valstybės sektoriuje Lietuvoje dirbo 2 kartus daugiau moterų nei vyrų** (atitinkamai 248 tūkst. moterų ir 121 tūkst. vyrų).

Lietuvoje **valstybės sektoriuje** pastebima lyčių balanso požiūriu palanki tendencija – **moterų vadovių skaičius viršija vyrų vadovų skaičių** (2012 m. atitinkamai 57 proc. ir 43 proc.). Tuo tarpu **privataus verslo srityje moterų vadovių yra ženkliai mažiau nei vyrų** (2012 m. vyrai vadovai privačiame sektoriuje sudarė 67 proc., moterys – tik 33 proc.). Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. sausio 1 d. Lietuvoje veikė virš 83 tūkst. ūkio subjektų, iš kurių vadovės moterys sudarė tik 28 proc.; individualių įmonių buvo virš. 12 tūkst., iš kurių vadovės moterys sudarė tik 33 proc. (Lietuvos statistikos departamentas, 2012). Šie duomenys įgalina padaryti išvadą, kad **valstybės sektoriuje moterims sudaromos geresnės galimybės derinti šeiminių ir profesinį gyvenimą bei realizuo-**

ti savo karjeros lūkesčius (užimti vadovujančias pareigas). Be to, valstybės sektoriuje moterų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis yra didesnis nei privačiame sektoriuje, o tai lemia didesnes moterų pajamas (2012 m. moterų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis valstybės sektoriuje buvo 2167 Lt, o privačiame sektoriuje – 1815 Lt.) (Lietuvos statistikos departamentas, 2013).

Lietuvoje moterų dalis savarankiškai dirbančiųjų grupėje tebėra ženkliai mažesnė, palyginus su vyrais. Štai 2012 m. savarankiškai dirbančiųjų asmenų tarpe moterys sudarė 39,6 proc. (vyrai – net 60,3 proc.) (28 lentelė).

28 lentelė. Savarankiškai dirbantys asmenys Lietuvoje, proc.

Metai	Pasiskirstymas pagal lytį, proc.	
	Moterys	Vyrai
2007	35,6	64,4
2010	40,6	59,4
2011	40,8	59,2
2012	39,6	60,3

Šaltiniai: Moterys ir vyrai Lietuvoje 2007, 2010, 2011, Lietuvos statistikos departamentas.

Moterų verslumo skatinimo požiūriu dar negatyvesni rodikliai atsiskleidžia, nagrinėjant savarankiškai dirbančių moterų skaičių nuo visų dirbančiųjų moterų. Lietuvos statistikos departamento ir Eurostat duomenimis, pasiskirstymo pagal lytį požiūriu, 2012 m. savarankiškai dirbančios moterys Lietuvoje sudarė 7,4 proc. ir 2,9 proc. punktais atsiliko nuo ES 27 moterų vidurkio (10,3 proc.). Tačiau **didžioji mūsų šalies moterų dalis – 92,6 proc. – dirba samdomąjį darbą.** Savarankiškai dirbantys vyrai sudarė 12,2 proc. nuo visų užimtųjų ir net 7,1 proc. punktais atsiliko nuo ES 27 vyrų vidurkio (19,3 proc.) (Lietuvos statistikos departamentas) (29 lentelė). Remiantis tuo, kad 2012 m. savarankiškai dirbančių moterų dalis ES 27 buvo 10,3 proc., o vyrų – 19,3 proc., tikslinga pažymėti, kad **visoje Europos Sąjungoje verslu užsiima beveik du kartus daugiau vyrų nei moterų.**

2012 m. Lietuvoje savarankiškai dirbantys asmenys sudarė tik 9,7 proc. visų užimtųjų ir atsiliko nuo ES 27 vidurkio 5,5 proc. punktais (ES 27 vidurkis – 15,2 proc.). Didžiausia savarankiškai dirbančių asmenų dalis buvo Graikijoje (31,9 proc.), Italijoje (23,4 proc.), Portugalijoje (21,1 proc.) ir Rumunijoje (20,1 proc.). **Lietuva patenka tarp valstybių, turinčių mažiausiai savarankiškai dirbančių asmenų (9,7 proc.),** mažesni rodikliai yra tik Danijoje (8,9 proc.), Liuksemburge (8,4 proc.) ir Estijoje (8,3 proc.). Lyčių balanso požiūriu, didžiausi skirtumai stebimi Airijoje (23,6 proc. savarankiškai dirbančių vyrų ir tik 6,7 proc. moterų), Maltoje (atitinkamai 17,1 proc. ir 6,5 proc.), Švedijoje (14,3 proc. ir 5,7 proc.) ir Estijoje (11,9 proc. ir 4,8 proc.) (29 lentelė).

29 lentelė. Savarankiškai dirbantys asmenys ES 27 2012 m., proc. nuo visų užimtųjų

Šalis	Viso savarankiškai dirbančių asmenų, proc. nuo visų užimtųjų	Savarankiškai dirbantys asmenys pagal lytį, proc. nuo visų užimtųjų	
		Vyrai	Moterys
ES 27	15,2	19,3	10,3
Belgija	13,5	17,2	9,1
Bulgarija	10,8	13,5	7,7
Čekija	17,8	21,9	12,4
Danija	8,9	12,2	5,2
Vokietija	11,0	14,0	7,6
Estija	8,3	11,9	4,8
Airija	15,7	23,6	6,7
Graikija	31,9	37,5	23,7
Ispanija	16,8	20,8	12,1
Prancūzija	11,0	14,6	7,0
Italija	23,4	28,4	16,3
Kipras	14,8	20,5	8,7
Latvija	10,5	12,8	8,3
Lietuva	9,7	12,2	7,4
Liuksemburgas	8,4	9,2	7,4
Vengrija	11,3	13,9	8,2
Malta	13,3	17,1	6,5
Nyderlandai	14,8	18,2	10,9
Austrija	11,3	13,7	8,6
Lenkija	18,9	22,6	14,2
Portugalija	21,1	25,0	16,7
Rumunija	20,1	25,9	13,1
Slovėnija	12,2	16,1	7,6
Slovakija	15,4	19,8	9,8
Suomija	13,1	17,4	8,5
Švedija	10,2	14,3	5,7
Jungtinė Karalystė	14,2	18,6	9,2

Šaltinis: Foreign citizens accounted for 7% of total employment in the EU27 in 2012. Labour Force Survey. Eurostat News Release. 88/2013 - 7 June 2013.

Pakankamai žemą moterų inicijuojamo ir valdomo verslo plėtrą Lietuvoje lemia vis dar gajūs lyčių vaidmenų stereotipai, priskiriantys moterims rūpybos funkcijas šeimoje ir namų ūkiuose, o vyrams – šeimos matintojo-visuomeninę funkciją, įgalinančią juos pilnavertiškai realizuoti savo intelektualinį potencialą profesinėje sferoje. Tokiu būdu moterų žmogiškieji išteklių lieka nepakankamai išnaudoti, o tai irgi sąlygoja mažesnę palyginus su kitomis ES šalimis moterų verslo plėtrą. **Lietuvos moterų padėtį versle apibūdina trys pagrindinės aplinkybės** (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lissauskaitė, 2007):

- **pirma**, tyrimai rodo, kad moterys, ypač rinkos pokyčių pradžioje, buvo išstumiamos iš rinkos ir tapo mažiau konkurencingomis, palyginti su vyrais (Kanopienė, 2005);
- **antra**, kaip rodo užsienio ir Lietuvos patirtis, moterys daugiausia koncentruojasi smulkiame ir vidutiniame versle (SVV), o vyrai – stambiame versle;
- **trečia**, susiklostė palyginti **didelis moterų nedarbas Lietuvoje**, ir ypač tai būdinga tokioms moterų grupėms, kurios norėtų grįžti į darbo rinką po ilgesnės pertraukos (po vaiko priežiūros atostogų) ir vyresnio amžiaus moterims. Štai 2012 m. bedarbė 25-54 m. moterys sudarė net 72,8 proc. visų bedarbių moterų (Lietuvos statistikos departamentas, 2013).

Lietuvoje, kaip ir visoje ES, moterų valdomas verslas turi didžiules perspektyvas. Jo aktualumas išaugo po 2008 m. Pasaulio ekonomikos ir finansų krizės bei siekiant įgyvendinti ES strategijos „Europa 2020“ tikslus užimtumo didinimo srityje. Svarbu pabrėžti, kad Lietuvos ekonominės plėtros kontekste:

- **Lietuvos moterų kūrybiškumas ir verslo potencialas yra užslėptas ekonomikos augimo ir naujų darbo vietų kūrimo šaltinis.** Moterims tikslinga suteikti adekvачią paramą, norint paskatinti jų aktyvumą ir ugdyti verslo gebėjimus, bei siekiant tolygaus moterų ir vyrų pasiskirstymo ekonominėse veiklose.
- **Moterų verslo plėtra yra vienas iš realių būdų mažinti nedarbą ir kelti gyventojų gyvenimo lygį šalies probleminėse teritorijose** – regionuose, kaimo vietovėse, mažuose miesteliuose, ten, kur palyginti aukštas nedarbo lygis, viršijantis vidutinį nedarbo lygį Lietuvoje. Šiose teritorijose gyvenančios ir dirbančios moterys verslininkės vaidina nepaprastai svarbų vaidmenį, kuriant naujas darbo vietas bei didinant užimtumą.
- **Didėjantis moterų lyginamasis svoris versle palankiai įtakoja ir kitų socialinių-ekonominių problemų sprendimą:** sukuriamos pajamos ne tik pačioms moterims-verslininkėms, bet ir kitiems darbuotojams, o tai savo ruožtu palankiai veikia gyventojų mokią paklausą, gyvenimo lygį ir didina mokesťines biudžeto įplaukas (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007).

Tačiau, remiantis disertacijoje pateikiamo sociologinio tyrimo rezultatais (žr. skyrių 2.2.2. Moterų verslo modelis Lietuvoje), stebima tendencija, kad moterų verslo įmonės atsilieka nuo vyrų valdomų verslo įmonių darbuotojų skaičiumi, apyvartos ir gaunamų pajamų dydžiu. Siekiant plėtoti moterų verslą, tikslinga remtis užsienio šalių praktika, kuomet gerus rezultatus sąlygoja nuolatinis moterų-verslininkų mokymasis, kvalifikacijos kėlimas, tarpusavio bendradarbiavimas (verslininkų klubai, mentoringas (stipresniųjų parama) ir kt.), naujų kontaktų paieška. Kita vertus, lemiamas vaidmuo tenka ir Vyriausybės vykdomai ekonominei politikai, kurios neatsiejama dalimi turėtų būti moterų verslo rėmimas ir jo plėtros skatinimas (palankių investicinių galimybių sudarymas, lengvatinės kreditų sistemos išplėtojimas, gerosios užsienio patirties diegimas ir kt.).

2.2.2. Moterų verslo modelis Lietuvoje

Remiantis disertacijoje pasiūlyta metodika, buvo atliktas moterų verslo konkurencingumo tyrimas, kuris atskleidė: moterų ir vyrų verslininkų pasiskirstymą pagal veiklos sritis, verslo steigimo priežastis pagal lytį, verslo pradžią pagal verslininkų amžių, moterų ir vyrų pradinį verslo kapitalą, įsitvirtinimo laiką versle pagal lytį, moterų ir vyrų įmonių

dydį, verslininkų darbo dienos trukmę pagal lytį, įmonių apvartą ir pajamas pagal lytį, moterų ir vyrų verslo sėkmės veiksnius, pagrindines kliūtis moterų verslo plėtrai Lietuvoje, moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumus.

Moterų ir vyrų verslininkų pasiskirstymas pagal veiklos sritis. 2007 m. atlikto sociologinio tyrimo rezultatai atskleidė, kad **daugiausia moterų-verslininkų vykdo savo įmonių veiklą šiose SVV srityse:** mažmeninė prekyba (35,8 proc.), aptarnavimo sritis (22,1 proc.), viešbučiai, restoranai (5,0 proc.), sveikatos priežiūra (6,4 proc.). **Vyrai-verslininkai vyrauja šiose verslo srityse:** mažmeninė prekyba (28,3 proc.), didmeninė prekyba (13,0 proc.), aptarnavimo sritis (15,3 proc.), statyba (7,3 proc.), gamyba ir pramonė (11,7 proc.), transportas ir nuotoliniai ryšiai (5,7 proc.), nekilnojamoji turtas (3,3 proc.) (30 lentelė).

30 lentelė. Moterų ir vyrų verslininkų pasiskirstymas pagal veiklos sritis, proc.

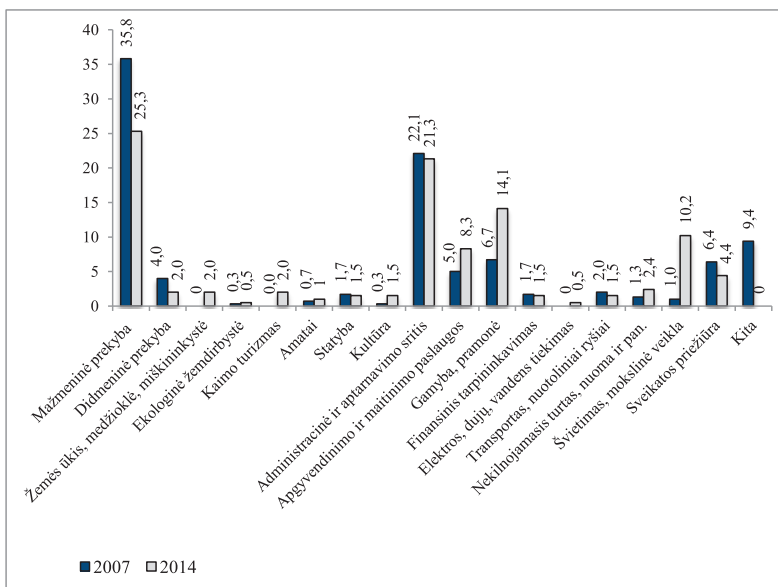
Eil. Nr.	Ekonominė veikla	Moterys	Vyrai	Iš viso
1.	Mažmeninė prekyba	35,8	28,3	32,1
2.	Didmeninė prekyba	4,0	13,0	8,5
3.	Žemės ūkis, medžioklė, miškininkystė	-	0,7	0,3
4.	Ekologinė žemdirbystė	0,3	0,3	0,3
5.	Kaimo turizmas	-	-	-
6.	Amatai	0,7	0,7	0,7
7.	Statyba	1,7	7,3	4,5
8.	Kultūra	0,3	-	0,2
9.	Aptarnavimo sritis	22,1	15,3	18,7
10.	Viešbučiai/restoranai	5,0	1,0	0,3
11.	Gamyba, pramonė	6,7	11,7	9,2
12.	Finansinis tarpininkavimas	1,7	0,5	1,0
13.	Elektros, dujų, vandens tiekimas	-	-	-
14.	Transportas, nuotoliniai ryšiai	2,0	5,7	3,8
15.	Nekilnojamoji turtas, nuoma ir pan.	1,3	3,3	2,3
16.	Švietimas, mokslinė veikla	1,0	1,3	1,2
17.	Sveikatos priežiūra	6,4	2,0	4,0
18.	Kita	9,0	5,6	7,7
19.	Mažmeninė ir didmeninė prekyba	2,0	3,3	2,7
Iš viso:		100	100	100

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

Tyrimas parodė, kad prekyba yra populiariausia veiklos rūšis abiejų lyčių verslininkų tarpe. Ja užsiima daugiau nei 30 proc. vyrų ir moterų. Moterų, užsiimančių prekyba, skaičius buvo 4,4 proc. didesnis nei vyrų. Moterys yra linkusios plėtoti savo veiklą SVV rėmuose: jos steigia mažas parduotuves (maisto prekių, drabužių, gėlių, sėklų, vaisių ir daržovių), nedideles konditerinių ir duonos gaminių kepyklėles, siuvimo ateljė, grožio salonus, nedidelius restoranus ir kavines, privačius stomatologijos ir medicinos kabinetus, sporto klubus, taip pat teikia audito, apskaitos, juridines, draudimo paslaugas.

Vyrai daugiau orientuojasi į didmeninę prekybą ir užsiima įvairių prekių tiekimu, teikia statybos ir remonto, projektavimo darbų, transporto ir krovininių pervežimo, automobilių serviso, interneto ir nuotolinių ryšių paslaugas, užsiima verslo valdymo sistemų kūrimu; vandentiekio, šildymo ir dujotiekio sistemų įrangų kūrimu; nekilnojamojo turto pardavimu ir nuoma; statybinių medžiagų, baldų, elektros krosnelių gamyba, prekyba mediena ir medžio apdirbimu, kalvyste, staliaus darbais, televizorių ir buitinės technikos taisymu.

Palyginus 2007 m. ir 2014 m. atliktas sociologines apklausas, pastebėti kai kurie pokyčiai. **2014 m. apklausos duomenimis, ženkliai sumažėjo moterų-verslininkių, užsimančių mažmeninės prekybos veikla** (net 10,5 proc. punktais). Tai sąlygojo didžiųjų prekybos tinklų (valdomų išskirtinai vyrų) įsigalėjimas Lietuvos miestuose ir mažesniuose miesteliuose. Siekiant atlaikyti šių stambių įmonių konkurenciją, reikalingos didelės plėtros investicijos, kurių moterys verslininkės paprastai negali sau leisti. Galima teigti, kad vyrai įėjo „moterišką“ mažmeninės prekybos sritį ir sumažino moterų dalyvavimo joje galimybes. Panaši tendencija yra susijusi ir su moterų dalyvavimu didmeninės prekybos versle – jame moterų-verslininkių dalis 2007-2014 m. laikotarpiu sumažėjo perpus (nuo 4,0 proc. iki 2,0 proc.) (25 paveikslas).

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

25 pav. Moterų-verslininkių pasiskirstymas veiklos srityse 2007 m. ir 2014 m., proc.

Tačiau **ženkliai padidėjo** verslo moterų dalyvavimas tokiose srityse kaip **švietimas ir mokslinė veikla** (nuo 1 proc. iki 10,2 proc.), **gamyba ir pramonė** (nuo 6,7 proc. iki 14,1 proc.), **apgyvendinimo ir maitinimo paslaugos** (nuo 5 proc. iki 8,3 proc.), **kaimo turizmas** (nuo 0 iki 2 proc.), **kultūra** (nuo 0,3 proc. iki 1,5 proc.). Verslios moterys, siekdamos

kompensuoti praradimus nepavykus įsitvirtinti mažmeninės, didmeninės prekybos, statybos, finansinio tarpininkavimo ir kitose srityse, atrado aktualias pokriziniu laikotarpiu sritis. Tai parodo apklausos duomenys, kurie atskleidžia, kad **apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų** veiklos srityje per vienerius metus rinkoje įsitvirtino net 52,9 proc. visų apklaustųjų, **gamybos ir pramonės srityje** – 37,9 proc., o **švietimo ir mokslinės veiklos srityje** – 33,3 proc. Maždaug pusė šių įmonių (47,8 proc.), įsitvirtinusių rinkoje per vienerius metus, savo veiklą pradėjo vykdyti mažiau nei prieš 5 metus, todėl tikėtina, kad pasaulinė finansų krizė daugumai jų pasitarnavo akstinu imtis naujos paklausios veiklos ir pakankamai ją išplėtoti (25 paveikslas).

Verslo steigimo priežastys pagal lytį. 2007 m. sociologinis tyrimas parodė, kad tokios priežastys pradėti verslą kaip savarankiškumo troškimas, siekis realizuoti savo potencialą, noras daugiau uždirbti yra svarbesnės vyrams nei moterims. Moterys kur kas dažniau nei vyrai ryžosi pradėti verslą, norėdamos tiesiog išgyventi (pragyvenimo lėšų stoka), dėl bedarbystės ar ilgalaikio nedarbo, dėl diskriminacijos darbe ir, pagaliau, dėl to, kad versle yra lengviau derinti namų ūkį ir darbą. Priešingai vyrams, moteris mažiau domino verslas kaip kūrybiška sritis, kurioje galima realizuoti save (31 lentelė). Taigi darome išvadą, kad **verslo kūrimas moteriai dažniausiai yra ėjimas iš padėties, būtinybė, leidžianti išvengti skurdo ir aprūpinti šeimą.**

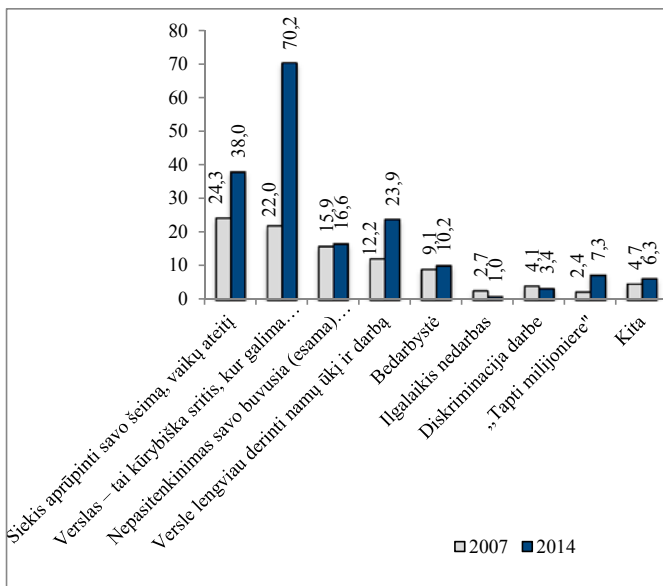
31 lentelė. Verslo steigimo motyvai

Eil. Nr.	Motyvai	Moterys	Vyrai
1.	Nebuvo darbo, pinigų, siekis išgyventi	17,2	12,7
2.	Aprūpinti savo šeimą, vaikų ateitį	24,3	35,1
3.	Nepasitenkinimas savo buvusia (esama) darbovieta	15,9	17,1
4.	Versle lengviau derinti namų ūkį ir darbą	12,2	8,7
5.	Savarankiškumo, nuosavo verslo troškimas	31,4	39,8
6.	Siekis užsidirbti daugiau pinigų, gyventi geriau	13,2	22,4
7.	Bedarbystė	9,1	3,3
8.	Ilgalaikis nedarbas	2,7	0,3
9.	Diskriminacija darbe	4,1	2,7
10.	Siekis normaliai dirbti ir gyventi	39,7	34,4
11.	Išbandyti savo jėgas	23,3	18,7
12.	Verslas – kūrybiška sritis, kur galima realizuoti savo potencialą	22,0	27,1
13.	„Tapti milijonierium“	2,4	6,7
14.	Kita	4,7	3,0

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

2007 m. tyrimas parodė, kad vyrų siekis „tapti milijonieriumi“ beveik trimis kartais viršija ši moterų siekį (atitinkamai 6,7 ir 2,4 proc.). Noras užsidirbti didelius pinigus kur kas labiau būdingas vyrams (22,4 proc.), nei moterims (13,2 proc.), o motyvas – išgyventi, t. y. neskursti, yra ženkliai aktualesnis moterims (17,2 proc.), nei vyrams (12,7 proc.). Bedarbystė paskatino pradėti nuosavą verslą 9,1 proc. moterų ir tik 3,3 proc. vyrų.

Palyginus 2007 m. ir 2014 m. atliktas sociologines apklausas, **ryškiausias pokytis pastebėtas dėl moterų motyvacijos pradėti verslą tam, kad galima būtų realizuoti savo potencialą.** 2014 m. dauguma verslininkių – net 70,2 proc. – nurodė šią priežastį kaip pagrindinę, paskatinusią imtis nuosavo verslo (tuo tarpu 2007 m. šį motyvą nurodė tik 22 proc. respondenčių) (26 paveikslas). Tai byloja apie pastaraisiais metais augančią moterų savivertę, kurią įtakoja jų išaugęs vaidmuo visuomeniniame, politiniame ir ekonominiame gyvenime. Su tuo iš dalies gali būti susijęs ir kitas pokytis 2007 m. ir 2014 m. sociologinių apklausų dinamikoje, kuomet dalis moterų, pradėjusių verslą tam, kad praturtėtų („taptų milijonierėmis“) išaugo beveik 5 proc. punktais (nuo 2,4 proc. iki 7,3 proc.).

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

26 pav. Pagrindinės moterų priežastys, paskatinusios pradėti verslą 2007 m. ir 2014 m., proc.

2014 m. sociologinis tyrimas atskleidė, kad per pastaruosius metus dar labiau išaugo moterų motyvacija imtis verslo tam, kad būtų aprūpinta vaikų ateitis (nuo 24,3 proc. 2007 m. iki 38 proc. 2014 m.) ir kad galima būtų lengviau derinti namų ūkį ir darbą (atitinkamai nuo 12,2 proc. iki 23,9 proc.). Tai byloja apie visuomenės socialinių problemų paaštrėjimą, kurį nulėmė pastaroji pasaulinė ekonomikos ir finansų krizė bei Vyriausybės taikyta makroekonominio stabilizavimo politika, labiausiai paveikusi socialiai pažeidžiamus moterų, vaikų ir pensinio amžiaus gyventojų sluoksnius. **Minėti verslininkių motyvai imtis verslo (siekiant užtikrinti vaikų ateitį ir suderinti profesinę bei šeimines veiklas) suteikia moterų verslui ypatingą socialinės rūpybos aspektą bei lemia jo išskirtinumą, lyginant su vyrų-verslininkių motyvais, daugiausiai susijusiais su siekiu realizuoti savo profesinį potencialą bei noru praturtėti.**

Verslo pradžia pagal verslininkų amžių. 2007 tyrimas atskleidė, kad moterys dažniausiai pradeda verslą, būdamos brandaus ir vyresnio amžiaus (t.y. amžiaus grupės 31-40 metų ir 41 m. ir daugiau – atitinkamai 42,0 proc. ir 25,6 proc.), o vyrai – būdami jaunesnio amžiaus (amžiaus grupės iki 25 metų ir 31-40 metų – atitinkamai 28,2 proc. ir 32,9 proc.) (32 lentelė). Tai patvirtina visuomenėje vyraujančias tendencijas, kuomet moterys gali visu pajėgumu įsilieti į darbo rinką arba pradėti privatų verslą tik paauginusios vaikus ir turėdamos daugiau laisvo nuo šeiminių rūpybos laiko. Remiantis stereotipine nuostata, kad esminė vyrų funkcija – realizuoti savo profesinį potencialą ir išlaikyti šeimą, jie turi galimybę pradėti nuosavą veiklą kur kas anksčiau nei moterys. Būdami nesusaistyti vaikų ir kitų šeimos narių priežiūros, globos ir rūpybos prievolėmis, vyrai net itin jauname amžiuje (iki 25 m.) gali imtis verslo – tyrimo duomenys rodo, kad tokių vyrų dalis sudaro net 28,2 proc., kai tuo tarpu moterų dalis šioje amžiaus grupėje – tik 13,7 proc. Remiantis tuo, galima daryti išvadą, kad Lietuvos versle dominuoja jauni vyrai ir vyresnio amžiaus moterys.

32 lentelė. Verslininkų amžius pradėjus verslą, proc.

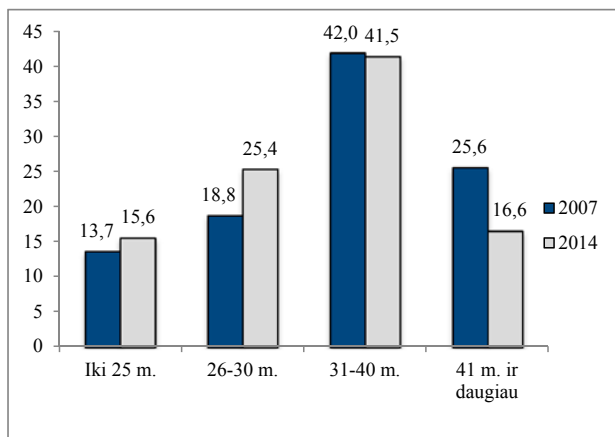
Amžiaus grupė	Iki 25 metų	26-30 metų	31-40 metų	41 m. ir daugiau	Iš viso
Vyrai	28,2	20,1	32,9	18,8	100,0
Moterys	13,7	18,8	42,0	25,6	100,0

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

Tai, kad moterys imasi verslo, būdamos pakankamai brandžios ir užauginusios/paauginusios vaikus, rodo ir 2014 m. tyrimas. Kaip ir 2007 m., didžiausią dalį moterų, pradėjusių savo verslą, sudaro amžiaus grupės 31-40 m. ir virš 41 m. – atitinkamai 41,5 proc. ir 16,6 proc. Tačiau pastebima, kad **pastaruoju metu vis jaunesnės moterys (amžiaus grupės iki 25 m. ir 26-30 m.) pradeda savarankišką veiklą (verslą).** Ryškiausias pokytis stebimas amžiaus grupėje 26-30 m. – tokių moterų dalis, palyginus 2007 m. ir 2014 m. tyrimus, išaugo 6,6 proc. punktais (nuo 18,8 proc. iki 25,4 proc.) (27 paveikslas). Savo ruožtu sumažėjo dalis moterų, pradėjusių verslą vyresniame amžiuje (41 m. ir daugiau) – palyginus 2007 m. ir 2014 m. tyrimus, vyresniame amžiuje pradėjusių verslą moterų dalis sumažėjo 9 proc. punktais (nuo 25,6 proc. iki 16,6 proc.). Tai byloja apie tendenciją, permamą iš išsivysčiusių Europos valstybių, kuomet jaunos moterys neskuba kurti šeimos, o pirmiausia siekia įsitvirtinti darbo rinkoje ar (šiuo atveju) pradėti nuosavą verslą ir tuo pačiu susikurti darbo vietą sau bei kitiems.

Pradinis verslo kapitalas pagal verslininkų lytį. 2007 m. atliktas sociologinis tyrimas atskleidė šias tendencijas: tiek moterys, tiek vyrai pradinį verslo kapitalą sukaupė daugiausia iš asmeninių santaupų – 64,3 proc. moterų ir 63,8 proc. vyrų, 19,5 proc. skolinosi pinigus iš giminių ar draugų, o vidutiniškai 15 proc. visų apklaustųjų naudojosi banko paskolomis. Šios tendencijos yra bendros abiejų lyčių verslininkams (33 lentelė). Tačiau daugiau vyrų nei moterų (atitinkamai – 9,2 proc. ir 5,5 proc.) uždirbo kapitalą užsienyje: daugiausia (58,3 proc.) buvo uždirbta išsivysčiusiose Europos šalyse, Rusijoje – 50 proc.

Svarbu pažymėti, kad daugiau moterų nei vyrų pasinaudojo asmeninėmis santaupomis, lėšomis iš akcijų, banko paskolomis, draugų ir giminių skolintomis lėšomis. Vyrų daugiau nei moterys naudojo pirkimo-pardavimo metu uždirbtas lėšas, privatizavimo čekius, nekilnojamąjį turtą ir užsienyje uždirbtus pinigus.

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

27 pav. Moterų amžius, pradėdant verslą 2007 ir 2014 m., proc.

33 lentelė. Pradinio verslo kapitalo sukaupti būdai, proc.

Eil. Nr.	Lėšų sukaupti būdai	Moterys	Vyrai
1.	Asmeninės santaupos	64,3	63,8
2.	Pirkimo-pardavimo lėšos	8,6	14,3
3.	Privatizavimo čekiai	3,4	4,4
4.	Nekilnojamasis turtas	2,7	3,1
5.	Akcijos	5,2	5,1
6.	Banko paskola	15,5	13,7
7.	Draugų, giminių skolinti pinigai	19,6	19,5
8.	ES struktūrinė parama	0,3	-
9.	Kiti fondai	1,4	0,3
10.	Užsienyje uždirbti pinigai	5,5	9,2
11.	Kita	7,9	9,6
	Iš viso:*	134,4	143,0

*Galėjo būti išvardyti kiti kaupimo būdai

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

Įsitvirtinimo laikas versle pagal lytį. 2007 m. sociologinis tyrimas parodė, kad moterims greičiau nei vyrams pavyko įsitvirtinti rinkoje. Net 42,6 proc. moterų įsitvirtino rin-

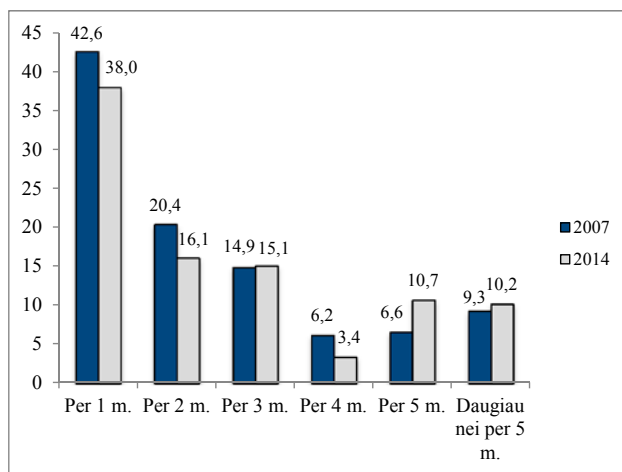
koje per vienerius metus (vyrų – 38,4 proc.). Kur kas daugiau vyrų (14,4 proc.) nei moterų (9,3 proc.) užtruko įsitvirtindami rinkoje daugiau nei 5 metus. Tai byloja apie tendenciją, kad vyrai yra labiau orientuoti į stambųjį verslą, kuriam turi sukaupti daugiau kapitalo ir patirties, todėl įėjimas į rinką jiems užtrunka ilgiau (34 lentelė).

34 lentelė. Įsitvirtinimo laikas versle pagal lytį, proc.

Lytis	Per 1 m.	Per 2 m.	Per 3 m.	Per 4 m.	Per 5 m.	Daugiau nei per 5 m.	Iš viso
Vyrai	38,4	19,9	14,7	5,5	7,2	14,4	100,0
Moterys	42,6	20,4	14,9	6,2	6,6	9,3	100,0

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

2014 m. sociologinis tyrimas atskleidė, kad, palyginus su 2007 m., mažėja moterų, įsitvirtinančių versle per itin trumpą laiką, skaičius. Per vienerius metus įsitvirtinusių versle moterų sumažėjo 4,6 proc. punktais (nuo 42,6 proc. iki 38 proc.); per dvejus metus įsitvirtinusiųjų skaičius nukrito 4,3 proc. punktais (nuo 20,4 proc. iki 16,1 proc.). Tuo tarpu per ilgą laiką – per 5 m. ir daugiau nei per 5 metus – įsitvirtinusių versle moterų skaičius per minėtąjį laikotarpį išaugo: atitinkamai 4,1 ir 0,9 proc. punkto. Tai gali būti pasaulinės krizės nulemtos pasekmės, kuomet verslininkės susiduria su sumažėjusia perkamąja gyventojų galia, tolydžio augančia konkurencija, valstybės paramos SVV stoka (28 paveikslas).

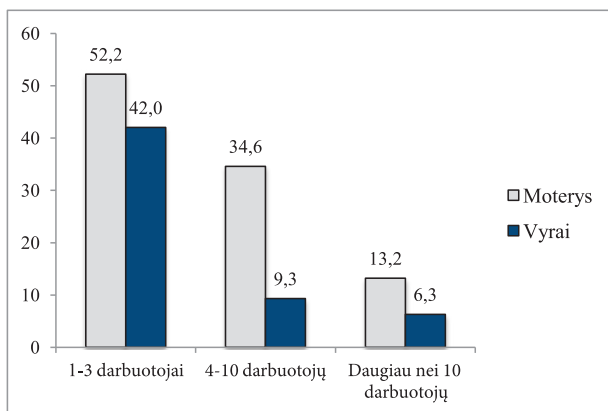

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

28 pav. Moterų įsitvirtinimo laikas versle 2007 m. ir 2014 m., proc.

Įmonių dydis pagal verslininkų lytį. 2007 m. ir 2014 m. atlikti sociologiniai tyrimai dar kartą patvirtino visuomenėje vyraujančią praktiką, kad moterų verslas dažniausiai yra smulkus verslas. Didžiąją dalį moterų įsteigtų įmonių sudaro tos, kuriose dirba 1-3 darbuotojai. Svarbu pažymėti ir tai, kad **verslininkės yra linkusios įdarbinti kitas moteris savo versle:** nepriklausomai nuo to, ar įmonė smulki, ar vidutinio dydžio, joje procentiškai

dirba daugiau moterų nei vyrų (29 paveikslas). Tai reiškia, kad moterys daro gerą ekonominę įtaką – sukuria darbo vietas sau ir kitoms moterims bei tampa ekonomiškai savarankiškoms. Visos ES mastu yra propaguojamas ir remiamas ekonominis moterų savarankiškumas bei asmeninė iniciatyva. Savarankiškumo jausmas, pasitikėjimas savimi yra vienas iš profesinio moters vadovės įvaizdžio veiksnių, leidžiančių modeliuoti darbą pagal savo poreikius bei kurti patogią darbo aplinką. Profesinės veiklos dėka moterims atsiveria naujos galimybės įgyvendinti kūrybinius sugebėjimus, plėtoti socialinius ryšius, planuoti savo ir šeimos ateitį.

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2014 m.

29 pav. Įmonėje dirbančių moterų ir vyrų skaičius 2014 m., proc.

Verslininkų darbo dienos trukmė pagal lytį. 2007 m. sociologinio tyrimo duomenys patvirtina visuotinai žinomą faktą, kad nuosavas verslas reikalauja didelių laiko sąnaudų. Didžioji dalis moterų (44,0 proc.) ir vyrų (55,7 proc.) savo verslo įmonėje dirbo daugiau nei 8 val. per dieną. Kaip matyti, tokių vyrų yra net 11,7 proc. punktais daugiau nei moterų – tai sietina su rūpybos funkcijomis, kurias, kaip taisyklė, turi atlikti moterys namų ūkyje, todėl jos trumpina savo darbo valandas versle. Dėl tos pačios priežasties moterų dalis, dirbančių lygiai 8 val. (41,7 proc.) arba mažiau nei 8 val. (13 proc.) per dieną, yra didesnė nei vyrų (atitinkamai 35,9 proc. ir 8,1 proc.) (35 lentelė).

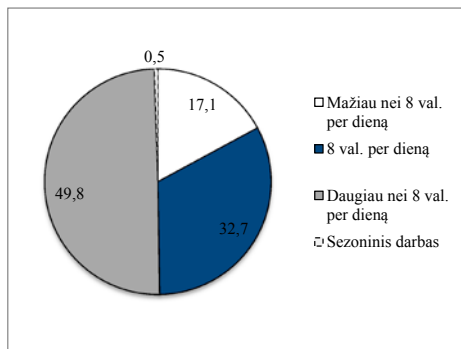
35 lentelė. Verslininkų darbo dienos trukmė pagal lytį, proc.

Lytis	Mažiau nei 8 val.	8 val. per dieną	Daugiau nei 8 val.	Sezoninis darbas	Iš viso
Vyrai	8,1	35,9	55,7	0,3	100,0
Moterys	13,0	41,7	44,0	1,3	100,0

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

2014 m. tyrimas atskleidė, kad didėja verslo moterų, dirbančių daugiau nei 8 val. per dieną, skaičius: palyginus su 2007 m. tyrimu, tokių moterų dalis išaugo beveik 6 proc.

punktais (nuo 44 proc. iki 49,8 proc.) (30 paveikslas). Ypač imlios darbui pasirodė esančios gamybos ir pramonės bei apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų įmonės. Jose daugiau nei 8 val. dirbo atitinkamai 72,4 proc. ir 52,9 proc. apklaustų moterų. Dėsninga ir tai, kad vyresnio amžiaus moterys, turinčios mažiau rūpybos įsipareigojimų šeimai ir vaikams, gali sau leisti dirbti daugiau nei 8 val.: amžiaus grupėje nuo 36 iki 49 m. tokių moterų buvo 50 proc., o amžiaus grupėje nuo 50 m. ir daugiau – 53,4 proc. Tuo tarpu jaunos moterys (iki 35 m.) daugiausia dirbo 8 val. per dieną (40 proc.), o darbo dieną, viršijančią 8 val., dirbo tik 36,7 proc. šio amžiaus grupės moterų.

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2014 m.

30 pav. Verslininkų darbo dienos trukmė įmonėse 2014 m., proc.

Įmonių apyvarta ir pajamos pagal verslininkų lytį. 2007 m. sociologinis tyrimas patvirtino faktą, kad didžiosios dalies verslininkų įmonių apyvarta sudarė iki 100 tūkst. litų (42,2 proc.) ir tik 1,2 proc. verslininkų įmonių apyvarta viršijo 10 mln. litų. **Tyrimo duomenys rodo, kad vyrų verslo apyvarta yra didesnė už moterų verslo apyvartą. Moterys dominuoja mažesnės apyvartos intervaluose** (iki 100 tūkst. Lt – net 53,9 proc., iki 500 tūkst. Lt – 27,3 proc.). Vyrų mažiausios apyvartos intervale (iki 100 tūkst. Lt) yra net 23,4 proc. punktais mažiau negu moterų (30,5 proc.). **Vyrai dominuoja didelės apyvartos intervaluose:** štai 1-5 mln. Lt apyvartos intervale vyrų yra dviem kartais daugiau negu moterų (atitinkamai 19,0 proc. ir 8,2 proc.), o intervale nuo 5 iki 10 mln. Lt – vyrų yra beveik keturis kartus daugiau negu moterų (atitinkamai 4,3 proc. ir 1,1 proc.) (36 lentelė).

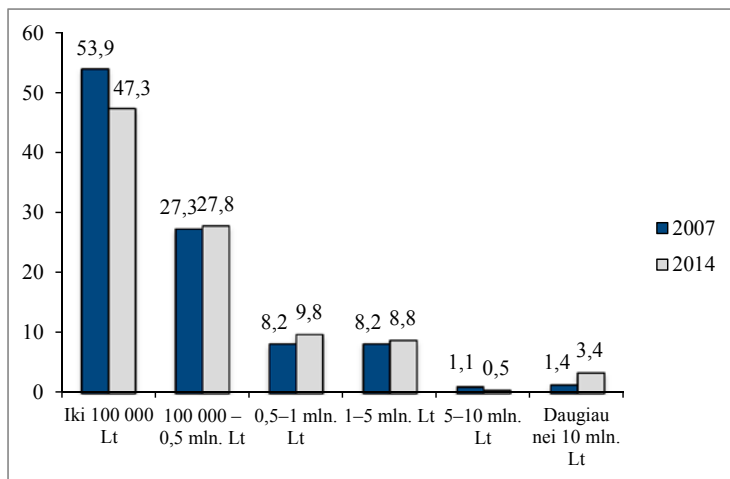
36 lentelė. Įmonių apyvarta pagal verslininkų lytį, proc.

Eil. Nr.	Apyvarta	Moterys	Vyrai	Iš viso
1.	Iki 100 000 Lt	53,9	30,5	42,2
2.	100 000–500 000 Lt	27,3	30,8	29,1
3.	0,5–1 mln. Lt	8,2	19,0	11,2
4.	1–5 mln. Lt	8,2	19,0	13,5
5.	5–10 mln. Lt	1,1	4,3	2,7
6.	Daugiau nei 10 mln. Lt	1,4	1,1	1,2
	Iš viso	100	100	100

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

Respondentams uždavus klausimą, ar iš verslo gaunamų pajamų užtenka pragyvenimui, teigiamai atsakė 73,9 proc. vyrų ir 67,4 proc. moterų. Gautų verslo pajamų nepakanka 29 proc. moterų ir 20 proc. vyrų; uždirba daugiau nei reikia pragyvenimui – 6 proc. vyrų ir 3 proc. moterų, t. y. moterų yra 2 kartus mažiau nei vyrų. **Šie duomenys patvirtina vyrų pajamų tendenciją, kad vyrų pajamos, gaunamos iš verslo, yra didesnės nei moterų.**

Lyginant 2007 m. ir 2014 m. sociologinius tyrimus, matyti, kad mažėja procentas moterų, kurių įmonių apyvarta nesiekia 100 000 Lt (atitinkamai – nuo 53,9 iki 47,3 proc.), tačiau didėja procentas moterų, kurių verslo apyvarta siekia didesnes sumas (31 paveikslas). Tai byloja apie palankius pokyčius verslo aplinkoje moterų atžvilgiu, mažėjančius stereotipinius įsitikinimus apie tariamą moterų „nesugebėjimą“ pasiekti „vyriško“ lygmens verslo.

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

31 pav. Moterų verslo įmonių apyvarta 2007 ir 2014 m., proc.

Moterų ir vyrų verslo sėkmės veiksniai. 2007 m. atlikto sociologinio tyrimo duomenimis, analizuojant verslo sėkmės veiksnius, **abiejų lyčių verslininkai didžiausią reikšmę teikia geriems santykiams su klientais:** už tai pasisakė 73,9 proc. moterų ir 63,9 proc. vyrų. Antroje vietoje – **gera prekių ir paslaugų kokybė** (po 52,5 proc.) ir tik trečioje vietoje – **profesionalumas, išsilavinimas, žinios** (51,2 proc. moterų ir 49,8 proc. vyrų).

Tyrimas atskleidė, kad moterims-verslininkėms, palyginus su vyrais, svarbesni verslo sėkmės motyvai yra geri santykiai su klientais (atitinkamai 73,9 proc. ir 63,9 proc.), profesionalumas, išsilavinimas, žinios (atitinkamai 51,2 proc. ir 49,8 proc.), aukštas aptarnavimo lygis (atitinkamai 23,1 proc. ir 21,7 proc.), žemos kainos (atitinkamai 26,7 proc. ir 23,7 proc.). Vyrai-verslininkai, palyginus su moterimis, didesnę reikšmę skiria gamybai ir inovacijoms (atitinkamai 6,7 proc. ir 4,0 proc.), pradinio kapitalo sukaupimui (5,7 proc. ir 3,7 proc.) ir nelegaliems mokėjimams valstybinėms įstaigoms (kyšiams) (2,7 proc. ir 1,3 proc.) (37 lentelė).

37 lentelė. Moterų ir vyrų verslo sėkmės veiksniai

Eil. Nr.	Verslo sėkmės veiksniai	Moterys	Vyrai
1.	Geri santykiai su klientais	73,9	63,9
2.	Gera kokybė	52,5	52,5
3.	Profesionalumas, išsilavinimas, žinios	51,2	49,8
4.	Aukštas aptarnavimo lygis	23,1	21,7
5.	Žemos kainos	26,7	23,7
6.	Pradinis finansinis kapitalas	3,7	5,7
7.	Gamyba ir inovacijos	4,0	6,7
8.	Nelegalūs mokėjimai valstybinėms įstaigoms (kyšiai)	1,3	2,7
9.	Kita*	2,3	3,7

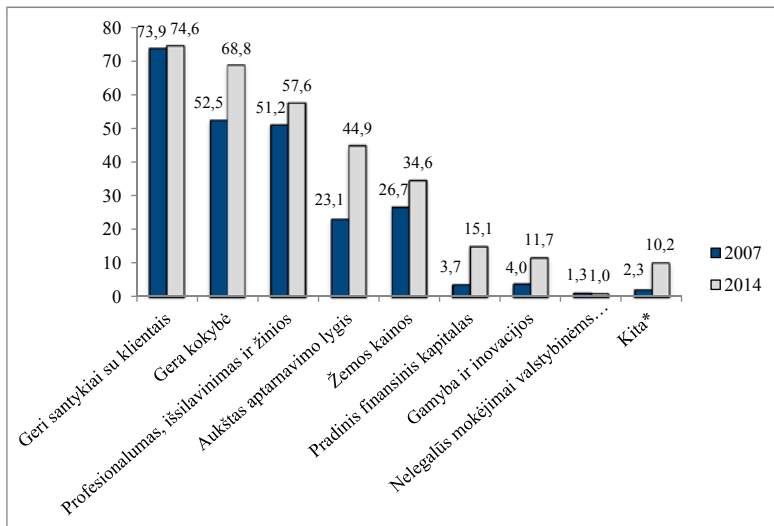
* Kita: verslo vieta/grazi aplinka, meilė darbui, geras įmonės vardas/pastovūs klientai/dirbame sąžiningai.
Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“, 2007 m.

Palyginus 2007 m. ir 2014 m. sociologinius tyrimus, pastebėti tam tikri palankūs pokyčiai. Abiejų tyrimų metu nustatyta, kad esminiu savo sėkmės laidu verslininkės laikė gerus santykius su klientais (kitai sakant, komunikabilumą, mokėjimą susitarti, apsukrumą), tačiau 2014 m. stebimas tik nežymus šio motyvo augimas (0,7 proc. punktais). Kur kas didesni pokyčiai vyko kitose verslo sėkmės veiksmių grupėse. Per šį laikotarpį 6,4 proc. punktais išaugo moterų dalis (nuo 51,2 proc. iki 57,6 proc.), laikanti profesionalumą, išsilavinimą ir žinias svarbiu verslo sėkmės motyvu. Tai rodo, kad šis veiksnys, remiantis pažangiausių ES šalių pavyzdžiu, atlieka vis svarbesnį vaidmenį Lietuvos verslo moterų tarpe. Net 16,3 proc. punktais išaugo verslininkių dalis, laikanti produkcijos ir paslaugų kokybę svarbiu verslo sėkmės veiksmiu (nuo 52,5 proc. iki 68,8 proc.), taip pat ženkliai padidėjo verslininkių dalis, skirianti dėmesį aukštam aptarnavimo lygiui (net 21,8 proc. punktais), pradiniam finansiniam kapitalui (11,4 proc. punktais) ir gamybai bei inovacijoms (7,7 proc. punktais) (32 paveikslas). Visa tai byloja apie Lietuvos verslininkių pažangą, didėjančią jų patirtį ir profesionalumą, sugebėjimą prisitaikyti prie sparčiai kintančių verslo aplinkos sąlygų ir reikalavimų, atlaikyti konkurenciją ir perimti geriausių ES patirtį.

Pagrindinės kliūtys moterų verslo plėtrai Lietuvoje. 2007 m. ir 2014 m. atlikti sociologiniai tyrimai atskleidė, kokios gi, moterų-verslininkių nuomone, yra pagrindinės kliūtys, trukdančios joms sėkmingai plėtoti savo verslą. Dauguma respondentų nurodė, kad didžiausius jų veiklos sunkumus lemia **didelė mokesčių našta SVV** (taip mano net 94 proc. apklaustųjų 2007 m. ir 86,6 proc. 2014 m.), **nepakankama valstybės parama SVV** (atitinkamai 90,3 proc. ir 80,5 proc.), **netobuli įstatymai ir dažna jų kaita** (85,3 ir 75,1 proc.), **didelė biurokratija** (75,7 ir 71,2 proc.), **kvalifikuoto personalo stoka** (55,7 ir 50,7 proc.) (38 lentelė).

Analizuojant finansinių-ekonominių išteklių poveikį moterų verslo plėtrai, didžiausi iššūkiai kyla dėl **žemos perkamosios gyventojų galios**, t.y. pinigų trūkumo (šių kliūtį nurodo apie 70 proc. verslininkių), **apyvartinių lėšų trūkumo** (apie 60 proc.), **didelės konkurencijos** (apie 70 proc.), **kapitalo trūkumo** (apie 57 proc.), **vietinės rinkos ribotumo**

(apie 60 proc.), **sunkiai prognozuojamos prekių ir paslaugų paklausos** (apie 56 proc.) (38 lentelė).

* Kita: verslo vieta/graži aplinka, meilė darbui, geras įmonės vardas/pastovūs klientai/dirbame sąžiningai.
Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

32 pav. Moterų verslo sėkmės veiksniai 2007 m. ir 2014 m., proc.

38 lentelė. Pagrindinės kliūtys moterų verslui Lietuvoje 2007 m. ir 2014 m., (respondenčių nuomonė „sutinku“, proc.)

KLIŪTYS MOTERŲ VERSLUI	2007	2014
Valstybės dėmesio stoka SVV		
Nepakankama valstybės parama SVV	90,3	80,5
Netinkami įstatymai, jų kaita	85,3	75,1
Valstybės institucijos įkurtos tam, kad baustų, o ne tam, kad padėtų verslui	74,3	62,9
Mokesčių politikos įtaka SVV		
Didelė mokesčių našta SVV	94,0	86,6
Neefektyvi mokesčių politika	84,0	75,6
Burokratizmo ir korupcijos poveikis SVV		
Didelės biurokratinės procedūros atima laiką, skirtą tiesioginei dalykinei veiklai	75,7	71,2
Valdininkų korupcija (kyšiai)	49,3	38,5
Nekvalifikuoti valstybinių įstaigų darbuotojų patarimai	34,0	31,2

Profesionalumo įtaka verslui		
Kvalifikuoto personalo stoka	55,7	50,7
Blogas vadovavimas	25,0	14,1
Trūksta informacijos apie verslo plėtros galimybes, informacija sunkiai prieinama	47,0	21,0
Finansinių-ekonominių išteklių poveikis verslo plėtrai		
Apyvartinių lėšų trūkumas	64,0	61,5
Žema gyventojų perkamoji galia	72,3	75,1
Didelė konkurencija	65,7	71,2
Kapitalo trūkumas	57,3	56,1
Per brangios verslo konsultacijos	48,3	42,9
Pasenusios technologijos, įrengimai	32,7	17,6
Vėluoja atsiskaitymai tarp privačių ir valstybinių įmonių	37,0	32,7
Vietinės rinkos ribotumas	53,0	65,4
Sunkiai prognozuojama paklausa	55,3	59,5

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

Nepakankama valstybės parama SVV yra susijusi su deklaratyviu valstybės paramos verslui pobūdžiu. Faktiškai SVV atstovai (kurių didelę dalį sudaro moterys) iš valdžios pusės dažniau susiduria su įvairiais veiklos apribojimais, nei skatinimais. Daugiau kaip pusė apklaustųjų verslininkių nurodė kvalifikuoto personalo trūkumo problemą. Pagrindinė jos priežastis – emigracija iš Lietuvos, ypač didelį mastą įgavusi po Lietuvos įstojimo į ES 2004 m. Emigruoja ne tik praradę darbą gyventojai, bet ir tie visuomenės atstovai, kurių aukšta kvalifikacija, didelis darbo našumas arba neeiliniai gebėjimai lieka nepakankamai įvertinti mūsų šalyje. Ši „protų nutekėjimo“ problema Lietuvoje metai iš metų signalizuoja apie pavojingą socialine-ekonominę prasmę reiškinių, kuomet aukštas profesionalumas ir geras išsilavinimas nėra adekvačios profesinės karjeros garantas. Ilgalaikėje perspektyvoje tai gali nulemti mūsų šalies konkurencingumo mažėjimą tarptautinėje arenoje.

Analizuojant 2007 m. ir 2014 m. sociologinių tyrimų duomenų pokyčius laiko dinamikoje, pastebėta, kad per šį periodą negatyvus daugumos verslo kliūčių vertinimas sumažėjo, tačiau nežymiai. Kiek palankiau verslininkės pradėjo vertinti galimybes gauti informaciją apie verslo plėtrą – 2014 m. tik 21 proc. respondentžių manė, kad trūksta informacijos apie verslo plėtros galimybes (tuo tarpu 2007 m. taip manančiųjų buvo net 47 proc.). Tai rodo, kad informaciniai ištekliai moterims tampa vis lengviau pasiekiami, o tai didina jų veiklos galimybes ir konkurencingumą. Tačiau kai kurias moterų verslo plėtros kliūtis 2014 m. respondentės įvertino dar nepalankiau nei 2007 m.: tai žema gyventojų perkamoji galia, didelė konkurencija, vietinės rinkos ribotumas ir sunkiai prognozuojama prekių bei paslaugų paklausa. Atsižvelgiant į tai, kad šios verslo kliūtys yra tiesiogiai susijusios su finansiniais-ekonominiais ištekliais, galima teigti, kad jas nulėmė pastaroji pasaulinė ekonomikos ir finansų krizė.

Moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumai. Ši sociologinio tyrimo dalis padeda išskirti pagrindinius moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumus ir nustatyti abiejų lyčių nuosavai veiklai būdingus bruožus.

39 lentelė. Moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumai 2007 m. ir 2014 m.
(respondenčių nuomonė „sutinku“, proc.)

PAGRINDINIAI SKIRTUMAI	2007	2014
Moterys dažniau steigia mažas ir vidutinės įmones, o stambus verslas dažniausiai yra vyrų sritis	76,3	78,0
Privatizavimo procese vyrai dažniau privatizavo stambų turtą ir verslą, moterys – butus ir mažas patalpas	73,3	72,7
Moterys rečiau yra linkusios daryti stambias investicijas, o vyrai, atvirkščiai, daug dažniau daro stambias investicijas	68,3	68,3
Moterys paprastai dirba mažesnio pelningumo versle, mažiau uždirba, turi mažiau nuosavybės, nekilnojamo turto nei vyrai	57,3	59,0
Moterys dažniausiai steigia verslą tam, kad susikurtų darbo vietą. Vyrai paprastai pradeda verslą siekdami ženkliai padidinti savo pajamas, kapitalą ir investicijas	60,7	73,2
Moterys dažniau nei vyrai susiduria su priešiška atmosfera verslo srityje – joms sunkiau prieiti prie informacijos apie rinkas, finansines galimybes, sunkiau gauti kreditą iš banko, lengvatinį kreditą, valstybinius užsakymus ir pan.	29,7	24,4
Vyrai, kurdami bei plėtodami verslą, tarpusavyje susitaria geriau nei moterys	31,0	30,7
Moterys prasčiau nei vyrai derina tarpusavio asmeninius ir dalykinius santykius, blogiau sutaria; dažnai smulkmenos nustelbia svarbiausią tikslą - yra diskriminacija tarp pačių moterų	27,3	25,4
Moterys atsakingiau žiūri į verslą „kaip į gyvenimo būdą“, turi mažiau nepagrįstų ambicijų nei vyrai	72,0	80,0
Moteriai sunkiau išsikvoti vadovaujamą poziciją, tačiau moterys gali sėkmingai vadovauti verslo įmonėms, įveikti aštrią konkurenciją, todėl moterų-didelių įmonių vadovų skaičius turėtų didėti	79,3	79,5

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas“ 2007 m. ir 2014 m.

Atlikto sociologinio tyrimo duomenys patvirtina, kad:

- moterys dažniau steigia mažas ir vidutinės įmones, o stambus verslas dažniausiai yra vyrų veiklos sritis. Su šia nuostata sutinka apie 77 proc. apklaustųjų verslininkų 2007 m. ir 2014 m.;
- privatizavimo proceso metu moterys atsidūrė ženkliai nepalankesnėje padėtyje nei vyrai – jos daugiausia privatizavo butus ir mažas patalpas, kai tuo tarpu vyrai – stambų turtą ir verslą (tam pritaria apie 73 proc. respondenčių). Ilgainiui tai sąlygojo didesnes vyrų galimybes išplėtoti savo veiklą iki stambaus verslo lygmens;
- moterys rečiau yra linkusios daryti stambias investicijas nei vyrai – tam pritaria 68,3 proc. apklaustųjų verslininkų;

- moterys paprastai dirba mažesnio pelningumo versle, mažiau uždirba, turi mažiau nuosavybės, nekilnojamojo turto nei vyrai – su tuo sutinka apie 58 proc. apklaustųjų;
- moterys dažniausiai steigia verslą tam, kad susikurtų darbo vietą, o vyrai – siekdami padidinti savo pajamas, kapitalą ir investicijas – taip mano apie 67 proc. respondentų;
- moterys žiūri į verslą kaip į gyvenimo būdą ir turi mažiau nepagrįstų ambicijų – tam pritaria apie 76 proc. verslininkų (39 lentelė).

Šie esminiai moterų ir vyrų verslo skirtumai nulemia skirtingas abiejų lyčių pajamas (moterų nenaudai) iš nuosavos veiklos, sąlygoja žemesnę moterų statusą verslo pasaulyje, nors tai anaipol nereiškia, kad moterų verslumo gebėjimai, kompetencija ir patirtis yra mažesnė nei vyrų. Net 79 proc. apklaustųjų verslininkų mano, kad, nepaisant to, jog moterims sunkiau išsikovoti vadovaujamą poziciją, jos gali sėkmingai vadovauti verslo įmonėms, įveikti aštrią konkurenciją, ir dėl to moterų-didelių įmonių vadovių skaičius turėtų tik didėti.

Palyginus 2007 m. ir 2014 m. sociologinių tyrimų duomenis laiko dinamikoje, ženklų vertinimo pokyčių nepastebėta. Tenka pažymėti, kad padidėjo verslininkų dalis, pritariančių nuostatomis, susijusioms su finansiniais ir socialiniais verslo aspektais. Štai 2014 m. net 12,5 proc. punktais padidėjo respondentų dalis, manančių, kad moterys dažniausiai steigia verslą tam, kad susikurtų darbo vietą, o vyrai paprastai pradeda verslą, siekdami ženkliai padidinti savo pajamas, kapitalą ir investicijas. **Darbo vietos susikūrimas ir išsaugojimas moterims pirmiausia yra aktualus dėl galimybės geriau atlikti rūpybos funkcijas namų ūkyje – pasirūpinti vaikų ir artimųjų gerove, išsilavinimu, tinkama sveikatos priežiūra ir globa.** Taip pat padidėjo apklaustųjų moterų dalis (8 proc. punktais), sutinkanti su pozicija, kad moterys atsakingiau žiūri į verslą kaip į gyvenimo būdą ir turi mažiau nepagrįstų ambicijų nei vyrai. Tai yra socialinis moterų verslo aspektas, vėlgi bylojantis apie didesnę moterų atsakomybę ir įsipareigojimus šeimos gerovės atžvilgiu.

2.2.3. Moterų verslo rėmimo priemonių sistema

Moterų valdomų verslo įmonių skaičius didėja visame pasaulyje ir įneša indėlį į namų ūkio pajamas, prisideda prie nacionalinės ekonomikos augimo, naujų darbo vietų kūrimo ir skurdo mažinimo. Tarptautinės finansų korporacijos (angl. IFC – International Finance Corporation), priklausančios Pasaulio banko grupei, duomenimis, moterų valdomos SVV įmonės sudaro nuo 31 iki 38 proc. visų SVV įmonių (ICF, 2011). Tačiau moterys, plėtodamos savo veiklą, susiduria su įvairiais specifiniais apribojimais ir kliūtimis, kurios, kaip taisyklė, kur kas mažiau paliečia vyrus verslininkus: tai kapitalo trūkumas, sąlygotas asimetriško (moterų nenaudai) prieinamumo prie ekonominių-finansinių išteklių; socialiniai trukdžiai, nulemti visuomenėje vyraujančių lyčių vaidmenų stereotipų; laiko stoka, kylanti dėl dvigubos moterų naštos (angl. Double Burden) profesiniame ir šeiminiame gyvenime; nepakankama kvalifikacija ir įgūdžių trūkumas bei kt. **Visa tai sąlygoja asimetriją verslo srityje lyčių aspektu: ribotą moterų verslo plėtrą ir nedidelę, palyginus su vyrų valdomu stambiuoju verslu, kuriamą pridėtinę vertę.**

Visame pasaulyje **moterų verslas, skirtingai nei vyrų, yra orientuotas į smulkiojo ir vidutinio verslo formas.** Tarptautinės finansų korporacijos (angl. IFC – International

Finance Corporation) duomenimis, moterų valdomos įmonės sudaro 32-39 proc. ypač smulkaus (mikro) verslo įmonių, 30-36 proc. smulkaus verslo įmonių ir 17-21 proc. vidutinio verslo įmonių (IFC, 2011). Lietuvos statistikos departamento ir Europos Komisijos duomenimis (2013), Lietuvoje, kaip ir ES, moterų verslo įmonės sudaro apie 30 proc. SVV bendrovių. Priešingai nei jų kolegos vyrai, moterys-verslininkės dominuoja neformaliajame sektoriuje, vadovaudamos mažoms paslaugų įmonėms ir tokiu būdu veikdamos žemą pridėtinę vertę kuriančiuose sektoriuose (IFC, 2011).

2008 m. birželio mėn. Europos Komisija priėmė **Europos Smulkiojo verslo aktą** (angl. Small Business Act for Europe). Šis aktas – tai ES politikos sistema, skirta mažųjų ir vidutinių įmonių veiklos skatinimui bei plėtrai ES valstybėse narėse. Už pramonę ir verslumą atsakingas EK narys A. Tajani pabrėžė, kad **mažosios ir vidutinės įmonės – tai mūsų ekonomikos varomoji jėga, todėl jos turi būti stiprios, konkurencingos ir novatoriškos**. Valstybės turi imtis skubių veiksmų, kad Europos smulkiojo verslo aktas būtų visapusiškai įgyvendintas (Europos Komisija, 2011).

Europos smulkiojo verslo akte **moterų verslumo skatinimui** skiriamas tinkamas dėmesys. Akte pabrėžiama, kad verslumo potencialas turi būti geriau išnaudojamas. Ženklus ir besitęsiantis lyčių atotrūkis (angl. Gender Gap) versle nulemia mažesnę moterų verslininkių skaičių nei vyrų. Valstybės narės raginamos sukurti verslo klestėjimui palankią aplinką, skirti didesnę dėmesį būsimiesiems verslininkams (ypač jaunimui ir moterims), skatinant jų talentą ir susidomėjimą verslu bei lengvinant verslo sąlygas (Europos smulkiojo verslo aktas, 2008).

Atsižvelgiant į tai, kad didžioji dalis ES verslo yra smulkus ir vidutinis (99 proc.) ir siekiant suteikti šiam verslui deramą vietą ES ekonomikoje, Europos Komisija rekomenduoja šalims narėms vadovautis **10-ia SVV rėmimo politikos principų**, nurodytų Europos smulkiojo verslo akte. Jame pažymima, kad ES lygiu šie principai yra esminiai, siekiant didesnės SVV įmonių teikiamos pridėtinės vertės ir teisinės bei administracinės šio verslo aplinkos tobulinimo (Europos smulkiojo verslo aktas, 2008). Autorės nuomone, **šie principai yra aktualūs ir moterų verslui kaip neatsiejamai SVV daliai bei sudaro moterų verslo rėmimo priemonių pagrindą:**

1. Sukurti verslo (ypač šeimos) klestėjimui palankią aplinką.
2. Užtikrinti, kad sažiningiems bankrutavusiems verslininkams būtų suteikta antra galimybė vėl pradėti verslą.
3. Formuoti verslo taisykles, vadovaujantis principu „pradėk nuo mažo“ (angl. Think small first).
4. Užtikrinti, kad viešojo administravimo institucijos atsižvelgtų į SVV įmonių poreikius.
5. Pritaikyti viešosios politikos priemones SVV įmonių poreikiams: palengvinti SVV įmonių dalyvavimą viešuosiuose pirkimuose ir sudaryti joms palankesnes sąlygas gauti valstybės paramą.
6. Palengvinti SVV įmonių sąlygas gauti finansavimą ir tobulinti verslo teisinę aplinką, užtikrinant, kad atsiskaitymai tarp įmonių būtų savalaikiai.
7. Padėti SVV įmonėms gauti didesnės naudos iš vieningosios rinkos teikiamų galimybių.
8. Skatinti SVV įmones tobulinti savo įgūdžius ir įgyvendinti visų formų inovacijas.
9. Įgalinti SVV įmones paversti aplinkos iššūkius galimybėmis.

10. Paskatinti ir remti SVV įmones, kad jos galėtų naudotis augančių rinkų teikiama galimybėmis (Europos smulkiojo verslo aktas, 2008).

Europos Parlamento rezoliucijoje dėl Smulkiojo verslo akto (2009 m. kovo 10 d.) pabrėžiama, kad 23 mln. SVV įmonių, kurios sudaro apytikriai 99 proc. visų ES įmonių ir kuria daugiau kaip 100 mln. darbo vietų, atlieka esminį vaidmenį užtikrinant ekonomikos augimą, socialinę sanglaudą ir darbo vietų kūrimą, taip pat jos yra pagrindinis naujų šaltinių ir yra gyvybiškai svarbios siekiant išlaikyti ir didinti užimtumą. Šioje rezoliucijoje **Europos Parlamentas, pritardamas Europos smulkiojo verslo aktui ir skirdamas didelį dėmesį moterų verslumo skatinimui:**

- apgailestaudamas pažymi, kad kurdamos ir plėtodamos verslą moterys susiduria su sunkumais, kuriuos lemia tokie veiksniai kaip nepakankama informacija, kontaktai ir prieiga prie tinklų, lyčių diskriminacija ir stereotipai, neišsvystytos ir nelanksčios vaikų priežiūros paslaugos, sunkumai derinant verslą ir šeimos pareigas bei skirtingas vyrų ir moterų požiūris į verslumą;
- pritaria pasiūlymui įsteigti verslininkų–ambasadorių tinklą, parengti kuravimo programas moterims, norinčioms įsteigti savo verslą, ir skatinti absolventes imtis verslo;
- atkreipia dėmesį į tai, kad daugelyje įmonių pasitaiko lyčių segregavimo, o tai yra ir dar ilgai bus rimta problema, nes kol moterys bus diskriminuojamos darbo rinkoje, tol Europos Sąjunga nuolat praras gabius darbuotojus ir verslininkus, taip pat ir pajamas; taigi mano, kad reikėtų dar daugiau investuoti į projektus, remiančius moteris verslininkes;
- pabrėžia, kad moterų verslas padeda įtraukti moteris į darbo rinką bei pagerinti jų ekonominį ir socialinį statusą;
- apgailestauja, kad nepaisant didelio moterims rodomo dėmesio vyrų ir moterų padėtis šioje srityje tebėra nevienoda, skiriasi jų atlyginimai, verslininkų dalis Europos Sąjungoje vis dar yra maža (Europos Parlamentas, 2009).

Analizuojant moterų verslo rėmimo priemones Lietuvoje, svarbus vaidmuo tenka **Valstybinei moterų ir vyrų lygių galimybių programai**, kuri pirmoji buvo parengta 2003-2004 m., siekiant įgyvendinti 2001-2004 m. LR Vyriausybės programoje numatytą nuostatą užtikrinti moterų ir vyrų lygias galimybes siekiant išsilavinimo, tobulinimosi, įsidarbinimo, aukštesnių pareigų, vienodo darbo užmokesčio, lygių teisių politinėje ir visuomeninėje veikloje. Šios programos pagrindu sudarytos ir vėlesnės – 2005-2009 m. ir 2010-2014 m. Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos bei jų įgyvendinimo priemonių planai.

Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2010-2014 m. programos įgyvendinimo 2012 m. ataskaitoje pateikiami ir su moterų verslumo skatinimu susijusių priemonių įgyvendinimo rezultatai, už kuriuos buvo atsakingos šios ministerijos ir institucijos: Ūkio ministerija, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Žemės ūkio ministerija, Lietuvos darbo birža prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

Vyriausybės lygmenyje Lietuvoje SVV ir moterų verslo plėtrą kuruoja LR Ūkio ministerija. Vykdydama Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos 2010-2014 m. priemonių įgyvendinimo plano 2 uždavinį „Didinti moterų, ypač kaimo moterų, galimybes imtis verslo ir jį plėtoti, skatinti kaimo gyventojų, moterų ir vyrų, ekonominį aktyvu-

mą”, Ūkio ministerija kartu su VšĮ „Versli Lietuva” 2012 m. gegužės–spalio mėn. organizavo verslumo skatinimo renginių ciklą „Versli Lietuva”, kuris vyko penkiuose didžiausiuose Lietuvos miestuose: Kaune, Klaipėdoje, Panevėžyje, Alytuje ir Vilniuje. Renginius „Versli Lietuva” aplankė daugiau kaip 12 tūkst. dalyvių, o dar beveik 70 tūkst. žmonių stebėjo tiesiogines renginių transliacijas internete. Šių renginių metu pranešimus skaitė ir savo verslo sėkmės istorijomis dalijosi verslininkės moterys (Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2010-2014 m. programos įgyvendinimo 2012 m. ataskaita).

2012 m. Ūkio ministerija sukūrė moterų verslininkių kuravimo ir rėmimo programą, paskelbė moterų verslo sėkmės istorijas. Kasmetiniuose apdovanojimuose „Verslo diena” pristatyta nauja moterims verslininkėms skirta nominacija „Versli ir sėkminga” (2013 m. SBA faktų suvestinė: Lietuva. EK. Įmonės ir pramonė). 2008 m. mūsų šalyje pradėjo veikti Moterų verslo tinklas prie Lietuvos prekybos, pramonės ir amatų rūmų asociacijos.

Tačiau, autorės nuomone, Lietuvoje moterų verslo rėmimo priemonės yra daugiau fragmentiško ir deklaratyvaus pobūdžio. Moterų verslo skatinimui trūksta sisteminio-strateginio požiūrio ir vieningos rėmimo struktūros. Tai patvirtina ir 2014 m. autorės atliktas sociologinis tyrimas, kuriame net 65,9 proc. apklaustųjų verslininkių mano, kad sėkmingo moterų verslo kūrimui būtina vieninga valstybinė politika. Be to, dauguma respondentų (apie 80 proc.) mano, kad sėkmingai jų verslo plėtrai padėtų išsamios konsultacijos, mokymosi ir tobulėjimo galimybės, apie 75 proc. apklaustųjų didelę reikšmę skiria stambiaus verslo paramai SVV ir paramai ieškant verslo partnerių Lietuvoje bei užsienyje (40 lentelė).

40 lentelė. Kas, Jūsų manymu, būtų reikalinga, kad moterys galėtų sėkmingai plėtoti verslą?
2014 m. (respondentų nuomonė „sutinku”, proc.)

PRIEMONĖS	
Galimybė gauti išsamias konsultacijas, patarimus (verslo plano rengimo ir pan. klausimais)	82,4
Mokymosi, tobulėjimo galimybės, kompiuterių kursai, perkvalifikavimas	80,5
Stambiaus verslo parama SVV	75,6
Parama ieškant verslo partnerių Lietuvoje ir užsienyje	74,6
Turėtų būti valstybinė politika moterų verslo plėtrai skatinti, sudarant sąlygas sėkmingo moterų verslo kūrimui	65,9
Valstybės užsakymai smulkiam moterų verslui	64,4
Tarptautinis bendradarbiavimas versle, kuriam vadovauja moterys	64,4
Kova su moterų diskriminacija versle – būti lygios galimybės gaunant informaciją bei kitokią paramą	62,0
Reikėtų sukurti lengvatų sistemą plėtojant moterų verslą (mokesčių sistemoje, gaunant kreditus, struktūrinę paramą iš ES ir kt.)	52,7
Valstybės garantijos bankams už teikiamus moterims kreditus	49,3

Šaltinis: Sociologinis tyrimas „Moterų verslo konkurencingumo didinimas” 2014 m.

Remiantis užsienio šalių ir Lietuvos verslininkų patirtimi, galėtų būti taikomos ir šios **nefinansinės priemonės moterų verslui remti**:

- 1) bendradarbiavimo ir savitarpio pagalbos plėtojimas tarp verslininkų: neformalus verslininkų susitikimai, ryšių užmezgimas, pasikeitimas koordinatėmis ir kt.;
- 2) pasidalijimas gerąja patirtimi apie verslo pradžią ir jo plėtojamą (ekskursijos į verslininkų įmones ir kt.);
- 3) pasidalijimas ES struktūrinės paramos informaciniais šaltiniais (interneto prieigomis, literatūra ir kt.) apie galimas verslo kryptis ir formas;
- 4) pasidalijimas informacija apie potencialius užsienio partnerius (Lenkija, Rusija, Kaliningrado sritis, Vokietija, Norvegija ir kt.);
- 5) nuolatinė konsultacinė pagalba, rengiant verslo planus, užtikrinimas;
- 6) galimybė aptarti ir nagrinėti kylančias kliūtis verslo plėtros procese, jų įveikimo pasiūlymai ir galimi sprendimai;
- 7) pagalba verslininkėms užmezgant ryšius su savivaldybių, darbo biržų, seniūnijų, profsąjungų darbuotojais;
- 8) konkrečių rekomendacijų teikimas savivaldybių ir jų padalinių, darbo biržų specialistams, siekiant sukurti geresnę moterų verslo infrastruktūrą (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lissauskaitė, 2007).

Disertacijos trečiosios dalies apibendrinimai ir rekomendacijos

Šioje dalyje nagrinėjamas lyčių aspekto diegimas makroekonomikos ir mikroekonomikos valdymo kontekste. Remiantis disertacijos II-oje dalyje pateiktomis metodologinėmis nuostatomis, aprašomi empirinio tyrimo rezultatai.

Makroekonomikos lygmenyje:

- **Atlikta analizė atskleidė lyčių aspekto įtaką vienam iš pagrindinių makroekonomikos rodiklių – BVP – formavimui.** Pagal II-oje disertacijos dalyje autorės sukurtą metodologiją, pateikiamas moterų ir vyrų indėlio į BVP ir rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimas. Įvertinus moterų dominuojamą rūpybos ekonomiką, pagal 2011 m. duomenis, Lietuvos BVP padidėtų 7,87 proc.

- **Remiantis užsienio šalių patirtimi, pateikiama Lietuvos nacionalinio biudžeto analizė lyčių aspektu.** Šios analizės pagrindu nustatyta, kad Lietuvos valstybės biudžetas ir savivaldybių biudžetai sudaromi ignoruojant lyčių lygybės principą. Integravus lyčių aspektą į biudžetą, t.y. pradėjus diegti lyčiai jautrų biudžetą (angl. Gender Responsive Budget) Lietuvoje, galima būtų efektyviau perskirstyti finansinius išteklius, atsižvelgiant į specifinius moterų ir vyrų poreikius. Tokiu būdu ne tik kryptingai būtų einama socialinio teisingumo ir lyčių atotrūkio (angl. Gender Gap) mažinimo linkme, bet ir padidėtų valstybės finansų sistemos efektyvumas, užtikrinantis kiekvienam visuomenės nariui (nepriklausomai nuo jo lyties) galimybę pasinaudoti jos teikiama nauda.

- **Atsižvelgiant į užsienio prekybos liberalizavimo, ekonomikos plėtros ir lyčių lygybės tarpusavio sąveiką, iškeliami būtini aspektai analizuoti užsienio prekybos politiką lyčių aspektu.** Tiriant prekybos liberalizavimo poveikį moterims ir lyčių balansui, atskleidžiama, kad prekybos liberalizavimas skatina lyčių nelygybę ir blogina moterų socialinę-ekonominę padėtį. Užsienio prekybos efektyvumas ir lygiaverčiai pagrindais teikiama

nauda moterims ir vyrams išaugtų, jei būtų didinamas moterų atstovavimas svarbiausiose pasaulinės prekybos sistemos organizacinėse struktūrose, o tarptautinės prekybos sutartys būtų sudaromos, pilnai integravus lyčių aspektą visais lygiais ir visuose etapuose.

Mikroekonomikos lygmenyje:

• **Analizuojamas lyčių aspekto poveikis formuojant struktūrinę darbo rinkos politiką.** Pateikiama moterų ir vyrų padėties lyginamoji analizė Lietuvos ir ES darbo rinkoje bei analizuojamos esminės šiuolaikinės visuomenės problemos – t.y. dvigubo moters užimtumo bei šeimos ir profesinės veiklos suderinamumo iššūkiai. Autorės požiūriu, **viena iš svarbiausių rekomendacijų, siekiant lygiavertį moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje, yra šeimos ir darbo modelio sudarymas bei aktyvus jo taikymas praktikoje.** Šio modelio sukūrimas ir įgyvendinimas galėtų būti LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos prerogatyva.

• **Atliktas sociologinis tyrimas** atskleidė Lietuvos moterų verslo padėtį prieš Pasaulio ekonomikos ir finansų krizę (2007 m.) ir pokriziniu laikotarpiu (2014 m.) bei įgalino atlikti verslininkų padėties lyginamąją analizę. **Atlikus moterų verslo palyginamąją analizę prieškriziniu ir pokriziniu laikotarpiu, nustatyti šie dinaminiai ir struktūriniai pokyčiai:**

2014 m., palyginus su 2007 m., **ženkliai sumažėjo moterų-verslininkų, užsiimančių mažmeninės prekybos veikla** (10,5 proc. punktais). Tai sąlygojo didžiųjų prekybos tinklų (kaip taisyklė, valdomų vyrų) įsigalėjimas Lietuvoje. Galima teigti, kad vyrai įėjo „moterišką“ mažmeninės prekybos sritį ir sumažino moterų dalyvavimo joje galimybes;

- pasaulinė praktika rodo, kad pereinamojo ekonomikos laikotarpio ar ūkio recesijos metu moterų (kaip ir senyvo amžiaus žmonių bei vaikų) socialinės grupės yra labiausiai pažeidžiamos socialine-ekonominė prasme. **Tačiau autorės atliktas sociologinis tyrimas įgalino padaryti nelauktą išvadą: Lietuvos verslo moterys pasaulinės krizės akivaizdoje sugebėjo mobilizuotis ir daugelis jų pakeitė savo veiklos sritis.** 2014 m. tyrimas parodė, kad verslios moterys, siekiamos kompensuoti praradimus nepavykus išsilaikyti mažmeninės ir didmeninės prekybos, statybos, finansinio tarpininkavimo srityse, atrado aktualias pokriziniu laikotarpiu sritis: gana ženkliai padidėjo moterų dalyvavimas švietimo ir mokslinės veiklos, gamybos ir pramonės, kaimo turizmo srityse. Tai byloja apie verslininkų lankstumą, gebėjimą prisitaikyti ir atlaikyti išorės sunkumus bei paneigia stereotipines nuostatas apie tariamą moterų nesugebėjimą prilygti vyrams verslo srityje;
- pastebėtas ryškus moterų motyvacijos pokytis pradėti verslą: **pirma**, 2014 m. dauguma verslininkų (net 70,2 proc.) nurodė priežastį, įgalinusių pradėti verslą tam, kad galima būtų realizuoti savo potencialą, kai tuo tarpu 2007 m. tokių respondentų buvo tik 22 proc. Tai byloja apie pastaraisiais metais didėjančią moterų savivertę, kurią įtakoja jų išaugęs vaidmuo visuomeniniame, politiniame ir ekonominiame gyvenime. **Antra**, per pastaruosius metus dar labiau išaugo moterų motyvacija imtis verslo tam, kad būtų aprūpinta vaikų ateitis ir kad galima būtų lengviau derinti namų ūkį ir darbą. Tai parodo visuomenės socialinių problemų paaštrėjimą. **Minėti verslininkų motyvai imtis verslo (siekiant užtikrinti vaikų ateitį ir suderinti profesinę bei šeimines veiklas) suteikia moterų verslui ypatingą socialinės rūpy-**

bos aspektą bei lemia jo išskirtinumą, lyginant su vyrų-verslininkų motyvais, daugiausiai susijusiais su noru praturtėti ir gyventi geriau;

- pastebėta, kad **pastaruoju metu vis jaunesnės moterys (amžiaus grupės iki 25 m. ir 26-30 m.) pradeda savarankišką veiklą (verslą).** Tai byloja apie tendenciją, primamą iš išsivysčiusių Europos valstybių, kuomet jaunos moterys neskuba kurti šeimos, o pirmiausia siekia įsitvirtinti darbo rinkoje ar (šiuo atveju) pradėti nuosavą verslą ir tuo pačiu susikurti darbo vietą sau bei kitiems;
- **mažėja moterų, įsitvirtinančių versle per itin trumpą laiką,** skaičius – šią tendenciją nulėmė pasaulinės krizės pasekmės, kuomet verslininkės susiduria su sumažėjusia perkamąja gyventojų galia, tolydžio augančia konkurencija, valstybės paramos SVV stoka;
- 2007 m. ir 2014 m. atlikti sociologiniai tyrimai dar kartą patvirtino visuomenėje vyraujančią praktiką, kad moterų verslas dažniausiai yra smulkus verslas. Didžiąją dalį moterų įsteigtų įmonių sudaro tos, kuriose dirba 1-3 darbuotojai;
- sociologiniai tyrimai patvirtino visuotinai žinomą faktą, kad nuosavas verslas reikalauja didelių laiko sąnaudų. Didžioji dalis moterų ir vyrų savo verslo įmonėje dirbo daugiau nei 8 val. per dieną., tačiau tokių vyrų yra net 11,7 proc. punktais daugiau nei moterų. Tai sietina su rūpybos funkcijomis, kurias, kaip taisyklė, turi atlikti moterys namų ūkyje, todėl jos yra priverstos trumpinti savo darbo valandas versle;
- mažėja procentas moterų, kurių įmonių apyvarta yra mažesnė nei 100 000 Lt, tačiau auga dalis moterų, kurių verslo apyvarta siekia didesnes sumas. Tai byloja apie palankius pokyčius verslo aplinkoje moterų atžvilgiu, mažėjančius stereotipinius įsitikinimus apie tariamą moterų „nesugebėjimą“ pasiekti „vyriško“ lygmens verslo;
- išaugo dalis moterų, kurios svarbiais verslo sėkmės veiksniais laiko profesionalumą, išsilavinimą ir žinias; produkcijos ir paslaugų kokybę, aukštą aptarnavimo lygį, gamybą ir inovacijas. Visa tai rodo Lietuvos verslininkų pažangą, jų augantį profesionalumą, galimybę prisitaikyti prie sparčiai kintančių verslo aplinkos sąlygų, sugebėjimą atlaikyti konkurenciją ir perimti geriausią ES šalių patirtį;
- pagrindinėmis kliūtimis verslui plėtoti Lietuvoje respondentės laiko didelę mokesčių našta ir nepakankamą valstybės paramą SVV, netobulus įstatymus, didelę biurokratiją bei kvalifikuoto personalo stoką. Kai kurias moterų verslo plėtos kliūtis 2014 m. respondentės įvertino dar nepalankiau nei 2007 m.: tai žema gyventojų perkamoji galia, didelė konkurencija, vietinės rinkos ribotumas ir sunkiai prognozuojama prekių bei paslaugų paklausa. Tai yra pastarosios pasaulinės ekonomikos ir finansų krizės nulemtos pasekmės;
- tyrimo metu nustatyti šie pagrindiniai moterų ir vyrų verslo plėtos skirtumai: tai moterų dominavimas SVV, o vyrų – stambiame versle, bei tiesiogiai su tuo susijęs mažesnis moterų verslo pelningumas nei vyrų; privatizavimo metu vyrų iškovotos tvirtos pozicijos, privatizavus stambų turtą (kai tuo tarpu moterys privatizavo smulkus objektus – butus ir mažas patalpas), skirtingos motyvacijos pradėti verslą – vyrai dažniausiai steigia nuosavą verslą, siekdami padidinti kapitalą ir praturtėti, moterys – norėdamos susikurti sau darbo vietą ir tokiu būdu išvengti bedarbiystės bei skurdo;

- minėtieji moterų ir vyrų verslo skirtumai iš esmės ir nulemia mažesnę moterų verslo konkurencingumą: sąlygoja skirtingas abiejų lyčių pajamas (moterų nenaudai) iš nuosavos veiklos, lemia žemesnę moterų statusą verslo pasaulyje, nors tai anaip tol nereiškia, kad moterų verslumo gebėjimai, kompetencija ir patirtis yra mažesnė nei vyrų. Net 79 proc. apklaustųjų verslininkų mano, kad, nepaisant to, jog moterims sunkiau išsikvoti vadovaujamą poziciją, jos gali sėkmingai vadovauti verslo įmonėms, įveikti aštrią konkurenciją, ir dėl to moterų-didelių įmonių vadovių skaičius turėtų tik didėti;
- moterys, pradėdamos savo verslą, sukuria darbo vietas sau ir kitiems, o tai yra reikšmingas indėlis į šalies ūkio plėtrą. Verslininkės yra linkusios įdarbinti kitas moteris savo versle ir tokiu būdu skatina savo pačių ir įdarbintų moterų ekonominį savarankiškumą. Kita vertus, darbo vietos susikūrimas ir išsaugojimas moterims yra aktualus ir dėl galimybės geriau atlikti rūpybos funkcijas namų ūkyje – pasirūpinti vaikų ir artimųjų materialine gerove, išsilavinimu, tinkama sveikatos priežiūra ir globa. Tai yra socialinis moterų verslo aspektas, bylojantis apie didesnę moterų atsakomybę ir įsipareigojimus šeimos gerovės atžvilgiu.
- Siekiant pagerinti moterų verslo sąlygas ir remiantis tuo, kad verslo efektyvumo skatinimas yra neatsiejama valstybės ekonominės plėtros sąlyga, autorė siūlo atsižvelgti į šias **rekomendacijas, susijusias su aktyviu moterų verslo rėmimu**:
 - remiantis tuo, kad Lietuvoje veikiančioms valstybinėms verslumo (tame tarpe ir moterų) skatinimo programoms bei priemonėms, autorės nuomone, yra būdingas deklaratyvus ir fragmentiškas pobūdis, svarbu aktyviai įgyvendinti *de facto* šias programas ir priemones. Už tai turėtų būti atsakingos LR ūkio ir LR finansų ministerijos;
 - teikti valstybinę paramą moterų verslui (lengvatos mokesčių srityje bei mokesčių lengvatos pradedančiosioms verslininkėms; nekilnojamo turto mokesčio lengvatos);
 - užtikrinti banko kreditų teikimą verslininkėms lengvatinėmis sąlygomis;
 - organizuoti verslininkėms skirtus mokymus, kursus, seminarus (tame tarpe ir nemokamus);
 - taikyti verslo konsultacijų lengvatas moterims;
 - plėtoti bendradarbiavimą ir savitarpio pagalbą tarp verslininkių (neformalus verslininkių susitikimai, ryšių užmezgimas ir kt.);
 - teikti konkrečias rekomendacijas savivaldybių ir jų padalinių, darbo biržų specialistams, siekiant sukurti geresnę moterų verslo infrastruktūrą.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

1. Užsienio ir Lietuvos tyrėjų (I. Bakker, D. Elson, D. Budlender, G. Hewitt, T. Mukhopadhyay, N. Cagatay, H.H. Balmori, N. Kabeer, O.G. Rakauskienės ir kt.) atlikti tyrimai patvirtina **tiesioginį tarpusavio ryšį tarp lyčių aspekto (angl. Gender Aspect) ir ekonomikos valdymo efektyvumo**. Lyčių aspekto integravimo strategijos (angl. Gender Mainstreaming) diegimas į ekonominę politiką visais lygiais ir visuose etapuose, atsižvelgiant į moterų ir vyrų socialinius-ekonominius poreikius, leidžia padidinti ekonomikos valdymo efektyvumą makro ir mikro lygiu.

2. Lietuvoje vyrauja **formalus ir deklaratyvus požiūris į lyčių lygybę**. Nepaisant skiriamo didelio dėmesio lyčių lygybės teisiniam reglamentavimui, **moterų ir vyrų lygių galimybių nuostatų įgyvendinimas praktikoje susiduria su dideliais sunkumais**. Formaliai Lietuvoje yra priimtas Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas (1998 m.), įgyvendinama jau trečioji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių programa (2010-2014 m.), tačiau skelbiamų idėjų ir teisinių įsipareigojimų įgyvendinimas praktikoje anaipol neatitinka siekiamo lygmens ir faktiškai Lietuva susiduria su problemomis lyčių lygybės srityje. Apie tai byloja daugelis darbo rodiklių (užimtumo ir ekonominio aktyvumo lygis, skurdo lygis, vertikalioji ir horizontalioji darbo rinkos segregacija, moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis), rodantys, kad iš tikrųjų moterų ir vyrų padėčiai būdingi esminiai skirtumai. Jie tampa dar intensyvesni, pasaulyje gilėjant ekonominei integracijai, kuri dažniausiai yra palankesnė lankstesnei ir mobilesnei darbo jėgai. Tai sukelia nemažai sunkumų moterims, kurios dažnai verčiamos rinktis tarp šeimos ir profesinės karjeros. **Probleminę mūsų šalies padėtį lyčių lygybės srityje atspindi Europos lyčių lygybės instituto paskelbtas lyčių lygybės indeksas, pagal kurį Lietuva užima tik 18 vietą iš 27 ES narių**.

3. **Makroekonomika ir makroekonominė politika nėra neutrali lyčių lygybės požiūriu**. Lyčių asimetrija pasireiškia ne tik mikroekonominės politikos, bet ir makroekonominės politikos lygiu, o **tai neigiamai veikia ekonomikos augimą ir valstybės biudžeto pajamas**. Atsižvelgiant į tai, ekonomikos valdymo sprendimai turi būti adekvatūs ir priimami vadovaujantis lyčių lygybės principais, ir, savo ruožtu, - siekiant lyčių lygybės įgyvendinimo ekonomikos valdyme, lyčių aspektas turi būti diegiamas ir makroekonomikos lygiu.

4. Autorė pateikia **lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai konceptualinį modelį**, grindžiamą konceptualinėmis nuostatomis ir SSGG (stiprybių ir silpnybių, galimybių ir grėsmių) analize. Pagrindinė novatoriška modelyje iškeliamą idėja yra ta, kad **ekonomikoje lygiaverčiai pagrindais kartu su viešuoju ir privačiuoju sektoriu mi veikia trečiasis – rūpybos (arba reprodukcinis) sektorius, kuris yra dominuojamas moterų ir kuriame yra sukuriama pridėtinė vertė ugdomų žmoniškųjų išteklių pavidalu**. Šie išugdyti žmogiškieji ištekliai ir yra darbo jėga, dalyvaujanti viešajame ir privačiajame ekonomikos sektoriuose bei kurianti pridėtinę vertę rūpybos ekonomikoje.

5. Autorė disertacijoje pateikia **lyčių lygybės tyrimo metodologiją dviejuose pagrindiniuose ekonomikos valdymo lygmenyse**:

- **makroekonomikoje** (lyčių lygybės poveikio vertinimas šalies ekonomikos augimui, lyčiai jautraus biudžeto kūrimas, lyčių nelygybės poveikis užsienio prekybai ir rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimas);

- **mikroekonomikoje** (Švedijoje sukurtas 3R metodas, statistinių duomenų tyrimas ir moterų verslo konkurencingumo tyrimas, pagrįstas sociologinės apklausos metodika).

6. Rūpybos ekonomika sudaro svarbią šalies nacionalinio turto dalį, tačiau neatspindi Lietuvos BVP struktūroje. Rūpybos ekonomika yra atsakinga už žmogiškojo potencialo reprodukciją. **Joje pagrindines funkcijas atlieka moterys** – tai namų ruošos darbai, vaikų auklėjimas, senyvo amžiaus ir neįgalių šeimos narių priežiūra, šeimos poilsio ir laisvalaikio organizavimas ir kt. Šis darbas yra tarsi nematomas ekonomikoje, nepriskiriamas ekonominio sandėrio kategorijai, todėl neapmokamas (angl. Unpaid Women's Job) ir niekaip nevertinamas. Tačiau **rūpybos ekonomika yra lygiavertė visoms kitoms ir reikšminga ekonominės veiklos šaka, kuri veikia kartu su kitais svarbiausiais ekonomikos sektoriais – viešuoju ir privačiuoju, kuria pridėtinę vertę ugdomų žmogiškųjų išteklių pavidalu ir įneša ženklų indėlį į šalies BVP.** Pagal autorės sukurtą metodologiją įvertinus rūpybos ekonomiką, Lietuvos BVP padidėtų 7,87 proc. (pagal 2011 m. duomenis).

7. Atsižvelgiant į tai, kad rūpybos ekonomika yra pilnavertė ūkio šaka, atsakinga už žmogiškųjų išteklių ugdymą ir darbo jėgos formavimą viešajam ir privačiajam sektoriui, **šalies ūkis ir visuomenė patiria rūpybos ekonomikos nuvertinimo rezultatą – lyčių asimetriją, kuri lemia šias neigiamas pasekmes:**

pirma, moterys paprastai dirba mažesnio produktyvumo ir pelningumo ūkio šakose, mažiau uždirba ir turi mažiau nuosavybės, nekilnojamo turto, ir dėl šių priežasčių jų indėlis į BVP ir nacionalinį biudžetą yra mažesnis negu galėtų būti;

antra, atsižvelgiant į moterų profesinę diskriminaciją ir segregaciją lyties požiūriu, šalies biudžetas nesurenka įvairiais vertinimais nuo 15 proc. iki 26 proc. visų mokesčių įplaukų;

trečia, atsižvelgiant į valstybės biudžeto išlaidų dalį, apskaičiuota, kad moterys ir vaikai, sudarantys apie du trečdalius visų gyventojų skaičiaus, gauna iš valstybės tik apie vieną trečdalių visų išlaidų, įskaitant valstybinio sektoriaus darbo užmokesčio išlaidas, pensijas bei kitas socialines pašalpas;

ketvirta, nesuteikiant rūpybos ekonomikai pelnytos svarbos šalies ekonominėje sistemoje ir neremiant moterų siekio suderinti šeimos ir darbo įsipareigojimus, daroma žala ugdomų žmogiškųjų išteklių kokybei, o tai ilgalaikėje perspektyvoje gali sąlygoti mažėjantį šalies ūkio valdymo efektyvumą ir konkurencingumą.

Siekiant išvengti neigiamų rūpybos ekonomikos nuvertinimo pasekmių, **autorė siūlo rekomendaciją – spręsti šią problemą vyriausybės institucijų lygmeniu, pavedant LR ūkio ir LR finansų ministerijoms atlikti rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimą.**

8. Lietuvos valstybės biudžetas finansuojamas lyčių diskriminacijos principu: išlaidos vyrų dominuojamiems sektoriams (bendrosios valstybės paslaugos, viešoji tvarka ir visuomenės apsauga, kuro ir energijos teikimo paslaugos, mineralinių išteklių gavyba, pramonė, statyba, transportas ir ryšiai) finansuojamos iš valstybės biudžeto prioritетiniu principu, o išlaidos „moteriškiems” sektoriams (švietimas, sveikatos apsauga, socialinė apsauga, kultūra) – likutiniu principu iš savivaldybių biudžeto. **Tokia biudžetinio finansavimo praktika skatina lyčių nelygybę. Lyčių požiūriu asimetriškas valstybės išlaidų paskirstymas neigiamai veikia ekonomiką, ir ypač valstybės pajamas. Yra pagrindo**

teigti, kad viena iš valstybės pajamų mažėjimo priežasčių Lietuvoje yra lyčių lygybės iškraipymai formuojant šalies biudžetą.

9. Remiantis gerąja užsienio šalių patirtimi, Lietuvoje tikslinga pradėti taikyti Lyčiai jautraus biudžeto (angl. Gender Responsive budget) diegimo praktiką. Tuo tikslu autorė siūlo šias **rekomendacijas:**

- įgyvendinant ES socialinės-ekonominės plėtros strategiją Europa 2020 ir lyčių aspekto integravimo strategiją (angl. Gender Mainstreaming), Lietuvoje būtų tikslinga **atlikti valstybės biudžeto analizę lyčių aspektu.** Skirti **LR finansų ministeriją atsakinga institucija,** kuri reguliariai atliktų **analizę pagal lytį** (angl. Gender Analysis) valstybinėse institucijose, susijusiose su ekonominių išteklių paskirstymu, ir LR nacionaliniame biudžete. Remiantis užsienio šalių patirtimi, lyčių analizė padeda nustatyti, ar atitinkami lėšų asignavimai tenkina specifinius moterų ir vyrų poreikius. Jeigu paaiškėja priešingos tendencijos, biudžeto lėšos turėtų būti perskirstytos tokiu būdu, kad vyrų ir moterų socialinės grupės galėtų lygiaverčiai pagrindais naudotis valstybės finansų sistemos teikiama nauda nediskriminuojant nė vienos iš lyčių. Tokiu būdu kryptingai būtų einama socialinio teisingumo ir lyčių atotrūkio (angl. Gender Gap) mažinimo linkme, o ilgalaikėje perspektyvoje tai padėtų pasiekti stabilus ir subalansuoto ekonomikos augimo bei palankiai atsilieptų valstybės pajamų formavimui;
- skirti LR finansų ministeriją ir Lietuvos savivaldybių asociaciją atsakingomis institucijomis, kurios, pasitelkusios lyčių lygybės ekspertus, moterų NVO atstovus, **galėtų atlikti savivaldybių biudžetų analizę pagal lytį** (angl. Gender Analysis), pateikti rekomendacijas savivaldybių taryboms dėl vietos biudžeto išlaidų restruktūrizavimo remiantis lyčių lygybės principais bei inicijuoti lyčiai jautraus biudžeto formavimą ir diegimą savivaldybėse;
- siekiant remti lyčiai jautraus biudžeto projektus, **LR finansų ministerijos atstovams ir ekspertams organizuoti apmokymus ir konsultacijas, rengti konferencijas.**

10. Autorės atlikta LR nacionalinio biudžeto analizė lyčių aspektu leido išskirti tris biudžeto vystymosi etapus:

- **Pirmasis – priešintegracinis į ES etapas (1999-2003 m.).** Jam būdingas ryškus biudžeto išlaidų pasiskirstymas į „vyriškus“ ir „moteriškus“ sektorius. Asignavimai vyrų dominuojamoms sritims buvo finansuojami prioritетiniu principu iš valstybės biudžeto, o moterų dominuojamoms sritims asignavimai mažėjo ir buvo skiriami pagrįdė iš savivaldybių biudžeto, t.y. likutiniu principu. Tokia biudžetinio finansavimo praktika Lietuvoje tarsi įteisino ir skatino lyčių nelygybę. Lyčių požiūriu asimetriškas valstybės išlaidų paskirstymas neigiamai veikia ekonomiką, ir ypač valstybės pajamas.
- **Antrasis – Lietuvos ekonominio pakilimo etapas (2004-2008 m.).** Jam būdingi buvusių tendencijų pokyčiai: 2004 m. Lietuvai įstojus į ES ir vykdant tarptautinius įsipareigojimus, didesnis dėmesys skiriamas socialinei politikai ir lyčių lygybei. Dėl to pradėjo augti valstybės biudžeto finansavimas moterų dominuojamiems sektoriams, o vyrų dominuojamiems sektoriams biudžeto išlaidos sumažėjo arba kito nežymiai.

- **Trečiasis – paveiktas pasaulio ekonomikos ir finansų krizės etapas (2009-2012 m.).** Jam būdingas didelio masto nacionalinės ekonomikos nuosmukis, kuris įgalino vyriausybę pradėti ekonomikos stabilizavimo politiką, kurios metu mažinamos ir socialinės išlaidos. Labiausiai dėl to nukentėjo pažeidžiamiausi visuomenės sluoksniai – moterys, vaikai ir pensinio amžiaus žmonės. Šiam etapui taip pat būdingas ženklus išlaidų padidėjimas pirmojo būtinumo reikmėms (maistui, sveikatos priežiūrai, transportui) ir komunalinėms paslaugoms. Tai sąlygojo blogėjančią Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybę ir padidino moterų rūpybos našta namų ūkiuose.

11. Remiantis užsienio šalių mokslininkų tyrimais, daromos dvi svarbios išvados: pirma, užsienio prekybos liberalizavimas padidina lyčių nelygybę, antra, savo ruožtu lyčių nelygybė neigiamai veikia užsienio prekybos efektyvumą. Lyčių aspektas yra ypač svarbus užsienio prekybos efektyvumą lemiantis veiksnys.

Užsienio prekyba, apimdama strategines ekonomikos plėtros sritis (žemės ūkį, paslaugas, intelektinę nuosavybę, investicijas ir kt.) negali būti laikoma neutraliu makroekonomikos objektu – priešingai, ji turi būti traktuojama kaip sisteminė veikla, daranti reikšmingą poveikį atskiroms žmonių socialinėms grupėms. Atsižvelgiant į visuomenėje vis dar gajus stereotipines lyčių vaidmenų nuostatas, vyrai ir moterys užima skirtingas socialines-ekonominės pozicijas, jų galimybės dalyvauti užsienio prekyboje yra nevienodos, kaip ir nevienoda yra nauda (arba nuostolis), kurią jie gauna iš Daugiašalės prekybos sistemos. Tiriant prekybos liberalizavimo poveikį moterims ir lyčių balansui, atskleidžiama, kad prekybos liberalizavimas skatina lyčių nelygybę ir blogina moterų socialinę-ekonominę padėtį. Dėl tos priežasties **užsienio prekybos politikos keitimas lyčių aspektu atveria subalansuoto ekonomikos augimo perspektyvas ir sušvelnina globalizacijos padarinius.**

12. Atsižvelgiant į užsienio prekybos liberalizavimo, ekonomikos plėtros ir lyčių lygybės tarpusavio sąveiką, autorė siūlo pasinaudoti šiomis rekomendacijomis:

- Lietuvoje vyriausybės lygmeniu inicijuoti **Lietuvos užsienio prekybos analizę lyčių aspektu, pavedant šią užduotį atlikti LR ūkio ir finansų ministerijoms.** Ši analizė leistų įvertinti vykdomos užsienio prekybos politikos efektyvumo poveikį ekonomikos augimui ir padėtų siekti lyčių lygybės tikslų tam, kad moterų ir vyrų socialinės grupės lygiavertiškai galėtų pasinaudoti užsienio prekybos teikiamais privalumais;
- užsienio prekybos efektyvumas ir lygiaverčiais pagrindais teikiama nauda moterims ir vyrams padidėtų, jei būtų **įdiegta kvotų sistema ir tokiu būdu didinamas moterų atstovavimas svarbiausiose pasaulinės prekybos sistemos organizacinėse struktūrose, o tarptautinės prekybos sutartys būtų sudaromos, integravus lyčių aspektą** visais lygiais ir visuose etapuose;
- remiantis lyčių lygybės principais suformuota politika gali padėti išvengti moterų diskriminacijos užsienio prekybos srityje ir sudaryti sąlygas panaudoti užgniauztą moterų potencialą prisidedant prie užsienio prekybos plėtros bei tuo pačiu didinti moterų indėlį į pasaulinę ekonomiką.

13. Mikroekonomikos valdymo kontekste atlikta darbo rinkos analizė lyčių aspektu įgalino nustatyti, kad moterys ir vyrai turi nelygiavertes, moterų nenaudai veikiančias galimybes įsidarbinant, siekiant profesinės karjeros ir aukštesnių pareigų. Darbo rinkoje pasireiškianti moterų diskriminacija lemia mažesnes moterų pajamas, gilina lyčių nelygybės problemas ir neigiamai įtakoja daugelio ekonomikos sričių efektyvų valdymą bei plėtrą:

- nepaisant Lietuvoje pasiekto gana aukšto moterų užimtumo lygio (2012 m. – 61,8 proc.), vis dėlto moterų socialinė grupė dažnai susiduria su sunkumais ir diskriminacija darbo rinkoje. Lietuvoje moterų užimtumo ir ekonominio aktyvumo rodikliai yra mažesni negu vyrų, sutrumpintą darbo dieną dirba kur kas daugiau moterų negu vyrų; nepaisant to, kad moterų nedarbo lygis yra mažesnis nei vyrų, moterų ilgalaikis nedarbas didėja, o išsilavinusių moterų-bedarbių skaičius tolydžio auga. Visa tai sąlygoja itin pavojingų socialinių reiškinių – **skurdo, socialinės atskirties ir emigracijos didėjimą**. Pastarasis reiškinys – emigracija – ir spartūs jos augimo tempai atskleidžia, kad viena vertus, moterys negali visavertiškai savęs realizuoti Lietuvoje; antra vertus, valstybė neracionaliai naudoja žmogiškuosius išteklius;
- **Lietuvos darbo rinkoje vyraujanti vertikalioji darbo rinkos segregacija** (apibūdinama „stiklinių lubų“ metafora) parodo, kad egzistuoja struktūrinės ir institucinės kliūtys moterims siekti karjeros ir užsiimti asmeniniu verslu. Nepaisant lyčių lygybę garantuojančių įstatymų, dėl vyraujančių stereotipų darbdavių tarpe ir visuomenėje moterims yra rečiau siūlomi vadovaujantys postai – net ir stipriai feminizuotose darbo srityse moterys yra mažuma vadovujančiose grandyse;
- nors bendras moterų išsilavinimo lygis yra aukštesnis, jos yra menkai atstovaujamos vadovujančiose pozicijose, sprendimų priėmimo grandyse;
- kuo aukštesnis mokslo laipsnis (daktaras – habilituotas daktaras) ir pedagoginis vardas (asistentas – lektorius – docentas – profesorius), tuo mažesnę dalį tarp jo atstovų sudaro moterys.
- **Lietuvoje pastebima stipri horizontalioji darbo rinkos segregacija** (apibūdinama „stiklinių sienų“ metafora) – ryškus pasiskirstymas į „vyriškas“ ir „moteriškas“ profesijas. Vyrų dominuoja statybų, transporto, žemės ūkio srityse; moterys – sveikatos priežiūros, švietimo, apgyvendinimo ir maitinimo, socialinių paslaugų srityse. Tai turi neigiamos įtakos šių sričių plėtrai, mažina jų inovacinį potencialą, lemia santykinai žemesnį moterų darbo užmokesčio lygį ir dar labiau sustiprina visuomenės stereotipus apie „vyriškus“ ir „moteriškus“ vaidmenis visuomenėje.
- **Lietuvoje vis dar vyrauja vyrų ir moterų darbo užmokesčio atotrūkis** (angl. Gender Pay Gap). Nepaisant ES ir Lietuvos įstatymuose įtvirtinto vienodo atlyginimo už vienodą ar vienodos vertės darbą principo, moterys uždirba 15-20 proc. mažiau nei vyrai. Šiuos skirtumus sąlygoja tiek vertikalioji, tiek horizontalioji darbo rinkos segregacija. Be to, moterys uždirba mažiau nei vyrai beveik visuose ekonomikos sektoriuose. Didžiausias darbo užmokesčio atotrūkis 2012 m. buvo nustatytas finansinio tarpininkavimo rinkoje – jis sudarė net 40 proc. Santykinai mažesnis darbo užmokestis paskatina skurdo ir socialinės atskirties feminizacijos reiškinį.

14. Siekiant efektyviai spręsti susiklosčiusią lyčių asimetriją darbo rinkoje ir šalinti jos neigiamas pasekmes, **autorė siūlo remtis šiomis rekomendacijomis:**

- viena iš svarbiausių rekomendacijų, siekiant lygiavertės moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje, autorės požiūriu, yra **šeimos ir darbo derinimo modelio sukūrimas bei aktyvus jo taikymas praktikoje**. Tai galėtų būti LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos prerogatyva. Šio modelio pagrindiniai tikslai būtų skatinti lanksčių darbo formų plėtrą, tobulinti ir vystyti ikimokyklinio ugdymo įstaigų bei socialinių paslaugų šeimose globojamiems asmenims sistemą;

- viena iš pagrindinių priežasčių, lemiančių sudėtingesnę moterų padėtį darbo rinkoje, yra Lietuvoje vis dar vyraujantis patriarchalinis šeimos modelis, orientuotas į vyrą-aprūpintoją, o ne į du lygiaverčius maitintojus – vyrą ir moterį. Todėl dažnai moterims tenka dvigubas – darbuotojos ir namų šeimininkės krūvis. Šiuo atveju tikslinga būtų vyriausybės lygmeniu **užtikrinti visuomenės švietimo ir informavimo lyčių lygybės klausimais plėtrą, t.y. formuoti visuomenės kompetingumą lyčių aspektu** (angl. Gender Competence). Šiam tikslui įgyvendinti svarbu įpareigoti LR Švietimo ir mokslo bei LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijas, pasitelkti žiniasklaidos priemones (dienraščius, nacionalinį transliuotoją), kurti socialinę reklamą, internetines svetaines ir kt. Tikslinga rengti konferencijas, seminarus, organizuoti paskaitas, pasitelkiant lyčių lygybės ekspertus, moteris verslininkes ir politikėse;
- svarbu formuoti visuomenės suvokimą, kad galimybė derinti profesinį ir šeimos gyvenimą yra svarbi ne tik moterims, bet ir vyrams, nes tai didina darbo jėgos lankstumą, mažina darbuotojų įtampą ir emocinį stresą, gerina žmonių gyvenimo kokybę, leidžia sėkmingiau integruotis į darbo rinką ir išsilaikyti joje.

15. Moterų verslo analizė, atlikta mikroekonomikos valdymo kontekste, patvirtino ES mastu vyraujančią nuostatą, kad moterų verslas yra svarbus ekonominės plėtros veiksnys. Nepaisant to, sėkmingai moterų verslo plėtrai būdingi šie iššūkiai:

- verslininkės susiduria su specifiniais apribojimais ir kliūtimis, kurios dažniausiai kur kas mažiau paliečia vyrus verslininkus: tai kapitalo trūkumas, sąlygotas asimetriško (moterų nenaudai) prieinamumo prie ekonominių-finansinių išteklių; socialiniai trukdžiai, nulemti visuomenėje vyraujančių lyčių vaidmenų stereotipų; laiko stoka, kylanti dėl dvigubos moterų naštos (angl. Double Burden) derinant profesinį ir šeiminių gyvenimą, nepakankama kvalifikacija ir įgūdžių trūkumas bei kt. **Visa tai sąlygoja asimetriją verslo srityje lyčių aspektu: ribotą moterų verslo plėtrą ir nedidelę, palyginus su vyrų valdomu stambiuoju verslu, kurią pridėtinę vertę;**
- Lietuvoje, nepaisant deklaruojamo SVV aktualumo ir svarbos, susiduriama su tam tikrais sunkumais – SVV plėtojamas nepakankamai intensyviai, regioninė SVV plėtra pasižymi netolygumu ir darnos stoka.

16. Atliktas sociologinis moterų verslo konkurencingumo didinimo tyrimas atskleidė pagrindinius vyrų ir moterų verslo skirtumus, kurie iš esmės ir nulemia mažesnę moterų verslo konkurencingumą: sąlygoja skirtingas abiejų lyčių pajamas (moterų nenaudai) iš nuosavos veiklos, lemia žemesnę moterų statusą verslo pasaulyje:

- moterys dažniau steigia mažas ir vidutines įmones, o stambus verslas yra labiau vyrų veiklos sritis;
- privatizavimo procese Lietuvoje laimėjo vyrai – jie privatizavo stambų turimą ir verslą, o moterims buvo leista privatizuoti butus ir mažas patalpas;
- moterys lyginant su vyrais paprastai dirba mažesnio pelningumo versle, mažiau uždirba, turi mažiau nuosavybės, nekilnojamojo turto,
- moterys dažniausiai pradeda verslą tam, kas susikurtų darbo vietą – tai leidžia joms išbristi iš skurdo ir išgyventi; vyrai imasi verslo daugiausia siekdami praturtėti ir gyventi geriau;
- moterys dažniau nei vyrai susiduria su priešiška atmosfera verslo srityje – joms sunkiau prieiti prie informacijos apie rinkas ir finansines galimybes, sudėtingiau gauti banko kreditą, lengvatinį kreditą, valstybės užsakymus;

- moteriai sunkiau išsikvoti vadovaujamą poziciją, tačiau moterys gali sėkmingai vadovauti verslo įmonėms, įveikti aštrią konkurenciją, todėl moterų skaičius versle turėtų didėti.

17. Sociologinis tyrimas atskleidė Lietuvos verslininkių situaciją bei pagrindines verslo plėtros kliūtis prieš pasaulinę ekonomiką ir finansų krizę (2007 m.) ir pokriziniu laikotarpiu (2014 m.) bei įgalino atlikti moterų verslo padėties lyginamąją analizę šiuo laikotarpiu. **Nustatyti šie dinaminiai ir struktūriniai moterų verslo pokyčiai:**

- **ženkliai sumažėjo moterų-verslininkių, užsiimančių mažmeninės prekybos veikla** (10,5 proc. punktais). Tai sąlygojo didžiųjų prekybos tinklų (kaip taisyklė, valdomų vyrų) išgalėjimas Lietuvoje. Galima teigti, kad vyrai įėjo į „moterišką“ mažmeninės prekybos sritį ir sumažino moterų dalyvavimo joje galimybes;
- **Lietuvos verslo moterys pasaulinės krizės akivaizdoje sugebėjo mobilizuotis ir daugelis jų pakeitė savo veiklos sritis** (padaugėjo verslininkių švietimo ir mokslinės veiklos, gamybos ir pramonės, kaimo turizmo srityse). Tai byloja apie verslininkių lankstumą, gebėjimą prisitaikyti ir atlaikyti išorės sunkumus bei paneigia stereotipines nuostatas apie tariamą moterų nesugebėjimą prilygti vyrams verslo srityje;
- **kinta moterų motyvai pradėti verslą:** didėja moterų dalis, siekiančių versle realizuoti savo potencialą. Tai rodo didėjančią moterų savivertę, kurią įtakoja jų išaugęs vaidmuo visuomeniniame, politiniame ir ekonominiame gyvenime. Taip pat auga moterų dalis, pradedanti verslą tam, kad aprūpintų vaikų ateitį ir galėtų lengviau derinti šeiminius įsipareigojimus su profesine veikla. Tai atskleidžia visuomenės socialinių problemų paaštrėjimą ir **suteikia moterų verslui ypatingą socialinės rūpybos aspektą bei lemia jo išskirtinumą;**
- **vis jaunesnės moterys (amžiaus grupės iki 25 m. ir 26-30 m.) pradeda savarakišką veiklą (verslą).** Tai byloja apie tendenciją, perimamą iš išsivysčiusių Europos valstybių, kuomet jaunos moterys neskuba kurti šeimos, o pirmiausia siekia įsitvirtinti darbo rinkoje ar (šiuo atveju) pradėti nuosavą verslą ir tuo pačiu susikurti darbo vietą sau bei kitiems;
- **mažėja moterų, įsitvirtinančių versle per itin trumpą laiką,** skaičius – šią tendenciją nulėmė pasaulinės krizės pasekmės, kuomet verslininkės susiduria su sumažėjusia perkamąja gyventojų galia, tolydžio augančia konkurencija, valstybės paramos SVV stoka;
- auga procentas moterų, kurių įmonių apyvarta yra didesnė nei 100 000 Lt. Tai byloja apie palankius pokyčius verslo aplinkoje moterų atžvilgiu, mažėjančius stereotipinius įsitikinimus apie tariamą moterų „nesugebėjimą“ pasiekti „vyriško“ lygmens verslo;
- didėja dalis moterų, kurios svarbiais verslo sėkmės veiksniais laiko profesionalumą, išsilavinimą ir žinias; produkcijos ir paslaugų kokybę, aukštą aptarnavimo lygį, gamybą ir inovacijas. Visa tai rodo Lietuvos verslininkių pažangą, jų augantį profesionalumą, galimybę prisitaikyti prie sparčiai kintančių verslo aplinkos sąlygų, sugebėjimą atlaikyti konkurenciją ir perimti geriausią ES šalių patirtį;
- pagrindinėmis kliūtimis verslui plėtoti Lietuvoje respondentės laiko didelę mokesčių našta ir nepakankamą valstybės paramą SVV, netobulus įstatymus, didelę biurokratiją bei kvalifikuoto personalo stoką. Kai kurias moterų verslo plėtros kliūtis 2014 m. respondentės įvertino dar nepalankiau nei 2007 m.: tai žema gyventojų

perkamoji galia, didelė konkurencija, vietinės rinkos ribotumas ir sunkiai prognozuojama prekių bei paslaugų paklausa. Tai yra pastarosios pasaulinės ekonomikos ir finansų krizės nulemtos pasekmės.

18. Lietuvos moterų kūrybiškumas ir verslo potencialas yra užslėptas ekonomikos augimo ir naujų darbo vietų kūrimo šaltinis. ES mastu moterų verslas yra laikomas vienu iš būdų, siekiant likviduoti pasaulinės ekonomikos ir finansų krizės pasekmes bei siekiant strategijos Europa 2020 tikslų užimtumo didinimo srityje. Moterų verslas kuria naujas darbo vietas, integruoja moteris į darbo rinką, pagerina jų ekonominį ir socialinį statusą, teikia naujoves ir tokiu būdu įneša savo indėlį į ekonomikos augimą. Didėjantis moterų lyginamasis svoris versle palankiai įtakoja ir kitų socialinių-ekonominių problemų sprendimą: sukuriamos pajamos ne tik pačioms verslininkėms, bet ir kitiems darbuotojams, o tai savo ruožtu palankiai veikia gyventojų mokią paklausą, jų gyvenimo lygį ir didina mokesťines biudžeto įplaukas. Siekiant pagerinti moterų verslo sąlygas ir atsižvelgiant į tai, kad verslo efektyvumo skatinimas yra neatsiejama valstybės ekonomikos plėtros sąlyga, autorė siūlo atsižvelgti į šias **moterų verslo skatinimo ir rėmimo rekomendacijas**:

- remiantis tuo, kad Lietuvoje veikiančioms valstybinėms verslumo (tame tarpe ir moterų) skatinimo programoms bei priemonėms yra būdingas deklaratyvus ir fragmentiškas pobūdis, svarbu aktyviai įgyvendinti *de facto* šias programas ir priemones. Už tai turėtų būti atsakingos LR ūkio ir LR finansų ministerijos;
- teikti valstybinę paramą moterų verslui (lengvatos mokesčių srityje bei mokesčių lengvatos pradedančiosioms verslininkėms; nekilnojamojo turto mokesčio lengvatos);
- sudaryti galimybes moterims gauti banko kreditus lengvatinėmis sąlygomis;
- moterims verslininkėms organizuoti mokymus, kursus, seminarus, taikyti verslo konsultacijų lengvatas;
- plėtoti bendradarbiavimo ir savitarpio pagalbą tarp verslininkių (neformalus verslininkių susitikimai, ryšių užmezgimas ir kt.);
- teikti konkrečias rekomendacijas savivaldybių ir jų padalinių, darbo biržų specialistams, siekiant sukurti geresnę moterų verslo infrastruktūrą.

LITERATŪROS IR KITŲ ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Apps P. (2004). Gender, Time Use, and Models of the Household. Gender Division, Poverty Reduction and Economic Management Network. The World Bank.
2. A Taste of Success: Examples of the Budget Work of NGOs. The International Budget Project. (2000). Center on Budget and Policy Priorities. Washington, DC.
3. Åseskog, B., Ed. Shirin, M.R. (2003). National Machinery for Gender Equality in Sweden and other Nordic Countries. Mainstreaming gender, democratizing the state / Institutional Mechanisms for the Advancement of Women. Manchester University Press.
4. Bagdonas, A., Lazutka, R., Vareikytė, A., Žalimienė, L. (2007). Skirtingi, bet lygūs visuomenėje ir darbuotėje. VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
5. Bakker, I. (1994). The Strategic Silence (Gender and Economic Policy). Ottawa (Canada): The North –South Institute.
6. Beneria L., Savitri, B. (1999). Gender and Poverty: An Analysis for Action. Gender and Development Monograph Series #2. N.Y.: UNDP.
7. Budlender, D. (2000). A Review of Gender Responsive Budget Initiatives. A report of a global assessment commissioned by the Commonwealth Secretariat. Community Agency for Social Enquiry (CASE). Johannesburg, South Africa. Mimeo.
8. Budlender, D. (2001). Review of Gender Budget Initiatives. London: Community Agency for Social Enquiry.
9. Budlender, D., Hewitt, G. (2002). Gender Budgets Make More Cents: Country Studies and More Practice. The Commonwealth Secretariat. ISBN: 0-85092-734-X.
10. Budlender, D., Sharp, R., Allen, K. (1998). How to do a gender-sensitive budget analysis: Contemporary research and practice. Australian Agency for International Development, Canberra and the Commonwealth Secretariat, London.
11. Cagatay, N. (1998). Engendering Macroeconomics and Macroeconomic Policies. United Nations Development Programme, WP 6.
12. Castles, F., Mitchel, D. (1993). Worlds of Welfare and Families of Nations. Francis Castles (ed.), Families of Nations: Patterns of Public Policy in Western Democracies. Aldershot, Dartmouth: 93–128.
13. Chrystalla A. Ellina, (2003). Promoting Women's Rights: the Politics of Gender in the European Union. New York: Routledge.
14. Čiburienė, J., Guščinskienė, J. (2009). Jaunimo verslumas: lyčių aspektas. Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos, Nr.1(14).
15. Daly, M. (2000). The Gender Division of Welfare. The Impact of the British and German Welfare States. Cambridge University Press, Cambridge.
16. Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 2000-2006. Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius, 2007. ISSN 1648-5157.
17. Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 2003-2007. Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius, 2008. ISSN 1648-5157.
18. Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 2009. Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius, 2010. ISSN 2029-3712.

19. Dromantaitė-Stancikienė, A., Gineitienė, Z. (2010). Moterų padėtis Lietuvoje siekiant karjeros. Socialinių mokslų studijos. Mykolo Romerio universitetas. ISSN 2029-2236.
20. Dromantaitė-Stancikienė, A. (2011). Subalansuotas lyčių atstovavimas siekiant profesinės karjeros. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas (03 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
21. Dromantienė, L. (2003). Lyčių lygybės politika Europos Sąjungoje // Socialinis darbas, Nr. 1 (3), Lietuvos teisės universitetas.
22. Dromantienė, L. (2008). Socialinės Europos kūrimas. Vilnius. ISBN 978-9955-19-080-6.
23. Duncan, S. (1996). The Diverse Worlds of European Patriarchy. Garcia-Ramon M. D., Monk J. (ed.). Women of European Union. The Politics of Work and Daily Life. Routledge, London and New York.
24. Elson, D., Cagatay, N. Engendering Macroeconomic Policy and Budgets for Sustainable Human Development. Paper presented at the First Global Forum on Human Development, 29-31 July 1999. UNDP, New York.
25. Elson, D. (1999). Gender Budget Initiative. Gender and Youth Affairs Division Background Papers. Commonwealth Secretariat: London.
26. Elson, D. (2001). Gender Responsive Budget Initiation. University of Essex.
27. Elson, D., Evers, B., Gideon, J. (1997). Gender Aware Country Economic Reports: Concepts and Sources. Genecon Unit, Graduate School of Social Sciences, Manchester University Press.
28. Esping-Andersen, G. (1999). Social Foundations of Postindustrial Economies. Oxford University Press, Oxford and New York.
29. Esping-Andersen, G. (1996). Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies, Sage Publications. London.
30. Fischer, S. (1993). The Role of Macroeconomic Factors in Growth. Journal of Monetary Economics, December, (32): 485-512.
31. Gečienė, I. (2008). Lyčių vaidmenų stereotipai užimtumo srityje. Vilnius: Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras. 39 p. ISBN 978-9955-33-179-7.
32. Gender, Employment and the Informal Economy: Glossary of Terms. (2009). International Labour Organization, Regional Office for Arab States. Centre of Arab Women for Training and Research, ILO.
33. Gender Mainstreaming in Local Economic Development Strategies: A Guide. (2010). ILO Bureau for Gender Equality. LED programme. ILO, Geneva.
34. GERA Programme (2003). Agricultural Trade Liberalisation Fails Rural Women. Policy Brief, Accra: GERA Programme Phase II/Third World Network –Africa.
35. Giddens, A. (1992). The Transformation of Intimacy: sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies. Cambridge: Polity Press.
36. Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2007. Lietuvos statistikos departamentas, Vilnius, 2008. ISSN 1822-3427.
37. Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2011. Lietuvos statistikos departamentas, Vilnius, 2012.
38. Griškevičienė, D. (2006). Žmogiškųjų išteklių valdymas šalies ūkyje ir transporto sektoriuje. Vilnius: Technika.

39. Gustafsson, B., Uuistalo, H. (1990). *Income Distribution and Redistribution During Two Decades: Experiences from Finland and Sweden*. Person, I. 8 red. *Generating Equality in the Welfare State. The Swedish Experience*. Norwegian University Press, Oslo.
40. Guščinskienė, J., Čiburienė, J. (2009). Lietuvos moterų verslumo galimybių kaita integracijos į Europos Sąjungą sąlygomis. *Ekonomika ir vadyba*, Kaunas: Technologija, Nr. 14, p. 772–779. ISSN 1822-6515.
41. Hirdman, Y. (1994). *From Possibility to Problem? Gender Conflict in the Welfare State – The Swedish Model*. Research report No 3. The Swedish Center for Working Life. Stockholm.
42. Jacobs, J.A. (1995). *Gender Inequality at Work*. (Ed.), Sage Publications.
43. Jacobsen, J. P. (1994). *The Economics of Gender*. Cambridge, Massachusetts, USA; Oxford, UK: BLACKWELL.
44. Jakštienė, S., Beržinskienė, D. (2011). Darbo rinkos segmentų klasifikavimo modelis. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, Nr. 2 (22), p. 44–54. ISSN 1648-9098.
45. Jankauskaitė, M. (1999). Moteriškumo erdvės dimensijos. Moterys: tapatumo paieškos. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, p. 9–23.
46. Jankauskaitė, M., Mackevičiūtė, I. (2005). Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės? Vilnius: Lygių galimybių plėtros centras.
47. Jurčukonytė, Agnė. Lyčių lygybės politikos įgyvendinimas aukštajame moksle: akademinės bendruomenės pasipriešinimas pokyčiams // *Societal innovations for global growth: research papers = Socialinės inovacijos globaliai plėtrai*. 2012, 1(1): 1042-1054.
48. Kanopienė, V. (1997). Men and women in the Lithuanian labor market. Vilnius, “*Revue Baltique*”, No 10.
49. Kanopienė, V. (2005). Moterų užimtumas Lietuvoje: galimybių darbo rinkoje įvertinimas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas (apžvalga habilituoto daktaro disertacijos laipsniui įgyti).
50. Kanopienė, V. (2005). Moterų užimtumas Lietuvoje: ES kontekstas. *Socialinis darbas*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Nr. 4(2), p. 5–11. ISSN 16-48-47-82 26.
51. Kanopienė, V. (2006). Lyčių ekonominiai vaidmenys. Lyčių studijos ir tyrimai, Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras, Šiaulių universiteto Lyčių studijų centras, Šiaulių universiteto leidykla, p. 38–44. ISSN 1822-6310.
52. Kiaušienė, I. (2011). Lyčių dalyvavimo darbo rinkoje įvertinimas. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, ekonomika (04 S). Vilnius: Vilniaus universitetas.
53. Kimmel, M.S. (2004). *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.
54. Kulčinskaja, M. (2002). Švedija. Mítai ir tikrovė.
55. Leinartė, D. (2006). *Gender Mainstreaming: In-depth study of Lithuania*, in *Gender Mainstreaming in the EU Member States. Progress, Obstacles and Experiences at Governmental Level*. G. Sterner and H. Biller, (ed.). Ministry of Integration and Gender Equality, Sweden, pp. 1-38.
56. Leinartė, D. (2008). *Gender Mainstreaming in Social Inclusion Policies in Lithuania, in Between Success and Disappointment*. S. Baer and M. Hoheisel (ed.), USP-Publishing, pp. 143-160.
57. Lewis J. Introduction: Women, Work, Family and Social Policies in Europe. Lewis J. (red) *Women and Social Policies in Europe. Work, Family and the State*. Elgar E., Cheltenham, 1993.

58. Lietuvos statistikos metraštis. Visi 1999-2013 m. leidimai. Vilnius, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
59. Lyčių aspektas naudojant struktūrines lėšas: tyrimas. (2007). Europos Parlamento politikos skyrius. Struktūrinė ir sanglaudos politika. Regioninė plėtra. Briuselis, Europos Parlamentas.
60. Lyčių lygybė: ekonomikos augimo ir užimtumo didinimas. Europos Tarybos išvados. 2980-asis Užimtumo, socialinės politikos, sveikatos ir vartotojų reikalų tarybos posėdis, 2009-11-30.
61. Lyčių lygybės skatinimas moksle. (2012). BASNET forumas. LYMOS projekto rezultatai, Vilnius.
62. Mackevičiūtė, I., Vengalė, L. (2007). Lygybė ir įvairovė darbo vietoje: lygių galimybių politikos apžvalga ir teisinės rekomendacijos. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos leidinys. ISBN 978-9955-9971-1-5.
63. Maslauskaitė, A. (2005). Lietuvos šeima: tarp rinkos ir politikos. Demokratinės politikos institutas. ISBN 9955-9511-4-1.
64. McCaffery E. (1997). Taxing Women. Chicago: University of Chicago Press.
65. Mokslo darbuotojai ir jų veikla 2010. Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius, 2011. ISSN 2029-5898.
66. Moser, C. (2002). Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training. Routledge. ISBN 0-203-41194-3.
67. Moterys ir vyrai Lietuvoje (2003, 2005, 2006, 2007, 2010, 2011 m. leidiniai). Lietuvos statistikos departamentas, Vilnius.
68. Moterys ir vyrai Lietuvos visuomenėje – 2009: moterų ir vyrų padėties pokyčių visose srityse išplėstinis tyrimas ir vertinimas. Tyrimo ataskaita. Moterų informacijos centras. Vilnius, 2009.
69. Namų ūkių biudžetai 2012. Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius, 2013. ISSN 2335-2361.
70. Nauja socialinės sanglaudos strategija. Europos Taryba, 2004.
71. Nelson, J. (1996). Feminist Theory and the Income Tax. In Julia Nelson. Feminism, Objectivity and Economic. London, Routledge.
72. Neuhold, B. (2002). Observations and Demands from a Gender Perspective. United Nations Conference on „Financing for Development”.
73. Newman, C. (2002). Gender, Time Use and Change: The Impact of the Cut Flower Industry in Ecuador, World Bank Economic Review.
74. Orloff, A. (1993). Gender and the Social Rights of Citizenship. American Sociological Review.
75. Pearson J. C. Gender and Communication. 2nd ed. Wm. C. Brown Publishers, 1991.
76. Pierson P. The New Politics of Welfare State, World Politics, 1996.
77. Purvaneckienė, G. (1997). Problems of Gender Equality in the Political Life of Lithuania. Leidinys “The Role of Social Sciences in the Development of Education, Business and Government Entering the 21st Century”. Vilnius: Vilniaus universitetas.
78. Purvaneckienė, G. (1999). Moterys Lietuvos visuomenėje. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. Vilnius.

79. Purvaneckienė, G. (1999). Prievarta prieš moteris: tyrimas. *Baltic Surveys*, 1997-1998.
80. Rakauskienė, O.G. (2006). Valstybės ekonominė politika. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
81. Rakauskienė, O.G. (2005). Genderinė asimetrija Lietuvos makroekonomikoje. Viešoji politika lyčių lygybės aspektu. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas,
82. Rakauskienė, O.G. (2002). Makroekonominė politika: genderinis požiūris. Viešoji politika ir administravimas, Nr.3.
83. Rakauskienė, O.G., Makauskaitė, I. (2004). Lietuvos makroekonomikos pasiekimai ir valstybės pajamų didinimo problema. Viešoji politika ir administravimas, Nr.7.
84. Rakauskienė, O.G. (1998). Gyventojų santaupų problema: mikro- ir makroaspektais. Pinigų studijos, Nr.4.
85. Rakauskienė, O.G., Chlivickas, E. (2007). Public finance of Lithuania: gender perspective. *Journal of Business Economics and Management*, vol. 8, no. 1.
86. Rakauskienė, O.G., Chlivickas E., Bikas, E., Lisauskaitė, V. (2007). Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje. Vilnius: Lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos institutas, Mykolo Romerio universitetas, Finansų ministerijos mokymo centras.
87. Rakauskienė, O.G.; Krinickienė, E. (2009). Lyčiai jautraus biudžeto koncepcija ir jo formavimo prielaidos Lietuvoje. Socialinių mokslų studijos: mokslo darbai, 1(1), p. 223-243. Mykolo Romerio universitetas, ISSN 2029-2236 (print).
88. Rakauskienė, O.G.; Krinickienė, E. (2012). Foreign Trade Policy: Gender Aspect. *Intelektinė ekonomika / Intellectual Economics*, Vol. 6, No. 3 (15), p. 341-354. ISSN 1822-8011 (print).
89. Rakauskienė, O.G., Lisauskaitė, V. (2008). Lyčių aspekto integravimas į biudžetą. Lygių galimybių plėtros centras.
90. Rakauskienė, O.G.; Lisauskaitė, V. (2005). Lyčių lygių galimybių modelis Švedijos ekonomikoje: gairės Lietuvai. Viešoji politika ir administravimas, Nr. 12, p. 46-68. ISSN 1648-2603.
91. Randriamaro, Z. (2001). Financing for the Poor and Women: A Policy Critique. In: B. Herman, F. Pietracci and K. Sharma (eds). *Financing for Development: Proposals from Business and Civil Society*. New York: United Nations University Press.
92. Randriamaro, Z. (2006). Gender and Trade. Overview Report. IDS/BRIDGE, Brighton.
93. Reeves, H., Baden, S. (2000). Gender and Development: Concepts and Definitions. Bridge (development-gender). Institute of Development studies, University of Sussex. ISBN 1 85864 381 3.
94. Reingardienė, J. (2004 a). Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje. Mokomoji knyga. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
95. Reingardienė, J. (2004 b). Europos lyčių lygybės strategija: kintančios lyčių politikos privalumai ir grėsmės. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Nr. 3, p. 13-27. ISSN 1392-3358.
96. Reingardienė, J. (2004 c) Moterų karjeros ir šeimos dilemos. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, Nr. 1, p. 59–72. ISSN 1392-3358.
97. Report on Equality between women and men, 2010. (December 2009). European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit G.1.

98. Rhodes, M. (1996). Globalization and West European Welfare States: a Critical review of Recent Debates. *Journal of European Social Policy*, 6 (4): 305–27.
99. Римащевская Н. М. (2003). Человек и реформы. Секреты выживания. Москва, РАН.
100. Rubery, J., Smith, M. and Fagan, C. (1998). National Working Time Regimes and Equal Opportunities. *Feminist Economics* 4 (1).
101. Ржаницына Л.С. (2002). Гендерный бюджет. Первый опыт в России. [Rzanitsina L.C. Gender Budgeting. The First Experience in Russia]. Москва: Гелиос АРБ.
102. Sachs, J., Warner, A. (1995). Economic Reform and the Process of Global Integration. *Brookings Papers on Economic Activity*, (1): 1-118.
103. Sainsbury, D. (1994). *Gendering Welfare States*. Sage, London.
104. Sainsbury, D. (1996). *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge University Press.
105. Sen, G. (1996). Gender, Markets and State: A Selected Review and Research Agenda. *World Development*. Vol. 24, No 5.
106. Shirin, M. R. (2002). *Gender and the Political Economy of Development*. Cambridge, UK, Blackwell Publishers.
107. Stankūnienė V., Jasilionienė A., Jančaitytė R. (2005). Šeima, vaikai, šeimos politika: modernėjimo prieštaros. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
108. Struktūrinių fondų panaudojimo poveikis lyčių lygybės politikos įtvirtinimui Lietuvoje, siekiant Europos Sąjungos lyčių lygybės strateginių tikslų: tyrimo ataskaita. (2008). LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija.
109. Šidlauskienė, V., Eitutytė, D. (2004). Lyčių lygybės strategijos diegimo įvertinimas Europos bendrijos profesinio ir tęstinio mokymo institucijose. *Sociologija*. Mintis ir veiksmas, Nr. 3, p. 88–94. ISSN 1392-3358.
110. Šidlauskienė, V. (2010). Ką atskleidžia moterų ir vyrų lygybės įmonėje vertinimas? Kaip priimti lyčių lygybės iššūkius darbovietėje? // *Lyčių studijos ir tyrimai / Šiaulių universitetas*. ISSN 1822-6310. 2010(8), p. 32-50.
111. *The Economics of Equal Opportunities*. Edited by Humphries J., Rubery J. University of Cambridge, 1995.
112. *Trade, Sustainable Development and Gender*. United Nations Conference in Trade and Sustainable Development. N.Y. - Geneva: UN. 1999.
113. Ūkio subjektai. Pagrindiniai duomenys 2011. (2012). Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius.
114. Ūkio subjektai. Pagrindiniai duomenys 2012. (2013). Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius. ISSN 2029-3690.
115. Valickas, A., Rosinaitė, V., Antanaitytė, N., Grakauskas, Ž. (2008). Karjeros planavimo vadovas studentui. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
116. Vander Stichele, M. (1998). *Gender, Trade and the WTO: A Ghana Case Study*. Brussels: Informal Working Group on Gender and Trade.
117. Viešojoji politika lyčių lygybės aspektu. (2005). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
118. Žalėnienė, I., Rakauskienė, O., Grigolovičienė, D. Gender Equality in the Lithuanian System of Education and Science. *European Scientific Journal*, June 2013. Vol. 9, No. 17.
119. Williams, M. (1996). Trade Liberalisation Society and the Environment. *Ecumenical Review*, Vol. 48, No 3.

120. Williams, M. (2003). Gender Mainstreaming in the Multilateral Trading System: A handbook for policy-makers and other stakeholders. London: Commonwealth Secretariat.
121. Women and Men in Leadership Positions in the European Union 2013: A Review of the Situation and recent progress. European Commission.

Šaltiniai internete:

122. ABC of women workers' rights and gender equality. (2000). ILO. Geneva, International Labour Office. Prieiga per internetą: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_087314.pdf>. [žiūrėta 2010-06-17].
123. Åkerblom, A. Gender Mainstreaming in Local Communities: the Case of Sweden, March 2004. Prieiga per internetą: <http://www.europamet.org/conference2004/papers/I5_Akerblom.pdf>. [žiūrėta 2008-01-07].
124. Almost a third of women and 5 % of men having a young child worked part-time in 2011. Eurostat newsrelease 37/2013 - 7 March 2013. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-07032013-AP/EN/3-07032013-AP-EN.PDF>. [žiūrėta 2013-06-19].
125. Arab Human Development Report 2002. United Nations Development Programme (UNDP), Arab Fund for Economic and Social Development. Creating Opportunities for Future Generations. New York. Prieiga per internetą: <<http://www.arab-hdr.org/publications/other/ahdr/ahdr2002e.pdf>>. [žiūrėta 2012-02-27].
126. Baden, S. (1998). Gender Issues in Agricultural Liberalisation [interaktyvus]. BRIDGE Report No 41, Brighton: Institute of Development Studies. Prieiga per internetą: <<http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/re41c.pdf>> [žiūrėta 2012-03-09].
127. Baden, S. (1996). Gender Issues in Financial Liberalisation and Financial Sector Reform. Topic paper prepared for Directorate General for Development (DGVIII) of the European Commission. BRIDGE (development - gender) Institute of Development Studies University of Sussex. Prieiga per internetą: <<http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/re39c.pdf>> [žiūrėta 2007-07-07].
128. Baden, S. (2002). Trade Policy, Retail Markets and Value Chain Restructuring in the EU Clothing Sector [interaktyvus]. Poverty Research Unit at Sussex, Working Paper No 9. Brighton, University of Sussex. Prieiga per internetą: <<http://www.sussex.ac.uk/Units/PRU/wps/wp9.pdf>>. [žiūrėta 2012-02-25].
129. Balandynowicz-Panfil, K., Opacka, U. (2005). Gdansk Gender Budget Initiative. In The Network of East-West Women NEWW Polska. Prieiga per internetą: <<http://www.neww.org.pl>> [žiūrėta 2008-11-03].
130. Balmori, H.H. (2003). Gender and Budgets: Overview Report. In Bridge (Development-Gender). Prieiga per internetą: <<http://www.ids.ac.uk/bridge/>>. [žiūrėta 2008-11-12].
131. Barro, R.J. (1996). Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study. NBER, Cambridge. Prieiga per internetą: <http://www.nber.org/papers/w5698.pdf?new_window=1>. [žiūrėta 2012-03-07].
132. Ben-David, D., Nordstrom, H., Winters, L.A. (1999). Trade, Income Disparity and Poverty. Special Studies. World Trade Organization. Prieiga per internetą: <www.wto.org/english/res_e/booksp_e/special_study_5_e.pdf>. [žiūrėta 2012-02-15].
133. Beneria, L., Lind, A. (1995). Engendering International Trade: Concepts, Policy and Action. GSD Working Paper Series No. 5. Prieiga per internetą: <<http://www.iiav.nl/publications/1995/EngenderingInternationalTrade.PDF>>. [žiūrėta 2010-06-17].

134. Bilateral agreements imposing TRIPS-plus intellectual property rights on biodiversity in developing countries. (2004). GRAIN. Prieiga per internetą: <www.grain.org>. [žiūrėta 2010-07-07].
135. Budlender, D., Hewitt, G. (2003). Engendering Budgets. A Practitioners Guide to Understanding and Implementing Gender Responsive Budgets. Commonwealth Secretariat, Gender Section, United Kingdom. Prieiga per internetą: <http://internationalbudget.org/wp-content/uploads/2011/01/Engendering_Budgets_final_doc.pdf>. [žiūrėta 2011-07-27].
136. Budlender, D., Elson, D., Hewitt, G., Mukhopadhyay, T. (2002). Gender Budgets Make Cents: Understanding Gender Responsive Budgets. London: The Common Wealth's Secretariat. Prieiga per internetą: <<http://www.internationalbudget.org/resources/library/GBMC.pdf>>. [žiūrėta 2008-11-03].
137. Cagatay, N., Keklik, M., Lal, R., Lang, J. (2000). Budgets As If People Mattered: Democratizing Macroeconomic Policies. UNDP SEPED Conference Paper Series #4. Prieiga per internetą: <<http://www.undp.org/seped/publications/budgcts.pdf>>. [žiūrėta 2009-02-11].
138. Cagatay, N. Trade, Gender and Poverty. (2001). New York, United Nations Development Programme (UNDP). Prieiga per internetą: <[http://lnweb90.worldbank.org/Caw/CawDocLib.nsf/0/8FD3D335B5FADB8685256CC50070390D/\\$file/trade,+gender+and+poverty.pdf](http://lnweb90.worldbank.org/Caw/CawDocLib.nsf/0/8FD3D335B5FADB8685256CC50070390D/$file/trade,+gender+and+poverty.pdf)>. [žiūrėta 2010-03-01].
139. Carr, M. (editor). (2004). Chains of Fortune. Linking Women Producers and Workers with Global Markets. London, Commonwealth Secretariat. Prieiga per internetą: <<http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Carr-ChainsofFortune.pdf>>. [žiūrėta 2009-03-07].
140. Convention of the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). Jungtinių Tautų interneto puslapis. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>>. [žiūrėta 2011-05-07].
141. Dahlerup D. (Ed) (2006). Women, Quotas and Politics. London, New York: Routledge. Prieiga per internetą: <<http://www.amazon.com/Quotas-Politics-Routledge-Research-Comparative/dp/0415429684>>. [žiūrėta 2008-05-02].
142. Didesnė lyčių lygybė skatina ekonomikos augimą. EK pranešimas spaudai IP/12/371. Briuselis, 2012-04-16. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-371_lt.htm>. [žiūrėta 2012-07-07].
143. Dohos mandatas. Prieiga per internetą: <http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/td500_Add_1en.pdf>. [žiūrėta 2012-02-27].
144. Dollar, D., Gatti, R. (1999). Gender Inequality, Income and Growth: Are Good Times Good for Women, Policy Research Report on Gender and Development, Working Paper Series No 1. Washington D.C., World Bank. Prieiga per internetą: <<http://darp.lse.ac.uk/frankweb/courses/EC501/DG.pdf>>. [žiūrėta 2012-02-17].
145. Edwards, S. Openness, Trade Liberalization and Growth in Developing Countries. Journal of Economic Literature 31 No 3: 1358-93, September 1993. Prieiga per internetą: <<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2728244?uid=3738480&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=55849631403>>. [žiūrėta 2012-03-11].
146. Effectiveness of Institutional Mechanisms for the Advancement of Gender Equality: Review of the implementation of the Beijing Platform for Action in the EU Member States.

- Report. (2014). European Institute for Gender Equality. Prieiga per internetą: <http://eige.europa.eu/sites/default/files/MH0213481ENC_0.pdf>. [žiūrėta 2014-04-27].
147. Encouraging women entrepreneurs. (2013). European Commission Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/women/index_en.htm>. [žiūrėta 2014-02-29].
148. Engendering Development. Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice. A World Bank Policy Research Report. (2001). Oxford University Press. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. Prieiga per internetą: <http://siteresources.worldbank.org/PGLP/Resources/Engendering_Development.pdf>. [žiūrėta 2011-03-07].
149. Entrepreneurship 2020 Action Plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe. European Commission. Brussels, 9.1.2013 COM(2012) 795 final. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF>>. [žiūrėta 2014-02-29].
150. ERPF. Fondai. Regioninė politika. Europos Komisija. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/regional_policy/thefunds/regional/index_lt.cfm>. [žiūrėta 2013-05-02].
151. ESF – Europos socialinis fondas. Užimtumas, socialiniai reikalai ir įtrauktis. Europos Komisija. Prieiga per internetą: <<http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=35&langId=lt>>. [žiūrėta 2014-02-29].
152. Europos Komisija stiprina ryžtą siekti moterų ir vyrų lygybės. EK pranešimas spaudai IP/10/237. Briuselis, 2010-03-05. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-10-237_lt.htm?locale=fr>. [žiūrėta 2012-06-07].
153. Europos lyčių lygybės instituto interneto svetainė. Prieiga per internetą: <<http://www.eige.europa.eu>>. [žiūrėta 2012-01-07, 2012-09-12, 2014-02-29].
154. Europos Sąjungos lyčių lygybės įstatymas (2008). Liuksemburgas: Europos Bendrijų oficialiųjų leidinių biuras. Prieiga per internetą: <<http://ec.europa.eu/social/search.jsp?langId=lt&menuType=basic>>. [žiūrėta 2012-09-12].
155. Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos (2008/C 115/01). Prieiga per internetą: <http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/fxac08115ltc_002.pdf>. [žiūrėta 2009-12-27].
156. Europos socialinė chartija (pataisyta), 1996-05-03. Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=42260&Condition2=>><<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:348E:0011:0014:LT:PDF>>. [žiūrėta 2008-08-21].
157. Europos Parlamento rezoliucija dėl Smulkiojo verslo akto (2008/2237(INI)) (2010/C 87 E/11), 2009 m. kovo 10 d. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009IP0100&qid=1398494173153&from=LT>>. [žiūrėta 2014-02-29].
158. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija valstybėms narėms dėl lyčių aspekto integravimo Nr.R(98)14. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1497046&SecMode=1&DocId=491098&Usage=2>>. [žiūrėta 2008-08-21].
159. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija valstybėms narėms dėl lyčių lygybės standartų ir mechanizmų CM/Rec(2007)17. Prieiga per internetą: <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec\(2007\)17&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&B](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec(2007)17&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&B)>

ackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75> [žiūrėta 2012-09-12].

160. EQUAL lyčių lygių galimybių integravimo vadovas. (2004). Europos Komisija. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/data/document/gendermain_lt.pdf>. [žiūrėta 2007-11-27].
161. Europos lyčių lygybės paktas (2011-2020). Prieiga per internetą: <[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011XG0525\(01\)&qid=1399625183784&from=LT](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011XG0525(01)&qid=1399625183784&from=LT)>. [žiūrėta 2012-01-07].
162. Europos lyčių lygybės instituto 2012 m. veiklos ataskaita. (2013). Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras. [žiūrėta 2014-02-29].
163. Europos Parlamento Moterų teisių ir lyčių lygybės komiteto nuomonė, pateikta Ekonomikos ir pinigų politikos komitetui dėl Europos ekonominės politikos koordinavimo semestro (2011/2071(INI)). 2011-07-14. Prieiga per internetą: <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/femm/ad/872/872742/872742lt.pdf>. [žiūrėta 2012-01-07].
164. Europos Sąjungos sutartis (Mastrichto sutartis). Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=32156&p_query=&p_tr2=2>. [žiūrėta 2007-11-27].
165. Europos žmogaus teisių konvencija. Roma, 1950-11-04. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EBDFB6BB-2A0E-48D0-935F-43AFC0A961C7/0/LIT_CONV.pdf>. [žiūrėta 2008-08-21].
166. EUROSTAT. Statistics database. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database>. [žiūrėta 2011-06-12; 2012-01-07; 2013-05-02].
167. Female Entrepreneurship: Program Guidelines and Case Studies. (2013). World Bank. Prieiga per internetą: <<http://siteresources.worldbank.org/EXTGENDER/Resources/FemaleEntrepreneurshipResourcePoint041113.pdf>>. [žiūrėta 2013-05-02].
168. Gender Budgeting. An overview by the European Women's Lobby. (2004). Prieiga per internetą: <http://www.womenlobby.org/SiteResources/data/MediaArchive/policies/gender%20equality/Gender_en.pdf>. [žiūrėta 2008-12-12].
169. Gender and Trade: A conceptual note. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). 15 July 2003. Prieiga per internetą: <http://www.unctad.org/sections/wcmu/docs/EDM_UNCTAD_XI_0003_en.pdf>. [žiūrėta 2012-02-15].
170. Gender, Employment and the Informal Economy. Glossary of Terms. International Labour Organization Regional Office for Arab States. Centre of Arab Women for Training and Research. ILO, 2009. Prieiga per internetą: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---arabstates/---ro-beirut/documents/publication/wcms_204008.pdf>. [žiūrėta 2012-01-07].
171. Gender Mainstreaming. Conceptual framework, methodology and presentation of good practices. (1998). Council of Europe, Strasbourg. Prieiga per internetą: <http://www.gendermainstreaming-planungstool.at/_lccms_/downloadarchive/00003/Europarat.pdf>. [žiūrėta 2007-11-27].
172. Gender Mainstreaming in Sweden. A Gender Equality Perspective in all policy areas. Fact Sheet. (1999). Ministry of Industry, Employment and Communications. Stockholm. Prieiga per internetą: <<http://www.government.se/content/1/c6/13/07/15/8a48ffb6.pdf>>. [žiūrėta 2012-01-07].

173. Gender Matters when We Talk about Trade. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) (Programme Promoting Gender Equality and Women's Rights). June, 2008. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd.org/dataoecd/47/40/44896305.pdf>>. [žiūrėta 2012-02-15].
174. Global Employment Trends for Women 2008: More women enter the workforce, but more than half of all working women are in vulnerable jobs. International Labour Organisation (ILO), 06 March, 2008. Prieiga per internetą: <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/press-and-media-centre/news/WCMS_091102/lang--en/index.htm>. [žiūrėta 2012-03-03].
175. Glossary of Gender Terms. Gender and Development: a Trainer's Manual. Pasaulio banko (angl. World Bank) interneto svetainė. Prieiga per internetą: <<http://info.worldbank.org/etools/docs/library/192862/introductorymaterials/Glossary.html>>. [žiūrėta 2012-01-07, 2012-09-12, 2014-02-29].
176. History of Gender Mainstreaming at international level and at EU level (2010). GenderKompetenzZentrum. Prieiga per internetą: <<http://www.genderkompetenz.info/eng/gender-competence-2003-2010/Gender%20Mainstreaming/Bases/history/international>>. [žiūrėta 2012-09-12].
177. Human Development Report (1995, 1999, 2000). (UNDP), New York: Oxford University Press. Prieiga per internetą: <<http://hdr.undp.org/en/reports/>>. [žiūrėta 2012-02-19].
178. Incorporating equal opportunities for women and men into all Community policies and activities. (1996). European Commission, COM(1996)67 final. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51996DC0067&from=EN>>. [žiūrėta 2007-11-27].
179. Increased Women's Political Participation Still Dependent on Quotas, 2012 Elections Show. Press Release, Inter-Parliamentary Union. Ženeva, 2013-03-05. Prieiga per internetą: <<http://www.ipu.org/press-e/pressrelease20130305.htm>>. [žiūrėta 2013-02-29].
180. Inter-parliamentary Union (liet. Tarpparlamentinės sąjungos) interneto svetainė. Prieiga per internetą: <www.ipu.org>. [žiūrėta 2008-11-03, 2011-03-12, 2012-02-07].
181. Investavimas į Europos ateitį. Penktoji ekonominės, socialinės ir teritorinės sanglaudos ataskaita. 2010 m. lapkričio mėn., Europos Komisija. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/5cr_lt.pdf>. [žiūrėta 2011-09-07].
182. Joekes, S. (1999). A gender-analytical perspective on trade and sustainable development. UNCTAD, Trade, sustainable development and gender, Geneva: UN Conference on Trade and Development. Prieiga per internetą: <http://www.unctad.org/en/docs/poedm_m78.en.pdf>. [žiūrėta 2012-03-07].
183. Jungtinių Tautų Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=25227&p_query=&p_tr2=>>. [žiūrėta 2007-11-27].
184. Kabeer, N. (2003). Gender Mainstreaming in Poverty Eradication and the Millennium Development Goals: A handbook for policy-makers and other stakeholders. London/Ottawa: Commonwealth Secretariat-International Development Research Centre. Prieiga per internetą: <http://www.thecommonwealth.org/shared_asp_files/uploadedfiles/%7Beeea4f53-90df-4498-9c58-73f273f1e5ee%7D_povertyeradication.pdf>. [žiūrėta 2012-03-03].

185. Klasen, S. (1999). Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence from Cross- country Regressions. Background Paper for Engendering Development, Washington D.C.: World Bank. Prieiga per internetą: <<http://siteresources.worldbank.org/INTGENDER/Resources/wp7.pdf>>. [žiūrėta 2012-03-01].
186. Komisijos komunikatas. 2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija. Europos Komisija. Briuselis, 3.3.2010 KOM(2010) 2020 galutinis. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/lietuva/documents/skelbimai/2020m_europa.pdf>. [žiūrėta 2012-01-07].
187. Konsoliduota Europos Bendrijos Steigimo sutartis. (2004-12-24). Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=49007&p_query=&ptr2=2>. [žiūrėta 2008-08-21].
188. Korinek, J. (2005). Trade and Gender: Issues and Interactions. Trade Policy Working Paper No. 24, OECD. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd.org/dataoecd/38/50/35770606.pdf>>. [žiūrėta 2012-02-15].
189. Lietuva dar nepasiekė pusiaukelės į lyčių lygybę. Lietuvos rytas, 2012-06-13. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/lietuva-dar-nepasieke-pusiaukeles-i-lyciu-lygybe.htm>>. [žiūrėta 2012-09-12].
190. Lietuvos makroekonomikos apžvalga (2013 m. gruodis). SEB, Nr. 54. Prieiga per internetą: <https://www.seb.lt/sites/default/files/web/document/lietuvas_makroekonomikos_apzvalga/lma54.pdf>. [žiūrėta 2013-12-31].
191. Lietuvos statistikos departamentas. Oficialiosios statistikos portalas. Prieiga per internetą: <<http://osp.stat.gov.lt>>. [žiūrėta 2011-06-12; 2012-01-07; 2013-05-02; 2014-02-07].
192. Lyčių aspekto integravimo vadovas. Užimtumo, socialinės įtraukties ir socialinės apsaugos politikos kryptys. (2008). Europos Komisija. Liuksemburgas: Europos Bendrijos oficialiųjų leidinių biuras. Prieiga per internetą: <<http://ec.europa.eu/social/keyDocuments.jsp?advSearchKey=Lyčių+aspekto+integravimo+vadovas&mode=advancedSubmit&langId=lt&search=Search>>. [žiūrėta 2011-09-07].
193. Lyčių lygybės vadovas savivaldos institucijoms. (2008). Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Prieiga per internetą: <<http://www.lygybe.lt/lt/tarnybos-leidiniai.html>>. [žiūrėta 2013-05-30].
194. Lyčių lygybė: politikos, teorijos, strategijos. (2012). Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Prieiga per internetą: <<http://www.lygybe.lt/lt/tarnybos-leidiniai.html>>. [žiūrėta 2013-05-30].
195. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos metinės ataskaitos (nuo 1999 iki 2013 m.). Prieiga per internetą: <<http://www.lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>>. [žiūrėta 2008-11-09, 2010-12-06, 2013-05-02].
196. Lygių galimybių plėtros centro interneto svetainė. Prieiga per internetą: <www.gap.lt>
197. LR Smulkiojo ir vidutinio verslo plėtros įstatymas. 1998 m. lapkričio 24 d. Nr. VIII-935.
198. Vilnius. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=454172> [žiūrėta 2007-11-27].
199. March, C., Smyth, I., Mukhopadhyay, M. (1999). A Guide to Gender-Analysis Frameworks. An Oxford Publication. ISBN 0855984031. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?hl=en&lr=&id=4JBHy_ObO2UC&oi=fnd&pg=PA5&dq=Maya+Buvinic+1996+Gender&ots=1zwZWd4O5q&sig=qlEzBkwXBshrW68OmgSutGCWEqs&redir_esc=#v=onepage&q&f=false>. [žiūrėta 2007-12-07].

200. Matonytė, I., Mejerė, O. (2011). Politinio atstovavimo galimybių plėtra? Lietuvos parlamentarų požiūrio į moterų kvotas analizė. Parlamento studijos, Nr. 10. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr10/10_politika_1.htm>. [žiūrėta 2012-01-07].
201. McGee, R., Brock, K. (2004). Mapping Trade Policy: Understanding the Challenges of Civil Society Participation. IDS Working Paper 225, Brighton: Institute of Development Studies. Prieiga per internetą: <www.ids.ac.uk/ids/bookshop/wp/wp225.pdf>. [žiūrėta 2012-02-17].
202. More Women in Senior Positions: Key to Economic Stability and Growth. (2010). Europos Komisija. Prieiga per internetą: <http://www.witnet.org/uploads/documents/More_women_in_senior_positions.pdf>. [žiūrėta 2007-11-27].
203. Moser, C. (1993). Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training. Routledge, London and New York. ISBN 0-203-41194-3. Prieiga per internetą: <<http://www.polsci.chula.ac.th/pitch/urbansea12/moser1993.pdf>>. [žiūrėta 2008-07-07].
204. Moser, C. (1995). Gender Planning: Different Policy Approaches to Reproductive Health. The American University Law Review. Vol. 44:1113. Prieiga per internetą: <<http://www.wcl.american.edu/journal/lawrev/44/moser.pdf>>. [žiūrėta 2008-01-07].
205. Moterys ir darbo vietos. Europos socialinis fondas. Europos Komisija. Užimtumas, socialiniai reikalai ir įtrauktis. Prieiga per internetą: <<http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=52&langId=lt>>. [žiūrėta 2012-09-12].
206. Moterų informacijos centro interneto svetainė. Prieiga per internetą: <<http://www.lygus.lt>>. [žiūrėta 2007-11-27].
207. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2012 m. Lietuvos statistikos departamento pranešimas spaudai. Vilnius, 2013-10-10. Prieiga per internetą: <<http://osp.stat.gov.lt/pranesimai-spaudai?articleId=1553141#>>. [žiūrėta 2013-10-17].
208. Moterų ir vyrų lygios galimybės. Teisės normos, instituciniai mechanizmai, politika ir programos. Pranešimas apie padėtį Lietuvoje. Prieiga per internetą: <<http://gap.lt/wp-content/uploads/2014/02/Pranesimas-apie-padeti-Lietuvoje.pdf>>. [žiūrėta 2014-02-29].
209. Moterų ir vyrų lygybė. LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos interneto svetainė. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/index.php?-1862884946>>. [žiūrėta 2008-08-21].
210. Moterų ir vyrų lygybė (2010 m.). Europos Komisijos ataskaita Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. {SEC(2009) 1706}. Briuselis, 2009-12-18. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0694:FIN:LT:PDF>>. [žiūrėta 2011-09-07].
211. Moterų ir vyrų lygybės gairės 2006–2010. Komisijos komunikatas Tarybai, Europos Parlamentui, Europos Ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Europos Komisija. Briuselis, 1.3.2006 KOM(2006) 92 galutinis. Prieiga per internetą: <<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=LT&f=ST%207034%202006%20INIT>>. [žiūrėta 2008-08-21].
212. Moterys valdybose. Komisija siūlo 40 proc. taisyklę. Europos Komisijos pranešimas spaudai. Briuselis, 2012 m. lapkričio 14 d. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1205_lt.htm>. [žiūrėta 2012-01-07].
213. Network Women in Development Europe (WIDE). Prieiga per internetą: <<http://www.eurosur.org/wide/home.htm>>. [žiūrėta 2008-02-27].

214. Nuo bendrosios rinkos iki žmonių Europos (2008). Oficiali Europos Sąjungos interneto svetainė. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/50/news/article/080102_lt.htm>. [žiūrėta 2009-03-17].
215. Peebles, D. (2005). Increasing Gender Inputs into Canadian International Trade Policy Positions at the WTO. Ottawa, Status of Women Canada. Prieiga per internetą: <<http://publications.gc.ca/collections/Collection/SW21-118-2005E.pdf>>. [žiūrėta 2012-02-19].
216. Pekinas+15 – JT veiksmų programa siekiant lyčių lygybės. Europos Parlamento rezoliucija, 2010 m. vasario 25 d. P7_TA(2010)0037. Prieiga per internetą: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2010-0037+0+DOC+XML+V0//LT>>. [žiūrėta 2011-09-07].
217. Pekino veiksmų platforma. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>>. [žiūrėta 2007-11-27].
218. Progress in gender equality leads to economic growth. Europos Komisijos pranešimas spaudai 2012-04-16. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/justice/newsroom/gender-equality/news/20120416_en.htm>. [žiūrėta 2012-09-12].
219. Purvaneckienė, G. Lyties dimensija socialinės kaitos procese, 2003. <<http://www.lygus.lt/ITC/>>. [žiūrėta 2007-11-26].
220. Report of the 7th Commonwealth Women's Affairs Ministers Meeting Denarau, Nadi, Fiji Islands, 30 May - 2 June 2004. Current and Emerging Gender Issues in the Multilateral Trading System. Commonwealth Secretariat, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.thecommonwealth.org/files/147358/FileName/7WAMM04_Report.pdf>. [žiūrėta 2011-03-01].
221. Report on Progress on Equality between Women and Men in 2010. The gender balance in business leadership. European Commission, 2011. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/progressreport_equalwomen_2010_en.pdf>. [žiūrėta 2011-01-07].
222. Report on Progress on equality between women and men in 2012. Accompanying the document. 2012 Report on the Application of the EU Charter of Fundamental Rights. Brussels, 8.5.2013 SWD(2013) 171 final. European Commission, 2011. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/swd_2013_171_en.pdf>. [žiūrėta 2013-05-02].
223. Report of the World Conference to review and appraise the achievements of the United Nations Decade for Women: Equality, Development and Peace. Nairobi, 15-26 July, 1985. United Nations. New York, 1986. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/womenwatch/confer/nfls/Nairobi1985report.txt>>. [žiūrėta 2010-01-27].
224. Rodrik, D. (2001). The Global Governance of Trade as if Development Really Mattered. Background Paper. New York: United Nations Development Programme. Prieiga per internetą: <<http://www.lse.ac.uk/collections/globalDimensions/seminars/trade/UNDPtrade.pdf>>. [žiūrėta 2012-03-07].
225. Sachs, J., Warner, A. (1995). Economic Reform and the Process of Global Integration [interaktyvus]. Brookings Papers on Economic Activity 1: 1-118. Prieiga per internetą: <http://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/sotsubo/Papers/Sachs_Warner_1995.pdf>. [žiūrėta 2012-03-09].
226. Sexton, S., Nair, S., Kirbat, P. (2004). A Decade After Cairo: Women's Health in a Free Market Economy [interaktyvus]. Corner House Briefing 3. Prieiga per internetą: <<http://www.thecornerhouse.org.uk/item.shtml?x=62140>>. [žiūrėta 2012-03-01].

227. Synthesis of the Country Case Studies in Agriculture, Trade and Food Security. (2000). Vol. II: Country Case Studies. Rome: FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations). Prieiga per internetą: <<http://www.fao.org/docrep/003/X4829e/x4829e01.htm>>. [žiūrėta 2012-03-07].
228. Smith, L., Chavas, J. (1999). Supply response of West African agricultural households: implications of intra-household preference heterogeneity. Food Consumption and Nutrition Division Discussion Paper No.69. Washington D.C.: International Food Policy Research Institute. Prieiga per internetą: <<http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/dp69.pdf>>. [žiūrėta 2012-03-07].
229. Smulkiojo verslo aktas Europai padeda stiprinti mažąsias įmones ir skatina augimą. Europos Komisijos pranešimas spaudai. Briuselis, 2011 m. vasario 23 d. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-218_lt.htm>. [žiūrėta 2012-09-12].
230. Smulkių ir vidutinių įmonių verslo sąlygos. Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius, 2007. ISSN 1822-6000. Prieiga per internetą: <<http://verslas.vakarai.lt/content/files/124500024648037f38171c7.pdf>>. [žiūrėta 2007-11-27].
231. Sommestad, L. (2001). Gender Equality—A Key to Our Future? Published by The Swedish Institute. Prieiga per internetą: <www.sweden.se>. [žiūrėta 2009-03-17].
232. Stankūnienė, V., Jasilionienė, A., Jančaitytė, R. (2005). Šeima, vaikai, šeimos politika. Modernėjimo prieštaros. Socialinių tyrimų institutas, Demografinių tyrimų institutas. Vilnius. Prieiga per internetą: <<http://www.demografija.lt/users/www/uploaded/mografijos/tekstai/priestaros/priestarosld.pdf>>. [žiūrėta 2009-03-07].
233. Staveren van, I. (2007). Gender Indicators for Monitoring Trade Agreements. WIDE Briefing Paper. Prieiga per internetą: <<http://wideplusnetwork.files.wordpress.com/2012/10/staveren-gender-indicators-feb-076.pdf>>. [žiūrėta 2007-11-27].
234. Staveren van, I., Elson, D., Grown, C., Catagay, N. (2007). The Feminist Economics of Trade. Routledge, London. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?hl=en&lr=&id=SYTRPK3Sxxk0C&oi=fnd&pg=PP2&ots=5duuU-Du6b&sig=L-sHgxy_5x29tHUxKHscHZNL238&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>. [žiūrėta 2008-08-21].
235. Strengthening Access to Finance for Women-Owned SMEs in Developing Countries. International Finance Corporation (IFC), World Bank Group, 2011. Prieiga per internetą: <<http://www.gpfi.org/sites/default/files/documents/Strengthening.pdf>>. [žiūrėta 2012-01-07].
236. Sweden. Long-term care. 2011-05-18. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd.org/sweden/47878082.pdf>>. [žiūrėta 2012-03-09].
237. Šidlauskienė, V. (2007). „Stiklo lubų“ fenomenas moterų profesinės karjeros raidoje. Šiauliai: Šiaulių universitetas, Prieiga per internetą: <<http://www.lsc.su.lt>>. [žiūrėta 2009-02-07].
238. Šidlauskienė, V. (2012). Norminių teisės aktų dėl moterų ir vyrų lygybės nuostatos moksle ir studijose analizė. Lyčių studijos ir tyrimai. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla. ISSN 1822-6310. Nr. 10, p. 71-103. Prieiga per internetą: <http://su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/llyciu_studijos/2012_10/sidlauskiene.pdf>. [žiūrėta 2014-02-29].
239. Tarptautinė prekyba daro įtaką ES žemės ūkiui. LR Žemės ūkio ministerijos interneto svetainė. Prieiga per internetą: <<http://www.zum.lt/documents/BZUP/13%20Tarptautine%20prekyba.pdf>>. [žiūrėta 2012-02-27].

240. Tarptautiniai teisės aktai ir strateginiai dokumentai moterų ir vyrų lygybės klausimais. LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos interneto svetainė. Prieiga per internetą: <www.socmin.lt>. [žiūrėta 2007-11-27, 2008-08-21, 2014-02-29].
241. The Global Gender Gap Report 2012 . Pasaulio ekonomikos forumo (angl. World Economic Forum) ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2012.pdf>. [žiūrėta 2012-09-12].
242. Think Small First. A “Small Business Act” for Europe. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Commission of the European Communities. Brussels, 25.6.2008 COM(2008) 394 final. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0394:FIN:EN:PDF>>.
243. Tips for Conducting a Gender Analysis at the Activity or Project Level. (2011).USAID. Prieiga per internetą: <<http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1865/201sae.pdf>>.
244. Trade, Gender and Development. Advocating Inclusive and Gender-Sensitive Economic Development on a Global Level. (2013). UNCTAD. Prieiga per internetą: <http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditcmisc2013d5_en.pdf>. [žiūrėta 2013-01-07].
245. Trade and Gender: Opportunities and Challenges for Developing Countries. (2004). United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). UN Inter-Agency on Women and Gender Equality, Task Force on Gender and Trade. Prieiga per internetą: <http://www.unctad.org/en/docs/edm20042_en.pdf>. [žiūrėta 2012-03-07].
246. UNESCO’s Gender Mainstreaming Implementation Framework. Baseline definitions of key concepts and terms, 2003. Prieiga per internetą: <<http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/BSP/GENDER/PDF/1.%20Baseline%20Definitions%20of%20key%20gender-related%20concepts.pdf>>. [žiūrėta 2007-11-27].
247. Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003-2004 metų programa. Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=212270&Condition2=>>>. [žiūrėta 2009-02-27].
248. Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2005-2009 metų programa. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=262423&p_query=&p_tr2=>>. [žiūrėta 2013-05-02].
249. Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2010-2014 metų programa. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=372298&p_query=&p_tr2=>>. [žiūrėta 2013-05-02].
250. Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2010-2014 m. programos įgyvendinimo 2012 m. ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www.socmin.lt/public/uploads/2408_valstybines-moteru-ir-vyru-lygiu-galimybiu-2010...moniu-igyvendinimo-2012-metais-pfp1>. [žiūrėta 2012-03-09].
251. Verslumo stebėjimo tyrimo ataskaita 2011. Tarptautinio verslo mokykla, 2011. Prieiga per internetą: <<http://www.ukmin.lt/uploads/documents/SVV/GEM%20ataskaita.pdf>>. [žiūrėta 2012-07-19].
252. Vilpišauskas, R. Ar kas nors prisimena PPO? Delfi, 2010-04-14. Prieiga per internetą: <<http://myep.delfi.lt/opinion/ar-kas-nors-prisimena-ppo.d?id=31057625>>. [žiūrėta 2012-03-07].
253. VU Lyčių studijų centro interneto svetainė. Prieiga per internetą: <<http://www.lsc.vu.lt>> [žiūrėta 2012-09-12].

254. Wängnerud, L. Sweden: a Step-wise Development. Case study: Sweden. Prieiga per internetą: <<http://www.idea.int/publications/wip2/upload/Sweden.pdf>>. [žiūrėta 2010-02-07].
255. Williams, M. Current and Emerging Gender Issues in the Multilateral Trading System. Background document for the 7th Women's/Gender Affairs Ministerial Meeting (7WAMM) 30 May to 2 June, 2004, the Fiji Islands. IGTN International Gender and Trade Network. Prieiga per internetą: <<http://www.igtn.org>>. [žiūrėta 2009-02-27].
256. Winters, A. (1999). Trade and Poverty: Is there a connection? WTO Special Studies No 5, Trade, Income Disparity and Poverty, Geneva: World Trade Organization. Prieiga per internetą: <http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/special_study_5_e.pdf>. [žiūrėta 2012-02-15].
257. Women in Parliament in 2012. The Year in Perspective. Inter-Parliamentary Union, 2012. Prieiga per internetą: <<http://www.ipu.org/PDF/publications/WIP2012E.pdf>>. [žiūrėta 2013-04-06].
258. World trade organisation (WTO). Prieiga per internetą: <<http://www.wto.org/>>. [žiūrėta 2012-03-01].
259. 2010-2015 m. moterų ir vyrų lygybės strategija. Europos Komisija. Briuselis, 2010-09-21.
260. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:LT:PDF>>. [žiūrėta 2011-06-09].
261. 2013 m. SBA faktų suvestinė: Lietuva. Įmonės ir pramonė. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/countries-sheets/2013/lithuania_lt.pdf>. [žiūrėta 2014-02-29].
262. 3073-ojo Europos Sąjungos Tarybos posėdžio „Užimtumas, socialinė politika, sveikatos ir vartotojų reikalai“ pranešimas spaudai. 2011-03-07, Briuselis. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-11-52_lt.htm>. [žiūrėta 2012-03-07].

PRIEDAI

1 PRIEDAS

Lietuvoje įgyvendinamų Valstybinių moterų ir vyrų lygių galimybių programų apžvalga

Nuo 2003 m. Lietuvoje pradėta įgyvendinti **Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių programa**. Programa skirta nuosekliai, kompleksiskai ir sistemingai užtikrinti moterų ir vyrų lygias galimybes visose srityse, vykdyti šios srities ES ir tarptautinius įsipareigojimus. Programa nustato prioritėtines moterų ir vyrų lygybės kryptis ir konkrečias priemones iškeltiems tikslams pasiekti.

Programa sutelkiamos valstybės institucijų, moterų nevyriausybiinių organizacijų, mokslininkų bei socialinių partnerių pastangos mažinti moterų ir vyrų padėties skirtumus. Programos įgyvendinimas grindžiamas ne tik Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymu, bet ir ES teisės aktais ir strateginiais dokumentais lyčių lygybės klausimais, Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims, Europos Tarybos, kitais tarptautiniais dokumentais bei įsipareigojimais.

Programa kompleksinė, apimanti užimtumo, švietimo ir mokslo, sprendimų priėmimo, krašto apsaugos, sveikatos ir aplinkos apsaugos sritis ES ir tarptautinius įsipareigojimus bei institucinių mechanizmų ir metodų plėtrą. Už programos priemonių įgyvendinimą atsakinga kiekviena ministerija. Priemonės įgyvendinti rekomenduojama bendradarbiaujant su moterų organizacijomis, lyčių studijų centrais, profesinių sąjungų moterų centrais ir kitomis suinteresuotomis organizacijomis.

Programos įgyvendinimą koordinuoja Moterų ir vyrų lygių galimybių komisija, įkurta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. kovo 7 d. nutarimu Nr.266. Komisija sudaryta iš visų ministerijų atstovų, taip pat nevyriausybiinių organizacijų pasirinktų ir deleguotų į komisiją tikraisiais nariais atstovų. Komisijai pirmininkauja Socialinės apsaugos ir darbo viceministras Laisvūnas Bartkevičius. Komisijos personalinė sudėtis tvirtinama socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu. Komisija kasmet rengia programos įgyvendinimo metines ataskaitas ir jas teikia Lietuvos Respublikos Vyriausybei. Bendras Programos įgyvendinimo poveikio tyrimas ir lyginamasis vertinimas atliekamas paskutiniaisiais programos įgyvendinimo metais.²⁰

Pirmoji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003-2004 m. programa²¹ buvo parengta, siekiant įgyvendinti 2001-2004 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje numatytą nuostatą užtikrinti moterų ir vyrų lygias galimybes siekiant išsilavinimo, tobulinimosi, įsidarbinimo, aukštesnių pareigų, vienodo darbo užmokesčio, lygių teisių

20 Moterų ir vyrų lygybė. LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos interneto puslapis. <http://www.socmin.lt/index.php?-1862884946>

21 Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003-2004 metų programa <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=212270&Condition2=>

politinėje ir visuomeninėje veikloje. Šios programos pagrindu sudarytos ir vėlesnės – 2005-2009 m. ir 2010-2014 m. Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos.

Pirmoji programa parengta atsižvelgiant į **strateginius pasaulio ir Europos Sąjungos lyčių lygybės skatinimo dokumentus**, tokius kaip:

- 1979 m. Jungtinių Tautų konvenciją dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (angl. CEDAW), kurią Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1995 m.;
- Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto rekomendacijas LR Vyriausybei dėl Konvencijos dėl visų formų diskriminacijos moterims panaikinimo nuostatų įgyvendinimo;
- Pekino deklaraciją ir Pekino veiksmy platformą, priimtą IV pasaulinėje moterų konferencijoje (Pekinas, 1995 m. rugsėjo 4-15 d.);
- Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 23-iosios specialiosios sesijos „Moterys 2000: lyčių lygybė, raida ir taika XXI amžiuje (Pekinas+5)“ Baigiamąjį dokumentą (Niujorkas, 2000 m. birželio 5–9 d.);
- Europos Sąjungos direktyvas, rezoliucijas, rekomendacijas moterų ir vyrų lygių galimybių klausimais;
- Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, ratifikuotą Lietuvos Respublikos 1995 m. balandžio 27 d.;
- 1996 metais pataisytą Europos socialinę chartiją, ratifikuotą Lietuvos Respublikos 2001 m. gegužės 15 d.;
- lyčių aspekto integravimo strategiją (angl. Gender Mainstreaming);
- Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas Europos Tarybos šalims narėms;
- Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendacijas šalims narėms;
- nevyriausybinių organizacijų konferencijų, seminarų siūlymus ir rekomendacijas;
- kitus dokumentus.

Programos objektas – lyčių lygybė, traktuojama kaip vienas iš pagrindinių demokratijos principų ir grindžiamas lyčių lygiomis teisėmis, atsakomybe, galimybėmis visose gyvenimo srityse. Iš to išplaukia ir pagrindiniai **programos tikslai** – sudaryti lygias galimybes vyrams ir moterims dalyvauti visose visuomenės gyvenimo srityse, padidinti nepakankamą moterų atstovavimą, siekti tolygesnio paslaugų ir finansinių išteklių paskirstymo tarp moterų ir vyrų, atskleisti ir spręsti specifines lyčių problemas. Programa siekiama dviejų pagrindinių tarpusavyje susijusių tikslų:

- įgyvendinti moterų ir vyrų **lygias galimybes** visose veiklos srityse;
- užtikrinti **moterų teises** moterų ir vyrų lygių galimybių kontekste.

Pagrindinės programos kryptys yra šios: lyčių lygių galimybių užtikrinimas užimtumo, švietimo, politikos ir sprendimų priėmimo srityse; moterų ir vyrų lygių teisių užtikrinimas žmogaus teisių, kovos su smurtu ir prekyba moterimis, sveikatos ir aplinkosaugos srityse, įgyvendinimo mechanizmų ir metodų stiprinimas, tobulinimas ir plėtra.

Užimtumo srityje pateikiama esamos būklės analizė ir iškeliamos pagrindinės problemos: tai nepalankios moterų įsidarbinimo galimybės dėl išsisknijusio stereotipinio požiūrio į moters ir vyro socialinį vaidmenį (vyras – ne tik šeimos maitintojas, bet ir kompetentingesnis, atsakingesnis ir racialesnis darbuotojas nei moteris), sunkumai moterims derinant motinystę bei šeimos pareigas su profesine veikla, itin mažas vyrų, pasinaudousių vaiko priežiūros atostogomis, skaičius (vos 1 proc.), vyresnių moterų įsidarbinimo iššūkiai, taip pat moterų sunkumai, siekiant dalyvauti versle lygiaverčiais pagrindais kartu

su vyrais, vienodo darbo užmokesčio už vienodos vertės darbą principas, kurio nesilaikoma moterų atžvilgiu, ir moterų teisinio raštingumo stoka.

Iš šių problemų kyla ir siektini **tikslai**, kurie programoje įvardijami kaip stereotipų apie vyro ir moters vietą ekonominėje šalies veikloje šalinimas, geresnių sąlygų sudarymas moterims ir vyrams derinti darbo ir šeimos įsipareigojimus, moterų verslo galimybių didinimas, vienodo darbo užmokesčio už vienodos vertės darbą skatinimas (ypač privačiame versle), moterų ir vyrų teisinio raštingumo didinimas. Šiems tikslams įgyvendinti programoje numatytos konkrečios **priemonės**, jų vykdytojai, terminas ir lėšų poreikis. Pagrindiniai vykdytojai – tai Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (dalyvaujanti visų priemonių įgyvendinime), Ūkio ministerija (ypač dalyvaujanti moterų verslo rėmimo priemonių įgyvendinime bei kaimo moterų užimtumo didinimo programose), Užsienio reikalų ministerija (dalyvaujanti įvairių tarptautinių sutarčių ratifikavime), Švietimo ministerija (dalyvaujanti pagyvenusių moterų gebėjimų ugdymo programose), Sveikatos apsaugos ministerija, Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros agentūra, Žemės ūkio ministerija, įvairūs socialiniai partneriai ir nevyriausybinės organizacijos.

Įgyvendinus numatytas priemones įvardijami **laukiami rezultatai** užimtumo srityje, iš kurių svarbiausi – susiformavęs palankesnis moters kaip darbuotojos įvaizdis, leisiantis moterims rinktis norimą profesiją ar darbą; pasidalijimas vaikų priežiūros pareigomis tarp vyrų ir moterų, įgalinantis moteris neprarasti turimų darbo įgūdžių, o vyrus – ryšio su šeima; parama moterims-verslininkėms, kurios dėka jos turės galimybę užsitikrinti pajamas bei dirbs mėgstamą darbą; vienodo atlygio už vienodos vertės darbą principo įgyvendinimas, garantuosiantis socialinį teisingumą.

Tokiu pačiu principu programoje nagrinėjamos ir kitos aktualios lyčių lygybei sritys.

Švietimo srityje kaip vienos pagrindinių išskiriamos šios problemos: mokymo programose bei vadovėliuose įsigalėję vyrams palankūs stereotipai, pačios švietimo sistemos inspiruojamas profesijų skirstymas į „moteriškas“ ir „vyriškas“, didesnis merginų nei vaikų skaičius aukštesiose mokyklose, tačiau vėliau – merginų pasirinkimas dirbti mažiau pelningose ir ne tokiose perspektyviose karjeros požiūriu profesijose; ženkliai mažesnis moterų skaičius aukščiausiose mokslo pakopose (nagrinėjamoju metu, t.y. 2003-2004 m., moterų-profesorių tebuvo vos 9,5 proc., o tikroji narė akademikė – tik viena). Sprendžiant šias problemas, pateikiamos priemonės numato neleisti rengti lyčių atžvilgiu šališkų mokymo programų ir vadovėlių, taip pat sudaryti palankesnes sąlygas moterims siekti mokslo, karjeros ir tobulintis profesijos srityje.

Politikos ir sprendimų priėmimo srityje iškeliami pagrindinė – moterų ir vyrų vienodo atstovavimo valdžios postuose problema. Tai yra demokratinės visuomenės pagrindas bei atsakingos valdžios ir lyčių balanso garantija. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje moterys yra nepakankamai atstovaujamos šalies valdymo organuose, programoje keliami tikslai – užtikrinti moterims lygias galimybes su vyrais siekti pilnateisio dalyvavimo priimant sprendimus valdžios institucijose, politinėse partijose, profesinėse sąjungose, tarptautinėse ir nevyriausybinėse organizacijose, skatinti proporcingą lyčių atstovavimą formuojant komisijas ir darbo grupes. Tikimasi, kad įgyvendinus politikos ir sprendimų priėmimo srityje numatytas priemones, moterys aktyviai dalyvaus politikoje ir sprendimų priėmimo procese.

Nagrinėjant esamą būklę ir problemas **žmogaus teisių srityje** pabrėžiama, kad „visuomenė nesuvokia moters teisių kaip žmogaus teisių, trūksta teisinių žinių, visuomenėje su-

siklosčiusi nuomonė, kad moteris, auginanti vaiką, nėra visavertė visuomeninio, politinio gyvenimo dalyvė ir visavertė darbuotoja”. „Priimtas Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas bei jo nuostatų įgyvendinimo priežiūrai atlikti įkurta Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus institucija, imamasi kitų veiksmų, kad moterys turėtų galimybę naudotis žmogaus teisėmis *de facto*, <...> tačiau dėl neefektyvaus teisės akto nuostatų įgyvendinimo ir priežiūros stokos vis dar susiduriama su daugeliu moterų teisių pažeidimų formų”.²² Pagrindiniai tikslai, siekiant išspręsti šias problemas yra esamos teisinės bazės bei teisės akto įgyvendinimo mechanizmo tobulinimas, įvairių institucijų bendradarbiavimas, skatinant lyčių lygybę, taip pat – visuomenės švietimas moters teisių kaip žmogaus teisių dalies klausimais.

Kovos su smurtu srityje akcentuojama, kad Lietuvos Respublikos teisės aktuose numatytų sankcijų už smurtą, pagalbos smurto aukoms ir kitų veikiančių priemonių nepakanka, kad moterys ir toliau netaptų įvairių formų smurto aukomis. Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas išreiškė susirūpinimą dėl smurto prieš moteris Lietuvoje, ypač dėl smurto šeimoje, <...> ir rekomendavo Lietuvos Respublikos Vyriausybei parengti specialų įstatymą, draudžiantį smurtą šeimoje, užtikrinantį šeimos apsaugos ir smurtautojų izoliavimo tvarką.²³

Toks teisės aktas buvo priimtas tik 2011 m. gegužės 26 d. – tai Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, kuris itin praktiškai ir iš esmės padėjo spręsti kovos su smurtu šeimoje problemą ir tapo realiai veikiančiu bei pilnai įgyvendinamu teisės aktu. Šis įstatymas įtvirtino naują sąvoką – „artima aplinka”. Tai aplinka, kurią sudaro asmenys, siejami arba praeityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį. Smurtas artimoje aplinkoje užtraukia baudžiamąją atsakomybę. Įstatyme numatomas smurtą patyrusio asmenų (dažniausiai moterų) apsaugos užtikrinimo priemonės, tokios kaip įpareigojimas smurtautojui išsikelti iš gyvenamosios vietos, jeigu jis gyvena su smurtą patyrusiu asmeniu, nesiartinti prie smurtą patyrusio asmens ir kt. Skundai dėl smurto teikiami ne privataus kaltinimo tvarka, o policija dėl įvykio atlieka ikiteisminį tyrimą. Be to, policijos pareigūnai, atvykę į smurto artimoje aplinkoje įvykio vietą, informuoja smurtą patyrusį asmenį apie galimybes gauti pagalbą ir su jo žinia praneša apie įvykį specializuotos pagalbos centrui, o specializuotos pagalbos centras, gavęs pranešimą iš policijos, susisiekiama su smurtą patyrusiu asmeniu ir jam pasiūlo specializuotą kompleksinę pagalbą.²⁴

Nagrinėjant **prekybos žmonėmis srities** problemas, užsibrėžtas tikslas tobulinti teisės aktus, skirtus kovai su prekyba žmonėmis, ir pagalbos prekybos žmonėmis aukoms sistemą.

Programoje nurodyti pagrindiniai priemonių kovos su smurtu ir prekyba žmonėmis vykdytojai – Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Vidaus reikalų ministerija, Švietimo ir mokslo ministerija, Teisingumo ministerija.

Didelis dėmesys programoje skiriamas **sveikatos sričiai**. Pabrėžiama, kad moterų sveikata – tai ne tik fizinė, bet ir emocinė bei socialinė gerovė. Moterų gyvenimas ir gerovė

22 Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003-2004 metų programa, p. 16. <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=212270&Condition2=>>

23 *Ibid.*, p. 20.

24 <<http://www.bukstipri.lt/lt/teisine-informacija>>

gyvybiškai priklauso nuo geros fizinės ir psichinės būsenos. Sveikata yra lemiamas moterų pajėgumo dalyvauti visose viešojo ir asmeninio gyvenimo srityse veiksnys.²⁵ Sveikatos srityje specifiniai moterų poreikiai apima tokias sritis kaip šeimos planavimą, reprodukcinę sveikatą, motinystės apsaugą, lytiniu būdu plintančių ligų prevenciją, sveikos gyvensenos skatinimą, pagyvenusių žmonių specifines sveikatos problemas, žalingų įpročių plitimą. Programoje išskiriamos aktualios dažnų abortų (ypač kaime) bei nepakankamo lytinio švietimo problemos.

Pagrindiniai **sveikatos srities keliami tikslai** – tai lyčių aspekto integravimas į gydytojų ir slaugos specialistų tobulinimo programas, švietimo ir visuomenės informavimo užtikrinimas šeimos planavimo ir reprodukcinės sveikatos klausimais, ir, kas ypač svarbu, atsižvelgiant į aktualią visuomenės senėjimo problemą, - visuomenės požiūrio keitimas į senėjimą, skatinant pagyvenusius žmones aktyviai dalyvauti bendruomenės ir socialiniame gyvenime.

Aplinkosaugos srityje pabrėžiamas itin svarbus moterų vaidmuo, skatinant etinį požiūrį į aplinkosaugą, ekologiškų produktų gamybą, propaguojant besaikio vartojimo netoleravimą, taupiai naudojant gamtinius išteklius ir tokiu būdu rūpinantis ateities kartų gyvenimo kokybe. Programoje pabrėžiama, kad nepripažįstant moterų indėlio į aplinkosaugos valdymą, subalansuota plėtra sunkiai įmanoma. Dėl to tikslinga gerinti visuomenės informavimą apie aplinkos kokybę bei skatinti moterų organizacijų ekologinio švietimo programas.

Programoje nurodoma, kad **institucinis moterų ir vyrų lygių galimybių įgyvendinimo mechanizmas** apima kelis tarpusavyje susijusius lygmenis: parlamentinį, Vyriausybės ir visuomeninį. Pabrėžiama, kad šis institucinis mechanizmas stokoja vietinio – savivaldybių ir apskričių – lygmenis.

Autorės nuomone, itin aktuali šios programos dalis yra susijusi su iškeliama aktualia **lyčių statistikos trūkumo problema**. Pažymima, kad be įvairių sričių statistikos, suskirstytos pagal lytis, sunku nustatyti moterų ir vyrų lygių galimybių problemas ir užtikrinti jų sprendimo stebėseną. Be to, svarbus ir lyčių statistikos reguliarumas, nes fragmentiniai statistikos duomenys nesudaro galimybės nustatyti pažangos, pokyčių.²⁶ Programoje numatytose tikslų įgyvendinimo priemonėse pagrindinis vykdytojo vaidmuo skiriamas Statistikos departamentui prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Tikimasi, kad bus atnaujinta ir patobulinta pagrindinių statistikos duomenų apie moteris ir vyrus bazė, kad institucijos ir organizacijos teiks statistinius duomenis, suskirstytus pagal lytis, taip pat, kad bus parengta statistinė informacija apie kaimo moterų ir pagyvenusių moterų būklę.²⁷

Pirmojoje programoje didelis dėmesys skiriamas **visuomenės informavimo ir lyčių stereotipų problematikai**. Pabrėžiama, kad lyčių stereotipai apsunkina moterų ir vyrų lygių galimybių įgyvendinimą švietimo, darbo, politikos, visuomeninio gyvenimo srityse.²⁸

25 Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003-2004 metų programa, p. 24. <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=212270&Condition2=>>

26 *Ibid.*, p. 33.

27 *Ibid.*, p. 35.

28 Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2003-2004 metų programa, p. 35. <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=212270&Condition2=>>

Antroji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2005-2009 m. programa iš principo yra nuosekli pirmosios 2003-2004 m. programos pradėtų darbų tęsa, tačiau išskiriami šie esminiai papildymai:

Pirma, 2005-2009 m. programoje šalia strateginių tikslų siekiant lyčių lygybės, numatyti net 23 uždaviniai, apimantys pagrindines sritis – užimtumą, švietimą, sveikatos apsaugą, politiką, kovą su smurtu ir kt. Atkreipiamas dėmesys į būtinybę skatinti socialinį dialogą, užtikrinant lyčių lygybę darbo rinkoje, didinti moterų galimybes eiti vadovaujančias pareigas, sveikatos srityje – siekti ilgesnės vyrų gyvenimo trukmės, o lyčių lygybės padėties stebėsenai bei analizei užtikrinti – atlikti moterų ir vyrų padėties pokyčių išplėstinį vertinimą.

Antra, nustatyti šios programos įgyvendinimo veiksmingumo kriterijai, atsižvelgiant į surengtų mokymų lyčių lygybės srityje skaičių bei asmenų, dalyvavusių apmokymuose, skaičių, nevyriausybinių organizacijų, vykdančių projektus lyčių lygybės srityje, skaičių, visuomenės nuomonės pokyčius, vertinamus atliekant sociologinius tyrimus ir kt.

Trečia, atsižvelgiant į tai, kad antroji programa sudaryta Lietuvos ekonominio pakilimo laikotarpiu (2005-2009 m.), joje atsispindi palankesni esamos būklės vertinimai. Štai **užimtumo srityje** stebimas padidėjęs užimtumas (tame tarpe ir moterų), sumažėjęs nedarbas bei jo skirtumas tarp vyrų ir moterų, gausėjantis įmonių vadovių skaičius, **švietimo srityje** – didėjantis moterų-mokslininkų skaičius, **politikos ir sprendimų priėmimo srityje** – didėjantis gyventojų, manančių, kad moterys turėtų daugiau dalyvauti politinėje veikloje ir valdant valstybę, skaičius, **kovos su smurtu srityje** rengiamos visuomenės informavimo kampanijos, atliekami smurto ištakų tyrimai bei lyčių vaidmenų studijos, ypač susijusios su vyrų ir berniukų vaidmeniu, teikiama aktyvi visuomenės (ypač moterų organizacijų) parama smurto aukoms.

Tačiau, kaip ir pirmojoje 2003-2004 m. programoje, **antrojoje (2005-2009 m.) programoje pabrėžiama, kad aktualiausias problemos išlieka: užimtumo srityje** vis dar ypač ženklus profesijų pasiskirstymas į „moteriškas“ ir „vyrškas“, savo ruožtu mažiausi atlyginimai fiksuojami tuose ekonomikos sektoriuose, kuriuose daugiausiai užimtos moterys (sveikatos priežiūros ir socialinio darbo, švietimo, viešbučių ir resotranų sektoriai), per mažos galimybės derinti šeimos išsipareigojimus ir darbą, **švietimo srityje** pabrėžiamas pedagogų žinių apie lyčių lygybę nepakankamumas, **politiniame gyvenime** moterys kaip ir anksčiau yra neproporcingai atstovaujamos, **kovos su smurtu** teisės bazė yra neefektyvi ir realiai neveiksminga, **institucinio bendradarbiavimo mechanizme** vis dar trūksta savivaldybių ir apskričių lygmens, aštriai juntamas **statistinių duomenų nepakankamumas pagal lytį** apie Lietuvos jaunimą mieste ir kaime, privačiame sektoriuje, neatliekami tyrimai, kaip moterys vienos augina vaikus, kaip po ištuokos tėvai materialiai remia vaikus, kaip dalyvauja jų auklėjime.²⁹

Šiuo metu Lietuvoje įgyvendinama jau **trečioji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2010-2014 metų programa** ir priemonių įgyvendinimo planas. Ši programa sudaryta laikotarpiu, kuomet Lietuva išgyveno pasaulinės finansų ir ekonomikos krizės pasekmes, todėl joje, palyginti su ankstesnėmis programomis, atsispindi ekonominės recesijos nulemti pokyčiai. Programoje pažymima, kad „šiuo sudėtingu laikotarpiu siekiama

29 Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2005-2009 metų programa, p. 31. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=262423&p_query=&p_tr2=>

išlaikyti darbo vietas, kad ekonominis nuosmukis dar labiau nepadidintų moterų ir vyrų atskirties darbo rinkoje”³⁰.

Autorės pastebėjimu, trečioji programa nuosekliau nei pirmosios dvi analizuoja esamą būklę visose srityse. Štai užimtumo sritis išskaidoma pagal šiuos svarbius kriterijus:

- užimtumas ir nedarbas,
- kaimo moterų užimtumas,
- moterų verslumo skatinimas,
- moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumai,
- šeimos ir darbo įsipareigojimų derinimas.

Į trečiąją programą įtraukti du visiškai nauji punktai: „Europos Sąjungos ir tarptautinių įsipareigojimų vykdymas” ir krašto apsaugos sritis.

Pabrėžiama, kad **vykdant Europos Sąjungos ir tarptautinius įsipareigojimus**, Lietuvos patirtis užtikrinant moterų ir vyrų lygybę tarptautiniu mastu vertinama palankiai. Įvertinant Lietuvos pasiekimus lyčių lygybės srityje, Vilniuje įsteigtas **Europos lyčių lygybės institutas** – pirmoji šiems klausimams skirta Europos Sąjungos agentūra.

Tačiau, nepaisant tarptautinio įvertinimo, pažymima, kad nevyriausybinės organizacijos stokoja galimybių dalyvauti pagrindinių tarptautinių organizacijų renginiuose lyčių lygybės tematika, o Lietuvos moterų organizacijos nepakankamai aktyviai dalyvauja vystomojo bendradarbiavimo projektuose. Tokiu būdu prarandama galimybė pakankamai užtikrinti Lietuvos gerosios patirties sklaidą lyčių lygybės srityje.

Nedideliu moterų skaičiumi pasižyminti specifinė **krašto apsaugos sritis** lyčių aspektu ypatinga tuo, kad joje, kaip ir kitose srityse, įstatymai garantuoja lygias teises tiek vyrams, tiek ir moterims. Karo tarnybos statusas, patvirtintas 2008 m., numato tam tikras lengvatas motinoms ir kariams, vieniems auginantiems vaikus, tokiu būdu siekiant užtikrinti karių galimybę derinti motinystę (tėvystę) ir karjerą. Vis tik krašto apsaugos srityje, kaip ir kitose srityse, vadovaujančias pareigas dažniausiai užima vyrai. Be kita ko, Lietuvos kariams trūksta žinių lyčių lygybės srityje, taip pat pabrėžiamas trūkumas specialistų, galinčių dėstyti ginkluotų konfliktų įtakos moterų padėčiai kursą.

Galima daryti išvadą, kad Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, mūsų šalyje vis daugiau dėmesio skiriama lyčių lygybės problemoms spręsti vyriausybinio lygiu. Trečioji programa sukurta vadovaujantis pagrindiniais lyčių aspekto integravimo strategijos (angl. Gender Mainstreaming) principais. Tokiu būdu ji tampa labiau kompleksinė ir atidžiau žvelgia į svarbiausius visuomenės ekonominio ir socialinio gyvenimo sektorius per lyčių prizmę.

30 Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2010-2014 metų programa, p. 6. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=372298&p_query=&p_tr2=>

Lyčiai jautraus biudžeto diegimo patirtis užsienyje

1. Lenkija (Gdansko miesto patirtis)

Pereinamojo laikotarpio į rinkos ekonomiką metu Lenkijoje gyvenimo sąlygos tolydžio blogėjo. Daugiausia tai paveikė moteris. Jos labiausiai buvo priklausomos nuo valstybės teikiamų paslaugų, o šių paslaugų sritis patyrė griūtį. Tai buvo laikmetis, kai ne tik moterys, bet ir visa visuomenė nebegalėjo kontroliuoti socialinio vystymosi eigos. Viešajam sektoriui trūko skaidrumo, o žmonės neturėjo jokių ekonominių žinių. Lenkijos ekspertai, žvelgdami į sunkią šalies ekonominę patirtį, pabrėžia, kad visuomenei svarbu turėti galimybę kontroliuoti, kaip naudojamos valstybės lėšos. Ekonominiai procesai skirtingai įtakoja vyrų ir moterų padėtį, ir būtent todėl svarbu atlikti biudžeto analizę, remiantis lyčių aspektu.

Pastebima, kad lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvos – retas reiškinys Lenkijoje. Apie tai mažai diskutuoja vadovaujantys politikai, o ir nacionaliniame biudžete tai menkai atspindėta. **Gdanskas – pirmasis Lenkijos miestas**, parengęs tarpdisciplininę ir diaugialypę ataskaitą apie padėtį mieste ir galimus sprendimus, taikytinus vietos valdymui, siekiant jį orientuoti lyčių lygių galimybių linkme. Atlikta valstybės biudžeto analizė nagrinėja, kokiu būdu jis sukonstruotas, kam leidžiami pinigai ir kaip tai įtakoja moterų ir vyrų padėtį.

Pagrindinis Gdansko lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvos uždavinys buvo sukurti ilgalaikis priemonės, padedančias reguliariai kontroliuoti vietos valdžią ir visas išlaidas lyčiai jautraus biudžeto požiūriu. Pagrindinis tikslas – užtikrinti lygias galimybes visiems.

Lenkijos ekspertų veikla, propaguojant lyčių lygias galimybes. 2003 m. balandžio mėn. Rytų-Vakarų moterų tinklas (angl. NEWW – Network of East-West Women) ir NEWW-Lenkija surengė antrąją Lyčių lygių galimybių konferenciją „Moteris ir ekonomika“ bei intensyviai dvi dienas trukusius apmokymus lyčiai jautraus biudžeto kūrimo tema. Juose dalyvavo moterų nevyriausybinų organizacijų vadovai iš daugiau kaip dešimties Centrinės ir Rytų Europos šalių. Ši konferencija pradėjo pirmąjį regioninį forumą, paskatinusį diskusiją ir bendradarbiavimą, kurio tikslas – plėtoti strateginius būdus, siekiant panaudoti **lyčiai jautrų biudžetą kaip ilgalaikį socialinių pokyčių režimą.**

Kaip tiesioginė minėtosios konferencijos išdava buvo įkurtas Regioninis Centrinės-Rytų Europos lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvų tinklas (angl. CEE/NIS – Regional Network on Budget Initiatives and Gender (BIG)). Pirmiausia BIG darbo grupė nustatė pagrindinius kriterijus, būtinus bet kuriai lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvai vietos, šalies, regiono ar tarptautiniu lygiu. BIG dalyviai vieningai sutarė, kad, siekiant sėkmingai įgyvendinti lyčiai jautraus biudžeto iniciatyvas Centrinės-Rytų Europos regione, svarbu dalintis šaltiniais, patirtimi, žiniomis ir nuolat bendradarbiauti tarpusavyje.

2004 m. NEWW ir NEWW-Lenkija surengė konferenciją „Lyčiai jautrus biudžetas Rytų-Centrinėje Europoje ir buvusiose Sovietų Sąjungos valstybėse. NEWW ir NEWW-Lenkija tikisi, kad Gdansko lyčiai jautraus biudžeto projektas pasitarnaus kaip regioninis modelis ir padės kuriant bendradarbiavimo tinklą regione.

Gdansko lyčiai jautraus biudžeto analizė gimė Gdansko universiteto ekspertų dėka. Jie surinko duomenis ir susipažino su daugybe užsienio publikacijų. NEWW-Lenkija padėjo jiems gauti informaciją iš atitinkamų institucijų, organizacijos ekspertai apžvelgė statistiką, padarė išvadas ir pateikė rekomendacijas. Gdansko lyčiai jautraus biudžeto iniciatyva – tai žingsnis, siekiant pagerinti miesto moterų padėtį. NEWW-Lenkija ir toliau tęsia savo veiklą, skatindama vietos sėkmingai taikyti lyčiai jautrų biudžetą platesniu mastu.³¹

Savivaldybių ir vietos bendruomenių svarba diegiant lyčiai jautrų biudžetą (Gdansko pavyzdys). Politinius siekius ir lūkesčius žmonės sieja su valstybe, tačiau kasdienės problemas dažniausiai sprendžia vietinės bendruomenės ar savivaldybės institucijos. Vaizdžiai galima būtų pasakyti, kad gyvenama ne šalyje, o kaimuose, miesteliuose, didmiesčių mikrorajonuose. Būtent čia telkiamos bendruomenės, steigiamos savivaldybės, kurios teikia socialines paslaugas. Todėl gebėjimas įvertinti ir patenkinti moterų ir vyrų, mergaičių ir berniukų reikmes, kurios dažnai yra skirtingos, didžiąja dalimi padeda užtikrinti lygybę kasdieniniame žmonių gyvenime. Todėl nesuklysimė teigdami, kad lyčių lygybė prasideda bendruomenėse.³²

Svarbu pabrėžti, kad Gdansko ataskaitos uždavinys – pristatyti **augančią vietos bendruomenių svarbą ir jų indėlį, kuriant ir išlaikant demokratiją**. Kaip žinia, centrinis biudžetas paprastai užsibrėžia bendruosius tikslus, todėl ypatingai svarbu atkreipti dėmesį į savivaldybių biudžetų tikslus. Ekspertai vieningai sutaria, kad **nustatant vietos gyventojų poreikius, veiksmingesnė politika yra savivaldybių lygmenyje**.

Lyčiai jautraus biudžeto kūrimo prielaidos Gdanske: gyvenimo kokybės aspektas. **Gdanskas** (lenk. Gdańsk) uostamiestis šiaurės Lenkijoje prie Baltijos jūros. Miestas yra didelis savivaldos vienetas, Pamario vaivadijos sostinė. Jame gyvena apie 460 tūkst. gyventojų. Apibendrinant Gdansko gyventojų gyvenimo kokybės aspektus, remiamasi 2002 m. Lenkijos nacionalinio gyventojų surašymo duomenimis.

Pagrindinė Gdansko problema, beje, kaip ir visos Lenkijos bei kitų Europos šalių, yra **mažėjantis gyventojų skaičius**. Mažą gimstamumą iš esmės įtakoja prasta ekonominė situacija ir veiksmingos vaikų priežiūros sistemos bei dotuojamų vaikų darželių trūkumas. Tyrėjai pastebi, kad ypač svarbu kurti draugišką ir palankią šeimai aplinką - tai padėtų šeimoms planuoti didesnę vaikų skaičių. Efektyvi ir tinkamai išplėtotą vaikų priežiūros sistema pasitarnautų šeimoms derinant pareigas darbe ir namie.

Kita vertus, visuomenėje **didėja pagyvenusiųjų žmonių skaičius**. Jiems taip pat reikalinga priežiūra ir dėmesys. Šiuo atveju svarbu sukurti sistemą, kuri suteiktų senjorams pagalbą namų ruošoje ir padėtų jiems išnaudoti savo potencialą dirbant bei išnaudoti savo laisvą laiką. Skurdas senjorų tarpe – taip pat didelė problema, nuo kurios daugiau kenčia moterys, nei vyrai. Reikalingos programos, padėsiančios sumažinti atotrūkį tarp pensijų, išmokamų moterims ir vyrams.

Gdansko gyventojų tarpe yra ženkliai neįgaliųjų grupė, kurios didžiąją dalį sudaro moterys. Šiai grupei turėtų būti skiriamas valdžios, nevyriausybių ir labdaros organizacijų dėmesys. Šiuo atveju taip pat reikalingos specialios programos, orientuotos į vyrus ir moteris. Neįgaliųjų nedarbas Gdanske yra didele dalimi įtakotas atotrūkio tarp darbo rinkos

31 Balandynowicz-Panfil, K., Opacka, U. 2005, 4 psl.

32 Margarita Jankauskaitė, Indrė Mackevičiūtė „Lyčių dialogui atvira bendruomenė. Kodėl reikia ir kaip galima siekti lyčių lygybės?“ Lygių galimybių plėtros centras, Vilnius, 2005 m., 33 psl.

poreikių ir išsilavinimo. Paramą turėtų teikti specialios institucijos, žinančios darbo rinką. Neįgalieji taip pat susiduria su infrastruktūra, visiškai nepritaikyta jų poreikiams. Kol jie negalės laisvai judėti, tol jausis atskirtais ir nepakankamai produktyviais visuomenės nariais.

Ekspertai pabrėžia, kad Gdanske **nepakankamai panaudojami žmogiškieji ištekliai**. Darbo rinkai sparčiai keičiantis, stinga tarpusavio ryšio tarp rinkos ir kryptingo švietimo orientavimo – paklausių specialistų trūksta, o kitų yra pernelyg daug. Mažai nuveikta, atliekant darbo rinkos tendencijas numatančius tyrimus, kurių rezultatai padėtų mokykloms tinkamai sureaguoti. Tyrėjai pabrėžia, kad Gdanske moterys, tame tarpe ir bedarbės, yra labiau išsilavinusios, nei vyrai. Nepaisant to, moterys dažniau renkasi tradicines lyčiai būdingas profesijas, kurioms trūksta specializacijos, ir tokiu būdu darbo paieška tampa dar sunkesne.

Pastebima, kad ilgalaikis nedarbas tampa tikra grėsme Gdansko moterims. Nesėkmingos darbo paieškos, veiklos stoka, nusivylimas gali įtakoti depresines nuotaikas, todėl tokiems žmonėms turėtų būti siūloma psichologo pagalba.

Neramina ir tai, kad reikšmingą dalį bedarbių moterų sudaro jaunos moterys, kurias, ypač turinčias vaikų ir šeimas, darbdaviai laiko tikra našta. Tokiam požiūriui keisti reikalingos programos, remiančios darbdavius ir padedančios jiems išvelgti jaunoje moteryje vertingą darbuotoją.

Motinstės atotogos taip pat yra papildoma problema moterims, nes moterys jų išeina žymiai dažniau negu vyrai. Patikima ir aukštos kokybės vaikų priežiūros sistema padėtų subalansuoti pareigas darbe ir namie bei padidintų užimtumo lygį Gdansko mieste.

Gdansko ataskaitoje atkreiptas dėmesys į žemą moterų susidomėjimą politika bei miesto veikla. Nevyriausybinėms organizacijoms keliamas iššūkis didinti moterų politinį sąmoningumą ir vykdyti vietinį lobizmą, siekiant kelti gyvenimo kokybę ir propaguoti lyčių lygias galimybes. Kaip vieni iš prastų gyvenimo kokybės aspektų minimi chuliganizmas ir vandalizmas, taip pat atkreipiamas dėmesys į prastą profilaktinės medicinos sistemą, kuri neužtikrina galimybės išvengti kai kurių sunkių ligų. Valstybinė medicina nekelia pasitikėjimo, o privačios medicinos paslaugos – per brangios. Siekiant gerinti padėtį, turėtų būti vykdomos pacientų švietimo programos, kurios paskatintų juos profilaktiškai tikrintis sveikatą.

Gdansko tyrėjai pažymi, kad miesto valdžia yra suinteresuota pagerinti gyvenimo kokybę. Tai galėtų būti pasiekta identifikuojant adekvačius moterų ir vyrų poreikius, kas padėtų geriau paskirstyti finansines lėšas ir tinkamai pasitarnautų gyventojų poreikiams.³³

Gdansko lyčiai jautraus biudžeto rekomendacijos. Gdansko ataskaitos autoriai pabrėžia, kad **lyčiai jautraus biudžeto esmė – rekomendacijų formulavimas ir jų įgyvendinimas ekonominėje realybėje.**

Pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria Gdansko gyventojai, yra šios:

- programų vyresniojo amžiaus moterims ir vyrams trūkumas;
- nelygus moterų ir vyrų traktavimas darbo rinkoje ir menkas moterų profesinis aktyvumas;
- ilgalaikis moterų ir vyrų nedarbas.

33 Balandynowicz-Panfil, K., Opacka, U. 2005, p. 9-10.

Gdansko ataskaitoje detaliai aptariama **savivaldybės veikla**, ypač susijusi su socialine politika. Pažymima, kad savivaldybė kreipia dėmesį į pagyvenusių žmonių problemas ir deda pastangas joms išspręsti, tačiau tai – tik trumpalaikė politika. Svarbu, tai, kad žmonės, kurie dabar yra vidutinio amžiaus, kol kas nepaiso rūpybos, kurios jiems patiems prireiks, pasiekus senyvą amžių. Pasigendama strategijos, kuri galėtų supažindinti senjorus su kompiuteriu ir internetu, taip pat nėra senjorų įdarbinimo lankstesnėmis darbo valandomis programos. Pabrėžtina, kad miesto strategijoje pagyvenusiems trūksta lyčių lygių galimybių požiūrio.

Miesto strategijoje randama keleta pastabų dėl moterų ir vyrų lygių galimybių darbo rinkoje, tačiau nenurodoma, koku būdu jos turėtų būti įgyvendintos. Užsibrėžti tikslai yra pernelyg abstraktūs. Panašu, kad nustačiusi problemas vietos valdžia, stokodama politinės valios, delsia jas įgyvendinti.

Tyrėjai pastebi, kad efektyviau veikia **Miesto socialinės paramos centras** (angl. City Center of Social Assistance (MOPS)), pavaldus ir finansuojamas savivaldybės bei bendradarbiaujantis su nevyriausybinėmis organizacijomis. Šis centras orientuojasi į skurdžiausias gyventojų grupes. Suvokdamas, kad didžiausias pavojus yra visuomenės marginalizacija, centras siekia sukurti pusiausvyrą, aktyvizuodamas skurdžiuosius profesinėje srityje.

Vienas iš Miesto socialinės paramos centro uždavinių – organizuoti senjorų laisvalaikį: kuriami senjorų klubai, kuriuose jie gauna ir maitinimą. Kovodamas su ilgalaikiu nedarbu, centras rengia apmokymus, kaip efektyviai ieškoti darbo, išmoka pašalpas ilgalaikiams bedarbiams. Tyrėjai pastebi, kad centro kovos su nedarbu programa yra parengta tinkamai ir aiškiai.

Vis dėlto pastebima, kad centrui trūksta galimybių pilnai įgyvendinti užsibrėžtus tikslus. Jis neišskiria problemų, su kuriomis atskirai susiduria moterys ir vyrai. Nepaisant to, centras yra pranašesnis už kitas institucijas, nes gerai išmano gyventojų padėtį ir gali lengvai su jais užmegzti ryšį.

Kaip vienos iš svarbiausių institucijų Gdansko ataskaitoje minimos **vietinės darbo biržos**. Jų tikslas – aktyvinti visuomenę darbo sferoje, įgyvendinant atitinkamus projektus. Vis dėlto darbo biržų pateikiama statistika yra ne be trūkumų, todėl sunku atsekti, kiek naudos atitinkamų projektų įgyvendinimas suteikė gyventojams. Siekiant tinkamai įvertinti šių institucijų veiksmus, būtina turėti daugiau informacijos.

Specialiai moterims skirtos programos Gdanske vykdomos ir finansuojamos tik Europos Sąjungos lygiu. Pastebima, kad daugelį jų įgyvendina darbo biržos. Šios programos turi daug privalumų – jos yra inovatyvios bei pristato naujus apmokymų ir paramos modelius. Dauguma jų nukreiptos į tikslines grupes – dėl tos priežasties programos yra unikalios.

Svarbu pabrėžti, kad Gdansko žmogiškieji išteklių yra jo stiprioji pusė. Mieste yra organizacijų ir asociacijų, kurių potencialą galima tinkamai panaudoti.³⁴

Apibendrinus **Gdansko ataskaitoje pateiktas rekomendacijas**, tikslinga būtų išskirti šias:

- **Gerinti statistinių duomenų kokybę.** Pastebima, kad neadekvati ir nepilna statistika yra didelė kliūtis atliekamam tyrimui. Trūksta informacijos apie atitinkamų programų dalyvius, įskaitant ir moteris, bei pačių programų įvertinimo.

34 Balandynowicz-Panfil, K., Opacka, U. 2005, p. 28-29.

Pagrindiniai duomenys yra šie:

- skaičius žmonių, kurie naudojasi socialiniu gerbūviu pagal lytį, išsilavinimą, amžių, ankstesnes pajamas, namų ūkio narių skaičių, šeimyninę padėtį;
- duomenys apie vykdomas programas (apmokymuose dalyvaujančių žmonių skaičius ir jų efektyvumas);
- žmonių skaičius, kurie gauna išmokas vaikų darželių ir lopšelių paslaugoms, įskaitant jų amžių, vaikų skaičių, pajamas ir profesijas;
- senjorų padėtis, atsižvelgiant į jų lytį;
- statistika apie ilgalaikius bedarbius pagal lytį, išsilavinimą, amžių, patirtį, namų ūkio gyventojų skaičių.

• **Skatinti profesinį pagyvenusio amžiaus žmonių aktyvumą.** Atsižvelgiant į gyventojų senėjimą visoje Europoje, tikslinga kurti efektyvią politiką, skatinant profesinį senjorų aktyvumą. Svarbu neprisirišti prie nusistovėjusių stereotipų ir suvokti, kad pagyvenę žmonės – tai svarbūs žmogiškieji ištekliai, galintys aktyviai veikti, išnaudoti savo sukauptą patirtį ir potencialą bei dalyvauti pilietinėje visuomenėje. Žinoma, svarbu užtikrinti tinkamas jų gyvenimo sąlygas, sveikatos priežiūrą ir profilaktiką bei turiningą laisvalaikį. Viena iš svarbesnių lyčiai jautraus biudžeto rekomendacijų atsižvelgia į faktą, kad senjorų tarpe moterų yra daugiau, nei vyrų, todėl savaime daugiau jų yra naudos gavėjos įvairiose socialinėse programose.

• **Kovoti su ilgalaikiu nedarbu.** Tai yra kiekvienos šiuolaikinės ekonomikos problema. Nedarbas laikomas ilgalaikiu, jeigu jis trunka ilgiau kaip 12 mėnesių. Kaip taisyklė, moterys dažniau susiduria su ilgalaikiu nedarbu, nei vyrai. Europos Taryba rekomenduoja Lenkijai įsteigti daugiau valstybinių institucijų, kurios padėtų ieškoti darbo, mažintų kliūti moterims, didintų mokymosi galimybes ir inicijuotų daugiau lanksčių darbo valandų.

• **Skatinti lygų požiūrį į moteris ir vyrus bei moterų profesinį aktyvumą.** Svarbu pažymėti, kad moterų ir vyrų padėtis Gdanske skiriasi. Pagrindinės moterų problemos yra išsilavinimas, darbo paieška, sveikata, saugumas, o taip pat ir dalyvavimas visuomeniniame gyvenime. Moterys dažniausiai dirba mažai apmokamose srityse – švietimo, sveikatos apsaugos, pramonės ir kitose, be to, už tokį pat darbą gauna mažesnę atlyginimą, nei vyrai.

Išskiriamos šios pagrindinės **nelygybės darbo rinkoje ir žemo motero darbo lygio priežastys:**

- stereotipinis požiūris į lyčių vaidmenis;
- požiūris į moterį kaip į mažiau lanksčią darbuotoją (dėl vaikų priežiūros moterys negali vykti į komandiruotes);
- motinystės atostogos, kurių metu moterys praranda darbo įgudžius;
- vaikų priežiūros klausimas (tinkamų vaikų priežiūros įstaigų trūkumas ir lanksčių darbo valandų nebuvimas).

Gdansko valdžia, bendradarbiaudama su nevyriausybinėmis organizacijomis, turėtų vykdyti **daugiau į moterų poreikius orientuotų programų ir projektų.** Atsižvelgiant į tai, kad daugelis moterų turi nuosavo verslo idėjų, tikslinga būtų rengti įvairius apmokymus, teikti joms konsultacijas ir patarimus.

Gdansko ataskaitos rekomendacijose pabrėžiama, kad **moterims svarbu turėti geresnį priėjimą prie finansavimo šaltinių, įskaitant ir Europos Sąjungos fondus.** Moterims svarbu žinoti kreipimosi į šiuos fondus tvarką – joms turėtų būti suteikiama tokio pobūdžio informacija.

Tikslinga sukurti **moterų centrą – įstaigą, kurioje jos galėtų gauti teisinę ar verslo konsultaciją**. Toks centras galėtų rinkti informaciją apie mokymus ir švietimą regione, darbo pasiūlymus ir verslo galimybes. Centro uždaviniai būtų pasiūlyti moterims naujus projektus ir veiklą, padėti susirasti verslo partnerius, teikti pagalbą krizių atveju ir kt. Gdanske nėra nė vienos įstaigos, užsiimančios šia veikla.

Kalbant apie **darbo rinką**, Gdansko ataskaitoje pateikiamos rekomendacijos rengti įvairias **kampanijas, propaguojančias lygias galimybes. Darbdaviams būtų naudingi apmokymai** apie darbo organizavimą moterims, turinčioms mažų vaikų, lanksčias darbo valandas ar darbą telefonu. Tai ypač svarbu moterims, norinčioms auginti vaikus, bet tuo pačiu ir siekiančioms neprarasti ryšio su darbdaviu. Toms moterims, kurios pasirenka ilgas motinystės atostogas, būtų naudingi apmokymai, kurių metu jos ne tik neprarastų senų įgūdžių, bet ir įgytų naujų.

Rekomenduojama **paviešinti visus diskriminacijos atvejus**. Tai būtų ypač veiksminga, nes daugelis moterų vis dar nežino savo teisių, o kai kurie darbdaviai nėra pilnai susipažinę su savo pareigomis.

Ataskaitoje pabrėžiama, kad nusitovėję stereotipai gyvuoja ilgai ir kovoti su jais ypač sunku. Todėl **mokykla būtų tinkama vieta pradėti pokyčius**. Mokykloje turėtų būti propaguojamos tokios vertybės kaip **partnerystė šeimoje ir lygios galimybės darbe**.

Tinkamai išplėtotą **institucinę priežiūros sistemą** ypač svarbi tiems žmonėms, kurie priklauso nuo kitų – seniems žmonėms, neįgaliesiems, ligoniams. Susiklosčiusių stereotipų dėka būtent moterys daugiausiai rūpinasi šeimos nariais.³⁵

2. Vokietija (Berlyno miesto patirtis)

Berlynas yra Vokietijos sostinė bei tuo pačiu vienas iš šalies federacinių vienetų – žemių, kuriame gyvena 3,5 mln. gyventojų. Berlyno mieste Lyčiai jautrus biudžetas buvo įdiegtas žemės lygiu ir miesto rajoniniu lygiu (iš viso yra 11 rajonų). Lyčiai jautrus biudžetas Berlynui pateiktas kaip Lyčių aspekto integravimo (angl. gender mainstreaming) viešųjų finansų priemonė.

2008/2009 m. Berlyno biudžetas apima 56 vietinių (rajoninių) biudžetų vienetus ir visus valstybinio biudžeto skyrius.

Lyčiai jautraus biudžeto procesas sutelktas į valstybines išlaidas. Visos Berlyno ministerijos ir rajoninės savivaldybės pradėjo projektus, kurie proceso eigoje plėtėsi ir gilėjo. Pirmasis žingsnis – išanalizuoti, kiek vyrų ir moterų pasiekia valstybinės išlaidos ir kiek jų naudojasi valstybės išlaidomų institucijų paslaugomis. Antrasis žingsnis – atlikti genderinę analizę, kuri apima socialines lyčių struktūras.

Lyčiai jautraus biudžeto diegimo procesą organizavo Valstybinė lyčių aspekto integravimo komisija (angl. State gender mainstreaming commission) ir jai priklausanti Lyčiai jautraus biudžeto darbo grupė (angl. Gender budget workgroup), kurioms vadovavo finansų ministras bei parėmė Vyriausybės lyčių aspekto integravimo tarnyba (angl. Gender mainstreaming office of the state government). Valdžios administracijoms, žemių ir rajoninėms ministerijoms paramą teikė išorės ekspertai. Parlamentas ir nevyriausybines organizacijas buvo įtrauktos į administracijos valdymo komitetą (angl. administrations steering committee).

35 Katarzyna Balandynowicz-Pañfil, Opacka U., p. 29-32.

Lyčiai jautrus biudžetas – tai efektyvi valdymo priemonė, sudaranti valstybei galimybę restruktūrizuoti savo finansinius instrumentus ir tokiu būdu pasiekti didesnės lyčių lygybės. Diegdamas lyčiai jautrų biudžetą, Berlyno Senatas (t.y. Berlyno parlamentas žemės lygiu) siekia išlaidų skaidrumo bei nori suteikti informaciją visuomenei ir parlamentui. Berlyno valdžia siekia išsiaiškinti savo politinių sprendimų gendnerines pasekmes ir tuo tikslu biudžete sukūrė nuodugnią gendnerinės informacijos sistemą. Lyčiai jautrus biudžetas yra demokratizavimo priemonė, spartinanti Lyčių aspekto integravimo (angl. gender mainstreaming) diegimą ir prisidedantis prie kokybės valdymo proceso administracijoje.

Berlyno vadovybė jaučia atsakomybę vykdyti įsipareigojimus, prisiimtus Amsterdamo sutartimi bei susijusius su lyčių aspekto integravimu (angl. gender mainstreaming) visose politikos srityse, tame tarpe ir viešųjų finansų politikoje. Vadovybė siekia atitikti ES tikslus 2015 metams ir didžiuojasi, kad 2005 m., praėjus 10 metų nuo Pekino konferencijos, jai pavyko atlikti pagrindinį lyčiai jautraus biudžeto įdiegimo etapą. Berlynas – pirmasis iš Vokietijos žemių, įvedusių lyčiai jautrų biudžetą, ir sėkmingai vykdančių šią strategiją daugumoje biudžeto dalių.

Politinis ryžtas. Prieš pradėdant diegti Lyčiai jautrų biudžetą, Berlyno valdžia pademonstravo politinį ryžtą ir priėmė reikiamus sprendimus. 2002 m. birželio mėn. Berlyno parlamentas priėmė rezoliuciją „Dėl Lyčių aspekto integravimo kaip finansinio-politinio instrumento“, kitaip tariant, dėl Lyčiai jautraus biudžeto. 2003 m. liepos mėn. buvo sukurta tarpministerinė Lyčiai jautraus biudžeto darbo grupė, vadovaujama finansų ministerijos. Kelios valstybės ir vietinio lygmens administracijos savanoriškai sutiko dalyvauti Lyčiai jautraus biudžeto diegimo bandomojoje (pilotinėje) fazėje (Lichtenbergo sritis bei Socialinių reikalų ir sveikatos ministerija). Parlamentui buvo pateikti rezultatai, pagrįsti dokumentais. 2004 m. rugpjūčio mėn. Berlyno Senatas (t.y. Berlyno parlamentas žemės lygiu) nusprendė, kad bandomoji Lyčiai jautraus biudžeto diegimo fazė praėjo sėkmingai ir sutiko įdiegti Lyčiai jautrų biudžetą 2006/2007 biudžete (t.y. dvejiems metams).

Berlyno Senatas nusprendė, kad valstybės biudžeto lygiu visos ministerijos turi išsirinkti tas biudžeto eilutes, kurias labiausiai įtakoja politiniai sprendimai, atlikti jų gendnerinio poveikio analizę ir atspindėti tai biudžete. Regionų lygiu Merų taryba nusprendė įtraukti tam tikrus vietos biudžetų punktus į lyčiai jautraus biudžeto procesą, atlikti gendnerinio poveikio įvertinimą ir dokumentuoti tai biudžete. 2004 m. gruodžio mėn. Berlyno Finansų ministerija išleido cirkuliarinį raštą dėl 2006/2007 m. biudžeto sudarymo. Į raštą buvo įtrauktas reikalavimas pristatyti ataskaitas apie „Lyčiai jautrius duomenis (Lyčiai jautrų biudžetą)“ atskiroms biudžeto eilutėms. 2005 m. rugpjūčio mėn. šios ministerijų ataskaitos buvo perduotos Senatui ir pristatytos parlamentui.

2005 m. spalio 27 d. Berlyno Lyčių aspekto integravimo (angl. Gender mainstreaming) komisija nusprendė, kad Lyčiai jautraus biudžeto diegimas turi būti tęsiamas ir turi tapti neatsiejama biudžeto proceso dalimi. Atskiros biudžeto eilutės turi būti pateiktos pagal lytį ir atspindėti pinigų paskirstymą tarp vyrų ir moterų. Tam, kad būtų pasiektas šis tikslas, lyčių duomenys turi būti kaupiami nenutrūkstamai. 2005 m. gruodžio 8 d. Parlamentas taip pat nusprendė, kad, formuojant 2007/2008 m. biudžetą turi būti padidintas biudžeto eilučių, įtrauktų į Lyčiai jautraus biudžeto procesą, skaičius bei atliekama išsamesnė jų analizė.

Per 2006 m. valstybinę Lyčiai jautraus biudžeto darbo grupę suformavo lyčių poveikio analizės koncepciją. Finansų ministerija pakvietė visas kitas ministerijas apsvarstyti

galimybę įtraukti šią koncepciją į jų biudžetus. Šis nuodugnus procesas paraleliai vyko ir regionų lygiu: minėtoji darbo grupė pasiūlė 56-ių vietinio lygmens biudžeto produktų sąrašą, kurie ateityje turėtų būti įtraukti į Lyčiai jautraus biudžeto procesą. Merų taryba priėmė šį pasiūlymą. Tuo pagrindu 2006 m. gruodžio mėn. Finansų ministerija išleido sekantį cirkuliarinį raštą dėl 2008/2009 m. biudžeto formavimo. Rašte nurodytas reikalavimas ministerijų ir regionų biudžetuose dokumentiškai pagrįsti sumas, prieštaraujančias lyčių lygybės principui.

2007 m. buvo parengtas biudžetas ir kartu su duomenimis pagal lytį perduotas finansų ministerijai. Šis biudžetas buvo pristatytas parlamentui ir svarstomas. Biudžetas buvo priimtas, atsižvelgiant į duomenis, atspindinčius lyčių nelygybę, ir su jais susijusius lyčių tikslus.

Lyčių aspektu diferencijuoti statistiniai rodikliai. Ši statistika Berlyne tapo prioritetu vykdant lyčių aspekto integravimą (angl. gender mainstreaming) ir diegiant Lyčiai jautrų biudžetą.

Buvo sukurta „vartotojo analizė“, kurią pasitelkiant, gaunami atsakymai į sekančius klausimus:

- Kas tiesiogiai naudojasi ištekliais?
- Kam/kuriai institucijai yra mokama už pinigų paskirstymą?
- Kas yra tikslinė mokėjimo/produkto grupė? Užtenka pateikti lyčių lygybės principui prieštaraujančius duomenis ar taip pat reikia pateikti duomenis apie specifines gyvenimo sąlygas?
- Kokios specifinės statistikos ar informacijos trūksta tikslesniam lyčių įvertinimui atlikti?

Valdymas ir perspektyvos. Gaunamą informaciją Berlyno miestas siekia panaudoti valdymo tobulinimo tikslais. Jeigu lyčių poveikio įvertinimas atskleidžia palankų lyčių situacijos rezultatą, tokiu atveju išlaidų panaudojimas yra pateisinamas. Priešingu atveju siūlomas biudžeto restruktūrizavimas, dėl kurio turėtų nuspręsti institucijos, atsakingos už politinius ir finansinius sprendimus.³⁶

36 Christine Färber „Gender Responsive Budgeting in Berlin“, 2008 m. sausio mėn. konferencijos MRU medžiaga

3 PRIEDAS

Moterų ir vyrų ekonominis aktyvumas ir užimtumas Lietuvoje ir Europos Sąjungoje 2000–2012 m., proc.

Metai	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ES-27												
Bendras užimtumo lygis (15-64 m.)	62.2	62.4	62.6	63.0	63.4	64.4	65.3	65.8	64.5	64.1	64.2	64.2
Moterų užimtumo lygis (15-64 m.)	53.7	54.4	54.9	55.5	56.1	57.2	58.2	58.9	58.4	58.2	58.4	58.6
Vyrų užimtumo lygis (15-64 m.)	70.8	70.4	70.3	70.4	70.8	71.6	72.5	72.7	70.7	70.0	70.1	69.8
Dirbantieji sutrumpintą darbo dieną, proc. nuo bendro užimtumo	16.2	16.2	16.6	17.2	17.8	18.1	18.2	18.2	18.8	19.3	19.6	20.0
Moterys, proc.	28.9	28.5	29.1	30.1	30.9	31.2	31.2	31.1	31.5	32.0	32.2	32.6
Vyrai, proc.	6.5	6.6	6.7	7.1	7.4	7.7	7.7	7.8	8.3	8.7	9.0	9.5
LIETUVA												
VISI UŽIMTIEJI												
Aktyvumo lygis (15-64 m.)	70,5	69,4	69,7	69,0	68,3	67,4	67,9	68,4	69,8	70,2	71,4	71,8
Užimtumo lygis (15-64 m.) dirbantieji visą darbo dieną; dirbantieji sutrumpintą darbo dieną	58,7	57,2	60,9	61,1	62,6	63,6	64,9	64,3	60,1	57,6	60,2	62,0
	89,8	89,2	90,5	91,6	92,9	90,1	91,4	93,3	91,7	91,8	91,1	90,5
	10,2	10,8	9,5	8,4	7,1	9,9	8,6	6,7	8,3	8,2	8,9	9,5
MOTERYS												
Aktyvumo lygis (15-64 m.)	67,1	65,7	66,5	65,6	64,9	64,6	65,0	65,5	67,8	68,6	69,4	70,1
Užimtumo lygis (15-64 m.) dirbantieji visą darbo dieną; dirbantieji sutrumpintą darbo dieną	57,5	57,1	58,4	57,8	59,4	61,0	62,2	61,8	60,7	58,5	60,2	61,8
	88,9	87,7	88,3	89,5	90,9	87,9	89,8	91,3	90,5	90,6	89,5	88,7
	11,1	12,3	11,7	10,5	9,1	12,1	10,2	8,7	9,5	9,4	10,5	11,3
VYRAI												
Aktyvumo lygis (15-64 m.)	74,2	73,2	73,1	72,7	72,0	70,5	71,0	71,4	72,0	72,0	73,5	73,7
Užimtumo lygis (15-64 m.) dirbantieji visą darbo dieną; dirbantieji sutrumpintą darbo dieną	60,1	62,3	63,7	64,6	66,0	66,3	67,9	67,1	59,5	56,5	60,1	62,2
	90,8	90,6	92,6	93,5	94,9	92,2	93,0	95,1	93,0	93,2	92,9	92,5
	9,2	9,4	7,4	6,5	5,1	7,8	7,0	4,9	7,0	6,8	7,1	7,5

Šaltiniai: Lietuvos statistikos metraštis (2009, 2010, 2013); Eurostat.

4 PRIEDAS

Darbo jėgos aktyvumo ir užimtumo lygiai pagal amžiaus grupes ir lytį 2000–2012 m. Lietuvoje ir Europos Sąjungoje, proc.

Am- žiaus grupės	Darbo jėgos aktyvumo lygis								Užimtumo lygis							
	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
LIETUVA																
IŠ VISO 15-64	70,5	68,3	67,9	68,4	69,8	70,2	71,4	71,8	58,7	62,6	64,9	64,3	60,1	57,6	60,2	62,0
MOTERYS																
15-64	67,1	64,9	65,0	65,5	67,8	68,6	69,4	70,1	57,5	59,4	62,2	61,8	60,7	58,5	60,2	61,8
15-24	30,6	20,5	22,8	26,0	26,7	25,4	24,1	26,1	22,2	17,4	20,5	22,2	20,9	17,4	17,0	20,1
25-54	88,0	85,8	84,2	83,8	86,3	87,8	88,9	89,0	76,1	78,8	80,8	79,7	78,0	75,9	78,1	79,1
55-64	35,9	44,5	49,7	50,0	52,9	51,7	53,1	54,2	33,0	41,7	47,9	47,7	48,3	45,5	47,2	48,5
65+	6,1	2,6	3,4	3,7	4,0	3,2	4,0	4,6	6,0	2,6	3,4	3,6	3,9	3,1	4,0	4,5
VYRAI																
15-64	74,2	72,0	71,0	71,4	72,0	72,0	73,5	73,7	60,1	66,0	67,9	67,1	59,5	56,5	60,1	62,2
15-24	41,7	29,3	31,8	35,4	33,9	31,3	32,1	32,4	28,4	24,6	29,6	30,9	22,0	19,1	20,9	22,8
25-54	89,7	90,0	87,9	87,4	88,3	89,0	90,7	90,5	73,8	83,3	84,3	82,7	74,6	71,1	75,7	77,7
55-64	57,6	63,8	63,3	63,0	63,8	62,6	64,3	64,6	49,9	59,1	60,7	60,2	56,0	52,1	54,1	55,9
65+	10,3	6,3	9,3	9,7	8,2	6,7	7,5	8,2	9,8	6,3	9,3	9,4	8,0	6,6	7,4	8,2
ES-27																
IŠ VISO 15-64	68,8	69,7	70,4	70,8	70,9	71,0	71,2	71,8	62,2	63,4	65,3	65,8	64,5	64,1	64,2	64,2
MOTERYS																
15-64	60,1	62,2	63,2	63,7	64,1	64,4	64,8	65,6	53,7	56,1	58,2	58,9	58,4	58,2	58,4	58,6
15-24	42,3	40,6	40,6	40,8	40,4	39,7	39,7	39,6	34,1	33,0	34,2	34,4	32,9	31,8	31,5	30,9
25-54	73,3	75,6	76,7	77,3	77,7	78,1	78,3	78,9	66,3	68,9	71,2	72,0	71,4	71,3	71,3	71,2
55-64	29,5	35,8	38,0	38,8	40,2	41,2	42,8	44,8	27,4	33,6	35,9	36,8	37,8	38,6	40,2	41,8
65+	duomenys neteikiami															
VYRAI																
15-64	77,2	77,3	77,7	77,9	77,8	77,6	77,6	78,0	70,8	70,8	72,5	72,7	70,7	70,0	70,1	69,8
15-24	49,5	47,7	47,6	47,8	46,9	46,1	45,8	45,5	40,8	38,9	40,4	40,3	37,0	36,2	35,8	34,9
25-54	91,9	91,7	91,9	92,0	91,8	91,7	91,6	91,7	85,6	85,2	86,8	86,9	84,6	83,9	83,9	83,2
55-64	50,7	55,2	57,0	57,9	58,6	58,9	59,5	61,2	47,1	51,6	53,9	55,0	54,8	54,6	55,2	56,4
65+	duomenys neteikiami															

Šaltiniai: Lietuvos statistikos metraštis (2009, 2010, 2013); Eurostat.

5 PRIEDAS

Savarankiškai dirbantys asmenys Europos Sąjungoje

Šalis	Moterys		Vyrai		Visi savarankiškai dirbantys asmenys 2012 m., proc. nuo bendro užimtumo
	2007	2012	2007	2012	
ES 27 (tūkst.)	9215.8	10156.0	21720.0	22654.0	15.2
Belgija	172.8	188.0	393.8	423.0	13.5
Bulgarija	121.7	107.0	241.8	209.0	10.8
Čekija	194.9	263.0	552.1	610.0	17.8
Danija	57.0	66.0	160.1	172.0	8.9
Vokietija	1238.7	1395.0	2727.6	3026.0	11.0
Estija	14.5	15.0	37.6	37.0	8.3
Airija	58.7	57.0	273.6	231.0	15.7
Graikija	344.6	361.0	920.7	839.0	31.9
Ispanija	968.7	947.0	2341.7	1960.0	16.8
Prancūzija	736.7	855.0	1806.6	1978.0	11.0
Italija	1499.8	1538.0	3773.2	3815.0	23.4
Kipras	15.4	16.0	48.4	42.0	14.8
Latvija	32.3	37.0	63.4	56.0	10.5
Lietuva	49.0	49.0	103.4	76.0	9.7
Liuksemburgas	5.3	8.0	8.8	12.0	8.4
Vengrija	145.2	147.0	308.8	290.0	11.3
Malta	3.6	4.0	18.5	19.0	13.3
Nyderlandai	335.1	424.0	671.5	822.0	14.8
Austrija	157.6	168.0	289.7	306.0	11.3
Lenkija	959.3	986.0	1856.0	1956.0	18.9
Portugalija	381.4	366.0	551.8	610.0	21.1
Rumunija	436.1	541.0	1141.0	1325.0	20.1
Slovėnija	24.1	32.0	68.7	80.0	12.2
Slovakija	73.4	101.0	236.3	258.0	15.4
Suomija	87.4	102.0	185.9	223.0	13.1
Švedija	110.3	126.0	313.4	350.0	10.2
Jungtinė Karalystė	992.3	1258.0	2625.7	2931.0	14.2

Šaltinis: Eurostat.

6 PRIEDAS

Valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžeto asignavimų struktūra 2004-2013 m., proc. nuo visų išlaidų

Sritis	2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013 planas	
	Valst. biudž.	Sav. biudž.	Valst. biudž.	Sav. biudž.	Valst. biudž.	Sav. biudž.	Valst. biudž.	Sav. biudž.	Valst. biudž.	Sav. biudž.	Valst. biudž.	Sav. biudž.	Valst. biudž.	Sav. biudž.	Valst. biudž.	Sav. biudž.	Valst. biudž.	Sav. biudž.	Valst. biudž.	Sav. biudž.
Bendros valstybės paslaugos	40.9	10.0	38.0	9.6	31.2	15.3	27.7	16.0	25.4	9.2	25.7	12.4	28.0	12.2	30.0	11.2	18.2	11.2	19.0	7.0
Gynyba	7.3	0.2	6.6	0.2	7.2	0.2	8.2	0.2	5.6	0.2	4.7	0.1	4.0	0.1	4.2	0.1	4.4	0.1	4.2	0.1
Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga	8.9	0.8	8.2	0.8	7.9	0.8	7.6	1.0	9.0	1.0	7.0	0.8	7.4	0.8	8.0	0.8	8.4	0.9	8.3	1.0
Ekonomika	19.8	4.8	23.7	4.9	25.6	5.3	24.5	5.1	25.3	5.5	25.7	4.2	25.2	3.7	24.5	4.3	24.6	5.5	27.7	4.1
Aplinkos apsauga	1.2	2.9	1.9	3.2	2.6	2.8	3.3	3.0	4.8	3.6	3.5	3.3	4.3	3.3	3.0	3.3	3.2	3.5	2.8	1.8
Būstas ir komunalinis tūkis	0.0	4.6	0.0	5.3	0.0	4.9	0.1	4.7	0.2	4.1	2.2	3.1	0.1	3.6	0.1	3.8	0.1	3.6	0.1	2.8
Sveikatos apsauga	1.6	1.3	1.8	1.5	6.5	1.5	6.3	1.3	6.2	2.2	7.7	0.6	9.3	0.5	8.8	0.7	7.7	0.8	7.0	2.6
Poilsis, kultūra, religija	2.7	5.7	2.7	6.2	2.6	6.3	2.8	6.9	2.7	6.6	2.4	6.5	2.1	4.8	2.3	5.9	2.3	5.5	2.2	6.6
Švietimas	10.6	54.6	10.0	53.4	9.4	49.4	9.7	53.1	10.2	57.2	9.3	57.7	9.3	53.6	10.1	50.8	17.9	48.9	16.6	55
Socialinė apsauga	6.9	15.3	7.1	14.9	7.1	13.6	9.8	8.8	10.5	10.4	11.8	11.6	10.2	17.4	9.2	19.0	13.3	20.0	12.1	19.0
Iš viso:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Šaltinis: sudaryta autorės pagal LR finansų ministerijos duomenis <<http://www.finmin.lt/web/finmin/biudzetas/2008nb>>

7 PRIEDAS

Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšį ir lytį 2010 m. ir Lietuvos bendrosios pridėtinės vertės struktūra, proc.

Ekonominės veiklos rūšys	Bendroji pridėtinė vertė bazinėmis kainomis, mln. Lt	Dalis bendrojoje pridėtinėje vertėje, %	Iš viso užimta, tūkst.		Užimtųjų pasiskirstymas pagal lytį, %		Indėlis į BVP, Mln. Lt	
			Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterų	Vyrų
Iš viso:	85914,4	100,0	656,9	590,8	52,6	47,4	41611,8	44302,5
Žemės ūkis, miškininkystė ir žuvininkystė	2815,4	3,3	42,6	67,6	38,7	61,3	1088,3	1727,1
Kasyba ir karjerų eksploatavimas	318	0,4	0,7	2,4	22,6	77,4	71,8	246,2
Apdirbamoji gamyba	16215,6	18,9	88,8	103	46,3	53,7	7507,5	8708,1
Elektros, dujų, garo tiekimas ir oro kondicionavimas	2860,5	3,3	4,1	10,2	28,7	71,3	820,1	2040,4
Vandens tiekimas, nuotekų valymas, atliekų tvarkymas ir regeneravimas	750,4	0,9	3,8	6,6	36,5	63,5	274,2	476,2
Statyba	5047	5,9	11,9	75,1	13,7	86,3	690,3	4356,7
Didmeninė ir mažmeninė prekyba; variklinių transporto priemonių ir motociklų remontas	15359,5	17,9	126,3	97,2	56,5	43,5	8679,7	6679,8
Transportas ir saugojimas	10350,1	12,0	22,1	63,3	25,9	74,1	2678,4	7671,7
Apgyvandinimo ir maitinimo paslaugų veikla	1134,6	1,3	24,9	6,6	79,0	21,0	896,9	237,7
Informacija ir ryšiai	3133,8	3,6	10	12,1	45,2	54,8	1418,0	1715,8
Finansinė ir draudimo veikla	2225,5	2,6	15,9	4,4	78,3	21,7	1743,1	482,4
Nekilnojamojo turto operacijos	5649,3	6,6	6,3	6,4	49,6	50,4	2802,4	2846,9
Profesinė, mokslinė ir techninė veikla	3147,6	3,7	25,7	20	56,2	43,8	1770,1	1377,5

Administracinė ir aptarnavimo veikla	1843,4	2,1	18,3	21,5	46,0	54,0	847,6	995,8
Viešasis valdymas ir gynyba; privalomasis socialinis draudimas	5782,8	6,7	39,6	37,3	51,5	48,5	2977,9	2804,9
Švietimas	4567,2	5,3	110,7	27,8	79,9	20,1	3650,5	916,7
Žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	3089,1	3,6	74,8	12,8	85,4	14,6	2637,7	451,4
Meninė, pramoginė ir poilsio organizavimo veikla	793,5	0,9	12,3	7,8	61,2	38,8	485,6	307,9
Kita aptarnavimo veikla	748,6	0,9	16,8	8,6	66,1	33,9	495,1	253,5
Namų ūkių, samdančių darbininkus, veikla; namų ūkių veikla, susijusi su savoms reikmėms tenkinti skirtų nediferencijuojamų gaminių gamyba ir paslaugų teikimu	82,4	0,1	1,3	0,1	92,9	7,1	76,5	5,9
Ekstrateritorinių organizacijų ir įstaigų veikla	0,0	0,0	0,1	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis.

8 PRIEDAS

Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšį ir lytį 2011 m. ir Lietuvos bendrosios pridėtinės vertės struktūra, proc.

Ekonominės veiklos rūšys	Bendroji pridėtinė vertė bazinėmis kainomis, mln. Lt	Dalis bendrojoje pridėtinėje vertėje, %	Iš viso užimta, tūkst.		Užimtųjų pasiskirstymas pagal lytį, %		Indėlis į BVP, Mln. Lt	
			Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai
Iš viso:	96066,1	100,0	649,8	603,8	51,8	48,2	45377,6	50688,6
Žemės ūkis, miškininkystė ir žuvininkystė	3658,2	3,8	41,9	64,4	39,4	60,6	1441,9	2216,3
Kasyba ir karjerų eksploatavimas	412	0,4	0,5	2,3	17,9	82,1	73,6	338,4
Apdirbamoji gamyba	19686,8	20,5	89,2	105,8	45,7	54,3	9005,4	10681,4
Elektros, dujų, garo tiekimas ir oro kondicionavimas	2723,6	2,8	3,9	9,2	29,8	70,2	810,8	1912,8
Vandens tiekimas, nuotekų valymas, atliekų tvarkymas ir regeneravimas	929	1,0	4,4	7,6	36,7	63,3	340,6	588,4
Statyba	6244,3	6,5	8,6	76,5	10,1	89,9	631,0	5613,3
Didmeninė ir mažmeninė prekyba; variklinių transporto priemonių ir motociklų remontas	17149,6	17,9	124,6	97,9	56,0	44,0	9603,8	7545,8
Transportas ir saugojimas	11724	12,2	22,5	69	24,6	75,4	2883,0	8841,0
Apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla	1251,6	1,3	26	6,3	80,5	19,5	1007,5	244,1
Informacija ir ryšiai	2973,2	3,1	11,2	14,3	43,9	56,1	1305,9	1667,3
Finansinė ir draudimo veikla	2598	2,7	13,3	4,4	75,1	24,9	1952,2	645,8
Nekilnojamojo turto operacijos	5724,6	6,0	6,4	6,3	50,4	49,6	2884,8	2839,8

Profesinė, mokslinė ir techninė veikla	3444,2	3,6	26,6	19,7	57,5	42,5	1978,7	1465,5
Administracinė ir aptarnavimo veikla	1958,1	2,0	17,6	23,3	43,0	57,0	842,6	1115,5
Viešasis valdymas ir gynyba; privalomasis socialinis draudimas	5930,5	6,2	38,9	36,7	51,5	48,5	3051,5	2879,0
Švietimas	4595,7	4,8	107,4	29,1	78,7	21,3	3616,0	979,7
Žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	3322,9	3,5	75,8	11,6	86,7	13,3	2881,9	441,0
Meninė, pramoginė ir poilsio organizavimo veikla	841,7	0,9	12,1	7,9	60,5	39,5	509,2	332,5
Kita aptarnavimo veikla	812,5	0,8	17,3	10,9	61,3	38,7	498,4	314,1
Namų ūkių, samdančių darbininkus, veikla; namų ūkių veikla, susijusi su savoms reikmėms tenkinti skirtų nediferencijuojamų gaminių gamyba ir paslaugų teikimu	85,7	0,1	1,3	0,6	68,4	31,6	58,6	27,1
Ekstrateritorinių organizacijų ir įstaigų veikla	0,0	0,0	0,2	0,1	66,7	33,3	0,0	0,0

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis.

9 PRIEDAS

Užimti gyventojai pagal ekonominės veiklos rūšį ir lytį 2012 m. ir Lietuvos bendrosios pridėtinės vertės struktūra, proc.

Ekonominės veiklos rūšys	Bendroji pridėtinė vertė bazinėmis kainomis, mln. Lt	Dalis bendrojoje pridėtinėje vertėje, %	Iš viso užimta, tūkst.		Užimtųjų pasiskirstymas pagal lytį, %		Indėlis į BVP, Mln. Lt	
			Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrų
Iš viso:	102677,9	100	658,1	617,6	51,6	48,4	48059,4	54618,3
Žemės ūkis, miškininkystė ir žuvininkystė	4073,6	4	41,7	70,5	37,2	62,8	1514,0	2559,6
Kasyba ir karjerų eksploatavimas	409,6	0,4	0,3	2,1	12,5	87,5	51,2	358,4
Apdirbamoji gamyba	21384	20,8	89	111,3	44,4	55,6	9501,6	11882,4
Elektros, dujų, garo tiekimas ir oro kondicionavimas	2962,9	2,9	3,7	9,1	28,9	71,1	856,5	2106,4
Vandens tiekimas, nuotekų valymas, atliekų tvarkymas ir regeneravimas	992,4	1	4,6	10,3	30,9	69,1	306,4	686,0
Statyba	6131,4	6	8,7	80,9	9,7	90,3	595,3	5536,1
Didmeninė ir mažmeninė prekyba; variklinių transporto priemonių ir motociklų remontas	19076,8	18,6	127,1	96,1	56,9	43,1	10863,2	8213,6
Transportas ir saugojimas	13309,8	13	24,6	68,9	26,3	73,7	3501,8	9808,0
Apgyvandinimo ir maitinimo paslaugų veikla	1351,7	1,3	25,3	7	78,3	21,7	1058,8	292,9
Informacija ir ryšiai	3201,8	3,1	13	15,3	45,9	54,1	1470,8	1731,0
Finansinė ir draudimo veikla	2286,5	2,2	13	5,2	71,4	28,6	1633,2	653,3
Nekilnojamojo turto operacijos	5864	5,7	5,8	7,5	43,6	56,4	2557,2	3306,8

Profesinė, mokslinė ir techninė veikla	3475,2	3,4	29,7	20,5	59,2	40,8	2056,0	1419,2
Administracinė ir aptarnavimo veikla	2215,4	2,2	19,2	19,4	49,7	50,3	1102,0	1113,4
Viešasis valdymas ir gynyba; privalomasis socialinis draudimas	5968,9	5,8	38,3	34,9	52,3	47,7	3123,1	2845,8
Švietimas	4632,8	4,5	105,6	28,9	78,5	21,5	3637,4	995,4
Žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	3489,5	3,4	74,6	10,9	87,3	12,7	3044,6	444,9
Meninė, pramoginė ir poilsio organizavimo veikla	891,8	0,9	14,2	8,6	62,3	37,7	555,4	336,4
Kita aptarnavimo veikla	870,7	0,8	18	9,2	66,2	33,8	576,2	294,5
Namų ūkių, samdančių darbininkus, veikla; namų ūkių veikla, susijusi su savoms reikmėms tenkinti skirtų nediferencijuojamų gaminių gamyba ir paslaugų teikimu	88,9	0,1	1,6	1	61,5	38,5	54,7	34,2
Ekstrateritorinių organizacijų ir įstaigų veikla	0,0	0,0	0,2	0,1	66,7	33,3	0,0	0,0

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis.

10 PRIEDAS

Sociologinės apklausos anketa (2007 m. tyrimas)

MOTERŲ VERSLO KONKURENCINGUMO DIDINIMAS

1. **Kokio amžiaus būdama (-as) ėmėtės verslo?** (Įrašykite amžių)
Nurodykite, kiek Jums buvo metų _____
2. **Kokia Jūsų įmonės ekonominė veikla?** Tik vienas atsakymas
 1. Mažmeninė prekyba
 2. Didmeninė prekyba
 3. Žemės ūkis, medžioklė, miškininkystė
 4. Ekologinė žemdirbystė
 5. Kaimo turizmas
 6. Amatai
 7. Statyba
 8. Kultūra
 9. Aptarnavimo sfera
 10. Viešbučiai/Restoranai
 11. Gamyba, pramonė
 12. Finansinis tarpininkavimas
 13. Elektros dujų ir vandens tiekimas
 14. Transportas ir nuotoliniai ryšiai
 15. Nekilnojamasis turtas, nuoma ar pan.
 16. Švietimas, mokslinė veikla
 17. Sveikatos priežiūra
 18. Kita, (nurodykite) _____
- 3.A. **Keliais sakiniais apibūdinkite savo įmonės veiklą, gaminamus produktus, teikiamas paslaugas ir pan. (Kokia veikla užsiima Jūsų įmonė?)**

4. **Kaip sukaupėte pradinį kapitalą ir apyvartines lėšas verslo pradžioje?**
Galimi keli atsakymai
 1. Turėjau asmeninių santaupų
 2. Sukaupiau pinigus pirkdama (-as) prekes pigiau ir parduodama (-as) brangiau
 3. Supirkau privatizavimo čekius
 4. Įsigijau nekilnojamą turtą už čekius
 5. Nupirkau akcijas
 6. Paėmiau banko paskolą (kreditą)
 7. Pasiskolinau iš draugų/giminių ar kitų verslininkų;
 8. Gavau pinigus iš ES struktūrinių fondų
 9. Gavau pinigus iš kitų fondų
 10. Pinigus uždirbau užsienyje
 11. Kita (įvardinkite) _____

5. Kokia dalis iš Jūsų verslo pradinio kapitalo buvo uždirbta užsienyje?

1. 0 % => pereiti prie 7 klausimo
2. Nuo 1 iki 10 %.
3. Nuo 11-24%
3. Nuo 25 iki 50 %
4. Nuo 51 iki 75 %
5. Nuo 76 iki 100%

6. Jeigu taip, tai kur?

1. Išsivysčiusiose Vakarų Europos šalyse
2. Rusijoje ar kitose buvusios TSRS šalyse
3. Kita (įrašykite) _____

7. Per kiek laiko pavyko įsitvirtinti rinkoje?

1. Per 1 metus;
2. Per 2 metus;
3. Per 3 metus;
4. Per 4 metus;
5. Per 5 metus.
6. Daugiau nei per 5 metai

8. Kas Jums labiausiai padėjo pirmaisiais veiklos metais?

Galimi keli atsakymai

1. Produktų / paslaugų unikalumas (deficitas) ;
2. Maža konkurencija;
3. Verslui palanki geografinė padėtis;
4. Asmeninės vadovo(-ų) savybės;
5. Patikimas, kvalifikuotas personalas;
6. Valstybės parama (lengvatiniai kreditai, palūkanų dengimas, garantijų teikimas, kreditų draudimas, subsidijos darbo vietoms kurti ir kt.);
7. Nacionalinių ir tarptautinių projektų parama įmonių darbuotojų kvalifikacijos kėlimui (konsultacijos, mokymai);
8. Verslo informacijos centro paslaugos;
9. Verslo inkubatoriaus paslaugos;
10. Šeimos, draugų pagalba
11. Kita (įvardinkite) _____

9. Kur vykdate savo veiklą:

1. Tik Lietuvoje
2. Lietuvoje ir užsienyje
3. Tik užsienyje

9A. Ar eksportuojate prekes ir / ar paslaugas į užsienį?

Šalis	Importas	
	Taip	Ne
Rusija	1	2
Latvija, Estija	1	2

ES šalys (nurodykite šalį) _____	1	2
Kita, prašome parašyti: _____	1	2

9B. Ar importuojate prekes ir / ar paslaugas iš užsienio?

Šalis	Eksportas	
	Taip	Ne
Rusija	1	2
Latvija, Estija	1	2
Kitos ES šalys (nurodykite šalį) _____	1	2
Kitos šalys, prašome parašyti: _____	1	2

10. Koks, Jūsų manymu, yra Jūsų verslo sėkmės „raktas“? galimi keli atsakymai

1. Žemos kainos
2. Gera kokybė
3. Profesionalumas, išsilavinimas ir žinios
4. Geri santykiai su klientais/pirkėjais/lankytojais
5. Komunikabilumas, mokėjimas bendrauti su žmonėmis
6. Nelegalūs, neoficialūs mokėjimai valstybinėms įstaigoms (kyšiai)
7. Aukštas aptarnavimo lygis
8. Pradinis finansinis kapitalas
9. Gamyba ir inovacijos
10. Kita (įrašykite) _____

11. Ar patalpos verslui yra Jūsų nuosavybė, ar Jūs nuomojate pastatus/ būstinę savo verslui?

1. Nuosavos patalpos
2. Nuomojama iš valstybės
3. Nuomojama iš privačių savininkų
4. Kita (nurodykite) _____

12. Kaip atsiliepė Jūsų verslui 1% mokesčio už nekilnojamą turtą įvedimas?

1. Labai neigiamai, padidėjo verslo išlaidos
2. Buvau priversta (-as) pakeisti patalpas į pigesnes
3. Neturėjo jokios įtakos
4. Turėjau iš to naudos

13. Ar Jūsų verslą galima priskirti šeimos verslui? Tik vienas atsakymas

1. Taip, įmonėje dirba tik šeimos nariai
2. Daugiau kaip 50 proc. įmonės akcijų priklauso šeimos nariams
3. Įmonei vadovauja tik šeimos nariai
4. Ne, mano verslo negalima priskirti šeimos verslui

14. Kiek darbuotojų dirba Jūsų verslo įmonėje?

1. iki 3
2. 4-10
3. Daugiau nei 10

15. **Kiek vyrų dirba Jūsų įmonėje? (prašome nurodyti skaičių)**
 1. Įmonėje dirba vyrų (nurodykite skaičių) _____
- 15.A.1. **Nurodykite, kiek Jūsų įmonėje yra vyrų, dirbančių:**
 1. Pilną darbo dieną (įrašykite skaičių) _____
 2. Nepilną darbo dieną(įrašykite skaičių) _____
- 15.A.1.2. **Nurodykite, kiek Jūsų įmonėje yra vyrų, dirbančių:**
 1. Dirbančių su neterminuota darbo sutartimi (įrašykite skaičių) _____
 2. Dirbančių su laikina (ribota) darbo sutartimi(įrašykite skaičių) _____
- 16.A. **Nurodykite, kiek Jūsų įmonėje dirba moterų:**
 (Nurodykite skaičių) _____
- 16.A.1. **Nurodykite, kiek Jūsų įmonėje yra moterų, dirbančių:**
 1. Pilną darbo dieną (įrašykite skaičių) _____
 2. Nepilną darbo dieną(įrašykite skaičių) _____
- 16.A.1.2. **Nurodykite, kiek Jūsų įmonėje yra moterų, dirbančių:**
 1. Dirbančių su neterminuota darbo sutartimi (įrašykite skaičių) _____
 2. Dirbančių su laikina (ribota) darbo sutartimi(įrašykite skaičių) _____
17. **Kiek valandų per dieną Jūs dirbate savo verslo įmonėje?** Tik vienas atsakymas
 1. Mažiau nei 8 valandas per dieną
 2. 8 valandų per dieną
 3. Daugiau nei 8 valandas per dieną (nurodykite, kiek?)
 4. Sezoninis darbas (nurodykite kiek mėnesių per metus) _____
18. **Kokia buvo pastarųjų metų Jūsų verslo apyvarta?**
 1. Iki 100 000 lt.
 2. 100 001 – 500 000 lt.
 3. 500 001 – 1 000 000 lt.
 4. 1 000 001 – 5 000 000 lt.
 5. 5 000 001 – 10 000 000 lt.
 6. Daugiau negu 10 000 000 lt.
19. **Ar pajamos, kurias gauna iš savo verslo, yra pagrindinės Jūsų asmeninės pajamos?**
 1. Taip
 2. Ne
20. **Ar iš verslo gaunamų pajamų Jums užtenka pragyvenimui?**
 1. Nepakanka
 2. Pakanka
 3. Uždirbu daugiau nei reikia tik pragyvenimui
21. **Ar Jūs turite kitą papildomą darbovietę (šalia verslo)?**
 1. Taip => klausti 22 kl.
 2. Ne=> klausti 24 kl.
22. **Jeigu taip, tai kur?**
 1. Valstybinėje įstaigoje ar institucijoje

2. Privačioje įmonėje
3. Kita (įrašykite) _____

23. Ką Jums suteikia ši darbovietė?

1. Gerbiamas pareigas, statusą, padėtį visuomenėje
2. Pagrindinį pajamų šaltinį
3. Papildomą pajamų šaltinį
4. Kita (įrašykite) _____

24. Manoma, kad daugeliui verslo įmonių tam, kad jos galėtų egzistuoti ir vystyti verslą, reikia nuslėpti tikruosius finansinius bei veiklos rezultatus. Jūsų nuomone, kiek tokių įmonių yra Lietuvoje?

1. Visos įmonės slepia finansinius rezultatus (100 procentų)
2. Daugiau nei 75 procentai
3. Tarp 51 ir 75 procentų
4. Tarp 31 ir 50 procentų
5. Tarp 11 ir 30 procentų
6. Mažiau negu 10 procentų
7. Nežinau

25. Ar Jūs manote, kad norėdamos pelningai vystyti verslą, daugelis įmonių daro neoficialius ar nelegalius mokėjimus valstybinėms įstaigoms (duoda kyšius) ?

1. Taip, dauguma duoda kyšius
2. Ne, dauguma neduoda kyšių
3. Nežinau

26. Jeigu taip, tai kiek Jūsų manymu tokių įmonių yra?

1. Tokių nėra
2. 10%
3. 11-30%
4. 31-50%
5. 51-75%
6. Daugiau negu 75%
7. Visos įmonės duoda kyšius

27. Kokios priežastys paskatino pradėti privatų verslą? Galimi keli atsakymai

1. Nebuvo pinigų/darbo, siekimas išgyventi
2. Siekimas aprūpinti savo šeimą, aprūpinti vaikų ateitį
3. Nepasitenkinimas savo buvusia (esama) darbovieta
4. Versle lengviau derinti namų ūkį ir darbą
5. Visada norėjau turėti savo nuosavą verslą, savarankiškumo troškimas, tiesioginis atlygis už verslą
6. Noras užsidirbti didesnius pinigus, „nusipelnymas gyventi geriau“
7. Buvau bedarbė (-is)
8. Ilgalaikis nedarbas
9. Pradėjau savo verslą, nes jaučiau diskriminaciją darbe
10. Siekis tiesiog normaliai dirbti ir gyventi
11. Norėjau išbandyti savo jėgas

12. Verslas – tai kūrybiška sritis, kurioje galima realizuoti savo potencialą, savo galimybes
 13. Noriu tapti milionierium
 14. Kita (nurodykite) _____

28. Ar Jūs dirbote prieš sukurdami savo verslą?

1. Taip, dirbau valstybiniame sektoriuje
2. Taip, dirbau privačiame sektoriuje
3. Ne, iki tol nedirbau
4. Kita (įrašykite) _____

29. Ar Jūs turėjote vadovavimo patirties prieš pradėdami savo verslą?

1. Taip
2. Ne

30. Ar Jūsų verslo veiklos kryptis yra susijusi su buvusio darbo patirtimi?

1. Taip
2. Ne

31. Jeigu Jums būtų pasiūlytas labai gerai apmokamas darbas, ar Jūs atsisakytumėte savo verslo?

1. Taip
2. Ne
3. Nežinau

32. Kokios, Jūsų manymu, yra pagrindinės kliūtys verslui Lietuvoje?

Kiekvienoje eilutėje po vieną atsakymą

Kliūtis	Sutin- ku	Nesutin- ku	Nežino/ neatsakė
VALSTYBĖS FINANSINĖ PARAMA IR DĖMESYS SMULKIAM IR VIDUTINIAM VERSLUI			
1. Nepakankama valstybės parama smulkiam ir vidutiniam verslui	1	2	3
2. Valstybė deklaruoja, kad reikia sparčiau plėtoti smulkų ir vidutinį verslą, o iš tiesų neskiria tam dėmesio	1	2	3
3. Blogai veikiančios įstatymai Lietuvoje, įstatymų kaita	1	2	3
4. Valstybės institucijos įkurtos tam, kad bausti, o ne padėti verslui.	1	2	3
MOKESČIAI			
5. Žlugdantys verslą mokesčiai	1	2	3
6. Didelė mokesčių našta smulkiam ir vidutiniam verslui	1	2	3
7. Neefektyvi mokesčių politika	1	2	3
III. BIUROKRATIZMAS IR KORUPCIJA			
8. Didelės biurokratinės procedūros atimam laiką, skirtą tiesioginei dalykinei veiklai	1	2	3

9. Valdininkų korupcija - valstybiniame ir savivaldybių lygyje (kyšiai)	1	2	3
10. Mafija, reketas	1	2	3
11. Nekvalifikuoti valstybinių įstaigų darbuotojų patarimai	1	2	3
12. Biurokratizmas, iššvaistytas laikas derybose su vietiniais valdininkais ir inspektorais	1	2	3

IV. PROFESIONALUMAS IR ŽINIOS			
13. Kvalifikuoto personalo stoka	1	2	3
14. Blogas vadovavimas	1	2	3
15. Trūksta žinių, kompetencijos	1	2	3
16. Nėra vientisos informacijos sistemos	1	2	3
17. Trūksta informacijos apie verslo plėtros galimybes, informacija sunkiai prieinama.	1	2	3

V. FINANSINIAI IR EKONOMINIAI IŠTEKLIAI			
18. Apyvartinių lėšų trūkumas	1	2	3
19. Žema gyventojų perkamoji galia (neturi pinigų)	1	2	3
20. Konkurencija (legalaus ir nelegalaus, „šešėlinio“ verslo konkurencija)	1	2	3
21. Trūksta kapitalo	1	2	3
22. Per brangios verslo konsultacijos	1	2	3
23. Pasenusios technologijos, įrengimai	1	2	3
24. Vėluoja atsiskaitymai tarp privačių ir valstybinių įmonių.	1	2	3
25. Vietinės rinkos ribotumas	1	2	3
26. Sunkiai prognozuojama paklausa	1	2	3
27. Kita, prašome parašyti: _____	1	2	3

33. Iš 32 klausime pateikto klūčių sąrašo prašome nurodyti tris, kurios labiausiai kliudo Jūsų verslui?

1. Svarbiausia klūtis _____
2. Antra pagal svarbą _____
3. Trečia pagal svarbą _____

MOTERŲ IR VYRŲ VERSLO SKIRTUMAI

34. Jūsų nuomone, ar Lietuvoje yra sudarytos vienodos sąlygos moterims ir vyrams versle?

1. Versle sudarytos palankesnės sąlygos vyrams nei moterims
2. Versle sudarytos lygios galimybės ir moterims, ir vyrams
3. Moterys Lietuvoje turi geresnes galimybes plėtoti verslą nei vyrai;

35. Kaip Jūs manote, kokia turėtų būti moters padėtis versle?

1. Verslas yra labiau „vyriška“, nei „moteriška“ sritis, vyras turėtų būti šeimos maitintojas, o moteris labiau atsakinga už šeimą ir vaikų auginimą
2. Turėtų būti lygios galimybės tiek moterims, tiek vyrams pasireikšti versle, kaip ir galimybės šeimoje
3. Moterys dažnai diskriminuojamos verslo srityje, todėl joms turėtų būti sudarytos išskirtinės sąlygos (lengvatiniai kreditai, mokesčių lengvatos, šeimos ir darbo sąlygų derinimo paramos programos ir kt.)

36. Kuo skiriasi moterų ir vyrų verslas Lietuvoje? Ar pritariate ar nepritariate šiems teiginiams? Kiekvienoje eilutėje-po atsakymą

	Taip	Ne	Sunku pasakyti
1. Moterys dažniau steigia mažas ir vidutines įmones, o stambus verslas, dažniausiai yra vyrų sritis	1	2	9
2. Privatizavimo procese vyrai dažniau privatizavo stambų turtą ir verslą, moterys – butus ir mažas patalpas.	1	2	9
3. Moterys rečiau yra linkusios daryti stambias investicijas, o vyrai, atvirkščiai, daug dažniau daro stambias investicijas.	1	2	9
4. Moterys paprastai dirba mažesnio pelningumo versle, mažiau uždirba, turi mažiau nuosavybės, nekilnojamo turto nei vyrai	1	2	9
5. Moterų verslas dažniau pasižymi didesnėmis darbo sąnaudomis ir mažesniu pelnu.	1	2	9
6. Moterys dažniausiai kuria verslą tam, kad susikurtų darbo vietą. Vyrai paprastai kuria verslą siekdami ženkliai padidinti savo pajamas, kapitalą ir investicijas.	1	2	9
7. Moterys dažniau nei vyrai susiduria su priešiška atmosfera verslo srityje – joms sunkiau prieiti prie informacijos apie rinkas, apie finansines galimybes, sunkiau gauti kreditą iš banko, lengvatinį kreditą, valstybinius užsakymus ir pan.	1	2	9
8. Vyrai kurdami bei plėtodami verslą tarpusavyje susitaria geriau nei moterys.	1	2	9
9. Vyrai versle dažniau sudaro slaptus sandėrius, praktiškai išstumdami moteris iš pelningų sričių	1	2	9
10. Moterys prasčiau nei vyrai derina tarpusavio asmeninius ir dalykinius santykius, blogiau sutaria; dažnai smulkmenos nustelbia svarbiausią tikslą - yra diskriminacija tarp pačių moterų.	1	2	9
11. Moterys atsakingiau žiūri į verslą, „kaip į gyvenimo būdą“, turi mažiau nepagrįstų ambicijų nei vyrai.	1	2	9
12. Moteriai sunkiau išsikiovoti vadovaujamąją poziciją, tačiau moterys gali sėkmingai vadovauti verslo įmonėms, gali įveikti aštrią konkurenciją. Todėl moterų – didelių įmonių vadovių skaičius turėtų didėti.	1	2	9

37. Kokie, Jūsų manymu, asmeniniai bruožai yra labiau būdingi moterims, kokie vyrams ir kokie bendri? Kiekvienoje eilutėje-po atsakymą

Bruožas	Labiau būdingi moterims	Labiau būdingi vyrams	Būdingi visiems
1. Atsakomybės jausmas	1	2	3
2. Geresnis išsilavinimas ir profesionalumas	1	2	3
3. Bendravimas, komunikabilumas, mokėjimas susitarti	1	2	3
4. Gebėjimas save „pateikti“, kurti savo įvaizdį	1	2	3
5. Pasitikėjimas savimi, savigarba	1	2	3
6. Mokėjimas argumentuotai išdėstyti savo mintis, nuomonę	1	2	3
7. Mokėjimas raštingai pateikti savo idėjas	1	2	3
8. Gebėjimas suburti savo komandą	1	2	3
9. Gebėjimas efektyviai disponuoti savo laiku	1	2	3
10. Organizavimo įgūdžiai	1	2	3
11. Teisingas prioritetų nustatymas	1	2	3
12. Gebėjimas suderinti asmeninius ir dalykinius interesus	1	2	3
13. Gebėjimas suderinti šeimą ir verslą	1	2	3
14. Gebėjimas rizikuoti	1	2	3
15. Sugebėjimas priimti sprendimus	1	2	3
16. Savarankiškumas ir nepriklausomybė	1	2	3
17. Karjeros siekimas	1	2	3
18. Tikslų siekimas	1	2	3
19. Lankstumas siekiant užsibrėžto tikslo	1	2	3
20. Partneriškas, šiuolaikiškas vadovavimas	1	2	3
21. Kita (įrašykite) _____	1	2	3

38A. Kas, Jūsų nuomone, trukdo moterims plėtoti verslą? Kiekvienoje eilutėje-po atsakymą

Kliūtis	Sutinku	Nesu-tinku	Sunku pasakyti
1. Skeptiškas vyrų požiūris į moterį verslininkę	1	2	9
2. Pripažinimo stoka: į moterį su tokiais pačiais nuopelnais žiūrima kaip į žemesnę negu į tiek pat pasiekusį vyrą	1	2	9
3. Moterys diskriminuoja moteris (intrigos, pavydas)	1	2	9
4. Moterims sunkiau prieinami finansiniai kreditai negu vyrams	1	2	9
5. Moterims sunkiau prieiti prie informacijos	1	2	9
6. Nežinojimas, verslo idėjų neturėjimas	1	2	9

7. Moterims trūksta žinių, kompetencijos naudotis naujomis technologijomis, kompiuteriu ar pan.)	1	2	9
8. Moterys nemoka kalbų	1	2	9
9. Moterys nemoka pateikti dokumentų finansinei paramai gauti	1	2	9
10. Moterims trūksta pasitikėjimo savimi/ moterys save nuvertina	1	2	9
11. Moterims trūksta patirties versle, moterys neturi įgūdžių	1	2	9
12. Moterys jaučia rizikos baimę	1	2	9
13. Moterys nemoka bendrauti	1	2	9
14. Moterys pasyvios siekdamos karjeros	1	2	9
15. Kita (įvardinkite)_____	1	2	9

39. Kas, Jūsų manymu, būtų reikalinga, kad moterys galėtų sėkmingai plėtoti verslą. Įvertinkite teiginius, kai 1- sutinku, 2-nesutinku. Kiekvienoje eilutėje – po atsakymą

Aplinkybė, sąlyga	Sutin- ku	Nesutin- ku	Sunku pasa- kyti
1. Konsultavimas konkrečiais klausimais, galimybė gauti išsamias konsultacijas, patarimus (verslo plano rengimo ir pan. klausimais)	1	2	3
2. Mokymosi, tobulėjimo galimybės, kompiuterių kursai, perkvalifikavimas.	1	2	3
3. Parama ieškant verslo partnerių Lietuvoje	1	2	3
4. Parama ieškant verslo partnerių užsienyje	1	2	3
5. Kova su moterų diskriminacija versle - turi būti lygios galimybės gaunant informaciją bei kitokią paramą	1	2	3
6. Reikėtų sukurti lengvatų sistemą plėtojant moterų verslą (mokesčių sistemoje, gaunant kreditus, struktūrinę paramą iš ES ir kt.)	1	2	3
7. Turėtų būti valstybinė politika moterų verslo plėtrai skatinti, sudarant terpę sėkmingo moterų verslo kūrimui	1	2	3
8. Marketingo sistemos plėtojimas	1	2	3
9. Dotacijos nuostolingoms, tačiau reikalingoms verslo rūšims (moksliniai tyrimai, inovacijos, naujos technologijos)	1	2	3
10. Valstybės užsakymai smulkiam moterų verslui	1	2	3
11. Valstybės garantijos bankams už teikiamus moterų kreditus	1	2	3
12. Stambaus verslo parama smulkiam ir vidutiniam verslui	1	2	3
13. Tarptautinis bendradarbiavimas versle, kuriam vadovauja moterys	1	2	3
14. Kita (įrašykite)_____	1	2	3

40. Kokios profesinės karjeros kliūtyms moterims, Jūsų manymu, vyrauja darbo vietoje?

Galimi keli atsakymai

1. Aukštesnių pareigų siekimo ribojimas;
2. Neadekvatus pareigų paskirstymas moterims, neatsižvelgiant į jos išsilavinimą, profesionalumą, 3. žinias, intelektinį potencialą;
4. Moters stūmimas iš darbo, iniciatyvinės grupės, kuri priima sprendimus, trukdymas pasireikšt jos iniciatyvai;
5. Trukdymas užimti vadovaujančias pareigas;
6. Formalus vadovaujančių pareigų suteikimas, kai faktiškai sprendimus priima kitas asmuo;
7. Nesudaromos galimybės įsidarbinti moteriai profesionaliai
8. Motyvacijos stoka siekti karjeros;
9. Darbo vietos netekimas;
10. Priklausančių atostogų nesuteikimas;
11. Represinių darbo metodų taikymas: lankstaus darbo grafiko nesuteikimas, jaunai moteriai neleidžiantis suderinti darbo ir šeimos vaidmenų, dėl šeimos funkcijų pažeminimas pareigose, nepatogus darbo grafikas;
12. Pasinaudojimas moters iniciatyva, organizaciniais sugebėjimais, kuriant naują padalinį, ir jos išmetimas arba pažeminimas pareigose, sukūrus tą padalinį, perduodant jį kitam asmeniui ir pan.;
13. Darbo užmokesčio moteriai įšaldymas (nedidinimas), nepriklausomai nuo kvalifikacijos augimo;
14. Mažesnio darbo užmokesčio skyrimas moteriai už tą patį darbą, kurį dirba vyras;
15. Darbo apimtys ir krūvio didinimas, nedidinant darbo užmokesčio moteriai;
16. Darbo užmokesčio sumažinimas be apčiuopiamo pagrindo; premijų, priedų neskyrimas;
17. Priverstinis ištraukimas į neteisėtą veiklą (dviguba buhalterija, slėpimasis nuo mokesčių, pinigų „atėmimas“);
18. Reikalavimas atlikti papildomas paslaugas darbe, užsiimti patarnavimu: kas neįeina į tiesiogines moters pareigas;

41. Kokios valstybės ir savivaldybių taikomos priemonės padėtų geriausiai užtikrinti verslo plėtrą? Galimi keli atsakymai

1. Valstybės finansinė parama (lengvatiniai kreditai, dalinis ar visiškas palūkanų dengimas, garantijų teikimas, rizikos kapitalo investavimas ir kt.);
2. Tiesioginė valstybės finansinė parama inovaciniams (naujų produktų, paslaugų, procesų diegimas) projektams;
3. Nemokama informacija verslui aktualiais klausimais;
4. Paslaugos (konsultavimo, mokymo), teikiamos lengvatinėmis sąlygomis (žemesne negu rinkos kaina);
5. Verslo inkubatorių teikiamos paslaugos (lengvatinė patalpų nuoma, pagalba verslo pradžiai ir pan.);
6. Valstybės parama eksportui (parama Lietuvos ūkio subjektams dalyvaujant tarptautinėse parodose, organizuojant verslininkų misijas ir kt.)
7. Prekių ir paslaugų tiekimo didelėms įmonėms skatinimas (duomenų bazių apie didelių įmonių užsakymus kūrimas, tokios informacijos sklaida);
8. Kita (įvardinkite) _____.

42. Kaip Jūs manote, kokios verslininko asmeninės savybės lemia verslo sėkmę?
Kiekvienoje eilutėje-po atsakymą

Savybė	Sutin-ku	Nesu-tinku	Sunku pasa-kyti
1. Išsilavinimas, profesionalumas, žinios	1	2	9
2. Kūrybiškumas, naujos idėjos	1	2	9
3. Polinkis į verslumą, „verslininko gyslelė“, gebėjimas „suktis“, gudrauti	1	2	9
4. Mokėjimas sutarti su valdžia (asmeniniai ryšiai, įtaka, pažintys)	1	2	9
8. Gebėjimas sutarti su partneriais sunkioje, konfliktiškoje situacijoje	1	2	9
9. Gebėjimas suburti kolektyvą, komandą	1	2	9
7. Darbuotojai, kuriais galima pasitikėti	1	2	9
8. Gebėjimas rasti išeitį sudėtingoje situacijoje	1	2	9
9. Atsakomybės jausmas už darbą, už veiklą, už žmones	1	2	9
10. Pasišventimas firmai/bendram reikalui	1	2	9
11. Pasitikėjimas savimi	1	2	9
12. Šaltas protas	1	2	9
13. Strateginis mąstymas, toliaregiškumas versle	1	2	9
14. Karjeros siekimas	1	2	9
15. Užsibrėžto tikslo siekimas nežiūrint jokių aplinkybių	1	2	9
16. Siekimas būti turtingu, būti „miljonieriumi“	1	2	9
17. Siekimas tapti garsiu /garbės troškimas, didžiulė nesutramdoma energija	1	2	9
18. Kita (nurodykite)_____	1	2	9

43. Per ateinančius 5 metus, Jūsų manymu, Jūsų verslo įmonėje darbuotojų skaičius:

Tik vienas atsakymas

1. Išaugs
2. Sumažės
3. Niekas nepasikeis
9. Nežinau

44.A. Ateinančius 5 metus, Jūsų manymu, Jūsų verslo įmonėje: Tik vienas atsakymas

1. Išaugs
2. Sumažės
3. Niekas nepasikeis
9. Nežinau

45. Kokia, Jūsų manymu, bus Lietuvos ekonominė situacija per ateinančius 5 metus?

Tik vienas atsakymas

1. Gerės
2. Blogės

3. Nesikeis

9. Nežinau

46. Kokią įtaką Jūsų verslui turėjo Lietuvos įstojimas į ES? Tik vienas atsakymas

1. Atsirado daugiau galimybių verslui plėtoti

2. Pasidarė sunkiau plėtoti verslą, nes padidėjo konkurencija ir kt.

3. Žymiai sumažėjo verslo galimybės

47. Ar, Jūsų nuomone, euro įvedimas palengvins ar apsunkins Jūsų verslo sąlygas?

Tik vienas atsakymas

1. Palengvins

2. Apsunkins

3. Nepakeis

48. Gal galėtumėte keliais sakiniais apibūdinti savo verslo svarbiausias problemas ir / arba teigiamus veiksnius arba lūkesčius, kurių mes nepaklausėme anketoje

49. Kokia yra Jūsų padėtis (pozicija) versle? Galimi keli atsakymai

2. Savininkė (-as)

3. Valdytoja (-as)

4. Direktorė (-ius)

5. Kita, prašome parašyti: _____

50. Kokia Jūsų verslo įmonės rūšis? Tik vienas atsakymas

1. Akcinė bendrovė;

2. Uždaroji akcinė bendrovė;

3. Individuali įmonė;

4. Ūkinė bendrija;

5. Žemės ūkio bendrovė

6. Užsienio kapitalo įmonė

7. Kita (nurodykite) _____

51. Kuriame mieste arba rajone veikia Jūsų verslo įmonė? Tik vienas atsakymas

1. Vilnius

2. Kaunas

3. Klaipėda

4. Šiauliai

5. Panevėžys

6. Alytus

7. Marijampolė

8. Tauragė

9. Telšiuočiai

10. Utena

11. Ignalina

12. Šalčininkai

13. Druskininkai

14. Kituose miestuose (nurodykite) _____

15. Kaime (nurodykite) _____

52. Kiek metų veikia Jūsų įmonė?

_____ metų

Duomenys apie verslininkę (-ą):

S1. Lytis

1. Vyras
2. Moteris

S.2. Kiek suėjusių metų _____

S.4. Šeimyninė padėtis:

1. Nevedęs/ Netekėjusi
2. Vedęs/Ištekėjusi
3. Išsiskyręs/Išsiskyrusi
4. Našlys/našlė (-ys)
5. Partnerystė

S.5. Ar turite vaikų iki 18 metų?:

Taip => klausti S.5.1 kl.

Ne => klausti S 6 kl.

S.5.1. Jei taip, tai kiek?

(nurodykite) _____

S.6. Išsilavinimas:

1. Nebaigtas vidurinis
2. Vidurinis
3. Profesinis
4. Aukštesnysis/neuniversitetinis aukštasis
5. Aukštasis

S.7. Gimtoji kalba

1. Lietuvių
2. Rusų
3. Lenkų
4. Kita (nurodykite) _____

S8. Apskritis: _____

11 PRIEDAS

Sociologinės apklausos anketa (2014 m. tyrimas)

MOTERŲ VERSLO KONKURENCINGUMO DIDINIMAS

1. Kokia yra Jūsų padėtis (pozicija) versle? Galimi keli atsakymai

6. Savininkė
7. Valdytoja
8. Direktorė
9. Kita, prašome parašyti: _____

2. Kokia Jūsų dabartinė įmonės veikla? Tik vienas atsakymas

1. Mažmeninė prekyba
2. Didmeninė prekyba
3. Žemės ūkis, medžioklė, miškininkystė
4. Ekologinė žemdirbystė
5. Kaimo turizmas
6. Amatai
7. Statyba
8. Kultūra
9. Administracinė ir aptarnavimo veikla
10. Apgyvandinimo ir maitinimo paslaugų veikla
11. Gamyba, pramonė
12. Finansinis tarpininkavimas
13. Elektros, dujų ir vandens tiekimas
14. Transportas ir nuotoliniai ryšiai
15. Nekilnojamasis turtas, nuoma ar pan.
16. Švietimas, mokslinė veikla
17. Sveikatos priežiūra
18. Kita, (nurodykite): _____

3. Kokia Jūsų verslo įmonės rūšis? Tik vienas atsakymas

8. AB
9. UAB
10. Individuali įmonė
11. Ūkinė bendrija
12. Žemės ūkio bendrovė
13. Užsienio kapitalo įmonė
14. Kita (nurodykite) _____

4. Kiek metų veikia Jūsų įmonė?

1. Iki 3 m.
2. Nuo 3 iki 5 m.
3. Nuo 5 iki 10 m.
4. Nuo 10 iki 15 m.
5. Nuo 15 iki 20 m.
6. 20 m. ir daugiau.

5. Per kiek laiko pavyko įsitvirtinti rinkoje?

1. Per 1 metus
2. Per 2 metus
3. Per 3 metus
4. Per 4 metus
5. Per 5 metus
6. Daugiau nei per 5 metus

6. Koks, Jūsų manymu, yra Jūsų verslo sėkmės „raktas“?

Galimi keli atsakymai

1. Žemos kainos
2. Gera kokybė
3. Profesionalumas, išsilavinimas ir žinios
4. Geri santykiai su klientais/ pirkėjais/ lankytojais
5. Nelegalūs, neoficialūs mokėjimai valstybinėms įstaigoms (kyšiai)
6. Aukštas aptarnavimo lygis
7. Pradinis finansinis kapitalas
8. Gamyba ir inovacijos
9. Kita (įrašykite) _____

7.1. Kiek Jūsų verslo įmonėje dirba moterų?

1. 1-3 darbuotojos moterys
2. 4-10 darbuotojų moterų
3. Daugiau nei 10 darbuotojų moterų

7.2. Kiek Jūsų verslo įmonėje dirba vyrų?

1. 1-3 darbuotojai vyrai
2. 4-10 darbuotojų vyrų
3. Daugiau nei 10 darbuotojų vyrų

8. Kiek valandų per dieną Jūs dirbate savo verslo įmonėje?

Tik vienas atsakymas

1. Mažiau nei 8 valandas per dieną
2. 8 valandas per dieną
3. Daugiau nei 8 valandas per dieną (nurodykite, kiek) _____
4. Sezoninis darbas (nurodykite, kiek mėnesių per metus) _____

9. Kokios priežastys paskatino pradėti privatų verslą? Galimi keli atsakymai

15. Buvau bedarbė
16. Ilgalaikis nedarbas
17. Siekimas aprūpinti savo šeimą ir vaikų ateitį
18. Nepasitenkinimas savo buvusiu (esama) darbovieta
19. Versle lengviau derinti namų ūkį ir darbą
20. Pradėjau savo verslą, nes jaučiau diskriminaciją darbe
21. Verslas – tai kūrybiška sritis, kurioje galima realizuoti savo potencialą, savo galimybes
22. Noriu tapti milijoniere
23. Kita (nurodykite) _____

10. Kokios, Jūsų manymu, yra pagrindinės kliūtys verslui Lietuvoje?

Kiekvienoje eilutėje po vieną atsakymą	Sutin-ku	Nesu-tinku	N / N
I. VALSTYBĖS FINANSINĖ PARAMA IR DĖMESYS SMULKIAM IR VIDUTINIAM VERSLUI			
Nepakankama valstybės parama smulkiam ir vidutiniam verslui	1	2	3
Netinkami įstatymai Lietuvoje, įstatymų kaita	1	2	3
Valstybės institucijos įkurtos tam, kad baustų, o ne padėtų verslui	1	2	3
II. MOKESČIAI			
Didelė mokesčių našta smulkiam ir vidutiniam verslui	1	2	3
Neefektyvi mokesčių politika	1	2	3
III. BIUROKRATIZMAS IR KORUPCIJA			
Didelės biurokratinės procedūros atimą laiką, skirtą tiesioginei dalykinei veiklai	1	2	3
Valdininkų korupcija (kyšiai)	1	2	3
Nekvalifikuoti valstybinių įstaigų darbuotojų patarimai	1	2	3
IV. PROFESIONALUMAS IR ŽINIOS			
Kvalifikuoto personalo stoka	1	2	3
Blogas vadovavimas	1	2	3
Trūksta informacijos apie verslo plėtros galimybes, informacija sunkiai prieinama	1	2	3
V. FINANSINIAI IR EKONOMINIAI IŠTEKLIAI			
Apyvartinių lėšų trūkumas	1	2	3
Žema gyventojų perkamoji galia (neturi pinigų)	1	2	3
Didelė konkurencija	1	2	3
Trūksta kapitalo	1	2	3
Per brangios verslo konsultacijos	1	2	3
Pasenusios technologijos, įrengimai	1	2	3
Vėluoja atsiskaitymai tarp privačių ir valstybinių įmonių	1	2	3
Vietinės rinkos ribotumas	1	2	3
Sunkiai prognozuojama paklausa	1	2	3
Kita, prašome parašyti: _____	1	2	3

MOTERŲ IR VYRŲ VERSLO SKIRTUMAI

11. Jūsų nuomone, ar Lietuvoje yra sudarytos vienodos sąlygos moterims ir vyrams versle?

1. Versle sudarytos palankesnės sąlygos vyrams nei moterims
2. Versle sudarytos lygios galimybės ir moterims, ir vyrams
3. Moterys Lietuvoje turi geresnes galimybes plėtoti verslą nei vyrai

12. Kuo skiriasi moterų ir vyrų verslas Lietuvoje? Ar pritariate, ar nepritariate šiems teiginiams?

Kiekvienoje eilutėje-po atsakymą	Taip	Ne	Sunku pasakyti
1. Moterys dažniau steigia mažas ir vidutines įmones, o stambus verslas dažniausiai yra vyrų sritis.	1	2	9
2. Privatizavimo procese vyrai dažniau privatizavo stambų turtą ir verslą, moterys – butus ir mažas patalpas.	1	2	9
3. Moterys rečiau yra linkusios daryti stambias investicijas, o vyrai, atvirkščiai, daug dažniau daro stambias investicijas.	1	2	9
4. Moterys paprastai dirba mažesnio pelningumo versle, mažiau uždirba, turi mažiau nuosavybės, nekilnojamo turto nei vyrai.	1	2	9
5. Moterys dažniausiai kuria verslą tam, kad susikurtų darbo vietą. Vyrai paprastai kuria verslą siekdami ženkliai padidinti savo pajamas, kapitalą ir investicijas.	1	2	9
6. Moterys dažniau nei vyrai susiduria su priešiška atmosfera verslo srityje – joms sunkiau prieiti prie informacijos apie rinkas, apie finansines galimybes, sunkiau gauti kreditą iš banko, lengvatinį kreditą, valstybinius užsakymus ir pan.	1	2	9
7. Vyrai, kurdami bei plėtodami verslą, tarpusavyje susitaria geriau nei moterys.	1	2	9
8. Vyrai versle dažniau sudaro slaptus sandėrius, praktiškai išstumdami moteris iš pelningų sričių.	1	2	9
9. Moterys prasčiau nei vyrai derina tarpusavio asmeninius ir dalykinius santykius, blogiau sutaria; dažnai smulkmenos nustelbia svarbiausią tikslą - yra diskriminacija tarp pačių moterų.	1	2	9
10. Moterys atsakingiau žiūri į verslą „kaip į gyvenimo būdą“, turi mažiau nepagrįstų ambicijų nei vyrai.	1	2	9
11. Moteriai sunkiau išsikvoti vadovaujamą poziciją, tačiau moterys gali sėkmingai vadovauti verslo įmonėms, įveikti aštrią konkurenciją, todėl moterų-didelių įmonių vadovių skaičius turėtų didėti.	1	2	9

13. Kokie asmeniniai bruožai, Jūsų manymu, yra labiau būdingi moterims, kokie –vyrams ir kokie – bendri?

Kiekvienoje eilutėje-po atsakymą	Labiau būdingi moterims	Labiau būdingi vyrams	Būdingi visiems
1. Atsakomybės jausmas	1	2	3
2. Geresnis išsilavinimas ir profesionalumas	1	2	3
3. Bendravimas, komunikabilumas, mokėjimas susitarti	1	2	3

4. Gebėjimas save „pateikti“, kurti savo įvaizdį	1	2	3
5. Pasitikėjimas savimi, savigarba	1	2	3
6. Mokėjimas argumentuotai išdėstyti savo mintis, nuomonę	1	2	3
7. Gebėjimas suburti savo komandą	1	2	3
8. Gebėjimas efektyviai disponuoti savo laiku	1	2	3
9. Organizavimo įgūdžiai	1	2	3
10. Teisingas prioritetų nustatymas	1	2	3
11. Gebėjimas suderinti asmeninius ir dalykinius interesus	1	2	3
12. Gebėjimas suderinti šeimą ir verslą	1	2	3
13. Gebėjimas rizikuoti	1	2	3
14. Sugebėjimas priimti sprendimus	1	2	3
15. Savarankiškumas ir nepriklausomybė	1	2	3
16. Karjeros siekimas	1	2	3
17. Tikslų siekimas	1	2	3
18. Kita (įrašykite): _____	1	2	3

14. Kas, Jūsų nuomone, trukdo moterims plėtoti verslą?

Kiekvienoje eilutėje-po atsakymą	Sutinku	Nesutinku	Sunku pasakyti
1. Skeptiškas vyrų požiūris į moterį verslininkę	1	2	9
2. Pripažinimo stoka: į moterį su tokiais pačiais nuopelnais žiūrima kaip į žemesnę negu į tiek pat pasiekusį vyrą	1	2	9
3. Verslo idėjų neturėjimas	1	2	9
4. Moterims trūksta žinių, kompetencijos naudotis naujomis technologijomis, kompiuteriu ar pan.	1	2	9
5. Moterys nemoka kalbų	1	2	9
6. Moterys nemoka pateikti dokumentų finansinei paramai gauti	1	2	9
7. Moterims trūksta pasitikėjimo savimi/ moterys save nuvertina	1	2	9
8. Moterims trūksta patirties versle, moterys neturi įgūdžių	1	2	9
9. Moterys jaučia rizikos baimę	1	2	9
10. Moterys nemoka bendrauti	1	2	9
11. Moterys pasyvių siekdamas karjeros, stokoja motyvacijos	1	2	9
12. Kita (įrašykite): _____	1	2	9

15. Kas, Jūsų manymu, būtų reikalinga, kad moterys galėtų sėkmingai plėtoti verslą?

Kiekvienoje eilutėje – po atsakymą	Sutin-ku	Nesu-tinku	Sunku pasa-kyti
1. Galimybė gauti išsamias konsultacijas, patarimus (verslo plano rengimo ir pan. klausimais)	1	2	3
2. Mokymosi, tobulėjimo galimybės, kompiuterių kursai, perkvalifi-kavimas	1	2	3
3. Parama ieškant verslo partnerių Lietuvoje ir užsienyje	1	2	3
4. Kova su moterų diskriminacija versle - turi būti lygios galimybės gaunant informaciją bei kitokią paramą	1	2	3
5. Reikėtų sukurti lengvatų sistemą plėtojant moterų verslą (mokes-čių sistemoje, gaunant kreditus, struktūrinę paramą iš ES ir kt.)	1	2	3
6. Turėtų būti valstybinė politika moterų verslo plėtrai skatinti, suda-rant sąlygas sėkmingo moterų verslo kūrimui	1	2	3
7. Valstybės užsakymai smulkiam moterų verslui	1	2	3
8. Valstybės garantijos bankams už teikiamus moterims kreditus	1	2	3
9. Stambaus verslo parama smulkiam ir vidutiniam verslui	1	2	3
10. Tarptautinis bendradarbiavimas versle, kuriam vadovauja moterys	1	2	3
11. Kita (įrašykite) _____	1	2	3

16. Kokios profesinės karjeros kliūtys moterims, Jūsų manymu, vyrauja darbo vietoje?

Galimi keli atsakymai

1. Aukštesnių pareigų siekimo ribojimas
2. Neadekvatus pareigų paskirstymas moterims, neatsižvelgiant į jos išsilavinimą, pro-fesionalumą, žinias, intelektualinį potencialą
3. Moters stūmimas iš darbo, iniciatyvinės grupės, kuri priima sprendimus, trukdymas pasireikšti jos iniciatyvai
4. Darbo vietos netekimas
5. Priklausančių atostogų nesuteikimas
6. Represinių darbo metodų taikymas: lankstaus darbo grafiko nesuteikimas, kuris jaunai moteriai leistų suderinti darbo ir šeimos vaidmenis, pažeminimas pareigose dėl šeimos funkcijų, nepatogus darbo grafikas
7. Darbo užmokesčio moteriai nedidindimas, nepriklausomai nuo kvalifikacijos augimo
8. Mažesnio darbo užmokesčio skyrimas moteriai už tą patį darbą, kurį dirba vyras
9. Darbo apimties ir krūvio didindimas, nedidinant darbo užmokesčio moteriai
10. Darbo užmokesčio sumažinimas be apčiuopiamo pagrindo; premijų, priedų neskyri-mas
11. Priverstinis įtraukimas į neteisėtą veiklą (pvz., dviguba buhalterija)
12. Reikalavimas atlikti papildomas paslaugas darbe, užsiimti patarnavimu

17. Kokios valstybės ir savivaldybių taikomos priemonės padėtų geriausiai užtikrinti verslo plėtrą? Galimi keli atsakymai

1. Valstybės finansinė parama (lengvatiniai kreditai, dalinis ar visiškas palūkanų dengimas, garantijų teikimas, rizikos kapitalo investavimas ir kt.)
2. Tiesioginė valstybės finansinė parama inovaciniams (naujų produktų, paslaugų, procesų diegimas) projektams
3. Nemokama informacija verslui aktualiais klausimais
4. Paslaugos (konsultavimo, mokymo), teikiamos lengvatinėmis sąlygomis (žemesne negu rinkos kaina)
5. Verslo inkubatorių teikiamos paslaugos (lengvatinė patalpų nuoma, pagalba verslo pradžiai ir pan.)
6. Valstybės parama eksportui (parama Lietuvos ūkio subjektams dalyvaujant tarptautinėse parodose, organizuojant verslininkų misijas ir kt.)
7. Kita (įrašykite) _____

18. Kaip Jūs manote, kokios verslininko asmeninės savybės lemia verslo sėkmę?

Savybė (Kiekvienoje eilutėje-po atsakymą)	Sutin- ku	Nesutin- ku	Sunku pasakyti
1. Išsilavinimas, profesionalumas, žinios	1	2	9
2. Kūrybiškumas, naujos idėjos	1	2	9
3. Polinkis į verslumą, „verslininko gyslelė“	1	2	9
4. Mokėjimas sutarti su valdžia (asmeniniai ryšiai, įtaka, pažintys)	1	2	9
5. Gebėjimas sutarti su partneriais sunkioje, konfliktiškoje situacijoje	1	2	9
6. Gebėjimas suburti kolektyvą, komandą	1	2	9
7. Darbuotojai, kuriais galima pasitikėti	1	2	9
8. Gebėjimas rasti išeitį sudėtingoje situacijoje	1	2	9
9. Atsakomybės jausmas už darbą, veiklą, žmones	1	2	9
10. Pasišventimas bendrovei/bendram reikalui	1	2	9
11. Pasitikėjimas savimi	1	2	9
12. Šaltas protas	1	2	9
13. Strateginis mąstymas, toliaregiškumas versle	1	2	9
14. Karjeros siekimas	1	2	9
15. Užsibrėžto tikslo siekimas nežiūrint jokių aplinkybių	1	2	9
16. Siekimas būti turtingu, būti „milijonieriumi“	1	2	9
17. Siekimas tapti garsiu /garbės troškimas	1	2	9
18. Didžiulė nesutramdoma energija	1	2	9
19. Kita (nurodykite) _____	1	2	9

- 19. Kokią įtaką Jūsų verslui turėjo Lietuvos įstojimas į ES?** Tik vienas atsakymas
1. Atsirado daugiau galimybių verslui plėtoti
 2. Tapo sunkiau plėtoti verslą, nes padidėjo konkurencija ir kt.
 3. Žymiai sumažėjo verslo galimybės

Duomenys apie verslininkę (-ą) :

- S1. Kiek Jums suėjusių metų?**

Įrašykite: _____ metų

- S2. Jūsų gimtoji kalba**

1. Lietuvių
2. Rusų
3. Lenkų
4. Kita (nurodykite) _____

- S3. Jūsų šeimyninė padėtis:**

6. Netekėjusi
7. Ištekėjusi
8. Išsiskyrusi
9. Našlė
10. Partnerystė

- S4. Ar turite nepilnamečių vaikų (0-17m.)? Jei taip, tai kiek?**

Įrašykite: _____ vaikų

- S5. Jūsų išsilavinimas:**

1. Nebaigtas vidurinis
2. Vidurinis
3. Profesinis
4. Aukštesnysis / neuniversitetinis aukštasis
5. Aukštasis

- S6. Kokio amžiaus būdama ėmėtės verslo? (Įrašykite amžių)**

Įrašykite, kiek Jums tada buvo metų _____ metų

- S7. Ar šalia verslo Jūs turite kitą papildomą darbovietę?**

1. Taip, valstybinėje įstaigoje / institucijoje
2. Taip, privačioje bendrovėje
3. Ne

- S8. Kokia buvo Jūsų verslo pastarųjų metų apyvarta?**

7. Iki 100 000 Lt
8. 100 000 – 0,5 mln. Lt
9. 0,5 mln. – 1 mln. Lt
10. 1 mln. – 5 mln. Lt
11. mln. – 10 mln. Lt
12. Daugiau negu 10 mln. Lt

- S9. Kuriame mieste / rajone veikia Jūsų verslo įmonė? Tik vienas atsakymas**

Įrašykite: _____ miestas/ rajonas _____ kaimas

S10. Apskritis:

1. Vilniaus
2. Kauno
3. Klaipėdos
4. Šiaulių
5. Panevėžio
6. Alytaus
7. Marijampolės
8. Tauragės
9. Telšių
10. Utenos

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Eglė Krinickienė

LYČIŲ ASPEKTO POVEIKIO
EKONOMINEI POLITIKAI
VERTINIMAS: LIETUVOS ATVEJIS

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, vadyba (03S)

Vilnius, 2014

Disertacija rengta 2007–2014 metais Mykolo Romerio universitete.

Mokslinė vadovė:

prof. habil. dr. Ona Gražina Rakauskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika – 04 S).

Disertacija ginama Mykolo Romerio universiteto Vadybos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas:

prof. habil. dr. Stasys Puškorius (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, vadyba – 03 S).

Nariai:

prof. dr. Alvydas Raipa (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, vadyba – 03 S);

prof. habil. dr. Žaneta Simanavičienė (Kauno technologijos universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika – 04 S);

prof. dr. Tadas Sudnickas (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, vadyba – 03 S);

prof. dr. Manuela Tvaronavičienė (Vilniaus Gedimino Technikos universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika – 04 S).

Oponentai:

prof. dr. Irena Mačerinskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika – 04 S);

prof. habil. dr. Borisas Melnikas (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, socialiniai mokslai, vadyba – 03 S).

Daktaro disertacija bus ginama viešame Vadybos mokslo krypties tarybos posėdyje 2014 m. birželio 20 d. 11 val. Mykolo Romerio universiteto I-414 auditorijoje.

Adresas: Ateities g. 20, LT–08303 Vilnius, Lietuva

Daktaro disertacijos santrauka išsiųsta 2014 m. gegužės 20 d.

Daktaro disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos Nacionalinėje Martyno Mažvydo (Gedimino pr. 51, Vilnius), Mykolo Romerio universiteto bobliotekose (Ateities g. 20, Vilnius).

Eglė Krinickienė

**LYČIŲ ASPEKTO POVEIKIO
EKONOMINEI POLITIKAI VERTINIMAS:
LIETUVOS ATVEJIS**

Santrauka

ĮVADAS

Temos aktualumas

Lyčių lygybė pripažįstama viena iš pamatinių vertybių Europos Sąjungoje ir kitose išsivysčiusiose pasaulio valstybėse. Besivystančiose šalyse lyčių lygybės siekis prilygsta kovai už žmogaus teises, iš kurių svarbiausios – teisė į orų pragyvenimą (neskurdą), teisė į švietimą ir sveikatos apsaugą. Realus lyčių lygybės principų įgyvendinimas praktikoje bei jų suvokimas visuomenėje atspindi šalies pažangą ir civilizuotumo lygį. Ypač svarbu tai, kad lyčių lygybė laikoma raktu likviduojant pastarųjų metų globalinio masto krizės padarinius. Sudarant sąlygas kuo daugiau moterų pilnavertiškai įsitraukti į darbo rinką, atsiranda reali galimybė padidinti bendrą užimtumą ir išnaudoti intelektualinį moterų potencialą ekonomikos plėtros labui. **Dėl to nagrinėjant ekonominės politikos formavimo tendencijas, svarbu atsižvelgti į lyčių santykius bei jų vaidmenų transformacijas, vykusias pastaraisiais dešimtmečiais, nes tai iš esmės įtakoja ūkio vystymąsi ir jo plėtros perspektyvas tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygiu.**

Lyčių lygybės aktualumas ir būtinybė spręsti su ja susijusias problemas buvo iškelta 1995 m. Ketvirtosios pasaulinės moterų konferencijos metu Pekine. Priimta **Pekino deklaracija ir veiksmų planas** yra laikomas vienu iš pagrindinių dokumentų, įtvirtinančių moterų teises kaip nedalomą universalių žmogaus teisių dalį bei raginantis šalių vyriausybes ir tarptautinę bendruomenę imtis aktyvių veiksmų sprendžiant moterų problemas 12-oje sričių: moterys ir skurdas, moterų švietimas ir profesinis mokymas, moterys ir sveikata, smurtas prieš moteris, moterys ir ginkluoti konfliktai, moterys ir ekonomika, moterys valdžioje ir sprendimų priėmime, instituciniai mechanizmai, moterys ir žmogaus teisės, moterys ir žiniasklaida, moterys ir aplinkosauga, mergaitės. Po šios konferencijos nuo 1998 m. kiekviena Europos tarybai pirmininkaujanti valstybė įpareigota parengti ataskaitą apie tam tikros probleminės srities pažangą visose valstybėse narėse (Europos lyčių lygybės institutas).

Reikšminga ir globalia lyčių lygybės valdymo priemone Europos Sąjungoje laikoma **lyčių aspekto integravimo strategija (angl. Gender Mainstreaming)**, kuriai ES skiria esminį dėmesį. Tai prioritetinga politinė strategija, mechanizmas, įgalinantis reorganizuoti, tobulinti, plėsti ir vertinti politinius procesus taip, kad lyčių lygybės aspektas būtų įtrauktas į visas politikos sritis visais lygiais ir visuose etapuose (pagal oficialų Europos Tarybos lyčių aspekto integravimo strategijos apibrėžimą, 1998). Ši strategija yra fundamentinė, novatoriška ir kurianti pridėtinę vertę visuomenės socialinio-ekonominio valdymo procesuose. Kaip teigiama Europos Tarybos ekspertų parengtoje galutinėje ataskaitoje lyčių aspekto integravimo strategijos klausimais, ši strategija sąlygoja geresnį valdymą: užtikrina

didesnį skaidrumą ir politikos proceso atvirumą, įtraukia tiek vyrus, tiek moteris, siekiant, kad visi žmogiškieji ištekliai būtų pilnavertiškai panaudoti, atsižvelgia į lyčių skirtingumą ir dėl to kylančius specifinius jų poreikius. Strategija akcentuoja, kad visų sričių politikos vertinimas turi būti grindžiamas poveikiu žmonių gerovei. Abstraktūs ir neutralūs ekonominiai rodikliai (tokie kaip BVP) turėtų būti pakeičiami realią padėtį atspindinčiais žmonių gerovės rodikliais (Europos Taryba, 1998).

Pekino deklaracija ir veiksmų planu šalių vyriausybės įsipareigojo prieš priimdamos politinius sprendimus taikyti svarbią lyčių lygybės politikos priemonę – t.y. **analizę pagal lytį (angl. Gender Analysis)**. Ši priemonė reikšminga tuo, kad ji leidžia nustatyti galimą politinių sprendimų poveikį abiejų lyčių socialinei-ekonominei būklei. Deklaracijoje pabrėžiama, kad nepakankamas dėmesys analizei pagal lytį reiškia, kad moterų indėlis ir interesai dažnai lieka nepastebėti ekonominėse struktūrose – finansų rinkose ir institucijose, darbo rinkoje, ekonomikos mokslinėje teorijoje, ekonominėje ir socialinėje infrastruktūroje, mokesčių ir socialinės apsaugos sistemose, taip pat ir šeimoje bei namų ūkyje. To pasėkoje daugelis politikos sričių bei programų ir toliau prisideda prie moterų ir vyrų nelygybės skatinimo (Pekino veiksmų platforma, 155 skirsnis).

Formaliai Lietuvoje moterų ir vyrų lygios galimybės yra įteisintos: sukurta teisės bazė ir lyčių lygybės politikos įgyvendinimo sistema. 1998 m. priimtas Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, kurio paskirtis – užtikrinti, kad būtų įgyvendintos LR Konstitucijoje įtvirtintos moterų ir vyrų lygios teisės, bei uždrausti bet kokią diskriminaciją dėl asmens lyties, ypač kai tai susiję su šeimine ar santuokine padėtimi (LR Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas). 2003 m. priimtas Lygių galimybių įstatymas, diegiama jau trečioji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2010-2014 metų programa ir priemonių įgyvendinimo planas. ES struktūrinių fondų lėšomis remiami projektai, skirti tobulinti moterų socialinę-ekonominę padėtį. 1999 m. įkurta Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, į kurią gali kreiptis vyrai ir moterys, patyrę diskriminaciją dėl savo lyties darbo, švietimo, prekių ir paslaugų teikimo sferose ar patyrę seksualinį priekabiavimą. Tarnyba taip pat tiria diskriminaciją ar priekabiavimą patyrusių asmenų skundus (Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba).

2007 m. gegužės mėn. Vilniuje buvo įkurtas Europos lyčių lygybės institutas. Tai tapo svarbiu įvykiu, suteikiančiu lyčių lygybei pelnytą reikšmę Europos Sąjungos mastu, suvokiant poreikį konsoliduoti pastangas ir skleisti visuomenėje suvokimą apie lyčių lygybę, jos teikiamą naudą ir pridėtinę vertę socialiniams bei ekonomikos valdymo procesams.

Tačiau nepaisant formalių teisės aktų bei deklaruojamų nuostatų, faktiškai Lietuva susiduria su problemomis lyčių lygybės srityje. Skelbiamų idėjų ir teisinių įsipareigojimų įgyvendinimas praktikoje anaipol neatitinka siekiamo lygmens. Apie tai byloja esminiai darbo rinkos rodikliai (užimtumo ir ekonominio aktyvumo lygis, skurdo lygis, vertikalioji ir horizontalioji darbo rinkos segregacija, darbo užmokesčio atotrūkis), rodantys, kad iš tikrųjų moterų padėtis yra kur kas nepalankesnė, palyginus su vyrų. Ekonominės globalizacijos kontekste lyčių nelygybė tampa dar intensyvesnė, nes **profesinio augimo sąlygos yra labiau priimtinos vyrų socialinei grupei, kuriai dėl stereotipinių lyčių vaidmenų nuostatų yra būdingas lankstumas ir mobilumas.**

Tuo tarpu moterų funkcijos yra neatsiejamos nuo šeiminio gyvenimo ir tiesiogiai susijusios su globa ir rūpyba. Pastaraisiais dešimtmečiais tai nulemia klasikinę socialinę-ekonominę moterų dilemą – būtinybę pasirinkti arba balansuoti tarp šeiminio ir

profesinio gyvenimo. Tai sąlygoja sudėtingesnę moterų socialinės grupės padėtį darbo rinkoje, aukštesnę nei vyrų skurdo lygį, neefektyviai rinkoje pritaikomus moterų gebėjimus. Pagrindinės tokios situacijos priežastys yra lanksčių darbo formų nepopuliarumas, vaikų priežiūros paslaugų bei nestacionarių socialinių paslaugų šeimoje glojamiems asmenims trūkumas (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007). Į šias problemas neatsižvelgiama vertinant moterų darbo šeimoje indėlį į ekonomikos augimą.

Lyties sąvoka tiesiogiai yra susijusi su reprodukcine funkcija – galimybe pratęsti žmogiškąją giminę (turėti vaikų). Tai – **biologinis lyties aspektas (angl. Sex)**, kuris yra universalus, atskirai moterims ir vyrams priskiriantis įgimtas, tik jiems būdingas fiziologines funkcijas. Tuo tarpu galimybė auginti, rūpintis, auklėti ir finansiškai išlaikyti vaikus, prižiūrėti senovo amžiaus ar neįgalius šeimos narius, atlikti namų ruošos darbus visiškai nepriklauso nuo buvimo moterimi ar vyru – šie įgūdžiai gali būti įgyjami. Todėl šiuo aspektu lyčių tyrimuose išskiriama **socialinės lyties (angl. Gender) sąvoka**, išreiškianti moterų ir vyrų socialiai konstruojamus vaidmenis tam tikroje socialinėje-kultūrinėje aplinkoje.

Stereotipinis požiūris į lyčių vaidmenis vis dar giliai įsišaknijęs daugumos šalių visuomenėse ir yra laikomas dideliu iššūkiu, siekiant išspręsti dėl to kylančias socialines-ekonominės problemas. **Lyčių stereotipai priskiria moterims ir vyrams tam tikrus vaidmenis, kurie yra laikomi prigimtiniiais:** moterims pirmiausia tenka globos, rūpybos ir namų ruošos veikla šeimoje, o vyrams – šeimos maitintojo funkcija bei pilnavertė ir niekieno nevaržoma savirealizavimo galimybė profesinėje sferoje. Šie stereotipai perduodami šeimoje iš kartos į kartą, juos įtvirtina švietimo sistema ir žiniasklaida.

Savo ruožtu į lyčių aspekto poveikį neatsižvelgiama ir formuojant ekonominę politiką. Moterų darbas šeimoje nelaikomas lygiaverte ekonominės veiklos šaka, nepaisant jo sukuriamos pridėtinės vertės ir reikšmingo indėlio ugdant žmogiškuosius išteklius viešajam bei privačiajam sektoriui; jis yra neapmokamas (angl. Unpaid Women's Work), nevertinamas ir neįtrauktas BVP struktūrą. Valstybės biudžetas daugumoje šalių formuojamas ignoruojant lyčių poreikius, o ypač – moterų, paliekant jas nuošalyje nuo priėjimo prie finansinių išteklių. Užsienio prekybos politikoje, kuri apima tokias strategines ekonomikos sritis kaip žemės ūkis, pramonė, paslaugų tiekimas taip pat nepaisoma lyčių aspekto. Tarpautinės prekybos sutartys sudaromos ignoruojant moterų interesus, jos kaip vartotojos bei smulkaus ir vidutinio verslo atstovės dažnai patiria neigiamas prekybos liberalizavimo pasekmes. **Visos šios priežastys nulemia neatitikimą tarp augančių ekonomikos rodiklių ir stagnuojančios gyventojų socialinės-ekonominės gerovės daugelyje pasaulio ir ES šalių, tame tarpe ir Lietuvoje.**

Probleminę mūsų šalies padėtį lyčių lygybės srityje atspindi 2013 m. birželio mėn. Europos lyčių lygybės instituto paskelbtas lyčių lygybės indeksas, pagal kurį Lietuva užima tik 18 vietą iš 27 ES narių. Indekso kūrėjai konstatavo, kad faktiškai lyčių lygybės nepasiekė nė viena ES šalis, tačiau remiantis sukurta metodika valstybes galima diferencijuoti pagal tai, kokią dalį sudaro moterų ir vyrų nelygybė darbo, pinigų, išsilavinimo, laiko leidimo kokybės ir sveikatos srityse. Skirtumas tarp Lietuvos vyrų ir moterų galimybių sudaro net 43,6 proc. (100 proc. reikštų visišką lygybę). Arčiausiai lyčių lygybės – Švedija – 74,3 proc., toliausiai – Rumunija – 35,3 proc. Lietuva net 10,4 proc. atsilieka nuo ES vidurkio (ES vidurkis – 54 proc.) (Europos lyčių lygybės institutas).

Šiandien požiūris į lyčių problemas tampa atskiro žmogaus ir visos šalies kultūros lygio, „civilizuotumo“ rodikliu (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007). Atliekant lyčių lygybės tyrimus ir remiantis jų teikiamais rezultatais daugelyje išsivysčiusių ES ir pasaulio šalių (JAV, Kanadoje, Australijoje ir kt.) priimami efektyvūs valdymo sprendimai, užtikrinama nuosekli ekonomikos plėtra ir didesnė visuomenės narių socialinė sanglauda.

Mokslinė problema

Visuomenėje išsisknijusi lyčių nelygybės problema ir jos sukeltos pasekmės dažniausiai tiriamos iš sociologijos, edukologijos, filosofijos, sveikatos apsaugos pozicijų. Pastaruoju metu ES ir Lietuvoje skiriamas dėmesys lyčių lygybės tyrimams ekonomikos srityje, tik šįkart pagrinde **akcentuojama mikroekonominė politika**, kurios svarbiausi objektai apima darbo rinką ir verslą. Tačiau **makroekonominės politikos formavime lyčių aspekto poveikis analizuojamas kur kas mažesniu ir nepakankamu mastu**.

Užsienio mokslininkų atlikti lyčių lygybės tyrimai makroekonomikos lygmenyje leidžia teigti, kad **problema slypi pačiame vyraujančiame ekonomikos modelyje**. Pagrindiniams šalies socialinę-ekonominę gerovę nulemiantiems makroekonomikos tyrimo objektams – BVP, valstybės biudžetui, užsienio prekybai – yra būdingas **neutralumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Neutral)**. Klasikinė ekonomikos teorija žvelgia į juos tarsi atsietai nuo žmogiškojo veiksnio, o tuo labiau - nuo lyties. Tuo tarpu lyčių ekonomikos tyrėjai konstatuoja, kad būtent žmogaus tapatybė – t.y. lytis, rasė, kultūra ar etninė grupė – nulemia jo socialinę-ekonominę elgseną. Lytis šioje skalėje užima vieną iš svarbiausių vietų, nes **priklausymas moterų ar vyrų socialinei grupei iš esmės apsprendžia individo poreikius, interesus ir vartotojišką motyvaciją**. Tuo pagrindu konstatuojama, kad **makroekonominė politika, neatsižvelgdama į specifinius moterų ir vyrų poreikius, tampa lyčiai akla (angl. Gender Blind)**.

Remiantis tuo, kad **vyraujantis makroekonomikos modelis ignoruoja lyties aspektą: pirma**, ekonomika praranda svarbų augimo impulsą. Moterų socialinė grupė sudaro daugiau kaip pusę žmonijos, o istorinių ir kultūrinių sąlygų suformuotos stereotipinės lyčių vaidmenų nuostatos kuria dirbtines kliūtis, neleidžiančias pilnavertiškai išnaudoti moterų intelektualinio potencialo ekonomikos augimui skatinti. 2008 m. Pasaulio finansų ir ekonomikos krizės kontekste buvo viešai pripažinta, kad vienas iš būdų įveikti recesijos pasekmes – sudaryti sąlygas kuo daugiau moterų įsilieti į darbo rinką arba pradėti savo verslą. Dėl išsisknijusių ir kiekvienos šalies visuomenėje dominuojančių lyčių nelygybės principų moterys yra nepelnytai nuvertintas ir nepakankamai išnaudotas žmogiškųjų išteklių rezervas pasaulio ekonominėje sistemoje.

Klasikinė makroekonomikos teorija, ignoruodama lyčių aspekto poveikį ūkio plėtrai, savo ruožtu nepripažįsta reikšmingo ir lygiaverčio ūkio sistemos elemento – **rūpybos ekonomikos sektoriaus**. Kitaip jis dar vadinamas „moterų“, „šeimos“, „reproduktyvuoju“ ir yra ypatingas tuo, kad jame visą veiklą atlieka daugiausia moterys. Tai vaikų auginimas ir auklėjimas, namų ruošos darbai, senyvo amžiaus žmonių ir neįgalių šeimos narių priežiūra, šeiminių laisvalaikio ir poilsio organizavimas ir kt. Atsižvelgiant į tai, kad rūpybos ekonomikoje atliekamas moterų darbas nepriskiriamas ekonominio sandėrio kategorijai, jis yra nematomas, niekaip nevertinamas, nematuojamas ir neapmokamas (angl. Unpaid Women's Job).

Lyčių ekonomikoje reproduktyviajam sektoriui skiriama tokia pat svarbi vieta kaip ir produktyviajam (gamybiniam arba rinkos) sektoriui. Maža to, konstatuojama, kad **rūpybos ekonomika yra visos valstybės ekonominės sistemos pamatas, ant kurio statoma formalioji, neformalioji ir namų ūkio ekonomika** (Kabeer, 2003). Atsižvelgiant į tai, kad rūpybos ekonomikoje moterų atliekama veikla apima žmogiškųjų išteklių, o tuo pačiu ir darbo jėgos ugdymą formaliajai ekonomikai, neįgalių ir senyvo amžiaus žmonių globą, neformalųjį šeimos narių švietimą ir sveikatos priežiūrą, jos kuriama pridėtinė vertė sudaro reikšmingą nacionalinio turto dalį. Įtraukus rūpybos ekonomikoje sukuriama pridėtinę vertę į BVP, šis rodiklis, įvairiais vertinimais, padidėtų nuo 6 iki 8 proc. Šiuo metu gi nacionalinių sąskaitų sistemoje niekaip neatsispindintis moterų neapmokamas darbas neužima pelnytų vietos šalies ūkio sistemoje, dar labiau pagilina lyčių nelygybės problemą ir daro neigiamą įtaką bendram makroekonomikos augimui.

Neapmokamas moterų darbas neįtraukiamas į BVP, dėl to šis reikšmingas rodiklis, atspindintis makroekonominę šalies būklę, yra mažesnis nei galėtų būti. Būtent todėl, kad moterų darbas neįtraukiamas į ekonominę analizę, šalies ūkis (ekonomika) įgauna povandeninio ledkalnio pavidalą. Formalioji (arba gamybos, rinkos) ekonomika (angl. Formal Economy), kurioje sudaromi rinkos sandėriai ir kurios teikiama pridėtinė vertė (pagal oficialiąją statistiką) formuoja šalies BVP, yra tik ledkalnio viršūnė. Po ja slypi neformalioji ekonomika (angl. Informal Economy) – joje taip pat vyksta rinkos sandėriai, tik jie nefiksuojami oficialiojoje statistikoje; po šia – namų ūkio (taip vadinama „prasimaitinimo“) ekonomika (angl. Subsistence Economy), kurioje prekės ir paslaugos gaminamos namų ūkiuose individualiam suvartojimui, ir – ledkalnio apačioje – neapmokama rūpybos arba reproduktyvioji ekonomika (angl. Reproduction/Care Economy), ant kurios tarsi ant pamatų stovi visos prieš tai išvardintos ekonomikos rūšys. Būtent rūpybos ekonomika užtikrina darbo jėgos produktyvumą, palaikantį visos ekonominės sistemos gyvavimą (Kabeer, 2003).

Antra, moterys turi nelygiavertį vyrams ir žymiai menkesnį priėjimą prie finansinių-ekonominių išteklių. Valstybės biudžetas – tai vyriausybės socialinių-ekonominių prioritetų deklaracija. Pastaraisiais dešimtmečiais ES skatinama lyčių lygybės politika įpareigoja šalių Vyriausybes ne tik viešai deklaruoti lyčių aspekto integravimą į visas politikos sritis visais lygiais ir visuose etapuose (pagal oficialų lyčių aspekto integravimo strategijos (angl. Gender Mainstreaming) apibrėžimą, patvirtintą Europos Tarybos 1998 m.), bet ir žengti realius įgyvendinimo žingsnius. Tačiau faktiškai dauguma valstybių biudžetų formuojami ignoruojant lyčių lygybės nuostatas – jiems taip pat būdingi „lyčiai akli“ modeliai. Biudžeto pajamos formuojamos ir išlaidos paskirstomos neatsižvelgiant į specifinius abiem lytims būdingus poreikius. Kaip taisyklė, moterų socialinė grupė patiria didžiausią socialinį neteisingumą – jos interesai, pirmiausia susieti su šeimines rūpybos funkcijomis, yra tenkinami nepakankamai, o tai neigiamai atsiliepia pačių moterų ir šeimos instituto gyvenimo kokybei bei stabilumui.

Ypač tai tampa ženklu, valstybei išgyvenant pereinamąjį ekonomikos laikotarpį arba pokrizinį periodą, kuomet Vyriausybė imasi makroekonomikos stabilizavimo ir taupymo priemonių. Moterų socialinei grupei šiuo sudėtingu metu tenka atlikti „buferio“ funkciją – t.y. ne tik dirbti produktyviosios ekonomikos sferoje, bet ir didinti rūpybos krūvį reproduktyviojoje ekonomikoje. Šis procesas yra neišvengiamas, nes Vyriausybė paprastai taupo biudžeto lėšas, mažindama socialines išlaidas, ir didina mokesčius (tame tarpe ir

komunalinių paslaugų). Siekdamas palaikyti normalų namų ūkio funkcionavimą, **moterys yra priverstos savo sveikatos ir laisvalaikio sąskaita intensyviai rūpintis mastus, prižiūrint globos reikalaujančius šeimos narius, taip pat užtikrinti pilnavertes buitines sąlygas augančiai kartai. Tokiu būdu valstybė tarsi perleidžia moterims tas funkcijas, kurias ji pati privalo užtikrinti.** Moterys tampa pernelyg išnaudojamais žmogiškaisiais išteklių, apribojamos jų galimybės realizuoti savo profesinius gebėjimus darbo rinkoje ir nepaisoma jų teisės į poilsį, laisvalaikį ir sveiką gyvenimą. Ignoruodama lyčių aspekto svarbą ekonominėje politikoje, vyriausybė metai iš metų ne tik nesprendžia, o atvirksčiai – reprodukuoja/gilina socialinę-ekonominę lyčių nelygybę visuomenėje.

Trečia, užsienio prekyba – viena iš strateginių makroekonomikos plėtros dalių – ypač stipriai įtakoja moterų ir vyrų socialines grupes, todėl negali būti laikoma lyčiai neutralia sritimi. Moterys, sudarydamos daugiau kaip pusė žmonijos ir pilnavertiškai dalyvaujančios užsienio prekybos sistemoje kaip darbuotojos, vartotojos, žmogiškųjų išteklių ugdytojos, nepelnytai užima menkesnes socialines-ekonomines pozicijas, palyginus su vyrais, yra išstumtos iš sprendimų priėmimo proceso PPO lygmenyje bei turi nelygiavertes galimybes pasinaudoti užsienio prekybos teikiama nauda. Stereotipais grindžiama nelygi moterų padėtis neleidžia visavertiškai realizuoti jų profesinio-intelektinio potencialo, todėl savo ruožtu lyčių nelygybė neigiamai veikia ir užsienio prekybos efektyvumą.

Ketvirta, mikroekonomikos lygmenyje – darbo rinkoje ir versle – vyraujanti vertikalioji ir horizontalioji segregacija formuoja „moteriškas“ ir „vyriškas“ užimtumo sritis, kurios savo ruožtu skatina ir plėtoja lyčių asimetriją, bei nulemia mažesnes moterų pajamas, palyginti su vyrais. Vertikaliąją darbo rinkos segregaciją apibūdina „stiklinių lubų“ metafora, reiškianti trukdžius, apribojančius moters kilimą profesinėje karjeroje. Tai išankstinis darbdavių ir kolegų nusistatymas, organizacinės kliūtys ir neformalus apribojimai. Horizontalioji darbo rinkos segregacija iliustruojama „stiklinių sienų“ vaizdiniu, kuris reiškia, kad moterys užima ne tokias svarbias, neprestižines darbo vietas ir dažnai dirba lanksčiose nepagrindinėse darbo rinkose.

Būdamos itin glaudžiai susijusios su šeimine rūpybos/globos veikla ir tokiu būdu patirdamos **dvigubą užimtumo našą** (angl. Double Burden) darbe ir namų ūkyje, moterys turi mažesnes nei vyrai savirealizavimo galimybes darbo rinkoje, versle ir sprendimų priėmimo procese. Siekdamos suderinti profesinę karjerą su įsipareigojimais šeimai, moterys dažnai susiduria su stereotipiniais vertinimais, iš esmės apribojančiais jų savirealizacijos siekį. Darbdaviai dažnai traktuoja moteris kaip mažiau vertingas darbuotojas, galinčias išeiti motinystės atostogų, turinčias ribotas galimybes vykti į komandiruotes ar dirbti viršvalandžius, nepajėgias pilnavertiškai atsidėti kvalifikacijos kėlimui. Patirdamos tokio pobūdžio nuvertinimą, moterys išgyvena šio stereotipinio požiūrio pasekmes tiek einamuoju momentu, tiek ir ilgalaikėje perspektyvoje:

- **lyčių darbo užmokesčio atotrūkis** (angl. Gender Pay Gap) veikia moterų nenaudai ir ateityje atsiliepiama mažesniai jų senatvės pensijos dydžiui (moterys gauna vidutiniškai 20 proc. mažesnę darbo užmokesčių nei vyrai už vienodą ir tokios pačios vertės darbą);

- **netolygus laiko panaudojimas namų ruošos ir rūpybos darbams šeimoje** ženkliai apriboja moterų poilsį ir laisvalaikį: 80 proc. šeimos laiko, praleisto rūpinantis vaikais, globos reikalaujančiais senyvo amžiaus žmonėmis ir neįgaliaisiais, tenka moterims, ir tik 20 proc. – vyrams. Be to, vidutiniškai dirbančios moterys praleidžia 39 val. per savaitę, dirbdamos namų ruošos darbus, o vyrai – tik 26 val. (Europos lyčių lygybės institutas);

• **nepakankamas moterų atstovavimas aukščiausiose sprendimų priėmimo grandyse** (tiek verslo įmonių, tiek ir politinėse struktūrose) apriboja jų galimybes užtikrinti moterų socialinės grupės interesus ir lygiavertiškai naudotis verslo ir politikos struktūrų teikiama socialine-ekonomine nauda.

Lyčių aspekto ignoravimas ekonominėje politikoje, sąlygotas giliai įsišaknijusių stereotipų, moteriškumui ir vyriškumui priskiriančių atitinkamus vaidmenis, suformuoja **lyčių lygybės asimetriją visuomenės gyvenime**. Tai neigiamai veikia šalies ūkio plėtrą ir abiejų socialinių grupių – moterų ir vyrų – gyvenimo kokybę.

Mokslinės problemos ištyrimo apžvalga

Lyčių lygybės problematiką, būtiną diegti lyčių aspektą į visuomeninį ir socialinį-ekonominį šalies valdymą, neigiamą lyčių stereotipų poveikį moterims, jų padėčiai darbo rinkoje, šeimos instituto stabilumui, psichinei bei fizinei sveikatai, negatyvių skurdo, socialinės atskirties ir ekonominio pasyvumo reiškinių perdavimą augančiai kartai tyrinėja L. Beneria (1999), M. Daly (2000), M. Kimmel (2004), D. Leinartė (2006, 2008), N. M. Rimaševskaja (2003), J.Reingardienė (2004), O.G. Rakauskienė (2006, 2007), A. Bagdonas, R. Lazutka (2007), M. Jankauskaitė, I. Mackevičiūtė (2005), C. Moser (2002), L. Dromantienė (2008).

Neatsiejama lyčių aspekto ir ekonomikos valdymo efektyvumo tarpusavio ryšį analizuoja lyčių ekonomikos klasikais užsienyje bei plėtoja pastarųjų metų mokslininkai-tyrėjai, pabrėždami, kad moterų socialinei grupei valstybės mastu sudarius lygiavertes sąlygas kartu su vyrais realizuoti savo žmogiškąjį-profesinį potencialą ekonomika patirtų naudą ir būtų skatinamas jos augimas (I. Bakker (1994), D. Elson (1999), D. Budlender ir G. Hewitt (2002), H.H. Balmori (2003), N. Kabeer (2003), M. Williams (2003), O.G. Rakauskienė (2002, 2005, 2006, 2007, 2009), V. Šidlauskienė, D.Eitutyte (2004) ir kt.). Atkreipiamas dėmesys į tai, kad lyčių ekonomika yra pakankamai nauja besiformuojanti ekonomikos tyrimų sritis, kuriai dėmesys pasaulyje sparčiai didėja. Visuose tyrimuose prieinama vieningos išvados – globalinės finansų sistemos efektas abiem lytims negali būti vertinamas vien tik palankiai, – moterys yra ekonomiškai nukentėjusi ir socialiai diskriminuojama visuomenės grupė.

Lyčių lygybės iššūkius valstybės makroekonomikos valdyme – ekonomikos augimo, lyčiai jautraus biudžeto diegimo, užsienio prekybos politikos srityse analizuoja D.Dollar ir R.Gatti (1999), N. Cagatay (2000), S. Baden (1998, 2002), D. Budlender (2000, 2001), D. Elson (1999, 2001), L. Ržanycina (2002), Z. Randriamaro (2006), I. Van Staveren, D. Elson, C. Grown, N. Cagatay (2007), O.G. Rakauskienė (2006, 2012) ir kt.

Lietuvos ir užsienio autorių literatūroje reikšminga vieta skiriama moterų dalyvavimui darbo rinkoje bei su tuo susijusių svarbių socialinių-ekonominių procesų aktyvavimui. Abiejų lyčių padėtį darbo rinkoje, sąsajas su darbu namų ūkyje, moterų diskriminacijos formas ir lygmenis darbo rinkoje nagrinėja įvairių sričių mokslininkai – ekonomistai, sociologai, psichologai, sveikatos apsaugos specialistai. Analizuojamas moterų užimtumas, jo struktūra ir lemiantys veiksniai, lyčių ekonominis aktyvumas, vaidmenys užimtumo ir šeimos gyvenimo sferose (M. Jankauskaitė (1999), V. Kanopienė (2000, 2005), A. Tereškina (2004), V. Stankūnienė (2005), V. Šidlauskienė (2010), O.G. Rakauskienė (2007), A. Maslauskaitė (2008), I. Mackevičiūtė (2008), G. Purvaneckienė (1999, 2009), A. Dromantaitė-Stancikienė (2010, 2011), I. Kiaušienė (2011) ir kt.).

Tyrimo objektas – lyčių aspekto poveikis ekonominei politikai.

Tyrimo tikslas – išanalizavus mokslinius požiūrius į lyčių lygybę bei lyčių aspekto integravimo strategiją, parengti lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai metodologiją, konceptualinį modelį, įvertinti lyčių aspekto poveikį makro ir mikroekonomikos lygiu, pateikti rekomendacijas valstybinėms institucijoms įgyvendinant lyčių lygybės politiką.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atlikti mokslinėje literatūroje pateikiamų lyčių lygybės teorijų kritinę analizę.
2. Išanalizuoti lyčių lygybę įtvirtinančius dokumentus pasaulyje, Europos Sąjungoje ir Lietuvoje bei įvertinti juose skelbiamas nuostatas; konceptualizuoti lyčių aspekto integravimo strategijos (angl. Gender Mainstreaming) reikšmę valstybės ekonominei politikai.
3. Suformuoti lyčių aspekto ekonominėje politikoje koncepciją, traktuojant lyčių lygybę kaip tarpdisciplininį vadybos ir ekonomikos mokslų tyrimo objektą, atspindintį valstybės ekonomikos valdymo efektyvumą. Pasiūlyti lyčių lygybės tyrimo metodologiją makroekonominiu ir mikroekonominiu lygiu. Sukurti lyčių aspekto poveikio vertinimo valstybės ekonominei politikai konceptualinį modelį.
4. Atlikti lyčių aspekto poveikio vertinimą 1994-2014 m. makroekonomikos ir mikroekonomikos lygiu:
 - 4.1. Pagal pateiktą lyčių aspekto koncepciją ekonominėje politikoje, atlikti BVP analizę pagal lytį ir įvertinti moterų rūpybos ekonomikos indėlį į BVP.
 - 4.2. Remiantis lyčiai jautraus biudžeto koncepcija atlikti Lietuvos nacionalinio biudžeto analizę lyčių aspektu.
 - 4.3. Atskleisti užsienio prekybos liberalizavimo ir ekonominės politikos tarpusavio sąveiką per lyčių lygybės prizmę bei atlikti užsienio prekybos analizę lyčių aspektu.
 - 4.4. Atlikti moterų ir vyrų padėties Lietuvos ir ES darbo rinkoje lyginamąją analizę bei nustatyti pagrindinius veiksnius, sąlygojančius moterų diskriminaciją darbo rinkoje.
 - 4.5. Atlikti sociologinį tyrimą, kuris leistų nustatyti pagrindines moterų verslo plėtros problemas, trukdančias planuoti ir organizuoti verslą, bei aprašyti moterų verslo modelį Lietuvoje, kuris įgalintų pateikti palyginamąją moterų verslo padėties ir pokyčių analizę prieš pasaulio ekonomikos krizę (2007 m.) ir pokriziniu laikotarpiu (2014 m.).
5. Siekiant integruoti lyčių aspektą į ekonominę politiką, pateikti rekomendacijas LR ūkio ministerijai, LR finansų ministerijai, LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijai, Lietuvos savivaldybių asociacijai, nevyriausybinėms moterų organizacijoms dėl aktyvaus Lietuvoje veikiančių valstybinių verslumo (tame tarpe ir moterų) skatinimo programų bei priemonių įgyvendinimo *de facto*.

Ginamieji disertacijos teiginiai:

1. Tendencingumas lyties atžvilgiu (angl. Gender Bias) yra giliai įsišaknijęs globaliniu, tarptautiniu, nacionaliniu ir vietiniu (savivaldos) lygiu, sąlygodamas lyčių asimetriją ekonominėje politikoje.

2. Makroekonominė politika nėra neutrali lyčių lygybės požiūriu: lyčių asimetrija pasireiškia ne tik mikroekonominės, bet ir makroekonominės politikos lygiu, o tai neigiamai veikia ekonomikos augimą ir valstybės biudžeto pajamas.

3. Moterų rūpybos ekonomika (arba reproduktyvioji, šeimos) – tai lygiavertė visoms kitoms ir svarbi ekonominės veiklos šaka, kurioje taip pat sukuriama pridėtinė vertė ugdomų žmogiškųjų išteklių pavidalu ir kuri įneša indėlį į BVP. Rūpybos ekonomika neatsispindi BVP struktūroje, jos indėlis niekaip nematuojamas, nevertinamas ir neapskaičiuojamas.

4. Lietuvos nacionalinis biudžetas sudarytas ignoruojant lyčių lygybės principą: išlaidos vyrų dominuojamiems sektoriams skirstomos iš valstybės biudžeto prioritetiniu principu, o moterų dominuojamiems sektoriams – likutiniu principu. Lyčių požiūriu asimetriškas valstybės išlaidų paskirstymas yra viena iš valstybės pajamų mažėjimo priežasčių Lietuvoje.

5. Užsienio prekybos politika nėra neutrali lyčių atžvilgiu – lyčių lygybė yra svarbus jos veiksnys. Lyčių nelygybė neigiamai veikia užsienio prekybos efektyvumą.

6. Moterys ir vyrai turi skirtingas prieinamumo prie ekonominių išteklių, įsidarbinimo, profesinės karjeros, aukštesnių pareigų siekimo galimybes, o tai nulemia mažesnę nei galėtų būti moterų indėlį į BVP ir nacionalinį biudžetą.

7. Moterų kūrybiškumas ir verslo potencialas yra užslėptas ekonomikos augimo ir naujų darbo vietų kūrimo šaltinis.

Mokslinio tyrimo metodai

1. Nagrinėjant lyčių lygybės teorijas, formuojant lyčių lygybės koncepciją ir tyrimo metodologiją ekonominėje politikoje, buvo naudojami bendrieji mokslinio tyrimo metodai:

- mokslinės literatūros lyginamoji analizė;
- dokumentų analizė;
- indukcinis metodas;
- apibendrinimo metodas.

2. Lyčių aspekto poveikio vertinimui makro ir mikro lygiu bei moterų ir vyrų socialinės-ekonominės padėties analizei atlikti buvo naudojami šie metodai:

- aprašomosios statistikos metodas;
- dinamikos (laiko) eilučių analizė;
- induktyvinė ekstrapoliacija.

3. Empiriniam tyrimui atlikti naudoti šie metodai:

- anketinė apklausa;
- apklausos duomenų kiekybinė ir kokybinė analizė;
- apibendrinimo metodas.

Informacijos šaltiniai

Nagrinėjant lyčių lygybės teorinius aspektus ir atliekant lyčių aspekto poveikio ekonominei politikai vertinimą buvo remiamasi Lietuvos ir užsienio mokslininkų tiriamaisiais darbais.

Empiriniam tyrimui atlikti buvo naudojamosi:

- Lietuvos statistikos departamento duomenų bazėmis;
- Europos Sąjungos statistikos tarnybos Eurostat duomenų bazėmis;
- Europos Tarybos pranešimais ir ataskaitomis;
- Europos Komisijos pranešimais ir ataskaitomis;
- Europos Parlamento pranešimais ir ataskaitomis;
- Jungtinių Tautų duomenimis ir leidiniais;
- Europos lyčių lygybės instituto duomenimis ir kasmetinėmis ataskaitomis;
- Lyčių lygybės indekso (angl. Gender Equity Index) ataskaitomis;
- Pasaulinio lyčių atotrūkio (angl. Global Gender Gap) ataskaitomis;
- Pasaulio banko (angl. World Bank) ataskaitomis ir leidiniais;
- Tarptautinės darbo organizacijos (angl. International Labour Organisation) ataskaitomis ir leidiniais;
- Pasaulio ekonomikos forumo (angl. World Economic Forum) leidiniais.

Tyrimo apribojimai

Viena svarbiausių problemų, su kuria susiduria užsienio ir Lietuvos lyčių lygybės tyrėjai, yra statistinių duomenų lyčių aspektu trūkumas bei esamų duomenų neišsamumas, nevienodas jų skaičiavimo periodiškumas (duomenys renkami nepakankamai reguliariai) ir kai kurių statistinių duomenų laiko eilučių trumpumas (rodiklių naujumas). **Lyčių aspektu diferencijuoti statistiniai rodikliai (angl. Gender Dissagregated Data)** pasaulyje yra laikomi vienu iš svarbiausių veiksnių, užtikrinančių lyčių tyrimų patikimumą.

Disertacijos loginė struktūra

Disertacijos loginė struktūra sudaryta remiantis tyrimo tikslu ir uždaviniais. Disertaciją sudaro 3 dalys: pirmoji (teorinė) dalis – „Lyčių lygybės teoriniai aspektai“; antroji (metodologinė) dalis – „Lyčių aspekto koncepcija ir tyrimo metodologija ekonominėje politikoje“; trečioji (empirinė) dalis – „Lyčių aspekto poveikio vertinimas makro ir mikro lygiu 1994–2014 m.: moterų ir vyrų socialinės-ekonominės padėties analizė“.

Pirmoje (teorinėje) disertacijos dalyje „Lyčių lygybės teoriniai aspektai“ aptariama lyčių lygybės teorijų raida ir pateikiama jų kritinė analizė. Analizuojami svarbiausi Europos Sąjungos ir pasaulio strateginiai dokumentai, įtvirtinantys lyčių lygybę. Esminis dėmesys skiriamas Pekino platformai, kuri tarptautiniu mastu pripažįstama moterų teisių gynimo pradmenimi ir pagrindu; lyčių aspekto integravimo strategijai (angl. Gender Mainstreaming) kaip svarbiam politiniam mechanizmui, kurio paskirtis – diegti lyčių aspektą į visus politinius sprendimus, valstybės teisinės struktūras, veiklas ir programas; taip pat strategijai Europa 2020, kuri yra laikoma veiksminga priemone pastarajai pasaulio ekonomikos ir finansų krizei įveikti bei kurioje lyčių lygybei kaip horizontaliajam prioritetui skiriamas reikšmingas vaidmuo, likviduojant recesijos padarinius ir skatinant ekonomikos augimą. Šioje dalyje taip pat pateikiama Lietuvoje veikiančios lyčių lygybės teisinės bazės kritinė analizė, akcentuojama priešprieša tarp formalaus požiūrio ir realiai neveikiančių teisės aktų, kurie patys savaime be politinės valios ir iniciatyvos neužtikrina viešai skelbiamų lyčių lygybės siekių bei ES lygiu prisiimtų įsipareigojimų. Pabrėžiama lyčių lygybės reikšmė šalies ekonominiame ir socialiniame valdyme, iškeliamos neigiamos lyčių

stereotipų sukeltos pasekmės, iš mikroekonomikos lygmens (darbo rinkos bei verslo) pereinančios į makroekonomikos lygmenį (BVP, užsienio prekybą, valstybės biudžetą) ir tiesiogiai paveikiančios kiekvieną visuomenės individą.

Antroje (metodologinėje) disertacijos dalyje „Lyčių aspekto koncepcija ir tyrimo metodologija ekonominėje politikoje“ pateikiama lyčių lygybės koncepcija ir pagrindiniai lyčių lygybės principai.

Šioje dalyje pristatomas autorės sukurtas konceptualinis lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai modelis, grindžiamas socialinėmis-ekonominėmis prielaidomis (SSGG matrica). Keliama viena iš esminių – modelio aprūpinimo statistine informacija – problemų.

Išdėstoma lyčių lygybės tyrimo metodologija makroekonominėje politikoje, kuri apima lyčių lygybės poveikio vertinimą šalies ekonomikos augimui (BVP), novatorišką lyčiai jautraus biudžeto kūrimo mechanizmą, lyčių nelygybės poveikį užsienio prekybai bei moterų ir vyrų indėlio į BVP ir rūpybos (arba moterų, šeimos, reprodukcinės) ekonomikos indėlio į BVP įvertinimą.

Pateikiama lyčių lygybės metodologija mikroekonominėje politikoje, kuri apima Švedijoje sukurtą ir pasaulyje plačiai taikomą 3R metodą, pagrįstą trijų komponentų – reprezentacijos (atstovavimo), resursų (išteklių) ir realios situacijos tyrimu; objektyvųjį – statistinių duomenų – tyrimą ekonomikos valdyme ir kokybinį moterų verslo konkurencingumo tyrimą, pagrįstą sociologinės apklausos metodika, bei padedantį išaiškinti moterų verslo plėtros kertines problemas ir svarbiausias priežastis bei kliūtis, trukdančias plėtoti moterų verslą, bei įgalinančią nustatyti pagrindinius moterų ir vyrų verslo vadybos skirtumus.

Trečioje (empirinėje) disertacijos dalyje „Lyčių aspekto poveikio vertinimas makro ir mikro lygiu 1994-2014 m.: moterų ir vyrų socialinės-ekonominės padėties analizė“ lyčių aspekto diegimas nagrinėjamas makro ir mikroekonomikos valdymo kontekste.

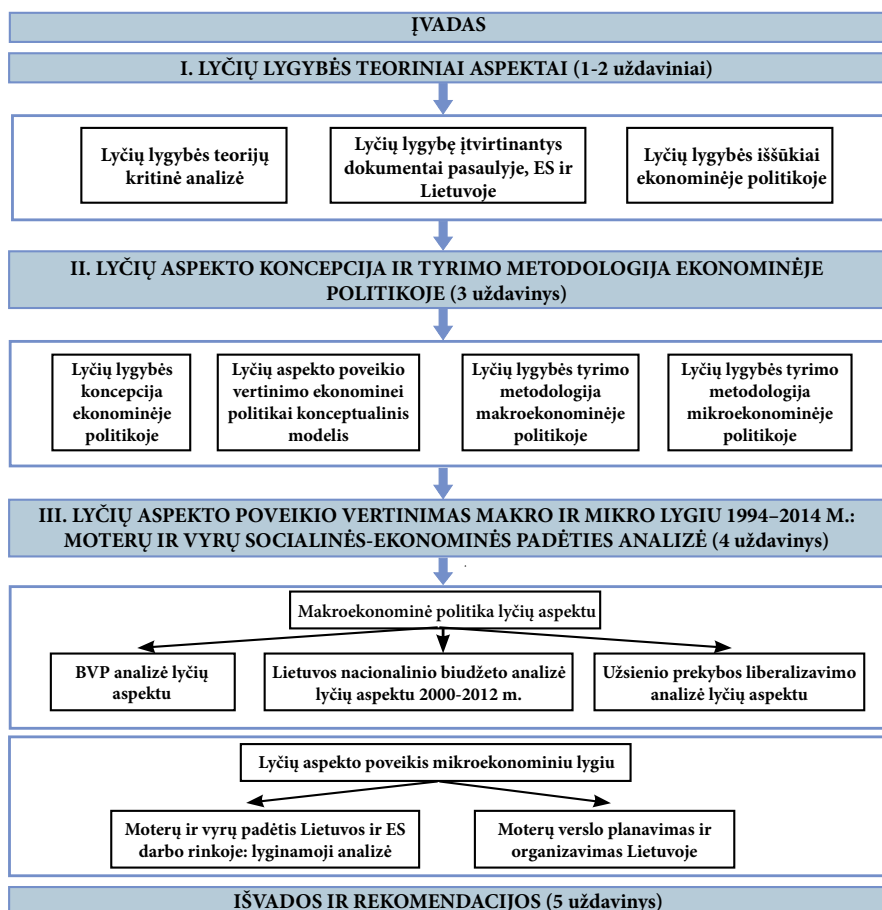
Makroekonomikos lygmenyje analizuojama, pirma, lyčių aspekto įtaka vienam iš pagrindinių makroekonomikos rodiklių – bendrajam vidaus produktui (BVP) – ir jo formavimui. Atskleidžiamas šio rodiklio neadekvatumas realiai ekonominei ir socialinei visuomenės būklei, nepakankamas jo išpildymas viešuoju ir privačiu ekonomikos sektoriumi, visiškai eliminuojant oficialiai nepripažintą ir niekaip nevertinamą rūpybos (arba moterų, reproduktyvųjų) ekonomikos sektorių bei neatsižvelgiant į esminį šio sektoriaus indėlį kuriant nacionalinį šalies turtą žmoniškųjų išteklių pavidalu.

Antra, remiantis užsienio šalių patirtimi, pateikiama Lietuvos nacionalinio biudžeto analizė lyčių aspektu, formuojant biudžeto pajamų ir išlaidų struktūrą bei sudarant savivaldybių biudžetus.

Trečia, iškeliami būtinybė analizuoti užsienio prekybos politiką lyčių aspektu. Pabrėžiama prekybos liberalizavimo, ekonomikos plėtros ir lyčių lygybės tarpusavio sąveika, tiriant prekybos liberalizavimo poveikį moterims ir lyčių balansui. Atskleidžiama feministinės ekonomikos įtaka tarptautinės prekybos politikai bei pateikiama analizė lyčių aspektu makro-, mezo- ir mikrolygiuose. Pateikiamas istorinis užsienio prekybos plėtros kontekstas bei prekybos liberalizavimo įtaka atskiroms ekonomikos šakoms per lyčių lygybės prizmę. Analizuojami pasiekimai, integruojant lyčių aspektą į pasaulio prekybos politiką tarptautiniu ir nacionaliniu lygiu.

Mikroekonomikos lygmenyje analizuojamas moterų dalyvavimo darbo rinkoje poveikis struktūrinei politikai. **Pirma**, pateikiama moterų ir vyrų padėties lyginamoji analizė Lietuvos ir ES darbo rinkoje: nagrinėjama moterų ir vyrų užimtumo struktūra, abiejų lyčių nedarbas, darbo užmokestis ir pajamos, atskleidžiamos moterų diskriminacijos rūšys darbo rinkoje. Analizuojamos esminės šiuolaikinės visuomenės problemos – t.y. dvigubo moters užimtumo bei šeimos ir profesinės veiklos suderinamumo iššūkiai.

Antra, pateikiami 2007 m. ir 2014 m. atliktų sociologinių tyrimų rezultatai moterų verslo kūrimo ir plėtros srityje. Atlikto tyrimo pagrindu pateikiamas moterų verslo modelis Lietuvoje: kertinės moterų verslo problemos ir svarbiausios priežastys bei kliūtys, trukdančios plėtoti moterų verslą, pagrindiniai moterų verslininkų lūkesčiai bei poreikiai verslo plėtros problemoms įveikti, informacijai bei paramai gauti. Nustatomos pagrindiniai moterų ir vyrų verslo plėtros skirtumai bei pateikiamos rekomendacijos moterų verslui skatinti bei remti.

1 pav. Disertacijos loginė struktūra

Disertacijos mokslinė vertė ir mokslinis darbo naujumas:

1. Išanalizavus, apibendrinus ir įvertinus lyčių lygybės teorijas, pasiūlyta lyčių lygybės koncepcija ekonominėje politikoje, paneigiant lyčių lygybės neutralumą makroekonomikos lygiu. Lyčių lygybė yra vienas iš svarbiausių horizontaliųjų prioritetų, persmelkiantis šalies ūkio valdymo sistemą visuose ekonomikos planavimo, valdymo ir kontrolės etapuose.

2. Disertacijoje iškelta rūpybos (reproduktyviosios) ekonomikos reikšmė, kurioje dominuoja moterys, įnešanti svarbų indėlį į BVP. Dėl tradiciškai ir istoriškai susiklosčiusių aplinkybių moterų darbas namų ūkiuose laikomas savaime suprantamu. Jis nepriskiriamas ekonominio sandėrio kategorijai ir yra neapmokamas (angl. Unpaid Womens' Job), nevertinamas ir nematuojamas. Atsižvelgiant į tai, kad rūpybos ekonomika sukuria reikšmingą pridėtinę vertę namų ūkiuose ugdomų žmoniškųjų išteklių pavidalu, moterų neapmokamas darbas turėtų atsisipindėti nacionalinių sąskaitų sistemose, būti apskaitomas, vertinamas ir matuojamas. Disertacijoje pateikta rūpybos ekonomikos indėlio į BVP vertinimo metodika ir apskaičiuotas rūpybos ekonomikos indėlis į BVP.

3. Remiantis lyčių aspekto integravimo strategija (angl. Gender Mainstreaming), Lietuvos pavyzdžiu sukurtas lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai modelis, kuris gali būti taikomas ir kitoms šalims.

4. Pateikta lyčiai jautraus biudžeto (angl. Gender Responsive Budget) – vieno iš novatoriškų ir pažangių būdų didinti valstybės finansų politikos efektyvumą – diegimo metodologija. Ją taikant atlikta Lietuvos valstybės ir savivaldybių biudžeto analizė pagal lytį 2000-2012 m. Atlikus Lietuvos nacionalinio biudžeto analizę lyčių aspektu, buvo išskirti trys biudžeto vystymosi etapai, ir kiekviename iš jų išskirti būdingi specifiniai bruožai, atsižvelgiant į nagrinėjamojo periodo moterų ir vyrų padėtį ekonomikos šakose, valstybės dėmesį, skiriamą socialinei politikai ir lyčių lygybės prioritetui.

5. Analizė leido nustatyti, kad LR nacionalinis biudžetas yra finansuojamas lyčių diskriminacijos principu: vyrų dominuojamos ekonomikos šakos (statyba, pramonė, elektros, dujų ir vandens tiekimas, transportas ir kt.) iš nacionalinio biudžeto finansuojamos prioritetiniu principu, o moterų dominuojamos šakos (švietimas, sveikatos apsauga, maitinimo ir apgyvendinimo paslaugos ir kt.) – likutiniu principu. Be to, „vyriškos“ šakos finansuojamos pagrinde iš valstybės biudžeto, o „moteriškos“ – daugiausiai iš savivaldybių biudžeto, kurio galimybės yra žymiai menkesnės.

6. Užsienio tyrimų pagrindu darbe pateikta užsienio prekybos analizė lyčių aspektu (Lietuvoje tokių tyrimų kol kas nėra), kuri leidžia įvertinti, pirma, tarptautinės prekybos liberalizavimo sąlygojamą didesnę moterų socialinį-ekonominį pažeidžiamumą nei vyrų, antra, lyčių nelygybės neigiamą poveikį šalių ekonomikos augimui. Keliamas tokios analizės poreikis Lietuvoje, siekiant didinti užsienio prekybos efektyvumą.

7. Remiantis atlikto sociologinio tyrimo rezultatais, pateiktas moterų verslo modelis Lietuvoje. Šis modelis, pirma, parodo moterų padėtį versle: atskleidžia moterų verslo veiklos sritis, verslo kūrimo motyvus, apyvartos ir pajamų dydį, moterų verslo plėtros kliūtis ir jų priežastis; antra, 2007 m. ir 2014 m. atlikti sociologiniai tyrimai leido palyginti moterų verslininkių padėtį prieš pasaulio ekonomikos ir finansų krizę, prasidėjusią 2008 m., ir po jos bei pateikti lyginamąją analizę, atskleidusią moterų verslo pokyčius stuktūroje ir dinamikoje. Trečia, remiantis moterų verslo modeliu pateikta moterų verslo plėtros priemonių sistema.

Taikomoji (praktinė) darbo reikšmė

1. Disertacijoje pateiktas lyčių aspekto poveikio vertinimo valstybės ekonominei politikai modelis praplečia lyčių ekonomikos tyrimų sritį bei įgalina kitus mokslininkus, lyčių lygybės ekspertus, statistikos specialistus juo naudotis, vertinant šalies socialinę-ekonominę padėtį lyčių aspektu.

2. Vyriausybės instituciniui lygmeniu svarbu būtų pavesti LR ūkio, LR finansų bei LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijoms atlikti rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimą. Traktuojant rūpybos sektorių kaip lygiavertę šalies ūkio dalį ir pritaikius autorės siūlomą rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimą (arba kitus pasaulyje naudojamus metodus), būtų žengti realūs žingsniai integruojant lyčių aspektą į ekonominę politiką „visais politikos lygiais, visose srityse ir visais etapais“ (Europos Taryba, 1998). Tai yra vienas iš svarbiausių Europos Sąjungos prioritetų lyčių lygybės politikoje.

3. Remiantis disertacijoje pateiktu moterų verslo modeliu ir moterų verslo plėtros priemonių sistema, tikslinga rekomenduoti LR Ūkio ministerijai bei verslo plėtros ir paramos agentūroms diegti atitinkamas priemones, kurios galėtų paskatinti moterų verslo plėtrą Lietuvoje. Visos ES mastu moterų verslo skatinimui skiriama didelė reikšmė, siekiant grąžinti prieš krizę buvusį ekonomikos augimą ir padidinti užimtumą. Europos Sąjungai reikia daugiau verslininkų ir šiuo atveju potencialas išvelgiamas nepakankamai verslo srityje atstovaujamos visuomenės grupėse, iš kurių viena svarbiausių – moterys.

4. Remiantis užsienio šalyse paplitusia praktika ir taikoma metodologija bei šioje disertacijoje atlikta LR nacionalinio biudžeto analize lyčių aspektu, LR Finansų ministerijai tikslinga būtų inicijuoti lyčiai jautraus biudžeto diegimą Lietuvoje. Tai padėtų siekti efektyvaus ir socialiai teisingo finansinių išteklių paskirstymo, atsižvelgiant į specifinius moterų ir vyrų socialinių grupių poreikius.

5. Moksliniame darbe keliamas klausimas apie papildomos statistinės informacijos, t.y. lyčių aspektu diferencijuotų statistinių rodiklių (angl. Gender Dissagregated Data), trūkumą. Atsižvelgiant į tai, kad lyčių lygybė ES lygiu yra laikoma vienu iš pagrindinių prioritetų, ir poreikis vertinti situaciją ekonominiame, socialiniame ir visuomeniniame gyvenime lyčių aspektu yra ypač aktualus, statistinių duomenų trūkumo pagal lytis problemą oficialiu lygmeniu turėtų spręsti Vyriausybės institucijos, pavesdamos atskiriems Lietuvos statistikos departamento skyriams (Darbo statistikos, Demografinės ir migracijos statistikos, Gyvenimo lygio ir užimtumo statistikos, Nacionalinių sąskaitų ir kt.) inicijuoti lyčių aspektu diferencijuotų statistinių rodiklių rinkimą ir duomenų bazės kūrimą.

6. Mokslinio darbo tyrimų rezultatai panaudoti įgyvendinant Mykolo Romerio universiteto 2011-2014 m. vykdomos IV mokslo programos „Gyvenimo kokybės gerinimas ir užimtumo galimybių didinimas“ temų „1. Teoriniai metodologiniai gyvenimo kokybės tyrimai“, „2. Ekonominiai, socialiniai ir politiniai gyvenimo kokybės ir užimtumo didinimo veiksniai“ ir „3. Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybės analizė globalizacijos ir ES narystės kontekste“ 1.1., 2.5. ir 3.5. uždavinius.

7. Kartu su kitais universiteto mokslininkais šioje mokslinių tyrimų srityje pagal 2007-2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 3 prioriteto „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ priemonę Nr. VP1-3.1.-ŠMM-07-K „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“ parengtas Lietuvos mokslo tarybai pateiktas ir nuo 2013 m. gegužės 1 d. pradėtas įgyvendinti projektas „Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybės matavimo rodiklių sistemos ir vertinimo modelio sukūrimas“.

8. Mokslinio darbo tyrimų rezultatai buvo pristatomi 2007-2013 m. Mykolo Romeiro universitete dėstant studentams šių disciplinų paskaitas ir vedant seminarus: 2008-2009 m. – „Socialinės apsaugos ekonomika“; 2009-2014 m.m. – „Ekonomikos teorija“; 2010 m. – „Lyčių ekonomika“ (angl. Gender Economics) ERASMUS programos studentams.

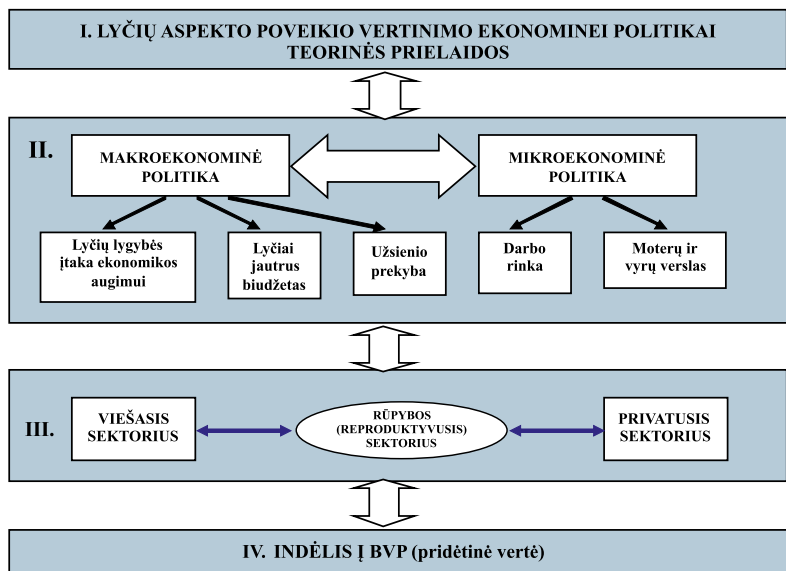
PAGRINDINIAI DISERTACIJOS TEIGINIAI IR IŠVADOS

1. Užsienio ir Lietuvos tyrėjų (I. Bakker, D. Elson, D. Budlender, G. Hewitt, T. Mukhopadhyay, N. Cagatay, H.H. Balmori, N. Kabeer, O.G. Rakauskienės ir kt.) atlikti tyrimai patvirtina **tiesioginį tarpusavio ryšį tarp lyčių aspekto (angl. Gender Aspect) ir ekonomikos valdymo efektyvumo**. Lyčių aspekto integravimo strategijos (angl. Gender Mainstreaming) diegimas į ekonominę politiką visais lygiais ir visuose etapuose, atsižvelgiant į moterų ir vyrų socialinius-ekonominius poreikius, leidžia padidinti ekonomikos valdymo efektyvumą makro ir mikro lygiu.

2. Lietuvoje **vyrauja formalus ir deklaratyvus požiūris į lyčių lygybę**. Nepaisant skiriamo didelio dėmesio lyčių lygybės teisiniam reglamentavimui, **moterų ir vyrų lygių galimybių nuostatų įgyvendinimas praktikoje susiduria su dideliais sunkumais**. Formaliai Lietuvoje yra priimtas Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas (1998 m.), įgyvendinama jau trečioji Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių programa (2010-2014 m.), tačiau skelbiamų idėjų ir teisinių išipareigojimų įgyvendinimas praktikoje anaipol neatitinka siekiamo lygmens ir faktiškai Lietuva susiduria su problemomis lyčių lygybės srityje. Apie tai byloja daugelis darbo rodiklių (užimtumo ir ekonominio aktyvumo lygis, skurdo lygis, vertikalioji ir horizontalioji darbo rinkos segregacija, moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis), rodantys, kad iš tikrųjų moterų ir vyrų padėčiai būdingi esminiai skirtumai. Jie tampa dar intensyvesni, pasaulyje gilėjant ekonominei integracijai, kuri dažniausiai yra palankesnė lankstesnei ir mobilesnei darbo jėgai. Tai sukelia nemažai sunkumų moterims, kurios dažnai verčiamos rinktis tarp šeimos ir profesinės karjeros. **Probleminę mūsų šalies padėtį lyčių lygybės srityje atspindi Europos lyčių lygybės instituto paskelbtas lyčių lygybės indeksas, pagal kurį Lietuva užima tik 18 vietą iš 27 ES narių**.

3. **Makroekonomika ir makroekonominė politika nėra neutrali lyčių lygybės požiūriu**. Lyčių asimetrija pasireiškia ne tik mikroekonominės politikos, bet ir makroekonominės politikos lygiu, o **tai neigiamai veikia ekonomikos augimą ir valstybės biudžeto pajamas**. Atsižvelgiant į tai, ekonomikos valdymo sprendimai turi būti adekvatūs ir priimami vadovaujantis lyčių lygybės principais, ir, savo ruožtu, - siekiant lyčių lygybės įgyvendinimo ekonomikos valdyme, lyčių aspektas turi būti diegiamas ir makroekonomikos lygiu.

4. Autorė pateikia **lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai konceptualinį modelį** (2 paveikslas). Modelis grindžiamas konceptualinėmis nuostatomis ir SSGG (stiprybių ir silpnybių, galimybių ir grėsmių) analize. Pagrindinė novatoriška modelyje iškeliamą idėja yra ta, kad **ekonomikoje lygiaverčiais pagrindais kartu su viešuoju ir privačiuoju sektoriu veikia trečiasis – rūpybos (arba reprodukcinis) sektorius, kuris yra dominuojamas moterų ir kuriame yra sukuriama pridėtinė vertė ugdomų žmogiškųjų išteklių pavidalu**. Šie išugdyti žmogiškieji ištekliai ir yra darbo jėga, dalyvaujanti viešajame ir privačiajame ekonomikos sektoriuose bei kurianti pridėtinę vertę rūpybos ekonomikoje.

2 pav. Lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai konceptualinis modelis

5. Autorė disertacijoje pateikia **lyčių lygybės tyrimo metodologiją** dviejuose pagrindiniuose ekonomikos valdymo lygmenyse:

- **makroekonomikoje** (lyčių lygybės poveikio vertinimas šalies ekonomikos augimui, lyčiai jautrus biudžetas, lyčių nelygybės poveikis užsienio prekybai ir rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimas);
- **mikroekonomikoje** (Švedijoje sukurtas 3R metodas, statistinių duomenų tyrimas ir moterų verslo konkurencingumo tyrimas, pagrįstas sociologinės apklausos metodika).

6. **Rūpybos ekonomika sudaro svarbią šalies nacionalinio turto dalį, tačiau neatsižvelgia Lietuvos BVP struktūroje.** Rūpybos ekonomika yra atsakinga už žmogiškojo potencialo reprodukciją. **Joje pagrindines funkcijas atlieka moterys** – tai namų ruošos darbai, vaikų auklėjimas, senovo amžiaus ir neįgalių šeimos narių priežiūra, šeimos poilsio ir laisvalaikio organizavimas ir kt. Šis darbas yra tarsi nematomas ekonomikoje, nepriskiriamas ekonominio sandėrio kategorijai, todėl neapmokamas (angl. Unpaid Women's Job) ir niekaip nevertinamas. Tačiau **rūpybos ekonomika yra lygiavertė visoms kitoms ir reikšminga ekonominės veiklos šaka, kuri veikia kartu su kitais svarbiausiais ekonomikos sektoriais – viešuoju ir privačiuoju, kuria pridėtinę vertę ugdomų žmoniškųjų išteklių pavidalu ir įneša ženklų indėlį į šalies BVP.** Pagal autorės sukurtą metodologiją įvertinus rūpybos ekonomiką, Lietuvos BVP padidėtų 7,87 proc. (pagal 2011 m. duomenis).

7. Atsižvelgiant į tai, kad rūpybos ekonomika yra pilnavertė ūkio šaka, atsakinga už žmoniškųjų išteklių ugdymą ir darbo jėgos formavimą viešajam ir privačiajam sektoriui, **šalies ūkis ir visuomenė patiria rūpybos ekonomikos nuvertinimo rezultatą – lyčių asimetriją, kuri lemia šias neigiamas pasekmes:**

pirma, moterys paprastai dirba mažesnio produktyvumo ir pelningumo ūkio šakose, mažiau uždirba ir turi mažiau nuosavybės, nekilnojamo turto, ir dėl šių priežasčių jų indėlis į BVP ir nacionalinį biudžetą yra mažesnis negu galėtų būti;

antra, atsižvelgiant į moterų profesinę diskriminaciją ir segregaciją lyties požiūriu, šalies biudžetas nesurenka įvairiais vertinimais nuo 15 proc. iki 26 proc. visų mokestinių įplaukų;

trečia, atsižvelgiant į valstybės biudžeto išlaidų dalį, apskaičiuota, kad moterys ir vaikai, sudarantys apie du trečdalius visų gyventojų skaičiaus, gauna iš valstybės tik apie vieną trečdalį visų išlaidų, įskaitant valstybinio sektoriaus darbo užmokesčio išlaidas, pensijas bei kitas socialines pašalpas;

ketvirta, nesuteikiant rūpybos ekonomikai pelnytos svarbos šalies ekonominėje sistemoje ir neremiant moterų siekio suderinti šeimos ir darbo įsipareigojimus, daroma žala ugdomų žmogiškųjų išteklių kokybei, o tai ilgalaikėje perspektyvoje gali sąlygoti mažėjantį šalies ūkio valdymo efektyvumą ir konkurencingumą.

Siekiant išvengti neigiamų rūpybos ekonomikos nuvertinimo pasekmių, **autorė siūlo rekomendaciją – spręsti šią problemą vyriausybės institucijų lygmeniu, pavedant LR ūkio ir LR finansų ministerijoms atlikti rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimą.**

8. Lietuvos valstybės biudžetas finansuojamas lyčių diskriminacijos principu: išlaidos vyrų dominuojamiems sektoriams (bendrosios valstybės paslaugos, viešoji tvarka ir visuomenės apsauga, kuro ir energijos teikimo paslaugos, mineralinių išteklių gavyba, pramonė, statyba, transportas ir ryšiai) finansuojamos iš valstybės biudžeto prioritетiniu principu, o išlaidos „moteriškiems“ sektoriams (švietimas, sveikatos apsauga, socialinė apsauga, kultūra) – likutiniu principu iš savivaldybių biudžeto. **Tokia biudžetinio finansavimo praktika skatina lyčių nelygybę. Lyčių požiūriu asimetriškas valstybės išlaidų paskirstymas neigiamai veikia ekonomiką, ir ypač valstybės pajamas. Yra pagrindo teigti, kad viena iš valstybės pajamų mažėjimo priežasčių Lietuvoje yra lyčių lygybės iškraipymai formuojant šalies biudžetą.**

9. Remiantis gerąja užsienio šalių patirtimi, Lietuvoje tikslinga pradėti taikyti Lyčiai jautraus biudžeto (angl. Gender Responsive budget) diegimo praktiką. Tuo tikslu autorė siūlo šias **rekomendacijas:**

- įgyvendinant ES socialinės-ekonominės plėtros strategiją Europa 2020 ir lyčių aspekto integravimo strategiją (angl. Gender Mainstreaming), Lietuvoje būtų tikslinga **atlikti valstybės biudžeto analizę lyčių aspektu.** Skirti **LR finansų ministeriją atsakinga institucija**, kuri reguliariai atliktų **analizę pagal lytį** (angl. Gender Analysis) valstybinėse institucijose, susijusiose su ekonominių išteklių paskirstymu, ir LR nacionaliniame biudžete. Remiantis užsienio šalių patirtimi, lyčių analizė padeda nustatyti, ar atitinkami lėšų asignavimai tenkina specifinius moterų ir vyrų poreikius. Jeigu paaiškėja priešingos tendencijos, biudžeto lėšos turėtų būti perskirstytos tokiu būdu, kad vyrų ir moterų socialinės grupės galėtų lygiaverčiais pagrindais naudotis valstybės finansų sistemos teikiama nauda nediskriminuojant nė vienos iš lyčių. Tokiu būdu kryptingai būtų einama socialinio teisingumo ir lyčių atotrūkio (angl. Gender Gap) mažinimo linkme, o ilgalaikėje perspektyvoje tai padėtų pasiekti stabilaus ir subalansuoto ekonomikos augimo bei palankiai atsilieptų valstybės pajamų formavimui;

- skirti LR finansų ministeriją ir Lietuvos savivaldybių asociaciją atsakingomis institucijomis, kurios, pasitelkusios lyčių lygybės ekspertus, moterų NVO atstovus, **galėtų atlikti savivaldybių biudžetų analizę pagal lytį** (angl. Gender Analysis), pateikti rekomendacijas savivaldybių taryboms dėl vietos biudžeto išlaidų restruktūrizavimo remiantis lyčių lygybės principais bei inicijuoti lyčiai jautraus biudžeto formavimą ir diegimą savivaldybėse;
- siekiant remti lyčiai jautraus biudžeto projektus, **LR finansų ministerijos atstovams ir ekspertams organizuoti apmokymus ir konsultacijas, rengti konferencijas.**

10. Autorės atlikta LR nacionalinio biudžeto analizė lyčių aspektu leido išskirti tris biudžeto vystymosi etapus:

- **Pirmasis – priešintegracinis į ES etapas (1999-2003 m.).** Jam būdingas ryškus biudžeto išlaidų pasiskirstymas į „vyriškus“ ir „moteriškus“ sektorius. Asignavimai vyrų dominuojamoms sritims buvo finansuojami prioritetiniu principu iš valstybės biudžeto, o moterų dominuojamoms sritims asignavimai mažėjo ir buvo skiriami pagrįdę iš savivaldybių biudžeto, t.y. likutiniu principu. Tokia biudžetinio finansavimo praktika Lietuvoje tarsi įteisino ir skatino lyčių nelygybę. Lyčių požiūriu asimetriškas valstybės išlaidų paskirstymas neigiamai veikia ekonomiką, ir ypač valstybės pajamas.
- **Antrasis – Lietuvos ekonominio pakilimo etapas (2004-2008 m.).** Jam būdingi buvusių tendencijų pokyčiai: 2004 m. Lietuvai įstojus į ES ir vykdant tarptautinius įsipareigojimus, didesnis dėmesys skiriamas socialinei politikai ir lyčių lygybei. Dėl to pradėjo augti valstybės biudžeto finansavimas moterų dominuojamiems sektoriams, o vyrų dominuojamiems sektoriams biudžeto išlaidos sumažėjo arba kito nežymiai.
- **Trečiasis – paveiktas pasaulio ekonomikos ir finansų krizės etapas (2009-2012 m.).** Jam būdingas didelio masto nacionalinės ekonomikos nuosmukis, kuris įgalino vyriausybę pradėti ekonomikos stabilizavimo politiką, kurios metu mažinamos ir socialinės išlaidos. Labiausiai dėl to nukentėjo pažeidžiamiausi visuomenės sluoksniai – moterys, vaikai ir pensinio amžiaus žmonės. Šiam etapui taip pat būdingas ženklus išlaidų padidėjimas pirmojo būtinumo reikmėms (maistui, sveikatos priežiūrai, transportui) ir komunalinėms paslaugoms. Tai sąlygojo blogėjančią Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybę ir padidino moterų rūpybos našta namų ūkiuose.

11. Remiantis užsienio šalių mokslininkų tyrimais, daromos dvi svarbios išvados: pirma, užsienio prekybos liberalizavimas padidina lyčių nelygybę, antra, savo ruožtu lyčių nelygybė neigiamai veikia užsienio prekybos efektyvumą. Lyčių aspektas yra ypač svarbus užsienio prekybos efektyvumą lemiantis veiksnys.

Užsienio prekyba, apimdama strategines ekonomikos plėtros sritis (žemės ūkį, paslaugas, intelektinę nuosavybę, investicijas ir kt.) negali būti laikoma neutraliu makroekonomikos objektu – priešingai, ji turi būti traktuojama kaip sisteminė veikla, daranti reikšmingą poveikį atskiroms žmonių socialinėms grupėms. Atsižvelgiant į visuomenėje vis dar gajus stereotipines lyčių vaidmenų nuostatas, vyrai ir moterys užima skirtingas socialines-ekonominės pozicijas, jų galimybės dalyvauti užsienio prekyboje yra nevienodos, kaip ir nevienoda yra nauda (arba nuostolis), kurią jie gauna iš Daugiašalės prekybos sistemos. Tiriant prekybos liberalizavimo poveikį moterims ir lyčių balansui, atskleidžiama, kad

prekybos liberalizavimas skatina lyčių nelygybę ir blogina moterų socialinę-ekonominę padėtį. Dėl tos priežasties **užsienio prekybos politikos keitimas lyčių aspektu atveria subalansuoto ekonomikos augimo perspektyvas ir sušvelnina globalizacijos padarinius.**

12. Atsižvelgiant į užsienio prekybos liberalizavimo, ekonomikos plėtros ir lyčių lygybės tarpusavio sąveiką, **autorė siūlo pasinaudoti šiomis rekomendacijomis:**

- Lietuvoje vyriausybės lygmeniu inicijuoti **Lietuvos užsienio prekybos analizę lyčių aspektu, pavedant šią užduotį atlikti LR ūkio ir finansų ministerijoms.** Ši analizė leistų įvertinti vykdomos užsienio prekybos politikos efektyvumo poveikį ekonomikos augimui ir padėtų siekti lyčių lygybės tikslų tam, kad moterų ir vyrų socialinės grupės lygiavertiškai galėtų pasinaudoti užsienio prekybos teikiamais privalumais;
- užsienio prekybos efektyvumas ir lygiaverčiais pagrindais teikiama nauda moterims ir vyrams padidėtų, jei būtų **įdiegta kvotų sistema ir tokiu būdu didinamas moterų atstovavimas svarbiausiose pasaulinės prekybos sistemos organizacinėse struktūrose, o tarptautinės prekybos sutartys būtų sudaromos, integravus lyčių aspektą** visais lygiais ir visuose etapuose;
- remiantis lyčių lygybės principais suformuota politika gali padėti išvengti moterų diskriminacijos užsienio prekybos srityje ir sudaryti sąlygas panaudoti užgniauztą moterų potencialą prisidedant prie užsienio prekybos plėtros bei tuo pačiu didinti moterų indėlį į pasaulinę ekonomiką.

13. **Mikroekonomikos valdymo kontekste atlikta darbo rinkos analizė lyčių aspektu** įgalino nustatyti, kad moterys ir vyrai turi nelygiavertes, moterų nenaudai veikiančias galimybes įsidarbinant, siekiant profesinės karjeros ir aukštesnių pareigų. Darbo rinkoje pasireiškianti moterų diskriminacija lemia mažesnes moterų pajamas, gilina lyčių nelygybės problemas ir neigiamai įtakoja daugelio ekonomikos sričių efektyvų valdymą bei plėtrą:

- nepaisant Lietuvoje pasieкто gana aukšto moterų užimtumo lygio (2012 m. – 61,8 proc.), kuris viršija ES 27 vidurkį 3,2 proc. punktais (ES-27 – 58,6 proc.), vis dėlto moterų socialinė grupė dažnai susiduria su sunkumais ir diskriminacija darbo rinkoje. Lietuvoje moterų užimtumo ir ekonominio aktyvumo rodikliai yra mažesni negu vyrų, sutrumpintą darbo dieną dirba kur kas daugiau moterų negu vyrų (atitinkamai 2012 m. 11,3 proc. ir 7,5 proc.); nepaisant to, kad moterų nedarbo lygis yra mažesnis nei vyrų, moterų ilgalaikis nedarbas didėja, o išsilavinusių moterų-bedarbių skaičius tolydžio auga. Visa tai sąlygoja itin pavojingų socialinių reiškinių – **skurdo, socialinės atskirties ir emigracijos didėjimą.** Pastarasis reiškinys – emigracija – ir spartūs jos augimo tempai atskleidžia, kad viena vertus, moterys negali visavertiškai savęs realizuoti Lietuvoje; antra vertus, valstybė neracionaliai naudoja žmogiškuosius išteklius;
- **Lietuvos darbo rinkoje vyraujanti vertikalioji darbo rinkos segregacija** (apibūdinama „stiklinių lubų“ metafora) parodo, kad egzistuoja struktūrinės ir institucinės kliūtys moterims siekti karjeros ir užsiimti asmeniniu verslu. Nepaisant lyčių lygybės garantuojančių įstatymų, dėl vyraujančių stereotipų darbdavių tarpe ir visuomenėje moterims yra rečiau siūlomi vadovaujantys postai – net ir stipriai feminizuotose darbo srityse moterys yra mažuma vadovujančiose grandyse:
 - nors bendras moterų išsilavinimo lygis yra aukštesnis, jos yra menkai atstovaujamos vadovujančiose pozicijose, sprendimų priėmimo grandyse. Lietuvos sta-

tistikos departamento duomenimis, 2011 m. baigusių universitų moterų skaičius visose studijų pakopose ženkliai viršijo vyrų skaičių: moterys sudarė 63,5 proc., gavusių bakalauro laipsnį (vyrų – 36,5 proc.), 67,1 proc., gavusių magistro laipsnį (vyrų – 32,9 proc.) ir 57,2 proc., gavusių daktaro laipsnį (vyrų – 42,8 proc.). Nepaisant to, tais pačiais metais moterys sudarė tik 39 proc. visų vadovų (teisės aktų leidėjų, vyresniųjų valstybės pareigūnų, įmonių, įstaigų, organizacijų ir kitų vadovų) (Lietuvos statistikos departamentas, 2011);

- kuo aukštesnis mokslo laipsnis (daktaras – habilituotas daktaras) ir pedagoginis vardas (asistentas – lektorius – docentas – profesorius), tuo mažesnę dalį tarp jo atstovų sudaro moterys. 2010 m. didžiąją mokslo tyrėjų dalį sudarė moterys – 54,2 proc., tuo tarpu habilituotų daktarų tarp jų buvo tik 19,7 proc., o profesoriaus vardą gavusių moterų – 18,7 proc. (Lietuvos statistikos departamentas, 2010).

- **Lietuvoje pastebima stipri horizontalioji darbo rinkos segregacija** (apibūdinama „stiklinių sienų“ metafora) – ryškus pasiskirstymas į „vyriškas“ ir „moteriškas“ profesijas. Vyrų dominuoja statybų, transporto, žemės ūkio srityse; moterys – sveikatos priežiūros, švietimo, apgyvendinimo ir maitinimo, socialinių paslaugų srityse. Tai turi neigiamos įtakos šių sričių plėtrai, mažina jų inovacinį potencialą, lemia santykinai žemesnį moterų darbo užmokesčio lygį ir dar labiau sustiprina visuomenės stereotipus apie „vyriškus“ ir „moteriškus“ vaidmenis visuomenėje.
- **Lietuvoje vis dar vyrauja vyrų ir moterų darbo užmokesčio atotrūkis** (angl. Gender Pay Gap). Nepaisant ES ir Lietuvos įstatymuose įtvirtinto vienodo atlyginimo už vienodą ar vienodos vertės darbą principo, moterys uždirba 15–20 proc. mažiau nei vyrai. Šiuos skirtumus sąlygoja tiek vertikalioji, tiek horizontalioji darbo rinkos segregacija. Be to, moterys uždirba mažiau nei vyrai beveik visuose ekonomikos sektoriuose. Didžiausias darbo užmokesčio atotrūkis 2012 m. buvo nustatytas finansinio tarpininkavimo rinkoje – jis sudarė net 40 proc. Santykinai mažesnis darbo užmokestis paskatina skurdo ir socialinės atskirties feminizacijos reiškinį.

14. Siekiant efektyviai spręsti susiklosčiusią lyčių asimetriją darbo rinkoje ir šalinti jos neigiamas pasekmes, **autorė siūlo remtis šiomis rekomendacijomis:**

- viena iš svarbiausių rekomendacijų, siekiant lygiaverčio moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje, autorės požiūriu, yra **šeimos ir darbo derinimo modelio sukūrimas bei aktyvus jo taikymas praktikoje**. Tai galėtų būti LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos prerogatyva. Šio modelio pagrindiniai tikslai būtų skatinti lanksčių darbo formų plėtrą, tobulinti ir vystyti ikimokyklinio ugdymo įstaigų bei socialinių paslaugų šeimose globojamiems asmenims sistemą;
- viena iš pagrindinių priežasčių, lemiančių sudėtingesnę moterų padėtį darbo rinkoje, yra Lietuvoje vis dar vyraujantis patriarchalinis šeimos modelis, orientuotas į vyrą-aprūpintoją, o ne į du lygiaverčius maitintojus – vyrą ir moterį. Todėl dažnai moterims tenka dvigubas – darbuotojos ir namų šeimininkės krūvis. Šiuo atveju tikslinga būtų vyriausybės lygmeniu **užtikrinti visuomenės švietimo ir informavimo lyčių lygybės klausimais plėtrą, t.y. formuoti visuomenės kompetentingumą lyčių aspektu** (angl. Gender Competence). Šiam tikslui įgyvendinti svarbu įpareigoti LR Švietimo ir mokslo bei LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijas, pasiūlyti žiniasklaidos priemones (dienraščius, nacionalinį transliuotoją), kurti socia-

linę reklamą, internetines svetaines ir kt. Tikslinga rengti konferencijas, seminarus, organizuoti paskaitas, pasitelkiant lyčių lygybės ekspertus, moteris verslininkes ir politikas;

- svarbu formuoti visuomenės suvokimą, kad galimybė derinti profesinį ir šeimos gyvenimą yra svarbi ne tik moterims, bet ir vyrams, nes tai didina darbo jėgos lankstumą, mažina darbuotojų įtampą ir emocinį stresą, gerina žmonių gyvenimo kokybę, leidžia sėkmingiau integruotis į darbo rinką ir išsilaikyti joje.

15. Moterų verslo analizė, atlikta mikroekonomikos valdymo kontekste, patvirtino ES mastu vyraujančią nuostatą, kad moterų verslas yra svarbus ekonominės plėtros veiksnys. Visoje ES ir Lietuvoje moterys valdo net 30 proc. visų SVV įmonių. ES šalių ekonomikoje SVV užima nepaprastai reikšmingą vietą: SVV įmonės, sudarančios apie 99 proc. visų ES įmonių ir sukuriančios daugiau kaip 100 mln. darbo vietų, atlieka esminį vaidmenį užtikrinant ekonomikos augimą, socialinę sanglaudą ir didinant užimtumą (Europos Parlamentas, 2009). Nepaisant to, sėkmingai moterų verslo plėtrai būdingi šie iššūkiai:

- verslininkės susiduria su specifiniais apribojimais ir kliūtimis, kurios dažniausiai kur kas mažiau paliečia vyrus verslininkus: tai kapitalo trūkumas, sąlygotas asimetriško (moterų nenaudai) prienamumo prie ekonominių-finansinių išteklių; socialiniai trukdžiai, nulemti visuomenėje vyraujančių lyčių vaidmenų stereotipų; laiko stoka, kylanti dėl dvigubos moterų naštos (angl. Double Burden) derinant profesinį ir šeiminių gyvenimą, nepakankama kvalifikacija ir įgūdžių trūkumas bei kt. **Visa tai sąlygoja asimetriją verslo srityje lyčių aspektu: ribotą moterų verslo plėtrą ir nedidelę, palyginus su vyrų valdomo stambiuoju verslu, kuriamą pridėtinę vertę;**
- Lietuvoje, nepaisant deklaruojamo SVV aktualumo ir svarbos, susiduriama su tam tikrais sunkumais – SVV plėtojamas nepakankamai intensyviai, regioninė SVV plėtra pasižymi netolygumu ir darnos stoka. Lietuvos statistikos departamento ir Eurostat duomenimis, 2012 m. Lietuvoje savarankiškai dirbančios moterys sudarė tik 7,4 proc. visų dirbančiųjų moterų (vyrų – 12,2 proc.), o didžioji jų dalis – 92,6 proc. dirbo samdomąjį darbą. Savarankiškai dirbančių moterų vidurkis ES 27 – 10,3 proc., vyrų – 19,3 proc. **Taigi visoje Europoje verslu užsiima beveik du kartus daugiau vyrų nei moterų.**

16. Atliktas sociologinis moterų verslo konkurencingumo didinimo tyrimas atskleidė pagrindinius vyrų ir moterų verslo skirtumus, kurie iš esmės ir nulemia mažesnę moterų verslo konkurencingumą: sąlygoja skirtingas abiejų lyčių pajamas (moterų nenaudai) iš nuosavos veiklos, lemia žemesnę moterų statusą verslo pasaulyje:

- moterys dažniau steigia mažas ir vidutines įmones, o stambus verslas yra labiau vyrų veiklos sritis;
- privatizavimo procese Lietuvoje laimėjo vyrai – jie privatizavo stambų turtą ir verslą, o moterims buvo leista privatizuoti butus ir mažas patalpas;
- moterys lyginant su vyrais paprastai dirba mažesnio pelningumo versle, mažiau uždirba, turi mažiau nuosavybės, nekilnojamojo turto,
- moterys dažniausiai pradeda verslą tam, kas susikurtų darbo vietą – tai leidžia joms išbristi iš skurdo ir išgyventi; vyrai imasi verslo daugiausia siekdami praturtėti ir gyventi geriau;

- moterys dažniau nei vyrai susiduria su priešiška atmosfera verslo srityje – joms sunkiau prieiti prie informacijos apie rinkas ir finansines galimybes, sudėtingiau gauti banko kreditą, lengvatinį kreditą, valstybės užsakymus;
- moteriai sunkiau išsikvototi vadovojamą poziciją, tačiau moterys gali sėkmingai vadovauti verslo įmonėms, įveikti aštrią konkurenciją, todėl moterų skaičius versle turėtų didėti.

17. Sociologinis tyrimas atskleidė Lietuvos verslininkių situaciją bei pagrindines verslo plėtros kliūtis prieš pasaulinę ekonomiką ir finansų krizę (2007 m.) ir pokriziniu laikotarpiu (2014 m.) bei įgalino atlikti moterų verslo padėties lyginamąją analizę šiuo laikotarpiu. **Nustatyti šie dinaminiai ir struktūriniai moterų verslo pokyčiai:**

- **ženkliai sumažėjo moterų-verslininkių, užsiimančių mažmeninės prekybos veikla** (10,5 proc. punktais). Tai sąlygojo didžiųjų prekybos tinklų (kaip taisyklė, valdomų vyrų) įsigalėjimas Lietuvoje. Galima teigti, kad vyrai įėjo į „moterišką“ mažmeninės prekybos sritį ir sumažino moterų dalyvavimo joje galimybes;
- **Lietuvos verslo moterys pasaulinės krizės akivaizdoje sugebėjo mobilizuotis ir daugelis jų pakeitė savo veiklos sritis** (padaugėjo verslininkių švietimo ir mokslinės veiklos, gamybos ir pramonės, kaimo turizmo srityse). Tai byloja apie verslininkių lankstumą, gebėjimą prisitaikyti ir atlaikyti išorės sunkumus bei paneigia stereotipines nuostatas apie tariamą moterų nesugebėjimą prilygti vyrams verslo srityje;
- **kinta moterų motyvai pradėti verslą**: didėja moterų dalis, siekiančių versle realizuoti savo potencialą. Tai rodo didėjančią moterų savivertę, kurią įtakoja jų išaugęs vaidmuo visuomeniniame, politiniame ir ekonominiame gyvenime. Taip pat auga moterų dalis, pradėdanti verslą tam, kad aprūpintų vaikų ateitį ir galėtų lengviau derinti šeiminius įsipareigojimus su profesine veikla. Tai atskleidžia visuomenės socialinių problemų paaštrėjimą ir **suteikia moterų verslui ypatingą socialinės rūpybos aspektą bei lemia jo išskirtinumą**;
- **vis jaunesnės moterys (amžiaus grupės iki 25 m. ir 26-30 m.) pradeda savarankišką veiklą (verslą)**. Tai byloja apie tendenciją, perimamą iš išsivysčiusių Europos valstybių, kuomet jaunos moterys neskuba kurti šeimos, o pirmiausia siekia įsitvirtinti darbo rinkoje ar (šiuo atveju) pradėti nuosavą verslą ir tuo pačiu susikurti darbo vietą sau bei kitiems;
- **mažėja moterų, įsitvirtinančių versle per itin trumpą laiką**, skaičius – šią tendenciją nulėmė pasaulinės krizės pasekmės, kuomet verslininkės susiduria su sumažėjusia perkamąja gyventojų galia, tolydžio augančia konkurencija, valstybės paramos SVV stoka;
- auga procentas moterų, kurių įmonių apyvarta yra didesnė nei 100 000 Lt. Tai byloja apie palankius pokyčius verslo aplinkoje moterų atžvilgiu, mažėjančius stereotipinius įsitikinimus apie tariamą moterų „nesugebėjimą“ pasiekti „vyriško“ lygmens verslo;
- didėja dalis moterų, kurios svarbiais verslo sėkmės veiksniais laiko profesionalumą, išsilavinimą ir žinias; produkcijos ir paslaugų kokybę, aukštą aptarnavimo lygį, gamybą ir inovacijas. Visa tai rodo Lietuvos verslininkių pažangą, jų augantį profesionalumą, galimybę prisitaikyti prie sparčiai kintančių verslo aplinkos sąlygų, sugebėjimą atlaikyti konkurenciją ir perimti geriausią ES šalių patirtį;

- pagrindinėmis kliūtimis verslui plėtoti Lietuvoje respondentės laiko didelę mokesčių našta ir nepakankamą valstybės paramą SVV, netobulus įstatymus, didelę biurokratiją bei kvalifikuoto personalo stoką. Kai kurias moterų verslo plėtros kliūti 2014 m. respondentės įvertino dar nepalankiau nei 2007 m.: tai žema gyventojų perkamoji galia, didelė konkurencija, vietinės rinkos ribotumas ir sunkiai prognozuojama prekių bei paslaugų paklausa. Tai yra pastarosios pasaulinės ekonomikos ir finansų krizės nulemtos pasekmės.

18. Lietuvos moterų kūrybiškumas ir verslo potencialas yra užslėptas ekonomikos augimo ir naujų darbo vietų kūrimo šaltinis. ES mastu moterų verslas yra laikomas vienu iš būdų, siekiant likviduoti pasaulinės ekonomikos ir finansų krizės pasekmes bei siekiant strategijos Europa 2020 tikslų užimtumo didinimo srityje. Moterų verslas kuria naujas darbo vietas, integruoja moteris į darbo rinką, pagerina jų ekonominį ir socialinį statusą, teikia naujoves ir tokiu būdu įneša savo indėlį į ekonomikos augimą. Didėjantis moterų lyginamasis svoris versle palankiai įtakoja ir kitų socialinių-ekonominių problemų sprendimą: sukuriama pajamos ne tik pačioms verslininkėms, bet ir kitiems darbuotojams, o tai savo ruožtu palankiai veikia gyventojų mokią paklausą, jų gyvenimo lygį ir didina mokesčines biudžeto įplaukas. Siekiant pagerinti moterų verslo sąlygas ir atsižvelgiant į tai, kad verslo efektyvumo skatinimas yra neatsiejama valstybės ekonomikos plėtros sąlyga, autorė siūlo atsižvelgti į šias **moterų verslo skatinimo ir rėmimo rekomendacijas**:

- remiantis tuo, kad Lietuvoje veikiančioms valstybinėms verslumo (tame tarpe ir moterų) skatinimo programoms bei priemonėms yra būdingas deklaratyvus ir fragmentiškas pobūdis, svarbu aktyviai įgyvendinti **de facto** šias programas ir priemones. Už tai turėtų būti atsakingos LR ūkio ir LR finansų ministerijos;
- teikti valstybinę paramą moterų verslui (lengvatos mokesčių srityje bei mokesčių lengvatos pradedančiosioms verslininkėms; nekilnojamojo turto mokesčio lengvatos);
- sudaryti galimybes moterims gauti banko kreditus lengvatinėmis sąlygomis;
- moterims verslininkėms organizuoti mokymus, kursus, seminarus, taikyti verslo konsultacijų lengvatas;
- plėtoti bendradarbiavimo ir savitarpio pagalbą tarp verslininkių (neformalus verslininkių susitikimai, ryšių užmezgimas ir kt.);
- teikti konkrečias rekomendacijas savivaldybių ir jų padalinių, darbo biržų specialistams, siekiant sukurti geresnę moterų verslo infrastruktūrą.

Mokslinio darbo rezultatų disertacijos tema skelbimas:

1. **Rakauskienė O. G., Krinickienė E. Lyčiai jautraus biudžeto koncepcija ir jo formavimo prielaidos Lietuvoje.** // Socialinių mokslų studijos = Social sciences studies: mokslo darbai. Vilnius: Mykolo Romerio leidybos centras. ISSN 2029-2236. 2009, Nr. 1(1), p. 223-243.
2. **Rakauskienė O. G., Bikas E., Krinickienė E. Global financial crisis: reasons and outcomes.** // Zarządzanie w XXI wieku: koncepcje, trendy, problemy. Toruń: Wyższa Szkoła Bankowa, 2009. ISBN 9788392360773. p. 287-309: lent. . [Aut. ind.: 0,333;].
3. **Rakauskienė O.G., Krinickienė E. Foreign Trade Policy: Gender Aspect / Užsienio prekybos politika: lyčių aspektas.** // Intelektinė ekonomika = Intellectual economics: mokslo darbų žurnalas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. ISSN 1822-8011. 2012, Nr. 6(3), p. 341-354.
4. **Rakauskienė O.G., Štreimikienė D., Žalėnienė I., Kiaušienė I., Servetkienė V., Krinickienė E. Lyčių ekonomika. Monografija.** Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2014 m.

Pranešimai tarptautinėse konferencijose disertacijos tema:

1. **Rakauskienė O.G., Krinickienė E. The assumptions of the implementation of Gender Sensitive Budget in Lithuania / Lyčiai jautraus biudžeto diegimo prielaidos Lietuvoje.** Tarptautinė konferencija tema “Generating economic gender equality: research to improve the knowledge base“ Lundo universitete (Švedija); 2008 m. lapkričio 13-14 d. Konferencijos rengėjas - Šiaurės-Baltijos šalių tinklas lyčiai jautraus biudžeto klausimais (ang. Nordic-Baltic GRB Network).
2. **Rakauskienė O.G., Krinickienė E. Foreign Trade Policy: Gender Aspect / Užsienio prekybos politika: lyčių aspektas.** Tarptautinė mokslinė konferencija “Practice and Research in Private and Public Sector – 2013”. Mykolo Romerio universitetas, 2013 balandžio 11 -12 d.
3. **Krinickienė E. Impact of gender equality on the improvement of population’s quality of life (liet. Lyčių lygybės įtaka tobulinant gyventojų gyvenimo kokybę).** Tarptautinė mokslinė konferencija “RC55 Mid-term conference on Long-term trends in Quality of Life” (liet. Mokslinių tyrimų komiteto 55 vidutinės trukmės konferencija Gyvenimo kokybės perspektyvos ilgalaikiu periodu”). Konferencijos rengėjai – Tarptautinės sociologų asociacijos (angl. ISA – International Sociological Association) mokslinių tyrimų komitetas 55 (socialiniai rodikliai). 2013 m. rugsėjo 11-14 d. Haga (Nyderlandai).
4. **Rakauskienė O.G., Krinickienė E. Development of quality of life of Lithuanian population (liet. Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybės plėtra).** Tarptautinė mokslinė konferencija “RC55 Mid-term conference on Long-term trends in Quality of Life” (liet. Mokslinių tyrimų komiteto 55 vidutinės trukmės konferencija Gyvenimo kokybės perspektyvos ilgalaikiu periodu”). Konferencijos rengėjai – Tarptautinės sociologų asociacijos (angl. ISA – International Sociological Association) mokslinių tyrimų komitetas 55 (socialiniai rodikliai). 2013 m. rugsėjo 11-14 d. Haga (Nyderlandai).

TRUMPA INFORMACIJA APIE DISERTACIJOS AUTORE

Išsilavinimas:

- 2007-2014 m. Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto Vadybos instituto doktorantė
- 1997-1999 m. Vilniaus Gedimino technikos universitete, Verslo vadybos fakultete įgytas verslo vadybos magistro laipsnis
- 1993-1997 m. Vilniaus Gedimino technikos universitete, Verslo vadybos fakultete įgytas bakalauro laipsnis

Darbo patirtis:

- Nuo 2008 iki dabar Mykolo Romerio Universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Ekonomikos katedros lektorė (2008-2010 m.), Ekono mikos ir verslo instituto lektorė (nuo 2013 m.).
Dėstomi (dėstyti) dalykai: socialinės apsaugos ekonomika, ekonomikos teorija, lyčių ekonomika.
- 2002-2007 m. Lietuvos Respublikos Seimas, Tarptautinių ryšių skyrius, vyriausioji specialistė
- 2001-2002 m. Lietuvos Respublikos Seimo nario padėjėja
- 1999-2000 m. Lietuvos ūkio institutas prie LR ūkio ministerijos, ekonomistė
- 1997-1998 m. UAB "Lithuanian Snacks", pardavimų analitikė
- 1994-1997 m. Turizmo agentūra „Melduva“, vadybininkė

Mokslinių tyrimų sritys:

Lyčių ekonomika, gyvenimo kokybė, užsienio prekyba.

Kontaktai:

egle.krinickiene@gmail.com

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Eglė Krinickienė

ASSESSMENT OF THE IMPACT
OF THE GENDER ASPECT ON ECONOMIC POLICY:
LITHUANIA'S CASE

Summary of the Doctoral Dissertation
Social Sciences, Management (03S)

Vilnius, 2014

This doctoral dissertation was prepared at Mykolas Romeris University during 2007-2014.

Scientific consultant:

Prof. Habil. Dr. Ona Gražina Rakauskienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Economics – 04 S).

The doctoral dissertation will be defended at the Scientific Council in the field of Management of Mykolas Romeris University:

Chairman:

Prof. Habil. Dr. Stasys Puškorius (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Management – 03 S).

Members:

Prof. Dr. Alvydas Raipa (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Management – 03 S);
Prof. Habil. Dr. Žaneta Simanavičienė (Kaunas University of Technology, Social Sciences, Economics – 04 S);
Prof. Dr. Tadas Sudnickas (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Management – 03 S);
Prof. Dr. Manuela Tvaronavičienė (Vilnius Gediminas Technical University, Social Sciences, Economics – 04 S).

Opponents:

Prof. Dr. Irena Mačerinskienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Economics – 04 S);
Prof. Habil. Dr. Borisas Melnikas (Vilnius Gediminas Technical University, Social Sciences, Management – 03 S).

The Doctoral Dissertation will be defended at the open meeting of the Scientific Council in the field of Management on 20 June 2014 at 11 AM in Room I-414 of Mykolas Romeris University.
Address: Ateities St. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania

The summary of the Doctoral Dissertation was sent on 20 May 2014.

The Doctoral Dissertation is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania (Gedimino Ave. 51, Vilnius) and Mykolas Romeris University Library (Ateities St. 20, Vilnius).

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF THE GENDER ASPECT ON ECONOMIC POLICY: LITHUANIA'S CASE

Summary

INTRODUCTION

Relevance of the research

Gender equality is recognised as one of the fundamental values in the European Union and other developed countries of the world. In developing countries, the goal of achieving gender equality is seen as equivalent to the struggle for human rights, the most important of which are the right to a dignified life (right to non-poverty) and the right to education and health care. The implementation in practice of the principles of gender equality and awareness of such principles in society allow determine a country's progress and level of civilisation. It is of utmost importance that gender equality is considered as the key to eliminating effects of the recent global economic and financial crisis. Provision of conditions for the increased number of women to fully engage in the labour market creates a real opportunity to increase the overall employment rate and to make use of the intellectual potential of women for the benefit of economic development. **Therefore, the examination of trends in economic policy-making needs to take into account gender relations and transformations of their role that took place in recent decades, because it has an essential impact on economic development and prospects of such development at both the national and international levels.**

The relevance of gender equality and the necessity to address the issues related to it were raised at the Fourth World Conference on Women held in 1995 in Beijing. The adopted **Beijing Declaration and Platform for Action** are considered to be one of the key documents which stipulate women's rights as an inseparable part of universal human rights and calling on governments and the international community to take active steps in addressing the problems of women in 12 areas: Women and Poverty, Education and Training of Women, Women and Health, Violence against Women, Women and Armed Conflict, Women and the Economy, Women in Power and Decision-making, Institutional Mechanisms for the Advancement of Women, Human Rights of Women, Women and the Media, Women and the Environment, the Girl-child. After the conference, each country holding the presidency of the Council of Europe since 1998 was charged with preparation of a report on the progress achieved in a certain problem area in all Member States (European Institute for Gender Equality).

A significant and global instrument for gender equality governance in the European Union is **Gender Mainstreaming**, to which the EU devotes particular attention. This is a priority political strategy and a mechanism enabling the reorganisation, improvement, development and evaluation of political processes to ensure that the gender equality aspect is incorporated in all policies, at all levels and at all stages (based on the official definition of gender mainstreaming by the Council of Europe, 1998). This strategy is fundamental

and innovative and creates added value in the processes of socio-economic governance of society. According to the final report on gender mainstreaming issues prepared by experts of the Council of Europe, this strategy leads to a better governance: ensures increased transparency and openness of the political process, involves both men and women with a view to ensuring full use of all human resources, takes account of gender differences and specific needs arising from such differences. The strategy emphasises that assessment of all policies must be based on their impact on human well-being. Abstract and neutral economic indicators (such as GDP) should be replaced by the indicators of human well-being reflecting the actual situation (Council of Europe, 1998)

Under the Beijing Declaration and Platform for Action, governments committed themselves to applying, prior to adoption of political decisions, an important gender equality policy instrument, namely, **gender analysis**. This measure is significant in that it allows you to determine the potential impact of political decisions on the socio-economic situation of both genders. The Declaration stresses that 'insufficient attention to gender analysis has meant that women's contributions and concerns remain too often ignored in economic structures, such as financial markets and institutions, labour markets, economics as an academic discipline, economic and social infrastructure, taxation and social security systems, as well as in families and households. As a result, many policies and programmes may continue to contribute to inequalities between women and men' (Beijing Platform for Action, Section 155).

Formally, equal opportunities for women and men in Lithuania are stipulated by the law: a legal framework and a gender equality policy implementation system have been developed. In 1998, the Law on Equal Opportunities of Women and Men was adopted and has the purpose of ensuring the implementation of the equal rights of women and men as stipulated by the Constitution of the Republic of Lithuania and prohibiting any discrimination on grounds of sex, especially when it is related to family or marital status (Law of the Republic of Lithuania on Equal Opportunities of Women and Men). In 2003, the Law on Equal Opportunities was adopted, and the third National Programme on Equal Opportunities for Women and Men 2010-2014 and the implementation measures plan are being implemented. EU structural funds are used to support the projects designed to improve the socio-economic situation of women. In 1999, the Office of Equal Opportunities Ombudsman was established. The men and women who have experienced discrimination on grounds of their sex in the areas of employment, education, provision of goods and services or who have experienced sexual harassment can refer to the Office. The Office also investigates complaints lodged by individuals who have experienced discrimination or harassment (Office of Equal Opportunities Ombudsman).

In May 2007, the European Institute for Gender Equality was established in Vilnius. It became an important event providing to gender equality a well-deserved EU-wide recognition, developing the awareness of the need to consolidate effort and promote in society the awareness of gender equality, its benefits and added value for social and economic governance processes.

However, despite formal legislation and declared provisions, Lithuania actually encounters problems in the field of gender equality. Implementation of declared ideas and legal commitments in practice falls short of the level which is sought to achieve. This is reflected by the key indicators of the labour market (level of employment and economic

activity, poverty level, vertical and horizontal segregation of the labour market, pay gap) showing that in fact the situation of women is actually much less favourable when compared with that of men. In the context of economic globalisation, gender inequality becomes even more intense, because **professional growth conditions are more acceptable to the social group of men, which is characterised by flexibility and mobility by reason of stereotypical views of gender roles.**

Meanwhile, women's functions are inseparable from family life and are directly related to care and guardianship. In recent decades, **this has led to the classical socio-economic dilemma of women, that is, the necessity to choose between or to balance family and work life.** This leads to a more complicated situation of the social group of women in the labour market, a higher level of poverty than that of men, ineffective application of women's skills in the market. The main reasons for such a situation are the unpopularity of flexible forms of work and shortage of child care services and out-patient social services to persons in family care (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007). These issues are not taken into consideration when evaluating the contribution of women's family work to economic growth.

The concept of sex is directly related to the reproductive function, that is, the possibility to continue the human race (have offspring). This is **sex**, which is universal and assigns separately to women and men innate physiological functions characteristic exclusively of them. Meanwhile, the possibility to raise, take care, provide parenting and financially maintain children, tend to elderly or disabled family members, and do housework is completely independent of being a woman or a man, as these skills can be acquired. Therefore, from this perspective gender studies distinguish the concept of a **gender**, which expresses the socially constructed roles of women and men in a certain socio-cultural environment.

The stereotypical attitude to gender roles is still deeply rooted in societies of most countries and is seen as a major challenge in seeking to resolve resulting socio-economic problems. **Gender stereotypes assign to women and men certain roles which are considered to be innate:** women are first and foremost assigned the activity of care, guardianship and housework within a family, while men – the role of the family's breadwinner and a full-fledged and unlimited possibility of self-realisation in the professional field. These stereotypes are transferred within a family from one generation to another generation and gain ground thanks to the education system and the media.

In turn, the gender impact is neither taken into account when shaping economic policy. Women's work in a family is not considered as an equivalent branch of economic activity, despite the added value which it creates and its significant contribution to development of human resources for the public and private sectors; it is not subject to remuneration (women's unpaid work), not assessed and not included in the GDP structure. The state budget in most countries is formed ignoring gender needs, especially those of women, thus leaving them without access to financial resources. The foreign trade policy, which includes such strategic areas of the economy as agriculture, industry, provision of services, also ignores the gender aspect. International trade agreements are concluded with no regard for the interests of women, they as consumers and representatives of small and medium-sized businesses often experience the negative effects of trade liberalisation. **All these reasons determine a discrepancy between growing economic indicators and**

stagnating socio-economic well-being of the population in many countries worldwide and in the EU, including Lithuania.

The complicated situation of our country in the area of gender equality is reflected by the Gender Equality Index published in June 2013 by the European Institute for Gender Equality, according to which Lithuania ranks as low as 18 of 27 EU Member States. Index developers state that gender equality has not actually been reached in any of the EU countries, but based on the developed methodology countries can be differentiated according to the share of inequality of women and men in the areas of employment, money, education, quality of leisure time and healthcare. The difference between opportunities of Lithuanian women and men makes up as much as 43.6 per cent (100 per cent would mean full equality). The country which is the closest to gender equality is Sweden with 74.3 per cent, the farthest – Romania with 35.3 per cent. Lithuania is as much as 10.4 per cent below the EU average (EU average – 54 per cent) (European Institute for Gender Equality).

Today, the approach to gender issues is becoming an indicator of the cultural level, or ‘civilisation’, of an individual person and of a country as a whole (Rakauskienė, Chlivickas, Bikas, Lisauskaitė, 2007). By conducting gender equality studies and taking into consideration their results, a number of developed countries in the EU and worldwide (U.S., Canada, Australia, etc.) take effective governance decisions and ensure consistent economic growth and greater social cohesion in society.

Scientific issue

The issue of gender inequality rooted in society and its consequences are most frequently studied from the perspective of sociology, education science, philosophy, and health care. Recently, the EU and Lithuania have devoted attention to studies of gender equality in the economic field, though this time **the focus has been on micro-economic policy**, the most important objects of which are the labour market and business. However, **the impact of the gender aspect on the formation of macro-economic policy is analysed to a much lesser and insufficient extent.**

The gender equality research conducted by foreign researchers at the macro-economic level suggests that **the problem lies in the prevailing economic model itself.** The main objects of macro-economic research determining a country’s socio-economic well-being, such as GDP, state budget and foreign trade, are characterised by being **gender-neutral.** The classical economic theory views them as being separate from the human factor and, even more, from gender. Meanwhile, researchers of gender economics state that it is human identity, that is, sex, race, culture or ethnic group, that determines his socio-economic behaviour. Gender occupies one of the most important positions on this scale, because **belonging to the social group of women or men essentially determines an individual’s needs, interests and consumer motivation.** On this basis, it is claimed that **macro-economic policy, which fails to take into account the specific needs of women and men, becomes gender-blind.**

Based on the fact that **the prevailing macro-economic model ignores the gender aspect:**

Firstly, the economy loses a significant impetus for growth. The social group of women consists of over a half of humanity, and the stereotypical gender roles shaped

by historical and cultural conditions create artificial barriers that do not allow to fully exploit the potential of women's to promote economic growth. In the context of the global financial and economic crisis of 2008, it has been publicly acknowledged that one of the ways to overcome the consequences of the recession is to create conditions for as many women as possible to enter the labour market or to start their own business. Due to the principles of gender inequality deeply rooted and prevailing in each country's society, women make up an unjustly undervalued and underused reserve of human resources in the global economic system.

The classical macro-economic theory, while ignoring the impact of the gender aspect on economic development, does not recognise a significant and equivalent element of the economic system, namely, the **care economy sector**. It is also referred to as 'women's', 'family's', 'reproductive' and is special in that all activities within the sector are carried out mostly by women. This includes child-raising and parenting, housework, tending to the elderly and disabled family members, organisation of family leisure and recreation, etc. Taking account of the fact that the work performed by women in care economy is not attributed to the category of an economic transaction, it is not visible, not assessed, not measured and not subject to remuneration (women's unpaid work).

In gender economics, the reproductive sector occupies an important place, just as the productive (production or market) sector. Moreover, it is stated that **care economy is the foundation of the entire economic system of the state on which the formal, informal and household economy are built** (Kabeer, 2003). Taking account of the fact that the activities of women in care economy include education of human resources, at the same time being the workforce, for the formal economy, the care of the disabled and the elderly, non-formal education and health care of family members, the added value created by them constitutes a significant share of national assets. The inclusion of the added value created in care economy into GDP would lead to an increase of this indicator, according to various estimates, from 6 to 8 per cent. Currently, women's unpaid work, which is not reflected in any way in the national accounts system, does not occupy a deserved place in the country's economic system, exacerbates the problem of gender inequality even further and has a negative impact on the overall macro-economic growth.

Women's unpaid work is not included in GDP, hence this significant indicator, which reflects the macroeconomic situation in the country, is lower than it could be. It is due the fact that women's work is not included in the economic analysis that the national economy takes the form of an underwater iceberg. The formal (or production, market) economy, in which market transactions are made and whose added value (according to official statistics) forms a country's GDP, is merely the tip of the iceberg. Beneath it, there lies the informal economy, in which market transactions take place too, but are not recorded in official statistics; below this economy there is the household (so-called 'subsistence') economy, in which goods and services are produced by households for individual consumption, and – at the bottom of the iceberg – the unpaid care/reproductive economy, which can be described as a foundation for all the types of economy listed above. It is care economy that ensures workforce productivity maintaining the viability of the entire economic system (Kabeer, 2003).

Secondly, women have unequal and much poorer, as compared to men, access to financial and economic resources. The state budget is a declaration of the socio-

economic priorities of the government. The gender equality policy promoted by the EU in recent decades places national governments under the obligation not only to publicly declare incorporation of gender mainstreaming in all policies, at all levels and at all stages (based on the official definition of Gender Mainstreaming as approved by the Council of Europe in 1998), but also to take real steps towards implementation. However, most states' budgets are actually formed ignoring gender equality provisions – they are also characterised by 'gender-blind' models. Budget revenue is formed and expenditure is allocated without regard to the specific needs of both genders. As a rule, the social group of women experiences the greatest social injustice – its interests, first and foremost related to family care functions, are addressed inadequately, which has a negative impact on the quality of life and stability of women themselves and family institution.

This becomes a sign when a state is undergoing economic transition or the post-crisis period, when the Government undertakes macro-economic stabilisation and austerity measures. During this difficult period, the social group of women is assigned a 'buffer' function, that is, not only to engage in productive economic activities, but also to increase the care burden in the reproductive economy. This process is inevitable, because the Government usually saves budget funds by reducing social spending and increasing taxes (including taxes on utilities). **In order to maintain the normal functioning of the household, women are forced, at the expense of their health and leisure time, to intensify the provision of care by tending to family members in need of care, also to ensure proper living conditions for the growing generation. In such a manner, the state seems to delegate to women the functions that it must ensure itself.** Women become over-exploited human resources, their possibilities of realisation of their professional skills in the labour market become limited and their right to rest, leisure and healthy lifestyle is ignored. By ignoring the importance of the gender aspect in economic policy, the Government not only fails to solve, year after year, but, on the contrary, reproduces/ deepens the socio-economic inequality of genders in society.

Thirdly, foreign trade – one of the strategic elements of macro-economic development – particularly strongly influences social groups of women and men, therefore it cannot be considered as a gender-neutral field. **Women, who make up over a half of humanity and unjustly hold lower socio-economic positions compared to men while acting as full-fledged participants in the foreign trade system in the capacity of employees, consumers and human resources educators, are excluded from the decision-making process at the level of the WTO and have unequal opportunities to enjoy the benefits provided by foreign trade.** The unequal position of women, which is based on stereotypes, does not allow to fully realise their professional and intellectual potential, hence gender inequality, in its own turn, negatively affects foreign trade efficiency.

Fourthly, at the micro-level, that is, in the labour market and business, the prevailing vertical and horizontal segregation shapes '**feminine**' and '**masculine**' areas of employment, which in turn promote and develop gender asymmetry and determine the lower income of women compared with that of men. Vertical segregation of the labour market is described by the 'glass ceiling' metaphor, which stands for the obstacles limiting women's rise in professional career. This includes preconceived opinions of employers and colleagues, organisational barriers and informal constraints. Horizontal segregation of the labour market is illustrated by the 'glass walls' image, which means that women hold less important, low-prestige positions and often work in flexible secondary labour markets.

Being particularly closely associated with the activities of family care and guardianship and thus experiencing **double burden** at work and in the household, women have less opportunities of self-realisation in the labour market, business and decision-making process than men. In order to reconcile career and family responsibilities, women often face stereotypical evaluations essentially restricting their aspiration for self-realisation. Employers often treat women as less valuable employees who may go on maternity leave, have limited possibilities of going on work trips or working overtime, and are unable to fully devote themselves to improvement of qualifications. In light of such an undervaluation, women face the effects of this stereotypical attitude both currently and in the long run:

- **gender pay gap** acts to the detriment of women and determines a smaller old-age pension in the future (women are paid on average 20 per cent less than men for equal work and work of equal value);
- **uneven time use for housework and care activities within family** significantly limits women's rest and leisure: women spend 80 per cent of family time on caring for children, the elderly and the disabled requiring care and men – as little as 20 per cent. Moreover, working women spend, on average, 39 hours a week on housework and men – as few as 26 hours (European Institute for Gender Equality);
- **insufficient representation of women at top decision-making levels** (both in enterprises and political institutions) limits their possibilities of ensuring the interests of the social group of women and equal access to socio-economic benefits provided by business and political bodies.

Ignoring the gender aspect in economic policy, which is caused by deeply-rooted stereotypes attributing the respective roles to femininity and masculinity, leads to gender asymmetry in the life of society. This, firstly, has an adverse impact on a country's economic development and, secondly, the quality of life of both social groups – women and men.

Overview of research into the scientific issue

Gender equality issues, necessity to introduce the gender aspect into the public and socio-economic governance of a country, negative impact of gender stereotypes on women and their position in the labour market, stability of family institution, mental and physical health, transfer of negative phenomena of poverty, social exclusion and economic passivity to the growing generation have been studied by L. Beneria (1999), M. Daly (2000), M. Kimmel (2004), D. Leinartė (2006, 2008), N. M. Rimaševskaja (2003), J. Reingardienė (2004), O. G. Rakauskienė (2006, 2007), A. Bagdonas, R. Lazutka (2007), M. Jankauskaitė, I. Mackevičiūtė (2005), C. Moser (2002) and L. Dromantienė (2008).

The inseparable link between the gender aspect and effectiveness of economic governance is analysed by foreign classics of gender economics and has been developed in recent years by researchers, who note that provision, on a national scale, of equal conditions to the social group of women for realisation of their human and professional potential would benefit the economy, and its growth would be promoted (I. Bakker (1994), D. Elson (1999), D. Budlender and G. Hewitt (2002), H. H. Balmori (2003), N. Kabeer (2003), M. Williams (2003), O. G. Rakauskienė (2002, 2005, 2006, 2007, 2009), V. Šidlauskienė, D. Eitutytė (2004), etc.). It is pointed out that gender economics is a relatively new area of economic research which is still in the process of taking shape and which is attracting

increasing attention worldwide. All researchers come to the unanimous conclusion that the effect of the global financial system for both men and women cannot be viewed as being absolutely positive, as women are a group of society which has suffered economically and is socially discriminated.

Gender equality challenges in the macro-economic governance of a state, namely, in the areas of economic growth, gender-sensitive budget formation, and foreign trade policy, have been analysed by D. Dollar and R. Gatti (1999), N. Cagatay (2000), S. Baden (1998, 2002), D. Budlender (2000, 2001), D. Elson (1999, 2001), L. Ržanycina (2002), Z. Randriamaro (2006), I. Van Staveren, D. Elson, C. Grown, N. Cagatay (2007), O. G. Rakauskienė (2006, 2012), etc.

Lithuanian and foreign researchers give a prominent position in their works to women's participation in the labour market and promotion of related socio-economic processes. The position of both sexes in the labour market, links with housework, forms and levels of discrimination of women in the labour market are studied by researchers from various areas – economists, sociologists, psychologists and healthcare professionals. Women's employment, its structure and determining factors, economic activity of genders, roles in the areas of employment and family life have been analysed by Jankauskaitė M. (1999), V. Kanopienė (2000, 2005), A. Tereškinas (2004), V. Stankūnienė (2005), V. Šidlauskienė (2010), O. G. Rakauskienė (2007), A. Maslauskaitė (2008), I. Mackevičiūtė (2008), G. Purvaneckienė (1999, 2009), A. Dromantaitė-Stancikienė (2010, 2011), I. Kiaušienė (2011), etc.).

Object of research: impact of the gender aspect on economic policy.

Aim of research: upon analysing scientific approaches to gender equality and gender mainstreaming, to develop a methodology for assessment of the impact of the gender aspect on economic policy and a conceptual model, to assess the impact of the gender aspect at the macro- and micro-economic levels and to provide recommendations to authorities as regards the implementation of gender equality policy.

Objectives of research:

1. Carry out a critical analysis of gender equality theories provided in scientific literature.
2. Analyse the documents stipulating gender equality worldwide, in the European Union and Lithuania and evaluate their provisions; conceptualise the importance of gender mainstreaming for a country's economic policy.
3. Develop a concept of the gender aspect in economic policy treating gender equality as an interdisciplinary object of management and economic research which reflects the effectiveness of a country's economic governance. Offer a methodology of gender equality research at the macro- and micro-economic levels. Create a conceptual model of assessment of the impact of the gender aspect on a state's economic policy.
4. Perform assessment of the impact of the gender aspect during 1994-2014 at the macro- and micro-economic levels:

- 4.1. Carry out a gender analysis of GDP and assess the contribution of women's care economy to GDP in line with the presented concept of the gender aspect in economic policy;
 - 4.2. Perform a gender analysis of Lithuania's national budget in line with the gender-responsive budget concept;
 - 4.3. Reveal the interaction between foreign trade liberalisation and economic policy through the lens of gender equality and conduct a gender analysis of foreign trade;
 - 4.4. Perform a comparative analysis of the situation of women and men in the labour market in Lithuania and the EU and identify the main factors determining discrimination against women in the labour market;
 - 4.5. Conduct a sociological study which would allow to identify the main challenges of women's business development preventing from planning and organising business and to describe a women's business model in Lithuania which would allow for a comparative analysis of women's business situation and changes prior to the global economic crisis (2007) and during the post-crisis period (2014).
5. With a view to incorporating the gender aspect into economic policy, present recommendations to the Ministry of Economy of the Republic of Lithuania, the Ministry of Finance of the Republic of Lithuania, the Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania, the Association of Local Authorities in Lithuania, and non-governmental organisations of women for active implementation de facto of the state entrepreneurship (including women's entrepreneurship) promotion programmes and measures existing in Lithuania.

Theses of the dissertation to be defended:

1. Gender bias is deeply rooted at global, international, national and local (municipal) levels leading to gender asymmetry in economic policy.
2. Macro-economic policy is not neutral in terms of gender equality. Gender asymmetry is manifested not only at the micro-, but also at the macro-economic policy levels, which adversely affects economic growth and state budget revenues. In this regard, state economic policy decisions must be adequate and be adopted in compliance with the criteria of gender equality.
3. Women's care (or reproductive, family) economy is an important branch of economic activity equivalent to any other economic activity, which also creates added value in the form of educated human resources and which contributes to GDP. Care economy is not reflected in the structure of GDP, its contribution is not measured in any way, not evaluated and not calculated.
4. Lithuania's national budget is formed by ignoring the principle of gender equality: expenditure is allocated to male-dominated sectors from the state budget on a priority basis, while to female-dominated sectors – on a residual basis. Gender-asymmetrical allocation of public expenditure promotes gender inequality and negatively affects the economy, particularly public revenues. This is one of the causes of decrease of public revenues in Lithuania.
5. Foreign trade policy is not gender-neutral, as gender equality is an important factor of the policy. Gender inequality adversely affects the efficiency of foreign trade.

6. Women and men have different access to economic resources, employment, career and promotion. For these reasons, their contribution to GDP and the national budget is lower than it could be.

7. Women's creativity and business potential are a hidden source of economic growth and job creation.

Research methods

1. For the purpose of analysing the theories of gender equality and shaping a concept of gender equality and research methodology, general research methods have been applied:

- comparative analysis of scientific literature;
- analysis of documents;
- inductive method;
- generalisation method.

2. The following methods have been employed for the purpose of assessing the impact of the gender aspect at the macro- and micro-levels and analysing the socio-economic situation of women and men:

- descriptive statistics method;
- dynamic time series analysis;
- inductive extrapolation.

3. The following methods have been used for the purposes of empirical research:

- questionnaire;
- quantitative and qualitative analysis of survey data;
- generalisation method.

Information sources

To analyse theoretical aspects of gender equality and assess the impact of the gender aspect on economic policy, research works of Lithuanian and foreign scholars have been relied upon.

For the purposes of empirical research, the following sources have been used:

- databases of the Lithuanian Department of Statistics;
- databases of the Statistical office of the European Union (Eurostat);
- communications and reports published by the Council of Europe;
- communications and reports of the European Commission;
- communications and reports of the European Parliament;
- data and publications of the United Nations;
- data and annual reports of the European Institute for Gender Equality;
- Gender Equity Index reports;
- Global Gender Gap reports;
- reports and publications of the World Bank;
- reports and publications of the International Labour Organization;
- publications of the World Economic Forum.

Research limitations

One of the major problems faced by foreign and Lithuanian researchers of gender equality is the lack of statistical data on the gender aspect and incompleteness of available

data, lack of periodicity as regards their calculation (data collected insufficiently regularly), and short time series of some statistics (novelty of indicators). Worldwide, **gender-disaggregated data** are considered to be among the key factors ensuring reliability of gender studies.

Logical structure of the dissertation

The logical structure of the dissertation is based on the aim and objectives of the research. The dissertation consists of three parts: the first (theoretical) part – “Theoretical aspects of gender equality”; the second (methodological) part – “Concept of the gender aspect and research methodology in economic policy”; the third (empirical) part – “Assessment of the impact of the gender aspect during 1994-2014 at the macro- and micro-levels: analysis of the socio-economic situation of women and men”.

The first (theoretical) part of the dissertation, “Theoretical aspects of gender equality”, discusses the evolution of the theories of gender equality and presents their critical analysis. The author analyses the most important strategic instruments of the European Union and other countries stipulating gender equality. The key focus is on the Beijing Platform, which is an internationally recognised primary material and basis for defence of women’s rights; Gender Mainstreaming as an important political mechanism whose purpose is to incorporate the gender aspect into all political decisions, legal structures of the state, activities and programmes; also the Europe 2020 Strategy, which is viewed as an effective tool in overcoming the recent global economic and financial crisis and in which gender equality as a horizontal priority is given an important role in mitigating the effects of the recession and promoting economic growth. This part also provides a critical analysis of the legal framework for gender equality functioning in Lithuania and highlights the conflict between the formal approach and the legislation which is actually ineffective and fails, without political will and initiative, to guarantee the publicly declared goals of gender equality and the commitment undertaken at the EU level. The importance of gender equality in a country’s economic and social governance is underlined, the negative consequences of gender stereotypes, which transit from the micro-economic level (labour market and business) to the macro-economic level (GDP, foreign trade, state budget) and directly affect each individual in society, are highlighted.

The second (methodological) part of the dissertation, “Concept of the gender aspect and research methodology in economic policy”, presents the author’s concept of gender equality and the key principles of gender equality.

This part presents a conceptual model of assessment of the impact of the gender aspect on economic policy, developed by the author and based on socio-economic assumptions (SWOT matrix). In this part, the author raises one of the key problems, namely, provision of the model with statistical information.

The author presents a methodology of gender equality research in macro-economic policy, which includes assessment of the impact of gender equality on a country’s economic growth (GDP), innovative mechanism of gender-responsive budgeting, the impact of gender inequality on foreign trade and assessment of contribution of women and men to GDP and contribution of care (or women’s, family, reproductive) economy to GDP.

The author presents a methodology of gender equality in micro-economic policy, which includes the 3R method developed in Sweden and widely used worldwide and based on research of three components – representation, resources and actual situation; objective research (study of statistical data) in the area of economic governance and qualitative study of women's business competitiveness, based on the sociological survey methodology, and helps to explain women's business development based on the methodology of sociological survey and helping to identify the key problems of women's business development as well as the main causes and obstacles to the development of business by women and allowing for determination of the major differences and barriers in business management by women and men.

The third (empirical) part of the dissertation, “Assessment of the impact of the gender aspect during 1994-2014 at the macro- and micro-levels: analysis of the socio-economic situation of women and men” examines gender mainstreaming in the context of macro- and micro-economic governance.

At the macro-economic level, the author analyses, first and foremost, the influence of the gender aspect on one of the key macro-economic indicators, namely, gross domestic product (GDP), and its formation. The author of the dissertation reveals inadequacy of the indicator in respect of the actual economic and social condition of society, its insufficient fulfilment by the public and private sectors of the economy completely eliminating the care (or women's, reproductive) sector of the economy, which has not been officially acknowledged nor assessed, and without taking into account this sector's substantial contribution to the development of a country's national assets in the form of human resources.

Secondly, a gender analysis of the Lithuanian national budget in terms of shaping the budget revenue and expenditure and preparing municipal budgets is presented based on the experience of foreign countries.

Thirdly, the author points out the necessity to analyse foreign trade policy from the gender perspective. The interrelationship between trade liberalisation, economic development and gender equality is emphasised by exploring the impact of trade liberalisation on women and gender balance. The impact of feminist economics on foreign trade policy is revealed, and a gender analysis at the macro-, meso- and micro-levels is presented. The author examines the historical context of the development of foreign trade and the impact of trade liberalisation on individual branches of the economy through the lens of gender equality. The results of integration of the gender aspect into world trade policy at the international and national levels are analysed.

At the micro-economic level, the impact of women's participation in the labour market on structural policies is analysed. **Firstly,** a comparative analysis of the situation of women and men in the labour market of Lithuania and the EU is carried out: examines the employment structure of women and men, unemployment among women and men, wages and income are examined, types of discrimination against women in the labour market are revealed. The author analyses the key issues of modern society, such as the challenges of double employment of women and reconciliation of family life and work.

Secondly, results of the sociological studies conducted in 2007 and 2014 in the area of women's business establishment and development are presented. A women's business

model in Lithuania is presented on the basis of the conducted research: underlying issues of women’s business and the most important causes and barriers to the development of women’s business, the key expectations and needs of female entrepreneurs in dealing with business development issues and obtaining information and support. The main differences in development of women’s and men’s business are identified, and recommendations for the promotion and support of women’s business are presented.

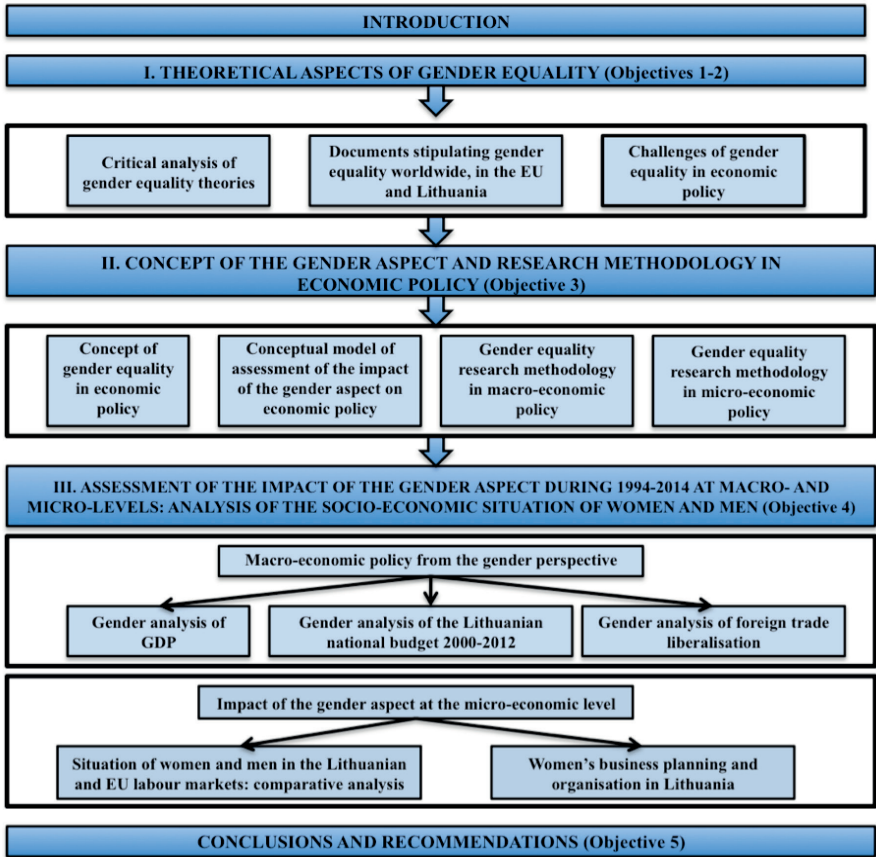

Chart 1. Logical structure of the dissertation

Scientific value and novelty of the dissertation:

1. Upon analysing, summarising and evaluating gender equality theories, the author suggests a conception of gender equality in economic policy denying gender neutrality at the macro-economic level. Gender equality is one of the most important horizontal priorities present in the country’s economic governance system at all economic planning, governance and control stages.

2. The author of the dissertation points out the value of care (reproductive) economy, which is dominated by women and which makes a significant contribution to GDP. Due to traditional and historically determined circumstances, women's work in households is taken for granted. It is not attributed to the category of an economic transaction and is unpaid (referred to as women's unpaid work), evaluated and not measured. Given the fact that care economy creates considerable added value in the form of human resources educated in households, women's unpaid work should be reflected in national accounts systems, be accounted for, evaluated and measured. The author of the dissertation presents a methodology for assessing the contribution of care economy to GDP and calculates the contribution of care economy to GDP.

3. Based on gender mainstreaming, a model of assessment of the impact of the gender aspect on economic policy has been developed on the example of Lithuania and can be applied to other countries.

4. A gender-responsive budget introduction methodology – one of the innovative and progressive ways of increasing the effectiveness of the fiscal policy of a state – has been presented. The methodology has been applied to an analysis of the Lithuanian state and municipal budgets from a gender perspective during the period of 2000-2012. Upon carrying out an analysis of the Lithuanian national budget from the gender perspective, three stages of development of the budget have been identified, and in each of them specific features have been identified taking into account the situation of women and men in the economic sectors during the period concerned and public attention given to the social policy and the gender equality priority.

5. The analysis has allowed to determine that the national budget of the Republic of Lithuania is funded according to the principle of gender discrimination: male-dominated sectors of the economy (construction, industry, electricity, gas and water supply, transport, etc.) are financed from the national budget on a priority basis, while female-dominated sectors (education, health care, catering and accommodation services, etc.) – on a residual basis. Moreover, 'male' sectors are financed mainly from the state budget, while 'female' – mostly from the municipal budget, the possibilities of which are much lesser.

6. The dissertation presents, on the basis of international studies (in Lithuania, such studies are not available yet), a gender analysis of foreign trade, which allows to assess, firstly, the greater socio-economic vulnerability of women compared to that of men caused by liberalisation of international trade and, secondly, the negative impact of gender inequality on the economic growth of countries. The author points out the necessity of conducting such an analysis in Lithuania in order to increase the efficiency of foreign trade.

7. A women's business model in Lithuania is presented on the basis of the performed sociological study. Firstly, this model shows the position of women in business: it reveals the areas of women's business activity, business development reasons, the turnover and the level of income, obstacles of women's business development and their causes; secondly, the sociological studies carried out in 2007 and 2014 allowed to compare the situation of female entrepreneurs before the outbreak of the global economic and financial crisis in 2008 and later and to present a comparative analysis revealing changes in women's business in terms of structure and dynamics. Thirdly, the author presents a women's business development framework based on the women's business model.

Practical relevance of the dissertation

1. The model of assessment of the impact of the gender aspect on the state's economic policy presented in the dissertation broadens the scope of research in gender economics and can be used by other researchers, experts of gender equality, and statisticians in assessing the socio-economic situation of the country from the point of view of gender.

2. At the level of the Government, it is important to charge the Ministry of Economy, the Ministry of Finance and the Ministry of Social Security and Labour with performance of assessment of the contribution of care economy to GDP. Viewing the care sector as an equal part of the national economy and applying the author's assessment of the contribution to care economy to GDP (or other methods used worldwide) would allow to take real steps towards incorporation of the gender aspect into economic policy 'in all policies, at all levels and at all stages' (based on the official definition of gender mainstreaming approved by the Council of Europe in 1998). This is one of the key priorities of the European Union in the area of gender equality policy.

3. Based on the women's business model and the women's business development framework presented in the dissertation, it is appropriate to recommend to the Ministry of Economy of the Republic of Lithuania and business development and support agencies to introduce appropriate measures to promote women's business development in Lithuania. Much attention is given to promotion of women's business across the EU in order to restore pre-crisis economic growth and increase employment. The European Union needs more entrepreneurs, and in this case, the potential is perceived in the social groups underrepresented in the field of business, one of the most important of them being women.

4. According to the practice and methodology applicable in foreign countries and the gender analysis of the national budget of the Republic of Lithuania conducted in this dissertation, it is appropriate for the Ministry of Finance of the Republic of Lithuania to initiate gender-responsive budgeting in Lithuania. This would allow to seek efficient and socially equitable distribution of financial resources taking into account the specific needs of the social groups of women and men.

5. The dissertation raises the issue of the lack of additional statistical information, that is, gender-disaggregated data. Considering the fact that at the EU level, gender equality is considered to be one of the main priorities, and the need to assess the situation in economic, social and public areas from the gender perspective is particularly topical, the issue of the lack of gender-disaggregated statistical data should be dealt with at the official level by institutions of the Government authorising individual divisions of the Lithuanian Department of Statistics (Labour Statistics Division, Demographic and Migration Statistics Division, Living Standards and Employment Statistics Division, National Accounts Division, etc.) to initiate collection of gender-disaggregated statistics and development of a database.

6. The results of the dissertation have been used in implementing Objectives 1.1, 2.5 and 3.5 of Theme 1 "Theoretical and methodological research of the quality of life", Theme 2 "Economic, social and political factors of improvement of the quality of life and enhancement of employment" and Theme 3 "Analysis of the quality of life of the Lithuanian population in the context of globalisation and EU membership" within the framework

of the 4th Research Programme “Improving Life Quality and Enhancing Employment Possibilities” carried out by Mykolas Romeris University during 2011-2014.

7. The project “Development of a system of indicators for measurement and model for assessment of the quality of life of the Lithuanian population” has been prepared in cooperation with other scholars of the University in this field of research under measure VP1-3.1-MES-07-K “Support to Research Activities of Scientists and Other Researchers (Global Grant)” of Priority 3 “Strengthening Capacities of Researchers” of the Operational Programme for Human Resources Development for 2007-2013, submitted to the Research Council of Lithuania and launched since 1 May 2013.

8. Results of the research reported in the dissertation were presented in teaching to students at Mykolas Romeris University, during the period 2007-2013, the following courses and seminars: in 2008-2009 – “Social Security Economics”; during the academic years of 2009-2014 – “Economic Theory”; in 2010 – “Gender Economics” for Erasmus students.

MAIN THESES AND CONCLUSIONS OF THE DISSERTATION

1. Studies conducted by foreign and Lithuanian researchers (I. Bakker, D. Elson, D. Budlender, G. Hewitt, T. Mukhopadhyay, N. Cagatay, H. H. Balmori, N. Kabeer, O. G. Rakauskienė, etc.) confirm the existence of a **direct link between the gender aspect and effectiveness of economic governance**. Introduction of Gender Mainstreaming into economic policies at all levels and at all stages, taking into account the socio-economic needs of women and men, allows to increase the effectiveness of economic governance at the macro- and micro-levels.

2. **In Lithuania, a formal and declarative approach to gender equality prevails.** Despite a strong focus on the legal regulation of gender equality, **putting of provisions on equal opportunities of women and men into practice faces major challenges**. In formal terms, the Law on Equal Opportunities of Women and Men is in force (passed in 1998), and the third National Programme on Equal Opportunities for Women and Men (2010-2014) is being implemented, however the putting of declared ideas and legal commitments into practice falls short of the desired level, and Lithuania is actually facing problems in the field of gender equality. This is manifested by a number of labour market indicators (employment and economic activity level, poverty level, vertical and horizontal segregation of the labour market, gender pay gap), which demonstrate that the situation of women and that of men in fact are characterised by significant differences. They are becoming increasingly sharp along with the deepening economic integration worldwide, which, as a rule, is more favourable for a more flexible and mobile workforce. This causes considerable difficulties for women, who are often forced to choose between family and career. **The complicated situation of our country in the area of gender equality is reflected by the Gender Equality Index published by the European Institute for Gender Equality, according to which Lithuania ranks as low as 18 of 27 EU Member States.**

3. **Macroeconomics and macro-economic policy are not neutral in terms of gender equality.** Gender asymmetry is manifested not only at the level of micro-economic policy, but also at the macro-economic policy level, which **has a negative impact on the economic growth and state budget revenues**. In this regard, decision-making in the area

of economic governance must be adequate and be accomplished in compliance with the principles of gender equality and, in its own turn – in order to achieve gender equality in the area of economic governance, the gender aspect must be implemented also at the macro-economic level.

4. The author presents a **conceptual model of assessment of the impact of the gender aspect on economic policy** (Chart 2). The model is based on conceptual provisions and the SWOT (strengths, weaknesses, opportunities and threats) analysis. The main innovative idea raises in the model is that **in the economy, there is a third actor functioning on an equal basis with the public and private sectors, namely, the care (or reproductive) sector, which is dominated by women and which creates added value in the form of educated human resources**. These educated human resources make up a workforce active in the public and private sectors of the economy and creating added value in care economy.

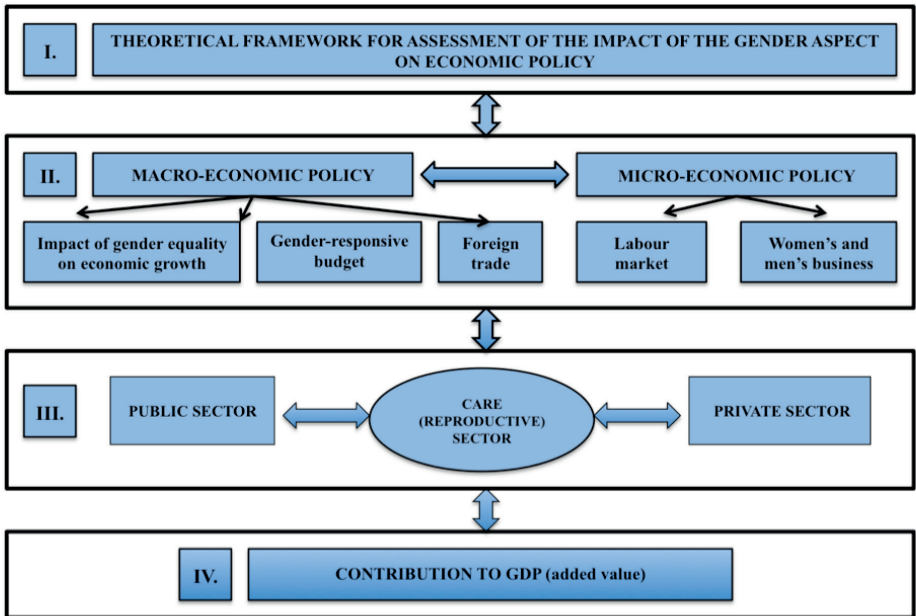

Chart 2. Conceptual model of assessment of the impact of the gender aspect on economic policy

5. In the dissertation, the author presents a **research methodology of gender equality at two main levels of economic governance:**

- **macro-economic** (assessment of the impact of gender equality on a country's economic growth, gender-responsive budgeting, impact of gender inequality on foreign trade and assessment of contribution of care economy to GDP);
- **micro-economic** (the 3R method as developed in Sweden, analysis of statistical data and study of women's business competitiveness based on the methodology of public opinion surveys).

6. **Care economy constitutes an important part of the country's national wealth, but is not reflected in the structure of Lithuanian GDP.** Care economy is responsible for the reproduction of the human potential. **The main functions in it are performed by women**, this includes housework, child-raising, care of elderly and disabled family members, organisation of family leisure and recreation, etc. This work seems to be invisible in the economy, it is not assigned to the category of an economic transaction and hence is unpaid (women's unpaid work) and not assessed in any way. However, **care economy is an important branch of economic activity equivalent to any other economic activity, which functions in interaction with other key economic sectors – the public and the private sectors, creates added value in the form of educated human resources and makes a significant contribution to the country's GDP.** If care economy is assessed according to the methodology developed by the author, Lithuanian GDP will increase by 7.87 per cent (according to data of 2011).

7. In view of the fact that care economy is a full-fledged economic sector responsible for the development of human resources and the formation of workforce for the public and the private sectors, **the country's economy and society face the result of undervaluation of care economy, that is, gender asymmetry, which leads to the following negative consequences:**

Firstly, women, as a rule, work in less productive and less profitable branches of the economy, earn less and have less equity and real estate, and for such reasons their contribution to GDP and the national budget is lower than it could be; **Secondly**, taking into consideration women's professional discrimination and segregation in terms of gender, the country's budget fails to collect, according to different estimates, from 15 per cent up to 26 per cent of total tax revenue;

Thirdly, according to the share of state budget expenditure, it is estimated that women and children, who make up about two-thirds of the total population, receive from the state as little as approximately one-third of the total expenditure, including public sector wages, pensions and other social benefits;

Fourthly, when care economy is not given a significant place in the country's economic system which it deserves and women's aspiration of reconciling family and work commitments is not supported, damage is done to the quality of educated human resource, which in a long term may lead to a decrease in the country's effectiveness of economic governance and competitiveness.

8. In order to avoid the negative consequences of undervaluation of care economy, **the author proposes to address this issue at the government level, instructing the Ministry of Economy and the Ministry of Finance of the Republic of Lithuania to perform an assessment of the contribution of care economy to GDP.**

9. **Lithuanian state budget is funded according the principle of gender discrimination:** expenditure for male-dominated sectors (general public services, public order and public security, fuel and energy supply services, mining of mineral resources, industry, construction, transport and communications) is funded from the state budget on a priority basis, whereas expenditure for female-dominated sectors (education, health care, social security, culture) – on a residual basis from municipal budgets. **Such a practice of budget funding promotes gender inequality. Gender-asymmetrical distribution of public expenditure negatively affects the economy, in particular public revenues. There**

is a ground to believe that one of the causes of decrease of state revenue in Lithuania is gender equality distortions in forming the country's budget.

Based on best practices of foreign countries, **it is appropriate to introduce in Lithuania gender-responsive budgeting.** To this end, the author offers the following recommendations:

- In implementing the EU's socio-economic development strategy Europe 2020 and the Gender Mainstreaming, it would be appropriate to **conduct in Lithuania an analysis of the state budget from a gender perspective** and to designate the **Ministry of Finance of the Republic of Lithuania to act as the competent authority** in ensuring the conduction of a **gender analysis** on a regular basis at public institutions related to the allocation of economic resources and within the framework of the Lithuanian national budget. Based on the experience of foreign countries, a gender analysis helps to determine whether relevant financial allocations meet the specific needs of women and men. If opposite trends emerge, budget funds should be reallocated in such a way that social groups of men and women could have equal access to benefits provided by the financial system of the state without discriminating any of the sexes. In this way, targeted steps would be taken towards social justice and bridging of the gender gap, and in the long run this would help to achieve stable and sustainable economic growth and would positively affect collection of public revenues;
- It would be appropriate to designate the Ministry of Finance of the Republic of Lithuania and the Association of Local Authorities in Lithuania to act as competent authorities which, assisted by gender equality experts and representatives of women's NGOs, **could carry out a gender analysis of municipal budgets**, submit recommendations to municipal councils concerning the restructuring of municipal budget expenditure based on the principles of gender equality and initiate gender-responsive budgeting in municipalities;
- In order to support gender-responsive budgeting, **it is expedient to organise trainings and consultations for representatives and experts of the Ministry of Finance of the Republic of Lithuania, to hold conferences.**

10. The general analysis of Lithuania's national budget carried out by the author has allowed to identify three stages of development of the budget:

- **First – EU pre-integration stage (1999-2003).** It is characterised by a sharp budget expenditure division into 'male' and 'female' sectors. Appropriations for male-dominated areas were provided on a priority basis from the state budget, whereas appropriations for female-dominated areas were decreasing and were mostly allocated from municipal budgets, that is, on a residual basis. Such budget funding practices in Lithuania seem to have legalised and promoted gender inequality. Gender-asymmetrical allocation of public expenditure has a negative impact on the economy, in particular public revenues.
- **Second – Lithuanian economic boom stage (2004-2008).** This stage is characterised by changes in former trends: upon Lithuania's accession to the EU in 2004 and with a view to implementing international commitments, greater attention is devoted to social policy and gender equality. As a result, state budget funding for

female-dominated sectors began to grow, while budget expenditure for male-dominated sectors decreased or changed only slightly.

- **Third – global economic and financial crisis aftermath stage (2009-2012).** It is characterised by a large-scale national economic decline, which enabled the Government to introduce economic stabilisation policy which involved reduction of social costs. The policy hit particularly hard the most vulnerable layers of society – women, children and old-age population. This stage is also characterised by a significant increase in spending on goods and services of first necessity (food, health care, transport) and utilities. This led to deterioration in the quality of life of the Lithuanian population and increased the care burden for women in households.

11. Based on foreign scientific research, two important conclusions are drawn: first, liberalisation of foreign trade increases gender inequality and, second, gender inequality in its own turn has a negative impact on foreign trade efficiency. The gender aspect is a particularly important factor determining foreign trade efficiency.

Foreign trade, which covers the strategic areas of economic development (agriculture, services, intellectual property, investment, etc.), cannot be regarded as a neutral object of macro-economics. On the contrary, it must be treated as a systemic activity which has a significant impact on individual social groups. Due to gender role stereotypes still running rampant in society, men and women occupy different socio-economic positions and their possibilities of participating in foreign trade are not equal, just as the benefits (or losses) which they receive from the multilateral trading system. Examination of the impact of trade liberalisation on women and the gender balance reveals that trade liberalisation promotes gender inequality and impairs the socio-economic situation of women. For this reason, the changing of foreign trade policy from a gender perspective opens up opportunities for sustainable economic growth and mitigates the effects of globalisation.

12. Taking into consideration the interaction between foreign trade liberalisation, economic development and gender equality, the author proposes to make use of the following recommendations:

- To initiate in Lithuania, at the government level, a **gender analysis of foreign trade authorising the Ministry of Economy and the Ministry of Finance of the Republic of Lithuania to perform this task.** This analysis would allow to assess the impact of foreign trade efficiency on economic growth and would help to seek the achievement of gender equality goals so that the social groups of women and men could enjoy equal access to the benefits of foreign trade;
- Foreign trade efficiency and equal benefits for women and men would increase upon **introduction of a quota system thus increasing the representation of women in key organisational structures of the global trading system, and international trade agreements could be concluded incorporating the gender aspect** at all levels and at all stages;
- The policy based on the principles of gender equality can help to prevent discrimination of women in the field of foreign trade and facilitate the use of women's stifled potential in contributing to the development of foreign trade and at the same time increase women's contribution to the global economy.

13. A gender analysis of the labour market carried out in the context of micro-economic governance has allowed to establish that women and men have unequal (to

the detriment of women) employment opportunities in seeking career and promotion. The discrimination against women existing in the labour market leads to lower income among women, exacerbates gender inequality problems and negatively affects effective governance and development of a number of areas of the economy:

- Despite the relatively high female employment rate (in 2012 – 61.8 per cent) achieved by Lithuania, which is higher than the EU-27 average by 3.2 per cent (EU-27 – 58.6 per cent), the social group of women often face difficulties and discrimination in the labour market. In Lithuania, indicators of employment and economic activity of women are lower than those of men; women, far more than men (in 2012 respectively 11.3 per cent and 7.5 per cent), work part-time. Despite the fact that the unemployment rate for women is lower than for men, long-term unemployment among women is growing, and the number of unemployed educated women is steadily increasing. This leads to extremely dangerous social phenomena, such as **increase of poverty, social exclusion and emigration**. The latter phenomenon, namely, emigration, and its rapid growth show that, on the one hand, women are unable to fully realise their potential in Lithuania and, on the other hand, the state fails to make rational use of human resources;
- **The vertical segregation prevailing in the Lithuanian labour market** (described by means of the ‘glass ceiling’ metaphor) indicates that there are structural and institutional barriers to women’s career development and undertaking of own business. Despite the existence of laws securing gender equality, due to prevailing stereotypes among employers and in society women are less often offered top management positions. Even in strongly feminised areas, women make up the minority in executive ranks:
 - Although the overall education level of women is higher, they are under-represented in leadership and decision-making positions. According to data of the Lithuanian Department of Statistics, in 2011 the number of women who have completed all levels of university education significantly exceeded the number of men: women accounted for 63.5 per cent of graduates with a Bachelor’s degree (men – 36.5 per cent), 67.1 per cent of graduates with a Master’s degree (men – 32.9 per cent) and 57.2 per cent of graduates with a Doctor’s degree (men – 42.8 per cent). Nevertheless, in the same year women accounted for merely 39 per cent of all top executives (legislators, senior officials, heads of enterprises, institutions, organisations and other managers) (Women and Men in Lithuania 2011, Lithuanian Department of Statistics);
 - The higher is the scientific degree (Doctor, Doctor Habilitatus) and pedagogical title (Assistant, Lecturer, Associate Professor, Professor), the smaller is the number of women holding such a degree or title. In 2010, the majority of researchers were women – 54.2 per cent, meanwhile as little as 19.7 per cent among them were habilitated doctors, and the women holding the title of Professor accounted for 18.7 per cent (Research Activities in Lithuania 2010, Lithuanian Department of Statistics).
- **In Lithuania, a pronounced horizontal segregation of the labour market** (described by means of the ‘glass walls’ metaphor) is observed – a marked division into ‘male’ and ‘female’ professions. Men dominate the areas of construction, transport,

agriculture, while women – in the areas of health care, education, accommodation and catering, social services. This has a negative impact on development of these areas, reduces their innovative potential, determines relatively lower wage levels among women and further reinforces the stereotypes of ‘male’ and ‘female’ roles in society which exist in society;

- **In Lithuania, the gender pay gap still prevails.** Despite the principle of equal pay for equal work or work of equal value as established in the EU and Lithuanian legislation, women earn 15-20 per cent less than men. These differences are determined by both the vertical and horizontal segregation of the labour market. In addition, women earn less than men in almost all sectors of the economy. The largest pay gap in 2012 was observed in the financial intermediation market and accounted for as much as 40 per cent. Relatively lower wages lead to the phenomenon of feminisation of poverty and social exclusion.

14. In order to deal effectively with the established gender asymmetry in the labour market and to eliminate its negative consequences, **the author proposes to rely on the following recommendations:**

One of the most important recommendations in seeking equal participation of women and men in the labour market is, from the author’s point of view, **the development of a model of reconciliation of family life and work and its active application in practice.** This could be the prerogative of the Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania. The main objectives of this model would be promotion of the development of flexible forms of employment and improvement and development of a system pre-school education institutions and social services for persons who are taken care of at home;

- One of the main causes of a more complicated situation of women in the labour market is the patriarchal family model focusing on a man as the sole provider, rather than two equal breadwinners, that is, a man and a woman, which still prevails in Lithuania. Therefore, women often carry a double burden – as employees and as housewives. In this case, it is appropriate to ensure, at the government level, **the development of public education and information on the issues of gender equality, that is, to develop the gender competence of society.** To this end, it is important to impose on the Ministry of Education and Science and the Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania an obligation to involve media (newspapers, national broadcaster) and to create social advertising, websites, etc. It is appropriate to hold conferences, seminars and organise lectures and invite experts of gender equality, female entrepreneurs and politicians;
- It is important to shape the public awareness of the fact that the possibility of reconciling work and family life is important not only for women, but also for men, because it increases the flexibility of the workforce, reduces tension and emotional stress among employees, improves the quality of life of the population, and allows to more successfully integrate into the labour market and remain in it.

15. **The analysis of women’s business conducted in the context of micro-economic governance has confirmed the view prevailing at the EU level that women’s business is an important factor of economic development.** Across the EU and in Lithuania, women manage 30 per cent of all SMEs. In the economy of the EU Member States, SMEs occupy an extremely important place: SMEs, which make up approximately 99 per cent

of all EU businesses and create more than 100 million jobs, play a crucial role in ensuring economic growth and social cohesion and increasing employment (European Parliament, 2009). Nevertheless, the successful development of women's business faces the following challenges:

- Female entrepreneurs face specific constraints and obstacles which, as a rule, affect male entrepreneurs to a much lesser extent: they include the lack of capital, which is caused by the asymmetric (to the detriment of women) access to economic and financial resources; social barriers, determined by the gender role stereotypes prevailing in society; the lack of time, resulting from the double burden carried by women in reconciling work and family life, lack of skills and lack of skills, etc. **This leads to gender asymmetry in the field of business: limited women's business development and low added value compared to that created by large scale businesses managed by men;**
- Lithuania, despite the declared relevance and importance of SMEs, faces certain difficulties. Thus, SMEs are not developed sufficiently actively, regional development of SMEs is characterised by the lack of sustainability and coherence. According to data of the Lithuanian Department of Statistics and Eurostat, in 2012 self-employed women in Lithuania accounted for as little as 7.4 per cent of all employed women (men – 12.2 per cent), and the majority of them (92.6 per cent) pursued waged work. Self-employed women in the EU-27 make up on average 10.3 per cent, men – 19.3 per cent. **Thus, across Europe there are almost twice as many men pursuing business than women.**

16. The conducted sociological study of enhancement of women's business competitiveness has revealed the main differences of men's and women's business, which in fact determine the lower competitiveness of women's business, different income of the two sexes (to the detriment of women) from own business activities, and the inferior status of women in the business world:

- Women more often set up small and medium-sized businesses, whereas large businesses rather are a male area of activity;
- In the privatisation process, Lithuanian men have emerged as the winners – they have privatised large-scale assets and business, and women have been left with apartments and small premises;
- Compared to men, women usually work in lower profitability business areas, earn less, and own less equity and real estate;
- Women most often start a business for the purpose of creation of jobs, as this allows them to escape from poverty and to survive; men mostly take up business to become rich and to live a better life;
- Women, more often than men, face a hostile atmosphere in business. For example, it is more difficult for women to gain access to information about markets and financial opportunities, more complicated to obtain a bank loan, credit at a preferential rate, or government contract;
- It is more difficult for women to be appointed to leadership positions, but women are able to successfully lead enterprises and to counter harsh competition, hence the number of women in business is likely to increase.

17. **The sociological study** has revealed the situation of Lithuanian entrepreneurs and the main barriers to business development prior to the global economic and financial crisis (2007) and during the post-crisis period (2014) and has enabled to carry out a comparative analysis of the business situation of women during this period. **The following dynamic and structural changes in the women's business have been identified:**

- **The number of female entrepreneurs engaged in retail activities has substantially decreased** (by 10.5 per cent) as a result of the emergence of large chain stores (as a rule, managed by men) in Lithuania. It can be claimed that the men entered the 'female' area of retail trade and reduced women's opportunities for participation in it;
- **During the global crisis, Lithuanian business women were able to organise themselves and many of them changed their area of activity** (the number of female entrepreneurs in the areas of education and research activities, manufacturing and industry, and rural tourism increased). This reflects the flexibility of the female entrepreneurs and their ability to adapt and respond to external challenges and refutes stereotypical assumptions about women's alleged inability to match men in the field of business;
- **Women's reasons for starting a business are changing:** the proportion of women seeking to realise their potential in the area of business is growing. This shows the growing women's self-esteem, which is affected by their increased role in public, political and economic life. The proportion of women starting a business in order to provide for their children's future and to make it easier to reconcile family commitments with professional activities is growing too. This reveals the growing urgency of social problems in society **and provides women's business with a special aspect of social care and determines its uniqueness;**
- **Increasingly younger women (aged under 25 and 26-30 years) undertake their own activities (business).** This reveals a trend taken over from the developed countries of Europe, where young women are not in a hurry to start a family and seek first and foremost to enter the labour market or (in this case) to start their own business and in such a way to create a workplace for themselves and for others;
- **The number of women becoming well-established in business within a very short period of time is decreasing.** This trend is determined by the consequences of the global crisis, when female entrepreneurs face reduced purchasing power of the population, steadily increasing competition, and the lack of state support for SMEs;
- The percentage of women whose enterprises have reached a turnover of over LTL 100 000 is increasing. This witnesses positive changes in the business environment in respect of women and dwindling stereotypical assumptions about the alleged inability of women to achieve the level of 'male' business;
- The number of women who perceive as the key business success factors professionalism, education and knowledge; quality of products and services, high level of service, production and innovation is increasing. This shows the progress achieved by Lithuanian female entrepreneurs, their growing professionalism, the possibility of adapting to rapidly changing conditions of the business environment, the ability to respond to competition and take over the best practices of EU countries;

- Female respondents list as the main obstacles to business development in Lithuania a high tax burden, the lack of public support for SMEs, defective legislation, excessive bureaucracy and the lack of qualified staff. Some of the barriers to women's business development are perceived by the female respondents in 2014 even more unfavourably than in 2007: low purchasing power, intense competition, domestic market limitations and unpredictable demand for goods and services. These are the consequences of the recent global economic and financial crisis.

18. Creativity and entrepreneurial potential of Lithuanian women constitute a hidden source of economic growth and job creation. At the EU level, women's business is considered to be one of the ways of responding to the global economic and financial crisis and implementing the goals of the Europe 2020 Strategy in the area of increase of the employment rate. Women's business creates new jobs, integrates women into the labour market, improves their economic and social status, creates innovations and thus contributes to economic growth. The increasing relative weight of women in business favourably influences the response to other socio-economic issues: income is generated not only for female entrepreneurs, but also for other employees, which in its own turn positively affects the solvent demand of the population and their standard of living and increases tax revenue. In order to improve conditions for women's business and in view of the fact that the promotion of business efficiency is an integral part of the economic development of the state, the author proposes to consider the following **recommendations for women's business promotion and support**:

- In view of the fact that the state programmes and measures for promoting entrepreneurship (including women's entrepreneurship) are characterised by a declarative and fragmentary nature, it is important to actively implement **de facto** these programmes and measures. Their implementation should be the responsibility of the Ministry of Economy and the Ministry of Finance of the Republic of Lithuania;
- To provide state support for women's business (reliefs in the area of taxation and tax reliefs for starting female entrepreneurs, real estate tax reliefs);
- To create opportunities for women to obtain bank loans on preferential terms;
- To organise trainings, courses, seminars (including those organised free of charge) for female entrepreneurs; to apply discounts on business consulting services;
- To develop cooperation and mutual support among female entrepreneurs (informal business meetings, networking, etc.);
- To provide specific recommendations to municipalities and their divisions and labour exchanges with a view to build a better infrastructure for women's business.

Publication of results of research on the topic of the dissertation:

1. **Rakauskienė O. G., Krinickienė E. Lyčiai jautraus biudžeto koncepcija ir jo formavimo prielaidos Lietuvoje [Concept of gender-responsive budget and assumptions of gender-responsive budgeting in Lithuania].** // Socialinių mokslų studijos = Social sciences studies: research papers. Vilnius: Mykolas Romeris University Publishing Centre. ISSN 2029-2236. 2009, No 1(1), p. 223-243.
2. **Rakauskienė O. G., Bikas E., Krinickienė E. Global financial crisis: reasons and outcomes.** // Zarządzanie w XXI wieku: koncepcje, trendy, problemy. Toruń: Wyższa Szkoła Bankowa, 2009. ISBN 9788392360773. p. 287-309: Table. . [Aut. ind.: 0,333;].
3. **Rakauskienė O. G., Krinickienė E. Foreign trade policy: gender aspect / Užsienio prekybos politika: lyčių aspektas.** // Intelektinė ekonomika = Intellectual economics: journal of research papers. Vilnius: Mykolas Romeris University. ISSN 1822-8011. 2012, No 6(3), p. 341-354.
4. **Rakauskienė O. G., Štreimikienė D., Žalėnienė I., Kiaušienė I., Servetkienė V., Krinickienė E. Lyčių ekonomika. Monografija [Gender economics. Monograph].** Submitted to the publisher in 2013, entered in the 2013 publishing plans, expected to be published in 2014.

Papers delivered at scientific conferences on the topic of the dissertation:

1. **Rakauskienė O. G., Krinickienė E. The assumptions of the implementation of Gender Sensitive Budget in Lithuania / Lyčiai jautraus biudžeto diegimo prielaidos Lietuvoje.** International conference on the topic “Generating economic gender equality: research to improve the knowledge base” at Lund University (Sweden); 13-14 November 2008. Organiser of the conference: Nordic-Baltic GRB Network.
2. **Rakauskienė O. G., Krinickienė E. Foreign Trade Policy: Gender Aspect / Užsienio prekybos politika: lyčių aspektas.** International scientific conference “Practice and Research in Private and Public Sector – 2013”. Mykolas Romeris University, 11-12 April 2013.
3. **Krinickienė E. Impact of gender equality on the improvement of population's quality of life.** International scientific conference “RC55 Mid-term conference on Long-term trends in Quality of Life”. Organisers of the conference: Research Committee on Social Indicators RC55 of the International Sociological Association (ISA). 11-14 September 2013 Hague (Netherlands).
4. **Rakauskienė O. G., Krinickienė E. Development of quality of life of Lithuanian population.** International scientific conference “RC55 Mid-term conference on Long-term trends in Quality of Life”. Organisers of the conference: Research Committee on Social Indicators RC55 of the International Sociological Association (ISA). 11-14 September 2013 Hague (Netherlands).

BRIEF INFORMATION ABOUT THE AUTHOR OF THE DISSERTATION

Education:

- 2007-2014 Doctoral studies at the Institute of Management of the Faculty of Politics and Management of Mykolas Romeris University
- 1997-1999 Master studies at the Faculty of Business Management of Vilnius Gediminas Technical University
- 1993-1997 Bachelor studies at the Faculty of Business Management of Vilnius Gediminas Technical University

Work experience:

- From 2008 to present Lecturer at the Department of Economics and Business of the Faculty of Economics and Finance Management of Mykolas Romeris University (2008-2010), lecturer at the Institute of Economics and Business (since 2013).
Currently (previously) lectured courses: Social Security Economics, Economic Theory, Gender Economics.
- 2002-2007 Chief Specialist of the International Relations Unit of the Seimas of the Republic of Lithuania
- 2001-2002 Assistant to Member of the Seimas of the Republic of Lithuania
- 1999-2000 Economist at the Lithuanian Institute of Economy under the Ministry of Economy of the Republic of Lithuania
- 1997-1998 Sales Analyst at UAB “Lithuanian Snacks”
- 1994-1997 Manager at tourism agency “Melduva”

Areas of research:

Gender economics, quality of life, foreign trade

Contacts:

egle.krinickiene@gmail.com

Krinickienė, Eglė

LYČIŲ ASPEKTO POVEIKIO EKONOMINEI POLITIKAI VERTINIMAS: LIETUVOS ATVEJIS: daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014 m., 328 p.

Bibliogr. 207–223 p.

ISBN 978-9955-19-659-4

Disertacijoje nagrinėjama aktuali lyčių aspekto poveikio ekonominei politikai vertinimo problema. Europos Sąjungoje lyčių lygybė pripažįstama viena iš pamatinių vertybių, o realus jos principų įgyvendinimas praktikoje bei suvokimas visuomenėje atspindi šalies pažangą ir išsivystymo lygį. Šio darbo tyrimo objektas – lyčių aspekto poveikis ekonominei politikai. Tyrimo tikslas – išanalizavus mokslinius požiūrius į lyčių lygybę ir lyčių aspekto integravimo strategiją, parengti lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai metodologiją, konceptualinį modelį, įvertinti lyčių aspekto poveikį makro ir mikroekonomikos lygiu bei pateikti rekomendacijas valstybinėms institucijoms įgyvendinant lyčių lygybės politiką. Disertacijoje atlikta kritinė lyčių lygybės teorijų ir strateginių lyčių lygybę įtvirtinančių dokumentų analizė bei įvertintos juose skelbiamos nuostatos, suformuota lyčių aspekto ekonominėje politikoje koncepcija, pasiūlyta lyčių lygybės tyrimo metodologija makro ir mikroekonominiu lygiu, sukurtas lyčių aspekto poveikio vertinimo ekonominei politikai konceptualinis modelis; pateiktas moterų rūpybos ekonomikos indėlio į BVP įvertinimas; atlikta BVP, LR nacionalinio biudžeto ir užsienio prekybos analizė lyčių aspektu, lyčių padėties Lietuvos ir ES darbo rinkoje lyginamoji analizė bei pateiktas Lietuvos moterų verslo modelis.

The dissertation examines the topical issue of assessment of the impact of the gender aspect on economic policy. In the European Union, gender equality is recognised as one of the fundamental values, while the implementation of its principles in practice and the awareness of such principles in society reflect a country's progress and level of development. The object of research of the dissertation is the impact of the gender aspect on economic policy. The aim of research is, upon analysing scientific approaches to gender equality and gender mainstreaming, to develop a methodology for assessment of the impact of the gender aspect on economic policy and a conceptual model, to assess the impact of the gender aspect at the macro- and micro-economic levels and to provide recommendations to authorities as regards the implementation of gender equality policy. The dissertation carries out a critical analysis of theories of gender equality and strategic documents stipulating gender equality and evaluates their provisions, formulates the concept of the gender aspect in economic policy, proposes a methodology of gender research equality at the macro- and micro-economic levels, develops a conceptual model of assessment of the impact of the gender aspect on economic policy; presents an assessment of the contribution of women's care economy to GDP; carries out a gender analysis of GDP, the national budget of the Republic of Lithuania and foreign trade, a comparative analysis of the gender situation in the labour markets in Lithuania and the EU and presents a model of Lithuanian women's business.

Eglė Krinickienė

**ASSESSMENT OF THE IMPACT OF THE GENDER ASPECT
ON ECONOMIC POLICY: LITHUANIA'S CASE**

Doctoral Dissertation

Maketavo Aušrinė Ilekytė

SL 585. 2014 05 10. 22,4 leidyb. apsk. l.

Tiražas 20 egz. Užsakymas 22 701.

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitaė Litera“

Kurpių g. 5–3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt

ISBN 978-9955-19-659-4

